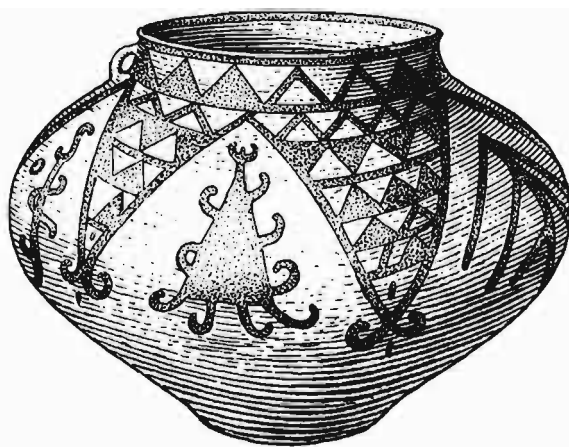

ŠTUDIJNÉ ZVESTI
ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

13

NITRA 1964

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

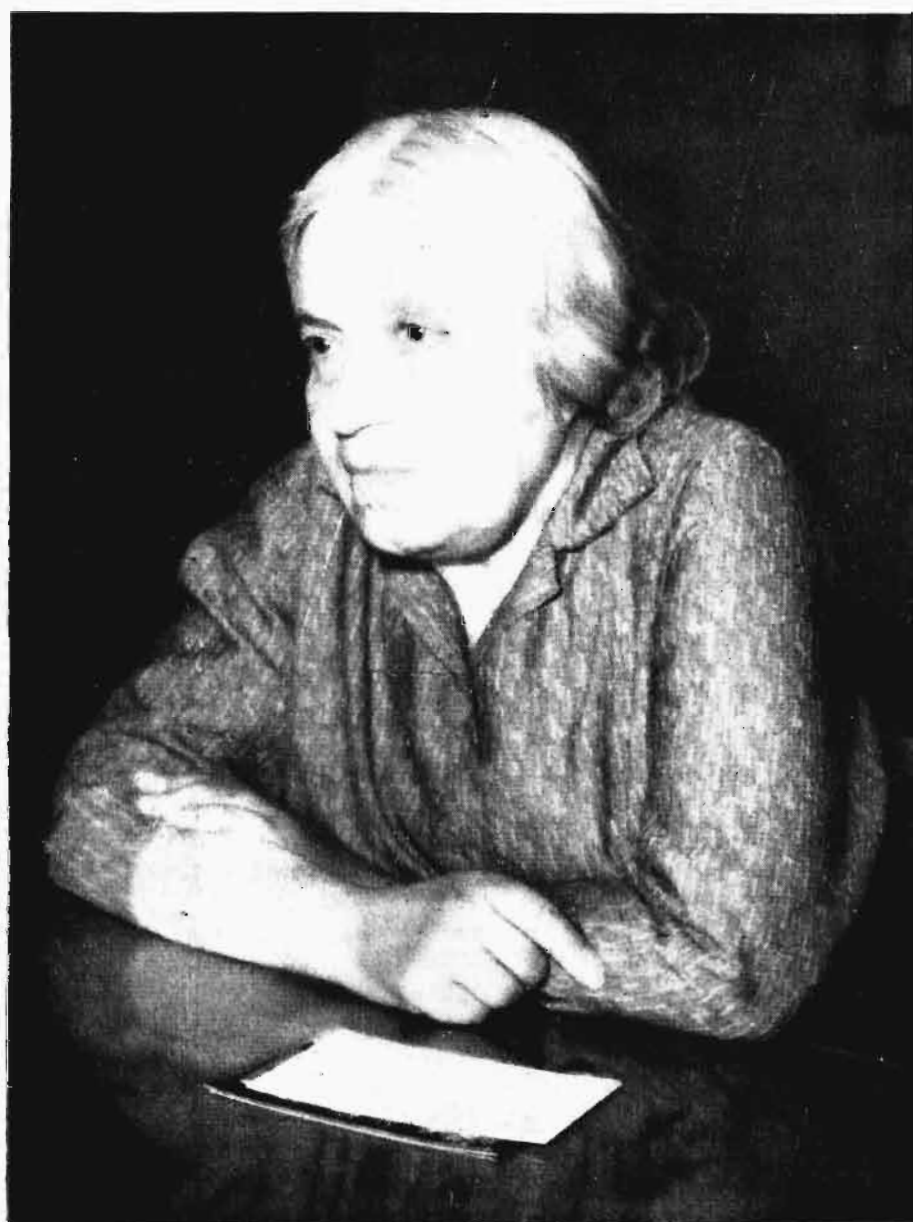
13

SBORNÍK K ŠEŠŤDESIATYM NARODENINÁM
dr. ĽUDMILY KRASKOVSKÉJ, CSc.
(I. ČASŤ)

NITRA 1964

ŠZ AÚSAV 13, 1964

LUDMILA KRASKOVSKÁ
SEXAGENARIA
OBLATA

OBSAH - INHALT

E i s n e r Jan	
K šedesátinám dr. Ľudmily Kraskovské	7
J a n š á k Štefan	
K problematike predhistorických hradísk na Slovensku	9
Zur Problematik prähistorischer Burgwälle in der Slowakei	18
B á r t a Juraj	
Počiatky mladého paleolitu a jeho problematika	21
Anfänge des Jungpaläolithikums und seine Problematik	34
P a v ú k Juraj	
K významu importov vo Vinči pre chronológiu neolitu	37
Zur Bedeutung der Importe in Vinča für die Chronologie des Neolithikums	53
L i o h a r d u s Ján	
Príspevok k štúdiu neolitického osídlenia Juhoslovenského krasu . . .	57
Studienbeitrag zur neolithischen Besiedlung des Südslowakischen Karstes	66
Š i š k a Stanislav	
Neolitické a eneolitické nálezy z Ostrovian	71
Neolithische und Äneolithische Funde aus Ostrovany	75
N ě m a j o o v á - P a v ú k o v á Viera - R a k o v s k ý Štefan	
Nálezy bošáckeho typu z Topoľčianok	77
Funde des Bošáca-Typs aus Topoľčianky	84
B u d i n s k ý - K r i č k a Vojtech	
Pohrebisko z neskorej doby kamennej v Malých Zalužiciach - Lažňanoch	87
Ein spätsteinzeitliches Brandgräberfeld in Malé Zalužice - Lažňany . .	107
V l a d á r Jozef	
Vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov v náplni nitrianskej skupiny . .	111
Einflüsse der Glockenbecherkultur in der Kulturfüllung der Nitra-Gruppe	123
T o č í k Anton	
Novšie nálezy zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku . . .	127
Neuere Funde aus der älteren Bronzezeit in der Südwestslowakei . . .	149
T i h e l k a Karel	
Větší moravské hromadné únětické nálezy bronzových předmětů	157
Grössere mährische Aunjetitzer Hortfunde von Bronzegegenständen . . .	161
P a u l í k Jozef	
Význam rudu severných "popolnicových" polí pre vnútrokarpatský vyvoj	163
Bedeutung des Volkes der nördlichen Urnenfelderkultur für die Entwicklung innerhalb des Karpatenbogens	180
J a n s o v á Libuše	
Svědectví keramiky o pobytu Bojů na jihozápadním Slovensku a v přilehlém území	185
Die Keramik als Beleg über den Aufenthalt der Bojer in der Südwestslowakei und in den benachbarten Gebieten	194

K o l n í k o v á Eva

Keltské mince s lýrovitým znakom na Slovensku	195
Keltische Münzen mit Leierzeichen aus der Slowakei	204

Č a p l o v í ě Pavol

Púchovské sídlisko v Oravskom Podzámku	207
Eine Siedlung der Púchov-Kultur in Oravský Podzámok	215

K o l n í k Títus

Nový typ spony s peltovite prelamaným lúčikom a hlavicoou	217
Eine neue Fibelvariante mit peltaförmig durchbrochener Bügel- und Kopfplatte	221

P o v a l a Gabriel

Sídlisko z doby rímskej v Slovenskom Pravne	223
Römerzeitliche Siedlung in Slovenské Pravno	230

L a m i o v á - S c h m i e d l o v á Mária

Kontrolný výskum v Ostrovanoch roku 1963	233
Kontrollgrabung in Ostrovany im Jahre 1963	249

R a j t o v á Viera

Zvieracie kosti z výskumu v Ostrovanoch	265
Tierknochen aus der Grabung in Ostrovany	270

K e l l e r Igor

Z novších nálezov v trnavskom múzeu	271
Neuere Funde aus dem Museum von Trnava	276

N e u s t u p n ý Jiří

O budoucnost muzeí	279
Sur l'avenir des musées	283

S k u t i l Josef

"Slovenské starožitnosti" Boženy Němcové (1859)	285
"Slovenské starožitnosti" von Božena Němcová (1859)	289

K ŠEDESÁTINÁM dr. LUDMILY KRASKOVSKÉ

JAN EISNER

Dr. Ludmila K r a s k o v s k á může při svém životním jubileu s uspokojením pohledět na dílo, které vykonala, a s potěšením vidět, jak si její práce v slovenském muzejnictví a v slovenské archeologii váží všichni ti, kdož spolu s ní pracují ve stejných úsecích národního díla slovenského, s nímž jubilatka, Ukrajinka rodem o cítěním, se zcela sžila.

Její životní pouť byla zvláště do chvíle, než zakotvila na Slovensku, provázena mnohou starostí. Narodila se ve Vilně dne 26. června 1904. Její otec, Ivan Kraskovskij, byl středoškolský profesor, historik, matka se jmenovala Valentina. Jubilatka maturovala r. 1923 v Daugavpils v Lotyšsku, kde její otec byl ředitelem gymnasia a kam se rodina přestěhovala z Vilna r. 1922. Protože Ľ. K r a s k o v s k á znala jen částečně lotyštinu, ale uměla už tehdy do značné míry česky, přešla r. 1924 na filosofickou fakultu Karlovy univerzity, kde studovala jednak pravěkou archeologii u A. S t o c k é h o a J. S o h r á n í l a, jednak dějiny umění u V. B i r n b a u m a a K. C h y t í l a. R. 1930 dosáhla doktorátu. Tematem její disertace byl rozbor západních vlivů v byzantské architektuře u východních Slovanů. Jako posluchačka A. S t o c k é h o pracovala v pravěkém oddělení Národního muzea v Praze, kde byla od r. 1931 výpomocnou vědeckou silou. Tam o ní zvěděl Jan H o f m a n, přednosta Památkového úřadu v Bratislavě, jehož velké snaze se podařilo, že ji v srpnu 1931 přijalo do svých služeb Vlastivědné muzeum v Bratislavě jako kustodku sbírky pravěké i historické archeologie i sbírky numizmatické a galerie. Od té chvíle je její práce úzce spjata s dějinami slovenského muzejnictví. R. 1940 se Vlastivědné muzeum slovenské spojilo se Zemědělským muzeem v Slovenské múzeum, které se r. 1962, po splnutí s muzeem v Martině, stalo Slovenským národním muzeem. Za války opatrovala Ľ. K r a s k o v s k á i sbírky národopisné. Nyní spravuje raně dějinnou část archeologického oddělení.

R. 1931 se tedy začíná práce Ľ. K r a s k o v s k é na Slovensku, zprvu výhradně v muzeu. Ve službách Vlastivědného muzea byla jubilatka svědkyní nejen jeho úspěchů, ale i jeho četných nesnází. Všude bylo plno snahy po rozmnožení sbírek, ale s tím nutně souvisel i boj o příděl z dotace Slovenské krajiny. Ale pak nastaly politické změny, blížila se válka, odešel jsem ze Slovenska a moje úkoly na Univerzitě Komenského převzal prof. V. B u d i n s k ý - K r i č k a. Tehdy Ľ. K r a s k o v s k á jde do terénu, tehdy se začíná její práce na nalezištích v oblasti, kde jsem předtím s velkou láskou sbíral každý střípek. Provázeli ji zprvu moji bývalí pomocníci, Štefan K r á l o v i č a Ján N e t t i o h, z nichž druhý se účastní jejich výzkumů dosud. Za války došlo k bombardování muzea a bojová čára se pak valila přes Bratislavskou bránu. Byla to doba zlá, než se začalo nové budování našeho národního života.

Nerad jsem opouštěl Slovensko, ale útěchou mi bylo, že za mnou šel souvislý proud listů, kde V. B u d i n s k ý - K r i č k a a Ľ. K r a s k o v s k á mi podávali ochotné a pečlivé zprávy o všem, co se děje na Slovensku v archeologii. O nálezech v oblasti mého bývalého zájmu, v Pomoraví a v Bratislavské bráně, čtu nové a nové listy Ľ. K r a s k o v s k é dosud.

Po válce nastala i pro Ľ. K r a s k o v s k o u doba, kdy mohla plně rozví-
nouti svou práci v muzeu i v terénu. I na univerzitě přednášela o muzejnictví
a numizmatice, je i v těchto oborech uznávanou odbornicí. A dočkala se nečekaného
rozkvětu slovenské archeologie; kdy je veškeren rozsáhlý výzkum slovenský veden
pevnou rukou z Nitry a kdy se naše představa o nejstarších dějinách slovenských
stále prohlubuje a mění.

Ľ. K r a s k o v s k á konala výzkum v Dražovcích u Nitry a v Bešeňové
u Šuran, ale hlavně v slovenském Pomoraví a v Bratislavské bráně. Snad můžeme
říci, že obojí oblast náleží nyní, především její zásluhou, k nejlépe prozkoumaným
částem naší vlasti. Jsou tam starobylé doklady o tom, jak předkové Slováků za-
bírali svou historickou vlast (Stupava) a jak potom až do VII. století měli spo-
jení s jihopolským keramickým střediskem (veliké popelnice z Vysoké nad Moravou
a z Devínské Nové Vsi). Když pak Avari, kteří už tu nad středním Dunajem byli,
přemísťovali někdy v raném VII. století skupiny lidu, který také tu už byl, setka-
li se v Bratislavské bráně Slováci, kteří své mrtvé spalovali, s lidem snad ze
Zadunajska, snad z Potisí, který už žehu neznal, a vyvíjeli se pak s ním až do
výbojů Karla Velikého. Ale dále od ústí Moravy k severu žili Slováci dále svým
starým životem, jak toho dokladem jsou jejich malá žárová pohřebiště. V IX. sto-
letí se dostává kraj do sféry Velké Moravy, jejíž vládcové Bratislavskou bránu
opevnili (Devínska Nová Ves, Devín, Bratislava, Jur pri Bratislave). Její severní
část zůstala v podstatě slovanskou přes všechny změny, které přinesl běh věků.

Výzkumy Ľ. K r a s k o v s k é jsou vzorně pečlivé, výklady dané situace
dobře uvážené a rozbor materiálu i poznatků přitom získaných jsou vesměs solidním
stavebním materiálem na budově slovenského dávnověku. Známe jubilantčinu skromnost
a ohvíváme její vždy pohotovou ochotu poradit ve věcech východních Slovanů.
Vzorné jsou její překlady výtahů našich prací do ruštiny, protože zná i věc i řeč.
Přehlížíme celý běh jejího života a díla, nemůžeme než s pochvalou ukázat i na
její pevnou vůli. Přišla do neznámého prostředí, skončila v něm úspěšně své stu-
dium. Před válkou podnikla cesty třikrát do Francie, dvakrát do Itálie a třikrát
(r. 1927, 1929, 1936) putovala do SSSR, kam se její rodiče přestěhovali z Lotyš-
ska r. 1925. Po válce ji vedl vědecký zájem do Polska, Maďarska a Bulharska.
Její matka zemřela r. 1948 a Ľ. K r a s k o v s k á vynaložila velké úsilí, aby
svého otce přestěhovala do Bratislavy. Podařilo se jí to r. 1953. Opatrovala pak
jej až do jeho smrti r. 1955.

Ľ. K r a s k o v s k á se rozsáhlostí a poctivostí svého díla zapsala trvale
a čestně do dějin slovenského muzejnictví a slovenské archeologie. K dalším úspě-
chům ji provází upřímná přání pohody a zdraví celé naší obce archeologické.

K PROBLEMATIKE PREDHISTORICKÝCH HRADÍSK NA SLOVENSKU

ŠTEFAN JANSÁK

V súvislosti so štúdiom otázok osvetľujúcich minulosť Veľkej Moravy venuje sa väčšia pozornosť i opevneným osadám, v ktorých sa sústreďoval jej hospodársky a vojensko-politický život. To sú, pravda, zvláštne typy hradov. Nachodia sa prevažne, ak nie výlučne, iba v rovinnom, močaristom teréne, kde voda bola hlavným obranným faktorom. Veľkomoravské hradiská svojím pôvodom, trvaním i zánikom zaberajú však len veľmi nepatrný časový výsek v dejinách opevnených osád. Všetky ostatné hradiská, siahajúce svojím vekom od neolitu až po vstup do histórie, a najmä hradiská v horskom teréne, zostali u nás úplne nepovšimnuté a čakajú na bystrú hlavu i pilnú ruku bádateľa.

Niet pochybnosti, že komplex otázok viažúcich sa k hradiskám možno riešiť iba systematickým výkopom. Ale i pozorný povrchový výskum poskytuje veľa poznatkov, umožňujúcich vysvetliť záhady, ktorými je minulosť opevnených osád zahalená. Len čisto demonštratívne, na niekoľkých príkladoch, by som rád poukázal, že je to tak.

I. HRADISKÁ V HORSKOM TERÉNE

A. P ô v o d a ú č e l h r a d í s k

Tieto dve základné zložky v dejinnom vývoji hradísk súvisia spolu veľmi úzko. Keď odpovieme na otázku vzniku hradísk, tým sme súčasne osvetlili aj otázku cieľa, ktorý budovatelia nimi sledovali. Ich genézu nemožno odlúčiť od ich poslania, čo nám vlastne umožňuje dostať sa ku koreňu problému. I tu však nedajú sa vynášať úsudky s konečnou platnosťou, dokiaľ nemáme výkopom preskúmané aspoň dva-tri tucty hradísk, pravda, tiež nie celkom náhodných, ale už na základe ich polohy a povrchových nálezov do určitých kategórií roztriedených.

Podľa nemeckých autorov možno vo všeobecnosti uviesť tri momenty, ktoré stáli ako tvorivé faktory pri kolíske opevnených osád:

a) Keď sa invázia nového ľudstva zmocnila určitého územia, priniesla so sebou spôsob budovania obranných zariadení, aby víťazi chránili nimi získanú mobilnú aj imobilnú korisť. Ako príklad uvádzajú sa Chetiti v Anatólii.

b) Domáce, autochtónne obyvateľstvo chránilo sa proti cudzej invázii. Pre ilustráciu tejto alternatívy zase sa hľadá príklad v Malej Ázii. Kelti-Galati bránili sa vraj zemnými hradmi proti Rimanom.

c) Na úsvite histórie, v krvavých kmeňových bojoch Germánov a Slovanov vzniklo vraj veľké množstvo hradov, prevažne dočasného charakteru, nie príliš rozťahlých, ani nie dôkladne stavaných, pretože hranice kmeňových oblastí sa často presunovali, podľa výsledku zápasu, jedným alebo druhým smerom. Tento názor by potvrdzovalo veľké množstvo drobných prstenecových hradov na pôde dnešného Nemecka, Poľska i Sovietskeho sväzu, od Labe až po Litvu.

S týmito všeobecnými zásadami na Slovensku nevystačíme, keď chceme určiť pôvod hradísk. Tu treba ísť od jedného objektu k druhému a zhromažďovať oporné body pre konečný úsudok. Vezmime si ako príklad hradisko na vrchole Žibrice, neďaleko Nitry. Valmi obkolesená plocha o rozlohe 4,37 ha skláňa sa strechovite na dve strany, na východ a na západ, pod uhlom 30-45°. Žiaden objekt (tábor, chalupa) nemožno na ňom postaviť, ba ani ohnisko poriadne umiestniť, pretože by sa horiaca vatra zviezla po svahu dole. Aby však prítomný tam človek predsa len mohol vykonávať svoje poslanie, bolo treba vyrúbať do skalného svahu značné množstvo akýchsi polkruhových schodov alebo výklenkov (Francúzi menujú toto zariadenie pódium), na ktorých sa postavili hoci aj len provizórne a svojimi rozmermi veľmi obmedzené príbytky alebo skrýše. Na tomto hradisku nebol žiaden hospodársky život vôbec možný. Okrem psa sotva sa tam udržalo iné domáce zviera, a preto vlastná hospodárska osada bola asi na pol ceste medzi vrcholom hory a obcou Dolné Štitáre, v ktorej je i silný prameň pitnej vody.

Aký bol teda cieľ hradiska na Žibrici, keďže pobyt človeka na ňom, najmä v zime alebo v dobe prudkých dažďov a vetrov bol skutočným utrpením? Slúžilo hradisko za oporný bod pri nejakých bojových akciách? Ale veď v tomto prípade neopevnená hospodárska osada na svahu bola by prvá padla za obeť útoku a bojovníci na vrchu hory, svojím zásobovaním od nej závislí, boli by zakrátko tiež podľahli! Tu je len jedna odpoveď možná. Hradisko slúžilo prevažne alebo hádam výlučne iba pre strážnu službu. Pri tomto výkone sa ľudia striedajú, nie sú viazaní na trvalý pobyt a musia sa preto uspokojiť s veľmi skromným pohodlím. A keďže stáli na Žibrici stráže, na koho a na čo dávali pozor? Na základe archeologických nálezov z údolia Nitry je bezpečne dokázané, že ním viedla predhistorická cesta od juhu na sever, ktorú sme si zvykli paušálne označovať ako Jantárovú cestu. Po tejto ceste chodili ozbrojené expedície cudzincov, prinášajúce v pomere k domácomu obyvateľstvu nebezpečenstvo výboja. Aj pohyb takýchto naoko mierumilovných karavan kupcov bolo treba veľmi pozorne sledovať. A to bola úloha strážnej osady na Žibrici.

Tu máme teda preukázaný účel hradiska, ktorý nám dovoľuje súdiť i na jeho pôvod a vek. Existovalo od tých čias, čo sa začala pravidelná doprava hore Nitrou, a to je doba bronzová. Jednotlivé etapy jeho vývoja a časové periódy, v ktorých sa na jeho funkciu kládli zvýšené nároky, alebo keď zase stagnovalo, dali by sa osvetliť len systematickým výkopom. Ale podstata problému je riešená už aj analýzou nálezov a poznatkov zistených na povrchu.

Zdá sa, že hradiská na Zobore a na Tribči ďakujú za svoj vznik podobným potrebám. Tu sa môžeme však opierať len na ich polohu vo všeobecnosti, keďže ležia na hrebeni Tribečských vrchov. Ich rozloha a charakter ich povrchu neposkytujú pre tento názor žiadnu oporu. Zato však Vyšehrad na hrebeni Žiaru medzi Nitrou a Turcom je skutočný pendant Žibrice. Aj tam je len akási príkra strecha, skláňajúca sa na jednu stranu, vlastne len úzky pás terénu, na ktorom sa žiadny trvalý objekt nedá zbudovať. Vyšehrad má aj mladšie archeologické pamiatky, pochádzajúce až z včasného stredoveku. O jeho poslaní však niet žiadnej pochybnosti. Strážil cestu, ktorá v jeho bezprostrednom susedstve prekračovala horský hrebeň na čiare Nedožery pri Prievidzi - Rudno v Turci.

Veľmi bohatý materiál pre interpretáciu v spomenutom zmysle poskytuje aj iné hradisko na Jantárovej ceste, nachádzajúce sa v susedstve železničnej stanice Kláštor pod Znievom. Po roky a desaťročia chodili okolo neho turčianski vlastenci na výlety i za svojou každodennou prácou a nikto z nich ani len netušil, aké

tajomstvo skrýva v sebe holý vršok pri Svätej Mare (teraz obec Socovce), zvaný Stráža, a na juh od neho sa rozprestierajúca plocha kamenistých pašienkov a neúrodných polí.

V podstate som sa nemýlil, keď som už r. 1928 povedal, že Stráža je rozľahlé, ba dokonca veľmi rozľahlé mesto, pretože pamiatky po osídlení alebo aspoň po pobyte človeka nachodia sa zhruba na ploche 2 x 0,8 km (160 ha), a veľmi chránené územie je asi 30 ha (pozri opis v Sborníku MSS XXIII, 1929). Dnes by som doplnil svoje staré poznatky a úsudky niekoľkými poznámkami, ktoré vysvetľujú pôvod a účel tohto zaniknutého mesta. Predovšetkým poloha. Opevnená osada nachodí sa uprostred turčianskej kotliny, a nie v horách. Prečo? Ochrana poskytovaná prírodou je nepatrná, takmer bezvýznamná, budovatelia osady však sa predsa rozhodli zriadiť ju na tomto mieste, hoci stála v otvorenom teréne, bola viditeľná zďaleka a prístupná veľmi ľahko z troch strán. Prečo? Z akého dôvodu osadníci dali prednosť takémuto prírodou nechránenému miestu a sami museli potom vlastnými silami a životmi čeliť nebezpečenstvu, z tejto nepriaznivej polohy vyplývajúceho? Na tieto otázky je len jedna odpoveď. Osada mala celkom iný účel, než bola púha ochrana života v čase nejakého nebezpečenstva a celkom iný dôvod pre svoje umiestnenie, než bola blízkosť pastvín, prípadne i polí, ktoré jej obyvatelia obhospodarovali. Jej existenciu vysvetlíme jedine prítomnosťou predhistoriologickej oesty, ktorá viedla vo vzdialenosti len asi 400 krokov od akropoly hradiska, po ľavom brehu rieky Turca. Môžeme hovoriť i o Jantárovej oeste, v pokračovaní čiary vedúcej hore Nitrou cez Vyšehrad do Turca, prípadne i cez Gajdel (teraz Kľačno) a Kláštor pod Znievom. V pomere a vo vzťahu k ceste opevnená osada mala celkom jasné a určité poslanie. Obstarávala funkciu akéhosi obchodného centra, kde sa skladal, prekladal a vymenoval tovar, bola teda tranzitnou, tržnou a možno i colnou stanicou.

Keď už sme pri obchodnej stránke nášho problému, uveďme na jeho osvetlenie niekoľko veľmi presvedčivých dokladov. Na existenciu dopravy vzájomných predmetov údolím Turca poukazujú nálezy bronzových depotov v Blatnici, vo Vieske, v Nolčove, a jednotlivých bronzov v Kláštore pod Znievom a v Martine. Mohyly v Malom Čepčine a vikingské meče v Blatnici, napospol nálezy z IX. stor. n. l., podávajú svedectvo o tom, že Jantárová oesta zachovala si tradíciu dobrého komunikačného spoja až do úsvitu dôb historických.

Iným dokladom, že Stráža bola iba prechodnou stanicou, je charakter jej opevnenia. Keď som skúmal objekt r. 1928, zistil som, že sa skladá z trinástich vzájomne k sebe priliehajúcich plôch, z ktorých každá mala svoje vlastné opevnenie, t. j. val, chrániaci ju navonok, ale oddeľujúci ju tiež od suseda. Takto vzniknuté hradiská rozložené sú na ploche podobnej otvorenému vejáru. Akropola, ktorá je od prírody najlepšie zabezpečená, nachodí sa v strede vejára, tam, kde by bola jeho rúčka. Na vonkajšom obvode celej osídlenej plochy boli niektoré z týchto parciálnych hradísk úplne otvorené, valom nechránené. Možno tiež, že ich slabšie valy medzičasom zanikli. Z týchto stavebných dispozícií a pozostatkov súdim, že periférne valy sa budovali iba príležitostne a na krátku dobu. Keď bola veľká návšteva kupcov, rozložili sa na väčšej ploche, ďalej od centra mesta, od akropoly. A pokiaľ táto plocha nebola opevnená, zbudovali si sami provizórne valy, ako ochranu na jednu, dve, prípadne niekoľko nocí (tak to robili napr. i rímske légie, keď sa ukladali na odpočinok v neznámom kraji, kam práve večer dorazili). Preto niet jednotného plánu pri budovaní hradiska na Stráži. Jednotlivé malé, individuálnym potrebám vyhovujúce hrádky budovali sa radiálne na obvode už exis-

tujúcich, pričom akropola bola centrom. Každá karavána kupcov, ktorá sa necítila dosť bezpečná už pri jestvujúcim opevnení, alebo pri veľkých návštevách sa do neho už nezmestila, zriadila si okolo svojich nosných zvierat a zložených tovarov ochranné valy na svoju päsť, pre vlastnú potrebu. Keď odišla, zbudované valy sa rozpadli. Zostali len tie, ktoré sa nachodili v centre mesta, ktoré boli dokonalejšie postavené a po prípadnom poškodení sa len opravovali alebo doplňovali. A práve tie sa zachovali až podnes.

To je tajomstvo Stráže v Turci pri Svätej Mare, tak ako som sa ho pokúsil dnes rozriešiť.

B. T y p y h r a d í s k

O typoch hradísk môže, pravda, hovoriť iba bádateľ, ktorý ich sám preskúmal, aspoň povrchovo, niekoľko desiatok, a ktorý porovnal svoje výsledky s objavmi aspoň v Európe a na Strednom východe. Medzi takých bádateľov patrí istotne i český historik a archeológ Jozef P í č. V rámci svojej mnohoročnej činnosti objavil také množstvo hradísk, že priam cítil potrebu roztriediť ich do určitých kategórií, aby otázky s nimi spojené mohol ľahšie riešiť. Z kritérií, podľa ktorých posudzoval hradiská, vidno, čo ho na nich najviac zaujalo a čo mu bolo pri výskume dostupné. Rozoznáva tri hlavné typy, ku ktorým dospel triedením podľa konštrukcie valov (hlinené, kamenné, spečené), podľa veku a podľa účelu. Pri prvom druhu pohyboval sa na bezpečnej pôde. Pokiaľ ide o vek, nemožno ho však s istotou určiť bez rozsiahleho výkopu. Sám účel je vždy problematický. Aj výkopom dá sa stanoviť len pre istú, presne časove vymedzenú dobu alebo archeologickú kultúru. V priebehu času mohlo sa totiž poslanie hradiska meniť.

Ja som sa pri svojich prácach musel obmedziť iba na povrchový výskum a tu som našiel hlavnú oporu pri triedení hradísk v ich zemepisnej polohe (výšinné, rovinné), v konfigurácii terénu, ktorej sa budovatelia vždy prispôbili, a v konštrukcii valov. Pre povrchový výskum sú valy najdôležitejším znakom. Je isté, že osvetliť ich po každej stránke možno tiež iba systematickým výkopom. Ale už aj podrobné štúdium ich tvaru, počtu a veľkosti pri určitom objekte, ich priebehu vzhľadom na tvar terénu, ich pôdorysnej formy pri bránach a vstupoch, ich odstupňovaných funkcií na rozličných miestach hradiska, vedie k osvetleniu mnohých otázok a k zhrňovaniu veľmi zaujímavých poznatkov. Nemecký autor L ü h m a n n hovorí dokonca, že tvar terénu a prispôbený mu systém valov pri určitom objekte je jediným kritériom pre triedenie hradísk. V tomto rámci som sa pohyboval i ja. Zistil som ešte prv, než som poznal názory iných bádateľov, že na Slovensku máme dva typy hradísk v horskom teréne. K prvej kategórii patria kužeľovité kopce s príkrymi svahmi a plošinou na vrchole, ktorá je obohnatá valmi, k druhej horské chrbty, akési postranné hrebene, vybiehajúce medzi dvoma údoliami k ich styku a končiace sa pri ňom náhlým stupňom. Voľba týchto terénnych foriem pre umiestnenie opevnenej osady nie je však nejakou slovenskou zvláštnosťou. Budovatelia predhistorických hradísk v údolí Indu, v Mezopotámii, v Zakaspiokej oblasti, v Anatólii i v celej Európe volili ich tiež ako základ pri svojich hradištných stavbách bez toho, že by boli bývali vo vzájomnom styku. Tento jav zostáva i vo svetovej literatúre predbežne nevysvetlený a možno ho zaradiť k otázkam, spadajúcim pod pojem jednotnosti predhistorických kultúr.

C. V s t u p n é b r á n y d o h r a d í s k

Valy samy osebe neposkytujú nejaký zvláštny materiál k úvahám. Zaujímavé sú iba v súvislosti s terénnym reliéfom, do ktorého ich budovatelia umiestnili. Z tohto hradiska dá sa o každej jednotlivjej opevnenej osade napísať celá malá

dizertácia. Naproti tomu brány vedúce do hradiska prezrádzajú už na prvý pohľad, aká bola funkcia prilahlých k nim valov, z ktorých sú vstupné otvory vlastne vytvorené. Niekoľko názorných dokladov podáva o tom obrázok na str. 14:

Č. 1. Na Starom hrade pri Branči vonkajší val je dvojnásobne podkovovite zahnutý, čím sa nielen vytvorili akési bašty, ale i val sa predĺžil a umožnil postavenie väčšieho počtu obrancov k bráne. Okrem toho dovnútra hradiska posunuli kratší val frontálne proti hlavnej bráne, čím sa vytvorili vlastne ďalšie dve brány, ktoré útočník musel tiež obsadiť, ak sa chcel do hradiska dostať.

Č. 2. Vstupnú bránu do Pohanska pri Plaveckom Podhradí chránia dva paralelné valy so značne predĺženým zahnutím smerom dovnútra. Táto plošná dispozícia umožnila postavenie dvojnásobného počtu obrancov pri bráne, než v prípade keby bol len jeden val, a zahnutie dovoľovalo obrancom, aby útočníkov bili do boku z dvoch strán.

Č. 3. V Malých Kršteňanoch útočník pri vstupe smerom naznačeným šípkou narazil na dve obranné čiary, obsadené obyvateľmi hradiska. Efekt obrany zvýšil sa ešte aj tým, že vnútorná čiara leží vyššie, teda jej obranci mohli hadzať kamene a vrhať oštepky ponad hlavy obrancov vonkajšej čiary a nepriateľ musel dobývať dve brány.

Č. 4. Na Zámčisku v Modre-Harmónii je situácia podobná ako v prípade č. 1, lenže krátky úsek valu, slúžiaci na zvýšenie obrany vstupu, je predsunutý von, mimo plochu hradiska.

Č. 5. Na Zobore možno hovoriť o celom systéme obranných zariadení, slúžiacich na zvláštne zabezpečenie vstupu do hradiska. Najpohodlnejšia cesta, vedúca k nemu po hrebeni od západu, chránená je dvoma valmi predsunutými ďaleko od vlastnej opevnenej plochy, jedným vo vzdialenosti 900 m, druhým vo vzdialenosti 650 m. Okrem toho k hlavnému valu pri severozápadnom vstupe pripojuje sa navonok smerujúce krídlo, ktoré dovoľovalo postavenie obrancov tak, aby útočníkom, dobývajúcim sa do brány, bili do chrbta. Ostatné dva vohody od juhozápadu a severovýchodu majú bežné zahnutie valov smerom dovnútra. Pri severovýchodnom vstupe obranci mali ešte aj tú výhodu, že stáli nielen za valom, ale i značne vyššie nad útočníkmi.

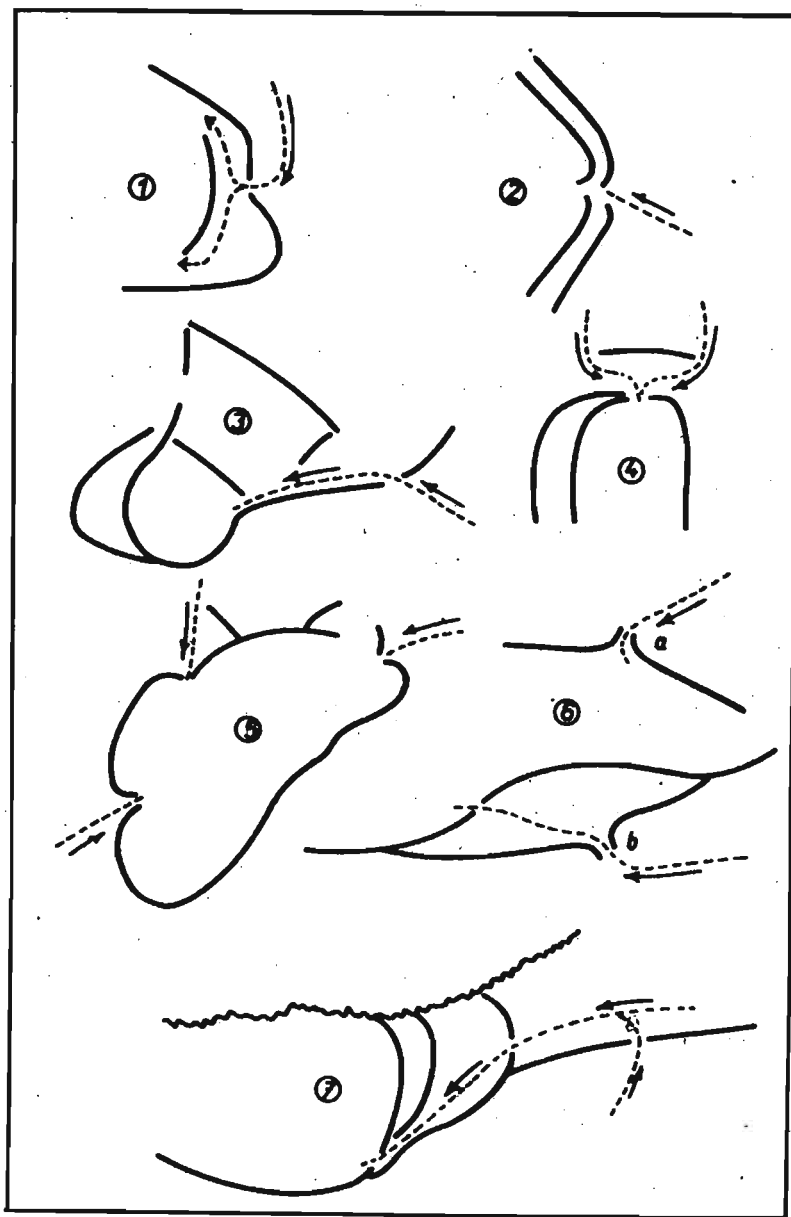
Č. 6. Hradisko Tribeč má dva vstupy. Pri bráne "a" je iba jeden val, s podkovovitým zahnutím smerom dovnútra. Brána "b" však je chránená dvoma valmi, prispôbenými terénu tak, že vzniklo medzi nimi akési misovité, zo všetkých strán uzavreté predhradie. Útočníci, ak chceli ďalej postúpiť, museli sa zmocniť tohto nádvorja, pričom narazili na dve línie obrancov. Zadná línia nachodila sa o niekoľko metrov vyššie nad prednou, takže obidve mohli byť súčasne nasadené do boja.

Č. 7. Analýza systému krivínskych valov vydala by skutočne peknú štúdiu. Tu ide o hradisko na horskej ostrožine. Po jej chrbte je celkove pohodlný prístup na plochu hradiska, a preto bránam musela byť venovaná zvláštna pozornosť. Tri takmer paralelné poleliptické valy chránili jadro osady proti možnému útoku, prichádzajúcemu po hrebeni, a všetky mali výšku, s akou sa len zriedka stretáme; u jedného zachovalo sa z nej až dodnes okružle 8 m. Plošná dispozícia valov je taká, že umožňuje obranu aj proti nepriateľovi početne oveľa silnejšiemu.

To sú len drobné ukážky obranného zariadenia, od ktorého závisela kvalita hradísk, ich výhody, padajúce v prospech osídlenia a podmienujúce aj ich trvanie. Valmi chránená osada bola však svojou existenciou závislá aj od iných faktorov. K nim patrila napr. prítomnosť prameňov na valmi chránenej ploche (Pohanská má dva také pramene), blízkosť riek alebo potokov a dostupnosť potravy. Všetky tieto otázky možno riešiť aj bez systematického výkopu, iba pozorným povrchovým výskumom.

II. SPEČENÉ VALY A DLHÉ VALY

V rámci svojich hradištných výskumov stretol som sa s problémami, o ktorých sa ináč veľmi početné štúdie, publikované v posledných rokoch na Slovensku, nezmiňujú ani jediným slovom. Je to otázka tzv. spečených valov a dlhých valov. Môj výskum hradišiek, akokoľvek široko založený tak počtom študovaných objektov, ako aj zemepisnou rozlohou územia, na ktorom sa nachodia, ani zďaleka nerieši úlohu, ktorú som si sám postavil, totiž zostavenie ich úplného katastra. No i pri neúplnom inventári stretol som sa s takým veľkým počtom opevnených osád, kde boli valy spečené, že som sa musel touto otázkou vážne zaoberať. Už pri svojom prvom archeologickom objave Starého hradu pri Branči r. 1913 zistil som, že val, uzavierajúci plochu vajcovitého tvaru, je v celej svojej dĺžke 1060 m zbudovaný

Obr. 1. Pôdorysné formy valov pri vstupných bránach slovenských predhistorických hradov: 1 - Starý hrad pri Branči; 2 - Pohanská pri Plaveckom Podhradí; 3 - Malé Kršteňany na hornej Nitre; 4 - Zámčisko v Harmonii pri Modre; 5 - Zobor nad Nitrou; 6 - Tribeč (a - vstup od západu, b - vstup od východu); 7 - Krivín pri Kozárovciach.

z hlíny vypálenej do červena, ktorú vidno na viacerých miestach už aj na povrchu. Neskoršie, v r. 1927-1929, našiel som takéto valy vo veľmi početných prípadoch (Dražovce, Tlmače, Priekopa pri Zvolene, Pečenice, Súdovce). Je prirodzené, že som hľadal vysvetlenie tak často sa opakujúceho javu.

Otázku, akým spôsobom vznikli spečené valy, položili si už veľmi mnohí bádatelia aj predou mnou. V cudzine, napr. v Anglii, vo Francúzsku i v Nemecku odpovedajú na ňu veľmi skúsení archeológovia, a podľa mňa celkom nesprávne. Tvrdia totiž unisono, že obyčajné hlinené valy mali na svojom hrebeni alebo silné palisády, alebo inú drevenú konštrukciu, ktorá pri zániku hradiska zhorela a spôsobila vypálenie pod ňou sa nachodiacieho hlineného podkladu. Iba v Čechách, kde si spečené valy povšimli už pred sto rokmi, našli sa autori (geológ N. W o l d ř i o h, inžinier chémie, archeológ A. S t o c k ý, L. N i e d e r l e, J. L. P í ř, F. C. F r i d r i o h a najnovšie Boris N o v o t n ý), ktorí zastávajú názor, že vypálenie je intencionalne, že je to určitý spôsob spevňovania valov nasypaných z čistej hlíny, bez kamenného jadra alebo dreveného vystuženia. K tomuto názoru kloním sa i ja a prišiel som k nemu ešte prv, než som poznal stanoviská uvedených autorov, opierajúc sa na celkom jednoduché poznatky z pyrotechniky, najmä na analógie, ktoré možno zistiť pri pálení tehál a vápna v tzv. poľných peciach alebo pri výrobe skla.

Argumenty hovoriace v môj prospech možno zhrnúť v niekoľko krátkych viet:

1. Hlina v spečených valoch bola vystavená takému žiaru, že sa sklovite (troskovite) zliala v kompaktnú hmotu.

2. Žiar 1400 °C, potrebný na vyvolanie tohto fyzikálno-chemického procesu, nedocieli sa za žiadnych okolností pri spaľovaní akéhokoľvek veľkého množstva dreva na povrchu, s voľným prístupom ohľadného vzduchu zo všetkých strán.

3. I keby sa takýto žiar na povrchu docielil, napr. na kopu navrhnutým dreveným uhlím, spaľovaným pri priaznivom vetre, teplo nikdy nepôsobí od povrchu valu do jeho vnútra, ale smeruje s prúdom stúpajúceho vzduchu nahor; okrem toho vrstva popola, ktorá sa horením vytvorí na povrchu, pôsobí izolačne.

4. Podľa názoru o náhodnom vypaľovaní spečených valov nedá sa vôbec vysvetliť, ako je možné, že na dĺžke 6 km (to je spečený val medzi obcami Pečenice a Súdovce, objavený A. K m e ř o m) je vypálenie na všetkých miestach a v každom odkrytom profile od povrchu valu až k jeho základni absolútne rovnomerné, o čom sa možno presvedčiť už aj púhym okom.

Keďže som sa stal stupenom intencionalného vypaľovania spečených valov, spôsob ich budovania ma neobyčajne zaujímal z viacerých príčin. Pýtal som sa nielen ako ich stavali, ale tiež prečo upotrebovali oheň pri ich stavbe a čo tým ohceli docieľiť. Na prvú otázku môže s konečnou platnosťou odpovedať iba systematický výkop, pri ktorom sa zistia pozostatky vypaľovacieho zariadenia. V tomto ohľade zdá sa, že mal šťastie maďarský bádateľ Lajos B e l l a, ktorý r. 1896 pri výkopoch v obvode mesta Šoprona objavil rímsky opevňovací múr a paralelne s ním prebiehajúci keltský val, spečený na dĺžke 60 m (len toľko sa z neho zachovalo). Vo vale našiel úplne zachovalú sieť kanálov s kruhovým profilom, o ktorých sa domnieva, že pri vypaľovaní prúdili nimi horúci vzduch.

Jasnejšie a prijateľnejšie vysvetlenie podáva český geológ N. W o l d ř i o h (pôsoobil za Bachovej éry ako profesor i na Slovensku), ktorý odkryl výkopom profil spečeného valu a zistil v ňom striedajúce sa vrstvy dreveného uhlia, hlíny a veľkých kameňov. Neopracované, strechovite uložené kamene vytvorili akúsi klenbu s mnohými otvormi, ktorými prúdil pri vypaľovaní vzduch, rozžeravujúci drevené uhlie nasypané nad klenbou.

Tento názor N. W o l d ř i c h a má najväčší nárok na správnosť. Podľa skúseností, ktoré som i ja získal, kalcinované kamene v spečenom vale a troskovite vypálená hlina nachodia sa práve v jeho jadre, a nie na povrchu. Vnútri valu musel teda byť najväčší žiar a ten sa dá docieľiť iba tak, keď účinku ohňa vystavená vrstva je uzavretá zo všetkých strán voči prístupu vonkajšieho vzduchu, vyjmúc odspodu, odkiaľ prúdi rozpálený vzduch. Vypaľovací proces pri hotovení spečeného valu bol teda absolútne zhodný s tým procesom, ktorý sa nám dodnes zachoval pri pálení vápna v malých poľných peciach. I tam je vápenný kameň uložený do formy zaklenutej kupoly, s mnohými celkom nepravidelnými otvormi v klenbe, ktorými prúdi horúci vzduch z ohňa založeného na dne pece.

I mne sa podarilo priviesť trochu svetla do tejto záhady. Pri výskume spečeného valu (a spolu i dlhého valu) v susedstve Súdoviec našiel som vnútri, vo vale, nie na povrchu, drevené uhlie. Žiar teda prichádzal zospodu, od základu valu, a nie od jeho hrebeňa.

Druhá otázka je, ako prišli predvekí ľudia na myšlienku spevňovať val vypaľovaním. Aj tu je odpoveď naporúdzi. Jednoduchou empiriou. Oddávna mali bohaté skúsenosti, získané pri výrobe keramiky. Videli, ako hlinená nádoba vložená do vysokého žiaru a ponechaná v ňom, stvrdne, ako sa pri prehriatí materiál na ňu upotrebený rozlieva v sklovitú hmotu, ktorá po vychladnutí tiež stvrdne. Ale nielen hotové nádoby poskytovali bohaté poučenie o účinkoch ohňa, lež aj samé priestory, v ktorých sa vypaľovali, čiže hrnčiarске pece, nech už boli akejkorvek konštrukcie, jednoduchej v neolite alebo veľmi dokonalej v dobe laténskej. Rozdiel medzi vypaľovaním nádob a spekaním valu nebol v princípe, ale iba v jeho aplikácii. V prvom prípade priniesli predmet určený na vypálenie k ohňu, fixne na jednom mieste udržiavanému, v druhom prenášali oheň z miesta na miesto pozdĺž celého stavaného valu, ktorý bol nepohyblivý.

Aj celkom konkrétny postup pri vypaľovaní určitého úseku valu počas jeho stavby a celý vypaľovací proces dá sa jasne vysvetliť. Vypaľovanie dialo sa upotrebením dreveného uhlia, ktorým sa docieľi žiar až 1400 °C. Podstata problému spočívala v tom, ako priviesť z hlíny nasypané teleso valu do styku so spaľujúcim sa uhlím a udržiavať vhodne konštruovaným zariadením prístup vzduchu tak dlho, až nastala vitrifikácia násypového materiálu. Jeden spôsob, akým sa to dialo, osvetlil N. W o l d ř i c h . V prevažnej väčšine valov nenachodia sa však vrstvy kameňov, ktoré slúžili na zriadenie kanálov (vlastne len nepravidelných otvorov) pre prívod vzduchu k horiacemu uhlíu. Obyčajne je jadro valu z hlíny bez kameňa. Ako sa postupovalo v tomto prípade, predbežne nevedno. Len odborným výkopom bude možné odpovedať aj na túto otázku.

Pre archeologickú vedu je skutočne zahanbujúce, že otázka spečených valov zostala nevysvetlená a že sa tu musíme opierať na skúsenosti a názory staré už jedno celé storočie. Problém nás zaujíma práve dnes, keď sa kladie - a plným právom - taký dôraz na pracovné výkony predvekeho človeka. Žiaden z praveku zachovaný hmotný produkt alebo doklad (keramika, nástroje, zbrane, stopy po obydľi) nepredstavuje taký obrovský volúmen práce, taký pracovný výkon, ako práve budovanie valov, a tobož spečených valov. A tento pracovný proces, so všetkými svojimi technickými finesami je stále ešte pre nás veľkým tajomstvom. V dobe, keď sa otázky hmotnej existencie pravekeho človeka riešia zbieraním dokladov v rámci exaktných vied (fyzika, chémia, technológia), na záhadu spečených valov odpovedáme ničím nepodloženou domnienkou, že totiž vznikli náhodným zhorením palisád postavených na ich hrebeni.

Funkcia valu je aspoň vo všeobecnosti známa. Má sa ním ochrániť určitý ohradený priestor. K diferencovaniu jeho funkcií dostávame sa až pri podrobnom štúdiu predvekých hradísk, kde každé miesto vyžadovalo si inú aplikáciu valu alebo kde tvar terénu určoval jeho polohu, priebeh i poslanie. Keď sa stretáme s tzv. dlhými valmi, nebudeme v rozpakoch pri stanovení ich účelu. Dlhé valy dostali meno podľa svojich rozmerov. Ich dĺžka dosahuje často desiatky i stá kilometrov a budovatelia ich viedli určitým smerom bez ohľadu na terénne prekážky, po rovinách priam tak ako cez hory a doliny. Napríklad v kijevskej oblasti nachodí sa val 60 km dlhý, Hadriánov val v Škótsku je 145 km dlhý, Trajánov val v Besarábii 130 km, podčbný val v Dobrudži, zvaný nemeckými bádateľmi Römerschanze, je dlhý 105 km, v južnej Mezopotámii spoj brehu Eufratu s brehom Tigrisu je 80 km dlhý, iné valy v Mezopotámii sú podľa Xenofonta dlhé 100, resp. 75 km, v Temešvárskom banáte (Juhoslávia) tri najznámejšie valy majú dĺžku 30 km, 101 km, 137 km, a konečne čínsky múr, ktorý je tiež dokonalejšie budovaným obranným valom, bol dosiaľ odkrytý na dĺžke 3550 km, čo je vzdialenosť vzdušnou čiarou zo Sevily do Moskvy. Zmysel dlhých valov bol v podstate ten istý ako krátkych valov pri hradiskách, chrániť totiž určité teritórium proti jednému vpádu alebo opakujúcim sa inváziám.

Na Slovensku tiež máme dlhý val. Objavil ho Andrej K m e t. Podľa Floriána R ó m e r a mali by sme ich oveľa viac, ale jeho údaje opierajú sa o informácie miestnych neskúsených bádateľov, ktorí čerpali svoje kusé a na druhej strane zase prehnané zprávy nie z výskumu na mieste, ale z rozličných bájak a povestí. A. K m e t zistil bezpečne, výskumom na mieste, dlhý val na čiare Dolný Almáš (teraz Jablonovce) - Pečenice - Súdovce - Opatovské Moravce, v celkovej dĺžke 17 km. Z toho ja som verifikoval v r. 1935-1936 jeho jeden malý úsek pri Pečenicach, väčší úsek (6 km) medzi majerom Čerepeš (pri Žemberovciach) a Súdovcami. Výsledky môjho vtedajšieho výskumu sú v knižke Staré osídlenie Slovenska, Dolný Hron a Ipeľ v praveku, vydanéj r. 1938 v Martine. O priebehu tohto valu v susedstve Pečeníc a o jeho súvislosti s tamojším hradiskom presvedčil som sa opätovne pri exkurzii r. 1954.

Údaj Floriána R ó m e r a zo sedemdesiatych rokov minulého storočia, podľa ktorého tento val sa tiahne niekde od Sitna až po Dunaj, k Helembu (Chřaba), mal som tiež na mysli, keď som v r. 1935-1936 robil výskum na Ipli, v úseku od Šiah až po jeho vtok do Dunaja. A skutočne som našiel na niekoľkých miestach iné (široké pásy spáľenej hliny, veľmi husté predveké osídlenie a početné opevnené osady), oprávňujúce k predpokladu, že val skutočne pokračoval od Súdoviec ďalej na juh. Pravda, jeho súvislosť sa rourušila a stopy po ňom zanikli. Len od miesta k miestu možno ich zistiť. Tu, v úrodnejšom kraji, kde sa polia intenzívne obrábali a kde aj parný pluh zasiahol deštruktívne archeologické objekty, val nedá sa sledovať krok za krokom. Iba niektoré oporné body dovoľujú rekonštrukciu, keď aj nie jeho presnej polohy, aspoň jeho všeobecného smeru. Podľa nich by prebiehal ohotarmi nasledujúcich obcí: Opatovské Moravce, Hukovce, Demandice, Sazdice, Kubánovo, Lontov, Sokolovce, Bielovce, Pastovce, Malé Kosiňy, Salka, Leľa a Chřaba. Tento úsek bol by dlhý 45 km, takže by sme mali na Slovensku "dlhý val" v celkovej dĺžke asi 60 km.

F. R ó m e r udáva iný dlhý val (Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie z r. 1876), ktorý sa podľa neho tiahne cez Malé Karpaty od Jablonice po Nádaš (Trstín) a menuje sa Čertova brázda. Tento toponymický pojem skutočne existuje. Ide však o násyp na hrebeni Karpát, na starej, dnes opustenej hradskej medzi Jablonicou a Trstínom, dlhý asi 80 m a pochádzajúci pravdepodobne z kuruckých vojen.

Účel dlhého valu, prebiehajúceho od Jablonoviec po Chľabu, je zrejmý. Oddeloval územie dvoch znepriatelených národov. Jeden z nich ovládal priestor od valu na východ, druhý od valu na západ. Aké to boli národy alebo ľudstvá, ťažko povedať bez široko založeného výkopu, ktorým by sa odkryla väčšia časť valu. Museli to však byť vojensky i politicky dobre organizované celky (Sarmati?), keďže vedeli postaviť také veľké a dokonalé obranné zariadenie. Niet pochybnosti, že by sa pri výkope našiel keramický materiál a tiež zbrane, ktoré by záhadu aspoň čiastočne osvetlili. Súčasne by sa zistil pôvod valu, jeho vek a dĺžka jeho života. Pretože bol budovaný stavebne veľmi dokonale, t. j. vypaľovaním násypového telesa a jeho spekaním ohňom, môžeme bezpečne tvrdiť, že bol zbudovaný pre rozhraničenie dvoch znepriatelených území alebo pre vojnové konflikty, trvajúce dlhšiu dobu. Proti invázii nomádov, pohybujúcich sa so svojimi stádami rýchlo z jedného miesta na druhé, keď sa pašienky využili, boli by postačili iba jednoduché, narýchlo nasypané zeminé valy, bez spevňovania zvláštnymi konštrukciami.

Prítomnosť dvoch znepriatelených národov na čiare Jablonovce - Chľaba je nepriamym dôkazom, že val existoval i v partii dosiaľ jednoznačne nepreukázanej, t. j. od Opatovských Moraviec po Dunaj. Keďže val sa dodnes zachoval vo svojej severnej časti, v horskom teréne, kde údolia a vrchy samy osebe poskytovali možnosť obrany, tým viac musel byť v rovinnom teréne, kde príroda nestavala do cesty nepriateľskému postupu žiadne prekážky. A keďže dva zápasiace národy stáli v konflikte na čiare 17 km dlhej (Jablonovce - Opatovské Moravce), je vylúčené, aby ktorýkoľvek z nich zanedbal svoje zabezpečenie ďalej na juh až k Dunaju. Zápasník, ktorý mal prevahu, by sa slabšiemu dostal jednoducho do chrbta, a časť opevnenia, dlhá 17 km, bola by úplne zbytočná.

Už aj z týchto niekoľkých riadkov vidno, aký bohatý materiál k interpretácii poskytuje len púha existencia dlhého valu, jeho priebeh v teréne a jeho konštrukcia. Keby sa tento vzácny objekt systematicky preskúmal výkopom, získal by sa istotne veľmi inštruktívny vedecký materiál.

ZUR PROBLEMATIK PRÄHISTORISCHER BURGWÄLLE IN DER SLOWAKEI

ŠTEFAN JANSÁK

Es gibt in der Slowakei - sowohl im gebirgigen als auch im ebenen Gelände - viele prähistorische, mit Erdwällen befestigte Burganlagen, die bisher nicht grabungsmässig erforscht worden sind. Der Autor befasst sich mit ihrem Studium bereits seit dem J. 1913. Da ihm die Möglichkeit von grösseren Ausgrabungen fehlte, löste er einige mit ihnen zusammenhängende Fragen bloss durch Oberflächenforschung. In den Jahren 1927-1930 untersuchte er auf diese Weise 76 Burgwälle (davon entdeckte er selbst 56 bis dahin unbekannte Burgwälle), d. h. er studierte ihre Lage im Gelände, den Verlauf ihrer Wälle, die Konstruktion ihrer Eingangstore, fertigte ihre Situations- und Höhenpläne an und sammelte keramisches und anderes Material, das ihre Zuweisung zu bestimmten Kulturbereichen ermöglichte. Bei der Untersuchung so vieler Objekte, deren Baucharakter im wesentlichen der-

selbe ist, konnten ganz verlässliche Anhaltspunkte, ja sogar verlässliche Kriterien gewonnen werden, auf Grund welcher sich über Herkunft, Alter und Zweck der Burgwälle ein Urteil bilden lässt und nach welchen sie in bestimmte Typen aufgliedert werden können.

In seinem Aufsatz appliziert der Autor diese durch Erfahrung gewonnenen Kriterien zur Analyse einiger slowakischen prähistorischen Burgwälle (Žibrica, Zobor, Tribeč, Vyšehrad, Stráža im Turiectional) und nach ihrer Lage im Gelände, dem Verlauf ihrer Wälle, der Konstruktion der Tore, Ausdehnung und Gliederung der befestigten Fläche antwortet er auf die Frage ihrer Herkunft und ihres Zweckes.

Der Autor zog bei seinem Studium der befestigten Siedlungen sowohl im ebenen als auch im gebirgigen Gelände immer das geographische Milieu in Betracht, in welchem die Siedlung angelegt war. Da er die Möglichkeit hatte, eine grosse Menge von studierten Objekten miteinander zu vergleichen, kam er zur Ansicht, dass geographische Faktoren bei der Lagewahl der urzeitlichen Siedlungen eine erstrangige Rolle gespielt haben. Die Sicherheit des Wohnsitzes, die Nahrungsbeschaffung, der Kontakt zwischen Siedlungen derselben Kulturzugehörigkeit und die aus ihm resultierenden höheren Formen der Wirtschaft und der gesellschaftlichen Beziehungen, der Austausch fertiger Güter, materieller und geistiger, dies alles zusammen sind Elemente in der Struktur der urzeitlichen Gesellschaft, deren Bedeutung nicht beleuchtet werden kann, ohne sie mit dem geographischen Milieu in einen Zusammenhang gebracht zu haben.

Das Gesetz über die gegenseitige Abhängigkeit zwischen urzeitlicher Besiedlung und geographischem Milieu demonstriert der Autor auch in vorliegendem Aufsatz. Zobor, Žibrica, Tribeč und Vyšehrad sind urzeitliche Burgsiedlungen, die auf Kämmen von Bergkegeln errichtet waren, wo die Unzugänglichkeit die wesentlichste Rolle gespielt hat. Obwohl zwischen der urzeitlichen Handelsstrasse das Nitratatal aufwärts und diesen Siedlungen recht enge Beziehungen geherrscht haben und es im Interesse des Schutzes der Strasse gewesen wäre, dass sie unmittelbar bei ihr errichtet worden wären, hat es die Sicherheit, bedingt durch das geographische Milieu, erfordert, sie weitab von der Kommunikation, auf dem Kamm des Tribeč-Gebirges anzulegen.

Bei der Anlage befestigter Siedlungen im gebirgigen Gelände ist das geographische Element auch in Einzelheiten zur Geltung gekommen. Die Wälle sind in der Regel auf die Weise geführt und an solchen Stellen angelegt, dass durch sie die vorhandene naturgegebene Sicherheit erhöht worden ist. In vielen Fällen wurde darauf Rücksicht genommen, dass der von den Wällen eingeschlossene Raum zur südlichen, zur Sonnenseite geneigt sei, oder dass die nächstliegenden Trinkwasserquellen miteinbezogen seien, ohne welche die Siedlung nicht existenzfähig wäre. Die Tore wurden in den Wällen an solchen Stellen untergebracht, die den besten natürlichen Schutz boten, oder wo man bequem zum Trinkwasser hinuntersteigen konnte. Für den Schutz der Tore sorgte man durch zweckmässig situierte Neben- oder Hilfswälle auf die Weise, um unter Ausnützung ihrer Lage den grössten Abwehrerfolg erzielen zu können.

Je weiter man in die Vergangenheit zurückgeht, umso mehr kommt das geographische Milieu bei der Wahl des Wohnsitzes und bei der Errichtung von künstlichen Wehranlagen zur Geltung, die zur Erhöhung der Sicherheit der Siedlungsbewohner gedient haben. In demselben Verhältnis, in welchem der Mensch durch eigenes Können und eigene Arbeit die Technik der Errichtung von Wehranlagen vervollkommenet und beherrscht hat, tritt das geographische Element in den Hintergrund.

Im zweiten Teil seines Aufsatzes befasst sich der Autor mit der Frage der gebrannten Wälle, d. h. solcher, bei denen der ganze Wallkörper, vom Grund bis zur Wallkrone durch Feuereinwirkung rot gebrannt ist, in vielen Fällen bis zur Grenze der Vitrifikation. Bisher herrscht allgemein die Ansicht, dass diese Brennung rein zufällig entstanden ist, wenn bei irgendeiner Katastrophe die auf der Wallkrone errichtete Holzpalisade niedergebrannt ist. Der Autor, gestützt auf die Grundkenntnisse der Pyrotechnik, die er bei der Brennung von Kalkspat und Ziegeln in den sog. Feldöfen gewonnen hat, bestreitet diese Ansicht und spricht sich für eine intentionelle Brennung der Wälle aus. Die dazu nötigen Erfahrungen gewann der Vorzeitmensch bei der Keramikherstellung. In der Slowakei sind mehrere mit Sicherheit bekannte Burganlagen, deren Wälle gebrannt sind.

Im abschliessenden Teil streift der Verfasser kurz auch die sog. Langwälle, d. h. zusammenhängende Aufschüttungen, die oft Zehnte, ja Hunderte von Kilometern lang sind. In der Slowakei entdeckte bereits Andrej K m e ť einen derartigen Wall zwischen den Gemeinden Jablonoŕovoe - Sŕdovoe (Bez. Levice), mit einer Länge von 17 km, der gleichzeitig auch schlackenartig gebrannt ist. Nach verschiedenen Indizien im Gelände kann geurteilt werden, dass der Wall auch weiter nach Süden seine Fortsetzung nahm, von Sŕdovoe bis zur Donau, so dass wir auf dem Gebiet der Slowakei ein Objekt dieser Art mit einer Gesamtlänge von etwa 60 km hätten.

Übersetzt von B. Nieburová

POČIATKY MLADÉHO PALEOLITU A JEHO PROBLEMATIKA

JURAJ BARTA

Výskum a poznávanie charakteru paleolitu na území Slovenska i mimo neho nemá veľkú domácu tradíciu, hoc práve územie Slovenska poskytlo ešte v minulom storočí jedny z prvých paleolitických nálezov na území strednej Európy. No vlastný domáci záujem o túto pomerne veľmi náročnú disciplínu, závislú od spolupráce s početnými pomocnými, najmä prírodovednými odborními, stagnoval.

Popri maďarských odborníkoch bol to v období medzi dvoma svetovými vojnami najmä J. F. B a b o r,¹ ktorý oboznamoval slovenskú verejnosť s problémami európskeho paleolitu, pripravujúc tak pôdu pre domáci výskum.

Nazdávame sa, že aj teraz, tým skôr keď výskum paleolitickéj problematiky podstatne pokročil, je rovnako aktuálne oboznámiť našu archeologickú verejnosť s novšími názormi na vývoj niektorých problémov európskeho paleolitu, pričom pôjde najmä o staršiu fázu mladého paleolitu, ktorá sa v nemalej miere týka aj Slovenska, kde povojnový rozmach výskumov a prieskumov podstatnejšie zaplnil mapu nálezmi z tohto obdobia.

Spresnenie M o r t i l l e t o v e j² periodizácie paleolitických kultúr s pozíciou aurignacienu, ktorý H. B r e u i l na základe stratigrafických údajov z viacerých klasických francúzskych lokalít zaradil medzi moustérien a solutrén, ukázalo sa opodstatneným a pre územie západnej Európy oprávnené zaradilo sa do klasickej sústavy členenia paleolitických kultúr. Je však celkom prirodzené, že postupným vývojom archeológie novšie bohatstvo paleolitických nálezov vynútilo si aj detailnejšie delenie jednotlivých kultúr pôvodnej francúzskej periodizácie, pričom práve obdobie aurignacienu zasiahli veľké korektúry a v súvislosti s chronologickým rozčlenením tiež zmeny terminologické, z ktorých oproti pôvodným, zásadne prevratným návrhom, akceptovali sa v celoeurópskom rámci len niektoré. V pôvodnom trojstupňovom delení H. B r e u i l a³ starší alebo spodný aurignacien charakterizujú zakrivené hroty typu Abri Audi a Chatelperron, veľké a hrubé čepele s jednoduchými okrajovými vrubmi symetrickými i nesymetrickými, masívne a málo opracované kýlovité a vyčnievajúce škrabadlá, ako aj zriedkavé rydlá. Na strednom stupni zvyšuje sa počet kýlovitých škrabadiel s rozličnými obmenami, ako aj počet rydiel, najprv oblúkových kanelovaných, neskôr hranových, pomaly sa objavujú gravettské hroty a mikrolity. Čepele majú v značnej miere veľmi pravidelnú, pomerne strmú retuš a ako v predošlom stupni priškrtené vruby. Medzi kostenými nástrojmi význačným znakom je hrot s rozštiepenou bázou, tzv. aurignacký hrot. Vrohný alebo neskorý aurignacien, rozkvitajúci najmä vo francúzskych jaskyniach, charakterizujú úzke podlhovasté čepele, tiež s priečnou, vypuklou i vydutou retušou, početné a typologicky pestré rydlá, zvlášť charakteristické hroty typu La Gravette, ku ktorým geneticky patria hroty s vrubom, čepeľky s otupeným bočkom - od mikrolitických po veľké. V sérii škrabadiel prevažujú čepeľové, pričom

ojedinele sa vyskytujú ešte kýlovité a kužeľovité škrabadlá. V mladšej fáze tohto obdobia vznikli z mikročepielok s otupeným bokom pítky. Túto fázu charakterizujú aj hroty so stopkou typu Font Robert. Napriek veľkému rozkvetu kostenej, umelecky zdobenej industrie, aurignacký hrot v neskorom aurignaciene zaniká.

Uvedené delenie, založené na francúzskej stratigrafii, aplikovali a generalizovali aj v ostatnej Európe, pričom sa aurignacký nálezový obsah dosť často zjednodušoval a aurignacien nadobúdala často v rámci mladopaleolitických kultúr univerzálny charakter. Pred druhou svetovou vojnou a po nej prichádza D. P e y r o n y⁴ s novým členením aurignacienu, vyzdvihujúc päť paralelných kultúrnych variantov, rozpoznaných postupne na území Francúzska na základe čepelí s otupeným bokom, pre ktoré zavádza názov perigordien a aplikuje ich na niektoré ďalšie európske náleziská. Do perigordienu zahrnul D. P e y r o n y Breuilov mladší aurignacien typu La Gravette a Font Robert. Za aurignacien označil iba B r e u i l o v stredný aurignacien, ktorý sa objavuje vo Francúzsku s perigordienom I.

Toto roztrieštenie aurignacienu do dvoch časovo takmer zhodných, geneticky však odlišných skupín skomplikovalo problematiku genézy aurignacienu, ktorý sa pôvodne považoval za homogénnu kultúru. Závažným prínosom k uvedenej problematike je názor D. A. F. G a r r o d o v e j,⁵ ktorá poukazuje na nedostatok stratigrafických dôkazov o tom, že starší perigordien D. P e y r o n y h o súvisí priamo s horným perigordienom typu La Gravette a Font Robert. Tento stupeň perigordienu (IV a V) označuje ako gravettien a pre B r e u i l o v starší aurignacien, ktorý D. P e y r o n y sparalelizoval s perigordienom I a II, navrhuje D. A. F. G a r r o d o v á názov chatelperronien. Napriek základným podobnostiam, ktoré oprávňujú predpokladať vzájomný vzťah, predsa sa jej vidí otázne, či prechod z chatelperronien ku gravettienu je jednoduchý evolučný proces, ako to predpokladal D. P e y r o n y. Názov aurignacien ponecháva v zhode s P e y r o n y m len pre B r e u i l o v stredný aurignacien, ktorý považuje za generálne delidlo medzi chatelperronienom a gravettienom.

D. A. F. G a r r o d o v á na základe širokého prehľadu paleolitických staníc Euroázie a Afriky predpokladá ako najstaršiu mladopaleolitickú kultúru západnej Európy chatelperronien, pre ktorý v strednej Európe (okrem ojedinelého výskytu v Poľsku) niet dôkazov o postupe z juhovýchodu. Jednotlivé ohniská jeho vzniku (Palestína) javia sa zatiaľ izolované, kým kontakt medzi Palestínou a Afrikou predpokladá D. A. F. G a r r o d o v á cez Arábiu. Oproti tomu vlastný aurignacien (podľa H. B r e u i l a stredný aurignacien) možno sledovať cez Rakúsko, Maďarsko, Rumunsko, Krym a Anatóliu do Palestíny, kde je aurignacien veľmi hojný a kryje sa s omnoho dlhšou periódou ako na východe. To vedie k domnienke, že východné stredomorské pobrežie nie je veľmi ďaleko od centra aurignacienu, a zväzda predpokladať toto centrum niekde na Iránskej plošine alebo ešte východnejšie. V Palestíne nebolo možné rozlíšiť ďalšie podskupiny vypracované pre Francúzsko, ktoré do istej miery predstavujú miestny vývoj. Vzhľadom na aurignackú industriu, v ktorej prevažujú typy derivované z jadier, D. A. F. G a r r o d o v á predpokladá evolúciu aurignacienu nezávislú od chatelperronien. Industria typu La Gravette a Font Robert je veľmi rozšírená v strednej a východnej Európe a jej pozoruhodný vývoj v tejto oblasti svedčí najskôr o euroázijskom pôvode. O východoeurópskom pôvode gravettienu, ktorého súvislosť s gravettienom je nepochybná, svedčí koncentrácia nálezísk ženských figúrok na území Ruska, popri ich sporadickom výskyte v západnej Európe. Gravettskú industriu charakterizujú predovšetkým čepielky s otupeným bokom a hroty s vrubom, pričom v mladšej fáze typu Font Robert

pristupujú aj hroty so stopkou. Strednú Európu nemožno považovať za genetické centrum gravettienu preto, lebo ho tu predchádzal vlastný aurignacien, ktorého náleziská v južnom Rusku, hoc geologicky zatiaľ nejasné, mohli by byť súčasné so západoeurópskym aurignaciénom. Avšak predpokladané východoeurópske centrum gravettienu neprekračuje Európu do Sibíri vzhľadom na istú odlišnosť tamojšej industrie. Pri otázke, ktorou cestou mohla vstúpiť do severovýchodnej Európy industria plodiaca gravettien, predpokladá D. A. F. G a r r o d o v á hypotetické chatelperronské centrum. V Palestíne chýba pravý gravettien a jeho náleziská v južnom Kurdistane predstavujú pravdepodobne jeho neskoršiu migráciu z Ruska. V Palestíne však chatelperronská vrstva, ktorá leží na báze mladopaleolitického sledu, má už znaky evolúcie smerom ku graveťtskému typu a je možné, že industria tohto charakteru už prenikla do susedstva juhoruskej roviny prv, než na západ smerujúca aurignacká invázia dosiahla stredozemské pobrežie.

D. A. F. G a r r o d o v á predpokladá, že chatelperronien ako najskoršie identifikovateľný kmeň čepeľovitých kultúr, vynárajúci sa už v období staršieho paleolitu, vyskytuje sa v niekoľkých, doteraz neidentifikovaných centrách. Vysielala dve vetvy: jednu do východnej Afriky, ktorá ovplyvňuje vývoj capsien, druhú do severovýchodnej Európy, kde sa vyvíja v gravettien. Zatiaľ ďalší kmeň - aurignacien - tlačí sa na západ a oddeľuje spomenuté dve vetvy. Z aurignackého a graveťtského centra idú migrácie do strednej a východnej Európy pozdĺž južného okraja Iadovca a kultúry, ktoré vo svojich pravlastiach majú odlišovacie tendencie, začínajú sa teraz ovplyvňovať. Výsledkom toho je na extrémnej hranici ich cesty na západ charakteristický francúzsky chronologický sled, ktorý prevzali aj v ostatnom svete. Zatiaľ na okrajoch pravlastí nutne sa prejavuje interpenetrácia, a tak nachádzame starší gravettien presahujúci pozdĺž údolí Zarzi Aro do južného Kurdistanu, kým aurignacien zatiaľ preniká na Krym. Podľa D. A. F. G a r r o d o v e j pôvod aurignacienu treba hľadať v Iráne a ešte ďalej na východe, odkiaľ sa rozširoval jednak do Európy, jednak do Palestíny a Sýrie. Zo záveru autorky teda vyplýva, že pôvodne jednotný chatelperronien, aurignacien a gravettien dostali sa do Európy v troch samostatných vlnách.

Aj D. P e y r o n y predpokladal vznik spomenutých kultúr na východe a ich rozšírenie po Európe pripisoval oromagnonskému a combeacellskému ľudu. V gravettiene D. A. F. G a r r o d o v e j rozlíšil C. F. H a w k e s⁶ východný gravettien stepného charakteru, pochádzajúci z Ázie, charakterizovaný predovšetkým hroty s vrubom. Západný gravettien nepoznal pôvodne hroty s vrubom a prevzal ich až pri styku s východným gravettienom, ktorý sa podľa C. F. H a w k e s a preformoval v západnej Európe z aurignacienu na západný gravettien miestneho rázu. Aurignacien podľa C. F. H a w k e s a vznikol v horských oblastiach južnej Malej Ázie, odkiaľ sa rozšíril do horských oblastí Európy. K riešeniu problematiky aurignacienu prispel dávnejšie aj J. B a y e r;⁷ pre stredoeurópske územie rozpoznával pravý aurignacien, vystriedaný aggsbachienom postupujúcim od východu, ktorý až neskôr prenikol na západ, kde sa pomešal s neskorým aurignaciénom. Prítomnosť typického aurignacienu v západnej a strednej Európe, na Balkáne, v časti východnej Európy i v Prednej Ázii nútila bádateľov posunovať centrum jeho domnelého pôvodu stále viac a viac na východ. Na druhej strane nemožno popierať, že všetky európske náleziská, ktoré obsahujú chatelperronien a aurignacien I, majú stopy moustierskeho vplyvu. Pri takýchto poznatkoch existencia perigordien alebo chatelperronienu svedčí skôr o evolúcii domáciach koreňov, než o príleve nového ľudu. Aj L. V é r t e s⁸ poukázal na tento jav, od francúzskeho chatelperronienu

až po maďarské a bulharské náleziská aurignacienu, ktoré robia dojem vzájomného genetického vzťahu od moustérienu. Rovnako aj F. P r o š e k a V. L o ť e k⁹ poukázali na to, že chatelperronien či perigordien I a II dokumentuje industriu, ktorá vznikla zmiešaním moustierskej a aurignackej zložky, pričom poukazujú na jav zhodný so szeletienom v Karpatskej kotline. Podľa F. P r o š k a a V. L o ť k a industriu, ktorú by bolo možné označiť za starší perigordien alebo chatelperronien, zo strednej Európy nepoznáme.

Migrácii pravekých a medzi nimi aj paleolitických kultúr venoval pozornosť z hľadiska materiálnej výroby aj G. C h i l d e.¹⁰ V otázke chatelperronienu poukazuje na to, že napriek predpokladanému ázijskému pôvodu jeho cesta cez strednú Európu, alebo možno cez Afriku, je zatiaľ stále neznáma. Aurignaciencov považuje za horských obyvateľov žijúcich hlavne v jaskyniach, ktorí sa v dôsledku geografického prostredia špecializovali skôr na lov jaskynných medveďov. Okrem toho pripúšťa u nich už lov rýb (?), hoci materiálne dôkazy zatiaľ neprináša, predpokládajú rybolov rukami alebo do pascí zo zničiteľného materiálu. G. C h i l d e o aurignaciencoch predpokladá, že sa dostali do Európy z Ázie pozdĺž horských hrebeňov Malej Ázie a Balkánu. O gravettienoch predpokladá, že tiež prišli z Ázie, ale inou cestou. Boli to ľudia z rovín, špecializujúci sa na lov bylinožravcov žijúcich v stádach, ktoré sa pásli v otvorených stepiach a tundrách. Ich sídliská sa koncentrovali v juhorských stepiach západne od Donu smerom ku Karpatom a na ich predĺžení cez Moravskú bránu až k hornému toku Dunaja. Gravettien sa rozšíril po celej západnej Európe až do Anglicka a smerom na juh cez Iberský polostrov ďalej dole na Apenínsky polostrov a do Sicílie. Gravettský ľud, ako aj ľud ostatných paleolitických skupín, žil v jaskyniach (kde jaskyne boli), ale najcharakteristickejšie sídliská nielen na Ukrajine, ale aj v strednej Európe, ba dokonca i vo Francúzsku, sú tzv. otvorené stanice.

L. Z o t z,¹¹ vychádzajúc z miestnych stredoeurópskych podmienok, odmietol r. 1951 delenie staršej fázy mladého paleolitu na viacnásobne členený perigordien a priklonil sa k dvojstupňovému členeniu aurignacienu. Jeho starší stupeň zahrňuje B r e u i l l o v stredný aurignacien a azda mladšiu fázu starého aurignacienu, kým mladší aurignacien zahrňuje G a r r o d o v e j gravettien, prípadne horné stupne P e y r o n y h o perigordien. Z o t z o v starší stupeň reprezentujú dookola pravidelne strmo retušované, častejšie terminálne zahrotené a bazálne zaoblené čepele, často protifahlo vrubovité. Charakteristické sú vysoké, vyčnievajúce a kýlovité škrabadlá so strmo spadajúcou kanelovanou retušou. Ojedinele vyskytujú sa ploché okrúhle a čepeľové škrabadlá popri driapadlách a hrotoch staropaleolitického habitu. Vyskytujú sa už rozličné variácie rydiel a pomerne hojne aj starostlivo retušované mikrolity. V kostenej industrii charakterizujú stredoeurópsky aurignacien popri šidlách hroty mladečského alebo potočského typu.

Mladší stupeň Z o t z o v h o stredoeurópskeho aurignacienu charakterizuje masová produkcia úzkych čepelí a iných z nich vyrobených artefaktov. K vedúcim typom patria gravettské hroty, čepeľové škrabadlá, dvojité škrabadlá a rydlá vo všetkých variáciách alebo kombináciách so škrabadlami.

Nie menej pozoruhodné postrehy k problematike mladého paleolitu priniesol aj K. J. N a r r,¹² ktorý poukázal na to, že chatelperronien je doteraz v Európe jednoznačne dokázaný iba vo Francúzsku, zatiaľ čo z Iberského polostrova sú známe iba jeho neisté stopy. V čase, keď doznieva chatelperronien a prijíma aurignacké vplyvy, je už gravettien zastúpený vo východnej a strednej Európe vo viacerých facies, ktoré ešte treba presnejšie rozčleniť. Podľa K. J. N a r r a aurignacien

jeho 2. stupňa (W2) je v strednej Európe silno premiešaný s gravettskými prvkami a pravdepodobne tiež v takejto forme viac-menej gravettoidného aurignacienu dostal sa na západ. V čistej forme však možno zistiť gravettien iba na niekoľkých náleziskách vo Francúzsku, súvisiacich s mladšou facies Font Robert, ktorá je opäť niektorými prvkami spojená s východným gravettienom; tieto prvky však chýbajú západnému gravettienu. Podľa K. J. N a r r a číry gravettien v stupni 2 (W2) vo Francúzsku nemožno dokázať a pripisuje to okolnosti, že staršie gravettské prvky doniesli sa zo strednej Európy v aurignackom zväzku. Kontinuítne spojenie medzi chatelperronienom a gravettienom (ako ho predpokladala D. A. F. G a r r o d o v á) nedá sa zatiaľ dokázať. Gravettien predstavuje teda osobitú skupinu, ktorá sa vytvorila na okraji prúdu priohádzajúceho z východu a ktorej prvky nemožno dokázať v celom rozsahu. Táto skupina bola pri ďalšom napredovaní viacnásobne prevrstvená. K. J. N a r r prízvukuje osobitosť facies mladopaleolitických kultúr v západnej a východnej Európe. Hlavnú charakteristiku staršieho mladopaleolitického obdobia (W1/2) vidí v tom, že v západnej Európe nachádzame chatelperronien, v strednej Európe olševien a aurignacien. V ďalšej fáze (W2) na západe prežíva chatelperronien ďalej, na východe preniká gravettien do sprašových území s výbežkami až k Rýnu a prejavuje sa už tiež silno na Riviére, zatiaľ čo sa aurignacien v strednej Európe udržiava ešte v jaskynných oblastiach stredohorí a súčasne sa vyskytujú aj industrie listovitých hrotov. Na sklonku W2 končí sa aurignacký pohyb smerujúci na západ; zdá sa, že chatelperronien zaniká, oproti tomu gravettien je obmedzený na strednú a východnú Európu. Vo Francúzsku sa vyskytuje až v stupni 3 (W2/3), pričom však západorýnsky a východorýnsky protiklad ostáva zachovaný, pretože východný gravettien sa od západnej gravettskej i od silnejšie východne orientovanej facies Font Robert znateľne odlišuje. K. J. N a r r upozorňuje aj na okolnosť, že rozhodujúci, nejakým pohybom obyvateľstva spôsobený východo-západný presun na začiatku stupňa 2 (W2) zapadá do doby, keď sa mierne podnebie menilo na studené; tejto okolnosti pripisujú aj F. P r o š e k a V. L o ž e k¹³ významnú ekonomicko-etnickú úlohu. V novšej práci stanoví K. J. N a r r¹⁴ pre typologické určenie aurignacienu kýlovité škrabadlo, všetky druhy vysokých škrabadiel, škrabádlá retušované po celom obvode, čepele s obojstrannou retušou a čepele s vrubmi. Gravettien reprezentujú čepele a mikročepeleky s otupeným bokom, hroty s vrubom, čepele so šikmo retušovaným koncom, vyčnievajúce škrabádlá a čepeľovité škrabádlá kombinované s rydlom.

Na riešení hojných problémov, ktoré poskytuje v mladom paleolite problematika aurignacienu, zúčastnil sa aj L. V é r t e s.¹⁵ Na základe svojich výskumov v bukovohorskej jaskyni Istállóskő rozoznáva dva druhy aurignacienu, ktoré navzájom nevykazujú plynulú etnickú kontinuitu. Aurignacien II podľa spomenutého bádateľa je primitívnejší než aurignacien I, a preto mu pripisuje separátny pôvod. Aurignacien I zo spodnej vrstvy jaskyne Istállóskő môže sa v niektorých vzťahoch identifikovať so západným aurignacienu. Jeho pôvod treba hľadať na Blízkom východe a jeho rozšírenie možno sledovať od Bulharska pozdĺž Dunaja.

Podľa L. V é r t e s a primitívnejší aurignacien II s moustierskymi koreňmi a bohatstvom kostených hrotov mladečského typu je zhodný s olševienom a predpokladá preň genetickú oblasť v juhovýchodných Alpách, odkiaľ sa šíril na východ. V úvodnej časti svojej štúdie zmiňuje sa však L. V é r t e s o tom, že moustiersky vplyv badať od francúzskeho chatelperronienu po maďarské a bulharské náleziská aurignacienu, ktoré robia dojem, že medzi týmito kultúrami na spomenutom území jestvuje genetický vzťah. Z ekonomického hľadiska rozdiel medzi V é r t e s o-

v ý m i stupňami aurignacienu prejavuje sa aj v tom, že aurignacienci stupňa II, ktorí boli prevažne lovcami jaskynných medveďov, používali produktívnejšiu formu kolektívneho lovu pomocou kostených hrotov a žili hlavne v jaskyniach, kým aurignacienci stupňa I, ktorí prišli do Európy z teplého a na plodiny bohatého juhovýchodu, lovili len individuálne, pretože lov vzhľadom na spomenuté klimatické podmienky mal u nich menej dôležitú úlohu, a sídlili v údoliach riek.

Problém moustierskych elementov v aurignaciene II vysvetľuje L. V é r t e s tak, že aurignacien II v strednej Európe vznikol z domáceho moustérienu v spomenutej oblasti juhovýchodu Álp na začiatku interštadiálu W1/2 a po rozvinutí v strednej Európe zjavil sa v západnej Európe na konci štadiálu W2. Súčasne postupoval aurignacien I z východu pozdĺž Dunaja na západ. Obidve skupiny sa križovali, pričom sa čiastočne pomiešali. Na východ postupujúca vrstva aurignacienu II sa uložila na kultúrnych pozostatkoch aurignacienu I. Aurignacká kultúra sa v krátkom čase vyčerpala a zdegenerovala, čo umožnilo rozkvet nastupujúcej gravettskej vlny, ktorá prišla tiež z východu, strhla časť aurignaciencov II so sebou na západ a zabrala ich miesto. Gravettienoci mali pravdepodobne nejakú fyziologickú alebo výrobnotechnickú výhodu, pomocou ktorej skupiny gravettskej osídľovacej vlny dokázali (podľa teórie D. A. F. G a r r o d o v e j) odstrániť vysoko vyvinutú, za výhodných podmienok rýchlo rastúcu francúzsku aurignackú kultúru tým, že zničili jej nositeľov alebo ich začlenili do svojich radov.

Napriek pôvodnej interpretácii nepovažuje L. V é r t e s za správne terminologicky odlišovať od seba uvedené stupne aurignacienu, odlišné svojím východným a stredoeurópskym pôvodom, pretože ich územné rozšírenie sa zhodovalo a napokon viedli rovnaký spôsob života (?), často sa medzi sebou miešali a navzájom ovplyvňovali.

Aj sovietski bádatelia zapodievajú sa otázkami rozvoja mladého paleolitu východnej Európy, avšak neujasnená stratigrafická situácia a ich odlišný chronologicko-stratigrafický systém sťažuje paralelizáciu so stredoeurópskym systémom, čo sa prejavuje aj v nízkom stratigrafickom datovaní mladého paleolitu. V práci P. J. B o r i s k o v s k é h o,¹⁶ venovanej tejto otázke, stretáme sa pri delení mladého paleolitu s pamiatkami aurignacko-solutrénskymi; tento názov je dôsledkom nejasnej stratigrafickej pozície východoeurópskych plošne retušovaných hrotov, ako aj uplatňovania plošnej retuše v sprievide aurignackej, prípadne v stredoeurópskom poňatí gravettskej industrie. V tejto skupine stretáme sa teda s typickou aurignackou industiou a s listovitými hrotmi a typickou gravettskou industiou s viacerými fázami vývoja, čo však P. J. B o r i s k o v s k i j a ďalší autori pripisujú už tzv. staromagdalénskym pamiatkam, po ktorých nasledujú magdalénske, mladomagdalénske a staromezolitické pamiatky. Ukrajinské mladopaleolitické pamiatky roztrieduje P. J. B o r i s k o v s k i j do siedmich období (skupín). Prvé obdobie charakterizuje mladopaleolitická technika bez náznakov plošnej retuše. Pre druhé obdobie sú príznačné plošne opracované listovité hroty. Tretie sa vyznačuje hrotmi s vrubom a čiastočnou plošnou retušou (kostenkovský stupeň). Štvrté obdobie vyznačuje sa úštepom plošnej retuše, prevládajú v ňom hroty rozličných typov, aj hroty s vrubom. Piate obdobie je charakteristické mnohotvárnosťou typov s prechodom k rozvoju kostenej industrie. V šiestom období rozvinula sa technika upriamená okrem kameňa aj na opracovanie kostí. V siedmom období nastáva mikrolitizácia kremenného inventára. Podľa P. J. B o r i s k o v s k é h o prejavila sa na ruskej rovine postupná evolúcia kultúry zámenou aurignackej retuše solutrénskou. Tento, pre ruskú rovinu, Ukrajinu a Bielorusko v zá-

klade jednotný proces komplikoval sa spoluprácou jednotlivých skupín paleolitického osídlenia, ktorého časť prešla k pokrokovým solutrénskym spôsobom opracovania kameňa a časť si zachovala aurignacké tradície.

Na území SSSR v oblasti Kosteniek a Borševa pri Voroneži nachádza sa významné svetové centrum vynikajúcich pamiatok mladého paleolitu. Najmä na základe poznatkov z tejto oblasti vytvoril P. P. J e f i m e n k o¹⁷ pre európsku časť SSSR osobitnú periodizáciu, založenú na starotelmanskom, mladotelmanskom, kostenkovskom, mezinskom, kirillovskom, goncovskom a borševsko-žurovskom stupni. Tieto stupne zahrnujú v sebe moustérienom ovplyvnenú industriu s plošne retušovanými hrotmi, avšak tiež ešte staršiu industriu s výraznými stredoaurignackými elementmi, ďalej významnú starogravettskú kultúru kostenkovského typu s ohlasmi plošnej retuše. Rovnako ako P. J. B o r i s k o v s k i j i P. P. J e f i m e n k o azda predimenzovane delí tzv. magdalénsky okruh, ktorý zahŕňa v sebe skôr ďalší vývoj gravettien a epipaleolitické pamiatky. Na základe mladotelmanskej vrstvy domnieval sa pôvodne P. P. J e f i m e n k o, že pamiatky z tejto vrstvy predstavujú začiatok mladého paleolitu, pričom dosvedčujú, že solutrén tu vzniká bezprostredne z moustérienu, prípadne zachováva stopy svojho pôvodu v moustériene. Avšak objav starotelmanskej vrstvy skomplikoval spomenutý názor tým, že pamiatky tejto vrstvy obsahovali v našom poňatí výrazný stredoaurignacký inventár. P. P. J e f i m e n k o však tu neuznáva aurignacien, pripisujúc predsolutrénskym pamiatkam starotelmanského typu príznaky južnej kaspickej kultúry. Ťažisko J e f i m e n k o v e j práce spočíva predovšetkým v hospodárskej charakteristike prvobytnej spoločnosti; v mladom paleolite rieši problém rodovej spoločnosti, jej počiatky a úpadok. Chronologické kritériá tejto periodizácie a genéza jednotlivých kultúr obsahuje ešte veľa sporných problémov, na čo poukazujú aj samotní sovietski archeológovia.

P. P. J e f i m e n k o po študijnej ceste v Československu v novšej práci¹⁸ skomplikoval kultúrnú náplň szeletien a solutrénu tým, že zahrnul pod tento pojem nielen pamiatky považované v Karpatskej kotline za szeletské, ale po zaradení východoslovenských aurignackých staníc (Barca II) do szeletien zaraďuje aj ostatné gravettské pamiatky Československa do svojho kostenkovského stupňa neskorého solutrénu. Aj v tejto práci poukázal P. P. J e f i m e n k o na zložitý historický proces vývoja mladopaleolitických kultúr východnej Európy, k riešeniu problémov ktorého budú azda môcť prispieť aj výsledky bádania mladopaleolitického problematiky v Československu.

Z ďalších sovietskych bádateľov A. P. O k l a d n i k o v¹⁹ na základe materiálov osád kostenkovsko-borševského okruhu dospel k názoru, že na území ruskej roviny chýba starý aurignacien chatelperronského typu, vyvíjajúci sa bezprostredne z moustérienu, ale je tu zastúpený stredný a mladý aurignacien (gravettien) západoeurópskej klasifikácie. Podľa A. P. O k l a d n i k o v a rozvoj lokálnej kultúry vyrastajúcej z moustérienu s acheulskou tradíciou, zastúpený nálezmi piatej vrstvy lokality Kostenki I, bol prerušený príchodom nového osídlenia zo západnej Európy, z ktorého sa vyvinul stredný a mladý aurignacien. Ďalší vývoj ide v smere pamiatok klasického solutrénu, reprezentovaného hornými horizontmi osady Telmanskej, lokalít Kostenki I a IV a kostenkovskou facies v Československu a Rakúsku (čo znamená, že ide v našom poňatí o gravettien). A. P. O k l a d n i k o v sa napokon domnieva, že hypotéza o evolučnom rozvoji techniky od strmej aurignackej retuše k plošnej solutrénskej retuši neodráža celú zložitosť rozvoja kultúry mladého paleolitu vo východnej Európe, že história mladopaleolitického

osídlenia týchto oblastí išla značne zložitejšími cestami a tento proces prispel k vzájomnému vzťahu rozličných skupín osídlenia; napriek svojráznosti paleolitické osídlenie ruskej roviny sa v mnohom zhoduje s históriou osídlenia severnej a súčasťi západnej Európy, táto zhoda prejavuje sa však najvýraznejšie v strednej Európe.

Komplikovanou otázkou plošne retušovaných artefaktov v spojitosti s typmi východoeurópskeho gravettienu zapodieval sa aj F. H a n ě a r,²⁰ ktorý poukázal na postupné oslobodzovanie sa sovietskych bádateľov spod závislosti od zastaranej francúzskej periodizácie, z čoho vyplýva konštatovanie lokálnych rozdielov v mladom paleolite. Jedným zo zásadných mladopaleolitických problémov východnej Európy je otázka poznania genézy gravettienu. F. H a n ě a r vo svojej štúdii charakterizuje mladopaleolitické stanice kostenkovského typu a hevsíma si výskyt plošne retušovaných artefaktov v ich nálezových celkoch; najväčšiu pozornosť venuje lokalite Avdejevo a zaraďuje ju na základe celkového habitu, na rozdiel od solutrénu v sovietskom poňatí, do východného gravettienu v zmysle západoeurópskeho a stredoeurópskeho chápania. Ak sa podľa F. H a n ě a r a oddelia kultúrne horizonty s nejakým podstatným solutrénym znakom od industrie viac-menej aurignackého druhu, stane sa predovšetkým nápadným, že kultúrny profil a obraz miestnej kultúrno-genetickej postupnosti vonkoncom nie sú to isté. Za vrstvu 5 v Kostenkách I, ktorá dáva nielen znakom solutrénskej techniky, ale prežívajúcim mousteroidným typom pôdu vhodnú pre vznik solutrénu, nasledujúce vrstvy, zvýraznené v jasne aurignackej kultúre 3. horizontu, oddeľujú cez tisícročia I. vrstvu Kosteniek I s jej hrotmi s vrubom a plošne opracovanými hrotmi od najstarších, na tom istom mieste sídliačich predchodcov. Stav poznania zložitej problematiky východoeurópskeho mladého paleolitu podľa F. H a n ě a r a neumožňuje zatiaľ riešiť s konečnou platnosťou otázku "východný gravettien alebo solutrén", avšak už nutnosť utvorenia termínu kostenkovská facies poukazuje jednoznačne na to, že solutrén začiatočného včasného úseku mladého paleolitu východnej Európy nie je v súlade so svojimi stredoeurópskymi susednými priestormi.

Závažným prínosom k paralelizácii východoeurópskeho a stredoeurópskeho mladého paleolitu sú výsledky novšieho archeologického bádania A. P. Č e r n y š a²¹ v blízkom susedstve Karpát, v povodí Dnestra. Bádateľ uvádza odtiaľ zhodu najstarších vrstiev z Babina I so spodnými vrstvami stanice Telmanskaja, ako aj lokalít Kostenki IV a V. Našli sa tu vrubovito retušované čepele a mikročepele, ktoré v poňatí L. Z o t z a možno zaradiť do aurignacienu. Nasledujúca skupina mladopaleolitických pamiatok Podnestria má opäť analógie v materiáloch z oblasti Donu, ako je mladšia telmanská vrstva a spodná vrstva lokality Kostenki I s plošne opracovanými hrotmi, ktoré sa zhodujú so szeletskými pamiatkami Rumunska, Maďarska, Československa a Poľska. Tretia podnesterská mladopaleolitická skupina zhoduje sa s náleziskami Kostenki I, Gagarino, Borševo, Avdejevo, Puškari I, Zamostea I, Stânca Ripiceni a s československými gravettskými pamiatkami, pričom aj A. P. Č e r n y š uvádza, že zahraniční bádatelia zaraďujú tieto pamiatky k doznievajúcemu typu La Gravette, avšak on ich ešte v zmysle sovietskej tradície zaraďuje k neskorosolutrénym pamiatkam, odvolávajúc sa najmä na zhodu s mladopaleolitickou vrstvou v Parpalló, kde sa so solutrénymi hrotmi našla séria atypických hrotov s vrubmi. Štvrtá chronologická mladopaleolitická skupina Podnestria má analógie na lokalite Kostenki II a III, v Timonovke, Novgorode-Seversku, Jelisejeviči, v poslednej vrstve Kesslerlochu, v šiestej vrstve Parpalló a vo vrchnej vrstve Laugerie-Haute. Podľa A. P. Č e r n y š a ide o staromagdalénske pamiatky. Pamiatky nasledujúcej skupiny Podnestria majú analógie okrem Kosteniek

I a II v Borševe II, Čulatove I, Suponeve, Parpalle a Placarde. Šiesta podnester-ská mladopaleolitická skupina má analógie v Borševe II (vrchná a stredná vrstva), Čulatove II, Goncoch, Vladimirovke, Andernachu, Münzingene, La Madeleine a v Saint-Michel. Uvedené analógie vyvodzuje A. P. Č e r n y š na základe zhody v štatistických diagramoch, pričom do tejto skupiny vyvinutého magdalénieniu zaraďuje aj Ságvár, ktorý je podľa M. G á b o r i h o²² výraznou gravettskou stanicou. Posledná neskoropaleolitická skupina Podnestria zhoduje sa s Vladimirovkou, Siuren-
nom II, Zamil-Kobou, Šan-Kobou, Mas d'Azilom, Chalaínom a Durfortom. Nálezy z vy-
nikajúcich viacvrstvových lokalít Podnestria, napr. z Babína I, kde sa aurignacká
vrstva nachádza pod neskorosolutrénskou (v našom poňatí gravettskou), ďalej Voro-
novice, kde je solutrénska vrstva prekrytá magdalénskou, i z Molodovy V, kde
solutrénske (v našom poňatí gravettské) vrstvy ležia pod magdalénskymi a magda-
lénske pod mezolitickými, priviedli A. P. Č e r n y š a k záveru, že na Podnestrí
nejestvujú rôznočasové aurignacké a magdalénske kultúry, ale možno tu sledovať
postupný rozvoj kultúr v základe takých istých, aké sa našli vo viacvrstvových
jaskynných sídliskách západnej Európy. Na základe superpozície viacvrstvových
mladopaleolitických pamiatok Podnestria usudzuje A. P. Č e r n y š na evolúciu
solutrénskych a magdalénskych pamiatok, zdôrazňujúc, že nie sú pozostatkami pri-
šelcov, ale výsledkom ďalšieho progresívneho rozvoja miestnych mladopaleolitických
plemien, ktoré majú vzťah k mladopaleolitickým plemenám iných okruhov príadovej
zóny, predovšetkým k mladopaleolitickým plemenám juhovýchodnej a strednej Európy.

K sporným otázkam súčasnej mladopaleolitickej problematiky popri chronológii
listovitých hrotov patrí aj otázka aurignacienu-olševieniu-gravettieniu. Z česko-
slovenských bádateľov podstatne k riešeniu tejto problematiky prispeli F. P r o-
š e k a V. L o ž e k,²³ ktorí sa podrobne zapodievali problémami aurignacienu
na našom území v rámci európskej problematiky a na základe overených stratigra-
fických údajov. Závažným poznatkom spomenutých autorov je zistenie, že sa auri-
gnacien objavuje v západnej Európe neskoršie ako v strednej Európe, čo môže do-
svedčovať postup aurignacienu z juhovýchodu na západ. Negáciu prítomnosti cha-
telperronienu na území strednej Európy podľa F. P r o š e k a a V. L o ž e k a
sme už spomenuli. Existenciu B a y e r o v h o olševieniu, charakterizovaného
nie vždy najvýraznejšou sílexovou industriou, avšak vždy prítomnosťou kostených
hrotov mladečského typu, vyvrátili F. P r o š e k a V. L o ž e k poukazom na
prítomnosť spomenutých hrotov, preto nemožno tieto hroty považovať za typický
znak olševieniu. Výstižným rozborom známych nálezísk hrotov mladečského typu došli
spomenutí bádatelia k názoru, že olševien nie je samostatným kultúrnym celkom,
ale že ide v skutočnosti o sezónne aurignacké stanice súvisiace s normálnymi
sídliskami. Pri riešení problematiky gravettieniu otázka jeho východného pôvodu
je podľa F. P r o š e k a a V. L o ž e k a nedoriešená, pričom autori poukazujú
na isté typologické rozdiely i predpokladanú odlišnú funkciu hrotov s vrubom.
Stredoeurópske hroty s vrubom môžu sa dávať do súvisu s východom najmä na základe
prítomnosti sílexov, ktorých pôvodná surovina pochádza pravdepodobne z povodia
Bugu a Volynska. Ide najmä o nálezy z Moravian nad Váhom-Podkovice. Prítomnosť
tejto východoeurópskej suroviny nepovažujú F. P r o š e k a V. L o ž e k za
stopy akejkoľvek invázie z východu, ale iba za dôkaz určitého styku medzi stredo-
európskou a východoeurópskou oblasťou. Podľa uvedených autorov H a w k e s o v o
delenie na východný a západný gravettien pre stredoeurópske nálezy nestačí, a pre-
to ich navrhujú označiť ako stredoeurópsky gravettien alebo prioritný Bayerov
aggsbachien. Terminologickú problematiku tohto obdobia sťažuje aj otázka výskytu

takých nálezových celkov, v ktorých vystupujú typické prvky aurignacienu i gravettienu vedno. Týka sa to napr. lokalít Jenerálka, Stánca Ripiceni a Szitabodza, pre ktoré podľa vzoru S. K r u k o w s k é h o²⁴ navrhujú názov aurignacko-gravettské stanice. Ak sa však posudzujú takéto úkazy nielen z hľadiska typologického, ale najmä stratigrafického, ukazuje sa situácia značne komplikovanejšia. Najstaršie aurignacké stanice, pochádzajúce z interštadiálu W1/2, ako napr. Piekary, Kraków-Zwierzyniec, Hermanova jaskyňa, Barca a Potočka, nemajú vo svojom nálezovom inventári čepielky s otupeným bokom, avšak nachádzajú sa tu ojedinelé, drobné, jemno retušované čepielky.

Ďalšia skupina staníc, ktoré pochádzajú zo sklonku interštadiálu W1/2 a zo začiatku štadiálu W2, ako sú Hundsteig, Istállóskő, Góra Puławska, Stánca Ripiceni a Siureň, má okrem bežnej aurignackej industrie už nepravidelné čepielky s otupenými bokmi.

Na staniciach datovaných do druhej polovice štadiálu W2, ako napr. Jenerálka, Malý Antoniew, Lesieczniki a azda Mamutowa jaskyňa, objavujú sa už typické čepielky s otupeným bokom a slabne výskyt kýlových škrabadiel.

Najmladšia skupina sídlisk, ktoré možno datovať do interštadiálu W2/3 a do štadiálu W3, napr. Dolní Věstonice, Plavecký Mikuláš, Moravany nad Váhom (Podkovica a Lopata), má hojné typické čepielky s otupeným bokom, kým aurignacké tvary tu už chýbajú.

Typické čepielky s otupeným bokom, ktoré sú charakteristickým znakom P e y r o n y h o mladého perigordienu alebo G a r r o d o v e j gravettienu, objavujú sa už v druhej polovici štadiálu W2. Toto zistenie považujú F. P r o š e k a V. L o ť e k za dôležité vzhľadom na vývoj prírodného prostredia. V interštadiáli W1/2 bolo pomerne teplé podnebie ako dôsledok ústupu ľadovcov. Na poľskej stanici Kraków-Zwierzyniec, pochádzajúcej z toho istého obdobia, našli sa východoslovenské obsidiány a radiolarity, avšak na súčasných východoslovenských sídliskách nachádzajú sa len domáce suroviny a materiály, ktoré pochádzajú azda z Maďarska. Tento zjav vysvetľujú F. P r o š e k a V. L o ť e k tak, že v interštadiáli W1/2 aurignacien postupoval od juhu na sever za ustupujúcim ľadovcom. Na začiatku štadiálu W2 začína sa meniť podnebie a step sa rozširuje na úkor lesa. V druhej polovici štadiálu W2 táto zmena vyvrcholí. Pôvodnú staršiu wümskú faunu, udržiavajúcu sa od interštadiálu W1/2, vystriedali rýchlym postupom arktickoalpínske druhy. Aurignacký človek bol nútený ustupovať pred ľadovcom na juh. Klimatické zmeny v druhej polovici štadiálu W2 nemohli, pravda, ostať bez vplyvu na ľudskú spoločnosť, ktorá bola nútená prispôbovať sa zmenenému prírodnému prostrediu, lebo bola od neho hospodársky závislá. Tým sa zmenila hospodárska základňa a s ňou aj výrobné prostriedky. Tejto zmene pripisujú spomenutí autori výskyt čepielok s otupeným bokom a ostatné gravettské tvary, ako dobový jav rozšírený v celej tundrovej oblasti. Súčasne s tým začínajú miznúť typické aurignacké prvky v strednej Európe, zatiaľ čo v južnejších oblastiach, ktoré ležali mimo dosah uvedených zmien, trvá aurignacien na starých tradíciách.

F. P r o š e k a V. L o ť e k ďalej uvádzajú, že spomenuté zmeny zasiahli akiste okrem aurignacienu aj szeletien, ktorého zánik je zatiaľ nejasný. Keďže v mladších stupňoch szeletien pozorujeme stále vzrastajúci podiel aurignackej zložky, uvedení bádatelia sa nazdávajú, že neskorý szeletien alebo stratil svoj osobitý ráz a splynul s gravettienom, alebo sa stal jednou zo zložiek majúcich podiel na jeho vzniku.

K otázke, čo vlastne gravettien predstavuje, či ide o prílev nového ľudu, ktorý v niekoľkých za sebou idúcich vlnách prenikol cez strednú Európu ďalej až na západ, alebo či ide v podstate o ďalší vývoj aurignacienu v chladnejšej príradovej oblasti, podmienený zmenou prírodného prostredia, uvádzajú F. P r o š e k a V. L o ť e k, že zatiaľ sa nedá kladne zodpovedať ani jedna z nadhodených možností. K otázke genézy čepeľok s otupeným bokom, ktorej koncepcia je u K. J. N a r r a i F. P r o š k a a V. L o ť k a pomerne blízka, treba pripomenúť, že v predchádzajúcej svojej práci uvádza F. P r o š e k²⁵ prítomnosť týchto čepeľok v staršej fáze karpatského szeletienu, ktorý siaha do interštadiálu W1/2. Aj L. V é r t e s²⁶ poukazuje na to, že v jaskyni Szeleta nájdená mikrogravetka, patriaca vyvinutému szeletienu, pochádza z konečnej fázy interštadiálu W1/2, a nesúhlasí s K. J. N a r r o m,²⁷ podľa ktorého tento typ v strednej Európe objavil sa až po začiatku štadiálu W2. Podobne aj L. Z o t z, ako som už spomenul, charakterizuje svoj starší aurignacien pri dvojfázovom delení prítomnosťou starostlivo retušovaných mikrolitov, teda uvedený P r o š k o v a L o ť k o v názor na problém genézy čepeľok s otupeným bokom nie je taký bezvýhradný. Závažný prínos v tejto otázke možno očakávať od sovietskej archeológie, keď sa dorieši paralelizácia stratigrafickej pozície staršej telmanskej vrstvy so stredoeurópskou chronológiou paleolitu.

Aj K. Ž e b e r a²⁸ zapodieval sa charakteristikou aurignacienu, v ktorom z hľadiska techniky výroby vidí prechod od diskovej industrie k jadrovej, ktorú z jadier odbíja široké čepele a používa ich na výrobu rozličných typov nástrojov, ako už spomenuté kýlovité škrabadlá, krátke vysoké a vyčnievajúce škrabadlá, prvé široké čepeľové škrabadlá a prvé rydlá rozličných typov. K. Ž e b e r a však neuznáva súčasnosť szeletienu a aurignacienu. Podľa neho je aurignacien od szeletienu mladší a ojedinelé nálezy listovitých hrotov v aurignaciene vysvetľuje len oneskoreným vplyvom szeletienu na aurignacien. Na základe stratigrafickej superpozície aurignacienu nad szeletienom v Předmostí poukazuje na to, že pre mladší vek aurignacienu od szeletienu sa tieto dve kultúry regionálne navzájom nevylučujú.

Z domácich autorov kritické stanovisko k V é r t e s o v e j koncepcii genézy aurignacienu zaujal L. B á n e s z,²⁹ ktorý sa zapodieval hlavne otázkou východoslovenského aurignacienu. Spomenutý bádateľ poukázal na to, že uzávery L. V é r t e s a sú založené na štúdiu veľmi malého množstva materiálu, preto nemôžu vplyvať na vysvetlenie moustierskych elementov v aurignaciene východného Slovenska, ktoré L. B á n e s z vysvetľuje tým, že na samostatne sa vyvíjajúcu skupinu aurignackých staníc východného Slovenska, ktorá zasiahla túto oblasť pravdepodobne v interštadiáli W1/2, v značnej miere vplývala staršia domáca moustierska tradícia. Kultúrne vrstvy z jaskyne Istállóskő vysvetľuje L. B á n e s z tak, že v spodnej vrstve možno hovoriť o aurignaciene I, prichádzajúcom z východu, ktorý ešte nepribral moustierske elementy do svojho inventára a do svojej techniky tak, ako sa to stalo u aurignacienu II, z vrchnej vrstvy spomenutej jaskyne. Okolnosť, že na istých aurignackých staniciach má v industrii veľký podiel moustierska zložka, nemusí ešte znamenať, že určitá aurignacká skupina vyrástla z moustérienu. Túto okolnosť podľa L. B á n e s z a možno vysvetliť iba moustierskym vplyvom.

Novšie chronologicko-typologické úvahy o problematike staršej fázy mladého paleolitu vyžadujú aj úzku spoluprácu s geologicko-stratigrafickými disciplínami, kde vývoj poznatkov s uplatnením novej terminológie zaznačili prudký vzostup. Považujeme preto za potrebné venovať pozornosť aj tejto otázke, tým skôr, že

problematika stratigrafie býva publikovaná v prírodovedných publikáciách, nie vždy dostupných archeológom. V stručnosti treba spomenúť, že popri starom alpskom členení pleistocénu (A. P e n o k - E. B r ü c k n e r³⁰) zavádza sa aj sústava severského zaľadnenia, kde sú uloženiny interglaciálov dobre charakterizované svojou geologickou pozíciou, význačnými fosíliami a hlavne vývojom flóry (P. W o l d s t e d t³¹). Tu pre interglaciál riss-würm (RW), aktuálny pri problematike moustérienu, používa sa označenie eemsky interglaciál, pre göttweigský würmský interštadiál W1/2, aktuálny pre problematiku szeletien a aurignacien, predpokladá sa ekvivalent, tzv. brörupský interštadiál s amersfoortským výkyvom (V. L o ť e k - J. K u k l a³²). Ďalšie terminologické doplnky severského zaľadnenia, týkajúce sa starého paleolitu a mladšej fázy mladého paleolitu, nespádajú do témy tejto práce, preto sa s touto problematikou zoznámime pri ďalších prehľadoch paleolitickéj problematiky v budúcnosti.

Na záver treba ešte odpovedať na to, čo sú to v domácej literatúre najnovšie používané označenia PK pre polohy fosílnych pôd v našich, prevažne sklonených sprašových profiloch. Ide o tzv. pôdne komplexy, pod ktorými treba rozumieť súvrstvia fosílnych pôd a svahovín, tvoriacich súčasť sedimentačných a pôdotvorných fáz pedogenetických cyklov, v ktorých základný cyklus zhrnuje uloženiny interglaciálu a nasledujúceho glaciálu, kým nasledujúci cyklus zahrnuje sedimenty interštadiálu, prípadne interglaciálu a nasledujúceho štadiálu (J. K u k l a, V. L o ť e k³³). Zo spomenutých fosílnych interštadiálnych, prípadne interglaciálnych pôdnych komplexov (PK) našej témy sa bezprostredne dotýka najmä PK II, ktorý je delidlom pre začiatok mladého paleolitu a v doterajšej terminológii je vlastne zhodný s interštadiálom würmu 1/2 (göttweigom) a pravdepodobne aj so spomenutým amersfoortským a brörupským interštadiálom severskej oblasti (V. L o ť e k³⁴). Častý výskyt PK II v spojení s PK III, zodpovedajúcim interglaciálu riss-würmu alebo severskému eemu, predstavuje známy rakúsky pôdny komplex - tzv. Stalfried A, ktorého korelácia s inými fosílnymi pôdami pôsobila v minulosti isté stratigrafické ťažkosti.

L I T E R A T Ú R A

- 1 B a b o r J. F., Naše problémy paleolithické, OP V-VI, 1926-1927, 6-20; t e n i s t ý, Zamarovce, nové paleolithické náleziská na Slovensku, Bratislava I, 1927, 53-68; t e n i s t ý, K otázke aurignackej, SMSS XXII, 1928, 46-53; t e n i s t ý, Postavenie Slovenska v staršej kamennej dobe, Kultúra III, 1931, 179-186, 265-269, 339-343, 417-421, 507-509, 721-723, 838-841, a Kultúra IV, 1932, 29-34; t e n i s t ý, Atypické kamenné klíny, Kultúra V, 1933 (sep.), 1-4; t e n i s t ý, Paleolithické novinky ze Slovenska, Bratislava VIII, 1934, 526-528; t e n i s t ý, O paleolithu v Bojnách, Bratislava X, 1936, 259-266.
- 2 M o r t i l l e t G., Essai d'une classification des cavernes - Matériaux pour l'histoire de l'homme, Le Préhistorique - Origine et antiquité de l'homme, Paris 1883.
- 3 B r e u i l H., Les subdivisions du paléolithique supérieur et leur signification, Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques, Compte Rendu de la XIVe session Genève 1912, 2e édition, Lagny 1937, 1-74.

- 4 P e y r o n y D., Le Périgordien et l'Aurignacien (nouvelles observations), Bulletin de la Société Préhistorique Française XXXIII, 1936, 616-619.
- 5 G a r r o d D. A., The Upper Palaeolithic in the Light of Recent Discovery, Proceedings of the Prehistoric Society IV, 1938, 1-26.
- 6 H a w k e s C. F., The Prehistoric Foundations of Europe to the Mycenaean Age, London 1940.
- 7 B a y e r J., Das zeitliche und kulturelle Verhältnis zwischen den Kulturen des Schmalklingenkulturkreises während des Diluviums in Europa, Eiszeit V, 1928, 9-23.
- 8 V é r t e s L., Über einige Fragen des mitteleuropäischen Aurignacien, Acta Arch. ASH V, 1955, 279-291.
- 9 P r o š e k F. - L o ž e k V., Stratigrafické otázky československého paleolitu, PA XLV, 1954, 35-74.
- 10 C h i l d e G. V., Prehistoric Migrations in Europe, Oslo 1950.
- 11 Z o t z L., Altsteinzeitkunde Mitteleuropas, Stuttgart 1951.
- 12 N a r r K. J., Formengruppen und Kulturkreise im europäischen Paläolithikum, 34. BRGK, 1951-1953, 1-40.
- 13 P r o š e k F. - L o ž e k V., Stratigrafické otázky československého paleolitu, PA XLV, 1954, 35-74.
- 14 N a r r K. J., Das rheinische Jungpaläolithikum, Bonn 1955.
- 15 V é r t e s L., Über einige Fragen des mitteleuropäischen Aurignacien, Acta Arch. ASH V, 1955, 279-291.
- 16 B o r i s k o v s k i j P. J., Osnovnyje etapy razvitija verhnego paleolita Ukrajiny, Sov. arch. XV, 1951, 96-121.
- 17 J e f i m e n k o P. P., Pervobytnoje obščestvo, Kijev 1953.
- 18 J e f i m e n k o P. P., Kostenki I, Moskva 1958.
- 19 O k l a d n i k o v A. P., Nekotoryje voprosy izučeniya verhnego paleolita SSSR v svete novejšich issledovanij, Sov. arch. XXI, 1954, 5-29.
- 20 H a n č a r F., Ostgravettien oder Solutréen, Archaeologia Austriaca 19/20, 1956, 28-48.
- 21 Č e r n y š A. P., Pozdnij paleolit Srednego Pridnestroviya, Trudy komissii po izučeniju četvertičnogo perioda XV, 1959, 1-211.
- 22 G á b o r i M., A ságvári paleolitikus telep újabb ásatásának eredményei, AE 86, 1959, 3-20.
- 23 P r o š e k F. - L o ž e k V., Stratigrafické otázky československého paleolitu, PA XLV, 1954, 57-58.
- 24 K r u k o w s k i S., Paleolit, Prehistoria ziem polskich, Kraków 1939, 1-117.
- 25 P r o š e k F., Szeletien na Slovensku, SlA I, 1953, 133-194.
- 26 V é r t e s L., Über einige Fragen des mitteleuropäischen Aurignacien, Acta Arch. ASH V, 1955, 283.
- 27 N a r r K. J., l. c.
- 28 Ž e b e r a K., Principy stratigrafie a periodizace československého paleolitu a jeho vztahy ke kvartéru a paleolitu východoevropskému, Anthropozoikum XI, 1962, 49-58.
- 29 B á n e s z L., Príspevok k poznaniu aurignacienu na východnom Slovensku, SZ AÚSAV 1, 1956, 1-33.

- 30 P e n o k A. - B r ü c k n e r E., Die Alpen im Eiszeitalter I-III, Leipzig 1909.
- 31 W o l d s t e d t P., Über die Gliederung des Quartärs und Pleistozäns, Eiszeitalter und Gegenwart 13, 1962, 115-124.
- 32 L o ž e k V. - K u k l a J., Outline of the Stratigraphy of the Czechoslovak Quaternary, Czwartorząd Europy środkowej i wschodniej I, 1961, 154-170.
- 33 K u k l a J. - L o ž e k V., Loesses and Related Deposits, Survey of Czechoslovak Quaternary, Czwartorząd Europy środkowej i wschodniej, Instytut Geologiczny, Prace XXXIV, część I, Warszawa 1961, 11-28.
- 34 L o ž e k V., Zasedání subkomise INQUA pro stratigrafii spraší v Československu, Věstník ÚÚG XXXIX, 1964, 233-237. L o ž e k V., Die Umwelt der urgeschichtlichen Gesellschaft nach neuen Ergebnissen der Quartärgeologie in der Tschechoslowakei, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 48, 1964, 7-24.

ANFÄNGE DES JUNGPALÄOLITHIKUMS UND SEINE PROBLEMATIK

JURAJ BARTA

Der Autor knüpft an die Traditionen zwischen den beiden Weltkriegen an, als J. F. B a b o r¹ den hiesigen Archäologen die neueren Kenntnisse über das europäische, das Paläolithikum betreffende Schrifttum zugänglich machte und auf diese Weise den Boden für die Problematik der tschechoslowakischen Ausgrabungen vorbereitete.

Im Rahmen der Anfänge des Jungpaläolithikums führt der Autor vor allem die Charakteristik des Aurignacien nach H. B r e u i l l a n,³ der die Periodisierung G. M o r t i l l e t s präzisiert hat.² Weiter erwähnt der Autor D. P e y r o n y s Gliederung des Aurignacien mit der Herausarbeitung des Perigordien, dessen Leitform Klingenlamellen mit abgestumpftem Rücken sind.⁴ Chronologisch ersetzt das Perigordien H. B r e u i l l a n s jüngeres Aurignacien des Typus La Gravette und Font-Robert, wobei er den Terminus Aurignacien bloss für B r e u i l l a n s mittleres Aurignacien in Frankreich belässt, das mit dem Perigordien I zeitgleich ist. Hingegen ersetzt D. A. F. G a r r o d⁵ in einer synthetischen Übersicht P e y r o n y s jüngeres Perigordien (IV und V) mit dem Terminus Gravettien, welcher auch in Mitteleuropa Fuss gefasst hat, und für die ältere Stufe von B r e u i l l a n s Aurignacien forciert sie die Bezeichnung Chatelperronien. Fraglich erscheint ihr die einfache Entwicklung der jungpaläolithischen Kulturen vom Chatelperronien zum Gravettien. Von ihrem breiten synthetischen Blickpunkt aus setzt sie die Herkunft des Gravettien in Osteuropa voraus; Anhaltspunkte dafür sieht sie insbesondere in der Konzentration von Fundstellen mit Frauenfiguren auf osteuropäischem Gebiet und in ihrem bloss sporadischen Vorkommen in Westeuropa. Für diese Ansicht der Herkunft des Gravettien liefert auf ihre Weise auch die Slowakei Belege, wo bis jetzt Äusserungen der bildenden Kunst gefehlt haben. Auf der westslowakischen Gravettien-Fundstelle Moravany nad Váhom-Podkovica, von wo seit langem typische osteuropäische Gravette-Spitzen mit Kerbe bekannt sind, fand

sich knapp vor dem zweiten Weltkrieg eine aus Mammutknochen angefertigte "Venus", die ihrer Gestaltung nach den Venus-Plastiken aus Dolní Věstonice und Willendorf nahesteht. Während des zweiten Weltkrieges gelangte nun diese Venus zusammen mit einer weiteren, jedoch grösseren und primitiveren aus der benachbarten Gravettien-Lokalität Moravany nad Váhom-Lopata über Deutschland nach Paris. Seither sind beide Funde verschollen, doch befindet sich heute ein Abguss der Venus aus Moravany nad Váhom-Podkoviča im Pariser Musée de l'Homme.

Der Autor informiert auch über die Präzisierung der Ansichten der Forscherin D. A. F. G a r r o d durch C. F. H a w k e s, der im Gravettien eine östliche Fazies von Steppencharakter unterscheidet,⁶ gekennzeichnet vor allem durch eine Kerbspitze, deren Vorhandensein in der Slowakei durch mehrere Funde im Waag- und Nitratal bezeugt wird. Das westliche Gravettien besass ursprünglich keine Kerbspitzen, sondern machte sich mit ihnen erst während des Kontaktes mit dem östlichen Gravettien bekannt; dieses östliche Gravettien gestaltete sich nach Ansicht C. F. H a w k e s in Westeuropa aus dem Aurignacien in ein westliches Gravettien von lokaler Prägung um. Der Autor berührt auch die älteren Ansichten J. B a y e r s⁷ bezüglich des Entstehungsortes des Aurignacien und dessen Hinweise auf Spuren von Moustier-Einflüssen, welche ganz besonders von L. V é r t e s betont werden.⁸ Vor allem weist er auf die Ansicht von F. P r o š e k und V. L o ž e k hin, nach denen das Frühperigordien oder Chatelperronien in Mitteleuropa nicht bekannt ist.⁹ Ferner unterbreitet der Autor die Ansichten G. C h i l d e s über die Migration der paläolithischen Kulturen,¹⁰ wie auch L. Z o t z s zweistufige Gliederung und Charakteristik des Aurignacien.¹¹ Er erinnert auch an die Ansicht K. J. N a r r s,¹² dass nur in Westeuropa das Chatelperronien angetroffen werde, in Mitteleuropa das Olschewien und Aurignacien. In W2 bleibe im Westen das Chatelperronien weiterbestehen, im Osten dringe das Gravettien in die Lössgebiete mit Ausläufern bis zum Rhein vor, während sich das Aurignacien in Mitteleuropa noch in den Höhlenbereichen der Mittelgebirge aufrechterhalte und gleichzeitig auch die Blattspitzenindustrien auftauchen. K. J. N a r r macht auch auf die entscheidende, durch irgendeine Bevölkerungsbewegung ausgelöste ost-westliche Verschiebung in W2 aufmerksam, als sich das milde Klima in ein kaltes wandelte, dem F. P r o š e k und V. L o ž e k eine bedeutende ökonomisch-ethnische Rolle zuschreiben. Der Autor berichtet ferner über L. V é r t e s' Gliederung des Aurignacien in zwei Bereiche, die miteinander keine ethnische Kontinuität aufweisen. Das Aurignacien II entstand nach L. V é r t e s in Mitteleuropa aus dem heimischen Moustérien; gleichzeitig schob sich von Osten längs der Donau das Aurignacien I vor, wobei es zwischen beiden teilweise zu einer Durchmischung kam.

Im weiteren Teil bringt der Autor die Periodisierung und Ansichten der sowjetischen Forscher P. J. B o r i s k o v s k i j,¹⁶ P. P. J e f i m e n k o,^{17,18} A. P. O k l a d n i k o v¹⁹ und A. P. Č e r n y š,²¹ von denen sich der letztgenannte in seinen Anschauungen den mittel- und westeuropäischen Erkenntnissen am meisten nähert. In den Ansichten F. P r o š e k s und V. L o ž e k s ist die Feststellung von Bedeutung, dass das Aurignacien in Westeuropa später als in Mitteleuropa auftritt, was die Verbreitungsrichtung des Aurignacien aus dem Südosten nach Westen belegen könnte.⁹ Die erwähnten Autoren widerlegen auch die Existenz von J. B a y e r s Olschewien, das bloss aurignacienzeitliche, mit den normalen Siedlungen zusammenhängende Saisonstationen repräsentieren soll. Von den weiteren tschechoslowakischen Forschern führt er die Ansicht von K. Ž e b e r a

an,²⁸ der nicht die Gleichzeitigkeit des Szeletien und Aurignacien anerkennt, da das Aurignacien vom Szeletien jünger sein soll, weswegen sich diese beiden Kulturen regional nicht ausschliessen. Der Autor streift auch die kritische Stellungnahme von L. B á n e s z zu L. V é r t e s' Genesis des Aurignacien.²⁹

Im Schlussteil informiert der Autor über neue geologisch-stratigraphische Benennungen des nordischen, die Anfänge des Jungpaläolithikums betreffenden Vereisungssystems, die er mit der bisherigen alpinen Gliederung vergleicht, und er berichtet auch über das neuere tschechoslowakische stratigraphische System von K. K u k l a und V. L o ž e k³⁴ und die Verwendung des Terminus "Pedokomplex" (PK) für fossile Böden. Das häufige Vorkommen von PK II in Verbindung mit PK III, das dem Interglazial Riss-Würm oder dem nordischen Eem entspricht, repräsentiert den bekannten österreichischen Bodenkomplex Stillfried A, dessen Korelation, ähnlich wie bei den in der deutschen Literatur verwendeten Termini Frühwürm und Naumburger Komplex, früher gewisse stratigraphische Unklarheiten verursacht hat.

Übersetzt von B. Nieburová

K VÝZNAMU IMPORTOV VO VINČI PRE CHRONOLÓGIU NEOLITU

JURAJ PAVÚK

Význam srbskej neolitickéj stanice Vinča pre štúdium európskeho neolitu okrem viacnásobnej stratigrafie spočíva aj vo výskyte "importov" zo susedných oblastí. Importy sú často východiskom pri synchronizácii stredoeurópskych neolitických kultúr s kultúrami juhovýchodnej Európy. Problém importov musíme posudzovať z viacerých aspektov, čím sa ich hodnovernosť značne oslabuje. V prvom rade ide o známu skutočnosť, že M. V a s i ó rozdelil vinčianske vrstvy mechanicky, bez ohľadu na skutočné sídliskové horizonty a jamy, teda nameraná hĺbka importu neznamena súčasne bezpečnú príslušnosť k určitému kultúrnemu celku, resp. horizontu. Ďalej je to otázka určenia proveniencie importov, t. j. či ide o skutočné importy, alebo len o domáce napodobeniny cudzích vzorov.

Z hľadiska štúdia kultúry s volútovou keramikou a železovského typu nás najviac zaujíma nález z Vinče z hĺbky 8,3 m,¹ považovaný za import z oblasti volútovej keramiky, a nádoba železovského typu, nájdená v hĺbke 6,6 m.² Pokiaľ ide o prvý nález, pri porovnaní s volútovou keramikou na strednom Dunaji nenachádzame preň vhodnú obdobu v tamojšej volútovej keramike. Analógie, a tým aj provenienciu tohto nálezu by sme skôr našli v oblasti alföldskej lineárnej keramiky, veľmi početne zastúpenej aj v Turdaši. Istú podobnosť má aj s črepom z Bekásmegyera,³ ktorý tiež pôsobí starobylým dojmom a zatiaľ ho nemožno presnejšie zaradiť do schémy vývoja volútovej keramiky.

Niektoré nálezy z oblasti kultúry Vinča-Turdaş, doteraz považované za importy zo severu z kultúry s volútovou keramikou (Idjoş, Kormadin, Vinča),⁴ by sa snáď mohli dať do súvislosti so zaujímavými a dôležitými nálezmi doposiaľ neznámeho druhu lineárnej keramiky, ktoré z územia medzi Sávou a Drávou uverejnil S. D i m i t r i j e v i ó a označil ich za typ Malo Korenovo.⁵ Autor konštatuje, že ide o nový typ na tomto území a na základe typologických zhôd vo výzdobe porovnáva ho s volútovou keramikou strednej Európy, a to s jej najstaršou fázou (Žopy). Súvislosti zisťuje aj s keramikou z Kapušian a typ Malo Korenovo datuje do priebehu stupňa Vinča B až po začiatok stupňa Vinča D. Teda je tu v datovaní zjavná disproporcía voči starej volútovej keramike, ktorú musíme datovať už pred stupeň Vinča A. Pretože v prípade tohto typu ide čo do tvarov aj morfológie výzdoby o pomerne homogénny keramický materiál, reprezentujúci asi kratší časový úsek, nemožno ho porovnávať s celou volútovou keramikou, ktorá prekonáva dlhý vývoj s podstatnými zmenami v materiálnej náplni. Bez detailného štúdia ťažko posúdiť nálezy typu Malo Korenovo, v každom prípade sa hlásia k okruhu s lineárnou keramikou. Zatiaľ ich môžeme porovnávať so stredoeurópskou volútovou keramikou iba veľmi rámoovo, len s jej najstarším stupňom. Ornamentikou sú tieto nálezy blízke aj k zatiaľ bližšie neurčenej fáze tzv. alföldskej lineárnej keramiky. Tvarove je keramika typu Malo Korenovo ťažko zaraditeľná. lebo S. D i m i t r i j e v i ó

uvádza v podstate iba dva tvary (mierne dvojkónická nádoba s von vyhnutým ústím a nádoba s nôžkou). V prípade, že technológia spracovania hlíny, úprava a vyhotovenie ornamentu by boli blízke najstaršej volútovej keramike, mohli by sme tento typ položiť na začiatok vinčianskej kultúry, resp. aj do obdobia jej staršieho vývoja.

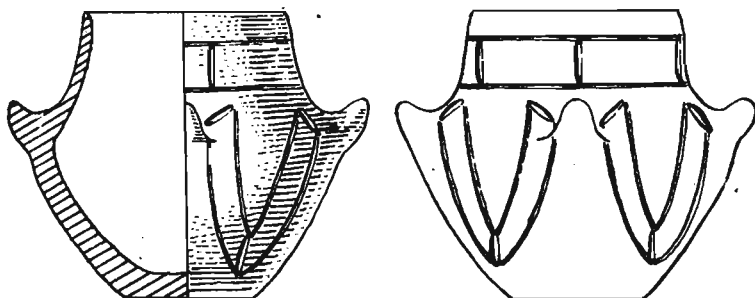
Z územia medzi Sávou a Drávou R. R. S o h m i d t síce uvádza v rámci svojej lineárno-pásikovej keramiky nálezy kultúry Vinča-Turdaş, no M. G a r a š a n i n pri monografickom spracovaní vinčianskej kultúry ani jednu z lokalít tejto oblasti s istotou nepripísal spomenutej kultúre.⁶ Nie je preto vylúčené, že nálezy typu Malo Korenovo na tomto území sa vyvíjali paralelne s kultúrou Vinča-Turdaş v Srbsku a inde. V žiadnom prípade nemôžeme sa stotožniť s datovaním typu Malo Korenovo, ako ho teraz poznáme, na koniec stupňa Vinča B a do priebehu stupňa C.

Osobité postavenie vo vinčianskej stratigrafii majú importy potiskej keramiky. Nádoba pohárovitého tvaru z hĺbky okolo 4 m⁷ tvarom aj štýlom výzdoby jednoznačne patrí potiskej kultúre, pôsobí však určité ťažkosti pri synchronizácii ostatných kultúr: bukovohorskej, železovského typu a kultúry s volútovou keramikou, ktoré podľa všetkého v tejto dobe by už nemali existovať. Potiská kultúra, ako sa zdá, trvá dlhšie než uvedené kultúry, ktoré vyznievajú naraz v predlen-gyelskom horizonte.

Sporné sa zdajú byť niektoré ďalšie nálezy potiskej keramiky vo Vinči, najmä známy veľký pithos z hĺbky 7,5 m; V. M i l o j č i ó a iní bádatelia ho pripisujú potiskej kultúre, z jej rámca sa však vymyká.⁸ Okrem lineárneho ornamentu je zdobený aj časticami špirály, no ohýba na ňom pravý potiský meander. Vzhľadom na jeho veľkosť môžeme skôr uvažovať o domácej proveniencii, pravda, ornamentika je vinčianskej keramike cudzia. Výzdoba spodnej časti pozostáva z dvojitých špirál. Podobná výzdoba je aj na zadnej strane hrdla. Obidva druhy špirál dovoľujú vidieť súvislosti s výzdobou na keramike skupiny Lebŕ-Szakálhát. W. B u t t l e r uviedol výsledok petrografického rozboru minerálov v tejto keramike z Vinče. Rozbor potvrdzuje, že ide o cudzí prvok vo Vinči.⁹ Na pithose chýba typický potiský ornament, meander, ktorý sa na potiskej keramike v spojení so špirálou vôbec nevyskytuje. Za rýdzi potiský prvok vo Vinči môžeme považovať črepy z hĺbky 7,8 m, ktoré sú podľa M. V a s i č a z pithosa, ako aj ďalšie, ktoré uvádza V. M i l o j č i ó.¹⁰ Všetky nálezy bude možné presnejšie zhodnotiť po vypracovaní kultúrnej náplne skupiny Lebŕ-Szakálhát a jej vzťahu k potiskej kultúre, ktorá zohrala v potiskom neolite pravdepodobne dôležitú úlohu.

Pre ohronológiu a synchronizáciu železovského typu vo vzťahu k Vinči je dôležitá nádoba železovského typu, nájdená vo Vinči v hĺbke 6,6 m (obr. 1). Jej dôležitosť spočíva jednak v pomerne presnom stratigrafiickom uložení pod spálenou vrstvou, jednak v tom, že sa našla spolu s viacerými nádobami v jednej skupine, ktorú môžeme považovať za uzavretý celok. V. M i l o j č i ó zdôrazňuje, že táto nádoba je zhotovená technikou charakteristickou pre ostatnú vinčiansku keramiku. To znamená, že železovskú nádobu z Vinče nemôžeme považovať za import z Podunajska. Za import snáď môžeme považovať črepy železovského typu v Lebŕ,¹¹ nájdené spolu s keramikou skupiny Lebŕ-Szakálhát. No pre ich fragmentárnosť a typologicky nevýrazný ornament ich presnejšie časové zaradenie v rámci železovského typu je neisté. Ich význam predbežne spočíva v tom, že svedčia o súčasnosti železovského typu so skupinou Lebŕ-Szakálhát, ktorú importom zasa možno synchronizovať s kultúrou Vinča-Turdaş.

S volútovou keramikou nesúvisí žiaden z doposiaľ uvádzaných importov vo Vinči; tie najskôr súvisia s tzv. alföldskou lineárnou keramikou alebo s keramikou, akú poznáme z novoobjavenej lokality Malo Korenovo. To isté platí o nálezochoch z Turdaşa, ktoré sa často dávajú do súvislosti s volútovou a železovskou keramikou. Sú pravdepodobne priamou súčasťou osídlenia v Turdaşi, kde je podobná lineárna keramika hojne zastúpená. V každom prípade nálezy iných kultúr v cudzom prostredí dobre dokladajú vzťahy neolitických kultúr v strednej Európe a na Balkáne.

Obr. 1. Nádobu železovského typu z Vinče (podľa M. Vasióa).

Aj keď železovskú nádobu z Vinče nemôžeme považovať za priamy import, predsa jej závislosť od železovského typu je zjavná. Tvarom sa táto nádoba podobá ostatným nádobám zo skupiny v ktorej sa našla¹² (obr. 2). Väčšina nádob z tejto skupiny má dvojkonický tvar. Okrem jednoduchých dvojkonických nádob zjavne bikónické sú aj nádoby amforovitého tvaru. V stratigrafickej pozícii vo Vinči sú tieto nálezy na rozhraní kultúry Vinča-Turdaş a Vinča-Pločnik. Vo Vinči tu dochádza ku kvalitatívnej zmene vo vývoji, ktorú M. G a r a š a n i n vyjadril tým, že do tejto úrovne (6,5 m) položil koniec kultúry Vinča-Turdaş a začiatok kultúry Vinča-Pločnik, čím sa odlišuje od koncepcie F. H o l s t e h o a V. M i l l o j č i ó a, ktorí toto rozhranie medzi stupňami B₂ a C kladú až do hĺbky 6 m. V. M i l l o j č i ó¹³ v recenzii práce M. G a r a š a n i n a pokladá jeho rozdelenie vinčianskej kultúry s rozhraním v hĺbke 6,5 m za nešťastné a za vyhovujúcejšie považuje staršie triedenie F. H o l s t e h o, ktoré aj on sám aplikoval pri triedení vinčianskej kultúry.¹⁴ Napokon aj v definícii V. M i l l o j č i ó a podstatná zmena vo vývoji vinčianskej kultúry nastáva už v jeho stupni B₂, ktorý zahrnuje vrstvy medzi 7. až 6. m. Sem kladie objavenie sa "minojských" importov, špirály nových výzdobných techník, ktoré dosiahli plný rozkvet v nasledujúcom stupni C. Aj to hovorí skôr pre deliacu čiaru medzi kultúrami Vinča-Turdaş a Vinča-Pločnik už snáď medzi 6,5 až 7 m, ako až okolo 6 m, resp. ešte vyššie. V hĺbke 6,5 m začína sa vrstva II d J. K o r o š o a,¹⁵ ktorý tiež konštatuje, že v tejto úrovni miznú staré keramické formy a ukazuje sa nové obohatenie kultúrneho obsahu, hoci vrstva nie je prerušená. Aj napriek ťažkostiam, ktoré súvisia so stratografiou a s kultúrnou príslušnosťou jednotlivých nálezov, ukazuje sa, že za súčasného stavu bádania sa môžeme, pokiaľ ide o rozhranie medzi staršou a mladšou vinčianskou kultúrou, skôr prikloniť k stanovisku M. G a r a š a n i n a. Toto rozhranie by potvrdzovali aj nálezy z iných sídlisk kultúry Vinča-Pločnik,¹⁶ ktoré dobre korešpondujú s nálezmi z Vinče už z hĺbky okolo 6,5 m a vyššie. Na uvedených lokalitách sa nálezy kultúry Vinča-Turdaş prakticky nevyskytujú.¹⁷

Aj keď je genetický vzťah obidvoch vinčianskych kultúr jasný, ostáva v poznaní ich vzájomného vzťahu veľa nejasného, najmä pokiaľ ide o rozlíšenie pôvodného a sekundárneho spoločného výskytu typov a tvarov keramiky a plastiky.

Koniec kultúry Vinča-Turdaş a začiatok kultúry Vinča-Pločnik znamená aj zmenu zásadného kultúrneho rázu, ktorá nie je bez významu ani pre vývoj neolitických kultúr ostatnej Európy. Je to obdobie podstatných zmien, ktoré prebiehajú na veľkých územiach v reláciách takmer celoeurópskych. Z tohoto hľadiska je dôležitý aj výskyt nádoby železovského typu vo Vinči. Jej ornamentika pre časové zaradenie do rámca železovského typu veľa nehovorí. Dôležitejší je v tomto prípade jej tvar. S ostatnou keramikou tejto skupiny tvorí špecifikum na sídlisku vo Vinči. Sú to prevažne amforovité nádoby s pomerne nízkym hrdlom a s hrotitými, hore ohnutými výčnelkami na pleciah. Podobné nádoby sa v predchádzajúcich vrstvách nevyskytovali a neobjavujú sa ani v nasledujúcej kultúre Vinča-Pločnik.

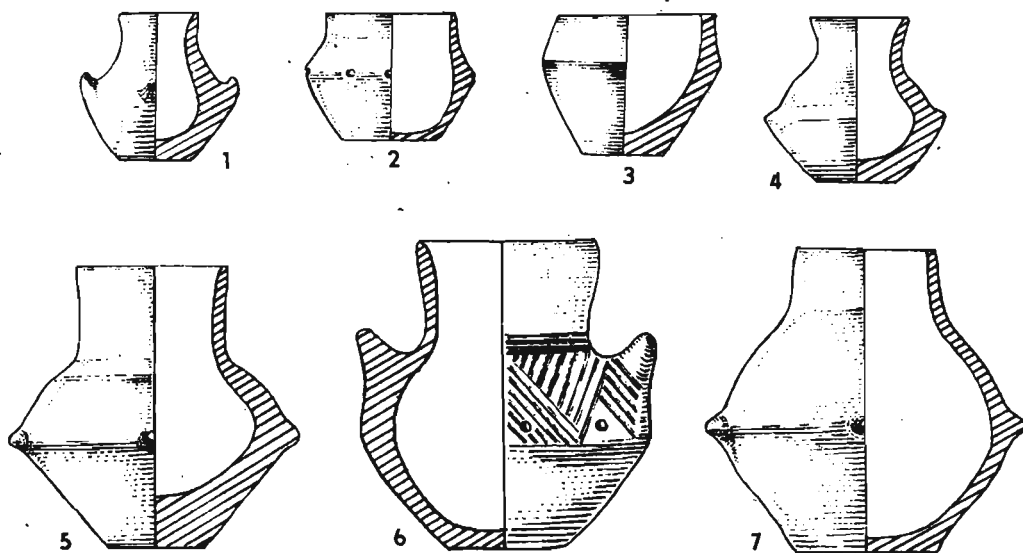
Pre železovskú nádobu z Vinče nenájdeme dostatok analógií ani vo vlastnom železovskom type, a to pokiaľ ide o tvar i o aplikáciu výzdoby. Líši sa od charakteristických amforiek železovského typu. Najvhodnejší pendant k nej, pokiaľ ide o tvar a výčnelky, nájdeme v hrobe z Nagytétény (obr. 3: 1). Ide o nezdobenú amforku s troma zvisle prevrtnými výčnelkami, ktorá spolu s radom iných nálezov patrí k nedávno vyčlenenému predlengyelskému horizontu.¹⁸ Isté typologické zhody s ňou má aj nádobka z pohrebiska v Bioske (obr. 3: 2), ktoré pravdepodobne patrí na samý začiatok lengyelskej kultúry. Vo všetkých nálezových komplexoch, zaradovaných do predlengyelského horizontu, vyskytujú sa i tenkostenné dvojkónické nádoby (obr. 3: 3, 4), ktoré sú zastúpené aj v skupine nádob vo Vinči z hĺbky 6,6 m (obr. 2: 2, 3).

Vzhľadom na spomenuté zhody medzi nálezmi neskorého železovského typu a neskej kultúry Vinča-Turdaş, môžeme snáď oprávnene predpokladať, že majú približne spoločný koniec. V materiálnej náplni obidvoch sa objavujú nové elementy, ktoré dosiahnu plné uplatnenie potom v nasledujúcich kultúrach. V prípade vinčianskej kultúry o kontinuite vo vývoji medzi jej starším a mladším obdobím niet v súčasnosti pochyb. Pokiaľ ide o genetické vzťahy kultúr s lineárne zdobenou keramikou k nasledujúcim kultúram s maľovanou keramikou, vládne istá skepsa. Zdá sa, že tak ako v prípade vinčianskej kultúry, komplexu Ariuđ-Cucuteni-Tripolie a kultúr Gumelnița a Sălcuța, je kontinuita s predchádzajúcim vývojom pomerne dobre doložená, musíme analogicky aj v strednej Európe počítať s istou kontinuitou vo vývoji.¹⁹ Moment kvalitatívneho skoku, vo všetkých prípadoch evidentný, je dôsledkom vonkajšieho impulzu, ktorý má širší dosah.

V tomto prechodnom období, charakterizovanom podstatnými zmenami, objavujú sa vo zvýšenej miere keramické importy v cudzom prostredí, čo tiež svedčí o zvýšenom pohybe v rámci jednotlivých kultúr, ako aj medzi rôznymi susednými kultúrami. Vzhľadom na dôležitosť vinčianskej stratigrafie bolo by potrebné znovu prehodnotiť otázku tzv. minojských importov vo Vinči, ktoré často nepriaznivo ovplyvňujú datovanie balkánskeho i stredoeurópskeho neolitu.

V. M i l l o j č i ó vo svojej práci o chronológii neolitu relatívnu i absolútnu chronológiu väčšiny kultúr stanovil na základe importov a dokladov zhôd dvoch alebo viacerých kultúr. Pre vinčiansku kultúru za také považoval nálezy z Vinče, ktoré prostredníctvom "late neolithic" v Macedónii a tzv. "Donauländische Kultur" v Tesálii spájal s včasnou dobou bronzovou v egejskej oblasti. Za vážny argument považoval aj "minojské" importy.²⁰ V. M i l l o j č i ó i M. G a r a š a n i n zdôrazňujú zhodu vinčianskych váz s obličajovými pokrývkami s typolo-

gicky podobnými z Tróje II a možným datovaním Tróje I okolo r. 2600.²¹ Na základe nálezov z Gradca pri Zlokučani, ako aj iných, dáva M. G a r a š a n i n stupeň Vinča B do súvislosti so vznikom včasnej doby bronzovej na juhovýchode. Začiatok vinčianskej kultúry podľa obidvoch autorov je totožný s koncom mladého neolitu v Macedónii a tento zasa je v spojení s komplexom Tiganl III a Kum-Tepe Ib v Anatólii. Konceptiu V. M i l o j č i ó a o importoch včasnej doby bronzovej prijíma s istou rezervou s poukázaním na nerešpektovanie sídliskových horizontov pri V a s i ó o v o m spracovaní, no v konečnom dôsledku vinčiansku kultúru hodnotí a datuje v závislosti od včasnej doby bronzovej v egejskej oblasti a Tesálii.

Obr. 2. Výber keramiky zo skupiny nádob z hĺbky 6,6 m vo Vinči (podľa M. Vasioa).

Z hľadiska štúdia vývoja stredoeurópskych neolitických kultúr a podľa nových nálezov v Prednej Ázii a Grécku sa zdá, že pri datovaní vinčianskej kultúry, ako aj pri jej genéze treba urobiť isté korektúry a hľadať nové cesty pri riešení celého radu problémov. Chronologický vzťah potiskej kultúry, skupiny Leűő-Szakálhát, bukovohorskej kultúry, železovského typu, kultúry s volútovou keramikou, ako aj starších stupňov lengyelskej kultúry k celej vinčianskej kultúre je pomerne jasný. Zo vzájomného vzťahu uvedených kultúr Karpatskej kotliny zjavne vyplýva, že celá lengyelská kultúra je mladšia než nesko- / železovský typ, šarecký typ a bukovohorská kultúra, a že je podľa všetkého v staršej fáze súčasná s najmladšou potiskou kultúrou. V tomto prípade je, ešte stále nejasná situácia v Potisí, najmä pokiaľ ide o vzťah skupín s maľovanou keramikou (Herpály, Csűszhalom, Oborín) k starším kultúram. Podľa I. B o g n á r o v e j - K u t z i á n o v e j maľovaná keramika skupiny Csűszhalom-Oborín, ako aj skupina Herpály sú ešte súčasné s potiskou kultúrou,²² nálezy však zatiaľ neboli publikované. Stratifikovanie a datovanie týchto skupín s maľovanou keramikou v Potisí je mimoriadne dôležité, lebo prostredníctvom nich môžeme na základe výrazných zhôd v typológii a ornamentike pomerne dobre nadviazať na chronológiu kultúry Ariűűd-Cucuteni-Tripolie na východ a na lengyelskú kultúru na západ a v konečnom dôsledku aj na kultúru Vinča-Pločnik. Uvedené skupiny z Potisia spolu s lengyelskou keramikou s bielym pastóznym maľovaním sa pohybujú v chronologickom rozpätí Cucuteni A - Tripolie B I.

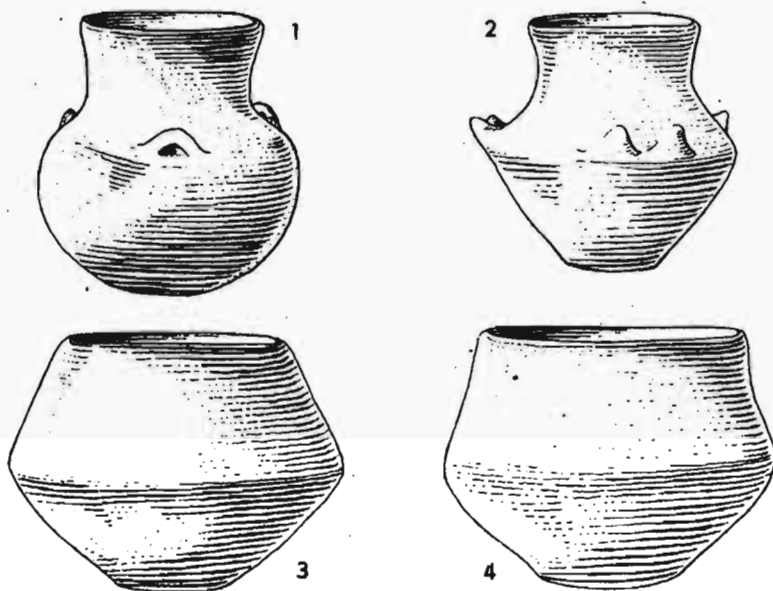
Z celého radu zhôd medzi stredoeurópskymi kultúrami a vinčianskou kultúrou jasne vyplýva ich vzájomný vzťah, podľa ktorého železovský typ a celá volútová keramika doznievajú spolu s kultúrou Vinča-Turdaș a po nich nasledujúca lengyelská kultúra začína sa v závislosti od juhovýchodu spolu s kultúrou Vinča-Pločnik. V Československu i na priľahlých územiach po lengyelskej kultúre s maľovanou keramikou nasleduje horizont včasnoeneolitických kultúr (Lengyel III, Tiszapolgár/Tibava/), pričom Lengyel III je v plnom rozsahu súčasťou lengyelskej kultúry, podobne ako aj Tiszapolgár je ďalším pokračovaním predchádzajúceho vývoja (Herpály, Csöszhalom, Oborín).²³

Až po tento nástup najstaršieho eneolitu v strednej Európe môžeme kultúry z tohto územia synchronizovať pomerne dobre prostredníctvom Vinče s juhovýchodnou Európou. Na začiatku eneolitu sú značné ťažkosti už pri synchronizácii s vinčianskou stratigrafiou. Nejasné je najmä postavenie a náplň stupňa Vinča D. Podľa vývoja lengyelskej kultúry napr. na Slovensku sa ukazuje, že kultúra Vinča-Pločnik v existujúcich definíciách by mala archeologicky aj historicky zahrňovať obdobie celej lengyelskej kultúry. Situácia je však taká, že so stupňom Vinča D porovnávame II. stupeň lengyelskej kultúry (na základe bieleho maľovania keramiky), ale s tým istým stupňom sme nútení porovnávať aj III. stupeň s nemaľovanou keramikou, ba dokonca aj ludanický typ, korešpondujúci s bodrogkereszturskou kultúrou. S protichodnými stanoviskami sa stretávame aj pri otázke vzťahu stupňa Vinča D a kultúry Bubanj-Hum Ia. Stupeň Vinča D vyčlenil V. M i l o j č i ć v podstate na základe skupiny keramiky z úrovne 2,98 m, ktorá je charakterizovaná objavením sa nových tvarov a predstavuje asi najmladšiu vývojovú fázu vinčianskej kultúry. Otázne však je, či s touto skupinou nádob súvisí bielo a červeno pastózne maľovaná keramika. Podľa vývoja v Potisí, Zadunajsku i na juhozápadnom Slovensku a na Morave, pastózne maľovaná keramika vo Vinči by mala patriť samostatnému stupňu, na jednej strane na úrovni kultúry Rachmani a Crnobuki a na druhej strane na úrovni lengyelskej kultúry s bielo maľovanou keramikou, vrátane skupiny Csöszhalom-Oborín. M. G a r a š a n i n naposledy poukázal na synchronizáciu kultúry Vinča-Pločnik s lengyelskou kultúrou na Slovensku, pravda, bez prihliadnutia na ďalší vývoj lengyelskej kultúry, resp. jej periodizáciu a synchronizáciu s ostatnými kultúrami.

Nateraz v kultúre Vinča-Pločnik nie sú dostatočne overené uzavreté nálezové komplexy, ktoré by odpovedali napr. vývoju v Karpatskej kotline a v ostatnej strednej Európe, predstavovanému horizontmi Tiszapolgár (Tibava) - Lengyel III (Brodzany-Nitra) a Bodrogkeresztur-Ludanice-Jordanów. Ako sa zdá, uvedené kultúry i celý rad ďalších môžeme sledovať v civilizačných, kultúrnych i chronologických horizontoch od Nemecka až do Rumunska, a to po obidvoch stranách Karpát.²⁴ Z toho by vyplývalo, že tieto horizonty budeme môcť rozšíriť aj na Balkán a odtiaľ cez Grécko do Anatólie.

Kľúčovým úsekom mladšieho neolitu je podľa viacerých sprievodných znakov obdobie zahrňujúce koniec kultúry Vinča-Turdaș a kultúr s ňou súčasných, resp. od nej závislých (kultúra s volútovou keramikou, železovský typ, bukovohorská kultúra, kultúra Boian-Giulești a i.) a začiatok kultúr všeobecne charakterizovaných maľovanou keramikou (lengyelská kultúra, Ariusd-Cucuteni-Tripolie, Gumelnița, Sălcuța a i.), ktoré sa na svojom začiatku chronologicky a čiastočne aj geneticky opäť viažu na kultúru Vinča-Pločnik. Z toho dôvodu je dôležitá otázka rozhrania medzi kultúrou Vinča-Turdaș a Vinča-Pločnik, najmä na lokalite Vinča, z ktorej sa pri riešení týchto otázok spravidla vychádza. Vývojové momenty, za

aké treba považovať predlengyelský horizont a stupeň Precucuteni I, ale najmä Precucuteni II (Florești, Larga Jijia), Boian-Vidra a staršia časť prechodnej fázy Petru Rareș, ktoré stoja na rozhraní dvoch kultúrnych epoch a vyjadrujú mieru podielu predchádzajúcich kultúr pri formovaní kultúr nasledujúcich, musia mať ekvivalentnú protihodnotu aj v komplexe vinčianskej kultúry. Podľa vzťahov spomenutej kultúry k susedným kultúram by tomuto úseku vo Vinči mohla odpovedať úroveň okolo 6,5-6 m, v ktorej podľa viacerých autorov nachádzame kumuláciu mnohých nových prejavov v materiálnej kultúre. Vyčlenenie a fixovanie tohto úseku vo Vinči bude rozhodujúce aj pre určenie vzťahu celej vinčianskej kultúry k neolitickým kultúram v Macedónii a Tesálii. Pretože ide o dôležitú otázku, zaoberali sa ňou mnohí autori s dosť protichodnými stanoviskami. Výsledkom štúdia týchto problémov je vždy otázka vzťahu vinčianskej kultúry k egejskej oblasti, z čoho zákonite vyplývajú aj závery pre relatívnu i absolútnu chronológiu.

Obr. 3. 1, 3 - Budapest-Nagytétény (podľa S. Gallusa);
2, 4 - Bicske (podľa É. F. Petrésovej).

Hľadáním súvislostí medzi kultúrou Vinča-Turdaș a kultúrami včasnej doby bronzovej v egejskej oblasti vznikajú často neprijateľné závery, a to ako v otázkach vplyvov a genézy, tak aj v otázkach chronológie. Vychádzajúc z poznatkov o vzťahu vinčianskej kultúry ku kultúram strednej Európy, oheľ by som stručne poukázať na niektoré možné momenty v riešení vzťahov vinčianskej kultúry k Tesálii a egejskej oblasti vôbec.

V. M i l l o j č i ć pôvodne považoval stupne Vinča A-B za súčasné s "Donau-ländische Kultur" v Tesálii a s "late neolithic" W. A. H e u r t l e y h o v Macedónii, pričom všetky spolu posudzoval v závislosti od včasnej doby bronzovej v egejskej oblasti s tým, že stupeň Vinča B₂ je súčasný už s včasnou dobou bronzovou v Tesálii. Dospel tak k roku 2700 pre začiatok vinčianskej kultúry; toto datovanie neskôr posunul k roku 2900.²⁵ Ani toto však ešte neodpovedá absolútnym hodnotám, ktoré vyplývajú z iných vzťahov k Prednej Ázii. Po spresnení postavenia tzv. "schwarzpolierte Ware" a kultúry Larissa na základe nových výskumov v Tesálii V. M i l l o j č i ć pozmenil svoju staršiu klasifikáciu a synchronizuje kultúru Larissa s Vinčou B/C.²⁶ Zatiaľ to naznačil v prácach viac-menej informatívneho charakteru o výskumoch v Tesálii. Jednoznačne však potvrdzuje, že kultúra Larissa

a po nej nasledujúca kultúra Rachmani predohádzajú v plnom rozsahu včasnú dobu bronzovú v Tesálii, čo má rozhodujúci význam aj pre datovanie a synchronizáciu neolitických a eneolitických kultúr Balkánu a Karpatskej kotliny. Zo zjavných kultúrnych i chronologických relácií Sesklo - Servia I - Starčevo na jednej strane a kultúra Larissa - late neolithic - Vinča-Pločnik (Vinča B/C podľa V. M i l o j č i ó a) na strane druhej vyplýva aj chronologické postavenie kultúry Vinča-Turdaş (približne Vinča 9-7 m) vo vzťahu k tesálskemu neolitu, kde podľa všetkého jej odpovedá podstatná časť kultúry Dimini. Potvrdená importmi a vzťahom k vinčianskej kultúre v Bosne, horizontu Vinča-Turdaş - Dimini by odpovedala aj kultúra Hvar-Lisičići. B. S o u d s k ý dokonca vidí v kultúre Hvar-Lisičići aj niektoré komponenty skupiny Lebđ a železovského typu.²⁷ V. M i l o j č i ó zasa zdôraznil súčasnosť kultúry Danilo s Dimini, vychádzajú hlavne z nádob s viacerými nôžkami (rythony) a rytou výzdobou. Popiera však súčasnosť a súvislosť kultúry Dimini s potiskou kultúrou.²⁸ Pre materiál stupňa Dimini B₂ hľadá analógie a vzťahy s kultúrou Boian A a v Alishare,²⁹ čo čiastočne protirečí novej a nateraz najsprávnejšej periodizácii kultúry Boian v Rumunsku (D. B e r o i u, E. C o m ş a), čo zvlášť vynikne pri názore V. M i l o j č i ó a, že Vinča A-B je mladšia než celá kultúra Dimini.³⁰

Zhodne s V. M i l o j č i ó o m v poslednej dobe poukázal na vzťah kultúry Larissa k neskorému neolitu v Macedónii a k vinčianskej kultúre aj H. B i e s a n t z, ktorý pri Soufli-Magula po prvýkrát zistil a preskúmal žiarové hroby tejto kultúry.³¹ F. S o h a c h e r m e y r sa znova prehľadne zaoberá periodizáciou tesálskeho neolitu a jeho synchronizáciou s podunajským, hlavne s kultúrou Starčevo a Vinča.³² Predkladá dve možnosti tejto synchronizácie, pričom skôr sa prikláňa k druhej možnosti, t. j. že stupne Vinča A-B sú súčasné s celou kultúrou Dimini, oproti prvej možnosti totožnej so staršou koncepciou V. M i l o j č i ó a, podľa ktorej Vinča A by bola súčasná až s kultúrou Larissa. Pre druhú možnosť podľa F. S o h a c h e r m e y r a svedčí aj ním zdôraznená skutočnosť, že čierna hladená keramika sa vyskytuje od Arapi až po kultúru Rachmani, podobne ako vo Vinči, kde sa vyskytuje v stupňoch A-D, teda v oboch prípadoch ako priebežný jav a jej výskyt nemožno viazať iba na kultúru Larissa.

Z vývoja a stratigrafie gréckeho, najmä tesálskeho neolitu na juhu a podľa vývoja v Srbsku a Banáte na severe vyplýva, že tak v gréckej, ako aj v juhoslovanskej Macedónii medzi Serviou I, Starčevom a neskorým neolitom W. H e u r t l e y h o je kultúrny aj časový hiát, odpovedajúci zhruba kultúre Dimini na juhu a kultúre Vinča-Turdaş na sever od Macedónie. Tento predpoklad potvrdzujú aj nové nálezy, najmä M. G r b i ó a v Pelagónii (Porodin); bádateľ však pri ich hodnotení preceňuje starčevské retencie.³³ M. G a r a š a n i n naproti tomu poukazuje na základe týchto a iných nálezov na možnosť triedenia neskorého neolitu v Macedónii a považuje porodinskú kultúru za chronologicky odpovedajúcou kultúre Dimini (Arapi).³⁴ Vzťah porodinskej kultúry ku kultúre Vinča-Turdaş dobre dokladajú ľudské plastiky a najmä plastiky s reliéfom tvaru M majú početné analógie aj v Potisí a v železovskom type, pravda tu v aplikácii na keramike. Podrobnejšie porovnanie na základe keramiky porodinskej kultúry s kultúrou Vinča-Turdaş je sťažené úplnou neprítomnosťou rytej výzdoby, ktorá je taká bežná a charakteristická na vinčianskej keramike v Srbsku a Banáte. Príznačná je aj absencia rytej výzdoby na vinčianskej keramike na sídliskách v Bosne, ako aj v oblasti Kosova a Metohije, čím sa táto keramika staršej vinčianskej kultúry podstatne líši od vinčianskej keramiky v Podunajsku. Aj keď rytá výzdoba dominuje predovšetkým

v strednej Európe, nemôžeme sa stotožniť s názormi, podľa ktorých rytá pásiková výzdoba na Balkáne pochádza zo strednej Európy, ako to ešte predpokladá M. G r b i ó.³⁵

Po porodinskej kultúre v Macedónii podľa M. G a r a š a n i n a nasleduje kultúra Crnobuki,³⁶ ktorá je podľa neho súčasná s kultúrou Rachmani. Zatiaľ ostáva nejasný vzťah kultúr Porodin a Crnobuki k neskorému neolitu W. A. H e u r t l e y h o v Macedónii, no podľa stratigrafie v Tesálii i podľa čiastočných stratigrafií v Macedónii aj tu je pravdepodobná rámcová následnosť: Starčevo (Sesklo, Servia I) - Porodin (Dimini) - neskorý neolit (Larissa) - Crnobuki (Rachmani) - včasná doba bronzová, čo odpevadá vývoju v Tesálii i v Srbsku.

Pre vznik a vývoj neskorého neolitu v strednej Európe (lengyelská kultúra), Bulharsku a Rumunsku (Ariuşd-Cucuteni-Tripolie, Gumelniţa, Sălcuţa), ako aj pre kultúru Vinča-Pločnik v Juhoslávii má pravdepodobne rozhodujúci význam tesálska kultúra, pôvodne označovaná ako "dunajská" (Donauländische Kultur), teraz nazývaná Larissa. Táto kultúra, skoro totožná s neskorým neolitom v Macedónii, je veľmi blízka a príbuzná so starším stupňom kultúry Vinča-Pločnik. Závislosť ostatných európskych mladoneolitických kultúr od kultúry Vinča-Pločnik, či už vo vzťahu chronologickom alebo aj genetickom, je celkove dosť zrejmá. Môžeme preto povedať, že tento úsek neskorého neolitu tvorí opäť pomerne homogénny kultúrny horizont, aký v staršom neolite predstavoval napríklad horizont Sesklo - Servia I - Starčevo - Karanovo I. V období kultúr Dimini a Vinča-Turdaş, ktoré rámcovo vypínajú časový úsek medzi obidvoma spomenutými horizontmi, bola väčšia zemepisná členitosť a rôznorodosť kultúr.

Tak ako môžeme pomerne dobre sledovať paralelný vývoj vinčianskej kultúry v jej staršom období so stredoeurópskou kultúrou s volútovou keramikou, ako aj so železovským typom a bukovohorskou kultúrou, tak môžeme sledovať aj vznik a začiatkový vývoj lengyelskej kultúry prostredníctvom kultúry Vinča-Pločnik, v konečnom dôsledku v závislosti od kultúry Larissa a od neskoroneolitickéj kultúry v Macedónii. Takto by sme mohli mladoneolitické kultúry s maľovanou keramikou strednej a juhovýchodnej Európy čiastočne geneticky, ale hlavne chronologicky spojiť s vývojom v Tesálii a egejskej oblasti. Dnes už všeobecne platí, že nemôžeme viac uvažovať o súvislosti a zvlášť o súčasnosti kultúry Dimini s komplexom Ariuşd-Cucuteni-Tripolie. Tento komplex je v chronologickom aj kultúrnom zmysle súčasťou neskoroneolitického komplexu, ktorý je podľa mnohých zjavných dokladov už úplne postdiminský.

Zaujímavá, dlho riešená, zatiaľ však pozitívne nevyriešená je otázka špirály, ktorá po rozkvetení v kultúre Dimini v nasledujúcej kultúre Larissa v pregnantnej podobe nie je, objavuje sa však ako dominantná v kultúre butmirskej a lengyelskej, ako aj v komplexe Ariuşd-Cucuteni-Tripolie a v kultúre Gumelniţa a Sălcuţa v rôznych variantoch a už na začiatku ich vývoja. Odvodenie špirály u týchto kultúr z predchádzajúcich domáciach kultúr je ťažké a vo väčšine prípadov nepravdepodobné.³⁷ Jej objavenie vo všetkých spomenutých kultúrach by sme mohli chápať ako jeden zo sprievodných znakov postupujúceho kultúrneho vplyvu z juhovýchodu, pôsobeniu ktorého môžeme pripísať aj podstatný podiel na vzniku mladoneolitických kultúr s maľovanou keramikou v Európe.

Pre chronológiu by bolo dôležité dokázať, že nálezy maľovanej keramiky z Otzaki-Magula, zistené v jamách s keramikou kultúry Larissa, skutočne pochádzajú z oblasti kultúr Cucuteni a Gumelniţa, ako to predpokladá V. M i l o j č i ó,³⁸ a akým spôsobom tieto nálezy s uvedenou oblasťou súvisia. Nepriame súvislosti

medzi kultúrou Larissa a najstaršou lengyelskou kultúrou by potvrdzoval aj žiarový pohrebný rítus v kultúre Larissa³⁹ (Soufli-Magula), v lužianskej skupine na Slovensku, ako aj vo vypichanej keramike v Čechách. Vo všetkých prípadoch ide o najstarší doklad tohto pohrebného ritu, preto naznačené súvislosti nemôžeme apriori odmietať.

Existujúce kultúrne a časové horizonty európskych kultúr s maľovanou keramikou môžeme prostredníctvom kultúry Vinča-Pločnik rozšíriť a sledovať až do Tesálie, odkiaľ tamojšie neolitické i včasnobronzové kultúry sú dobre synchronizovateľné s vývojom na Kykladách a v Anatólii. V. M i l l o j č i ó, M. G a r a š a n i n a F. S c h a o h e r m e y r, ako aj iní autori viackrát v posledných prácach poukázali na súčasnosť kultúr Larissa a Rachmani s Vinčou B-D (s nutnou korekciou v triedení V. M i l l o j č i ó a ide v podstate o kultúru Vinča-Pločnik). Dnes je jasné, že najstaršia lengyelská kultúra začína sa paralelne so vznikom kultúry Vinča-Pločnik, a tým aj paralelne s kultúrou Larissa a s neskorým neolitom v Macedónii. Pokiaľ ide o oneskorovanie vývoja, s ktorým v súčasnosti väčšina bádateľov počíta, pravdepodobne nepredstavuje dlhší časový úsek, doložitelný konkrétnymi nálezmi. Pri pomerne spoľahlivo doložených archeologických horizontoch nemusíme oneskorovanie a retardáciu vývoja (s výnimkou vyslovene periférnych oblastí) takmer brať do úvahy.

Ako sme už spomenuli, neistá je pozícia tzv. crusted ware vo Vinči. Vychádzajúc zo situácie na Slovensku, Morave a čiastočne aj v Zadunajsku, nálezy v Vinče by mohli odpovedať fáze lengyelskej kultúry s keramikou s bielym pastóznym maľovaním, ktorá podľa niektorých, pomerne všeobecných typologických znakov, ako aj podľa sledovateľného smeru vývoja na širšom území v rámci istých pravidielností mala by s veľkou pravdepodobnosťou odpovedať kultúre Rachmani v Tesálii, ako aj jej doposiaľ málo známemu pendantu v Macedónii - kultúre Crnobuki.

V. M i l l o j č i ó jednoznačne dokladá, že kultúrou Rachmani v Tesálii kopčí sa neskorý neolit a po nej nasleduje už včasná doba bronzová.⁴⁰ V strednej Európe podobne po lengyelskej kultúre s bielo maľovanou keramikou nasleduje nemaľovaná lengyelská keramika (voči predchádzajúcemu vývoju značne odlišná a so špecifickými prejavmi), kultúra tiszapolgárska (Tibava) a súčasne s nimi, resp. počas ich vývoja v časti strednej a v severnej Európy kultúra lievikovitých pohárov. Tiszapolgárska kultúra a kultúra lievikovitých pohárov patria už evidentne do najstaršieho eneolitu. To isté platí teda v plnom rozsahu i o III. stupni lengyelskej kultúry s nemaľovanou keramikou, súčasne so spomenutými kultúrami, ktorý je tiež už staroeneolitický. To by znamenalo, že začiatok eneolitu v strednej Európe je priamo závislý od vzniku včasnej doby bronzovej v Tesálii a v egejskej oblasti vôbec, je teda s ňou v podstatnej miere súčasný. V duchu týchto súvislostí dostáva sa na novú bázu aj datovanie stredoeurópskeho neskorého neolitu a najstaršieho eneolitu.

Pre absolútne datovanie včasnej doby bronzovej v Tesálii, ktoré bude významné i pre ostatnú Európu, je rozhodujúci jej vzťah ku kultúram včasnej doby bronzovej v egejskej oblasti a v Anatólii. Pre tento problém má zatiaľ ešte stále kľúčový význam datovanie jednotlivých sídliskových horizontov v Tróji a na sídliskách paralelných s ňou. V absolútnej chronológii niektorí autori ešte zastávajú názor o časovom predstihu v prospech južnejších, resp. východnejších oblastí s tým, že v období kultúry Larissa v Tesálii je už na Kréte doba bronzová. Podobné časové rozdiely sa sledujú aj v rámci Anatólie. V absolútnom vyjadrení často predstavujú obdobie viac ako sto rokov. Zdá sa, že nebolo by chybou, keby sa začiatok včasnej

SCHEMA RELATIVNEJ CHRONOLÓGIE NEOLITICKÝCH KULTÚR STREDNEJ A JUHOVÝCHODNEJ EURÓPY

Čechy	Stredné Podunajsko	Východné Slovensko a Potisie	Srbsko	Dolné Podunajsko	Moldavsko a Podnestrie	Macedónia	Tesália	
Jordanovská kultúra, kultúra lievikovitých pohárov - stupeň C	IV (Ludanice)	Bodrogkeresztúr I	? (IV)	IV	B	Včasná doba bronzová		Trója II
Nepomaňovaná lengyelská keramika	III (Brodzany-Nitra)	Tiszapolgár (Tibava)	? (III)	III	AB			
Vypichaná keramika	II	Csöszhalom-Oborín	II	II	A	Late Neolithic	Crnobuki	Rachmani
	I	Potiská kultúra	I	I (Petru-Rareş)	Precucuteni III			Larissa
Šárecký typ	Predlengyel. horizont	Bukovohor. kult., lineár. keramika, potiská kultúra, Lebő-Szakálhát	Vinča B ₂	Vinča	II I	?	?	= niveau predlengyelského horizontu
	Želiezovský typ		Kultúra Vinča-Turdaş	Boian Giuleşti Bolintineanu	Kultúra s volútovou keramikou	Porodin	Dimini	
Kultúra s volútovou keramikou (najstarš.)		Barca III		Dudeşti	?			
?			Starčevo - Kriš		?	Sesklo (Servia) Protosesklo		

doby bronzovej pre celú oblasť východného Stredomoria včítane Tesálie považoval za jeden kultúrny horizont, začínajúci sa na spomenutých územiach približne naraz. V širších historických súvislostiach začiatok včasnej doby bronzovej vo východnom Stredomorí súvisí pravdepodobne s rozvojom najstarších egyptských dynastií a v istom zmysle je dôsledkom difúzie už mestských civilizácií, ako ich charakterizoval G. V. C h i l d e.

Pretože keramikú kultúry Rachmani, najmladšej neolitckej kultúry v Tesálii, nemôžeme porovnávať v žiadnom prípade s keramikou z Tróje I, ba ani s keramikou z Kum-Tepe Ib, nemôže prichádzať do úvahy ani synchronizácia kultúr Larissa a Rachmani ešte s Trójou I. S disproporciou v synchronizácii neskorého anatólskeho chalkolitika s Tesáliou a s juhovýchodnou Európou stretávame sa aj v najnovších prácach J. M e l l a a r t a a D. H. F r e n c h a. Prvý z nich aplikoval dáta analýz C^{14} a dospel pre južnú Európu k neprijateľnej chronológii,⁴¹ na čo pred časom ostro reagovali M. G a r a š a n i n a V. M i l l o j č i ó.⁴² D. H. F r e n c h v komparatívnej štúdii predpokladá medzi včasnou dobou bronzovou v Tesálii a včasnou dobou bronzovou v severozápadnej Anatólii a v samotnej Tróji veľkú časovú diferenciu.⁴³ V kultúrnom vyjadrení ide takmer o celé obdobie kultúry Larissa a kultúry Rachmani, čo v jeho absolútnej chronológii predstavuje dobu 600 rokov a čo je viac ako nepravdepodobné. Vzhľadom na vzácnu zhodu, takmer uniformitu v materiálnej kultúre včasnej doby bronzovej na ostrovoch egejskej oblasti, ako aj na ázijskej a európskej pevnine v oblasti východného Stredomoria, bolo by možné považovať časovú diferenciu a oneskorovanie medzi jednotlivými oblasťami z hľadiska chronologie aj genézy kultúr za nepodstatné. Vyplýva to aj z koncepcie V. M i l l o j č i ó a, ktorý pre egejskú oblasť s výnimkou Kréty predpokladá súčasný začiatok včasnej doby bronzovej na úrovni Tróje I; synchronizáciou kultúry Larissa (ktorá jednoznačne predchádza včasnú dobu bronzovú) s Vinčou B/C podstatne koriguje aj svoj starší názor o začiatku kultúry Vinča v závislosti od včasnej doby bronzovej egejskej oblasti.⁴⁴

Vychádzajúc z naznačených horizontov, akceptovaním pravdepodobnej závislosti konca neskorého neolitu a začiatku eneolitu v strednej Európe od vzniku včasnej doby bronzovej v egejskej oblasti, získali by sme pomerne presné absolútne datovanie, závislé od absolútnej chronológie Tróje. Pri súčasných tendenciách staršieho datovania Tróje by sme mohli pre horizont Bodrogkeresztur-Ludanice-Jordanów predpokladať datovanie okolo roku 2500 pred n. l., teda už do priebehu Tróje II, a nie až po jej konci, ako to predpokladá I. B. K u t z i á n o v á.⁴⁵ Tým by sa do nového svetla dostali aj niektoré dáta analýz C^{14} (Cucuteni A 3130 $\pm$ 80), ktoré by takto prišli do pomerne prijateľného vzťahu s doterajšou tradičnou chronológiou. Pravda, celý rad dát analýz C^{14} zjavne odporuje existujúcim stratigrafickým pozorovaniam a relatívnej chronológii, preto ich nemôžeme dostatočne využiť. B. S o u d s k ý a M. S t e k l á, vychádzajúc z výsledkov výskumu v Dylanoch, predpokladajú začiatok neskorého neolitu (vypichaná keramika, lengyelská kultúra) tiež okolo roku 3200 (3000).⁴⁶

Z uvedených relácií medzi kultúrami strednej Európy, Balkánu a Tesálie vyplýva, že nemožno vidieť genetické a chronologické súvislosti medzi antropomorfnými nádobami a pokrývkami kultúry Vinča-Turdaș i železovského typu a medzi podobnými nádobami z Tróje. Pre antropomorfné nádoby z Vinče-Turdașa, ako aj z potiskej kultúry a železovského typu treba hľadať predlohy v predchádzajúcom vývoji⁴⁷ a v kultúrnej i chronologicky blízkom prostredí v Prednej Ázii.⁴⁸ Vzťah kultúry Vinča-Turdaș k Prednej Ázii veľmi dobre dokladajú aj nové nálezy D. II.

F r e n c h a z Can Hasan v Turecku,⁴⁹ kde sa vyskytuje rytá ornamentika, charakteristická pre vinčiansku keramiku, spolu s nálezmi, ktoré na základe konexií k Mersinu a k halafskej kultúre dovoľujú zaradiť kultúru Vinča-Turdaş a s ňou aj viaceré stredoeurópske kultúry na úroveň horizontu Amuq C.

Zdá sa, že za súčasného stavu výskumu môžeme už pomerne dobre sledovať jednotlivé civilizačné a kultúrne horizonty najmä v tej časti Európy, ktorá bola determinovaná vývojom na juhovýchode, závislom od Prednej Ázie. Otázka stupňa závislosti a miery ovplyvnenia, ako aj otázka periferizácie a oneskorovania sa európskeho neolitu voči predoázijskému je zatiaľ ťažko riešiteľná. No objavy posledných rokov v Grécku a v Anatólii ukazujú, že Tesália prekonávala už od prekeramického neolitu vývoj adekvátny Prednej Ázii, čo do budúcnosti otvára perspektívu podstatného vyjasnenia týchto problémov. Nové výskumy potvrdili, že diferenciácia vo vývoji a v kultúrnej náplni medzi južným Balkánom a Anatóliou je podstatne menšia, než sa ešte v nedávnej minulosti všeobecne predpokladalo. Podobne menšia bude aj diferenciácia v chronológii a v kultúrnej úrovni medzi Tesáliou a ostatnou Európou, najmä Bulharskom, Rumunskom a Karpatskou kotlinou. Je pravdepodobné, že rozdiely medzi obidvoma oblasťami sú len zdanlivé. Pokiaľ ide o kvalitatívnu stránku v európskych neolitických kultúrach, nachádzame v nich takmer všetky charakteristické a určujúce znaky vyspelej neolitickej civilizácie obdobne ako v Prednej Ázii. Rozdiel je snáď len dôsledkom inej kvantitativity a relatívne samostatného vývoja za iných podmienok.

Zhruba paralelný vývoj neolitu v strednej Európe a v Tesálii by mohli potvrdzovať aj niektoré prejavy charakteristické pre prekeramický neolit (Sereď).⁵⁰ Prípadná existencia prekeramického neolitu v oblasti stredného Dunaja dovoľovala by vysloviť aj domnienku o existencii staršej neolitickej kultúry než je doposiaľ známa najstaršia volútová keramika. Svedčila by pre to aj skutočnosť, že za terajšieho stavu výskumu nie sme schopní vysvetliť genézu kultúry s volútovou keramikou. Aj B. S o u d s k ý a M. S t e k l á zdôraznili, že v otázke genézy kultúry s volútovou keramikou sledujeme zatiaľ len kontakty rôznej kvality alebo tzv. neolitické koiné, ale podstata je niekde inde.⁵¹ Aj v ich koncepcii by priohádzala do úvahy alternatíva existencie doposiaľ na území volútovej keramiky neznámej kultúry. Posledné slovo v tomto smere však povedia až nové objavy a výskumy.

V tomto príspevku som sa pokúsil poukázať na niektoré problémy vyplývajúce zo vzťahu neolitických kultúr strednej Európy k vinčianskej kultúre a k nálezom zo samotnej Vinče. Tak ako je nejasný pôvod vinčianskej kultúry, taký nejasný je aj jej vzťah ku kultúre s volútovou keramikou, najmä pokiaľ ide o jej vývoj od stupňa so všeobecným uplatňovaním jamky tvaru notovej hlavičky vo výzdobe keramiky. Styk vinčianskej kultúry s kultúrami severne od jej hlavného rozšírenia dá sa sledovať až počas ich vývoja. Kultúra s volútovou keramikou prišla do styku s kultúrou Vinča-Turdaş podľa doterajších nálezov iba prostredníctvom železovského typu. O priamych kontaktoch zatiaľ nemôžeme hovoriť. Najhodnovernejším dokladom styku železovského typu s vinčianskou kultúrou je nádobka z Vinče z hĺbky 6,6 m. Pokiaľ ide o plastické reliéfy ľudského obličaja v železovskom type a ich vzťah k vinčianskej kultúre a k juhovýchodu, dosť nejasná je zatiaľ ich pozícia vo vzťahu k chronológii. Genézu týchto reliéfov musíme stále predpokladať na juhovýchode Európy. Ich doterajší výskyt v železovskom type je stratigraficky nedostatočne overený, no podľa materiálu, v sprievode ktorého sa našli (Sikenica /prv Veľký Pesek/, Iža, Békásmegyer), by skôr patrili mladšej, prípadne aj naj-

mladšej vývojovej fáze. Vzhľadom na ich prítomnosť vo volútovej keramike (Močovica, Mohelnice, nálezy z Nemecka),⁵² kde sa vyskytujú skôr než doterajšie nálezy železovského typu, v budúcnosti je potrebná ich presnejšia a podrobnejšia klasifikácia.

Podobne i vzťahy železovského typu a kultúry s volútovou keramikou k bukovohorskej a potiskej kultúre obmedzujú sa na ich mladšie vývojové stupne (Nagy-tétény, Békásmegyer, Veľký Grob, Horné Lefantovce, Výčapy-Opatovce, Levoča, Poráč a i.). Nálezy potiskej kultúry na juhozápadnom Slovensku sú tiež väčšinou nestratifikované, ale overené prípady opäť ukazujú, že ich výskyt spadá do mladšieho obdobia železovského typu (Výčapy-Opatovce). Pre riešenie vzťahov uvedených kultúr bude treba v blízkej budúcnosti uskutočniť niekoľko výskumov na Pohroní a Poiplí, kde sú najlepšie predpoklady pre ich spoločný výskyt.

Pri charakterizovaní vzťahu kultúry s volútovou keramikou a železovského typu ku kultúre Vinča-Turdaș môžeme opäť parafrázovať tézu B. S o u d s k é h o a M. S t e k l e j, že existuje celý rad zhôd a kontaktov všeobecného charakteru, ku ktorým pristupujú iba niektoré nálezy, pomerne konkrétne dokladajúce najmä chronologické vzťahy. Predbežne sa dá najlepšie sledovať koniec stredoneolitických a začiatok neskoroneolitických kultúr, všeobecne charakterizovaných maľovanou keramikou. Vychádzajúc z tohto pomerne fixného rozhrania, charakterizovaného viacerými kvalitatívnymi zmenami a doloženého na veľkom území vo viacerých kultúrach, možno predpokladať aj ich rámcove súčasný vývoj v jednotlivých horizontoch, ako sme uviedli na inom mieste.⁵³ Nadhodené možnosti relatívnej chronológie sú schematicky znázornené na pripojenej tabuľke.

P O Z N Á M K Y

- 1 V a s i ć M., Preistoriska Vinča IV, Beograd 1936, tab. XV: 44k; M i l o j č i ć V., Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas, Berlin 1949, 80, tab. 35: 1.
- 2 V a s i ć M., Preistoriska Vinča IV, 41, obr. 54; M i l o j č i ć V., Chronologie, 81.
- 3 M ü l l e r - K u a l e s G., Bestattungen der Badener Kultur auf älteren Siedlungstrümmern in Békásmegyer (Krottendorf) bei Budapest, MAGW LXIX, 1939, 161 n., tab. III: 2d.
- 4 M i l o j č i ć V., Die Siedlungsgrenzen und Zeitstellung der Bandkeramik im Osten und Südosten Europas, 33. BRGK, 1943-50, 120, 121, tab. 4: 1, 2.
- 5 D i m i t r i j e v i ć S., Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji, Opuscula Archaeologica V, 1961, 8-22, tab. I, II.
- 6 S c h m i d t R. R., Die Burg Vučedol, Zagreb 1945, 126-131; G a r a š a n i n M., Hronologija vinčanske grupe, Ljubljana 1951, 78-80.
- 7 V a s i ć M., Preistoriska Vinča II, Beograd 1936, tab. CII: 367.
- 8 M i l o j č i ć V., Chronologie, 81. Autor poukazuje na rozdiel medzi týmito a inými pravými potiskými importmi a usudzuje na chronologické rozdiely v rámci potiskej kultúry. V a s i ć M., Preistoriska Vinča II, obr. 62-68.
- 9 B u t t l e r W., Beiträge zur Frage des jungsteinzeitlichen Handels, Marburger Studien 1938, 29, 30.

- 10 M i l o j č i ó V., Chronologie, 81, tab. 35: 4; V a s i ó M., Preistoriska Vinča II, obr. 83, 84 a-d. Uvedené nádoby sotva môžeme považovať za importy, najmä vzhľadom na ich veľkosť.
- 11 B a n n e r J., Das Tisza-, Maros-, Körös-Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit, Szeged 1942, 28, obr. 2.
- 12 V a s i ó M., Preistoriska Vinča IV, 38-44.
- 13 M i l o j č i ó V., Germania 31, 1953, 77.
- 14 M i l o j č i ó V., Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien 1953-58, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 6, 1959, 25. Novšie autor používa označenie Vinča B/C, čo tiež svedčí o tom, že rozdiel medzi nimi je malý a nevýrazný, hoci kultúra Vinča-Turdaș sa od kultúry Vinča-Pločnik podstatne líši. Tento rozdiel sa musí prejaviť aj v terminológii.
- 15 K o r o š e o J., Delitev vinčanske kulturne plasti, Arheološki vestnik IV, 1953, 43.
- 16 G a r a š a n i n M. a D., Neolitisko naselje u Žarkovu, Starinar 3-4, 1952-53, 106 n. N a g y S., Zaščitno iskopavanje na Gomolavi kod Crtkovaca, Rad vojvodanskich muzeja 9, 1960, 112; T o d o r o v i ó J. - C e r m a n o v i ó A., Banjica, Beograd 1961.
- 17 Nepoznáme dostatočne nálezové celky z iných lokalít, presnejšie odpovedajúce jednotlivým horizontom vo Vinči, ktoré by spresnili vinčiansku stratigrafiu.
- 18 L i c h a r d u s J., Bükker Kultur in der Slowakei und ihre Stellung im Karpatenbecken, ŠZ AÚSAV 9, 1962, 54; P a v ú k J., Gliederung der Volutenkeramik in der Slowakei, ŠZ AÚSAV 9, 1962, 14, 15; t e n i s t ý, Grab des Želiezovce Typus aus Dvory nad Žitavou, SlA XII, 1964, 26 n.
- 19 P a v ú k J., Grab des Želiezovce Typus aus Dvory nad Žitavou, SlA XII, 1964, 16 n.
- 20 M i l o j č i ó V., Chronologie, 73 n.
- 21 G a r a š a n i n M., Hronologija vinčanske grupe, 145 n. T e n i s t ý, Zur Zeitbestimmung des Beginns der Vinča-Kultur, Archaeologia Iugoslavica I, 1954, 1 n. M i l o j č i ó V., Chronologie, 75.
- 22 B o g n á r - K u t z i á n I., The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya, Budapest 1963, 506-509.
- 23 P a v ú k J., Grab des Želiezovce Typus aus Dvory nad Žitavou, SlA XII, 1964, 43, 44.
- 24 N ě m e j c o v á - P a v ú k o v á V., Sídliisko bolerázskeho typu v Nitrianskom Hrádku, SlA XII, 1964, 207-211.
- 25 M i l o j č i ó V., Chronologie, 75-78. T e n i s t ý, Zur Chronologie der jüngeren Stein- und Bronzezeit Südost- und Mitteleuropas, Germania 37, 1959, 70.
- 26 M i l o j č i ó V., Jahrbuch Mainz 6, 1959, 25.
- 27 S o u d s k ý B., recenzia v PA LI, 1960, 614. T e n i s t ý, Bases néolithiques de l'évolution ultérieure, L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praha 1961, 283-284.
- 28 M i l o j č i ó V., Jahrbuch Mainz 6, 1959, 22, 23.
- 29 M i l o j č i ó V., Zur Chronologie der jüngeren Steinzeit Griechenlands, Jahrbuch des Deutschen archäologischen Instituts 65/66, 1950-51, 76, 77.
- 30 M i l o j č i ó V., Jahrbuch Mainz 6, 1959, 23.
- 31 B i e s a n t z H., Bericht über Ausgrabungen in Thessalien 1958 II, Die Ausgrabung bei der Souffli-Magula, Archäologischer Anzeiger 1-4, 1959, 70, 71, obr. 10-12.

- 32 S c h a c h e r m e y r F., Forschungsbericht über die Ausgrabungen und Neufunde zur ägäischen Frühzeit 1957-1960, Archäologischer Anzeiger 2, 1962, 183-185.
- 33 G r b i ó M., Porodin - Kasno neolitisko naselje na Tumbi kod Bitolja, Bitolj 1960, 106-109.
- 34 G a r a š a n i n M., Zur Chronologie des makedonischen Neolithikums, Archaeologia Jugoslavica II, 1959, 2-4.
- 35 G r b i ó M., Prodor neolitiske trakaste grnčarije u područje severne Jugoslavije, Arheološki radovi i rasprave I, 1959, 119 n.
- 36 G a r a š a n i n M., Archaeologia Jugoslavica II, 1959, 3.
- 37 P a v ú k J., SlA XII, 1964, 28, 29.
- 38 M i l o j č i ó V., Bericht über Ausgrabungen in Thessalien 1958 I; Archäologischer Anzeiger 1-4, 1959, obr. 3, 4.
- 39 Pozri poznámku 31.
- 40 M i l o j č i ó V., Jahrbuch Mainz 6, 1959, 32, 33.
- 41 M e l l a a r t J., Anatolian and the Balkans, Antiquity XXXIV, 1960, 270 n., obr. 3.
- 42 G a r a š a n i n M., The Neolithic in Anatolia and the Balkans, Antiquity XXXV, 1961, 276-279; M i l o j č i ó V., Zur Anwendbarkeit der C 14-Datierung in Vorgeschichtsforschung, III. Teil, Germania 39, 1961, 446, 447.
- 43 F r e n c h D. H., Late Chalkolithic Pottery in North-West Turkey and the Egean, Anatolian Studies XI, 1961, 117-121, obr. 3. Začiatok včasnej doby bronzovej v egejskej oblasti časove značne diferencuje aj J. M e l l a a r t v Anatolian Studies VII, 1957, 86, 87.
- 44 M i l o j č i ó V., Jahrbuch Mainz 6, 1959, 25; t e n i s t ý, Samos I, Die prähistorische Siedlung unter dem Heraion, Grabung 1953 und 1955, Bonn 1961, 59-66, obr. 3.
- 45 B o g n á r - K u t z i á n I., The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya, Budapest 1963, 549, 550.
- 46 S o u d s k ý B. - S t e k l á M., Neolit v českých zemích, Referáty o pracovných výsledkoch československých archeológů I, Liblice 1964, 22.
- 47 M i l o j č i ó V., Chronologie, tab. 7: 6.
- 48 M e l l a a r t J., Excavations at Hacilar, Anatolian Studies XI, 1961, obr. 27: 3a-c. Uvedená pokrývka ukazuje, že tento antropomorfný tvar má korene v starších neolitických kultúrach (Hacilar VI). Z tej istej lokality z vrstvy I pochádza aj antropomorfná nádoba s maľovaným obličajom, ktorá je podobná uvedenej nádobe z Drachmani (pozn. 47). T e n i s t ý, The Beginnings of Village and Urban Life, The Dawn of Civilization, London 1961, 52, obr. vľavo hore.
- 49 F r e n c h D. H., Excavations at Can Hasan, Anatolian Studies XII, 1962, 32, tab. I: b, c, obr. 5: 13, obr. 9: 2-4. Pravda, absolútny dátum 4750 pre tieto nálezy sa zdá byť privysoký.
- 50 B á r t a J., Pleistocénne piesočné duny pri Seredi a ich paleolitické a mezolitické osídlenie, SlA V, 1957, 5 n. L i c h a r d u s J. - P a v ú k J., Bemerkungen zum prakeramischen Neolithikum in der Argissa Magula und zu seiner Existenz in Europa, SlA XI, 1963, 470 n.
- 51 Pozri poznámku 46.
- 52 Q u i t t e a H., Zur Frage der ältesten Handkeramik in Mitteleuropa, PZ XXXVIII, 1960, 173-176, obr. 12, 13a. Uvedený nález z Močovíc treba preveriť

existujúcimi sprievodnými nálezmi; podobne aj nový nález z Mohelnice (T i c h ý R., Anthropomorfni nádoby z Mohelnice n. Mor. a jiné poznámky k volutové keramice, PA XLIX, 1958, 8, 9, obr. 11. Najnovší nález reliéfnej plastiky ľudského obličaja na volútovej keramike z jaskyne Koňská jáma v Moravskom krase podľa vyobrazených sprievodných(?) nálezov by mohol byť súčasný s podobnými nálezmi železovského typu, ktoré zatiaľ možno datovať prevažne do jeho mladšej, resp. najmladšej vývojovej fázy (S k u t i l J., Nález figurální plastiky na volutové keramice z jeskyně Koňské jámy v Moravském Krasi, Přehled výzkumů 1961, Brno 1962, 34-37, tab. X, XI).

53 P a v ú k J., SlA XII, 1964, 16 n.

ZUR BEDEUTUNG DER IMPORTE IN VINČA FÜR DIE CHRONOLOGIE DES NEOLITHIKUMS

JURAJ PAVÚK

Im ersten Teil des Aufsatzes widmet der Autor seine Aufmerksamkeit Funden aus Vinča, die allgemein als Importe aus den Gebieten nördlich des Vinčaer Kulturbereiches betrachtet werden. Die Frage der Importe aus dem Theissgebiet ist verhältnismässig klar. Das becherartige Gefäss aus rund 4 m Tiefe belegt wahrscheinlich eine längere Dauer der Theiss-Kultur noch auf dem Niveau der Vinča-Pločnik-Kultur und der ältesten Lengyel-Kultur. Ein Teil von Importen, denen die Abhängigkeit von der Theiss-Kultur zugesprochen wurde, wird auf Grundlage der Bearbeitung des Theissgebiet-Neolithikums umgewertet werden müssen.

Die Scherbe aus 8,3 m Tiefe¹ gehört nicht zur Spiralbandkeramik, ihre Herkunft ist eher in der Theiss-Keramik, in der sog. Alföldkeramik zu suchen. Ein Teil der Funde aus der Vinča-Turdaș-Kultur, die als Importe aus dem Bereich der Spiralbandkeramik bezeichnet werden, hängt wahrscheinlich mit dem neu erkannten Typ Malo Korenovo zusammen.⁵ S. D i m i t r i j e v i ć vergleicht diesen Keramiktyp mit der alten mährischen Spiralbandkeramik, doch datiert er ihn erst in den Verlauf der Vinča-Kultur (Stufe B bis zum Beginn der Stufe D). Mit Rücksicht darauf, dass zwischen Save und Drau die Vinča-Turdaș-Kultur in keiner markanteren Form auftritt,⁶ wäre die Existenz des Typs Malo Korenovo in diesem Gebiet auf dem Niveau der Vinča-Turdaș-Kultur zulässig. Vorderhand können jedoch die beiden Gruppen nach Ansicht des Autors nicht genauer parallelisiert werden (bloss zwei Lokalitäten).

Für Chronologie und Synchronisierung ist ein Gefäss aus 6,60 m Tiefe in Vinča wichtig (Abb. 1). Es ist heimisches Erzeugnis mit Nachahmung der Ornamentik des Želiezovce-Typs. Es fand sich innerhalb einer Gruppe von mehreren charakteristischen Gefässen (Abb. 2),¹² die viele neue typologische und dekorative Elemente tragen, wodurch sie eine zur Vinča-Pločnik-Kultur hingeworfene Entwicklung andeuten. Im Bereich des Želiezovce-Typs hat das angeführte Gefäss auf dem Niveau des Vor-Lengyel-Horizontes entsprechende Analogien (Abb. 3: 1, 2);¹⁸ dies ist belegt, ausser anderen Übereinstimmungen, beiläufig durch das gleichzeitige Ausklingen der Vinča-Turdaș- und der spiralbandkeramischen Kultur, wie auch des Želiezovce-Typs. Die chronologische Beziehung genannter Kulturen zu den neolithi-

schen Kulturen Rumäniens mit dem Niederschlag in der Stratigraphie von Vinča zeigt, dass der Übergang vom mittleren zum Spätneolithikum in einem Horizont mit einer wahrscheinlich kleinen zeitlichen Abweichung vor sich gegangen ist. Aus diesen Beziehungen geht gewissermassen auch die Gliederung der Vinčaer Siedlungshorizonte hervor, u. zw. in dem Sinne, dass die Grenze zwischen Vinča-Turdaş und Vinča-Pločnik bereits auf dem Niveau um 6,50 m vorhanden ist, so wie es zum Unterschied von anderen Autoren M. G a r a š a n i n annimmt.¹³⁻¹⁷ Um dieses Niveau herum sind in Vinča auch Äusserungen zu beobachten, die mit der Entwicklung im Vor-Lengyel-Horizont und im Prä-Cucuteni II analog sind.

Zahlreiche Importe in der Vinča-Kultur aus fremden Kulturbereichen, wie auch eine ganze Reihe von Übereinstimmungen in ihren materiellen Kulturfüllungen und Übereinstimmungen zivilisatorischer Art ermöglichen eine verhältnismässig gute Parallelisierung der Entwicklung der Vinča-Kultur mit den neolithischen Kulturen des übrigen Europa. Auch von diesem Gesichtspunkt aus ist die relative und absolute Chronologie der ganzen Vinča-Kultur von grosser Bedeutung.

Nach Auffassung von V. M i l l o j č i ó und M. G a r a š a n i n²⁰⁻²¹ entstand die Vinča-Kultur in Abhängigkeit vom Late Neolithic in Makedonien und letzten Endes folgerichtig in Abhängigkeit von der Entstehung der Frühbronzezeit in der Ägäis. Neuestens hat V. M i l l o j č i ó seinen Standpunkt zu diesem Problem teilweise geändert.^{25,26} Viele Zusammenhänge zwischen den mittel- und südeuropäischen neolithischen Kulturen weisen darauf hin, dass auf Grund der neuen Grabungsergebnisse in Griechenland und Makedonien eine Korrigierung der Ansichten bezüglich der Chronologie der Vinča-Kultur nötig sein wird. Ebenso nötig ist auch eine Revision der sog. minoischen Importe in Vinča, u. zw. hinsichtlich ihrer Herkunft und Stratigraphie.

Die vorhandenen chronologischen und kulturellen Horizonte zwischen der Lengyel-Kultur und dem Komplex Ariuşd-Cucuteni-Tripolje und den Kulturen Gumelniţa und Sălcuţa und aller dieser Kulturen mit der Vinča-Pločnik-Kultur zeigen, dass die Entwicklung des späten und mittleren Neolithikum mit Hilfe der Vinča-Kultur verhältnismässig gut mit Südosteuropa parallelisiert werden kann.

Ausser anderen Problemen in Vinča ist die Stellung der Stufe D unklar, die wahrscheinlich mehrere Entwicklungsphasen umschliesst. Eine solche Entwicklungsphase könnte das Material mit der "crusted ware" darstellen, das der II. Stufe der Lengyel-Kultur mit weisser Pastebemalung entspricht. Ein Teil der Funde aus der Stufe D und auch aus Pločnik kann mit der Bodrogheresztur-Kultur und dem Ludanice-Typ verglichen werden. Chronologisch müsste der Stufe D auch die Tiszapolgár- und die III. Stufe der Lengyel-Kultur mit unbemalter Keramik entsprechen. Erforderlich wäre für eine genauere Synchronisierung der Lengyel-Kultur mit der Kultur Vinča-Pločnik eine eingehendere Gliederung der späten Vinča-Kultur, das Studium ihres Ausklingens und ihrer Beteiligung an der weiteren Entwicklung. Ungeklärt bleibt auch die Frage über die Beziehung der Stufe Vinča D zur Kultur Bubanj Hum Ia.

V. M i l l o j č i ó bestätigt neuestens eindeutig, dass die Larissa-Kultur und die nach ihr folgende Rachmani-Kultur in vollem Umfang der Frühbronzezeit in Thessalien vorangehen.⁴⁰ Eine neue Grundlage erhält auch seine Synchronisierung der Larissa-Kultur mit Vinča B/C.²⁶ Aus der Stratigraphie in Thessalien, Makedonien und Jugoslawien dürfte auch die Gleichzeitigkeit der Dimini-Kultur mit Vinča-Turdaş, wie auch mit den Kulturen Boian-Bolintineanu und Giuleşti hervorgehen. Ein Teil der Keramik mit Ritzverzierung der Danilo-Kultur steht der Keramik der Stufe Dimini B2 sehr nahe.²⁸

SCHEMA DER RELATIVEN CHRONOLOGIE VON NEOLITHISCHEN KULTUREN DER MITTEL- UND SÜDOSTEUROPA

Böhmen	Mitteldonaue- gebiet	Ostslowakei u. Theissgebiet	Serbien	Unteres Donauegebiet	Moldau- und Dnestrgebiet	Makedonien	Thessalien	
Jordanów- Kultur Trichterbe- cher-Kultur - Stufe C	Lengyel-Kultur IV (Ludanice) III (Brodzany- -Nitra) II I	Bodrogkeresztur I	? (IV)	IV	B	Frühbronzezeit		Troja II
Unbemalte Lengyel- keramik		Tiszapolgár (Tibava)	? (III)	III	AB			
Stichband- keramik		Csöszhalom- Oberin	II	II	A	Late Neolithic	Crnobuki	Rachmani
		Theiss-Kultur	I	I (Petru- Rareş)	Prä-Cucuteni III		Larissa	
Sárka-Typus	Vorlengyel- Horizont	Bükker-Kultur Linear-Keramik Theiss-Kultur Lebő-Szakálhát Barca III	Vinča B ₂	Boian Vidra	II I	?	?	
	Želiezovce-Typus		Vinča-Turdaş- Kultur	Giuleşti Bolintineanu Dudeşti	Linearband- keramik	Porodin	Dimini	
Linearbandkeramik- (älteste)								
?			Starčevo - Criş				?	Sesklo (Servia) Protosesklo

//////
= Niveau des Vor-Lengyel-Horizontes

Auf Grund neuer Ausgrabungen in Makedonien (Pelagonia) wies M. G a r a š a n i n^{34,36} auf Übereinstimmungen zwischen dem makedonischen und thessalischen Neolithikum hin (Porodin = Dimini, Crnobuki = Rachmani), aus denen sehr wahrscheinlich folgende Synchronisierung hervorgeht: Larissa - Late Neolithic - Vinča-Pločnik I (beiläufig Vinča B2 - C). Dem entspricht auch die neuere Chronologie von F. S c h a c h e r m e y r.³² Eine genauere Periodisierung der Larissa-Kultur fehlt vorderhand und ungenügend festgelegt ist auch ihre Beziehung zu den Kulturen mit bemalter Keramik in Thessalien (Drama, Dikili Tash) und Bulgarien (Gumelnița). Die in Thessalien auf sie folgende Rachmani-Kultur könnte zusammen mit der Kultur Crnobuki wenigstens bis zu einem bestimmten Masse der Kultur Vinča-Pločnik II entsprechen (ein Teil der Stufe Vinča D mit der "crusted ware") und rahmenmässig auch der II. Stufe der Lengyel-Kultur und Cucuteni A.

Auf die Rachmani-Kultur folgt in Thessalien klar die Frühbronzezeit. Direkte Anklänge an ihre Entstehung sind die Anfänge der ältesten äneolithischen Kulturen in Mitteleuropa (Tiszapolgár /Tibava/, Lengyel III mit unbemalter Keramik, Trichterbecherkultur). Der auf sie folgende äneolithische Komplex Bodrogkeresztur-Ludanice-Jordanów könnte nach mehreren Intentionen chronologisch an Troja II geknüpft werden. (Im Falle der Gesichtsturnen und Gesichtsdeckel können keine Zusammenhänge zwischen Vinča-Turdaș und Troja II gesehen werden, denn diese wurzeln in älteren Kulturen und sind wahrscheinlich mit ähnlichen Äusserungen in Vorderasien im Horizont Amuq C zeitgleich.)⁴⁷⁻⁴⁹ Bei den gegenwärtigen Tendenzen für eine ältere Datierung von Troja II würde man für den Horizont Bodrogkeresztur-Ludanice-Jordanow zum Datum um das J. 2500 gelangen, also bereits in den Ablauf von Troja II und nicht erst nach seinem Abschluss in die Zeitspanne von Troja III, wie I. B o g n á r - K u t z i á n annimmt.⁴⁵ Damit wären auch einige C¹⁴-Daten annehmbarer (Cucuteni A - Hăbășești 3130 ± 80). B. S o u d s k ý und M. S t e k l á⁴⁶ setzen ebenfalls den Beginn des Spätneolithikums (Stichbandkeramik) um das J. 3200 voraus.

Nach den angedeuteten Beziehungen könnte der Beginn der Frühbronzezeit in der Ägäis, der wahrscheinlich von der Diffusion der Stadtkulturen aus Vorderasien abhängig war, auch für die Entstehung und Entwicklung der ältesten äneolithischen Kulturen des übrigen Europa als ausschlaggebend angesehen werden. Neue Ausgrabungen in Anatolien und Griechenland lassen einen engeren Zusammenhang zwischen der Entwicklung der neolithischen Kulturen Vorderasiens und Südosteuropas erkennen. Gleichzeitig zeigen sie, dass der Grad der Retardation bei den neolithischen und äneolithischen Kulturen Europas Anatolien gegenüber kleiner sein wird als allgemein angenommen wird. Die vorausgesetzte grosse Verzögerung ist in entscheidendem Masse von einer anderen Quantität beeinflusst worden, d. h. dass die fast gleiche Qualität eine geringere quantitative Vertretung hat. Wenig berechtigt ist auch die Ansicht über die Entwicklungsverzögerung in den einzelnen Gebietsteilen des östlichen Mittelmeerraumes. In diesem Falle ist die relative Chronologie von V. M i l o j ě i ć⁴⁴ am annehmbarsten.

Beim gegenwärtigen Studienstand des Neolithikums können vielleicht vom präkeramischen Neolithikum an einzelne kulturelle und chronologische Horizonte auf dem grossen Areal Europas und auch Vorderasiens beobachtet werden. Es scheint jedoch, dass einstweilen in Mitteleuropa keine ältere Kultur als die älteste Spiralbandkeramik bekannt ist, die nach der Situation in Südosteuropa auch in dem Mitteldonauegebiet existiert haben müsste.

PRÍSPEVOK K ŠTÚDIU NEOLITICKÉHO OSÍDLENIA JUHOŠLOVENSKEHO KRASU

JÁN LICHARDUS

Juhoslovenský kras skladá sa geomorfologicky z troch náhorných planín s veľkým počtom kvapľových jaskýň, v ktorých je doložené praveké, prevažne neolitické osídlenie. Z rámca tohto územia vyčleňujeme pre tento príspevok štyri jaskyne z tzv. Silickej planiny: Domica, Ardovo, Čertova diera a Líščia diera. Tri z nich patria do spoločného baradliansko-domického podzemného systému, kým Ardovo (uvádzané niekedy tiež ako Zelinová jaskyňa) tvorí odlišný, dnes ešte nie definitívne preskúmaný systém.¹ Spomenuté jaskyne sú v nevelkej vzdialenosti od seba; nachádzajú sa v blízkosti Plešivca, na ľavej strane cesty v smere Ardovo - Kečovo a patria medzi najdôležitejšie speleologické a archeologické lokality nielen v Juhoslovenskom krase, ale na Slovensku vôbec. Systematicky boli skúmané už v minulosti. Základy tohto skúmania položil J. E i s n e r,² no hlavne J. B ť h m,³ a to ešte pred druhou svetovou vojnou, keď vtedajšia komisia pre výskum Juhoslovenského krasu hlavný dôraz kládla na výskum jaskýň Domica a Ardovo, ktoré priniesli najväčšie bohatstvo archeologického materiálu. Význam Domice bol znásobený i tým, že tu išlo o veľkú sídliskovú plochu a praveký vchod do jaskyne bol ešte v predhistorickej dobe v dôsledku prírodnej katastrofy zavalený; jaskynné priestory ostali preto až do objavu r. 1926 neporušené, so zachovanou pôvodnou terénnou situáciou, narušovanou len prípadnými záplavami. Ide tu teda o unikátny doklad existencie neolitického sídliska.⁴

Po druhej svetovej vojne skúmalo sa v Domici v uvedených priestoroch len kvôli záchrane ohrozeného materiálu a výsledky výskumu z tohto obdobia zhrnul v prehľadnom príspevku J. B á r t a.⁵ K systematickému výskumu neolitického osídlenia prišlo až v r. 1962-1963. Výskum uskutočnil Archeologický ústav SAV pod vedením autora tohto príspevku; vychádzalo sa pri ňom zo znalosti materiálu a terénnych pozorovaní z predchádzajúcej kampane.⁶

Medzi najväčšie a najdôležitejšie jaskynné lokality patrí Domica, kde J. B ť h m v rokoch 1932-1933 uskutočnil systematický výskum a odkryl väčšiu časť obývanej plochy. Podarilo sa zistiť obytné objekty s kolovou konštrukciou obdĺžnikového tvaru a koncentráciu ohnísk, niekoľkokrát obnovovaných vždy v blízkosti objektov. V zadných častiach jaskyne zistili sa uzavreté priestory a v jednom výklenku v Posvätnej chodbe tesne nad úrovňou aj tri nástenné kresby, analogické výzdobe na typickej bukovohorskej keramike.⁷

Sídliskové nálezy predstavovali v hlavnej časti jaskyne 40-50 cm kultúrnu vrstvu, kým v najzadnejších priestoroch nachádzala sa len tenká, 3-5 cm hrubá vrstvička. Členenie vrstiev bolo možné sledovať len v niekoľkých prípadoch, a to hlavne v Sieni jedenástich plameňov, ináč prechod je bez prerušenia, hoci materiál časovo nie je jednotný a vykazuje dlhšiu kontinuitu vývoja. Prieskumom sa zistili stopy osídlenia vzdialené až 700 m od pôvodného vchodu.⁸

J. B ů h m uskutočnil menšie výkopové práce i v predjaskynnom plateau, kde sa podarilo zistiť, aj keď sporadické, predsa však bezpečné stopy neolitického osídlenia.⁹

Výsledky vykopávok z Domice v rokoch 1932-1933, pokiaľ ide o rozbor keramického materiálu, spracovali sa doteraz len predbežne,¹⁰ kým terénna situácia bola už v minulosti dôkladnejšie zhodnotená.¹¹ V bohatom archeologickom materiáli zistila sa popri nálezoch bukovo-horskej kultúry, ktorá tvorí jadro osídlenia a predstavuje doteraz najväčšiu kolekciu nálezov z prostredia tejto kultúry vôbec, i maľovaná keramika starčevsko-krišského charakteru, lineárna keramika s vplyvmi skupiny Lebŕ-Szakálhát, železovská keramika a i. V rámci vlastnej bukovo-horskej keramiky možno tu sledovať niekoľko typologických a štylistických vývojových zmien, a to od jej prechodnej, predklasickej a klasickej fázy až k neskorej fáze, ekvivalentnej tzv. predlengyelskému horizontu v Karpatskej kotline.

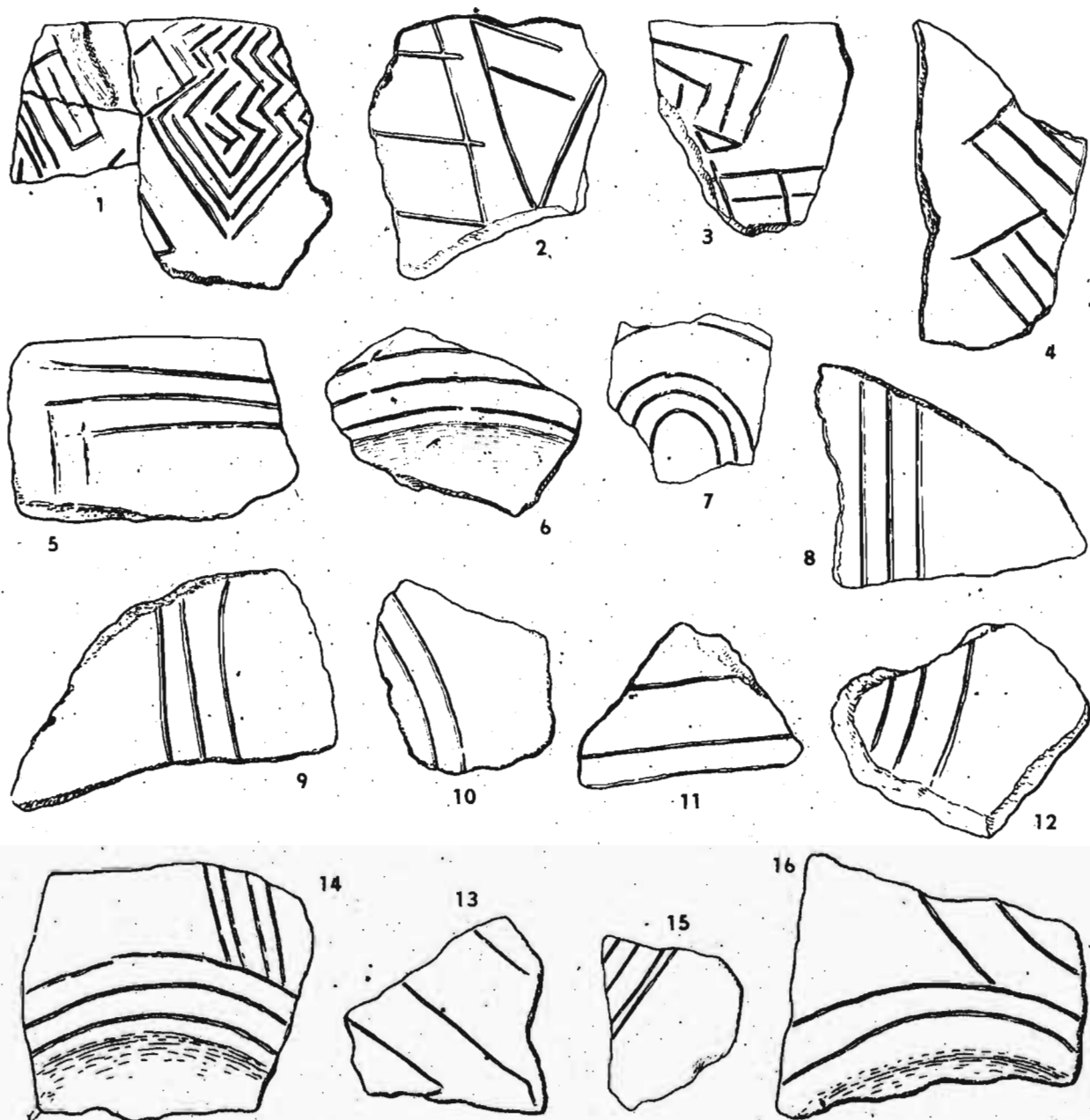
V rokoch 1933-1934 urobil J. B ů h m menší archeologický výskum i v Ardovskej jaskyni, kde už predtým skúmal i J. E i s n e r.¹² Počas týchto výskumov podarilo sa odkryť unikátnu vertikálnu stratigrafiu bukovo-horskej kultúry, členenú sintrovými, uhlíkovými alebo sterilnými vrstvičkami. Terénna situácia z týchto výskumov a nálezový fond nie sú dostatočne publikované, uverejnené boli len predbežné informatívne zprávy.¹³ V získanom materiáli nachádza sa lineárna keramika a bukovo-horská keramika niekoľkých vývojových fáz.

Záchranný charakter mal zisťovací prieskum v jaskyni Čertova diera; uskutočnil sa pri výskume už spomenutých jaskýň. Našli sa tu fragmenty bukovo-horskej i lineárnej keramiky. Dovtedajšie výsledky v Ardove a Domici obohatili naše poznatky o vývoji neolitu; škoda, že J. B ů h m nemohol publikovať taký dôležitý materiál už vtedy, lebo tento materiál zostáva i pri znalosti mnohých nových lokalít naďalej pilierom pre riešenie otázok karpatského neolitu.

Po druhej svetovej vojne venoval sa štúdiu problematiky jaskynných sídlisk a ich výskumu J. B á r t a a v niekoľkých príspevkoch týkajúcich sa neolitického osídlenia publikoval novozískaný materiál.¹⁴

V konečnej etape monografického spracovania a zhodnotenia materiálu z Domice a Ardova pristúpilo sa v poslednom čase k definitívnemu ukončeniu archeologického výskumu v Domici a pokračovalo sa vo výskumoch v Ardove a Čertovej diere. Výskumné práce v týchto jaskyniach uskutočnili sa v zimných mesiacoch r. 1962 a 1963.

V Ardove sa podarilo na veľkej ploche súvislým odkryvom potvrdiť a obohatiť doterajšie stratigrafické poznatky. V niekoľkonásobnom stratigrafickom slede zistila sa koncentrácia početných nálezov bukovo-horskej a lineárnej keramiky. V spodnej vrstve vyskytovali sa ojedinele i fragmenty maľovanej keramiky starčevsko-krišského charakteru. Sídliskové objekty sa nám na skúmanej ploche nepodarilo zistiť, hoci plošným odkryvom sme preskúmali temer celú zachovanú časť tzv. Hlavného domu. Vertikálne zvrstvenie sme sledovali menšími sondami až temer k východu jaskyne. Výkopom pred jaskyňou neďaleko závrtnu v polohe Kŕalja podarilo sa pod nánosom v hĺbke 60 cm zistiť neolitické osídlenie, pre malý počet nálezov nemôžeme však nateraz bezpečne určiť, ku ktorej fáze osídlenia jaskyne patrí. Z hľadiska sídliskovej problematiky zaujímavé je zistenie, že nálezy sa koncentrujú hlavne v zadných, úplne tmavých priestoroch. Na rozdiel od Domice, jaskyňa v Ardove po neolitickom osídlení bola znova osídlená i v dobe bronzovej a rímskej, čo sa však zistilo už výskumom v rokoch 1933-1934, keď sa niektoré rímsko-barbarské nálezy nachádzali ešte voľne uložené na povrchu.¹⁵

Obr. 1. Mladšia lineárna keramika typu Ardovo-Čertova diera.
1, 5, 7, 8-11, 14, 16 - Ardovo; 2-4, 6, 12, 13, 15 - Čertova diera.

Výskum v Domici r. 1963 pokračoval v zadných priestoroch jaskyne, t. j. len v jej prechodne osídlených častiach, kde sa nám na niekoľkých miestach podarilo odkryť tenkú, 3-8 cm hrubú vrstvičku s bohatstvom črepového materiálu. Niektoré sondážne práce mali za cieľ overiť terénnu situáciu vo Vstupnej chodbe a v Sieni jedenástich plameňov. Získané neolitické nálezy predstavujú maľovanú starčevsko-krišškú keramiku, bukovohorskú keramiku, tvary skupiny Lebŕ-Szakálhát, železovskú keramiku a i.; zvlášť bohatá je kostená a kamenná (štiepaná i hladená) industria.

Osobitný archeologický výskum sme konali v jaskyniach Čertova diera a Líščia diera, ktoré sú podzemne spojené s jaskyňou Domica a celou baradliansko-domickou jaskynnou sústavou. Tieto priechody pravekí obyvatelia nepoznali.¹⁶

Výskum v Čertovej diere sa robil v predných častiach jaskyne, v tzv. Archeologickom dome, kde sa zistili najbohatšie neolitické nálezy. Podarilo sa nám tu získať dôležitý materiál lineárnej a bukovohorskej keramiky. Nálezový materiál rozdeľujeme na komplex Čertova diera I a Čertova diera II. Mladšia časť materiálu predstavuje predklasickú, resp. začiatočnú klasickú bukovohorskú keramiku; v staršej časti je staršia bukovohorská keramika i nálezy výraznej lineárnej keramiky. Výsledky výskumu r. 1963 obohatili doterajšie poznatky a umožnili roztriedenie materiálu z predchádzajúcich výskumov.

V neďalekom menšom jaskynnom priestore - Líščej diere - sa výskumné práce pre nevhodnosť terénu (zavalenie voľných plôch zrúteným stropom) nemohli uskutočniť. Urobili sme tu iba prieskum, no i napriek tomu podarilo sa z tohto priestoru získať niekoľko výrazných fragmentov klasickej bukovohorskej keramiky, čo po prvý raz jasne dokladá osídlenie tejto jaskyne v období bukovohorskej kultúry.

Vzájomný časový vzťah osídlenia v jednotlivých jaskyniach nie je rovnaký, preto pri synchronizácii vystupujú problémy v súvisi s dôležitosťou jednotlivých lokalít v určitých fázach vývoja bukovohorskej kultúry. Porovnaním materiálu z jednotlivých jaskýň zisťujeme, že ani v prípade spoločného výskytu v tom istom období vývoja bukovohorskej keramiky jej vyhotovenie nie je rovnaké a že každá jaskyňa (praveká lokalita) má svoje špecifické charakteristické črty, ktoré možno postrehnúť a porovnať až pri kompletnom spracovaní a zhodnotení pomerne veľkého množstva nálezového materiálu na štatistickom základe. Zo štúdia bukovohorskej keramiky vieme, že ani na tom istom sídlisku nenachádzame dostatočný počet analógií, resp. dve úplne zhodné nádoby. Takéto pozorovania svedčia podľa našej mienky nielen o veľkej umeleckej invencii prvých výrobcov, ale snáď i o istej špecializácii výroby keramiky už na tomto štádiu vývoja pravekej spoločnosti, ako aj o istých výrobných centrách.¹⁷

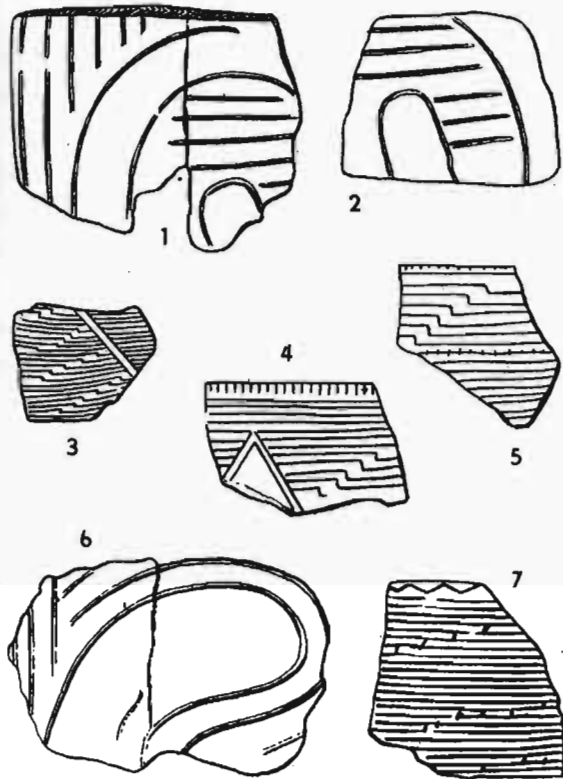
V otázke výroby keramiky máme niekoľko ďalších nevyriešených problémov. V prvom rade treba pripustiť výrobu keramiky priamo, alebo aspoň čiastočne v jaskynných priestoroch. Hrnčiarske pece sa v týchto jaskyniach nezistili a veľký počet ohnísk nemôže zmierniť tento nedostatok, lebo k vypaľovaniu takej tenkostennej a dokonalej keramiky, akou je nesporne bukovohorská, bola potrebná vysoká výhrevnosť a s ňou súvisiaca konštrukčná a technická dokonalosť.

Na prípravu výroby v jaskynných priestoroch poukazuje i unikátny, sekundárne prepálený hlinený pás, pripravený na výrobu keramiky, ktorý sa našiel v jaskyni Domica. V zadných priestoroch tejto jaskyne objavili sa aj miesta, odkiaľ pravekí hrnčiari odkopávali hlinu na keramiku. K dokladom o výrobe môžeme pripočítať i typické úzke, tzv. mesiačkovité hladidlá, ktoré však podľa našich zistení neslúžili pri vyhladzovaní, ale vo viacnásobnej kombinácii na rytie výzdobných motívov na nádobách. V stredovej časti týchto nástrojov nachádzame stopy po vzájomnom spojení niekoľkých takýchto predmetov, vytvárajúcich temer hrebeňovité rydlo.

V tomto príspevku predbežne upúšťame od riešenia otázky funkcie jaskynných sídlisk, lebo nateraz tento problém nemožno pozitívne riešiť, aj keď sa nám naskytuje možnosť niekoľkých pracovných hypotéz. Veľmi dôležitá je i otázka vzťahu otvorených a jaskynných sídlisk, ktoré poznáme v tesnej blízkosti alebo i vo vzdialenosti niekoľko kilometrov od seba.

Žiaľ, na našom území sa doteraz súvisle nepreskúmalo ani jedno otvorené sídlisko a materiál z neho sa neporovnal s nálezmi z jaskýň, preto definitívnu odpoveď na tieto otázky a charakter jaskynného osídlenia vôbec môže priniesť jedine systematický prieskum v Ardove pred jaskyňou v polohe Kôalja, kde sú k nemu na pomerne veľkej ploche ideálne podmienky.

Na základe doterajších zistení môžeme rekonštruovať vývin neolitických kultúr v Juhoslovenskom krase takto: Najstarší horizont predstavuje keramika starčevsko-krišského charakteru, ktorá je doložená v komplexe Domica I a Ardovo I. Typologicky predstavuje keramika tenkostenné tvary s čerešňovočerveným, dokonale vyhladeným povrchom. Nachádzame však i tvary s čiernym vnútorným povrchom, čo je tiež typické pre nálezy tohto komplexu. Vyskytujú sa tu aj jednoduché misky, misky s nôžkami a bikónické i fľašovité nádoby s maľovanou geometrickou výzdobou. Výzdoba pozostáva z čiernych vzorov na červenom podklade a jednotlivé motívy predstavujú špirálu a jej deriváty, šachovnicové vzory, pásové línie a i.

Obr. 2. Keramika s výzdobou typu Lebő-Szakálhát z jaskyne Domica.

Zistenia maľovanej starčevsko-krišskej keramiky na tomto území patrí medzi najdôležitejšie objavy poslednej doby v Karpatskej kotline, aj napriek tomu, že analogické tvary hrubej keramiky poznáme už z Cejkova, Oreského, Michaloviec a Lúčok.¹⁸ Nálezy tejto keramiky v Juhoslovenskom krase korešpondujú s nálezmi zo Starčeva II-III a s maľovanou keramikou typu Leť 2.¹⁹ Časove môžeme komplex Domica I posunúť k horizontu Seslo I i k jeho ďalšiemu vývoju.²⁰

Lineárna keramika z Juhoslovenského krasu patrí k tzv. mladšej lineárnej keramike, na existenciu ktorej sme poukázali pri materiáli z Barce I.²¹ V prípade, že predpokladáme vývoj lineárnej keramiky na východnom Slovensku v niekoľkých etapách, lineárna keramika z Juhoslovenského krasu predstavuje začiatok mladšej lineárnej keramiky, časove stojacej ešte pred materiálom typu Barca I, no nasledujúcej po nálezoch typu Barca III-Valaliky,²² ktoré predstavujú starú lineárnu keramiku na východnom Slovensku, avšak

v rámci jej celkového vývoja len druhú etapu starej fázy, keďže za najstarší prejav považujeme niektoré alföldské tvary.²³

Hlavná časť materiálu lineárnej keramiky je doložená v Ardove a Čertovej diere, a preto sme pre komplex týchto nálezov predbežne zvolili označenie "horizont Ardovo-Čertova diera". Lineárna keramika tohto charakteru typologicky predstavuje hrubšie tvary, materiál je zrnitý, červenavej farby, podmienený prírodným výskytom terrozy. Niektoré nádoby sú však i zo sivého plaveného materiálu. Výzdoba pozostáva z jednotlivých alebo viacsobných rytých línií odlišného charakteru než v najstaršej fáze lineárnej keramiky, vytvárajúcich geometrické vzory rovných alebo cikcakových línií. Vyskytujú sa aj osobité kazetové vzory, najčastejšie umiestnené v priestore pod hrdlom nádoby. V niektorých prípadoch smolné maľovanie prechádza cez ryté línie.

Lineárna keramika typu Ardovo-Čertova diera vyskytuje sa spolu s prechodnou a predklasickou bukovo-horskou keramikou a v niektorých prípadoch ju i ťažko odlíšiť (obr. 1). Materiálom i vyhotovením sa úplne odlišuje od nálezov z lokality

Barca III-Valaliky. Ojedinele sa táto lineárna keramika vyskytuje i v Domici, kde poznáme dokonca niektoré prvky, ktoré v prostredí bukovohorskej keramiky naďalej pretrvávajú a sú mladšie než nálezy typu Ardovo-Čertova diera. Analógie mladšieho charakteru nachádzame i v nálezoch typu Barca I.

Hlavný obsah nálezov v uvedených jaskyniach predstavuje však bukovohorská keramika. Na základe rozboru získaného materiálu podarilo sa nám spresniť periodizáciu bukovohorskej kultúry tým, že sme vypracovali vedľa doterajších stupňov tejto kultúry (A-B-C) ešte tzv. predklasický stupeň AB. Celkove teda rozoznávame vo vývoji bukovohorskej kultúry tieto stupne: A1 - stará bukovohorská keramika, A2 - prechodný stupeň, AB - predklasický stupeň, B - klasický stupeň, C - neskorá bukovohorská keramika.²⁴

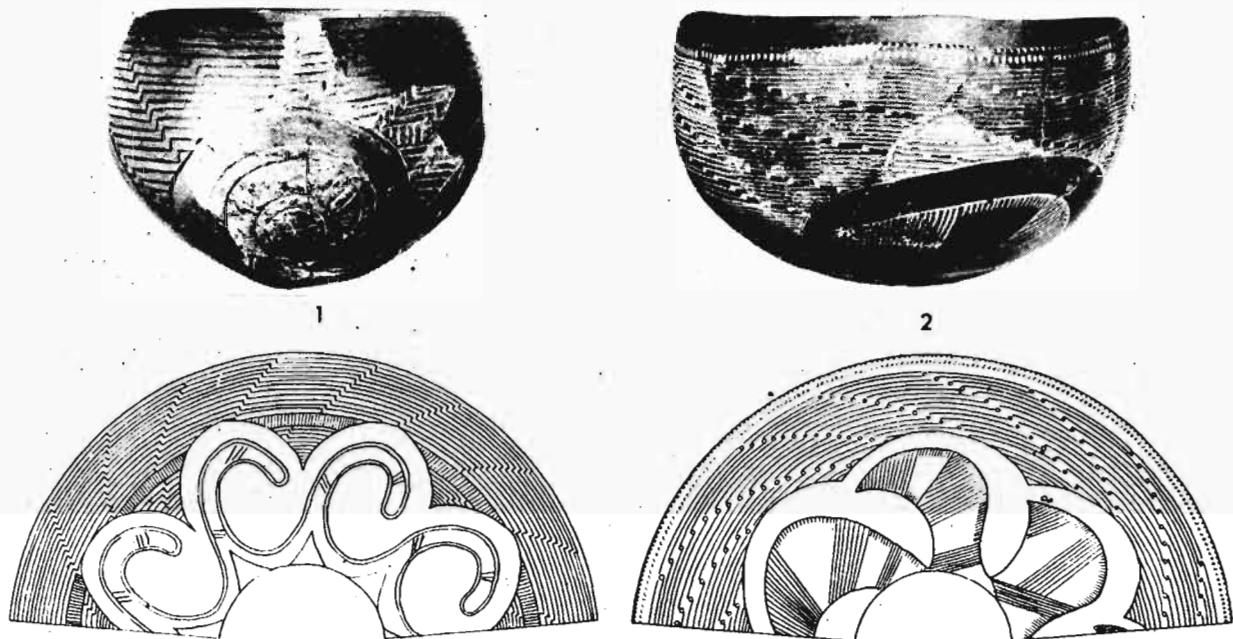
Novovyčlenená predklasická fáza predstavuje tenkostennú bukovohorskú keramiku, no nevyskytuje sa tu ešte také bohatstvo vyvinutých špirál, hlavne však nepoznáme negatívne ornamenty. Rozdiel medzi etapami A1 a A2 v rámci najstaršieho stupňa nemožno nateraz ešte dosť dobre v rámci materiálu z uvedených jaskýň bezpečne odlíšiť, aj keď tento vývoj sledujeme dosť výrazne v dostupnom materiáli z iných lokalít. Za úplne najstaršiu bukovohorskú keramiku považujeme totiž len takú, na ktorej sú ryté vzory z rovných dvojitých línií, kým na prechodných tvaroch sú už niekoľkonásobné línie a vzory blízke bukovohorskej keramike predklasической fázy. Otázka náplne klasickej fázy je dnes zhruba jasná a dlhú dobu sa keramika tejto fázy považovala za jediný prejav bukovohorskej kultúry. V rámci klasickej fázy podľa našej mienky bude možné odlíšiť niekoľko štylistických etáp (B1-B3) pri zachovaní pôvodného vyčlenenia klasickeho stupňa. Neskorú bukovohorskú keramiku v Juhoslovenskom krase charakterizuje rozpad pôvodného klasickeho výzdobného systému a v rytej výzdobe prejavujú sa stále viac prvky so stopami červenej a žltej farby, ktoré neskoršie nachádzame až v najstaršej fáze lengyelskej keramiky. Typické sú i dvojkónické tvary tenkostenných nádob s osobitou výzdobou, pozostávajúcou z jemných, tenko rytých línií, cez ktoré prechádza hustý červený alebo žltý inkrustačný náter, blížiaci sa vyhotovením už vlastnému maľovaniu.²⁵

Vedľa nálezov bukovohorskej keramiky, ako sme už upozornili, vyskytujú sa v Juhoslovenskom krase i niektoré nálezy železovskej keramiky. Z Domice doteraz poznáme niekoľko fragmentov mladej železovskej keramiky zdobenej viacerými lomenými líniami, členenými zásekmi, prípadne rytými líniami s červeno maľovanými vyhladenými pásmi. Železovské črepy vyskytujú sa aj v mladších vrstvách v Ardove, no tieto nálezy sú tiež mladšie. Železovské nálezy poznáme i z otvorených sídlisk bukovohorskej kultúry v priľahlej časti Maďarska, ba i smerom ďalej na východ.²⁶ Tieto nálezy nepredstavujú ani staršiu železovskú keramiku, ani sa nevyskytujú so starším bukovohorským materiálom. Domniovame sa preto, že v rámci paralelizácie so železovskou keramikou na juhozápadnom Slovensku začiatok železovskej keramiky môžeme časove klásť vedľa konca predklasической bukovohorskej keramiky, do časového horizontu mladšej lineárnej keramiky typu Barca I, ako to naznačujú i nálezy z tejto lokality. Neznamená to, že by železovská keramika vznikla z bukovohorskej, lebo aj keď existujú vzájomné kontakty oboch spomenutých druhov i na juhozápadnom Slovensku, vždy ide o klasickú alebo mladšiu bukovohorskú keramiku.²⁷

Vývoj železovskej keramiky treba paralelizovať s keramikou typu Lebő-Szakálhát (obr. 2), ktorá je doložená v niekoľkých prípadoch vo forme ovplyvnenia i v Domici (obr. 3).²⁸ Jednotlivé prvky tohto typu sledujeme na niektorých polguľovitých nádobách alebo na hrdlách fľašovitých nádob; vyskytujú sa v prostredí predklasической bukovohorskej keramiky. Datovanie skupiny Lebő-Szakálhát v poslednej

dobe umožňuje i nález z Vinče A v hĺbke 7,60 cm, ktorý sa doteraz považoval za prejav potiskej kultúry.²⁹ Nálezy skupiny Lebő-Szakálhát zisťujeme i na ďalších lokalitách smerom na juh (Idjoš, Turdaş, Lipovac-"Dzikajka")³⁰ a neskoršie v mladšom okruhu lineárneho charakteru - Hvar I.³¹

Problematickými ostávajú nateraz v jaskyniach Juhoslovenského krasu niektoré tvary príbuzné nálezom szilmeckej skupiny.³² Máme na mysli hrubú keramiku s viacnásobnými plastickými pretláčanými páskami a výčnelkami pretlačenými z vnútornej strany. Do akej miery tu ide o priamy zásah, nemožno spoľahlivo určiť, nie je však vylúčené, že táto príbuznosť je podmienená vzťahmi k lineárnej keramike na širšom území, bez priameho zásahu do oblasti Juhoslovenského krasu.

Obr. 3. Keramika s výzdobou typu Lebő-Szakálhát z Maďarska.

1-3 - jaskyňa Herman Otto; 4 - Bodrogkeresztur;
5, 7 - Borsod; 6 - Istállóskő.

Skupina jaskynných sídlisk Ardovo, Domica a Čertova diera má priamy vzťah k nálezom neolitickej keramiky v jaskyni Aggtelek, kde sa archeologický výskum uskutočnil už v minulom storočí,³³ žiaľ, bez dodržania zásad vedeckého skúmania, preto nálezový materiál, hoci je početný, nemôže priniesť plnohodnotné výsledky. Výskumy v nasledujúcich rokoch upriamili sa prevažne na otázku paleolitickeho osídlenia, preto ani v tomto prípade nemáme dostatočné výsledky vo vzťahu k neolitu, a teda ani možnosť záverečného zhodnotenia osídlenia; sťažuje to i pomerne malý počet publikovaného materiálu.

Vedľa klasickej a predklasickej bukovohorskej keramiky vyskytuje sa v Aggteleku i lineárna keramika, a to nielen analogická typu Ardovo-Čertova diera,³⁴ ale aj staršej lineárnej keramike, blízkej horizontu nálezov³⁵ Barca III-Valaliky, Bodrogkeresztur, Tallyi a i. Popri lineárnej keramike vyskytujú sa i nálezy s čiernym smolným náterom cez ryté línie, podobným aké sme zistili na nálezoch typu Ardovo-Čertova diera.³⁶ K najstarším nálezom patrí však maľovaná keramika s motívom čiernej špirály na bielom podklade, hlásiaca sa do okruhu starčevsko-krišskej maľovanej keramiky.³⁷ Priamo v Domici a v Ardove nenachádzame analógie k tejto keramike, hoci i tu niektoré nádoby majú biely povlak, avšak bez výzdoby kombinovanej s čiernym maľovaním.

Zhrnujúc poznatky o neolitickom osídlení Juhoslovenského krasu, na základe rozboru materiálu z Arдова, Čertovej diery, Domice, ako i Aggteleku, ktorý do tejto skupiny i organicky patrí, môžeme vyvodiť záver, že k prvému osídleniu tohto územia dochádza v období maľovanej starčevsko-krišskej keramiky (Domica I). Kontinuita osídlenia trvá cez obdobie lineárnej a bukovohorskej keramiky až po predlengyelský horizont. Neskorú lengyelskú keramikú na tomto území nepoznáme, tak isto ako nálezy z eneolitického obdobia; k ďalšiemu trvalému osídleniu jaskýň Juhoslovenského krasu dochádza až v období pilinskej kultúry.³⁸

POZNÁMKY A LITERATÚRA

- 1 K u n s k ý J., Arдовská jeskyně ve Slovenském krasu, Rozprawy II. třídy České Akademie XLIX-21, 1939, F i a l a F., Několik poznámek k morfologii Jihoslovenského krasu, Věstník Státního geologického ústavu ČSR 6, 1930, 28.
- 2 Po prvý raz sa slovenskými nálezmi bukovohorskej keramiky bližšie zaoberal J. E i s n e r; podľa vykopávok v Jasove ju istú dobu nazýval i "jasovskou".
- 3 B ö h m J., Domica - jeskyně pravěkých tajů, Krásy Slovenska XII, 1933, 75; t e n i s t ý, Nové objevy v Domici, Národní listy zo 7. I. 1934.
- 4 Původný pravěký vohod, který objevil při zameriavaní E. P a l o n c z y, je tesne vedľa dnešného prestriedaného vohodu do jaskyne.
- 5 B á r t a J., Praveké osídlenie Juhoslovenského krasu, Krásy Slovenska XXXII, 1955, 382-390.
- 6 L i c h a r d u s J., Problémy pravekého osídlenia Arдовskej jaskyne, Krásy Slovenska XL, 1963, 174-178. Výsledkami výskumu som sa zaoberal v tomto príspevku len informatívne. Výskum bol zameraný podľa plánov, ktoré som mal k dispozícii od akad. J. B ö h m a.
- 7 B ö h m J., Domica a její nástěnní kresby, Volné směry 1932, 255-258. Problemom nástenných kresieb v Domici zaoberala sa i r. 1964 osobitná komisia (J. B á r t a, B. S o u d s k ý a J. L i c h a r d u s), ktorá sa tiež domnieva, že tri kresby v tejto časti Posvätnej chodby možno datovať do obdobia neolitického osídlenia.
- 8 B ö h m J., Domica - sídliště neolitického člověka, Světozor č. 16 z 20. IV. 1933; t e n i s t ý, Domica, Lidové noviny z 27. IX. 1936.
- 9 B ö h m J., Nové objevy v Domici, Národní listy zo 7. I. 1934.
- 10 Rekonštrukcia keramického materiálu sa ukončila len v rokoch 1963-1964 a dnes máme k dispozícii o 200 nádob bukovohorskej keramiky.
- 11 B ö h m J., Domica - jeskyně pravěkých tajů, Krásy Slovenska XII, 1933, 75. Podobne i v ďalších už citovaných prácach terénna situácia sa rozoberá podrobnejšie.
- 12 Nálezy z Arдовskej jaskyne neboli publikované, ale celkovú situáciu môžeme rekonštruovať podľa dochovanej nálezovej zprávy.
- 13 F e w k e s V. J., Explorations in Yugoslavia and Czechoslovakia, BASPR 11, Old Lyme 1935, 27; K u n s k ý J., l. c.
- 14 B á r t a J., Krásy Slovenska XXXII, 1955, 382-390 t e n i s t ý, Záchran-
ný výskum v záplavou postihnutej jaskyni Domici, ŠZ AÚSAV 2, 1957, 29-33. Niektoré nálezy z Domice ešte pred druhou svetovou vojnou publikovala aj Ľ. K r a s k o v s k á (Památky bukovohorské kultury ve sbírkách Vlastivědnér-

- ho musea v Bratislavě, PA XXXIX, 1933, 46-49). K a s p a r e k F., Bükker Funde aus der Slowakei, Sudeta X, 1934, 104-106.
- 15 Podľa nálezovej zprávy J. B ö h m a.
- 16 Prechod z Čertovej diery do Domice (Panenskej chodby) sa uskutočnil až po objavení Domice J. M a j k o m (1929).
- 17 Domnievame sa, že pre výrobu tejto keramiky musela existovať i špecializácia hrnčiarstva, lebo takým vynikajúcim spôsobom technologicke i výzdobne spracovaná keramika sa nemohla vyrábať nezávisle jednotlivými členmi rodiny.
- 18 L i c h a r d u s J., Die Bükker Kultur in der Slowakei und ihre Stellung im Karpatenbecken, ŠZ AÚSAV 9, 1962, 52. Nález z Lúčok uverejňuje J. E i s n e r (Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, 41, obr. 2: 7).
- 19 Z a h a r i a E., Considérations sur la civilisation de Criş à la lumière des sondages de Leţ, Dacia VI, 1962, 5-52. Nálezy z Leţu majú pomerne mladý charakter.
- 20 M i l o j č i ó V., Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien (1953-58), Jahrbuch RGZM 6, 1959, 1-57.
- 21 L i c h a r d u s J., Bukovohorská kultúra na Slovensku a jej postavenie v Karpatskej kotline, Referáty za rok 1961 I, Smolenice 1962, 92; t e n i s t ý, Uwagi o periodyzacji i chronologii kultury bukowogorskiej, AAC V, 1964 (v tlači).
- 22 Pre najstaršiu fázu lineárnej keramiky na Slovensku sme vybrali označenie Barca III-Valaliky podľa dvoch najdôležitejších lokalít (H á j e k L., Nová skupina páskové keramiky na východnom Slovensku, AR IX, 1957, 1; N o v o t n ý B., Sídliisko s alföldskou lineárnou keramikou vo Vsechsvätých, Musica II /Sborník FFUK/, 1962, 3-7); bližšie o tomto komplexe a jeho datovaní píšeme v osobitnom príspevku o vývoji lineárnej keramiky na východnom Slovensku (bude uverejnený v Archeologických rozhľadoch).
- 23 Na mysli máme najstaršie tvary lineárnej keramiky z časti Maďarska, a nie všeobecné pomenovanie, aké dosť nevhodne používajú niektorí autori. Podľa našej mienky, ako sme už zdôraznili na inom mieste, bolo by správne pre lineárnu keramiku vo východnej časti strednej Európy voliť pomenovanie východokarpatská lineárna keramika; sem by patrili nálezy zo Slovenska, Maďarska a Rumunska, prípadne aj severozápadného Chorvátska. Niektoré prvky lineárnej (volútovej) keramiky sa však nachádzajú sekundárne i vo východných oblastiach (Floresty, Nezvisko, Perieni), kde nezasiahla východokarpatská lineárna keramika.
- 24 Doterajšie názory na klasifikáciu bukovohorskej keramiky sme podali v ŠZ AÚSAV 9, 1962, 47 n., ako i v príspevku pre AAC V, 1964 (pozri pozn. 21).
- 25 Materiál tejto keramiky a jeho výzdoba má blízke vzťahy i k Vinči.
- 26 K o r e k J. - P a t a y P., A bükki kultúra elterjedése Magyarországon, Régészeti füzetek II-2, 1958, tab. IX: 6-8.
- 27 L i c h a r d u s J., ŠZ AÚSAV 9, 1962, 47 n.
- 28 Niektoré tvary vyobrazuje i B. N o v o t n ý (Slovensko v mladšej dobe kamennej, Bratislava 1958, tab. XI: 1, tab. XII: 4).
- 29 V a s i ó M. M., Preistoriska Vinča II, Beograd 1936, tab. XI: 366.
- 30 F e w k e s V. J., Neolithic Sites in the Moravo-Danubian Area (Eastern Yugoslavia), BASPR 12, 1936, 45-50, tab. II: 3, 12; M i l o j č i ó V., Die Siedlungsgrenzen und Zeitstellung der Bandkeramik im Osten und Südosten Europas, 33. BRGK, 1943-1950, obr. 5: 4.

- 31 Na otázku takéhoto horizontu upozornil i B. S o u d s k ý, Bases néolithiques de l'évolution ultérieure, L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praha 1961, 277 n.
- 32 Otázku szilmeckej skupiny nemožno riešiť, kým nebude publikovaný materiál z eponymnej lokality. Podľa niektorých náznakov zo zlomkovite publikovaného materiálu možno predpokladať, že szilmecká skupina vznikla na konci predklasickej fázy bukovohorskej kultúry.
- 33 N y á r y J., Az Aggteleki barlang mint őskori temető, Budapest 1881.
- 34 Nový horizont lineárnej keramiky, vypracovaný na základe výskumov v Juho-slovenskom krase. Analogické tvary z Aggteleku publikuje J. N y á r y, l. c., obr. 153, 154, 159, 246, 247.
- 35 T o m p a F., Die Bandkeramik in Ungarn, AH V-VI, 1929, tab. XXIX: 23; N y á r y J., l. c., obr. 158.
- 36 T o m p a F., l. c., tab. LI: 3.
- 37 Tamže, tab. XLVI: 1.
- 38 Okrem pilinskej kultúry sledujeme tu pravdepodobne už neskorší vývoj na začiatku doby halštatskej (P a u l í k J., Príspevok k problematike stredného Slovenska v mladšej dobe bronzovej, Sborník ČSSA 2, 1962, 113-139).

STUDIENBEITRAG ZUR NEOLITHISCHEN BESIEDLUNG DES SÜDSLOWAKISCHEN KARSTES

JÁN LICHARDUS

Im Beitrag wird das neolithische Material behandelt, das in den Höhlen Čertova diera, Líščia diera, Domica und Ardovo gewonnen worden ist. Die drei erstgenannten Höhlen sind speleologisch verbunden und bilden zusammen mit der Aggtelek-Höhle im ungarischen Teil des Karstes das Domica-Baradla-Höhlensystem. Die direkte Verbindung der einzelnen Höhlen untereinander war jedoch den Urzeitbewohnern ursprünglich nicht bekannt und zu einer praktischen ausnutzbaren Verbindung dieses unterirdischen Labyrinthes kam es erst nach Entdeckung der Domica-Höhle im J. 1926. Die Ardovo-Höhle hingegen gehört zu einem anderen Höhlensystem, das jedoch gegenwärtig noch nicht definitiv durchforscht ist.¹

In den einzelnen Höhlen stösst man auf deutliche Spuren einer neolithischen Besiedlung, die hauptsächlich auf Grund der systematischen Ausgrabungen J. B ö h m s in J. 1932-1934 und später im J. 1962-1963 des Archäologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften unter der Leitung des Verfassers aufgedeckt werden konnten. Die systematischen Untersuchungen konzentrierten sich vor allem in der Domica-Höhle, wo auch grössere Teile einer Wohnfläche abgedeckt worden sind. Die Mächtigkeit der Kulturschicht erreichte an diesen Stellen 40-50 cm. Die Höhlenbesiedlung näherte sich aber auch bis zu einer Entfernung von 700 m dem Eingang zu, wo sich die Dicke der Kulturschicht zwischen 3 bis 8 cm bewegte. Bei der Grabung gelang es auch rechteckige Wohnobjekte mit Pfostenkonstruktion und einer Konzentrierung von (auch mehrmals erneuerten) Herdstellen festzustellen, die immer in der Nähe dieser Räume situiert waren. In den

hinteren Höhlenteilen wurden geschlossene Räume beobachtet, und eine Nische des "Geheiligten Ganges" ("Posvätná ohodba") wies knapp oberhalb des Niveaus drei Wandmalereien auf, die der Verzierung auf der Typischen Bükker Keramik nahekommen.⁷⁻⁹

Bei den Untersuchungen des J. 1963 wurde die Besiedlung dieser Lokalität vorzugsweise in den hinteren Höhlenräumen verfolgt, wo in den ersten Phasen der Kampagne keine Grabungsarbeiten geführt wurden. In diesen Räumen ist es gelungen, eine vorübergehende Besiedlung bis in den Bereich des "Domes der indischen Pagoden" ("Dóm indických pagod") festzustellen, ebenso in einigen Seitenräumen, in denen eine derartige Besiedlung nach den Voruntersuchungen nicht bekannt war.⁶ Die Abdeckung wurde zum Zwecke einer Ergänzung der Kenntnisse aus dem J. 1932-1933, soweit es das noch ungestörte Gelände zuließ, auch in den vorderen Höhlenteilen durchgeführt und hier haben sich die bereits von J. B ö h m festgestellten Grabungsergebnisse vollauf bestätigt.¹¹

Die Höhlenbesiedlung gehört hauptsächlich der Bükker Kultur an, doch erscheint hier ausserdem auch die ältere bemalte Keramik der Starčevo-Körös-Prägung, die Linearbandkeramik, die Želiezovce-Keramik und Funde, die den Gruppen Lebő-Szakálhát und Szilveg nahestehen. Eine Schichtengliederung konnte bloss in einigen Einzelfällen verfolgt werden, vor allem im "Saal von elf Flammen" ("Sieň jedenástich plameňov"), ansonsten äusserte sich die Entwicklung ohne konkrete Geländeschichtung, obwohl das Material eine längere Entwicklungskontinuität mit typischem mehrphasigem Material darstellt. Die älteste Etappe Domica I ist durch Funde des Starčevo-Körös-Typs repräsentiert, Domica II durch Funde der Linearbandkeramik wie auch der Übergangs- und vorklassischen Phase der Bükker Keramik. Domica III stellt den grössten Fundkomplex dar, der zur klassischen Bükker Keramik gehört, bei welcher jedoch wahrscheinlich auch noch eine lokale Entwicklung gesehen werden dürfte. Zur jüngsten Prägung gehört das Material der späten Bükker Keramik mit bereits deutlichen Merkmalen der Vor-Lengyel-Keramik; für den Komplex dieser Funde wählt der Verfasser die Bezeichnung Domica IV. Die Aufeinanderfolge der Komplexe I-IV hat chronologische Gültigkeit und die Herausarbeitung dieser Aufeinanderfolge konnte auf Grund von Geländebeobachtungen direkt in der Domica-Höhle gemacht werden, doch überwiegend auf Grund von Vergleichen mit dem Material aus Ardovo (wo es gelungen ist, eine vertikale Stratigraphie der Bükker Kultur aufzudecken) und ebenso auf Grund der Kenntnis des Materials aus anderen Höhlenlokalitäten. Die Vorzugsstellung der Domica-Höhle innerhalb des Rahmens der bükkerkeramischen und überhaupt der neolithischen Lokalitäten ist auch dadurch gegeben, dass diese Höhle mit ihrem Riesenmaterial (etwa 200 rekonstruierte Gefässe, bis zu 50 000 evidierte Scherben und gegen 400 Kleingegenstände der Knochen-, Spalt- und geglätteten Steinindustrie) der einzige Beleg einer mehr oder minder ungestörten neolithischen Siedlung ist, da es im Neolithikum infolge einer Naturkatastrophe zur Verschüttung des Einganges kam und somit zu einer Konservierung der Geländesituation durch alle Zeiten hindurch bis zur Neuentdeckung der Höhle im J. 1926.

Eine nicht weniger wichtige Lokalität ist die Ardovo-Höhle,⁶ in welcher J. E i s n e r nach Entdeckung der Höhle im J. 1927, und hauptsächlich im J. 1933-1934 J. B ö h m eine kleinere archäologische Systemgrabung verwirklicht haben,¹² die aber äusserst wichtige Ergebnisse geliefert hat, weil es zum erstenmale gelungen ist, eine einzigartige, durch Sinter-, Holzkohlen- oder sterile Schichten gegliederte horizontale Stratigraphie der Bükker Kultur abzudecken.¹³

Im J. 1962 waren deshalb die Grabungsarbeiten vorzugsweise auf die Beendigung der archäologischen Grabung in dieser Höhle und auf die Bestätigung der stratigraphischen Beobachtungen auf einer grösseren Materialmenge abgesehen; dieses Ziel ist auch erreicht worden. Durch eine flächenmässige Abdeckung wurde fast der ganze erhaltene, etwa 150 m von Eingang entfernte Teil des "Hauptdomes" ("Hlavný dóm") untersucht, der die maximale Besiedlungskonzentrierung aufwies. Durch kleinere Schnitte wurde der Schichtenverlauf bis in den Eingangsteil der Höhle verfolgt. Auf der Fundstelle "Kőalja" unweit des Einganges wurde dicht bei der Bohrung in 60 cm Tiefe eine neolithische Besiedlung festgestellt; allerdings hält es der Autor wegen der geringen Fundmenge vorläufig für zu gewagt, diese Siedlung mit Sicherheit irgendeiner konkreten Besiedlungsphase der Höhle zuzuweisen.⁶ Das Fundmaterial weist ausser dem Reichtum an bükkerkeramischem Material, angefangen von der Übergangs- und vorklassischen bis zur klassischen Phase, auch Funde des Starčevo-Kőrös-Komplexes, der Linearbandkeramik und einige Scherben der Želiezovce-Keramik auf. Das Fundgut aus der Ardovo-Höhle wird gegenwärtig wissenschaftlich aufgearbeitet, weswegen sich der Autor in diesem Beitrag bloss auf die zwei unteren Entwicklungsetappen der Höhlenbesiedlung beschränkt. Ardovo I repräsentiert Funde aus der untersten Schicht, wo sich ganz im unteren Horizont Keramik des Starčevo-Kőrös-Komplexes befindet, Ardovo II stellt hingegen eine Übergangs- und vorklassische Keramik der Bükker Kultur, vergesellschaftet mit linearbandkeramischen Funden dar.

Über die weitere chronologische Situation kann man sich nach Ansicht des Autors bloss in dem Sinne äussern, dass die Linearbandkeramik sporadisch auch in der Schicht III aufscheint, doch herrscht hier bereits ein absolutes Übergewicht an vorklassischer Bükker Keramik. Die jüngsten Schichten der Höhle sind durch klassische und späte Bükker Keramik repräsentiert. Die kennzeichnendste bükkerkeramische Feinware mit roter und gelber dichter Inkrustierung, wie sie im Horizont Domica IV bekannt ist, kommt jedoch nicht vor.

Eine gesonderte archäologische Grabung leitete der Verfasser im J. 1963 in den Höhlen Čertova diera und Líščia diera. In der erstgenannten Höhle, in der auch J. B ö h m während der Grabungskampagne in der Domica-Höhle Untersuchungen durchgeführt hat, wurde reiches linearband- und bükkerkeramisches Material gewonnen. Das Fundgut wird allgemein in den Komplex Čertova diera I und Čertova diera II aufgeteilt, wobei der jüngere Komplex durch Funde der vorklassischen, eventuell der beginnenden klassischen Bükker Kultur vertreten ist. Bei Überprüfungen des Höhlenraumes Líščia diera wurden mehrere aussagekräftige Scherben der klassischen Bükker Keramik gewonnen, was der erste konkrete Beleg für die Besiedlung dieser Höhle ist.

Die gegenseitige zeitliche Beziehung der Besiedlung in den einzelnen Höhlen ist nicht völlig gleich, so dass bei der Synchronisierung Probleme, zusammenhängend mit der augenblicklichen zeitlichen Bedeutung der einzelnen Lokalitäten auftreten. Der Vergleich des gewonnenen Fundgutes aus den einzelnen Höhlen führt zur Feststellung, dass die Ausführung der Bükker Keramik auch im Falle ihres gemeinsamen Vorkommens in ein und demselben Entwicklungsabschnitt nicht gleich ist und dass jede Höhle als urzeitliche Lokalität ihre spezifischen Charaktermerkmale hat, die erst bei einer kompletten Verarbeitung und statistischen Auswertung des Fundmaterials erfasst und verglichen werden können.

Ausser Funden der angeführten Lokalitäten muss auch das Material aus der im ungarischen Karstteil liegenden Aggtelek-Höhle in einen Zusammenhang gebracht

werden, wo jedoch archäologische Forschungen bereits seit Ende des vorigen Jahrhunderts geführt wurden.³³ Das bisher bekannte Fundgut besteht nach Ansicht des Autors aus Denkmälern, die in den Bereich der bemalten Starčevo-Kőrös-Keramik gehören,³⁷ ferner zur Linearbandkeramik, u. zw. nicht nur zur jüngeren, wie sie aus Ardovo und Čertovo dierra bekannt ist,³⁴ sondern auch zu jener, die Funden aus Barca III nahesteht.³⁵ Den wesentlichen Teil des Fundmaterials bildet jedoch die vorklassische und klassische Keramik.

Die Denkmäler des Starčevo-Kőrös-Horizontes korrespondieren mit Formen der derben bemalten Starčevo-Kőrös-Keramik aus Cejkov, Oreské, Michalovce und Lúčky.¹⁸ Analoge Formen dieser Keramik im Südslowakischen Karst entsprechen Funden des Komplexes Starčevo II, eventuell Starčevo III und der bemalten Keramik des Typs Let 2.¹⁹ Einen zeitlichen Zusammenhang nimmt der Autor auch mit Sesklo I und dessen weiterer Entwicklung an.²⁰ Die Linearbandkeramik gehört zur sog. jüngeren Linearbandkeramik und wird vom Autor als Ardovo-Čertova dierra-Komplex bezeichnet (Abb. 1); zeitlich folgt sie nach den Funden des Typs Barca III-Valaliky²² und geht noch der Linearbandkeramik des Typs Barca I voran,²¹ wo nach Ansicht des Verfassers zeitlich auch die Entstehung der Želiezovce-Keramik gesehen werden kann. Die Linearbandkeramik des Ardovo-Čertova dierra-Typs ist mit der Übergangs- und vorklassischen Bükker Keramik zeitgleich und beteiligt sich auch an der Gestaltung dieser Keramik. Die Bükker Keramik und deren Gliederung auf Grund der Ergebnisse aus den genannten Höhlen sieht der Autor heute derart, dass im Gegensatz zu der bisherigen Gliederung eine vorklassische Stufe herausgearbeitet ist.²⁴ Er gliedert die Entwicklung dieser Keramik in folgende Etappen: A1 - frühe; A2 - Übergangsetappe; AB - vorklassische; B - klassische; C - späte Etappe. Die neu herausgearbeitete vorklassische Phase repräsentiert derbe und auch dünnwandige Keramik, doch erscheint hier nicht das gebräuchliche Verzierungsschema der Dreiecke und Bogenlinien, eventuell kommt es nur in recht grober Ausführung vor. Ebenfalls existiert noch nicht der Reichtum an den entwickelten Spiralen, und vor allem ist das negative Ornament unbekannt. Der Unterschied zwischen den Etappen A1 und A2 innerhalb des Rahmens der ältesten Stufe kann vorläufig darin beobachtet werden, dass für A1 eingeritzte Doppellinienmuster typisch sind, während in der Etappe A2 bereits mehrfache Linien und Muster auftreten, die sich bereits der vorklassischen bükkerkeramischen Phase nähern. Die Frage der Kulturfüllung in der klassischen Phase ist heute bereits geklärt, doch werden später in ihr noch einige stilistische Etappen unterschieden werden können. Die späte Bükker Keramik ist im Südslowakischen Karst durch den Verfall des ursprünglichen klassischen Verzierungssystems gekennzeichnet und es erscheinen immer mehr Elemente in der Ritzverzierung, die später in der Frühphase der Lengyel-Keramik angetroffen werden; sie trägt Spuren roter und gelber Farbe. Typisch sind auch Formen dünnwandiger Doppelkonusse mit einer eigenartigen Verzierung aus feinen dünnen Ritzlinien, ausgefüllt mit dickem rotem oder gelbem Inkrustierungsanstrich, der sich seiner Ausführung nach bereits der eigentlichen Bemalung nähert.²⁵

Nahe Analogien zu diesen Funden finden sich auch auf der Lokalität Borsod-Derekegyháza und nach Ansicht des Autors kann auch über einen Horizont Domica IV - Borsod-Derekegyháza gesprochen werden.

Ausser den angeführten Funden kommt sporadisch im Milieu der Bükker Kultur auch importierte Želiezovce-Keramik vor, u. zw. nach ihrer bisherigen Klassifikation ihrer jüngsten Phase. Gleichzeitig treten auch Formen der Lebő-Szakálhát-Gruppe auf (Abb. 2), die im Fundkomplex der Domica-Höhle (Abb. 3) zeitlich früher

auftritt²⁸ als in das Gebiet des Südslowakischen Karstes die Želiezovce-Keramik gelangt, obwohl die Gesamtentwicklung beider Gruppen verwandt und zeitlich beiläufig auch gleich ist. Die Datierung der Lebő-Szakálhát-Gruppe ist auch in Vinča A zu sehen,²⁹ wo in 7,60 cm Tiefe eine aussagekräftige Form dieser Gruppe zutage gekommen ist.

Ausser dem bereits angeführten Material aus den Höhlenräumen des Südslowakischen Karstes, hauptsächlich jedoch aus der Höhle Domica, erscheint auch Keramik mit eingeritzter Verzierung, die durch Verschmelzung von Einstichen (Furchenstich?) gebildet ist und dichte Linien aufweist. Dieses Verzierungssystem ist am häufigsten mit einer negativ ausgeführten Spirale oder ihren Derivaten kombiniert, die besonders häufig in der Gruppe Lebő-Szakálhát vorkommt. Die Spirale ist jedoch als einfache oder doppelte Ritzlinie ausgeführt. In Kombination mit diesen Motiven erscheint sehr oft auch das Treppenornament. Es ist nicht ausgeschlossen, dass die nächstliegenden Analogien zu der eingestochenen Verzierung in der Füllung der Dimini-Kultur gesucht werden müssen, von wo (aus der Lokalität Larissa) mehrere verwandte Formen bekannt sind. Die angeführten Kontakte konnte auch die Gruppe Lebő-Szakálhát selber vermittelt haben. Auf Beziehungen zu Funden der Dimini-Keramik weisen jedoch auch weitere Funde hin.

Übersetzt von B. Nieburová

NEOLITICKÉ A ENEOLITICKÉ NÁLEZY Z OSTROVIAN

STANISLAV ŠIŠKA

Pri kontrolnom výskume na miestach starších nálezov bohatých rímskych hrobov v Ostrovianoch (okr. Prešov) našla M. L a m i o v á - S o h m i e d l o v á roku 1963 viaceré sídliskové objekty s keramikou z mladšej doby kamenej.¹ Zároveň uskutočnila aj povrchový prieskum terasy nad stredným tokom Torisy, pri ktorom objavila severozápadne od náleziska rímskych hrobov nové sídlisko s bukovo-horáckou keramikou (Ostrovany II). Lokalita sa nachádza medzi obcami Ostrovany a Ražňany, pri cigánskej osade a všetky nálezy boli koncentrované na oválnej ploche o priemere 3 x 4 m. Pretože inventár zo skúmaných neolitických objektov opísala vedúca výskumu, obmedzíme sa pri opise iba na nálezy z novej lokality (Ostrovany II) a v závere zhodnotíme materiál z obidvoch nálezísk.

O p i s m a t e r i á l u (Ostrovany II):

1. Dva svetlohnedé črepy, pravdepodobne z jednej nádoby, so slabou von vy-
hnutým okrajom, zdobené sú tromi radmi vrypov a zväzkami oblúkovitých rýh (obr.
1: 6).

2. Črep sivočiiernej farby, zdobený pri okraji krátkymi vrypami a pod ním
šiestimi nízkymi vlnovkami a oblúkom tenkých rýh (obr. 1: 8).

3. Črep žltohnedej farby, zdobený oblúkom dvanástich tenkých rýh a tromi
krátkymi radmi drobných vpichov (obr. 1: 12).

4. Malý črep žltohnedej farby, zdobený radom trojuholníkovitých vrypov a lo-
meným oblúkom tenkých hustých rýh (obr. 1: 1).

5. Črep žltohnedej farby, zdobený dvoma oblúkmi hustých rýh (obr. 1: 10).

6. Dva sivočiierne črepy, zdobené širokým oblúkom hustých tenkých rýh (obr.
1: 4, 5).

7. Hrubší sivočierny črep (hrúbka 0,6 cm), zdobený oblúkmi tenkých rýh,
ktoré sú spojené pásikom drobných pretiahnutých vrypov (obr. 1: 7).

8. Črep žltohnedej farby, zdobený dvoma oblúkmi tenkých rýh (obr. 1: 9).

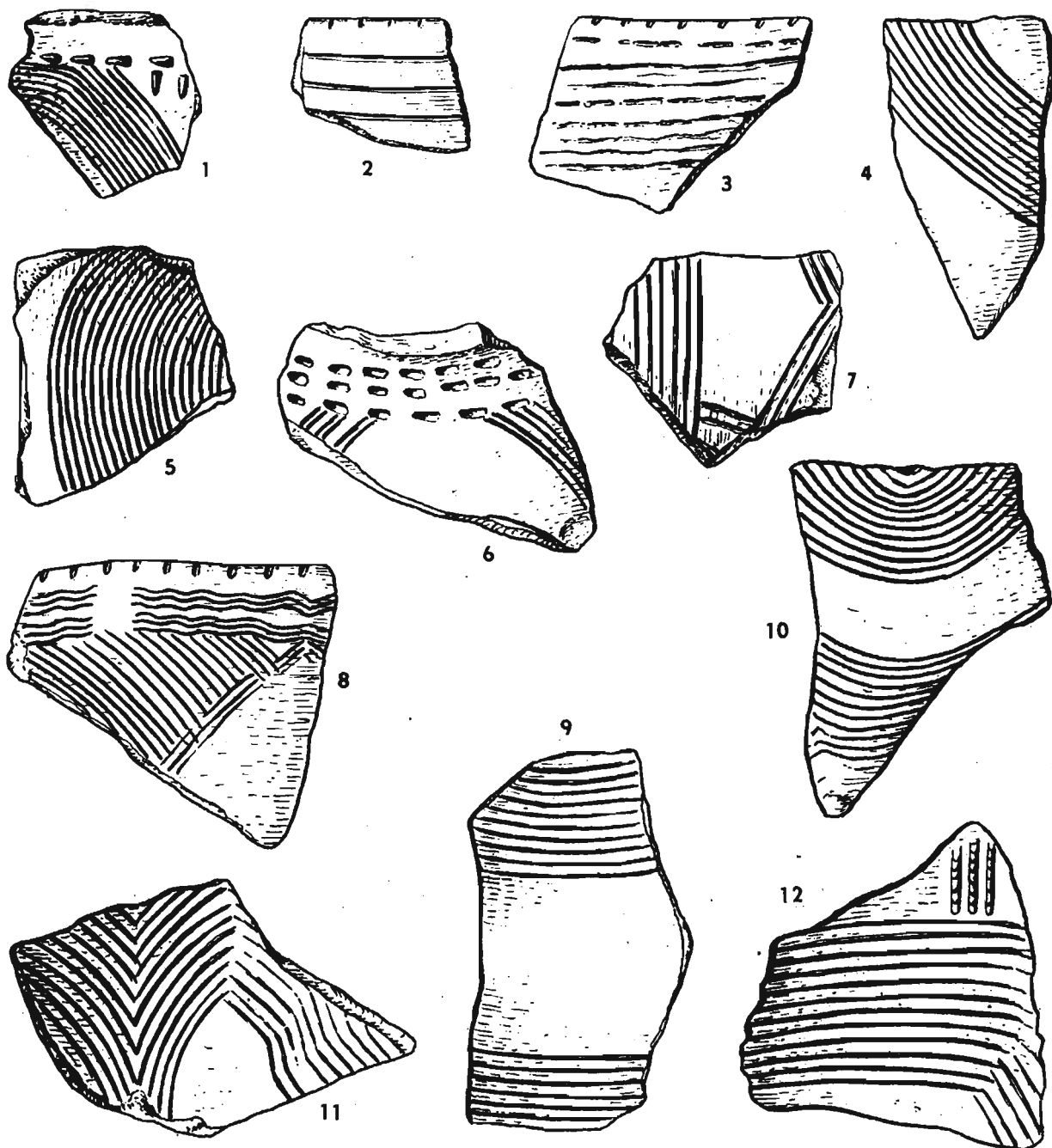
9. Črep tmavohnedej farby, zdobený po celej ploche lomenými oblúkmi hustých
tenkých rýh (obr. 1: 11).

10. Črep z guľovitej nádoby sivej farby, v spodnej časti sú stopy po červenom
pastóznom farbive; okraj je na jednom mieste slabou lalokovite vyťahnutý a pre-
sekávaný drobnými jamkami, pod ním je päť radov rôzne zoskupených jamiek a dva
lomené oblúky tenkých rýh (obr. 2: 1).

11. Zlomok veľkej hrubostennej nádoby (hrúbka 1 cm) svetlohnedej farby,
zdobený meandrovým ornamentom (obr. 2: 5).

12. Šesť drobných črepov svetlohnedej farby, zdobených hustými pásmi oblú-
kovitých rýh.

13. Zlomok väčšej nádoby, ktorá mala pravdepodobne nôžku; v spodnej časti
je črep zdobený širokou ryhou a radom hlbokých jamiek (obr. 2: 6).

Obr. 1. Ostrovany II. Tenkostenná bukovohorská keramika.

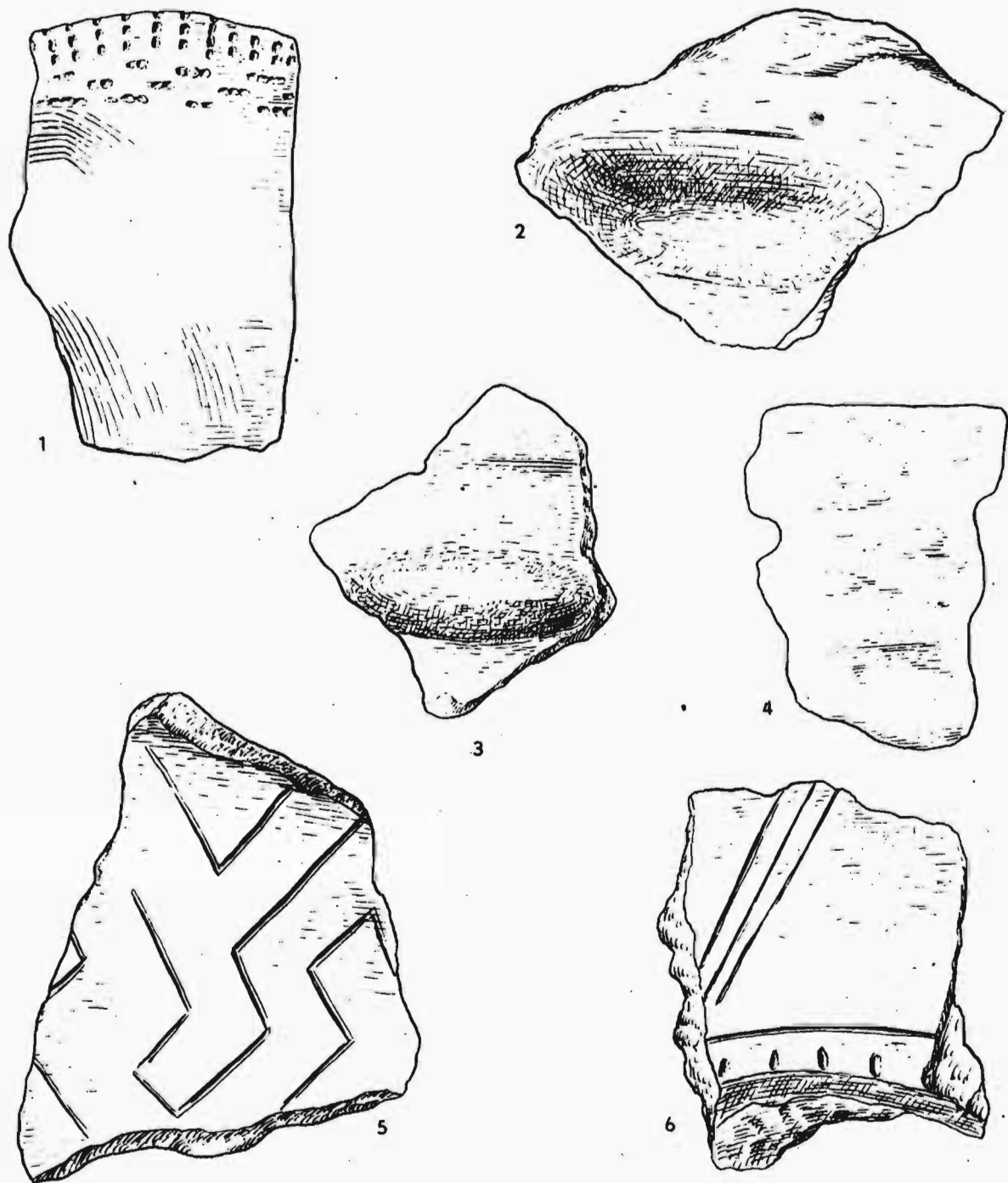
14. Dva hrubostenné črepy z veľkých nádob tehlovočervenej farby, zdobené jazykovitým výčnelkom (obr. 2: 2, 3).

15. Tri hrubostenné črepy, zdobené pod okrajom radom kruhových otvorov (obr. 2: 4).

16. Šesť hrubých črepov (hrúbka 1-2,2 cm) z veľkých zásobnicových nádob tehlovočervenej a žltohnedej farby.

17. Dvadsaťpäť menších tenkostenných črepov bez výzdoby.

Na najintenzívnejšie osídlenie v mladšej dobe kamennej v Ostrovanoch poukazujú nálezy bukovohorskej keramiky. Pomerne nevelmi početné črepy z Ostrovian I pochádzajú väčšinou z tenkej kultúrnej vrstvy a v sídliskových objektoch sa našli len ojedinele (jama 2 v sonde 1, jamy 2 a 3 v sonde 6a).² Pokiaľ boli črepy i v ostatných objektoch, vyskytovali sa spolu s mladším, najmä rímskym a hradištným

Obr. 2. Ostrovany II. Hrubá bukovohorská keramika.

materiálom, preto je zrejmé, že sa sem dostali druhotne z kultúrnej vrstvy. Len na základe niektorých výzdobných prvkov (časté sú vpichy a meander) môžeme detailnejšie zaradiť ostrovianske nálezy do mladšej fázy bukovohorskej kultúry, ktorá práve v tomto období zaberá už severnejšie oblasti Šariša. Husto osídlené boli najmä terasy na strednom toku Torysy a Ostrovany spolu s neďalekými Ražňanmi a s výšinným sídliskom v Močidlňanoch tvoria tu severnú hranicu bukovohorského osídlenia. Doterajší prieskum nasvedčuje, že vyššie, proti prúdu Torysy, sotva môžeme počítať s ďalšími nálezmi, a tak spojovaciu cestu medzi materským územím bukovohorskej kultúry a južným Poľskom musíme zatiaľ viesť len cez Spiš.³

Eneolitické osídlenie reprezentuje len niekoľko nálezov z Ostrovian I, ktoré však patria medzi prvé svojho druhu na území Horného Šariša. Ojedinelým tvarom vo východoslovenskom eneolite je malá baňatá misa s výrazne oddeleným hrdlom, zdobená v polovici výšky dvoma dvojicami protitiahlych krátkych ušíek.⁴ Pochádza z uzavretého sídliskového objektu 6 v sonde 7a, kde sa našla spolu s ďalšími, menej výraznými črepmi. Svojím vypracovaním je blízka nádobám zo žiarového pohrebiska v Malých Zalužiciach-Lažňanoch⁵ a bližšie analógie má i k misám bodrogkereszturskej kultúry z Maďarska.⁶ Zaradenie objektu do eneolitu, najskôr do jeho strednej fázy, podporuje i nález veľkého hrotitého ucha zo sondy 5a,⁷ ktorého varianty sa našli neďaleko Ostrovian vo Veľkom Šariši a ktoré V. B u d i n s k ý - K r i č k a pokladá za typologicky blízke lažňanskej keramike.⁸ Bezpečne je však v Ostrovianoch I doložené osídlenie ľudu s kanelovanou keramikou, i keď sa v sonde 6a našli len ojedinelé drobné črepy.⁹ Toto datovanie pripúšťa charakteristická výzdoba rytými líniami, kombinovanými drobnými jamkami. V oboch prípadoch, t. j. pri kanelovanej keramike i pri nálezoč, ktoré ju pravdepodobne tesne predchádzajú, zachytávame opäť dosiaľ najsevernejšiu hranicu týchto kultúr v povodí hornej Torysy.

P O Z N Á M K Y

- 1 L a m i o v á - S o h m i e d l o v á M., Kontrolný výskum v Ostrovianoch roku 1963, ŠZ AÚSAV 13, 1964, 233-264. Súčasne ďakujem autorke za poskytnutie materiálu.
- 2 L a m i o v á - S o h m i e d l o v á M., l. o., 236-245.
- 3 B u d i n s k ý - K r i č k a V., Výskum na sídlisku s bukovohorskou kultúrou v Šváboch, okr. Prešov, AR XI, 1959, 465-470; L i c h a r d u s J., Bukovohorská kultúra na Slovensku a jej postavenie v Karpatskej kotline, Referáty za rok 1961 I, Smolenice 1962, 85-99.
- 4 L a m i o v á - S o h m i e d l o v á M., l. o., tab. XIII: 17.
- 5 B u d i n s k ý - K r i č k a V., Žiarové hroby z doby medenej v Malých Zalužiciach-Lažňanoch, AR XV, 1963, 680-687.
- 6 P a t a y P., A bodrogkereszturi kultúra temetői, Régészeti füzetek II-10, 1961, tab. XXII: 2.
- 7 L a m i o v á - S o h m i e d l o v á M., l. o., tab. X: 8.
- 8 B u d i n s k ý - K r i č k a V., AR XV, 1963, 682.
- 9 L a m i o v á - S o h m i e d l o v á M., l. o., tab. XI: 3, 16.

NEOLITHISCHE UND ANEOLITHISCHE FUNDE AUS OSTROVANY

STANISLAV ŠIŠKA

Bei Kontrollgrabungen an Stellen von älteren Funden reicher römischer Gräber in Ostrovany (Bez. Prešov) fand M. L a m i o v á - S o h m i e d l o v á im J. 1963 mehrere Siedlungsobjekte mit jungsteinzeitlicher Keramik.¹ Gleichzeitig führte sie auch eine archäologische Begehung der Torysa-Terrasse durch, bei der sie nordwestlich von der Fundstelle der römischen Gräber eine neue Siedlung mit Bükker Keramik entdeckt hat (Ostrovany II). Die Lokalität liegt zwischen den Gemeinden Ostrovany und Ražňany bei einer Zigeuneransiedlung und alle Funde konzentrierten sich auf einer ovalen Fläche von 3 x 4 m Ausmassen. Da das Inventar aus den untersuchten neolithischen Objekten von der Leiterin der Ausgrabung beschrieben worden ist, beschränkt sich der Autor bei der Beschreibung bloss auf die Funde der neuen Lokalität (Ostrovany II) und in den Schlussfolgerungen wertet er das Material beider Fundstellen aus.

Eine Auswahl des Fundmaterials siehe auf Abb. 1 und 2.

Auf die intensivste jungsteinzeitliche Besiedlung von Ostrovany liefern Funde von Bükker Keramik Hinweise. Die zahlenmässig verhältnismässig schwach vertretenen Scherben aus Ostrovany I stammen zum Grossteil aus einer dünnen Kulturschicht und bloss vereinzelt fanden sie sich in den Siedlungsobjekten (Grube 2 im Schnitt 1, die Gruben 2 und 3 im Schnitt 6a).² Sofern Scherben auch in den übrigen Objekten vorgekommen sind, schienen sie in Vergesellschaftung mit jüngerem, vor allem römischem und burgwallzeitlichem Material auf, deswegen ist es ganz klar, dass sie aus der Kulturschicht sekundär hierher eingesprengt worden sind. Lediglich auf Grundlage einiger Verzierungselemente (häufig sind Einstiche und Mäander) können die Funde von Ostrovany detaillierter in die jüngere Phase der Bükker Kultur eingegliedert werden, welche gerade in diesem Zeitabschnitt bereits nördlichere Teile des Šariš-Gebietes einnimmt. Dicht besiedelt waren vor allem die Terrassen im Mittellaufgebiet der Torysa, und Ostrovany zusammen mit dem unweiten Ražňany und der Höhensiedlung in Močidl'any bilden hier die nördliche bükkerkeramische Besiedlungsgrenze. Die bisherigen archäologischen Geländebegehungen sprechen dafür, dass nördlicher, Torysa-aufwärts, kaum mit weiteren Funden zu rechnen ist; folglich muss der Verbindungsweg zwischen dem Muttergebiet der Bükker Kultur und Südpolen vorderhand nur durch die Zips vorausgesetzt werden.³

Die äneolithische Besiedlung ist hier lediglich durch etliche Funde aus Ostrovany I vertreten, die jedoch zwischen die ersten ihrer Art auf dem Gebiet des Oberen Šariš gehören. Eine Sonderform stellt im ostslowakischen Äneolithikum die kleine bauchige Schüssel dar, die durch einen markant abgesetzten Hals und zwei Paare gegenständiger kurzer Henkel in Gefässmitte gekennzeichnet ist.⁴ Sie stammt aus dem geschlossenen Fundverband des Siedlungsobjektes 6 im Schnitt 7a, wo sie in Vergesellschaftung mit weiteren, weniger aussagekräftigen Scherben gefunden worden ist. Ihrer Ausführung nach steht sie Gefässen aus dem Brandgräberfeld von Malé Zalužice-Lažňany⁵ nahe und weist auch nähere Verwandtschaft zu Schüsseln der Bodrogkeresztur-Kultur aus Ungarn auf.⁶ Die Zuweisung des Objektes in das Äneolithikum, höchstwahrscheinlich in seine mittlere Phase, findet auch

in dem Fund eines grossen spitzen Henkels aus Schnitt 5a eine Stütze,⁷ dessen Varianten unweit von Ostrovany in Velký Šariš gefunden wurden und welche V. B u d i n s k ý - K r i č k a als typologisch zur Lažňany-Keramik nahestehend betrachtet.⁸ Verlässlich belegt ist jedoch in Ostrovany I eine Besiedlung der Träger der Badener Kultur, wenn auch nur vereinzelte kleine Scherben im Schnitt 6a zum Vorschein gekommen sind.⁹ Diese Datierung ist auf Grund der kennzeichnenden Verzierung durch Ritzlinien, kombiniert mit kleinen Grübohen zulässig. In beiden Fällen, d. h. bei der kannelierten Keramik und auch bei den Funden, die ihr wahrscheinlich knapp vorangehen, wird erneut die bisher nördlichste Grenze dieser Kulturen im Flussgebiet der oberen Torysa erfasst. Es ist überraschend, dass trotz mehrmaliger Geländebegehungen aus den nördlicheren Landstrichen relativ zahlreiche paläolithische Lokalitäten bekannt sind, jedoch Belege aus weiteren urzeitlichen Epochen fehlen. Nur ungewisse Berichte über Steingerätefunde aus Hanigovce sprechen dafür, dass dieses Gebiet auch später sporadisch aufgesucht wurde; beim gegenwärtigen Forschungsstand kann jedoch konstatiert werden, dass beginnend von der jüngeren Steinzeit an das Torysa-Tal nördlich von Sabinov nur dünn besiedelt war.

Übersetzt von B. Nieburová

NÁLEZY BOŠÁCKEHO TYPU Z TOPOĽČIANOK

VIERA NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ - ŠTEFAN RAKOVSKÝ

V poslednom čase zvyšuje sa u nás i v zahraničí záujem jednotlivých bádateľov o otázky súvisiace s problematikou kultúr neskorého eneolitu a včasnej doby bronzovej. Územia juhozápadného Slovenska týkajú sa predovšetkým práce venovanej otázkam kultúry s kanelovanou keramikou a práce zaoberajúcej sa štúdiom pamiatok, ktoré sú v širšom slova zmysle súčasťou slavonskeho kultúrneho okruhu, prípadne kultúr ním ovplyvnených alebo s ním súvisiacich. Jednou z nich je bošácky typ, ktorý V. B u d i n s k ý - K r i š k a na základe prvých sporadických nálezov vyčlenil ako samostatnú kultúrnu jednotku.¹ Nové nálezy prehľbovali charakteristiku bošáckeho typu kvantitatívne i kvalitatívne, ale základné tézy jeho datovania a kultúrnych vzťahov (k jevišovickej kultúre) zostávajú i naďalej v platnosti. Starší materiál zo Slovenska má zlomkovitý charakter a okrem niekoľkých výnimiek (Trenčín, Ivanovce) je výlučne zberový, preto dlhो jedinými známymi celými tvarmi boli jednouchý, vkolikovanou výzdobou zdobený baňatý džbánok a hrotitý črpáček. Závažným nedostatkom bola neznalosť úžitkovej keramiky, ktorá vo všeobecnosti nepodlieha tak intenzívne lokálnemu vkusu a je sledovateľná na širšom území.

V ďalšom uvediem výber nálezov, ktoré získalo múzeum v Zlatých Moravciach začiatkom r. 1955 z Topoľčianok (okr. Nitra).² Materiál, žiar, pochádza tiež len zo zberu (z nových vinohradov pri 9-roč. škole), ale pamiatky inej kultúry sa v ňom nezistili a možno ho považovať za kultúrny celok. Jeho význam je najmä v tom, že rozširuje známu tvarovú náplň keramiky bošáckeho typu a dokladá jeho územné rozšírenie na Slovensku.

Väčšina črepového materiálu z Topoľčianok pochádza z rôznych hrncovitých a zásobnicovitých tvarov. Typologicky sa úplne zhodujú s nálezmi získanými systematickými výskumami v poslednej dobe na Považí. Sú svetlohnedej, niekedy červenkastej farby, s drsným alebo slamovaným povrchom. Hrncovité nádoby majú prehnuté nízke hrdlo s plastickou pretláčanou páskou, ktorá je členená jazykovitými, uprostred prežliabnutými výčnelkami (obr. 2: 1, 2, 9). Na menších nádobách s tenšími stenami plastickú pásku nahradzuje rad šikmých jamôk, medzi ktorými sú umiestené jazykovité výčnelky alebo podlhovastý, viackrát členený výčnelok je na úplne hladkom hrdle (obr. 2: 4). Od hrncovitých nádob kanelovanej keramiky sa odlišujú typologicky i celkovým vzhľadom. Na tvarové a výzdobné zhody (slamovanie, jazykovité výčnelky, výskyt plastickej pásky a i.) medzi hrncovitými a niektorými inými tvarmi keramiky bošáckeho typu a obdobnými tvarmi v jevišovickej kultúre a juhoslovenskej skupine Kosihy-Čaka sme už upozornili.³ Posledná skupina sa odlišuje tým, že hrncovité nádoby nemajú na hrdle plastickú pásku (prežliabnuté jazykovité výčnelky sú i tu príznačné) a nádoby sú baňatejšie, s lepšie vyvinutým, výrazne prehnutým hrdlom.⁴ Fragmenty hrncovitých nádob bošáckeho typu, ktoré

nateraz poznáme, sú skôr z vakovitých, menej profilovaných nádob, hoci neochýbajú ani tvary úplne analogické tvarom skupiny Kosihy-Čaka. Medzi nevýraznými hrubostennými črepmi zo zásobníč sa vyskytol črep zo zásobníčovej nádoby s uchami na najväčšom vydutí (obr. 2: 8), črep zdobený plastickým kruhom (obr. 2: 7) a ďalší črep s hrotitým výčnelkom na hrdle.

Početnejšie sú tiež fragmenty z amforovitých nádob s malými (pásikovými alebo tunelovitými) uškami na rozhraní hrdla a vydutia. Na hrdle sú zdobené vodorovnými, na vydutí zvislými pásmi vkolkovaného ornamentu alebo radmi hlbokých štvorhranných vpichov (obr. 1: 2, 5, 6, 8, 11). Na jednom črepe pod prežliabnutým tunelovitým uchom sú dve šikmé plastické fúzovité rebierka (obr. 1: 9); podobné uvádza A. T o č í k z Trenčína.⁵

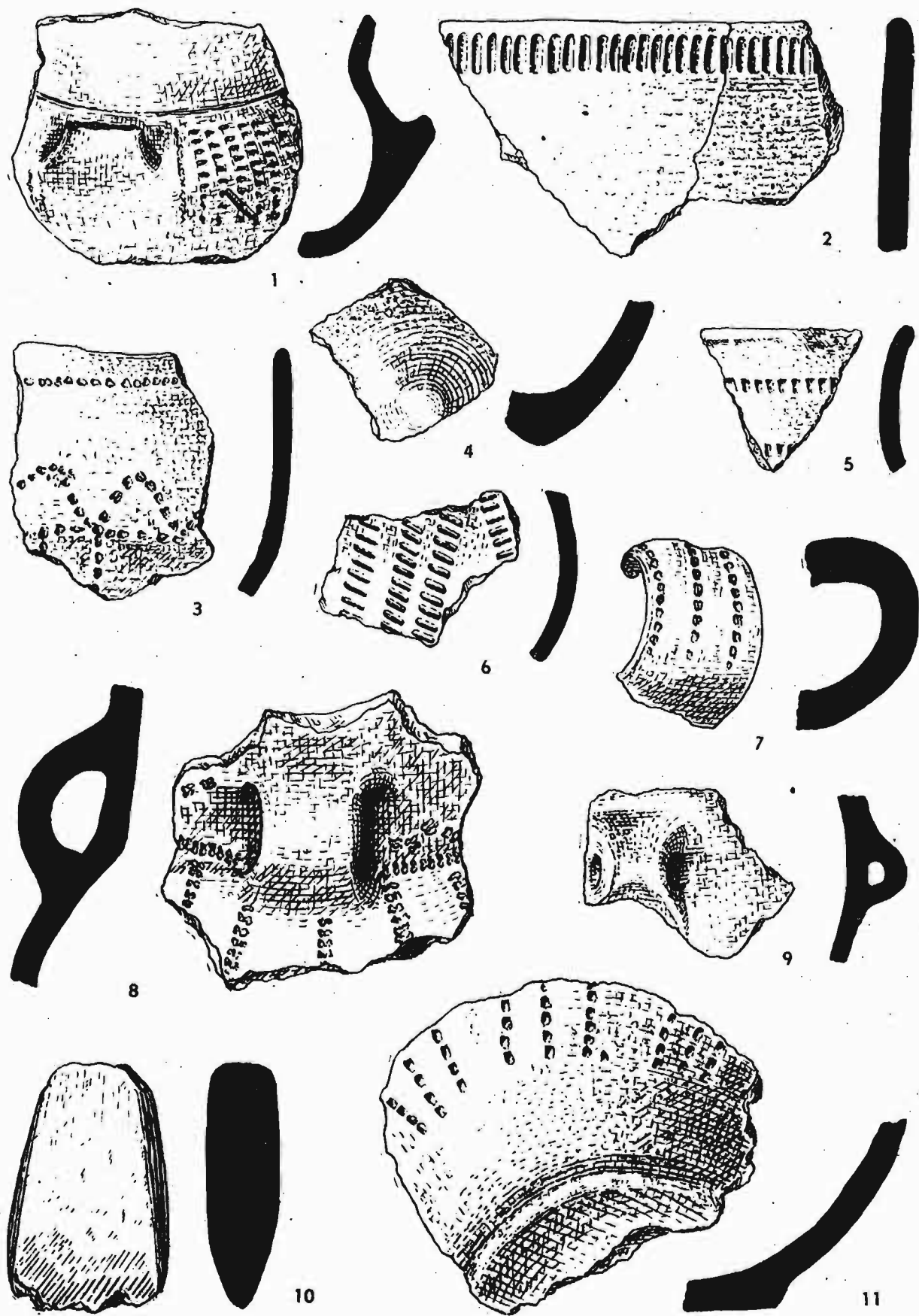
Misovité tvary sú zastúpené iba okrajovým črepom s presekávanou vnútornou stranou okraja a okrajovým črepom z kónickej misy s vyšším, temer valcovitým hrdlom (obr. 1: 3). Na Slovensku sme zatiaľ tento tvar nepoznali, ale je známy na susednej Morave.⁶ Väčší fragment pochádza zo šálky s polguľovitou spodnou časťou a nízkym prehnutým hrdlom, zdobenej na vydutí (obr. 1: 1). Z hrotitého črpáčika sa zachovala len spodná časť (obr. 1: 4).

Okrem vymenovaných tvarov vyskytlo sa v materiáli ešte niekoľko črepov s výzdobou zatiaľ neobvyklou u bošáckeho typu, a to s hlbšími alebo plytšími jamkami, umiestenými nepravidelne po povrohu (obr. 2: 3, 5). Jeden z nich pochádza z nádoby s vyšším, prehnutým, schodovite odsadeným hrdlom.

Nálezy dopĺňa hrotitý chalcedónový úštep a malá plochá kamenná sekerka (obr. 1: 10).

Opisovaný materiál má celkove značne korodovaný povrch, čo je asi príčinou, že úplne chýba keramika s dobre upraveným lešteným povrchom, ktorý je ináč pre bošácky typ príznačný.

Topoľčianky ležia na hornom Požitaví a predstavujú zatiaľ jednu z najvýchodnejších známych lokalít bošáckeho typu na Slovensku. Okrem známeho územia rozšírenia tohto typu po oboch stranách Malých a Bielych Karpát už pri jeho rozpoznaní sa poukázalo na niektoré ojedinelé nálezy z horného Ponitria (Bojnice, okr. Prievidza, Oponice, okr. Topoľčany, neskôr Malé Dvorany, okr. Topoľčany).⁷ Počet lokalít z tejto oblasti sa stále zväčšuje, z nových môžeme uviesť Krásno, okr. Topoľčany, Bystričany-Chalmová, okr. Prievidza, Milanovce, okr. Nové Zámky,⁸ Šutovce, okr. Prievidza, Veľké Janíkovce, okr. Nitra,⁹ Chyzerovce, okr. Nitra. Zistili sa väčšinou úplne náhodne, teda sa dá predpokladať, že na túto problematiku zameraný prieskum a výskum horného Ponitria a Požitavia ich počet značne rozmnoží. Oblasť z východnej strany Považského Inovca, pod Strážovskou hornatinou, Vtáčnikom, okolo Tribeča a pod Pohronským Inovcom javí sa ako druhé rozsiahle centrum bošáckeho typu na juhozápadnom Slovensku. Sídlišká, zdá sa, viažu sa na územia pri úpätiach vrchov a i zatiaľ najjužnejšia známa lokalita, Milanovce, súvisí s poslednými výbežkami miernej pahorkatiny medzi riekou Nitrou a Váhom. Na základe niekoľkých črepov pochádzajúcich z vrstvy nie je v tomto prípade isté, či ide o sídlisko priamo bošáckeho typu, alebo len o ojedinelé nálezy v okolitom prostredí. Nálezy z Radzoviec (okr. Lučenec), ktoré boli spájané s postupom bošáckeho typu na východ,¹⁰ by sme, podobne ako A. T o č í k, dávali skôr do súvisu so sporadickými zásahmi súčasnej a príbuznej kostolackej skupiny, ktorá pozdĺž Dunaja ojedinele zasiahla i na južné Slovensko (Iža, okr. Komárno;¹¹ obr. 3).

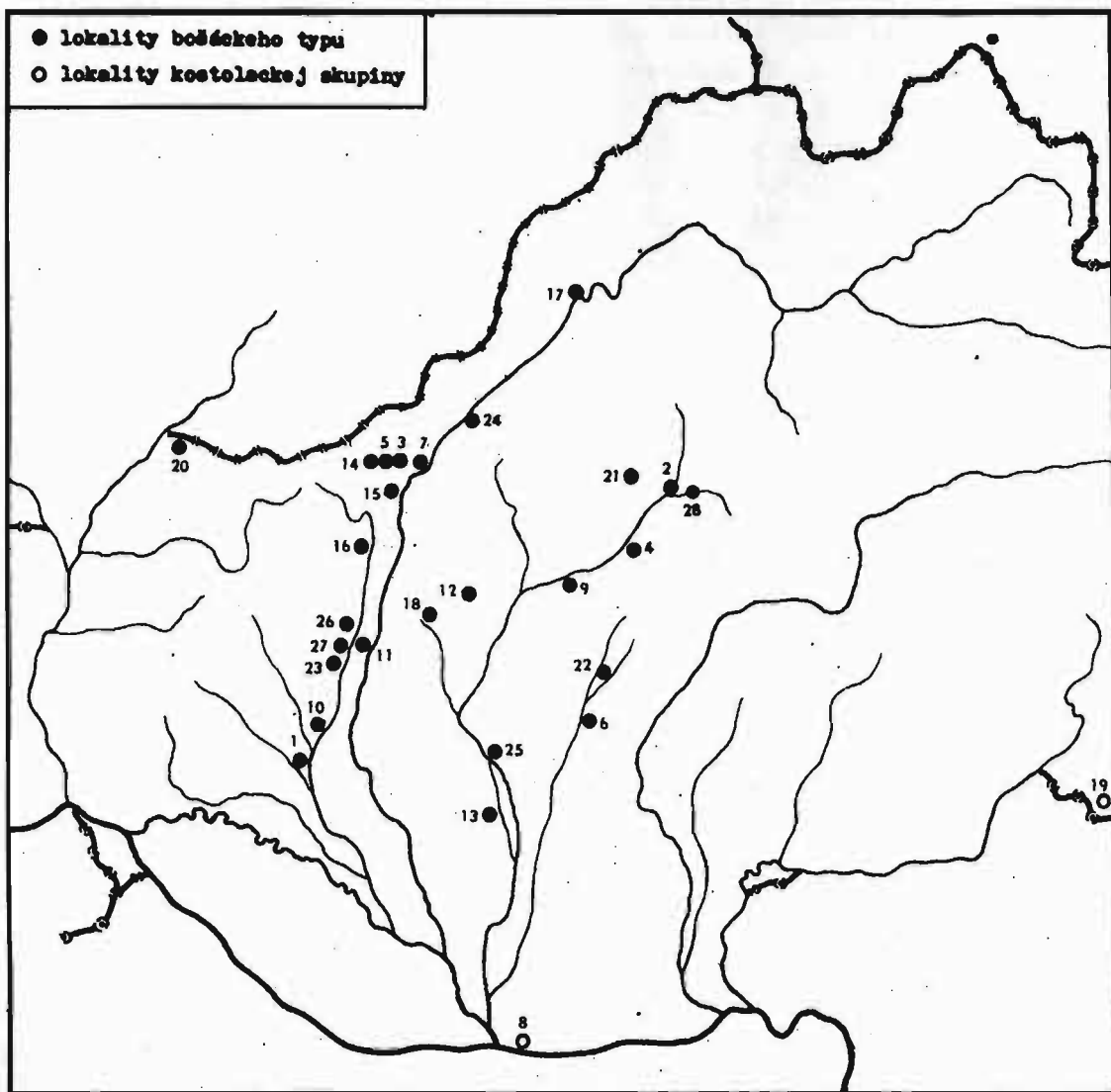
Obr. 1. Toporčianky, okres Nitra. Výber nálezov bošáckeho typu.

Pozoruhodné je, že medzi materiálom z Topoľčianok sa nevyskytli črepy klasickej kanelovanej keramiky, ktorá je inak na okolí Zlatých Moraviec veľmi hojná. Táto skutočnosť je v zhode so situáciou na strednom Považí. Z tohto aspektu bude treba preveriť (pokiaľ to bude možné) niektoré staršie nálezy, najmä doteraz najväčší publikovaný komplex s bošáckou keramikou na Slovensku z Trenčína - býv. Pollakovej tehelne, kde sa táto keramika mala nachádzať v uzavretých nálezových celkoch spolu s klasickou kanelovanou keramikou.¹² Podľa údajov M. N o v o t n e j, prebratých zo staršieho nálezového denníka J. M á d l a, na lokalite bola okrem kultúrnych jám i kultúrna vrstva, teda ak by tu išlo o dve fázy osídlenia, k vzájomnému premiešaniu mohlo ľahko prísť už v praveku a tiež pri výskume. Aj príslušnosť jednotlivých nálezov k určitým objektom nie je dnes už úplne zaručená. Do rámca klasickej kanelovanej keramiky počítame z uvedeného materiálu najmä črepy s uchami, zdobenými rohatými výčnelkami, ktoré sa na bošáckej keramike v tomto stvárnení už nevyskytujú, a tiež keramiku, zdobenú zvisle alebo do trojuholníkov komponovaným žliabkovaním, ktoré tiež M. N o v o t n á označila ako dedičstvo po kultúre s kanelovanou keramikou.¹³ Kanelúry sa na keramike bošáckeho typu nevyskytujú. Len celkom ojedinele objavujú sa na džbánkovitých a amforovitých nádobách na vydutí medzi kolkovanou výzdobou zvislé široké plytké ryhy, robené pravdepodobne tým istým predmetom, ktorým sa vpichovala ostatná výzdoba. Závažné je konštatovanie, že na druhej lokalite na území Trenčína, v bývalých Masarykových kasárňach, sa vkolokovaný ornament ani výrazné šachovnicové motívy s keramikou zdobenou žliabkovaním nevyskytovali.¹⁴ Je pravdepodobné, že v býv. Pollakovej tehelni ide o dve fázy osídlenia. Pre presné typologické a chronologické odlíšenie kanelovanej a bošáckej keramiky na Považí bude rozhodujúci plánovaný systematický výskum v Ivanovciach, kde staršie zisťovacie výskumy dokázali osídlenie oboch kultúrnych skupín. Chronologickým kritériom sú tu najmä vzťahy bošáckeho typu ku kostolackej skupine, na ktoré sa už dávnejšie poukázalo¹⁵ a ktoré sú na Považí zvlášť markantné. Prihliadneme v tomto prípade na nové výskumy v Juhoslávii, ktoré poukazujú na časovú i kultúrnu samostatnosť kostolackej skupiny.¹⁶ Prínosom k riešeniu tejto problematiky bude snáď i nový výskum v Iži (okr. Komárno), kde sa okrem nálezov kostolackej skupiny vyskytuje aj klasiická kanelovaná keramika¹⁷ a ojedinele i nálezy boľerázskeho typu (črep zdobený rytým vetvičkovitým ornamentom a fragment misky so žliabkovaním na vnútornej strane lievikovitého ústia, s vonkajšou stranou pokrytou pod lomom jemne rytým hustým rastrom¹⁸). Žiaľ, doteraz známe objekty z tejto lokality majú veľmi chudobný a mladšími zásahmi navzájom pomiešaný materiál.

Je možné, že v bošáckom materiáli na Morave alebo na hornom Ponitří a Požitiaví nebudú vplyvy kostolackej skupiny také silné ako na Považí, pretože tieto oblasti neboli v priamom dotyku s územím pri Dunaji, kadiaľ kostolacká skupina k nám zasahovala. Na dolnom Považí, ako sa zdá, osídlenie s bošáckym typom opúšťakopcovitý terén a zostupuje pozdĺž Dudváhu hlboko do trnavskej roviny. Východne od Váhu, t. j. na dolnom Ponitří a Pohroní, ukazuje sa podľa vymapovania B. N o v o t n é h o ťažisko osídlenia skupiny Kosihy-Čaka.¹⁹ Západne od neho uvádza spomenutý autor len dve lokality: Abrahám (okr. Galanta) a Veľké Kostoľany (okr. Trnava), a to na základe ojedinelých nálezov slavónskych misiek s nôžkou, ku ktorým nie je známy žiaden ďalší, bližšie určujúci materiál. Miska z Abrahámu výzdobou i samotnou krížovou nôžkou²⁰ líši sa od podobných tvarov v skupine Kosihy-Čaka, pre ktorú je príznačná iná koncepcia výzdoby a tiež - ako lokálny prejav - dutá štvorhranná nôžka. Fragment misky z Veľkých Kostoľan nie je, žiaľ,

Obr. 2. Topoľčianky, okres Nitra. Výber nálezov bošáckeho typu.

Obr. 3. Mapa rozšírenia bošáckeho typu a kostolackej skupiny na juhozápadnom Slovensku. 1 - Abrahám, o. Galanta; 2 - Bojnice, o. Prievidza; 3 - Bošáca, o. Trenčín; 4 - Bystričany, o. Prievidza; 5 - Dolné Srnie, o. Trenčín; 6 - Chyzerovce, o. Nitra; 7 - Ivanovce, o. Trenčín; 8 - Iža, o. Komárno; 9 - Krásno, o. Topoľčany; 10 - Krížovany nad Dudváhom, o. Trnava; 11 - Madunice, o. Trnava; 12 - Malé Dvory, o. Topoľčany; 13 - Milanovce, o. Nové Zámky; 14 - Moravské Lieskové, o. Trenčín; 15 - Nové Mesto nad Váhom, o. Trenčín; 16 - Podolie, o. Trenčín; 17 - Púchov, o. Považská Bystrica; 18 - Radošina, o. Topoľčany; 19 - Radzovce, o. Lučenec; 20 - Skalica, o. Senica; 21 - Šutovce, o. Prievidza; 22 - Topoľčianky, o. Nitra; 23 - Trakovice, o. Trnava; 24 - Trenčín; 25 - Veľké Janíkovce, o. Nitra; 26 - Veľké Kostoľany, o. Trnava; 27 - Žlkovce, o. Trnava; 28 - Prievidza.

zdobený a jeho nôžka je kombináciou medzi dutou štvorcovou a krížovou nôžkou.²¹ Je pravdepodobné, že oba nálezy nepatria do rámca skupiny Kosihy-Čaka a že ich budeme môcť dať do súvisu s bošáckym typom. Tento názor by potvrdzovali nálezy keramiky bošáckeho typu z Trakovíc a Maduníc (obe okr. Trnava) a nálezy fragmentov slavónskych misiek a iných tvarov keramiky zdobenej brázdami vplihom a šnúrovým ornamentom, napr. zo Žlkoviec, Krížovian nad Dudváhom (obe okr. Trnava) a z Abrahámu (okr. Galanta),²² ktoré podľa známych analógií môžeme temer jednoznačne zaradiť do tohto typu. Pozitívne o prítomnosti keramiky typu Kosihy-Čaka na pravej strane Váhu môžeme zatiaľ hovoriť len v prípade Dolnej Stredy (okr. Galanta),²³ v tesnej blízkosti Váhu. Z niekoľkých veľmi chudobných objektov z tejto lokality pochádzajú okrem slamovanej hrubostennej keramiky i fragmenty typických čakanských misiek s dnu rozšíreným okrajom a väčší dvojkonický praslen s hviezdovitou

výzdobou z hlbokých vpichov, ktorý tvarom i ornamentom má početné analógie v bošáckom type. Úlohou ďalšieho výskumu bude zistiť južnú hranicu výskytu bošáckeho typu na dolnom Považí a prípadne možnosť jeho priameho dotyku s kostolackým zásahom na Dunaji.

Horné Ponitrie bolo od Dunaja oddelené veľkým priestorom, osídleným skupinou Kosihy-Čaka s hladkou nezdobenou keramikou, čím sa mohlo sťažiť prenikanie jednotlivých výzdobných prvkov priamo na sever. Zatiaľ poznáme z horného Ponitria oveľa menej nálezov bošáckeho typu než z Považia a ich vzájomný vzťah sa nedá bližšie určiť, ale je pravdepodobné, že hlavným rozdielom tu bude práve miera vplyvov kostolackej skupiny. Z tohto hľadiska by sme pomenovanie "kostolacko-bošácky horizont" považovali za vhodnejšie v zmysle chronologickom, t. j. ako prípadné označenie istého časového, ale nie kultúrneho stupňa.

Výskum sídlisk bošáckeho typu na hornom Ponitří a Požitaví by umožnil predovšetkým hlbšie prepracovanie a spresnenie kultúrnych a chronologických vzťahov tohto typu ku skupine Kosihy-Čaka, čo by malo - vzhľadom na jeho rozšírenie a vzťahy k iným neskoroneolitickým kultúrnym skupinám - dosah i mimo rámca juhozápadného Slovenska.

P O Z N Á M K Y

- 1 B u d i n s k ý - K r i ť k a V., Slovensko v mladšej dobe kamennej, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 63.
- 2 Za láskavé poskytnutie materiálu na publikovanie ďakujem riaditeľovi Vlastivedného múzea v Zlatých Moravciach, dr. Š. R a k o v s k é m u.
- 3 N ě m e j c o v á - P a v ú k o v á V., Sídlisko bolerázského typu v Nitrianskom Hrádku, SlA XII-1, 1964, 163-268.
- 4 T o č í k A., Stratigraphie auf der befestigten Ansiedlung in Malé Kosihy, Bezirk Štúrovo, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit - Nitra 1958, Bratislava 1961, obr. 5: 1, 2; V l a d á r J., Nagyrévske sídlisko v Čake, SlA X-2, 1962, obr. 8: 9-13.
- 5 T o č í k A., K otázke mladého eneolitu na juhozápadnom Slovensku, ŠZ AÚSAV 11, 1963, obr. 7: 5.
- 6 P a v e l č í k J., Několik poznámek k poznání kanelované keramiky na Moravě a ve Slezsku, Časopis Slezského musea VII-2, 1958, tab. XIV: 1.
- 7 B u d i n s k ý - K r i ť k a V., Prehľad prírastkov prehistorického oddelenia Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine; nadobudnutých v r. 1921-1930, ČMSS XXVII-XXVIII, 1936-1937, obr. II: 24; t e n i s t ý, Sídliskové nálezy doby neolitickej z Oponíc (okr. Topoľčany), ČMSS XXXVII-XXXVIII, 1947, 5, obr. 2; N o v o t n ý B., Slovensko v mladšej dobe kamennej, Bratislava 1958, 47, tab. LVII: 4, 8.
- 8 K o l n í k T., Ausgrabungen auf der römischen Station in Milanovce in den Jahren 1956-1957, Limes Romanus Konferenz Nitra, Bratislava 1959, 38; T o č í k A., ŠZ AÚSAV 11, 1963, 14.
- 9 Za láskavú informáciu ďakujem D. B i a l e k o v e j.
- 10 N o v o t n ý B., Slovensko v mladšej dobe kamennej, 47.
- 11 T o č í k A., ŠZ AÚSAV 11, 1963, 12-14, obr. 6.

- 12 N o v o t n á M., Bošácko-kostolacký horizont na strednom Považí, Sborník filozofickej fakulty UK, Musica XII, 1961, 21 n.
- 13 Tamže, 27, 28.
- 14 Tamže, 32.
- 15 T o č í k A., Zpráva o výskume v rokoch 1957-1959 na Zámečku v Nitrianskom Hrádku, okres Nové Zámky, Referáty o pracovných výsledkoch československých archeológů za rok 1959 III, Liblice 1960, 23.
- 16 B e n a o A., Studien zur Stein- und Kupferzeit im nordwestlichen Balkan, 42. BRGK, 1961, 146 n.; t e n i s t ý, Pivnica kod Odžaka i neki problemi kostolačke kulture, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu XVII, 1962, 21 n.
- 17 T o č í k A., ŠZ AÚSAV 11, 1963, 12.
- 18 Fragmente misiek s podobnou výzdobou sú známe z Bešeňova a Bolerázu, porov. N ě m e j c o v á - P a v ú k o v á V., SlA XII-1, 1964, tab. XXII: 1-3, tab. XXIII: 19.
- 19 N o v o t n ý B., Slavónska kultúra v Československu, SlA III, 1955, 9, mapa 2.
- 20 Tamže, 31, obr. 11.
- 21 Tamže, 15, obr. 2: 4, obr. 6: 1.
- 22 T o č í k A., ŠZ AÚSAV 11, 1963, obr. 9: 1-3, 6, 7. Pri črepe z vydutia a fragmente uška z Abrahámu (na obr. 9: 4, 5) je možné, že patria do staršieho horizontu keramiky s brázdovým vpichom - typu Retz.
- 23 B á r t a J. - P a v ú k J., Lengyelské sídlisko na "Vrškoch" pri Dolnej Strede, AR XI, 1959, 485.

FUNDE DES BOŠÁCA-TYPS AUS TOPOĽČIANKY

VIERA NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ - ŠTEFAN RAKOVSKÝ

Die Autorin des Beitrages publiziert eine Auswahl von Funden des Bošáca-Typs, die als Lesefunde in der Gemeinde Topoľčianky (Bez. Nitra) gewonnen wurden. Typologisch entsprechen sie vollkommen den aus dem Waagtal bekannten Funden. Innerhalb der Fundreihe dominieren vor allem Topfformen mit Besenstrichverzierung, plastischer Leiste und Lappenbuckeln auf dem Halse (Abb. 2: 1, 2, 9). Manchmal ist der Hals glatt, ohne plastische Leiste (Abb. 2: 4). Typologisch und auch dem Gesamtanblick nach unterscheiden sie sich von den Topfformen der kannelierten Keramik. Doch bestehen sichtliche Übereinstimmungen zwischen diesen Formen und anderen Gattungen des Bošáca-Typs, wie auch ähnlichen Stücken in der Jevišovice-Kultur und der südslowakischen Kosiň-Čaka-Gruppe.^{3,4} Ferner erschienen im Material dickwandige Scherben von Vorratsgefäßen (Abb. 2: 7, 8), Fragmente von amphorenförmigen Gefäßen (Abb. 1: 2, 5, 6, 8, 9, 11), Schüsseln (Abb. 1: 3), Tassen (Abb. 1: 1) und einer spitzbodigen Schöpfkelle (Abb. 1: 4).

Die Verzierung der Tonware besteht vorzugsweise aus eingestempeltem Ornament oder, allerdings seltener, aus tiefen vierkantigen Einstichen. Auf einer Amphorenscherbe sind unter dem Henkel zwei schräge bartartige Rippen vorhanden (Abb. 1: 9). Als ungewöhnliche Verzierung sind tiefere und seichtere grössere Grübchen

anzusehen, die unregelmässig auf der ganzen Gefässoberfläche verteilt sind (Abb. 2: 3, 5). Ergänzt wird die Fundreihe durch einen spitzigen Chalzedonabschlag und ein kleines flaches Steinbeil (Abb. 1: 10).

Topoľčianky liegt im oberen Žitavatal und stellt eine der östlichsten bekannten Lokalitäten des Bošáca-Typs in der Slowakei dar. Der Bereich in den Tälern der oberen Nitra (wo bereits seit langem auf sporadische Funde hingewiesen worden ist⁷⁻⁹) und Žitava äussert sich als ein zweites ausgedehntes Zentrum des Bošáca-Typs in der Südwestslowakei (Abb. 3).

Im Material aus Topoľčianky kamen keine Scherben der klassischen kannelierten Keramik vor, die ansonsten in der Umgebung reichlich vertreten ist. Diese Tatsache ist mit der Situation im mittleren Waagtal in Übereinklang. Die einzige Ausnahme bildet ein älterer Fundkomplex aus Trenčín - ehemalige Pollak-Ziegelei, wo Funde des Bošáca-Typs zusammen mit klassischer kannelierter Keramik vergesellschaftet gewesen sein sollten.¹² Auf der Lokalität war ausser Kulturgruben auch eine Kulturschicht vorhanden, es konnte daher leicht zu einer Einsprengung gekommen sein und die Autorin nimmt an, dass die Funde zwei Siedlungshorizonten angehören und keinen Kulturverband darstellen. Dafür spräche die Situation auf einer weiteren Siedlung mit klassischer kannelierter Keramik auf Trenčíner Gebiet, in den ehemaligen Masaryk-Kasernen, wo Bošáca-Keramik mit eingestempeltem Ornament und den Kostolac-Schachbrettmotiven nicht vorgekommen ist.¹⁴

Als chronologisches Kriterium gelten vor allem die Beziehungen des Bošáca-Typs zur Kostolac-Gruppe,¹⁵ die ganz besonders im Waagtal markant sind. Die neuen Ausgrabungen in Jugoslawien weisen ebenfalls auf eine zeitliche und kulturelle Selbständigkeit der Kostolac-Gruppe hin.¹⁶ Weitere Aufschlüsse werden vielleicht die neuen Grabungen in Iža (Bez. Komárno) liefern, wo ausser Tonware der Kostolac-Gruppe auch klassische kannelierte Keramik vertreten war und vereinzelt ebenfalls Funde des Boleráz-Typs.^{17,18}

Es ist anzunehmen, dass im Bošáca-Material des oberen Nitra- und Žitavatales oder auch in Mähren die Einflüsse der Kostolac-Gruppe nicht so stark sein werden wie im Waagtal, da diese Landschaftsteile in keinem direkten Kontakt mit jenem Gebiet an der Donau standen, durch welches die Kostolac-Gruppe auf tschechoslowakisches Gebiet übergriff. Im unteren Waagtal schiebt sich die Besiedlung des Bošáca-Typs längs des Dudváh tief in die Ebene von Trnava vor. Die Autorin weist hierher (ausser einigen Neufunden) auch zwei ältere Funde slawonischer Schüsseln aus Abrahám und Velké Kostolany, Bez. Trnava,^{20,21} die von B. N o v o t n ý zu Funden der Kosihy-Čaka-Gruppe gereiht wurden, welche aber heute bereits sowohl formenkundlich als auch der Verzierung nach aus dieser Gruppe ausgeschieden werden können. Der Besiedlungsschwerpunkt der Kosihy-Čaka-Gruppe liegt im unteren Gran- und Nitratal, d. h. östlich der Waag;¹⁹ von der anderen Seite des letztgenannten Flusses ist vorderhand bloss eine Lokalität bekannt (Dolná Streda, Bez. Galanta²³). Eine weitere Forschungsaufgabe wird sein, die südliche Streuungsgrenze des Bošáca-Typs im unteren Waagtal festzustellen, eventuell auch die Möglichkeit seines direkten Kontaktes mit den Kostolac-Einschlägen an der Donau zu ermitteln.

Das obere Nitratal war von der Donau durch ein Landschaftsgebiet getrennt, das von Trägern der Kosihy-Čaka-Gruppe besiedelt war, wodurch die Durchsickerung der einzelnen Verzierungselemente direkt nach Norden erschwert gewesen sein dürfte. Einstweilen sind aus dem oberen Nitratal wenig Funde bekannt und ihre Beziehung zum Waagtal ist näher unbestimmbar; doch ist anzunehmen, dass der Unterschied gerade das Mass der Einflüsse der Kostolac-Gruppe sein wird. Von diesem Gesichts-

punkt hält die Autorin die Benennung "Kostolac-Bošáca-Horizont" in chronologischem Sinn für passender als die eventuelle Bezeichnung einer Zeit-, aber nicht Kulturstufe. Die Ausgrabungen von Siedlungen des Bošáca-Typs würden auf dem erwähnten Gebiet vor allem eine eingehendere Verarbeitung und Präzisierung seiner kulturellen und chronologischen Beziehungen zur Kosihi-Čaka-Gruppe ermöglichen, was mit Rücksicht auf seine Verbreitung und seine Beziehungen zu anderen spätneolithischen Gruppen eine Bedeutung auch ausserhalb des Rahmens der Südwestslowakei hätte.

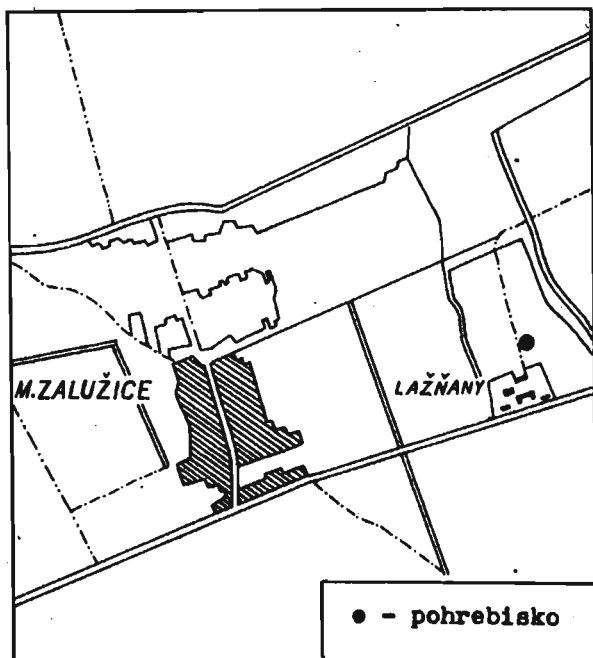
Übersetzt von B. Nieburová

POHREBISKO Z NESKOREJ DOBY KAMENNEJ V MALÝCH ZALUŽICIACH – LAŽŇANOCH

VOJTECH BUDINSKÝ-KRIČKA

Pohrebisko v Lažňanoch (obec Malé Zalužice, okres Michalovce) zistilo sa roku 1960 pri kopaní základov pod stavbu hospodárskej budovy na dvore JRD. Rozprestiera sa na terase nad južnou hranicou rozsiahlej močaristej preliačiny zvanej Blata, ťahajúcej sa úpäťm vihorlatského masívu. Obsah prvých troch hrobov zachránilo Zemplínske vlastivedné múzeum v Michalovciach (J. V i z d a l). Sondami, ktoré na nálezisku po tomto objave vykopalo spomenuté múzeum a krátko po ňom Archeologický ústav SAV (Š. Š p i a k), odkrylo sa ešte 17 hrobových celkov.¹ I keď pohrebisko nemožno považovať za úplne preskúmané, dá sa predpokladať, že sotva malo veľké rozmery.

Skúmalo sa na samom priestore staveniska, pokiaľ bolo miesto prístupné výkopu, a v najbližšom okolí základov stavby. Hroby spočívali plytko (10–50 cm) v ílovitej vrstve. Boli nepravidelne rozložené a väčšinou orbou porušené (obr. 2). Kontúry ich zásypov sa černeli vo vrstve hlíny len výnimočne. Zvyšky nedohorených kostí boli v urne alebo mimo nádob (jamové žiarové hroby), v niektorých prípadoch však celkom chýbali. Súdiac podľa kalcinovaných pozostatkov, na pohrebisku boli pochovaní dospelí i mladiství.

Obr. 1. Malé Zalužice - Lažňany.
Situácia náčrt.

OPIS HROBOV A ICH INVENTÁRA

H r o b 1

Zlepované a doplnované torzo veľkej amforovitej nádoby z jemnej hlíny, hladkého, matného povrchu, zvonku tmavohnedej, znútra červenohnedej farby; na vydutí mala pôvodne štyri vodorovné, hrotité ušká, zachovali sa dve; dno zvonku i znútra vyhranené; v torza 25,4 cm, $\varnothing$ vydutia 25,5 cm, $\varnothing$ dna 10,7 cm (obr. 5: 9).

Kalcinované kosti sa nachádzali (podľa J. V i z d a l a) mimo nádoby.

H r o b 2

Väčšina črepov zachránených z hrobu je z dvoch veľkých amforovitých nádob s dvojicou alebo štvoricou vodorovných zobákovitých úch na vydutí. Boli zhotovené z jemnej hlíny, jedna bola tmavošedej (obr. 4: 3–6), druhá šedohnedej farby

(obr. 4: 1, 2, 9), povrch obidvoch bol hladký, matný. Okrajový črep (obr. 4: 2), patriaci snáď k zlomkom druhej amforovitej nádoby, ukazuje na kónické hrdlo, ktorého ústie bolo nepatrne roztvorené; na vonkajšom povrchu črepa stopy leštenia. Okraj dna tmavošedej amfory bol zaoblený.

Niekoľko zlomkov z hnedožltého, z jemnej hlíny zhotoveného hrnčeka, ktorý mal dve nad ústie nádoby vyčnievajúce ušká (obr. 4: 7, 8); rekonštruovaný spodok pravdepodobne z tej istej nádoby.

Spodok mištičky alebo vypuklina z vydutia nádoby väčších rozmerov (obr. 4: 10), z jemnej hlíny, jasnohnedej farby.

Atypické črepy, ktoré nesúvisia s opísanými nálezmi.

Hrстка kalcinovaných kostí svedčiacich o pozostatkoch dospelého individua.

H r o b 3

Hnedošedá, z jemnej hlíny zhotovená miskovitá nádoba so štyrmi uškami, slabo vyčnievajúcimi nad ústie nádoby; hrdlo nízke, slabo prehnuté, skoro valcovité; na lalokovitých výbežkoch pod uškami dvojité jamky, na vydutí osem slabých guľovitých vypuklín, dno slabo vyhranené. Nádoba je rekonštruovaná; v 8,9 cm, $\varnothing$ ústia 11,5 cm, $\varnothing$ vydutia 14,4 cm, $\varnothing$ dna 5,5 cm (obr. 5: 3, obr. 6: 1).

Zvyšky kalcinovaných kostí (podľa zistenia J. V i z d a l a) nachádzali sa mimo nádoby.

H r o b 4

V černavom zásype na dne oválnej, lavórovitej jamky, dlhej ca 60 cm, širokej 30 cm a hlbkej 20 cm boli dve nádoby a blízko nich hniezdo nedohorených kostí dospelého individua (obr. 3: 1), medzi ktorými sa našli zlomky jantárových perál.

Hnedá dvojuchá vázička s nepatrne prehnutým kónickým, skoro valcovitým hrdlom, z jemnej hlíny, hladkého, lešteného povrchu, ušká pásikové, vydutie guľovité, dno zvonku vyhranené; takmer úplne zachovaná, iba miestami popukaná; v 11,5 cm, $\varnothing$ ústia 6,7 cm, $\varnothing$ vydutia 10,4 cm, $\varnothing$ dna 5,4 cm (obr. 5: 6).

Hnedý, z jemnej hlíny zhotovený dvojuchý hrnček so slabo prehnutým hrdlom. Ušká vyčnievajú nad ústie nádobky, okraj uprostred medzi nimi vyťiahnutý do slabého hrotu, dno zvonku výrazne, znútra slabo vypracované, povlak zväčša porušený. Nádobka je zlepovaná; v 8,5 cm, $\varnothing$ ústia 7,7 cm, $\varnothing$ vydutia 8,3 cm, $\varnothing$ dna 5,1 cm (obr. 5: 4).

Hrob bol rekonštruovaný podľa situačného náčrtu a je vystavený v Zemplínskom vlastivednom múzeu v Michalovciach ako nálezový celok (obr. 3: 1).

H r o b 5

Nemnoho zlomkov z tenkostenného, najskôr dvojúchého hrnčeka, zhotoveného z jemnej pastóznej hlíny žltohnedej farby. Pásikové uško, ktoré sa na črepe zachovalo, vyčnievalo nad ústie nádoby. Na zlomku z vydutia nádoby je guľovitá vypuklina, ohraničená žliabkom.

Primitívne, z jemnej hlíny urobená hnedá hrubostenná polguľovitá mištička so slabo vyznačeným dnom, zlepovaná a dopĺňovaná; v 4,6 cm, $\varnothing$ ústia 7,5 cm (obr. 5: 2).

Dva zlomky kalcinovaných kostí.

H r o b 6

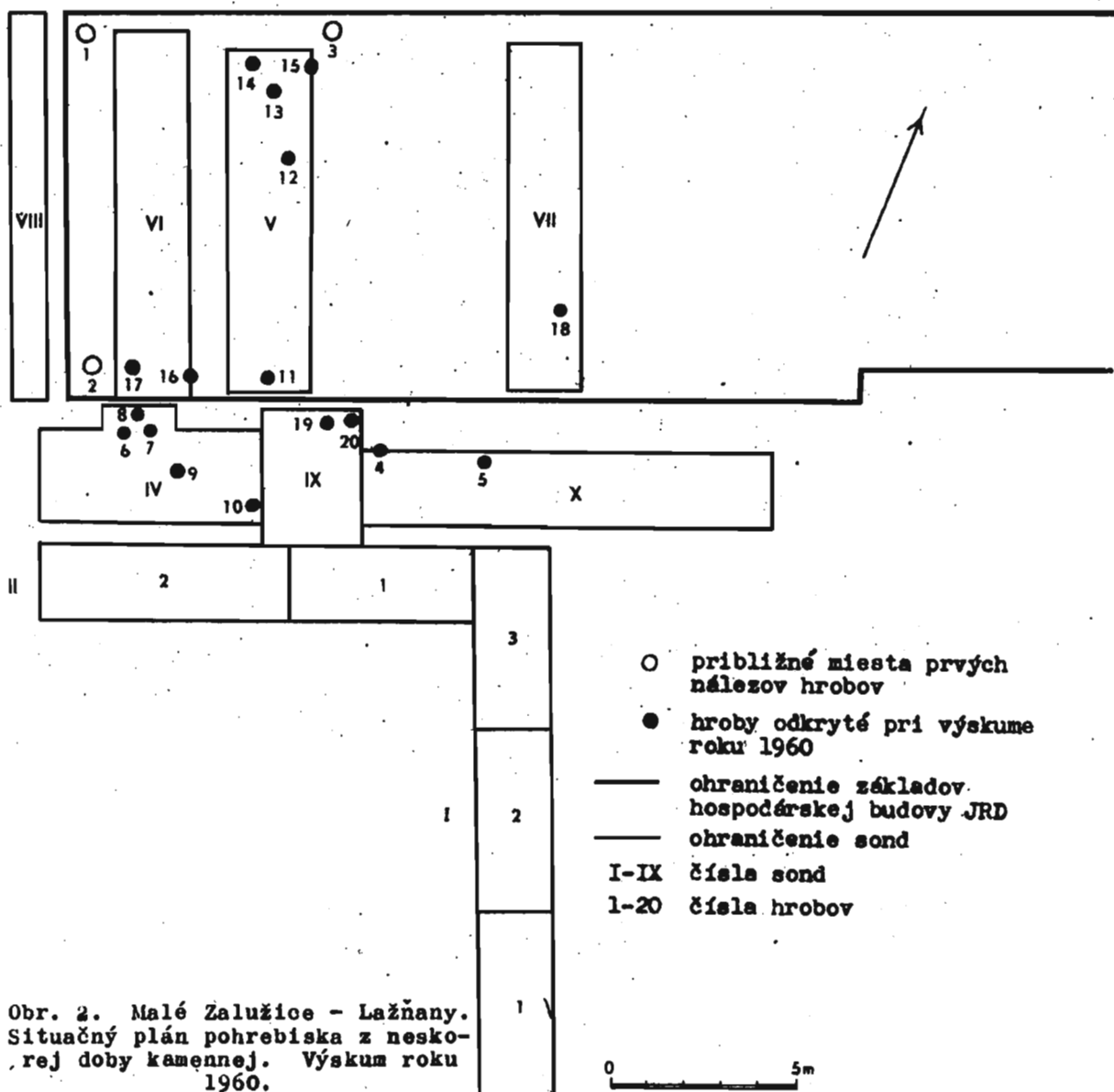
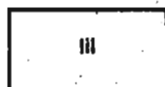
Výplň oválnej hrobovej jamky, ktorá bola približne 70 cm dlhá a najviac 53 cm široká, začínala sa v hĺbke 30 cm a siahala do hĺbky 50 cm pod povrch. V západnej časti hrobu boli tri nádoby, prvá z nich (1) spočívala na boku na výplni jamy, ostatné (2, 3) vo výplni jamy. Vo východnej polovici hrobu na dne jeho plytkej priehlbne našla sa len hrстка roztrúsených kalcinovaných kostí. Z najbližšieho

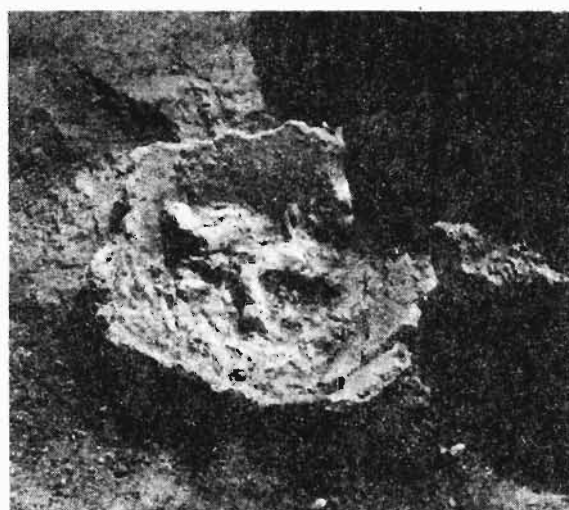
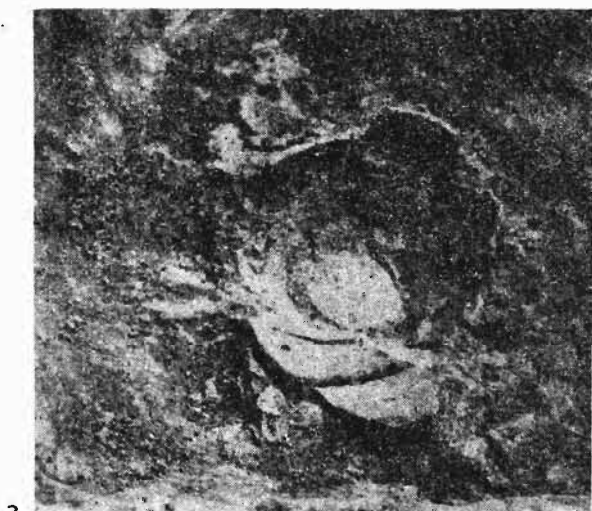
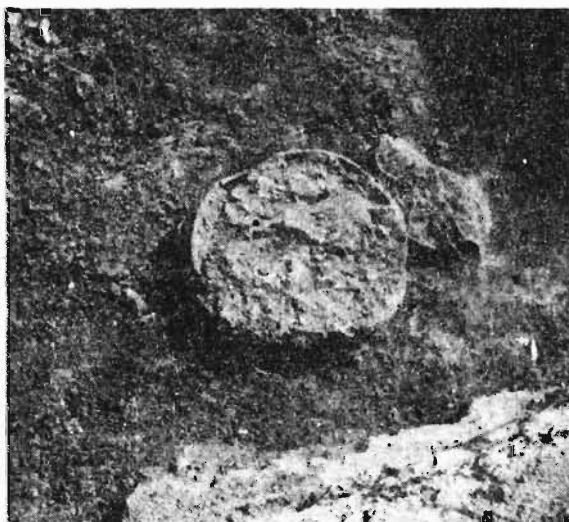
okolía hrobu získal sa atypický ōrepový materiál z rozličných nádob a zlomok kalcinovanej kosti.

1. Šedohnedý mliečnik s vysokým kónickým hrdlom a dvoma hrubými uškami na rozhraní hrdla a vydutia, z jemnej hliny, pomerne široké dno má vyhranený okraj a je slabo dovnútra klenuté, na vydutí badať osem slabých, zvislých hrán; zlepovaný, doplňovaný; v 21,4 cm, $\varnothing$ ústia 6,2 cm, $\varnothing$ vydutia 15,1 cm, $\varnothing$ dna 8,3 cm (obr. 5: 5, obr. 6: 2).

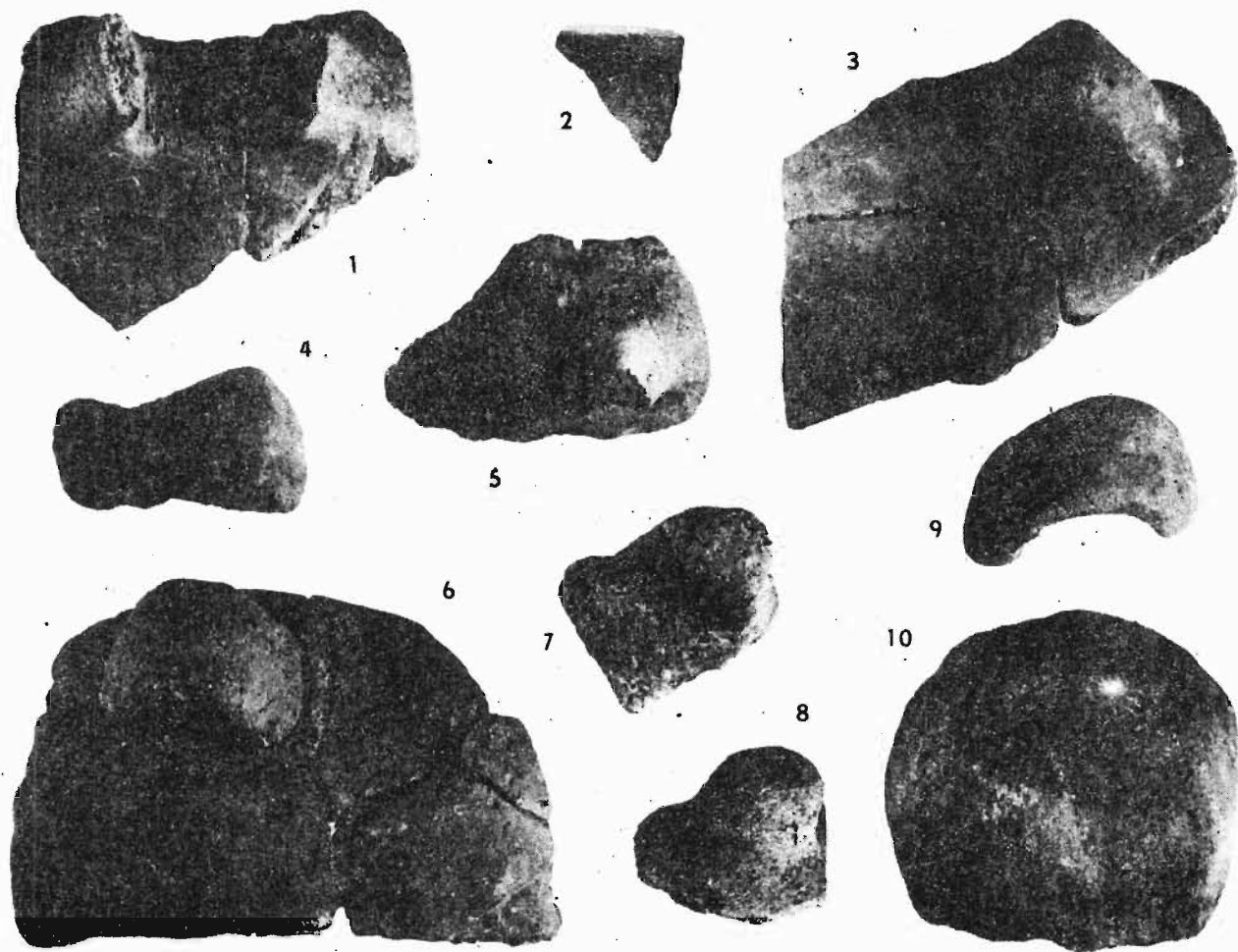
2. Široká dvojuchá amforka s nízkym, slabo prehnutým valcovitým hrdlom, pod ktorým je medzi uškami na jednej i druhej strane hrotitá vypuklina, dno je nepravidelne vyhranené, miestami slabo odsadené; z jemnej hliny, červenohnedej farby, nehladkého povrchu, zlepovaná i doplňovaná; v 13,3 cm, $\varnothing$ ústia 9,5 cm, $\varnothing$ vydutia 11,9 cm, $\varnothing$ dna 7,5 cm (obr. 5: 7, obr. 6: 3).

3. Šedohnedý ōrpák s valcovitým hrdlom a s pásikovým, nad ústie nádoby vyčnievajúcim uškom, dno guľovitého spodku je vyhranené; z jemnej hliny, nehlad-

Obr. 3. Malé Zalužice - Lažňany. 1 - hrob 4, 2 - hrob 14,
3 - hrob 15, 4 - hrob 17, 5 - hrob 18, 6 - hrob 20.

Obr. 4. Malé Zalužice - Lažňany.
Zlomky amforovitých nádob z hrobu 2.

kého povrchu, zlepovaný, doplnený; výška s uškom 10,2 cm, po ústie 9,2 cm, $\varnothing$ ústia 6,7 cm, $\varnothing$ vydutia 9,4 cm, $\varnothing$ dna 4,4 cm (obr. 5: 1).

H r o b 7

Porušený hrob, priehlbeň sa nezistila, nálezy sa ukázali v hĺbke 20-25 cm. Fragment zo spodnej časti hnedošedej nádoby väčších rozmerov, ktorej dno bolo slabo vyhranené.

Fragment tmavohnedej, mierne vypuklej, skoro kolmostennej šálky hladkého povrchu.

Zlomok zo spodku šedohnedej, primitívne zhotovenej nádobky, ktorej dno bolo miestami odsadené.

Dva zlomky kalcinovaných kostí.

H r o b 8

V hĺbke 20 cm narazilo sa na urnu, ktorej hrdlo bolo zničené, jamka hrobu sa nedala zistiť.

Rekonštruované torzo šedohnedej, miestami tmavošedej, hnedej i žltohnedej amforovitej nádoby, zhotovenej z jemnej hlíny; hrdlo bolo pravdepodobne kužeľovité. Pod vydutím urny sú dve väčšie a nad vydutím boli pôvodne štyri menšie vodorovné uchá, z ktorých sa zachovalo iba jedno; dno zvonku i znútra vypracované, povrch zväčša hladký; v torza 23,6 cm, $\varnothing$ vydutia 27,6 cm, $\varnothing$ dna 13,5 cm (obr. 5: 8).

Zlomok kostí z urny svedčí o hrobe dospelého, ostatné zvyšky kaloinovaných kostí, ktoré sa našli v urne, sú nezvestné.

H r o b 9

Porušený hrob; jama sa nedala zachytiť. V hĺbke 20-30 cm našli sa zlomky zo spodnej časti šedej, miestami šedohnedej nádoby - popolnice, zhotovenej z jemnej hliny, hladkého povrchu s vyhraneným okrajom dna, a nedohorené kosti dospelého individua.

H r o b 10

Čierna výplň hrovej jamy začínala sa v hĺbke 30 cm a siahala do hĺbky 43 cm. Oválna, lavórovitá priehľben hrobu bola 65 cm dlhá a 50 cm široká.

V strede jamky našli sa črepy zo spodnej časti popolnice väčších rozmerov ($\varnothing$ dna 11,4 cm), zvonku tmavej, šedohnedej farby, hladkého povrchu so stopami leštenia, znútra červenohnedej farby; z jemnej sludnatej hliny; okraj dna bol slabo vyhranený.

Kosti z urny patria dospelému individuu.

Prílohou hrobu bola nádobka, položili ju k urne hore dnom. Je to zachovalá, tmavohnedá bezuchá šálka nehladkého povrchu, zhotovená z jemnej hliny; má nízke, valcovité hrdlo a guľovitý spodok so slabo naznačeným dnom; v 5,5 cm, $\varnothing$ ústia 6,6-6,8 cm, $\varnothing$ vydutia 7,8 cm, $\varnothing$ dna 3 cm (obr. 7: 3).

H r o b 11

Porušený hrob, jama sa nezistila; bez stôp kostí. Medzi črepmi nájdenými v hĺbke 20 cm boli zlomky zo žltohnedej nádoby, snáď z hrnčeka, ktorý mal nevysoké, slabo prehnuté hrdlo, ďalej tri zlomky z tmavohnedej kužeľovitej nádoby hladkého povrchu so stopami leštenia ($\varnothing$ dna 4 cm), spodok šedohnedej, primitívne zhotovenej nádoby s odsadeným dnom ($\varnothing$ dna 3,9-4,3 cm), tri črepy zo spodku hnedošedej nádoby a niekoľko atypických črepov. Opísaný črepový materiál je z jemnej hliny.

H r o b 12

Kontúra zásypu priehľbne hrobu nedala sa zistiť. Na prvé zlomky urny prišlo sa už v hĺbke 10 cm pod povrchom.

Hnedá bezuchá amforovitá nádoba - popolnica, ktorej nevysoké kužeľovité hrdlo sa plynule spája s vydutím nádoby; z jemnej hliny, hladkého povrchu, okraj dna slabšie vyhranený; zlepovaná, dopĺňovaná; v 26,3 cm, $\varnothing$ ústia 12 cm, $\varnothing$ vydutia 27,3 cm, $\varnothing$ dna 9,4 cm (obr. 7: 1). Zlomky kostí nájdené v urne sú nezvestné.

H r o b 13

Obsah hrobu začínal sa zisťovať v hĺbke 20 cm pod povrchom, kontúra hrovej jamky sa však nedala zachytiť.

Žltohnedý, tenkostenný, dvojuchý, z väčšej časti rekonštruovaný hrnček s nízkym, kónickým, slabo prehnutým hrdlom, oddeleným od vydutia nepravidelnou ryhou; z jemnej hliny, povrch zväčša hladký; drobné, ale pomerne široké pásikové ušká (zachovalo sa iba jedno) vyčnievali nad ústie nádoby; v 10,5 cm, $\varnothing$ ústia 9 cm, $\varnothing$ vydutia 9,4 cm, $\varnothing$ dna 5,9 cm (obr. 7: 2).

Neďaleko nádoby našla sa vypálená hrudka hliny.

Bez stôp po kostiach; ide najskôr o detský hrob.

H r o b 14

Hrobová jamka nedala sa zachytiť. Obsahoval popolnicu, dve menšie nádoby, ktoré ležali západne od urny tesne pri jej boku (obr. 3: 2) a ojedinelé črepy z iných nádob.

Kosti z urny sa nezachovali.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

Obr. 5. Malé Zalužice - Lažňany. 1, 5, 7 - hrob 6; 2 - hrob 5;
3 - hrob 3; 4, 6 - hrob 4; 8 - hrob 8; 9 - hrob 1.

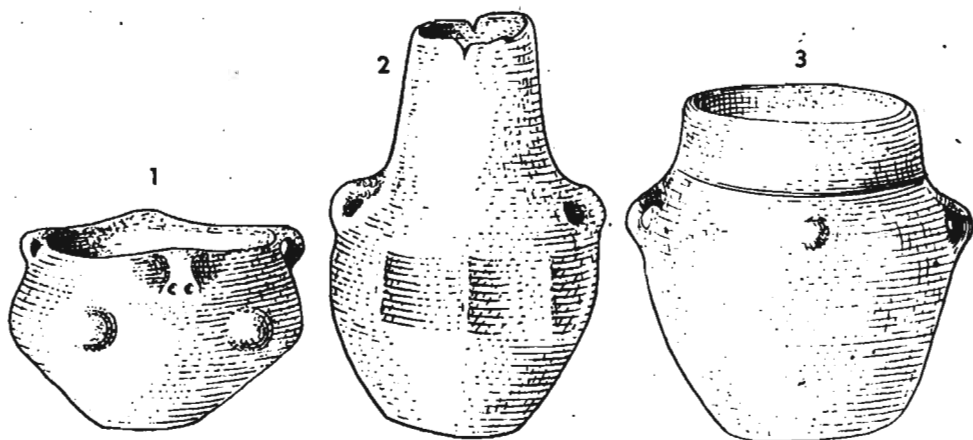
Amforovitá popolnica s kónickým, z väčšej časti porušeným hrdlom, ktoré slabým lomom splýva s plecami nádoby; z jemnej hlíny, zvonku prevažne hnedej a hnedošedej farby, hladkého povrchu so stopami leštenia na spodku, na vnútornej stene tmavošedej farby; na vydutí nádoby boli dve vodorovné zobákovité uchy, zachovalo sa iba jedno, okraj dna je vyhranený; zlepuvaná, dopĺňovaná; v torza 29,2 cm, $\varnothing$ vydutia 28,7-29,2 cm, $\varnothing$ dna 11,5 cm (obr. 7: 6).

Zlomky tenkostenného dvojuchého hrnčeka, zhotoveného z jemnej hlíny, hladkého, miestami nerovného povrchu, žltohnedej farby. Nízke valcovité hrdlo nádoby sa výrazne oddeľuje od jej vydutia. Ušká boli pásikové (zachovalo sa iba jedno) a vyčnievali nad ústie nádoby, na vydutí medzi nimi bol kužeľovitý hrbolček (obr. 7: 5). Rekonštruovaný spodok hrnčeka ukazuje vyhranené dno (obr. 7: 5a).

Bezuchá šálka s nízkym valcovitým hrdlom, guľovitým spodkom a vyhraneným dnom, z jemnej hlíny, tmavohnedá, hladkého povrchu, zlepuvaná, dopĺňovaná; v 7,7 cm, $\varnothing$ ústia 6,9 cm, $\varnothing$ vydutia 10 cm, $\varnothing$ dna 5,3 cm (obr. 7: 4).

Okrajový črep z šedej amfory s priamym hrdlom a s vodorovným uškom pod hrdlom.

Šedohnedý okrajový črep z hrnčeka s pásikovým uškom.

Obr. 6. Malé Zalužice - Lažňany. 1 - hrob 3; 2, 3 - hrob 6.

H r o b 15

Porušený hrob, jama sa nezistila, na nálezy sa prišlo v hĺbke 25 cm.

Spodná časť šedej amforovitej nádoby z jemnej, sludnatej hlíny, hladkého povrchu; na črepoch sa zachovali dve vodorovné zobákovité uchy; okrajový črep ukazuje na priame kónické hrdlo; $\varnothing$ dna 11 cm (obr. 3: 3).

V nádobe boli dve obsidiánové čepeľky, d 2,3 a 3,2 cm (obr. 8: 2, 3) a lichožeňníkové škrabadlo s obvodovou šupinkovou retušou, z nadbužského hnedého rohova, d 5,25 cm (obr. 8: 1). V blízkosti nádoby našli sa iba dva zlomky kalcinovaných kostí a niekoľko črepov z červenohnedej, najskôr dvojuchého hrnčeka.

H r o b 16

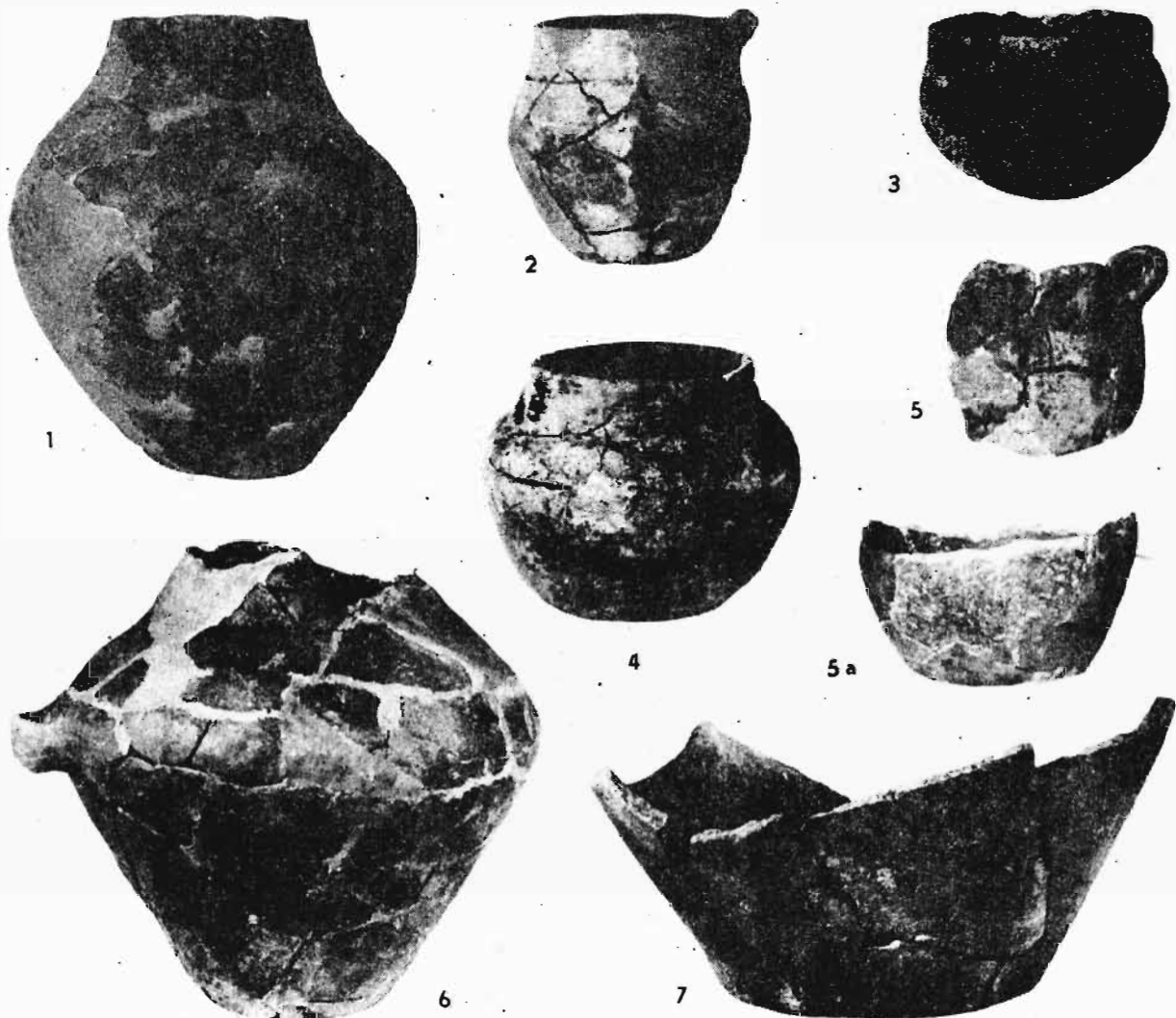
Porušený hrob, odkrytý v hĺbke 17 cm, hrobová jamka sa nezistila.

Črepy zo spodnej časti tenkostennej urny, zhotovenej z jemnej hlíny, zvonku šedej, znútra žltohnedej farby. Zlomky kostí z urny patrili najskôr dospelému individuu.

H r o b 17

Porušený hrob, odkrytý v hĺbke 20-25 cm, kontúra hrobovej jamky sa nedala zachytiť.

Črepy zo spodnej časti červenohnedej, primitívne vyrobenej popolnice, hrbo-

Obr. 7. Malé Zalužice - Lažňany. 1 - hrob 12, 2 - hrob 13, 3 - hrob 10, 4-6 - hrob 14, 7 - hrob 20.

tatého, miestami slamovaného povrchu, zhotovenej z jemnej hliny (obr. 3: 4). Na dne urny boli kosti dospelého individua.

H r o b 18

Porušený hrob, odkrytý v hĺbke 35 cm, hrobová jamka sa nezistila.

Spodná časť hnedej, primitívne z jemnej hliny zhotovenej popolnice nehladkého povrchu so slabo vyhraným dnom; na troch črepech stopy ucha, svedčiace snáď o dvojuchom hrnci (obr. 3: 5). V urne boli - súdiac podľa lebečných kostí - pozostatky mladistvého individua.

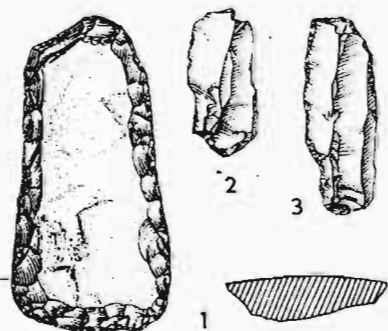
H r o b 19

Porušený hrob, odkrytý v hĺbke 25 cm, hrobová jamka sa nedala zistiť.

Spodok hnedej, z jemnej hliny zhotovenej nádoby hladkého povrchu, okraj dna je vyhraný (Ø 7,1 cm). Pozostatky kostí sa nenašli.

H r o b 20

Porušený hrob, odkrytý v hĺbke 25 cm, bez obrysu jamky.

Obr. 8. Malé Zalužice - Lažňany. Hrob 15.

Rekonštruovaná kužeľovitá spodná časť hnedej, z jemnej hlíny zhotovenej popolnice hladkého povrchu s vyhraneným dnom ($\varnothing$ 13,4 cm), v torza 12,8 cm (obr. 7: 7). V urne boli kosti nedospelého jednotlivca (obr. 3: 6).

Inventár preskúmanej časti pohrebiska v Lažňanoch pozostáva, ako z opisu hrobov vysvitá, skoro výlučne z nádob. Len výnimočne sa našli jantárové perly (hrob 4) a kamenné nástroje (hrob 15). Medzi keramickými nálezmi najvýznamnejšia je veľká amforovitá nádoba s hrotitými, vodorovne nasadenými uchami na bokoch a po nej hrnček s dvojicou ušíek, mierne vystupujúcich nad ústie. V dvoch prípadoch bola v hrobe menšia amfora s uškami na rozhraní hrdla a vydutia a v ďalších dvoch bezuchá guľovitá šálka s nízkym valcovitým hrdlom. Z ostatných keramických nálezov z pohrebiska treba spomenúť bezuchú amforovitú nádobu s kónickým hrdlom, črpák s uškom na hrdle, štvoruchú misku a primitívnu misičku. Výzdoba na nádobách je veľmi zriedkavá a prostá, obmedzuje sa na ich vydutie. Na štvoruchej miske výzdoba pozostáva zo slabých, skoro nepozorovateľných kruhovitých vypuklín a z dvojíc jamôk pod uškami (obr. 6: 1), na mliečniku s vysokým kónickým hrdlom zo slabých, skoro nebadateľných zvislých hrán (obr. 6: 2), na dvoch hrnčekoch (hrob 5 a 14) a na amforke s uškami pod hrdlom (obr. 6: 3) z hrboľčiekov. Keramika z Lažňan je zhotovená z jemnej hlíny, má hladký, výnimočne leštený alebo nerovný, hrboľatý povrch a najčastejšie hnedú, žltohnedú a šedohnedú, zriedkavejšie šedú a výnimočne i tmavošedú a červenohnedú farbu.

HROBOVÉ NÁLEZY Z VEĽKÝCH LAZOV

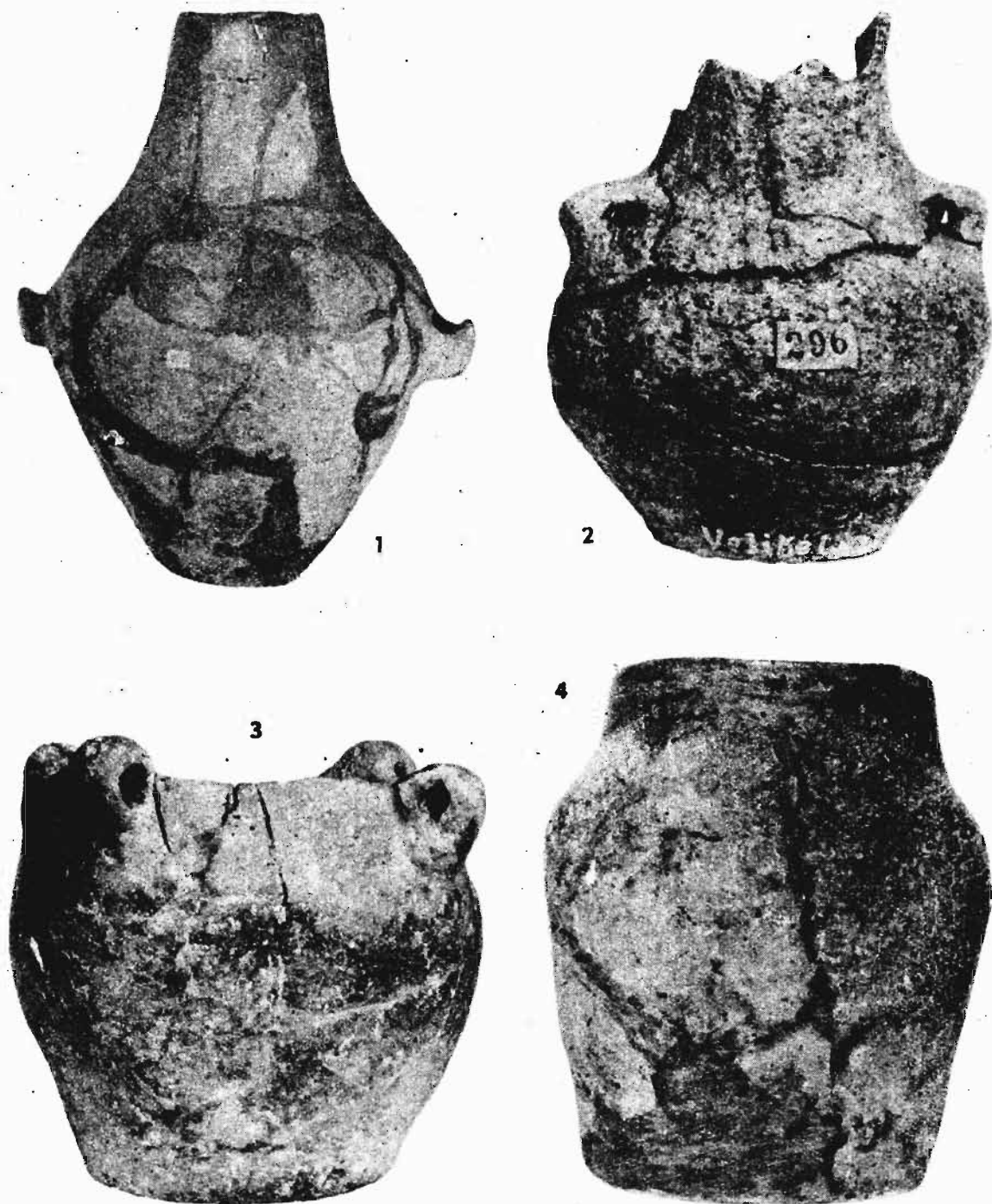
Pri hľadaní a sledovaní analógií k nálezom z Lažňan na prvom mieste si zasluhuje pozornosť pohrebisko vo Veľkých Lazoch v Užhorodskom okrese (USSR), ktoré je tiež žiarové a zrejme súrodé a súčasné s lažňanským. Škoda, že nepoznáme bližšie nálezové okolnosti jeho pamiatok. V Zakarpatskom štátnom vlastivednom múzeu v Užhorode je totiž zo spomenutého náleziska okrem troch nádob, typologicky veľmi blízkych lažňanskej keramike (a okrem ešte iných nádob) i miska s hrotitými vypuklinami, patriaca bezvýhradne do staršej fázy tiszapolgárskej kultúry a džbánok hlásiaci sa k fúzesabonskej keramike.

Nálezy z Veľkých Lazov doteraz neboli publikované, vyšla o nich iba krátka správa od J. P l o t é n y i h o.² Vzhľadom na úzky súvis tohto pozoruhodného materiálu s nálezmi z Lažňan využívam túto príležitosť i na uverejnenie aspoň zachovalejších nádob z Veľkých Lazov, opatrovaných v spomenutom múzeu v Užhorode. K tomu ma nabádalo i riaditeľstvo múzea, ktoré ochotne dalo nielen súhlas k publikovaniu nálezov, ale poskytlo mi i príslušný fotomateriál a opis nálezov, za čo som vďakou zaviazaný najmä S. I. P e n i a k o v i, kustódovi historických zbierok múzea.

Nálezy sa zistili v júni roku 1902 na poli pri veľkolazijskom liehovare na ploche približne 280 m², v hĺbke 20 cm pod humusom, v hlinitej vrstve so stopami ohňa. Okrem množstva črepov našli tu i väčší počet zachovaných nádob, viac kusov obsidiánových nástrojov, 180 odštepov rohovca a radiolaritu, dve kamenné dláta a veľký, primitívne opracovaný žarnov. O ohniskách svedčili nálezy tehloviny. Z výzdobných prvkov na črepoch nálezca J. P l o t é n y i si všimol hlavne lineárnu výzdobu s pretínajúcimi sa čiarami a prstami vtlačanú jamkovú výzdobu. Podľa neho na mieste bolo rozsiahle neolitické sídlisko; o hroboch sa vôbec nezmiňuje.³

Vo Veľkých Lazoch išlo o pohrebisko, založené najskôr na mieste opusteného, teda staršieho sídliska. Nálezca - ako z jeho zprávy vysvitá - si zrejme nepovšimol.

mol zvyšky nedohorených kostí v nádobách alebo v porušených hroboch. O hroboch svedčí nielen fakt, že sa našli i celé nádoby, ale najmä to, že najväčšia z nádob (obr. 9: 1) obsahovala množstvo kalcinovaných kostí. Na žiarový hrob poukazuje bezpečne i amforka (obr. 9: 2), o ktorej J. J a n k o v i c h zaznačil do inventára užhorodského múzea, že sa našla v urne medzi zvyškami kostí. Treba tiež poznamenať, že zo zachovaných nádob, teda nádob pochádzajúcich zrejme z hrobu alebo hrobov, ani jedna nie je zdobená lineárnym alebo jamkovým ornamentom. Nálezy z Veľkých Lazov dostali sa do býv. Lehoczského múzea v Mukačeve až roku 1935.⁴

Obr. 9. Velikiye Lazy, okr. Užhorod (Zakarpatská oblasť USSR).
Nádoby uložené v Zakarpatskom štátnom vlastivednom múzeu v Užhorode.

O p i s n á l e z o v z V e l k ý c h L a z o v

B₃-247/1. Amforovitá popolnica s konickým hrdlom, ktoré lahodne bez lomu splýva s vajcovitou spodnou časťou nádoby, na bokoch sú dve vodorovné zobákovité uchá; z piesočnatej hlíny, hladkého povrchu, šedej farby, zlepuvaná, dopĺňovaná; v 40 cm, $\varnothing$ ústia 10 cm, max. š v rozpätí úch 30 cm, $\varnothing$ dna 10 cm (obr. 9: 1). V urne podľa záznamu J. J a n k o v i c h a bolo 2900 g kalcinovaných kostí.

B₃-247/2. Torzo dvojuchej amforky, zhotovenej z piesočnatej hlíny, tmavosivej farby, hladkého povrchu; v torza 11 cm, $\varnothing$ vydutia 8,5 cm, $\varnothing$ dna 4 cm (obr. 9: 2). Našla sa, ako bolo už spomenuté, medzi zlomkami kalcinovaných kostí v urne (č. B₃-247/17).

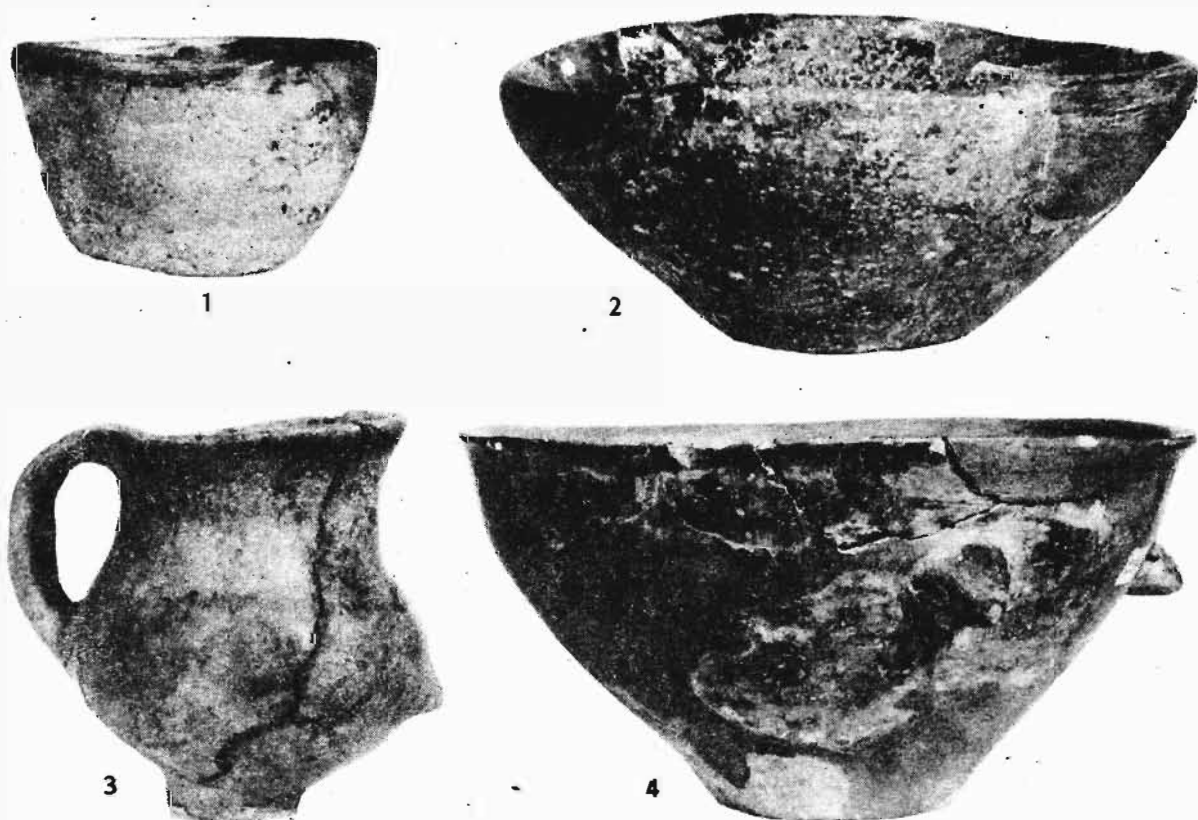
B₃-247/3. Bezuchý hrniec nepravidelného tvaru s nízkym kónickým hrdlom, z jemnej piesočnatej hlíny, hladkého povrchu, okrovočervenkavej farby, rekonštruovaný; v 17,2 cm, $\varnothing$ ústia 9,5-10,7 cm, $\varnothing$ vydutia 13,8-15 cm, $\varnothing$ dna 10,2-11,2 cm (obr. 9: 4).

B₃-247/4. Tenkostenná červenohnedá miska so slabo vyhnutým ústím a kužeľovitým spodkom; z jemnej hlíny, hladkého povrchu, pod hrdlom nádoby zachovali sa dve hrotité prevrtnané vypukliny; zlepuvaná a z väčšej časti dopĺňovaná; v 10,9 cm, $\varnothing$ ústia 20,5 cm, $\varnothing$ dna 6,5 cm (obr. 10: 4). Tiszapolgárska keramika.

B₃-247/5. Štvoruchý, z piesočnatej hlíny zhotovený hrnček so stiahnutým ústím, hladkého povrchu, jasnej okrovej farby; zlepuvaný, dopĺňovaný; v 8,5 cm, $\varnothing$ ústia 8,2 cm, $\varnothing$ vydutia 9 cm, $\varnothing$ dna 5,9 cm (obr. 9: 3).

B₃-247/6. Tmavosivá kónická miska z piesočnatej hlíny, hladkého povrchu, dopĺňovaná; v 4 cm, $\varnothing$ ústia 10 cm, $\varnothing$ dna 3,5 cm (obr. 10: 2).

B₃-247/7. Podobná miska z jemnej hlíny, hladkého povrchu, tmavosivej farby, dopĺňovaná; v 3,8 cm, $\varnothing$ ústia 6 cm, $\varnothing$ dna 4 cm (obr. 10: 1).

Obr. 10. Velikije Lazy, okr. Užhorod (Zakarpatská oblasť USSR).
Nádoby uložené v Zakarpatskom štátnom vlastivednom múzeu v Užhorode.

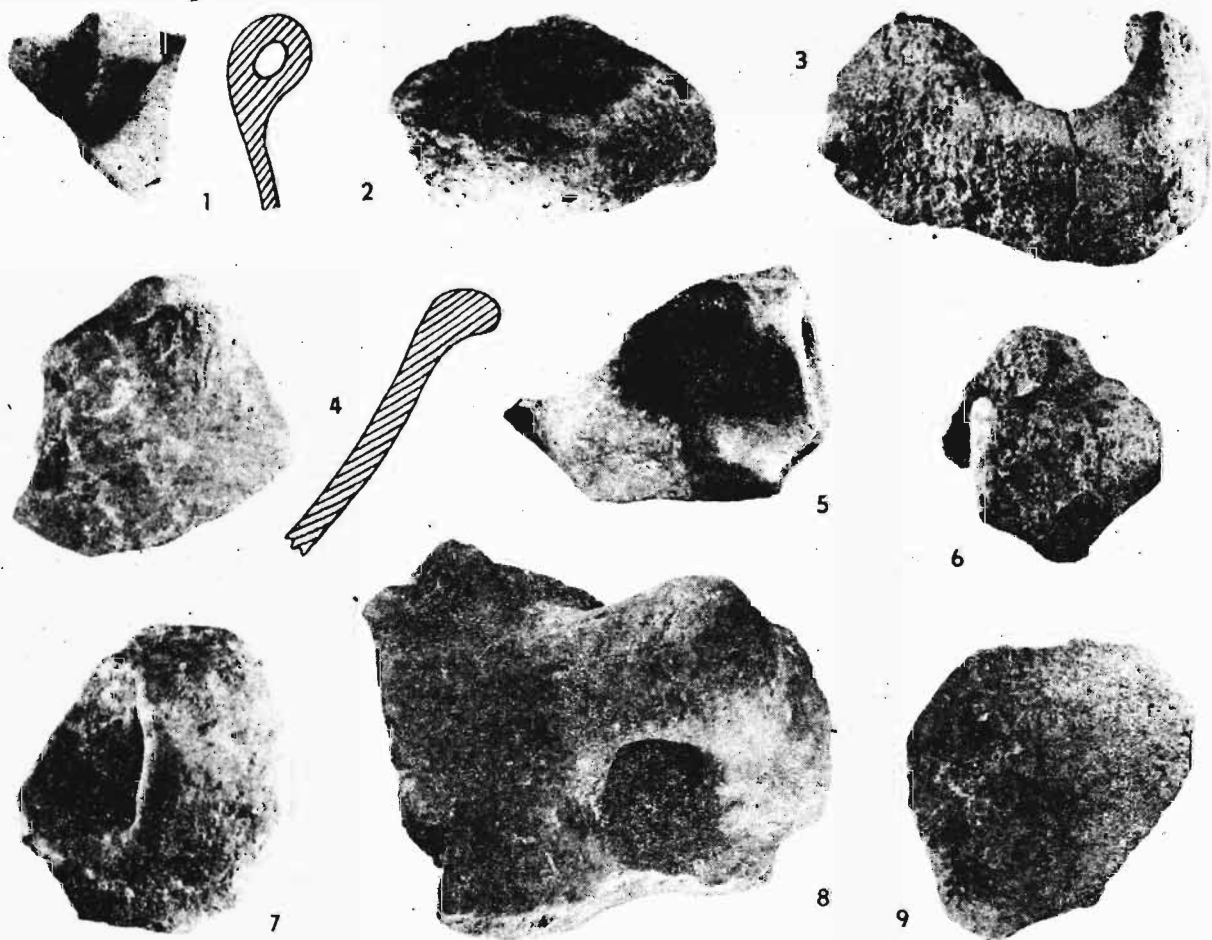
269. Tmavohnedý džbánok s prehnutým hrdlom, nôžkovitým dnom a s hrotitou vypuklinou na vydutí, hladkého povrchu, zachovalý; v 6,6 cm, $\varnothing$ ústia 4,7 cm, $\varnothing$ vydutia 6,1 cm, $\varnothing$ dna 2 cm (obr. 10: 3). Fúzesabonská keramika.

SÍDLISKOVÉ NÁLEZY Z VEĽKÉHO ŠARIŠA

Druhou lokalitou, z ktorej nálezy sa typologicky úzko viažu k lažnianskej keramike, je Veľký Šariš, okres Prešov. V tomto prípade ide o nálezy zo sídliska objaveného na riečnej terase severne od úžiny, ktorou sa prediera Torysa do prešovskej oblasti. Na toto rozsiahle sídlisko, patriace v jadre ľudu s bukovohorskou a kanelovanou keramikou, prvý upozornil J. R e p č á k. Sústavný výskum sa na ňom doteraz neuskutočnil.

Prvé zlomky nádob neskorolengyelského rázu z Veľkého Šariša, ktoré nás v súvisí s lažnianskym a veľkolazienským pohrebiskom môžu zaujímať, zistil autor pri štúdiu nálezov, zachránených zo spomenutého sídliska spolupracovníkom prešovského múzea F. B l a h u t o m roku 1960 pri výkope priekopy pre vodovodné potrubie. Pri týchto prácach sa narušila a miestami aj prečala tmavá výplň početných kultúrnych jám. Niekoľko črepov neskorolengyelskej keramiky našiel F. B l a h u t a v zásype jednej z porušených jám.

Ďalšie zlomky neskorolengyelskej keramiky zistil autor medzi materiálom z veľkošarišského sídliska pri revízií starších nálezov, uložených v múzeu v Pre-

Obr. 11. Veľký Šariš, okr. Prešov.
Neskorolengyelská keramika zo sídliska.

šove. Ide o niekoľko črepov z povrchového zberu spolupracovníka prešovského múzea J. R e p č á k a (čís. nálezov 276/56).

N á l e z y z í s k a n é F. B l a h u t o m :

Zlomok z vydutia tmavosivej amforovitej nádoby hladkého povrchu s vodorovným hrotitým uchom (obr. 11: 8).

Okrajový zlomok žltohnedého hrnčeka hladkého povrchu, ktorého ušká (boli pravdepodobne dve) slabó vyčnievali nad ústie nádoby (obr. 11: 1).

Okrajový zlomok s vypuklinou, z šedej, najskôr misovitej nádoby (obr. 11: 4).

N á l e z y J. R e p č á k a :

Dva črepy drsného povrchu s vodorovným uchom, z červenkastožltých, pravdepodobne amforovitých nádob (obr. 11: 2, 3).

Žltohnedý črep podobného povrchu so zlomkom vodorovného ucha (obr. 11: 6).

Črep podobnej farby a povrchu s masívnym uchom, ktoré bolo najskôr zvislé pripojené na vydutie nádoby (obr. 11: 7).

Tmavosivý, miestami žltavošedý črep hladkého povrchu, najskôr z dvojuchej amforovitej nádoby. Na zlomku sa zachovalo hrubé pásikové uško, v ktorého lalokovite predĺženej spodnej časti je jamka (obr. 11: 5).

Zlomok z vydutia červenkastožltej nádoby drsného povrchu, so slabou kruhovitou vypuklinou (obr. 11: 9).

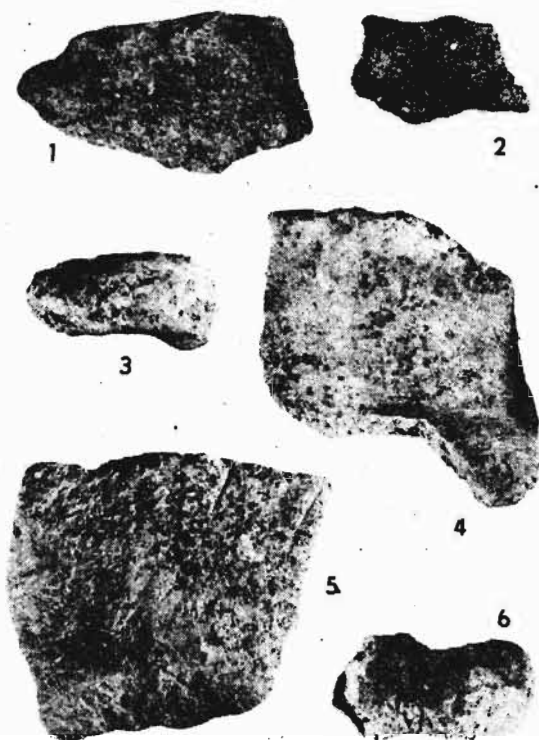
Opísané zlomky z Veľkého Šariša sú z nádob zhotovených z jemnej hliny a dobre vypálených. Sú prvými nálezmi keramiky tohto rázu v kotline Torysy. S nimi možno súvisia ešte ďalšie črepy, ako aj niektoré nálezy štiepanej kamennej industrie zo sídliska, ťažko ich však oddeliť od materiálu bukovohorskej a kanelovanej keramiky, ktorá na sídlisku dominuje. Z opísaných sporadických nálezov lengyelského rázu k hlavným tvarom keramiky z Lažňan najlepšie možno prirovnať prvé zlomky (obr. 11: 8, 1).

Iného rázu sú črepy neskorolengyelskej keramiky, nájdené roku 1959 na Pavlovičovom námestí v Prešove pri výskume na tamojšom sídlisku z doby rímskej. Ústia nádob - súdiac podľa týchto niekoľkých zlomkov - boli na okraji vlnovite pretláčané (obr. 12; čís. nálezov AÚ SAV 202, 350/59). Avšak od veľkošarišskej i lažňanskej keramiky sa líši i keramika lengyelského typu, nájdená najnovšie na sídlisku v Lúčkach,⁵ vo Veľkých Raškoviach⁶ a v sídliskovej jame v Oboríne,⁷ teda na lokalitách ležiacich neďaleko od pohrebiska v Lažňanoch.

ROZBOR A ZHODNOTENIE NÁLEZOV Z MÁLYCH ZALUŽÍC-LAŽŇAN

Pre zaradenie pohrebiska v Lažňanoch rozhodujúci význam majú veľké amforovité nádoby s vodorovnými uchami na bokoch (obr. 4: 1-6, 9; obr. 5: 8, 9; obr. 7: 6, 7). Predstavujú najčastejšiu a najdôležitejšiu z vedúcich keramických foriem v Lažňanoch, ktorou sa pohrebisko zjavne hlási do lengyelského okruhu. Zrejme do tohto okruhu patrí i pohrebisko vo Veľkých Lazoch. K urne z tohto pohrebiska (obr. 9: 1) najbližšími analógiami sú nesporne spomenuté lažňanske amforovité nádoby. S týmto typom nádob súvisia i opísané zlomky s vodorovným uchom zo sídliska vo Veľkom Šariši (obr. 11: 2, 3, 6, 8). Amforovité nádoby s vodorovnými uchami sa výnimočne našli i na tiszapólgárskych⁸ a bodrogkereszturských pohrebiskách,⁹ tvarove však nepomerne bližšie stoja k lažňanským nálezom, teda i k amforovitej urne z Veľkých Lazov, vázy podobného druhu z neolitických sídlisk s maľovanou keramikou až z povodia Oltu v Sedmohradsku¹⁰ a východne od karpatského oblúka,¹¹ ktoré sú akoby ich zdobenými obmenami. Pri pohľade na amforovité nádoby z Lažňan pripomíname si i putne lužianskej¹² a moravsko-slovenskej maľovanej

keramiky¹³ a fľašovitú amfory z okruhu lengyelskej kultúry v Malopoľsku.¹⁴ Ide zrejme o tvar nielen značne rozšírený, ale i dlho sa udržiavajúci, ktorého prototypy treba hľadať snáď už na sídliskách s krišskou¹⁵ a vinčianskou kultúrou.¹⁶ Lažnianske nálezy reprezentujú pravdepodobne už formu, ktorou sa v okruhu lengyelských kultúr v hornom Potisí zakľučuje vývin nádob tohto druhu.

Obr. 12. Prešov, Pavlovičovo nálezisko. Keramika neskorolengyelského rázu zo sídliska.

torzovite zachovanej mištičky (obr. 5: 2),²² ktorej podobná sa našla i vo Veľkých Lazoch (obr. 10: 1).

Ku dvom amforkám s uškami na rozhraní hrdla a vydutia (obr. 5: 5, 6) sú opäť pomerne blízke analógie na bodrogkereszturských pohrebiskách.²³ Jedna z nich svojím vysokým kónickým hrdlom (obr. 5: 5) podobá sa (odhliadnúc od umiestnenia ušíek a od výzdoby) i mliečnikom spomenutej kultúry.²⁴ Najbližšou analógiou k tomuto tvaru z Lažnian ostáva však zatiaľ vázička z Veľkých Lazov (obr. 9: 2). Za príliehavú analógiu tretej amforky z Lažnian, nádoby s dvojicou ušíek pod hrdlom a s dvoma vypuklinami na vydutí (obr. 5: 7; obr. 6: 3), považujem nádobu tiszapolgárskeho typu z pohrebiska v Hódmezővásárhelyi (Kotacpart).²⁵ Dvojuchá váza menších rozmerov bola najskôr i na sídlisku vo Veľkom Šariši (obr. 11: 5).

Osobitne sa vyníma medzi nálezmi z Lažnian štvorúchá profilovaná miska s ôsmimi slabými kruhovitými vypuklinami na vydutí a s dvojicou jamôk na lalokovitých výbežkoch ušíek (obr. 5: 3; obr. 6: 1), ktorá pripomína keramiku ludanického typu²⁶ a ktorá má snáď nejaké vzťahy i ku keramike z Veľkého Šariša.²⁷

Výnimočným tvarom je v Lažňanoch i hrncovitá urna s kónickým sa zužujúcim hrdlom z hrobu 12 (obr. 7: 1), ktorej príliehavou, avšak zdobenou obmenou je v moldavskej oblasti maľovanej keramiky váza z Truşeşti, hlásiaca sa ku kultúre Cucuteni A.²⁸

K jedinému črpáku z lažnianskeho pohrebiska (obr. 5: 1) zatiaľ nenachádzam analógie, do určitej miery pripomína nádoby tohto druhu zo sídlisk s kultúrou kanelovanej keramiky.

Lažnianska keramika má však určité spoločné znaky s keramikou z Veľkých Lazov (obr. 9: 3) i pokiaľ ide o hrnčeky s uškami na hrdle (obr. 4: 7; obr. 5: 4; obr. 7: 2, 5, 5a), teda o druhý vedúci tvar na pohrebisku v Lažňanoch, ktorý s istými výhradami možno porovnávať i s nádobami podobného druhu z tiszapolgárskych¹⁷ a bodrogkereszturských pohrebísk.¹⁸ Hodno podotknúť, že hrnček z hrobu 4 svojím hrotito vyťahnutým okrajom medzi uškami (obr. 5: 4) pripomína i niektoré misy z tiszapolgárskeho pohrebiska v Tibave, ktorých ústie je podobne vykrojené a vyťahnuté do hrotitých cípov.¹⁹

Zreteľnejšie sa črtajú vzťahy lažnianskej keramiky k tiszapolgárskej kultúre,²⁰ najmä k jej bodrogkereszturskej fáze²¹ v tvare dvoch bezuchých guľovitých šálok s nízkym valcovitým hrdlom (obr. 7: 3, 4), čo platí snáď aj o prostej, avšak atypickej a iba

Na styky východoslovenskej oblasti nad hornou Tisou s oblasťou pravekých baní severne od Karpát poukazuje lichobežníkový nástroj s obvodovou retušou z hrobu 15, zhotovený z nadbužského rohovca (obr. 8: 1). So štiepanými nástrojmi z tejto zakarpatskej horniny stretáme sa tu predovšetkým na pohrebisku s tiszapolgárskou kultúrou v Tibave, kde sa prišlo i na veľké kusy rohovcovej suroviny,²⁹ a potom vo východoslovenských pravekých mohylách. Tibavské nástroje sú však na rozdiel od nálezů z Lažnian bez výnimky čepeľovité a ostrohranné. Čo do techniky opracovania, tvaru a funkcie stojí škrabadlo z Lažnian omnoho bližšie k nástrojom podobného druhu zo sídlisk vo východnej oblasti maľovanej keramiky³⁰ alebo z východoslovenských mohýl.³¹ V tom istom hrobe, z ktorého pochádza spomenuté rohovcové škrabadlo, boli i dva atypické čepeľovité odštepky z obsidiánu (obr. 8: 2, 3), teda nástroje z miestnej suroviny.

O stykoch nášho horného Potisia s Pobaltím už v staršom eneolite, teda v prvých fázach doby medenej, svedčí nález jantárových perál z Lažnian (hrob 4). Ide tu snáď o nateraz najstarší nález jantárových ozdôb v Karpatskej kotline. Na Slovensku za najstarší nález jantárových ozdôb sa považovali donedávna zlomky perál z pohrebiska s kultúrou šnúrovej keramiky vo Veselom pri Piešťanoch.³²

I keď keramika z Lažnian niektorými svojimi nádobami prezrádza zrejmé vzťahy k tiszapolgárskej a najmä k bodrogkereszturskej kultúre, jej základné tvary (amforovitá nádoba s vodorovnými uchami na bokoch a hrnček s dvojicou ušíek) možno porovnávať - ako sme už poukázali - len s výhradami s tiszapolgárskou a bodrogkereszturskou keramikou. Pokiaľ máme na mysli zase vedúce formy spomenutej keramiky, treba konštatovať, že v Lažňanoch nie sú vôbec zastúpené. Pri rozbere pamiatok z Lažnian odôvodnene venovala sa osobitná pozornosť veľkým amforovitým nádobám, teda najčastejším a najzávažnejším nálezom z pohrebiska, súvisiacim nesporne s mocnými ohlasmi východného okruhu maľovanej keramiky na hornom Potisí. Napokon s týmto okruhom, najmä s kultúrou Cucuteni, stýkala sa, i keď snáď nepriamo, i bodrogkereszturská kultúra, teda kultúra blízka skupine reprezentovanej lažňanským pohrebiskom, ako to pripúšťa I. K u t z i á n o v á.³³ Na pohrebisku v Lažňanoch podľa nej by na vzťahy ku kultúre Cucuteni upozorňovali nielen veľké amforovité nádoby s vodorovnými uchami, ale i dve guľovité šálky s nízkym valcovitým hrdlom, ktorých paralely (podobne ako paralely amforiek s dvojicou ušíek) v okruhu bodrogkereszturskej kultúry vidí napr. i v nálezoch z Curtici v Sedmohradsku.³⁴ O keramike z Lažnian napokon ešte toľko, že typologicky i časove sa líši od maľovanej keramiky z kóastrových hrobov v Oboríne, ktorá svojou bichrómnou výzdobou značne pripomína západoslovenské nálezy z vrcholného neolitu.³⁵

Z veľkolazienských nálezov, pokiaľ sme o nich ešte neuvažovali bližšie, k tiszapolgárskej kultúre patrí bezvýhradne miska s hrotitými vypuklinami (obr. 10: 4),³⁶ nepoznáme však jej bližšie nálezové okolnosti a otázka je, či skutočne pochádza z Veľkých Lazov a či nepatrí k nálezom tiszapolgárskej keramiky z Di-dova.³⁷ Nič bližšieho nevieme ani o džbánu fúzesabonského typu (obr. 10: 3). Jednoduchú kužeľovitú misku z Veľkých Lazov (obr. 10: 2) možno porovnať nielen s nálezmi bodrogkereszturskými,³⁸ ale snáď i s nálezmi z východoslovenských mohýl.³⁹ K širokému hrncu s nevysokým kónickým hrdlom, asi nie dosť spoľahlivo rekonštruovanému (obr. 10: 4), nepoznáme zatiaľ analógie.

Z veľkošarišských nálezov hodno zvlášť upozorniť ešte na črep s vypuklinou, pochádzajúci najskôr z kužeľovitej miskovitej nádoby (obr. 11: 4). Snáď najlepšie ho možno porovnať s nálezom z tiszapolgárskeho pohrebiska v Tibave.⁴⁰

Podrobnejšie skúmať vzťahy lažňianskej a veľkolazijskej ketamiky ku keramike kanelovanej a z východoslovenských mohýl podľa podaného rozboru nálezov v podstate nepriehádza do úvahy.

Rítus pohrebiska v Lažňanoch i bezpečne urnový hrob vo Veľkých Lazoch do určitej miery overujú žiarový rítus mohýl s tiszapolgárskou keramikou v Lúčkach,⁴¹ ako aj rítus najskôr hrobového nález s keramikou podobného typu vo Veľkých Raškovciach.⁴² Snáď aspoň čiastočný vplyv Lažňan sa zraží v jamovom žiarovom hrobe 29 v Jászladány, datovanom do neskorej fázy bodrogkereszturskej kultúry.⁴³ Veľmi hypotetické sú nálezy kalcinovaných kostí na kostrovom pohrebisku s tiszapolgárskou kultúrou v Tibave, otázne je, či tu vôbec šlo o nedohorené zvyšky ľudských kostí.⁴⁴

V ríte a inventári pohrebiska v Lažňanoch a s ním súrodého a súčasného pohrebiska vo Veľkých Lazoch zachycujeme prvé náznaky osobitej lengyelskej skupiny pod severovýchodným pásmom karpatského oblúka, ktorá má síce vzťahy tak k tiszapolgárskej, ako aj k bodrogkereszturskej kultúre, ale geneticky na ne priamo nenadväzuje. Zjavnější ako s týmito sa ukazuje súvislosť novej archeologickej skupiny so sedmohradskými a moldavskými sídliskami s maľovanou keramikou. Oblasť novej skupiny, pre označenie ktorej sa snáď ujme názov l a ž ň i a n s k y t y p, črtá sa podľa prvých jej nálezov nielen na hornom Potisí, ale i západne od Slanského pohoria (Veľký Šariš), zaberá teda v hornokarpatskom priestore širšie územie.

Napriek tomu, že príslušnosť lažňianskeho pohrebiska k lengyelskému okruhu je nepopierateľná, treba zdôrazniť okolnosť, že jeho rítus (žiarový) je podľa našich dnešných poznatkov v podstate cudzí polgárskemu, bodrogkereszturskému a vôbec lengyelskému elementu. Ak odhliadneme od problematických popolnicových tiszapolgárskych hrobov nájdených A. S z t á r a y m pod mohylami v Lúčkach, i od rovnako problematického popolnicového hrobu s tiszapolgárskou keramikou, narušeného pri zemných prácach vo Veľkých Raškovciach, a ak uvažíme, že doteraz poznáme bezpečne iba jediný žiarový hrob s bodrogkereszturskou kultúrou, je pohrebisko v Lažňanoch toho času najstarším a prvým vyslovene žiarovým rozsiahlejším pohrebiskom na Potisí.

Pohrebisko v Lažňanoch považujem za mladšie od kostrových hrobov s bichrómnou keramikou v Oboríne.⁴⁵ Pri datovaní pohrebiska možno sa oprieť ešte najskôr o tie jeho keramické tvary, ktoré sú spoločné s tiszapolgárskou, ale najmä s bodrogkereszturskou kultúrou. V Lažňanoch pochovávali najskôr v období od sklonku tiszapolgárskej periódy I do vrcholnej bodrogkereszturskej fázy (perióda Tiszapolgár II), teda na sklonku včasnej, hlavne však v strednej dobe medenej,⁴⁶ čiže v staršom až strednom eneolite. Ako bodrogkereszturské pohrebiská, ani lažňianske pohrebisko pravdepodobne sa už nedočkalo obdobia kultúry s kanelovanou keramikou a obdobia východoslovenských pravekých mohýl, teda poslednej fázy doby medenej a začiatkov doby bronzovej.⁴⁷ Pripúšťam však, že nové výskumy a nálezy môžu tento náhľad, najmä ak sa v ich svetle ukáže, že bodrogkereszturská fáza potiského eneolitu trvala dlhšie než sa dnes predpokladá, aspoň čiastočne pozmeniť. V tejto súvislosti za povšimnutia hodný považujem nález amfory typu Tiszapolgár I z Kopčian, ktorej zlomky našli sa spolu s črepmi kanelovanej keramiky v zásype kultúrnej jamy, narušenej pri zemných prácach.⁴⁸ Na znaky kanelovanej keramiky upozorňuje snáď misa so štvoricou gombíkovitých vypuklín nad tunelovitými uchami, nájdená na bodrogkereszturskom pohrebisku v Szentés-Kistóke.⁴⁹

Skupiny lengyelského okruhu mali zaiste dôležitú úlohu vo vývine osídlenia a spoločnosti v oblasti pod severovýchodným pásmom karpatských vrchov na zlome neolitu a vo včasnej a strednej dobe medenej. Ide tu o širší komplex príbuzných kultúr, ktorých vyčlenenie, bližšie rozpoznanie a časové zaradenie je úlohou výskumov najbližších rokov. Z nich už i v dnešnom začiatočnom štádiu bádania osobitne sa vyníma skupina s bichrómou keramikou západoslovenského rázu, skupina polgárska, skupina s namaľovanou lengyelskou keramikou, ako aj lažnianska skupina, ktorej predovšetkým je venovaný tento príspevok.

Ďalší vývin osídlenia a spoločnosti nad hornou Tisou určoval v podstate ľud početných sídlisk s kultúrou kanelovanej keramiky, ďalej pastiersko-roľnícky element s kultúrou šnúrovej keramiky, ktorý v oblasti vrchov budoval svojim zomrelým mohutné mohyly, obyvatelia sídlisk s keramikou, ktorú zatiaľ aspoň miestami možno porovnávať s pamiatkami nagyrévskej kultúry,⁵⁰ lovecko-pastierska skupina s kostrovými hrobmi typu Košťany-Všechvátých,⁵¹ blízka nitrianskej skupine, a ľud s hatvanskou kultúrou,⁵² ktorej stopy boli najnovšie zachytené v poriečí Torysy.⁵³ Týmito kultúrami a skupinami vstupuje však kraj pod severovýchodným karpatským oblúkom už do neskorej fázy doby medenej a na prah doby bronzovej.

P O Ž N Á M K Y

- 1 O nálezoch z Lažnian sa zmiňujem v článkoch Východoslovenská nížina v praveku, AR XIII, 1961, 42; Archeologické výskumy a objavy na východnom Slovensku roku 1960, ŠZ AÚ SAV 6, 1961, 295 (kt. obec lokality uvádzam v článku omylom nie ako Malé Zalužice, ale ako Malé Zalužany); Między Wyhorlatem a pasmem Tokajsko-Prešovskim, AAC III-1/2, 1961, 66, 67.
- 2 AE XXIV, 1904, 409. Porovn. tiež J a n k o v i c h J. M., Podkarpatská Rus v prehistorii, Mukačevo 1931, 15.
- 3 AE XXIV, 1904, 409.
- 4 Dáta, ktorými sa dopĺňa zpráva J. P l o t é n y i h o o nálezoch vo Veľkých Lazoch, uvádzam podľa informácií S. I. P e n i a k a, pracovníka Zakarpatského štátneho vlastivedného múzea v Užhorode, čerpaných z inventárnych záznamov múzea.
- 5 Sídlisko s lengyelskou keramikou bolo tu objavené roku 1962 pri prácach na stavbe vodnej nádrže pod Vihorlatom. Záchranný výskum na mieste podnikol AÚ SAV (S. Š i š k a).
- 6 Zo záchranného výskumu AÚ SAV roku 1961 (S. Š i š k a).
- 7 B u d i n s k ý - K r i č k a V., AR XIII, 1961, 42. V i z d a l J., Neolitické hroby z Oborína na Slovensku, AR XIV, 1962, 605.
- 8 A n d e l K., Pohrebisko z doby medenej na východnom Slovensku, SIA VI-1, 1958, tab. V: 7, 8.
- 9 P a t a y P., A bodrogkereszturi kultúra temetési, Régészeti füzetek II-10, 1961, tab. X: 3, tab. XXXIV: 1.
- 10 S c h m i d t H., Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien, Berlin und Leipzig 1932, tab. 9: 2 (druhá nádoba zľava).
- 11 P e t r e s c u - D i m b o v i ț a M., Les principaux résultats des fouilles de Truşeşti, Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza" din Iaşi III, 1957, obr. 2. M o n g a n j t A. L., Archeologija v SSSR, Moskva 1955, 105, obr. 1.

- 12 N o v o t n ý B., Počiatky výtvarného prejavu na Slovensku, Bratislava 1958, obr. 21.
- 13 V i l d o m e o F., O moravské neolithické keramice malované, OP VII-VIII, 1928-1929, tab. VI: 34, 36, 38, tab. VII: 1, tab. IX: 32. N o v o t n ý B., l. o., obr. 31.
- 14 A n t o n i e w i c z W., Archeologia Polski, Warszawa 1928, tab. VIII: 23-25.
- 15 K u t z i á n I., A Körös-kultúra, Budapest 1944, tab. XXV: 3, tab. L: 5.
- 16 Tamže, tab. LVII: 1.
- 17 A n d e l K., l. o., tab. III: 7, tab. IV: 10.
- 18 P a t a y P., l. o., tab. XIV: 9, tab. XVII: 6, tab. XIX: 9, tab. XXVII: 4.
- 19 Misa z hrobu 11/56 a 21/56, misa čís. 60/65, 416. Doteraz nepublikované nálezy z výskumu AÚ SAV (K. A n d e l).
- 20 B a n n e r J., Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton, Dolgozatok XI, 1935, 102, tab. XXII: 9.
- 21 P ó s t a B., Kurtiosi Östelepek (Arad m.), AE XIX, 1899, obr. II: 4, obr. VII: C. P a t a y P., A Szerencs-hajdúréti rézkori temető, A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, jún 1956, obr. 2: 1, 2. T e n i s t ý, A bodrogkereszturi kultúra temetői, tab. XXXIII: 2. B. K u t z i á n I., The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya, AH XLII, 1963, tab. CXXX, typ L la.
- 22 P a t a y P., Szentesvidéki rézkori temetők, AE IV, 1943, tab. IV: 2. T e n i s t ý, Rézkori temető leletei Jászladányból, AE V-VI, 1944-45, tab. V: 13. B. K u t z i á n I., A tiszapolgár-basatanyai aeneolithikus temető, AE VII-IX, 1946-1948, tab. XIV: 7, tab. XV: 11. P a t a y P., A bodrogkereszturi kultúra temetői, tab. III: 6, tab. X: 6, tab. XXXI: 13.
- 23 P a t a y P., l. o., tab. IV: 3, 4, tab. LXVI: 14.
- 24 Porov. P a t a y P., Rézkori temető leletei Jászladányból, tab. VII: 5.
- 25 B a n n e r J., l. o., 100, tab. XXII: 7.
- 26 N o v o t n ý B., Slovensko v mladšej dobe kamennej, Bratislava 1958, tab. XXXVIII: 3, 5, 6.
- 27 Porov. odtiaľ ďrep s veľkou slabou kruhovitou vypuklinou (obr. 8: 9) a ďrep s jamkou na lalokovitom výbežku ucha (obr. 8: 5).
- 28 P e t r e s o u - D í m b o v í ě a M., l. o., obr. 1: 2.
- 29 A n d e l K., l. o., 39-43, 46.
- 30 Porov. S c h m i d t H., l. o., tab. 26: 2-5. P a s s e k T. C., Periodizacija tripolskich poselenij, Moskva-Leningrad 1949, obr. 57: 7, obr. 58: 6, obr. 80: 5.
- 31 B u d i n s k ý - K r i ě k a V., Slovensko v mladšej dobe kamennej, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, tab. X: 1, 6.
- 32 Doteraz nepublikovaný nález z výskumu V. B u d i n s k é h o - K r i ě k u.
- 33 Citácia podľa listu I. B. K u t z i á n o v e j, adresovaného autorovi. Porovn. tiež K u t z i á n I., Die Ausgrabungen in Tiszapolgár-Basatanya (Gehöft Basa), Programme et discours des chercheurs hongrois à la conférence archéologique de l'Académie Hongroise des Sciences, Budapest 3-6. octobre 1955, 82.
- 34 P ó s t a B., l. o., obr. IA: 7, obr. II: 4, 5, obr. III: 4, obr. VII: o.
- 35 B u d i n s k ý - K r i ě k a V., AR XIII, 1961, 42. V i z d a l J., l. o., 605-609.

- 36 A n d e l K., l. o., tab. IV: 3. K u t z i á n I., A tiszapolgár-basatanyai aeneolithikus temető, tab. XIV: 4.
- 37 V Zakarpatskom štátnom vlastivednom múzeu v Užhorode sú odtiaľ tri misky tiszapolgárskeho typu (čís. 275/1-3). Podľa J. J a n k ő v i c h a ide o sídliskové nálezy z prechodnej doby od neolitu k dobe medenej; Zorja - Hajnal, Časopis Podkarpatského Obščestva Nauk, A Kárpátaljai Tudományos Társaság Folyóirata II, 1942, 3/4, 295. Nálezy z Didova nie sú publikované.
- 38 Porovn. P a t a y P., A bodrogkereszturi kultúra temetői, tab. XXII: 3, tab. XXV: 4, tab. XXVII: 14.
- 39 B u d i n s k ý - K r i č k a V., Między Wyhorlatem a pasmem Tokajsko-Praszkowskim, obr. 5.
- 40 A n d e l K., l. o., tab. VI: 1.
- 41 E i s n e r J., Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, 42, 43.
- 42 Pozri článok S. Š i š k u. Eneolitický hrob z Veľkých Raškoviec, Nové obzory 5, 1963, 215-217.
- 43 P a t a y P., Rézkori temető leletei Jászládányból, 8, tab. IV: 2. Hodno poznamenat', že žiarový hrob 29 v Jászládányi čo do spôsobu uloženia pozostatkov nedohorených kostí je nesporne paralelou bezpopolnicových, teda jamových žiarových hrobov v Lažňanoch.
- 44 A n d e l K., l. o., 39.
- 45 B u d i n s k ý - K r i č k a V., AR XIII, 1961, 42. V i z d a l J., l. o.. 605-609.
- 46 Odvolávajú sa na tiszapolgársku a bodrogkereszturskú kultúru a v súvislosti s nimi na včasnú a strednú dobu medenú mám na mysli periodizáciu pohrebiska v Tiszapolgári-Basatanyi, ako ju stanovila a vypracovala I. K u t z i á n o v á. K u t z i á n I., Die Ausgrabungen in Tiszapolgár-Basatanya (Gehöft Basa), 69. B o g n á r - K u t z i á n I., Zur Problematik der ungarischen Kupferzeit, L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen, Praha 1961, 226, 227. Monografická práca I. K u t z i á n o v e j o pohrebisku v Tiszapolgári-Basatanyi sa uvádza v pozn. 21.
- 47 Podľa I. K u t z i á n o v e j tretia medená doba Veľkej maďarskej nížiny patrí v jadre pécelskej kultúre. K u t z i á n I., Die Ausgrabungen in Tiszapolgár-Basatanya (Gehöft Basa), 69, 70.
- 48 V i z d a l J. - P a u l í k J., Neolitické nálezy v Kopčanoch, AR XI, 1961, 786, obr. 290: 8.
- 49 Hrob 22. P a t a y P., A bodrogkereszturi kultúra temetői, 75, 76, tab. XXIX: 3. O stykoch bodrogkereszturskej kultúry s kultúrou kanelovanej keramiky uvažuje M. V. G a r a š a n i n: Der Übergang vom Neolithikum zur frühen Bronzezeit auf dem Balkan und der unteren Donau, L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen, Praha 1961, 26.
- 50 Archeologický výskum na východnom Slovensku 1961, ŠZ AÚSAV 9, 1962, 294, obr. 3: 1-7. Najdôležitejší sídliskový keramický materiál tohto rázu z východného Slovenska je zo Zatína (okres Trebišov). Pochádza z prieskumu K. A n d e l a a uložený je vo Výskumnom pracovnom stredisku AÚ SAV v Košiciach. Súčasné, avšak iného charakteru sú sídliskové nálezy zo Stredy nad Bodrogom. Porov. B u d i n s k ý - K r i č k a V., Výskum na slovanskom mohylníku v Strede nad Bodrogom roku 1957. AR XII, 1959, 530, 531, obr. 215: 1-6. T e n

- i s t ý, Výskum r. 1958 na vrchu Bakhegy v Strede nad Bodrogom, SIA VIII-1, 1960, 222, tab. II: 1-14.
- 51 P a s t o r J., Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Košťanoch, ŠZ AÚSAV 9, 1962, 63-80. T e n i s t ý, Pohrebiská z počiatkov doby bronzovej na východnom Slovensku, Nové obzory 4, 1962, 37-50.
- 52 Sídlišká s keramikou zdobenou jamkami podobnými voštinám; E i s n e r J., l. o., 37.
- 53 Zlomky sídliskovej keramiky hatvanského rázu našiel autor pri výskume AÚ SAV v Prešove a Močidľanoch.

EIN SPÄTSTEINZEITLICHES BRANDGRÄBERFELD IN MALÉ ZALUŽICE-LAŽNANY

VOJTECH BUDINSKÝ-KRIČKA

Auf dem Brandgräberfeld von Lažnany (Gemeinde Malé Zalužice, Bez. Michalovce), das bei Fundamentgrabungen für ein Wirtschaftsgebäude der Landwirtschaftlichen Genossenschaft entdeckt wurde, ergrub das Zemplíner Heimatkundliche Museum von Michalovce im J. 1960 fünf Gräber und das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften zu Nitra fünfzehn Gräber. Die Fundstelle erstreckt sich auf einer Terrasse an der Südgrenze einer ausgedehnten sumpfigen, am Fusse des Vihorlat-Massivs sich ziehenden Bodensenke (Abb. 1).

Die Gräber befanden sich in einer Lehmschicht leicht unter der Oberfläche, hatten unregelmässige Streuung und waren zum Grossteil durch Überpflügung gestört (Abb. 2). Dünkler Umriss ihrer Verschüttungsschicht waren im Lehm äusserst selten zu beobachten. Kalzinierte Knochenreste lagen entweder in Urnen oder ausserhalb von Gefässen (Brandgrubengräber), in einigen Fällen fehlten sie allerdings auch vollkommen. Nach den Leichenbrandresten zu schliessen, waren auf dem Grabfeld Erwachsene und Jugendliche bestattet.

Das Inventar des Gräberfeldes besteht fast ausschliesslich aus Keramik. Der Fund von drei Steingeräten (Grab 15) und von Bernsteinperlen (Grab 4) kann als Sonderfall angesehen werden. Die häufigste, sozusagen eine Leitform ist unter den Keramikfunden ein grosses amphorenförmiges Gefäss mit konischem Hals und waagrechten spitzen Henkeln an den Seiten. Eine zweite häufiger auftretende Form ist auf dem Gräberfeld ein Napf mit einem leicht überrandständigen Henkelpaar. In zwei Fällen barg man im Grab eine kleine Amphore mit Henkeln im Winkel zwischen Hals- und Schulteransatz, und in weiteren zwei Fällen eine kugelige henkellose Tasse mit kurzem Zylinderhals. Von den übrigen Funden des Gräberfeldes sind zu erwähnen eine kleine Amphore mit einem Henkelpaar unter dem kurzen Zylinderhals, eine Kelle mit Henkel auf dem Halse, eine vierhenkelige Schüssel, ein henkelloses amphorenartiges Gefäss mit konischem Hals und eine kleine, primitiv angefertigte Schüssel.

Eine Verzierung erscheint auf den Gefässen äusserst selten, sie ist dann einfach und beschränkt sich auf die Bauchwölbung. Auf der vierhenkeligen Schüssel besteht sie aus schwachen, kaum wahrnehmbaren kreisrunden Buckeln und aus Grubchengruppen unter den Henkeln (Abb. 6: 1), auf dem Milchgefäss mit hohem konischem

Hals aus schwachen, fast unkenntlichen vertikalen Kanten (Abb. 6: 2) und auf zwei Näpfen (Grab 5 und 14) und der kleinen Amphore mit Henkeln unter dem Halse (Abb. 6: 3) aus kleinen Buckeln. Die Keramik aus Lažňany ist aus feinem Ton gefertigt, hat eine glatte, manchmal polierte oder unebene, buckelige Oberfläche von meist brauner, gelbbrauner und graubrauner, seltener grauer und in Einzelfällen auch dunkelgrauer und rotbrauner Farbe.

Mit dem Gräberfeld von Lažňany ist das im J. 1902 entdeckte Brandgräberfeld von Velikije Lazy im Bezirk Užhorod in der UdSSR zeitgleich und artgleich. Da die Funde aus Velikije Lazy bis jetzt nicht publiziert worden sind, nahm der Autor ihre Bearbeitung - soweit sie sich im Karpatischen Heimatkundlichen Museum in Užhorod erhalten haben - in seine Abhandlung mit auf. Analogien aus diesen Funden zur Keramik des Lažňaner Gräberfeldes sind hauptsächlich drei Gefässe, u. zw. ein Napf mit vier überraundständigen Henkeln (Abb. 9: 3), eine zweihenkelige Amphore mit konischem Hals (Abb. 9: 2), vor allem jedoch ein grosses amphorenförmiges Gefäss mit waagrechten Henkeln an den Seiten (Abb. 9: 1), das bestimmt eine Urne war und in der sich wahrscheinlich auch die erwähnte kleine doppelhenkelige Amphore befunden hat. Den übrigen Fundbestand aus Velikije Lazy bilden konische Schüsseln (Abb. 10: 1, 2), ein Topf mit kurzem konischem Hals (Abb. 9: 4), ein Krug vom Füzesabony-Typus (Abb. 10: 3) und eine Schüssel vom Tiszapolgár-Typus (Abb. 10: 4), bei welcher der Verfasser die Möglichkeit in Erwägung zieht, dass sie vielleicht zu den Funden der Tiszapolgár-Keramik von Didov gehört.

Eine zweite Lokalität, deren Funde typologisch mit der Keramik aus Lažňany zusammenhängen, ist Veľký Šariš im Bezirk Prešov. In diesem Falle handelt es sich allerdings um Bruchstücke von Siedlungskeramik. Erwähnenswert sind von den Funden hauptsächlich Scherben grosser amphorenförmiger Gefässe mit waagrechten Henkeln (Abb. 11: 2, 3, 6, 8), das Bruchstück eines, am ehesten zweihenkeligen Napfes (Abb. 11: 1), eine Vasenscherbe mit Henkel, unter welchem sich ein lappenartiger Ansatz mit Grübchen befindet (Abb. 11: 5), und eine Bauchscherbe mit rundem Buckel (Abb. 11: 9).

Ausschlaggebende Bedeutung für die Zuweisung des Gräberfeldes von Lažňany haben die amphorenförmigen Gefässe mit waagrechten Henkeln (Abb. 4: 1-6, 9; Abb. 5: 8, 9; Abb. 7: 6, 7). Sie vertreten die häufigste und wichtigste der keramischen Leitformen von Lažňany, welche das Gräberfeld ganz offenbar in den Bereich der Lengyel-Gruppen reihen. Nach einem ähnlichen amphorenförmigen Gefäss gehört auch das Gräberfeld von Velikije Lazy zu diesem Bereich und nach Scherben von Gefässen dieses Typs am ehesten auch die Siedlung von Veľký Šariš. Die amphorenförmigen Gefässe mit waagrechten Henkeln fanden sich ausnahmsweise auch auf Tiszapolgár- und Bodrogkeresztúr-Gräberfeldern, doch stehen sie formenkundlich den entsprechenden Funden aus Lažňany viel näher, also auch der Urne aus Velikije Lazy. Vasen ähnlicher Art aus neolithischen Siedlungen mit bemalter Keramik im Flusssystem des Olt in Siebenbürgen und östlich des Karpatenbogens sind sozusagen ihre bemalten Spielarten. Die amphorenförmigen Gefässe aus Lažňany erinnern auch an die Eimer von Lužianky und jene der mährisch-slowakischen bemalten Keramik, sowie an die flaschenförmigen Amphoren aus dem Bereich der Lengyel-Kultur in Kleinpolen. Sie repräsentieren wahrscheinlich bereits eine Form, mit welcher im Bereich der Lengyel-Gruppen im oberen Theissgebiet die Entwicklung dieser Gefässgattung zum Abschluss kommt.

Die doppelhenkeligen Näpfe (Abb. 4: 7, 8; Abb. 5: 4; Abb. 7: 2, 5), die zweite Leitform auf dem Gräberfeld von Lažňany, kann mit gewissem Vorbehalt mit

Gefässen ähnlicher Art aus Tiszapolgár- und Bodrogkeresztur-Gräberfeldern verglichen werden. Deutlichere Beziehungen zu diesen Gräberfeldern, hauptsächlich zur Bodrogkeresztur-Gruppe, kommen in der Keramik von Lažňany in der Form zweier kugeliger Tassen mit kurzem Zylinderhals zum Ausdruck (Abb. 7: 3, 4). In der Bodrogkeresztur-Kultur finden sich verhältnismässig verwandte Analogien auch zu den zwei kleinen Amphoren mit Henkeln im Winkel zwischen Hals- und Schulteransatz (Abb. 5: 5, 6), während die dritte kleine Amphore (mit Henkelpaar unter dem Halse; Abb. 5: 7) eher Tiszapolgár-Prägung hat. An die Keramik vom Ludanice-Typus erinnert die vierhenkelige Schüssel mit runden Buckeln auf der Bauchwölbung und zwei Grübchen unter den Henkeln (Abb. 5: 3; Abb. 6: 1). So eine Art Sonderform ist in Lažňany auch das henkellose amphorenförmige Gefäss mit konischem Hals (Abb. 7: 1), dessen passende, jedoch verzierte (bemalte) Variation im Bereich der bemalten Moldau-Keramik das Gefäss aus Truşeşti darstellt, das zur Kultur Cucuteni A gehört. Zu der einzigen Kelle des Gräberfeldes findet der Autor keine Analogien (Abb. 5: 1).

Auf Beziehungen des ostslowakischen Gebietes nördlich der oberen Theiss zum urzeitlichen Erzgrubengebiet nördlich der Karpaten weist ein trapezförmiges Gerät mit Kantenretusche aus dem Grab 15 hin (Abb. 8: 1), welches aus dunkelbraunen Hornstein aus dem oberen Buggebiet angefertigt ist. Aus demselben Grab stammen auch zwei Klingenabschläge aus Obsidian (Abb. 8: 2, 3), also Werkzeuge aus örtlichem Rohstoff.

Verbindungen der ostslowakischen Niederung mit dem Baltikum bereits im Frühneolithikum, also in den ersten Phasen der Kupferzeit, bestätigt der Fund von Bernsteinperlen in Lažňany (Grab 4). Gegenwärtig ist es vielleicht der älteste Fund von Bernsteinschmuck im Karpatenbecken.

Wenn auch die Keramik von Lažňany mit einigen Gefässen deutliche Beziehungen zur Tiszapolgár- und namentlich zur Bodrogkeresztur-Kultur aufweist, können ihre Grundformen (amphorenförmiges Gefäss mit waagrechten Henkeln und der doppelhenkelige Napf), wie bereits erwähnt wurde, nur mit Vorbehalt mit der Tiszapolgár- und Bodrogkeresztur-Keramik verglichen werden. Doch muss aber hinsichtlich der Leitformen der Tiszapolgár- und Bodrogkeresztur-Keramik wieder konstatiert werden, dass sie in Lažňany überhaupt nicht vertreten sind. Bei der Analyse der Lažňaner Denkmäler wurde mit Recht den grossen amphorenförmigen Gefässen besondere Aufmerksamkeit gewidmet, nämlich den häufigsten und bedeutendsten Funden des Gräberfeldes, das unbestritten starke Anklänge zum östlichen Bereich der bemalten Keramik aufweist, besonders zur Cucuteni-Kultur im oberen Theissgebiet. Die Lažňaner Keramik unterscheidet sich typologisch und auch zeitlich von der bemalten Keramik aus den Skelettgräbern in Oborín (Bez. Trebišov), die mit ihrer bichromverzierter auffallend an die westslowakischen Funde des Vollneolithikums erinnert.

Der Ritus des Gräberfeldes von Lažňany und das Urnengrab von Velikije Lazy bestätigen bis zu einem gewissen Grad den Brandbestattungsritus der Hügelgräber mit Tiszapolgár-Keramik in Lúčky, wie auch den Ritus des Grabfundes von Velké Raškovce mit Keramik von ähnlichem Typus. Vielleicht ist ein wenigstens teilweiser Lažňaner Einfluss in dem Brandgrubengrab No. 29 (ohne Urne) von Jászládány zu sehen, das in die Spätphase der Bodrogkeresztur-Kultur datiert wurde. Recht hypothetisch sind die kalzinierten Knochenfunde auf dem Skelettgräberfeld von Tibava mit Tiszapolgár-Kultur.

Im Ritus und Inventar des Gräberfeldes von Lažňany und des mit ihm zeit- und artgleichen Gräberfeldes von Velikije Lazy erfassen wir die ersten Anzeichen

einer Lengyel-Sondergruppe innerhalb des nordöstlichen Karpatenbogens, für welche sich vielleicht die Bezeichnung Lažňany-Typus einbürgert. Falls wir von den problematischen Tiszapolgár-Brandgräbern (Lúčky, Veľké Raškovce) absehen und falls wir erwägen, dass ein mit Sicherheit belegtes Brandgrab mit Bodrogkeresztur-Kultur bisher nur ein einziges bekannt ist (Jászladány), so ist das Gräberfeld von Lažňany z. Z. das älteste und erste ausgedehntere Brandgräberfeld im Theissgebiet.

Das Gräberfeld in Lažňany hält der Verfasser für jünger als die Skelettgräber mit bichromer Keramik von Oborín. Bei der Datierung des Gräberfeldes kann man sich am ehesten auf jene seiner keramischen Formen stützen, die mit der Tiszapolgár-, besonders jedoch mit der Bodrogkeresztur-Kultur gemeinsam sind. In Lažňany dürfte im Zeitabschnitt von der ausklingenden Tiszapolgár-Periode I bis in die voll entwickelte Bodrogkeresztur-Phase (die Periode Tiszapolgár II) bestattet worden sein, also an der Neige der frühen, hauptsächlich jedoch in der mittleren Kupferzeit. Genauso wie die Bodrogkeresztur-Gräberfelder, hat auch das Lažňaner wahrscheinlich nicht mehr den Zeitabschnitt der Kultur mit kannellierter Keramik und jenen der ostslowakischen urzeitlichen Hügelgräberkulturen erlebt. Doch lässt der Verfasser zu, dass neue Ausgrabungen und Funde diese Ansicht wenigstens zum Teil werden ändern können, besonders wenn sich in ihrem Lichte zeigen wird, dass die Bodrogkeresztur-Phase des Theissgebiet-Äneolithikums länger gedauert hat, als heute vorausgesetzt wird.

Die Lokalgruppen des Lengyel-Bereiches spielten sicherlich eine wichtige Rolle in der Entwicklung der Besiedlung und Gesellschaft im Landschaftsgebiet innerhalb der nordöstlichen Zone des Karpatenbogens an der Neige des Neolithikums und in der frühen und mittleren Kupferzeit. Es handelt sich um einen breiten Komplex verwandter Kulturen, deren Aufgliederung, genauere Unterscheidung und Zeitstellung eine Aufgabe der Grabungen der nächstfolgenden Jahre sein wird. Bereits im gegenwärtigen Anfangsstadium der Forschung heben sich aus ihnen besonders folgende Gruppen hervor: die Gruppe mit bichromer Keramik von westslowakischer Prägung, die Polgár-Gruppe, die Gruppe mit unbemalter Lengyel-Keramik und die Lažňany-Gruppe. Vor allem der letzten von ihnen ist dieser Beitrag gewidmet.

Die weitere Entwicklung der Besiedlung und Gesellschaft nördlich der oberen Theiss bestimmte im Wesentlichen das Volk zahlreicher Siedlungen mit kannellierter Keramik, weiter ein hirten-bäuerliches Element mit schnurkeramischer Kultur, das in den gebirgigen Landschaften über den Gräbern seiner Toten mächtige Hügel errichtete, ferner die Bevölkerung von Siedlungen mit Keramik, die vorderhand wenigstens örtlich mit Denkmälern der Nagyrév-Kultur verglichen werden kann, die Gruppe von Jägern-Hirten mit Körpergräbern vom Typus Košťany-Všehsvätých, welche der Nitra-Gruppe ähnlich ist, und schliesslich das Volk der Hatvan-Kultur, dessen Spuren jüngst im Flussgebiet der Torysa erfasst worden sind. Mit diesen Kulturen und Gruppen geht jedoch das Gebiet südlich des nordöstlichen Karpatenbogens bereits in die Spätphase der Kupferzeit und in die beginnende Bronzezeit über.

Übersetzt von B. Nieburová

VPLYVY KULTÚRY ZVONCOVITÝCH POHÁROV V NÁPLNI NITRIANSKEJ SKUPINY

JOZEF VLADÁR

V hmotnej kultúre staršieho vývojového obdobia nitrianskej skupiny prejavujú sa okrem zložky šnúrovej keramiky typu Veselé a skupiny Kosihy-Čaka, ktoré sa rozhodujúcou mierou podieľali na jej genéze, aj iné cudzie kultúrne vplyvy. Nijako preto neprekvapuje, ak v náplni nitrianskej skupiny zisťujeme aj nálezy, ktoré majú početné analógie na území rozšírenia kultúry zvoncovitých pohárov v strednej Európe. Pretože medzi nitrianskou skupinou a skupinou Kosihy-Čaka (korešpondujúcou s najmladšou fázou kultúry zvoncovitých pohárov a najmladšou fázou kultúry so šnúrovou keramikou) vsúva sa i šnúrová keramika typu Veselé, ktorá sa už považuje za najstaršiu kultúru doby bronzovej na spomenutom území,¹ všimneme si bližšie chronologické postavenie nálezov, upozorňujúcich v náplni nitrianskej skupiny na vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov.

VPLYVY KULTÚRY ZVONCOVITÝCH POHÁROV V HMOTNEJ OBLASTI

G o m b í k y s o t v o r o m v p o d o b e p í s m e n a V

Z územia rozšírenia nitrianskej skupiny poznáme kónické gombíky s otvorom vyvrtaným v podobe písmena V iba z Výčap-Opatoviec (obr. 1: 1, 2).² Sú vyhotovené z parohoviny a majú dvojitý otvor na základni. Rozšírením týchto gombíkov a ich chronologickým zaradením zaoberal sa naposledy L. H á j e k³ a jeho závery platia dodnes. Pre naše štúdium je však dôležitá horná hranica výskytu týchto gombíkov.

Na území Rakúska (Gemeinlebar - hrob 12, Spitz a. d. Donau - hrob 7)⁴ vystupujú spomenuté gombíky v bezpečne uzavretých hrobových celkoch s ďalšími milodarmi, ktoré patria do Reineckeého stupňa BA₁. Z územia Čiech a Moravy tieto gombíky z nálezových celkov doby bronzovej dosiaľ nepoznáme.⁵ Tým významnejšie sú preto nálezy z juhozápadného Slovenska, kde sa takéto gombíky našli v hrobe 239 vo Výčapoch-Opatovciach.⁶ Ďalšie doklady o výskyte podobných gombíkov v prostredí kultúr staršej doby bronzovej na území strednej Európy uvádza L. H á j e k,⁷ a preto nepovažujeme za potrebné ich tu opakovať.

Gombíky s otvorom v podobe písmena V, ako vidno z ich geografického rozšírenia i frekvencie výskytu, objavujú sa teda pomerne zavčasu a ich používanie sa končí v staršej dobe bronzovej. Vyskytujú sa v bezpečne uzavretých nálezových celkoch, ktoré môžeme na základe ďalších sprievodných nálezov zaradiť do Reineckeého stupňa BA₁.

K o s t e n é P o l m e s i a č k o v i t é z á v e s k y

Z pohrebiska nitrianskej skupiny v Branči poznáme dva polmesiačkovité závesky: prvý z hrobu 142 - zdobený, druhý z hrobu 150 - jednoduchší, nezdobený (obr. 1: 3, 4).

Pre správne časové zaradenie týchto záveskov sú dôležité i ďalšie milodary z uvedených hrobov. V hrobe 142 sa spolu so zdobeným polmesiačkovitým záveskom našli okrem typických domácich výrobkov (záušnice tvaru vrbového listu, medené trubičky, kostené korálky z parohoviny, kostené ihlice a šidlo) i milodary cudzej proveniencie (fajansové korálky, mušle druhu *Cardium*).⁸ Podobne i v hrobe 150 sa spolu s nezdobeným záveskom našli aj fajansové korálky. Obidva hroby sa zistili v najstaršej časti pohrebiska. Nálezový inventár týchto hrobov sa však neprihovára za ich zaradenie na samý začiatok nitrianskej skupiny, ale skôr do obdobia, ktoré je už charakterizované konsolidáciou. Svedčí o tom i nález mušlí *Cardium*, ktoré sa vyskytujú, podobne ako mušle *Columbella rustica*, až v mladšom období nitrianskej skupiny; v jej staršom období patria k veľmi vzácnym nálezom.

Početné analógie k polmesiačkovitým kosteným záveskom, ako už bol upozornil L. H á j e k,⁹ nachádzame v kultúre zvoncovitých pohárov. Podobný kostený závesok, aký poznáme z hrobu 142 v Branči, publikuje W. T o r b r ú g g e zo Straubingu.¹⁰

Zemepisným rozšírením týchto záveskov a ich chronologickým postavením sa naposledy zaoberal L. H á j e k,¹¹ ktorý poukázal na okolnosť, že používanie týchto záveskov nekončí sa zánikom kultúry zvoncovitých pohárov. Polmesiačkovité závesky vystupujú - i keď veľmi výnimočne - v uzavretých hrobových celkoch, ktoré patria už do Reineckeého stupňa BA₁. Za opodstatnenosť takéhoto časového zaradenia týchto záveskov z pohrebiska nitrianskej skupiny prihovára sa i nález z Couthey vo Švajčiarsku, ktorý patrí tiež do staršej doby bronzovej.¹²

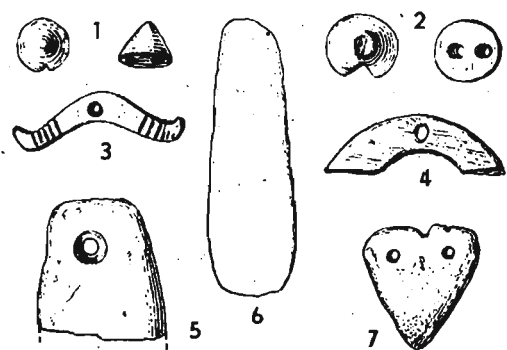
N á t e p n é d o š t i č k y

Fragment nátepanej doštičky s jedným otvorom z hrobu 222 v Branči (obr. 1: 5) a ďalšie milodary (kamenná sekerka, osem sílexových úštepov, kostený nástroj)¹³ zaraďujú tento nálezový celok na začiatok nitrianskej skupiny, a to do časového horizontu, ktorý môžeme čiastočne synchronizovať s typom Veselé.¹⁴ Na pohrebisku nitrianskej skupiny vo Výčapoch-Opatovciach sa štandardné nátepné doštičky, ani ich napodobneniny (resp. zjednodušené deriváty) nenašli. Tvar nátepanej doštičky však na prvý pohľad pripomína plochá medená platnička z hrobu 202. Našla sa na predlaktovej časti ľavej ruky a táto okolnosť by sa prihovárala za to, že mohla mať funkciu nátepanej doštičky. Skutočnosť, že spomenutá platnička z hrobu 202 nemá otvory na upevnenie (obr. 1: 6), takúto funkciu dostatočne presvedčivo nepotvrďuje.¹⁵

Z územia juhozápadného Slovenska poznáme i ďalší nález kostenej nátepanej doštičky z kostrového hrobu vo Veľkom Peseku,¹⁶ no nálezové prostredie dnes už nemožno overiť, a preto kultúrna príslušnosť tohto nálezu, i keď sa v minulosti dával do súvislosti s kultúrou zvoncovitých pohárov,¹⁷ zostáva i naďalej problematická. V súvislosti s týmto nálezom treba upozorniť na skutočnosť, že na juhozápadnom Slovensku nátepné doštičky pretrvávajú až do konca staršej doby bronzovej a nachádzame ich aj v inventári maďarovskej kultúry,¹⁸ kde už patria na sklonok Reineckeého stupňa BA₂. Nie je preto vylúčené, že aj nátepná doštička z Veľkého Peseku patrí tomuto časovému horizontu. Nasvedčuje tomu i zistenie, že lokality nitrianskej skupiny nenachádzame východne od rieky Žitavy,¹⁹ naproti tomu maďarovské osídlenie v pohronsko-ipeľskej oblasti je neobyčajne intenzívne.²⁰ A napokon pravdepodobnosť tohto názoru podporuje i nález nátepanej doštičky z Malinova, iba niekoľko kilometrov severovýchodne od Veľkého Peseku.

Nátepné doštičky kultúry zvoncovitých pohárov majú niekoľko variantov, jednotlivé typy však nemajú chronologickú hodnotu. Ako na sklonku eneolitu nachádzame v kultúre zvoncovitých pohárov v Rakúsku²¹ popri obdĺžnikových doštičkách s dvoma

otvormi na každej strane i oválne nátepné doštičky s jedným otvorom, tak i v kultúrach staršej doby bronzovej vystupujú obidva spomenuté typy.²² Analógie k nátepným doštičkám nachádzame predovšetkým na území rozšírenia kultúry zvoncovitých pohárov v strednej Európe, no objavujú sa i v prostredí, do ktorého v tomto období prenikajú vplyvy spomenutej kultúry.²³ Podobne ako gombíky s otvorom v podobe písmena V a polmesiačkovité kostené závesky, i nátepné doštičky pretrvávajú zánik kultúry zvoncovitých pohárov a objavujú sa i neskôr v tých kultúrach staršej doby bronzovej, ktoré sú s kultúrou zvoncovitých pohárov v istom genetickom vzťahu. Do inventára niektorých kultúr staršej doby bronzovej (napr. nitrianskej skupiny, maďarovskej kultúry) však mohli byť sprostredkované i kultúrami, ktoré boli v kontakte s kultúrou zvoncovitých pohárov, resp. vznikali na podloží poznačenom jej vplyvmi.

Obr. 1. Nitrianska skupina. Vý-
šapy-Opatovce: 1, 2 - hrob 239;
6 - hrob 202; Branč: 3 - hrob
142; 4 - hrob 150; 5 - hrob 222;
7 - hrob 6.

Výskyt nátepanej doštičky v inventári nitrianskej skupiny môžeme objasniť nálezom takejto doštičky v hrobe kultúry šnúrovej keramiky typu Veselé v Sudoměřiciach na Morave.²⁴ Spolu s touto nátepnou doštičkou našli sa i ďalšie milodary, ktoré majú analógie v náplni nitrianskej skupiny. Ide najmä o medený nákrčník a náramok zo silného tyčinkovitého drôtu, ktoré majú analógie v hrobe 160 v Branči,²⁵ kde sa našli početné predmety, umožňujúce zaradenie tohto hrobu do staršieho obdobia nitrianskej skupiny. V spomenutom hrobe sa okrem typických domácich výrobkov našli aj fajansové korálky (300 ku-

sov), mušle *Columbella rustica* a *Cardium*. Výskyt týchto ozdôb cudzieho pôvodu ukazuje na ich pomerne včasné prenikanie na juhozápadné Slovensko, kde sú početne zastúpené až v mladšom období nitrianskej skupiny. Hrob 160 sa svojou výbavou vymyká z rámca ostatných hrobov nitrianskej skupiny a pokiaľ ide o predmety cudzej proveniencie, patrí k výnimočným nálezovým celkom v tomto období staršej doby bronzovej vôbec.

Domnievame sa, a dosvedčuje to aj nález V. Š i k u l o v e j v hrobe 5 v Sudoměřiciach, že predmety dokladajúce vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov v náplni nitrianskej skupiny sprostredkoval sem ľud s kultúrou šnúrovej keramiky typu Veselé, ktorý prenikol z južného Poľska cez Moravskú bránu a malokarpatské priesmyky na územie juhozápadného Slovenska a dostal sa do úzkeho kontaktu s ľudom kultúry zvoncovitých pohárov niekedy na konci jej vývoja. K takémuto kontaktu došlo už na území Poľska; naznačuje to nález nátepanej doštičky s dvoma otvormi na oboch stranách z lokality Świącice v Małopolsku.²⁶ Spolu s nátepnou doštičkou našla sa tu v kostrovom hrobe i typická šálka so šnúrovou výzdobou, ktorá má analógie na pohrebiskách typu Veselé.

Podobne ako v type Veselé a v nitrianskej skupine, aj v predúnětickej fáze a v staršom období únětickej kultúry vyskytujú sa nálezy dokladajúce silné eneolitické tradície. Nielen v predúnětickej fáze (Jiříkovice, Marefy, Rybníky),²⁷ ale i v staršom období únětickej kultúry (Praha-Bubeneč)²⁸ nachádzajú sa zjednodušené nátepné doštičky. Tieto doštičky, ako upozorňuje L. H á j e k, sú predmetom prevzatým z kultúry zvoncovitých pohárov a ich výskyt sa končí v staršej fáze únětickej kultúry.²⁹

Úzke nátepné doštičky s dvoma otvormi sú typické pre predúnětickú fázu a najstaršie obdobie únětickej kultúry; poukázal na to už F. K a l o u s e k.³⁰ Podobný charakter má i nátepná doštička zo Sudoměřic a Świącío. Pohrebisko kultúry šnúrovej keramiky typu Veselé v Sudoměřiciach pripisuje V. Š i k u l o v á zlotskej skupine šnúrovej keramiky a zaraďuje ho na základe nálezov z hrobu 5 už na začiatok doby bronzovej.³¹ Takéto časové zaradenie nálezov typu Veselé považujeme za správne. Podobne do Reineckeého stupňa BA₁ môžeme zaradiť i nátepnú doštičku nitrianskej skupiny z Branča.

T r i a n g u l á r n a d ý ě k a

V náplni nitrianskej skupiny je zastúpená zatiaľ iba jediná malá dýčka tohto typu na pohrebisku v Branči (obr. 1: 7). Hrob 6, v ktorom sa dýčka našla, nachádzal sa v tej časti pohrebiska, kde sa zistili najstaršie hroby. Za zaradenie hrobu 6 do staršieho obdobia nitrianskej skupiny prihovárajú sa i ostatné nálezy (kostené šidlo, drôtená záušnica).³²

Dýčky trojuholníkového tvaru nachádzajú sa už v najmladšej fáze kultúry zvoncovitých pohárov³³ a podobné dýčky, aké poznáme z inventára moravských pohrebísk staršej fázy únětickej kultúry, sú iba ich ďalším vývojovým pokračovaním.³⁴ Dýčka z Branča je typologicky veľmi blízka uvedeným nálezom kultúry zvoncovitých pohárov. Jej prítomnosť v inventári nitrianskej skupiny ukazuje, že podobne ako ďalšie predmety, upozorňujúce na vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov, aj tieto dýčky sa používajú v pomerne dlhom období, a preto nijako neprekvapuje, ak sa s nimi stretáme i v nálezoch patriacich už nesporne do doby bronzovej (stupeň BA₁).

K e r a m i k a

V keramickom inventári pohrebiska nitrianskej skupiny vo Výčapoch-Opatovciach našli sa i dve nádoby (hrob 9 a hrob 132), ktoré majú pod ústím plastickú presekávanú, prípadne členenú pásku.³⁵ Hrncovitá nádoba s takouto páskou z hrobu 9 vo Výčapoch-Opatovciach (obr. 2) má paralelu na pohrebisku kultúry zvoncovitých pohárov typu Loretto v Leopoldsdorfe v Rakúsku.³⁶ Obe spomenuté nádoby sú morfológicky identické, i presekávaná páska pod ústím je na nich urobená tým istým spôsobom. Nádoba z Leopoldsdorfu líši sa od nádoby z Výčap-Opatoviec iba tým, že plastická presekávaná páska je ešte zvýraznená malými výčnelkami. Predlohu k nádobe

Obr. 2. Výčapy-Opatovce, hrob 9.

z Výčap-Opatoviec treba hľadať v prostredí najmladšej fázy kultúry zvoncovitých pohárov. Pôvod sprievodnej keramiky kultúry zvoncovitých pohárov sa dnes už všeobecne hľadá v Karpatskej kotline, a tak genézu tohto tvaru, podobne ako aj ďalších keramických typov tzv. sprievodnej keramiky, musíme hľadať v staršom domácom podloží, na ktoré sa navrstvuje kultúra zvoncovitých pohárov.

Vplyv kultúry zvoncovitých pohárov na šnúrovú keramiky typu Veselé je dnes už dostatočne doložený. Okrem nátepanej doštičky zo Świącío a Sudoměřic treba upozorniť i na misku, ktorá sa našla spolu s nátepnou doštičkou v hrobe 5 v Sudoměřiciach.³⁷ Miska má podobnú výzdobu ako nádoby z Leopoldsdorfu a Výčap-Opa-

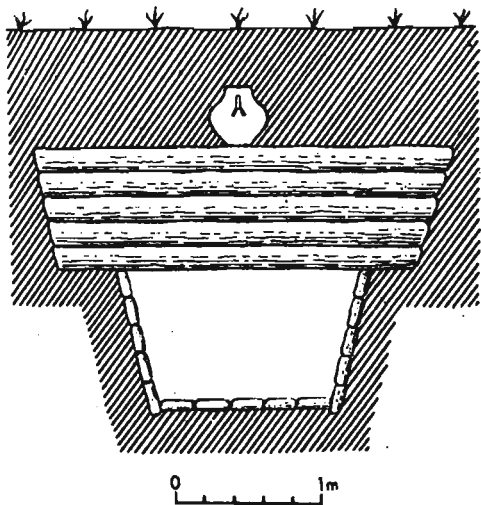
tovec a líši sa od nich iba tým, že plastická presekávaná páska vyúsťuje do hrubého zahroteného jazykovitého výčnelku, opatreného dvoma otvormi. Takéto prevrtnané výčnelky sú zvlášť typické pre kultúru zvoncovitých pohárov.³⁸

I keď výskum pohrebísk typu Veselé je len v začiatkoch, domnievame sa, že táto zložka (t. j. typ Veselé) - ako naznačujú i nálezy zo Święcic a Sodoměřic - podieľala sa na sprostredkovaní vplyvov kultúry zvoncovitých pohárov do náplne nitrianskej skupiny. Priamy etnický zásah kultúry zvoncovitých pohárov na územie juhozápadného Slovenska nie je dosiaľ doložený a jediná lokalita tejto kultúry na Slovensku - Skalica,³⁹ súvisí i zemepisne s moravskou oblasťou.

Dvojuchý hrniec z pohrebiska nitrianskej skupiny vo Výčapoch-Opatovciach (hrob 132)⁴⁰ má plastickú pásku, umiestnenú pod ústím tak, ako na nádobkách z hrobu 9 z Výčap-Opatoviec a z Leopoldsdorfu, páska na hrnci z hrobu 132 je však pretláčaná a má iný charakter než na uvedených nádobách. Predlohy k dvojuchému hrncu z Výčap-Opatoviec môžeme nájsť v staršom domácom kultúrnom vývoji; objavuje sa tu i plastická pretláčaná páska, ktorá sa často aplikuje na rôznych keramických tvaroch.⁴¹

VPLYVY KULTÚRY ZVONCOVITÝCH POHÁROV V DUCHOVNEJ OBLASTI

V niektorých hroboch staršieho i mladšieho obdobia nitrianskej skupiny zistili sa stopy dreveného obloženia a niekedy boli mŕtvi uložení i v obale z organickej látky, pravdepodobne z kože. Pretože pohrebne zvyky typu Veselé poznáme nedostatočne a nevieme do akej miery sa na pohrebiskách prejavujú spomenuté znaky, všimneme si bližšie podobné javy v kultúre zvoncovitých pohárov v tých oblastiach Moravy, ktoré boli v bezprostrednom susedstve s územím osídleným typom Veselé.

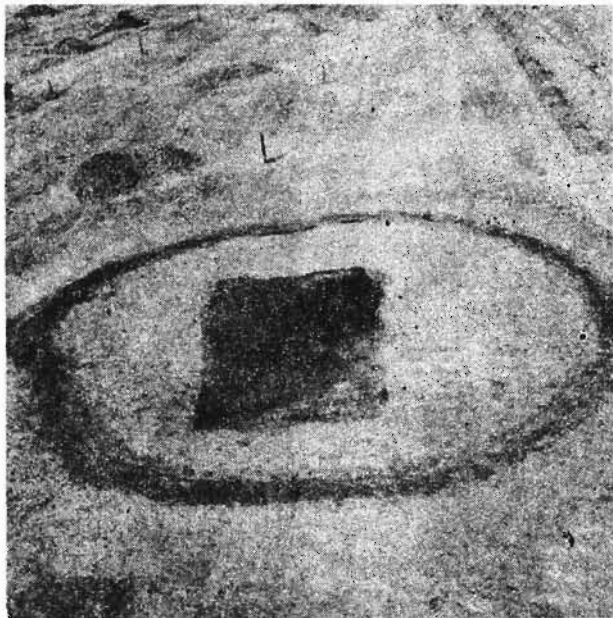

Obr. 3. Pokus o rekonštrukciu vzhľadu hrobu 31 v Branči; rez od severu k juhu.

Podobne ako v nitrianskej skupine na juhozápadnom Slovensku, i v kultúre zvoncovitých pohárov, predovšetkým na Morave, zisťujeme v hroboch drevené obloženie jamy (vydrevenie dna, stien), prípadne ide o hroby s drevenou komorou.⁴² Drevenú komoru mal i hrob 31 nitrianskej skupiny v Branči (obr. 3). Zvyšky drevenej konštrukcie sa zreteľne črtali v sprašovom podloží, do ktorého bola vyhlíbená hrbová jama. Klenba drevenej komory spočívala na stupňoch stien jamy. Drevená klenba sa neskôr zrútila do hrobovej komory; dokladajú to i poklesnuté vrstvy zeme, ktoré prikrývali konštrukciu hrobky. Hrob 31, v ktorom bol pochovaný muž, líšil sa nielen milodarmi, ale i svojou úpravou od ostatných hrobov na pohrebisku. V jeho blízkosti sa koncentro-

vali i ďalšie bohaté hroby. Sociálna diferenciácia na pohrebisku v Branči je doložená nielen rozdielnym vybavením hrobov milodarmi, ale aj skupinovým pocho-
vovaním. I keď hrob 31 pripomína na prvý pohľad - pokiaľ ide o konštrukciu drevenej komory - hrob XIII kultúry zvoncovitých pohárov zo Smolína,⁴³ líši sa od neho súčasne i tým, že nemá kruhovú priekopu. Takúto priekopu sme však zistili pri ďalšom hrobe nitrianskej skupiny v Branči (hrob 62, obr. 4 a 5), žiaľ, sekundárne porušenom vykradnutím. Hrobová jama mala neobyčajne veľké rozmery (dĺžka 265 cm, šírka 145 cm) a bola zahĺbená 115 cm do sprašového podložia (170 cm od

dnešnej úrovne terénu). Zásyp jamy bol veľmi porušený pri vykrádaní, preto sa nepodarilo zistiť stopy dreveného obloženia, resp. inej úpravy hrobovej jamy, hoci by sa za takúto možnosť prihovárala pôdorysná dispozícia hrobu 62, ktorý má úplne podobný pôdorys ako hrob 31 s drevenou komorovou konštrukciou. Hrob 62 mal kruhovú priekopu s priemerom 570 cm.

Obr. 4. Branč; hrob 62 s kruhovou priekopou na úrovni zistenia; hrobová jama bola v severozápadnej časti porušená pri vykrádaní šachtou. Pohľad od východu.

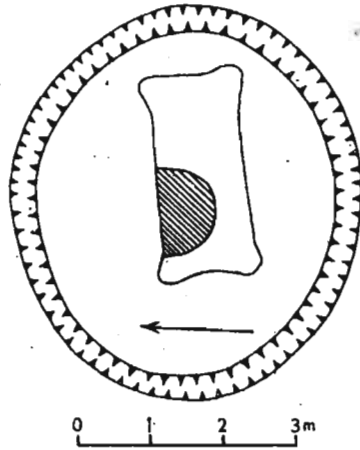
Spomenutý už hrob XIII v Smolíne na Morave mal drevenú komoru a kruhovú priekopu o priemere 5,5 m. B. N o v o t n ý sa domnieva, že do tejto kruhovej priekopy boli postavené vedľa seba koly, a tak vznikol palisádový kruh, ktorý držal jadro hlinenej mohyly.⁴⁴ Pretože po konštrukčnej stránke sa drevená komora hrobu 31 v Branči nápadne podobá smolínskemu hrobu XIII, nie je vylúčené, že pri hrobe 62 v Branči ide o analogickú povrchovú úpravu hrobu (palisádový kruh, hlinená mohyla) ako v Smolíne. Pri hľadaní analógií ku komorovej konštrukcii i k povrchovej úprave (mohyla) hrobu XIII kultúry zvoncovitých pohárov v Smolíne upozorňuje B. N o v o t n ý na niektoré podobné konštrukčné prvky pri hroboch kultúry so šnúrovou keramikou na Morave (mohyly, zvyšky dreva v hroboch a i.). Je nepochybné, že so vzájomným ovplyvnením spomenutých dvoch etnických zložiek musíme

me počítať a že ľud kultúry zvoncovitých pohárov neprevzal v strednej Európe od iných etnických skupín len niektoré keramické tvary, ale cudzie vplyvy sa uplatňujú i v duchovnej oblasti. Zatiaľ však rovnocenné analógie, pokiaľ ide o podobné konštrukcie hrobov v kultúre so šnúrovou keramikou, na Morave nenachádzame, i keď nechýbajú ani tu doklady o tom, že v niektorých hroboch mohli byť vybudované drevené komory, na čo upozornil I. L. Č e r v i n k a.⁴⁵

Pohrebisko nitrianskej skupiny v Branči nachádza sa na mieste, kde sa od nepamäti oralo. Plášť mohyly hrobu 62 mohol byť preto rozrušený kultiváciou pôdy; pri výskume sa už nad hrobom nezistila žiadna vyvýšenina. Podobne ako pri hrobe 31, aj pri hrobe 62, v ktorom bol pochovaný muž, koncentrovala sa skupinka hrobov. V obidvoch hroboch boli zaiste pochované osoby líšiace sa od ostatných svojím sociálnym postavením. Hroby 31 a 62 odlišujú sa od všetkých 234 preskúmaných hrobov na pohrebisku v Branči predovšetkým nákladnou úpravou hrobu, no nemeňte i milodarmi; o tom svedčí nevykradnutý hrob 31 s bohatými kovovými nálezmi.

Okrem hrobov 31 a 62 v Branči, najviac pripomínajúcimi vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov, zisťujeme i pri ďalších, výlučne bohatších hroboch stopy po drevenom obložení. Ako sme spomenuli, stopy po takomto obložení zistil v hroboch kultúry so šnúrovou keramikou na východnej Morave aj I. L. Č e r v i n k a. V zásype niektorých jám na pohrebisku nitrianskej skupiny v Branči i v Nitre našli sa pohodené črepy nádob a podobné doklady o rituálnom rozbiťaní nádob a ich vhadzovaní do zásypu hrobu poznáme i z kultúry zvoncovitých pohárov na strednom Dunaji.⁴⁶

Vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov v náplni nitrianskej skupiny prejavovali sa v hmotnej i v duchovnej oblasti. Hoci pohrebný rítus bol jednotný, výlučne kostrový, vplyvy z prostredia etnicky cudzej zložky, akou nesporne bol ľud kultúry

Obr. 5. Branč; pôdorys hrobu 62 so spodnou časťou kruhovej priekopy; šachta vyhlbená pri vykrádaní hrobu je vyznačená čiarkovaním.

zvoncovitých pohárov, badať markantne i v duchovnom živote, plne závislom od zložky kultúry so šnúrovou keramikou typu Veselé, ktorá sa určujúcou mierou podieľala na genéze nitrianskej skupiny. Zatiaľ čo jednotlivé predmety hmotnej kultúry, dokladajúce vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov (nátepné doštičky, gombíky s otvorom v podobe písmena V, polmesiačkovité závesky a i.), nemusia vždy súvisieť so sociálnym postavením pochovaného, ktorý bol vybavený takýmito milodarmi, neplatí to v plnej miere o vplyvoch prejavujúcich sa v duchovnej sfére. Hroby, v ktorých sa zistili stopy dreveného obloženia, patria prevažne bohatým jedincom. Výnimočné postavenie na pohrebisku nitrianskej skupiny v Branči majú hroby 31 a 62 a je zrejme, že v nich boli pochovaní jedinci, ktorí mali významnú úlohu v spoločnosti s patriarchálnou organizáciou.

Ľud typu Veselé i nitrianskej skupiny mal podobnú hospodársku základňu ako ľud kultúry zvonco-

vitých pohárov a zdá sa, že toto napomáhalo šírenie rôznych kultúrnych hodnôt i na územie, kde ľud kultúry zvoncovitých pohárov nikdy neprenikol (juhozápadné Slovensko). Okrem rôznych výrobkov, ku ktorým hľadáme predlohy v prostredí kultúry zvoncovitých pohárov, prenikajú do náplne nitrianskej skupiny aj vplyvy poznávajúce duchovný život a s ním súvisiace náboženské zvyky. Tieto cudzie vplyvy prejavujú sa predovšetkým u spoločensky vyššie stojacich vrstiev, čo je dobový jav, s ktorým sa stretáme aj u iných súvekých etnických skupín.

Ako vyplýva z predchádzajúceho rozboru, v hmotnej i duchovnej kultúre nitrianskej skupiny nachádzame pomerne silné vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov. Tieto vplyvy sem sprostredkovala kultúra so šnúrovou keramikou typu Veselé a prejavujú sa v najstaršom vývojovom období nitrianskej skupiny. Tieto vplyvy nám objasňujú i otázku genézy nitrianskej skupiny, ktorá sa transformovala z typu Veselé za prispenia domácej kultúrnej zložky, reprezentovanej skupinou Kosiňčaka.⁴⁷ K týmto dvom základným komponentom potom ešte pristupuje kultúra zvoncovitých pohárov, ktorá ovplyvňuje hmotnú i duchovnú kultúru nitrianskej skupiny, patriacu svojím bohatým kovovým inventárom k najvýznamnejším kultúram staršej doby bronzovej nielen na území Slovenska, ale i v strednej Európe.

Lokality typu Veselé nenachádzame východne od rieky Váh, naproti tomu náleziská nitrianskej skupiny koncentrujú sa predovšetkým na území medzi Váhom a riekou Žitavou,⁴⁸ hoci nechýbajú ani doklady o výskyte nálezov tohto charakteru i na území Moravy.⁴⁹

Už pri publikovaní niektorých nálezov z pohrebiska nitrianskej skupiny v Branči poukázali sme na skutočnosť, že najstaršiu fázu tohto pohrebiska treba paralelizovať čiastočne s pohrebiskami typu Veselé.⁵⁰ V nitrianskej skupine objavujú sa všetky kovové výrobky, ktoré poznáme už v type Veselé a neskôr - v období konsolidácie nitrianskej skupiny - pribúdajú nové typy ozdôb i ďalších út-

kových predmetov. Zdá sa, akoby typ Veselé nebol ničím iným, ako staršou fázou nitrianskej skupiny, pretože kontinuita kultúrneho vývoja je na prvý pohľad zjavná, i keď prínos novej, domácej zložky (skupim Kosihy-Čaka) je v náplni nitrianskej skupiny tiež nesporný.⁵¹ Tento názor potvrdzujú i nálezy upozorňujúce v inventári typu Veselé na vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov. Podobné nálezy poznáme i v náplni nitrianskej skupiny.

Typ Veselé prichádza na juhovýchodnú Moravu a juhozápadné Slovensko ako cudzia invázna vlna, s vyhranenou kultúrou, markantne sa líšiacou od kultúry obyvateľstva žijúceho na tomto území. I na území Poľska nachádzame analogické pamiatky ako je typ Veselé a J. M a c h n i k, pre ne zavádza súhrnné pomenovanie - typ Chłopice-Veselé.⁵² Ďalším vývojovým pokračovaním tohto typu na území Poľska je mierzanowická kultúra,⁵³ v náplni ktorej sa objavujú podobné prvky ako na pohrebiskách nitrianskej skupiny. Niektoré nálezy tejto skupiny (keramika, kovové výrobky, kostené amulety, korálky, kostené rozdeľovače a i.) majú rovnocenné analógie v nálezoch mierzanowickej kultúry, preto genézu nitrianskej skupiny i mierzanowickej kultúry musíme hľadať v prostredí, ktoré sa rozhodujúcou mierou podieľalo na vzniku mierzanowicko-nitrianskeho komplexu. Touto určujúcou složkou bol typ Veselé, resp. Chłopice-Veselé, ako ho na základe poľských nálezov vymedzil J. M a c h n i k. Zdá sa, že ani toto pomenovanie (typ Chłopice-Veselé) nie je konečným riešením, i keď za súčasného stavu bádania možno ho považovať za spoločného menovateľa poľsko-moravsko-slovenských nálezov tohto charakteru, pretože podobné nálezy poznáme i z územia západnej Ukrajiny,⁵⁴ odkiaľ táto zložka prichádza a je práve tak cudzím prvkom v poľskom, ako aj v našom prostredí. Možno plne súhlasiť so zistením J. M a c h n i k a, že nálezy typu Chłopice-Veselé nevyskytujú sa spolu s nálezmi zľotskej kultúry, ku ktorej sa ešte donedávna priradovali.⁵⁵ Keramika zľotskej kultúry má iný charakter; nápadné rozdiely sú vo výzdobe, v tvarovej náplni i v technológii výroby. Nezdá sa však pravdepodobné, že by typ Veselé bol produktom stretnutia a zmiešania elementov kultúry so šnúrovou keramikou a kultúry zvoncovitých pohárov, ako sa domnieva J. M a c h n i k.⁵⁶ Je nesporné, že typ Veselé patrí do okruhu kultúry so šnúrovou keramikou, v rámci ktorej ho možno položiť na koniec jej vývoja, podobne ako i ďalšie mladšie lokálne skupiny tejto kultúry.⁵⁷ Pretože pamiatky typu Veselé poznáme i z územia Ukrajiny a prikláňame sa k názoru o jeho východnom pôvode, považujeme zložku kultúry zvoncovitých pohárov v náplni tohto typu len za výslednicu kultúrnych vplyvov, nie však za zložku, ktorá sa podieľala na genéze typu Veselé.

Po publikovaní nálezov z pohrebiska typu Veselé vo Veselom, ktoré pripravuje V. B u d i n s k ý - K r i ť k a, a ďalších nálezov podobného charakteru z celého územia rozšírenia spomenutého typu, bude možné spoľahlivo vymedziť túto zložku, majúcu niekoľko lokálnych variantov s veľkým geografickým rozšírením, ktorá sa významnou mierou podieľala na vzniku kultúr doby bronzovej nielen na území jej rozšírenia, ale i v širších oblastiach strednej a východnej Európy.

Kultúra zvoncovitých pohárov mala teda významnú úlohu pri sprostredkovaní nových kultúrnych hodnôt do náplne nitrianskej skupiny. Týmto sprostredkujúcom činiteľom bol typ Veselé. Zdá sa, že význam kultúry zvoncovitých pohárov, ako činiteľa sprostredkujúceho západnejším oblastiam strednej Európy kultúrne dedičstvo Karpatskej kotliny (kde treba hľadať i genézu tzv. sprievodnej keramiky tejto kultúry), nebol dosiaľ plne docenený. Domnievame sa, že prostredníctvom kultúry zvoncovitých pohárov prenikali do Čiech aj vplyvy nagyrévskej, resp. prednagyrévskej kultúry, ktoré sa neobyčajne intenzívne prejavujú v náplni predúnětickej

fázy,⁵⁸ ale i v najmladšej fáze kultúry zvoncovitých pohárov a šnúrovej keramiky v Čechách a na Morave.⁵⁹ Najtypickejšími reprezentantmi nagyrévskych vplyvov v keramickej náplni českej a moravskej predúnětickej fázy sú miska s prelamanou nôžkou a tzv. nagyrévsky džbán. Podobné tvary nenachádzame na území Slovenska i napriek tomu, že bezprostredne hraničí s oblasťou rozšírenia nagyrévskej kultúry. Možno to vysvetliť tým, že po príchode typu Veselé dostáva sa juhozápadné Slovensko do odlišných kultúrnych pomerov a jeho ďalší vývoj je stále viac determinovaný i vývojom západnejších oblastí, s ktorými bolo v užšom kultúrnom styku.

Zdá sa, že i vplyvy nagyrévskej kultúry do náplne českej a moravskej predúnětickej fázy sprostredkoval ľud kultúry zvoncovitých pohárov, pretože o priamom etnickom zásahu nemôžeme uvažovať. Nagyrévská kultúra je rozšírená predovšetkým na území medzi Dunajom a Tisou a Zadunajsko je v tomto období osídlené kisapostackou kultúrou.⁶⁰ Ani kisapostacké osídlenie nesúvisí bezprostredne s východnou oblasťou únětickej kultúry; územie severovýchodného Rakúska⁶¹ i priľahlej časti severozápadného Maďarska⁶² je v tomto období osídlené wieselburskou kultúrou, v náplni ktorej sa, podobne ako i v kisapostackej kultúre, pomerne intenzívne prejavujú vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov.

Misky s prelamanými nôžkami a niektoré ďalšie nagyrévske tvary v inventári predúnětickej fázy, ako ich vyčlenil V. M o u c h a,⁶³ objavujú sa v Maďarsku už na pohrebisku kultúry zvoncovitých pohárov v Budakalásze.⁶⁴ Popri týchto tvaroch nachádzame v budakalászskych hroboch i klasické zdobené zvoncovité poháre.⁶⁵ Miska s prelamanou nôžkou z hrobu 3 v Budakalásze je vôbec jediným exemplárom tohto druhu v kultúre zvoncovitých pohárov na strednom Dunaji. Ďalšie keramické tvary, ktoré sa objavujú v budakalászskych hroboch, vystupujú práve tak v náplni nagyrévskej kultúry v Maďarsku, ako i v keramickom inventári predúnětickej fázy v Čechách a na Morave. Spomenutá miska z Budakalászu ukazuje, že v dobe príchodu, resp. po príchode kultúry zvoncovitých pohárov do Karpatskej kotliny⁶⁶ bola už sformovaná prednagyrévská zložka (kultúra), v náplni ktorej sa podľa N. K a l i c z a prejavuje silne i dedičstvo predchádzajúceho kultúrneho podložia, ktoré tu predstavuje skupina Nyírség a Makó.⁶⁷ Nie je nezáujímavé, že tzv. nagyrévsky džbán i ďalšie keramické tvary, charakteristické pre nagyrévsku kultúru, objavujú sa už v skupine Nyírség a Makó,⁶⁸ ktorá patrí k tomu istému časovému horizontu ako skupina Kosiň-Čaka na juhozápadnom Slovensku.

Na juhozápadnom Slovensku, kam kultúra zvoncovitých pohárov nezasiahla, nenachádzame misky s prelamanými nôžkami ani ďalšie výrazné nagyrévske tvary. Na základe toho môžeme usudzovať, že to bola práve kultúra zvoncovitých pohárov, ktorá do náplne predúnětickej fázy sprostredkovala tak nagyrévske, ako aj iné kultúrne hodnoty Karpatskej kotliny. Tento priestor bol v tomto období kultúrnym mostom medzi anatolsko-balkánskou oblasťou a strednou Európou. Kultúra zvoncovitých pohárov je teda na samom sklonku eneolitu významným komunikačným činiteľom, sprostredkujúcim kultúrne hodnoty Karpatskej kotliny i vzdialenejších balkánsko-anatolských oblastí západnejšie i severnejšie ležiacim územiám strednej Európy.

P O Z N Á M K Y A L I T E R A T Ú R A

- 1 T o č í k A., Die Nitra-Gruppe, AR XV, 1963, 716. Touto problematikou sa zaoberá V. B u d i n s k ý - K r i č k a, ktorý pripravuje pre publikáciu (v SLA XIII-1, 1963) pohrebisko kultúry so šnúrovou keramikou typu Veselé vo Veselom.
- 2 T o č í k A., l. c., 747, 756, obr. 249: 5, obr. 260: 5, 6, 8.
- 3 H á j e k L., Knoflíky středoevropské skupiny kultury zvoncovitých pohárů, PA XLVIII, 1957, 389-424.
- 4 S z o m b a t h y J., Prähistorische Flachgräber bei Gemeinlebarn in Niederösterreich, Römisch-Germanische Forschungen 3, 1929, 67, tab. 14: 16; F e l - g e n h a u e r F., Frühbronzezeitliche Gräber in Spitz a. d. Donau, N-Ö, Arch. Austriaca 11, 1952, 4, obr. 1: 13-18.
- 5 H á j e k L., PA XLVIII, 1957, 415, 416.
- 6 Za súhlas k použitiu nálezov z pohrebiska nitrianskej skupiny vo Výčapoch-Opatovciach, uvádzaných v tomto príspevku, ďakujem dr. A. T o č í k o v i, C. Sc.
- 7 H á j e k L., PA XLVIII, 1957, 415.
- 8 V l a d á r J., K niektorým otázkam začiatkov doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku, SLA XII-2, 1964, obr. 11.
- 9 H á j e k L., Pálměšícovitá spinadla kultury zvoncovitých pohárů, PA XLII, 1939-1946, 23, obr. 2.
- 10 T o r b r ü g g e W., Die Bronzezeit in Bayern - Stand der Forschungen zur relativen Chronologie, 40. BRGK, 1959, 16, obr. 4: 9.
- 11 H á j e k L., PA XLII, 1939-1946, 20-29.
- 12 Tamže, 23, 27, obr. 2: 11, pozn. 55.
- 13 V l a d á r J., SLA XII-2, 1964, obr. 17.
- 14 V l a d á r J., Archeologický výskum v Branči pri Nitre v rokoch 1961-1962, AR XVI, 1964, 88.
- 15 Okrem tejto medenej platničky našla sa v hrobe 202, v ktorom bol pochovaný muž, i kamenná strelka. Podobné kovové doštičky (opatrené otvormi) nachádzajú sa aj v kultúre zvoncovitých pohárov v Čechách a na Morave (K y t l i c o v á O., Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Kněževsi, AR VIII, 1956, 356; tu sú vyznačené i ďalšie analógie). Pretože v hroboch sú veľmi často uložené pri hlave, považujú ich niektorí autori za ozdabu vlasov.
- 16 M i t s c h a - M ä r h e i m H., Vorgeschichtliches aus dem unteren Granta-le, WPZ XI, 1924, 109, 111, obr. 2: 16.
- 17 N o v o t n ý B., Počiatky výtvarného prejavu na Slovensku, Bratislava 1959, 116.
- 18 T o č í k A., Parohová a kostená industria maďarovskej kultúry na juhozápadnom Slovensku, ŠZ ÁUSAV 3, 1959, 33, tab. I: 4, tab. VII: 8.
- 19 T o č í k A., AR XV, 1963, 717, obr. 240, 722.
- 20 T o č í k A., Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom, Bratislava 1964, 14, -15 (obr. 3 a register nálezísk maďarovskej kultúry k mapke na obr. 3).
- 21 P i t t i o n i R., Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien 1954, 258, obr. 180.
- 22 T o č í k A., ŠZ ÁUSAV 3, 1959, tab. I: 4, tab. VII: 8.
- 23 Š i k u l o v á V., Pohřebiště lidu zlotské skupiny šnúrové kultury v Sudoměřích, okr. Hodonín, Pravěk východní Moravy II, Brno 1961, 11, obr. 2: 7, 11, 13; M a o h n i k J., Uwagi o związkach i chronologii niektórych znale-

- zisk kultury ceramiky sznurowej w Karpatach, AAC IV, 1962, 101, obr. 2 - část IV: 5, 102.
- 24 Š i k u l o v á V., l. c., 11, obr. 2: 7.
- 25 T o č í k A., AR XV, 1963, 749, 751, obr. 261 a 262.
- 26 M a c h n í k J., Kultura pucharów dzwonowatych a kultura ceramiky sznurowej w Małopolsce, Seperát zo Sprawozdań z posiedzeń komisji oddziału PAN w Krakowie, sztycozeń-czerwiec 1963, 72.
- 27 H á j e k L., K ohnologickému zařazení a náplni tzv. protoúnětické kultury, Referáty za rok 1959 I, Liblice 1960, 56; T i h e l k a K., Moravská únětická pohřebiště, PA XLIV, 1953, 277, 279, obr. 27: 3; M o u c h a V., Příspěvek k poznání starší doby bronzové v Čechách, Referáty za rok 1959 I, Liblice 1960, 38.
- 28 H á j e k L., Referáty za rok 1959 I, Liblice 1960, 58.
- 29 Tamže, 60. Do tohto časového horizontu patří aj nátepná doštička z Tószegu, ktorá (podobne ako ďalšie nálezy) upozorňuje na vplyvy, resp. dedičstvo kultúry zvonoovitých pohárov v náplni nagyrévskej kultúry (P a t a y P., Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn, Diss. Pannonicae 13, 1938, tab. III: 4).
- 30 K a l o u s e k F., Lid se zvonoovitými poháry na Bučovsku (Morava), ČMM XLI, 1956, 90, pozn. 3.
- 31 Š i k u l o v á F., l. c., 13. Nálezy tohto charakteru na východnej Morave a juhozápadnom Slovensku v minulosti sa priradovali k zlotskej kultúre. Touto problematikou sa zaoberá štúdia M. B u c h v a l d k a K tzv. zlotskému typu na Moravě a jz. Slovensku, Sborník II. Františku Vildomocovi k pětadesátinám, Brno 1963, 34-38.
- 32 V l a d á r J., SlA XII-2, 1964, obr. 7.
- 33 H u n d t H. J., Katalog Straubing I, Die Funde der Glockenbecherkultur und der Straubinger Kultur, Kallmünz/Opf. 1958, tab. 1: 11; H á j e k L., Die Glockenbecherkultur in Böhmen und Mähren, Inventaria Archaeologica (Československo) 2, Bonn 1962, ČS 15: 3.
- 34 T i h e l k a K., l. c., 274; H á j e k L., Vztahy stredoevropské kultury zvonoovitých pohárů k jihovýchodu a její absolutní datování, Referáty za rok 1956 I, Liblice 1957, 61.
- 35 T o č í k A., AR XV, 1963, 736, obr. 253: 1, 3.
- 36 P i t t i o n i R., l. c., 273, obr. 193: 15.
- 37 Š i k u l o v á V., l. c., 10, tab. I: 1.
- 38 K a l o u s e k F., ČMM XLI, 1956, tab. VIII: 5.
- 39 B u d i n s k ý - K r i č k a V., Slovensko v mladšej dobe kamennej, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 67.
- 40 T o č í k A., AR XV, 1963, 736, obr. 253: 1.
- 41 V l a d á r J., Nagyrévske sídlisko v Čake, SlA X-2, 1962, 337, tab. III: 5, 7.
- 42 N o v o t n ý Boris, Hroby kultury zvonoovitých pohárů u Smolína na Moravě, PA XLIX, 1958, 300 n.
- 43 Tamže, 309, obr. 10.
- 44 Tamže, 303.
- 45 Tamže, 307, pozn. 35.
- 46 K a l i c z N., Adatok a harangalakú edények budapestkörnyéki elterjedéséhez, FA VII, 1955, 51; N e u s t u p n ý J. a kol., Pravek Československa, Praha 1960, 171.

- 47 V l a d á r J., SlA XII-2, 1964.
- 48 T o č í k A., AR XV, 1963, 717, obr. 240.
- 49 O n d r á č e k J., Nálezy měřanovicko-nitranského typu na Moravě, AR XV, 1963, 413, obr. 132.
- 50 V l a d á r J., AR XVI, 1964, 88.
- 51 Tieto vplyvy sú zatiaľ evidentné iba v keramickej náplni nitrianskej skupiny.
- 52 M a c h n i k J., AAC IV, 1962, 99 n.
- 53 K o w a l c z y k J., Zagadnienie kultury mierzanowickiej zwanej także tomaszowską, WA XXVI, 1959, 1-8. Tu pozri i literatúru, vzťahujúcu sa na túto problematiku.
- 54 B a r a n V. D., Pochovanňa kultury šnurovoj keramiky kolo s. Ripniv (Ripniv II), L'vivskoj oblasti, Materialy i doslidženňa z archeolohiji Prykarpattča i Volyni 3, 1961, 151; M o v š a T. G., Mednyje ukrašenija iz Kijeva, Kratki-je soobščeniija 70, 1957, 96.
- 55 M a c h n i k J., AAC IV, 1962, 103, 104.
- 56 Tamže, 104. Nálezy kultúry zvoncovitých pohárov koncentrujú sa iba v južných častiach Poľska, naproti tomu analogické nálezy typu Veselé poznáme i z územia západnej Ukrajiny (pozri pozn. 54).
- 57 S u l i m i r s k i T., Polska przedhistoryczna II, Londyn 1959, 245 n.
- 58 T i h e l k a K., PA XLIV, 1933, 250, 251, obr. 8: 6, obr. 9: 1; M o u c h a V., K nejstarší únětické keramiky v Čechách, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 3, 1960, 88-95.
- 59 M o u c h a V., l. c., 93, 94.
- 60 M o s z o l i c s A., A kisapostagi korabronzkori urnatemető - Der frühbronzezeitliche Urnenfriedhof von Kisapostag, Budapest 1962, 90, 91 (mapka a register lokalit).
- 61 P i t t i o n i R., l. c., 283, mapa 7.
- 62 P a t a y P., Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn, Diss. Pannonicae 13, 1938, 82 (register lokalit), mapa VII.
- 63 M o u c h a V., l. c., 91, obr. 11.
- 64 K a l i c z N., FA VII, 1955, 53, 54, 56, tab. IX: 1, 8, tab. X: 3.
- 65 Tamže, 52, tab. XI: 8, 9.
- 66 Podľa J. N e u s t u p n é h o (Na sklonku doby kamenné - Lid kultúry se zvoncovitými poháry v Čechách a na Moravě, ČNM CXXXI, 1962, 181) ľud kultúry zvoncovitých pohárov prichádza na územie Československa z Karpatskej kotliny. Tým možno vysvetliť i skutočnosť, prečo sa v Čechách a na Morave tak intenzívne prejavujú v tomto období vplyvy Karpatskej kotliny.
- 67 K a l i c z N., Északkelet Magyarországon korabronzkori és kapcsolatai, Régészeti dolgozatok 4, 1962, 14, 15. Skupina Makó je podľa N. K a l i c z a čiastočne súbežná s najstaršou fázou nagyrévskej kultúry (najlepším reprezentantom tejto fázy je pohrebisko v Alsónémedi) a už v tomto období prichádza na územie Maďarska i ľud kultúry zvoncovitých pohárov. Archeologické pamiatky nám tak dokladajú koexistenciu niekoľkých kultúrnych celkov na tomto území, čo značne sťažuje riešenie otázky vzniku nagyrévskej kultúry, ktorá patrí nesporne k najvýznamnejším kultúram Karpatskej kotliny. Nielen genéza nagyrévskej kultúry nie je dosiaľ dostatočne objasnená, ale obdobná situácia je i v Čechách a na Morave, kde v tomto časovom horizonte idú paralelne po určitú dobu vedľa seba najmladšia fáza kultúry zvoncovitých pohárov a šnúrovej keramiky, i predúnětická fáza. Menej jasné je chronologické postavenie jovi-

šovicko-řivnáčskej kultúry, hoci by sa dalo usudzovať, že i táto zložka sa určitým spôsobom podieľala na vzniku predúnětickej fázy.

68 K a l i c z N., FA VII, 1955, 13.

EINFLÜSSE DER GLOCKENBECHERKULTUR IN DER KULTURFÜLLUNG DER NITRA-GRUPPE

JOZEF VLADÁR

In der materiellen Kultur der älteren Phase der Nitra-Gruppe äussern sich ausser dem schnurkeramischen Verband des Veselé-Typs und der Kosiň-Čaka-Gruppe, die sich ausschlaggebend an ihrer Genesis beteiligt haben, auch andere fremde Kultureinflüsse. Der Autor betrachtet eingehender solche Funde in der Materialfüllung der Nitra-Gruppe, welche zahlreiche Analogien im mitteleuropäischen Verbreitungsgebiet der Glockenbecherkultur haben.

Aus dem Verbreitungsgebiet der Nitra-Gruppe sind konische Knöpfe mit V-förmig eingebohrtem Loch bloss aus Výčapy-Opatovce bekannt (Abb. 1: 1, 2).² Auf österreichischem Gebiet erscheinen erwähnte Knöpfe in geschlossenen Grabverbänden mit weiteren Beigaben vergesellschaftet, die in die Stufe Reinecke BA₁ gehören.⁴ Diese Knöpfe treten verhältnismässig bald auf und ihre Verwendung endet in der Frühbronzezeit, wo sie in geschlossenen Fundverbänden vorkommen, die auf Grund weiterer Begleitfunde in die Stufe Reinecke BA₁ gereiht werden können.^{6,7}

Aus dem Gräberfeld der Nitra-Gruppe in Branč stammen zwei herzförmige Anhänger (Abb. 1: 3, 4), die sehr häufig in der mitteleuropäischen Glockenbecherkultur vorkommen.^{9,10} L. H á j e k weist auf den Umstand hin, dass die Verwendung dieser Anhänger nicht mit dem Untergang der Glockenbecherkultur endet,¹¹ sondern dass sie - wenn auch recht selten - in geschlossenen Verbänden auftreten, die bereits in die Stufe BA₁ gehören.¹² In diesen Zeithorizont gehören auch die herzförmigen Anhänger der Nitra-Gruppe aus Branč (Grab 142 und 150), mit denen auch weitere Beifunde vorkamen, die eine derartige zeitliche Zuweisung vollauf gestatten.

Ebenso weisen das Fragment einer Armschutzplatte aus Grab 222 von Branč (Abb. 1: 5) und weitere Beigaben¹³ dieses Grab in die Anfänge der Nitra-Gruppe, u. zw. in jenen Zeithorizont, welcher zum Teil mit dem Veselé-Typ synchronisiert werden kann.¹⁴ In der Südwestslowakei erhalten sich die Armschutzplatten bis in die ausklingende Frühbronzezeit und werden auch im Inventar der Maďarovce-Kultur angetroffen.¹⁸ Genauso wie die Knöpfe mit V-förmigem Loch und die herzförmigen Anhänger, überleben auch die Armschutzplatten den Untergang der Glockenbecherkultur und scheinen noch später in jenen frühbronzezeitlichen Kulturen auf, welche mit der Glockenbecherkultur in gewisser genetischer Beziehung stehen. In das Inventar einiger frühbronzezeitlicher Kulturen (z. B. der Nitra-Gruppe, der Maďarovce-Kultur) konnten sie jedoch auch durch Kulturen vermittelt worden sein, die mit der Glockenbecherkultur in Kontakt standen, bzw. auf einer durch ihre Einflüsse gekennzeichneten Unterlage entstanden sind. Es scheint, und ein Beleg dafür ist auch der Fund aus Sudoměřice in Mähren,²⁴ dass die Gegenstände, die Einschläge der Glockenbecherkultur in der Kulturfüllung der Nitra-Gruppe belegen, durch die

Schnurkeramiker des Veselé-Typs hierher vermittelt worden sind; dieses Volk drang ganz am Ende des Äneolithikums aus Südpolen durch die Mährische Pforte und die Pässe der Kleinen Karpaten in das südwestslowakische Gebiet ein und kam mit den Trägern der Glockenbecherkultur irgendwann in der ausklingenden Phase dieser Kultur in engen Kontakt. Zu diesem engen Kontakt kam es bereits auf polnischem Gebiet.²⁶ Nicht nur im Veselé-Typ und in der Nitra-Gruppe, sondern auch in weiteren frühbronzezeitlichen Kulturen äussern sich noch starke äneolithische Traditionen.

Im Inventar der Nitra-Gruppe ist vorderhand bloss ein einziger triangulärer Dolch vertreten (Abb. 1: 7), zu welchem Analogien vorzugsweise in der Glockenbecherkultur angetroffen werden.³³ Auch diese Dolche weisen, ähnlich wie die vorhin erwähnten Gegenstände, auf Einflüsse der Glockenbecherkultur hin; sie sind relativ langlebig, weswegen es gar nicht überraschend ist, wenn sie unter Funden angetroffen werden, die bereits in die Bronzezeit gehören.

Die Einflüsse der Glockenbecherkultur spiegeln sich auch in der Keramikführung der Nitra-Gruppe wider. Die Vorlage zum Gefäss aus Výšapy-Opatovce (Abb. 2)³⁵ ist im Milieu der jüngsten Phase der Glockenbecherkultur zu suchen (Leopoldsdorf).³⁶ Die Herkunft der Begleitkeramik genannter Kultur wird heute schon allgemein im Karpatenbecken gesucht, folglich muss die Genesis dieser Form, ebenso wie auch weiterer Typen der sogenannten Begleitkeramik, in der älteren heimischen Unterlage gesucht werden, welche die Glockenbecherkultur überschichtet.

Der Einfluss der Glockenbecherkultur auf die Schnurkeramik des Veselé-Typs ist gegenwärtig bereits ausreichend belegt. Ausser der Armschutzplatte aus Świącice und Sudoměřice muss auch auf die Schüssel aus letztgenannter Lokalität aufmerksam gemacht werden,³⁷ die eine ähnliche Verzierung wie die Gefässe aus Leopoldsdorf und Výšapy-Opatovce hat. Die plastische Kerbleiste mündet in einen plumpen, mit zwei Löchern versehenen Spitzbuckel aus. Solche durchbohrte Buckel sind für die Glockenbecherkultur ganz besonders kennzeichnend.

Die Einflüsse der Glockenbecherkultur äussern sich in der Nitra-Gruppe auch auf geistigem Gebiet. Ähnlich wie in der Nitra-Gruppe sind auch in der Glockenbecherkultur, namentlich in Mähren, Gräber mit Holzauskleidung (Auskleidung der Sohle, Wände), eventuell mit einer hölzernen Grabkammer festzustellen.⁴² Eine hölzerne Grabkammer hatte auch das Grab 31 der Nitra-Gruppe in Branč; dieses Grab unterschied sich nicht nur durch seine Beigaben, sondern auch durch seine äussere Herrichtung von den übrigen Gräbern des Gräberfeldes. Obwohl dieses Grab auf den ersten Blick - bezüglich der hölzernen Grabkammer - an das Grab XIII der Glockenbecherkultur aus Smolín in Mähren erinnert,⁴³ unterscheidet es sich zugleich von ihm auch dadurch, dass es von keinem kreisförmigen Graben umgeben ist. Ein derartiger Graben wurde jedoch bei einem anderen Grab in Branč beobachtet (Grab 62, Abb. 3), das leider sekundär durch Plünderung gestört war (Spuren einer Holzauskleidung, bzw. einer anderen Herrichtung der Grabgrube konnten deshalb nicht festgestellt werden). Die Grabgrube war ungewöhnlich gross (145 x 265 cm), der Kreisgraben hatte einen Durchmesser von 570 cm.

Das genannte Grab XIII aus Smolín hatte eine hölzerne Grabkammer und einen Kreisgraben. B. N o v o t n ý nimmt an, dass in diesem Graben nebeneinander Pfosten eingerammt waren, wodurch ein Palisadenring entstanden ist, der den Kern der Lehmschüttung über dem Hügelgrab gefestigt hatte.⁴⁴ Es ist deshalb nicht ausgeschlossen, dass es sich beim Grab 62 in Branč um eine analoge äussere Grabherrichtung (Palisadenring, Hügelerschüttung) wie in Smolín gehandelt hat. Ähnlich

wie bei Grab 31 konzentrierte sich auch um das Grab 62, das eine männliche Bestattung enthielt, eine Gräbergruppe. In beiden Gräbern waren sicherlich Personen mit unterschiedlicher sozialer Stellung bestattet. In der Verschüttungsschicht einiger Grabgruben auf dem Gräberfeld der Nitra-Gruppe in Branč und Nitra fanden sich hineingeworfene Gefässscherben; ähnliche Belege von ritueller Gefässzertrümmerung und das Hineinwerfen der Scherben in die Verschüttungsschicht sind auch aus der Glockenbecherkultur an der mittleren Donau bekannt.⁴⁶

Die Träger des Veselé-Typs und der Nitra-Gruppe hatten eine ähnliche wirtschaftliche Basis wie das Volk der Glockenbecherkultur und es scheint, dass dies die Verbreitung verschiedener Kulturwerte auch in solche Gebiete begünstigt hat, in welche die Bevölkerung der Glockenbecherkultur niemals eingedrungen ist (Südwestslowakei). Die Einschläge der Glockenbecherkultur, welche das geistige Leben und die mit ihm zusammenhängenden religiösen Sitten der Nitra-Gruppe gekennzeichnet haben, äussern sich vorzugsweise bei den gesellschaftlich höherstehenden Schichten.

Die Einflüsse der Glockenbecherkultur bereichern also ganz erheblich die materielle und geistige Kultur der Nitra-Gruppe. Es hat den Anschein, als ob der Veselé-Typ nichts anderes wäre, als eine ältere Phase der Nitra-Gruppe, da die Kontinuität der kulturellen Entwicklung auf den ersten Blick erkennbar ist, obwohl der Anteil der heimischen Unterlage (Kosiň-Čaka-Gruppe) im Kulturgut der Nitra-Gruppe ebenfalls nicht bestritten werden kann. Die Einflüsse der Glockenbecherkultur äussern sich in gleichem Masse sowohl im Veselé-Typ als auch in der Nitra-Gruppe. Der Veselé-Typ kommt in die Südwestslowakei als fremde Invasionswelle und sein kulturelles Eigengepräge unterscheidet sich markant von der Kultur der auf diesem Gebiet lebenden Bevölkerung. Erst später erscheinen in der Kultur dieses fremden Verbandes Einflüsse jener Unterlage, die er überschichtet. Auch in der Westukraine und auf polnischem Gebiet sind analoge Denkmäler, wie sie der Veselé-Typ aufweist, anzutreffen. J. M a c h n i k führt für sie die zusammenfassende Benennung "Chłopice-Veselé-Typ" ein.⁵¹ Da im Inventar der Nitra-Gruppe und auch in der zeitlich mit ihr korrespondierenden Mierzanowice-Kultur in Polen⁵² ähnliche Funde angetroffen werden, muss ihre Genesis in einem Milieu gesucht werden, das sich ausschlaggebend an der Entstehung des Mierzanowice-Nitra-Komplexes beteiligt hat. Dieser bestimmende Verband war der Veselé-, bzw. Chłopice-Veselé-Typ, wie ihn J. M a c h n i k als gemeinsamen Nenner für die polnisch-mährisch-slowakischen Funde dieses Charakters herausgearbeitet hat. Ähnliche Funde sind auch aus der Westukraine bekannt,⁵³ von wo dieser Verband kommt und er ist ein genauso fremdes Element im polnischen als auch im mährisch-slowakischen Milieu. Doch scheint es wenig wahrscheinlich zu sein, dass der Veselé-Typ das Produkt einer Begegnung und Mischung von Elementen der schnurkeramischen und der Glockenbecherkultur wäre, wie J. M a c h n i k annimmt.⁵⁵ Mit Rücksicht darauf, dass Denkmäler des Veselé-Typs auch aus der Ukraine bekannt sind⁵⁴ und der Autor zur Ansicht über seine östliche Herkunft neigt, betrachtet er das Element der Glockenbecherkultur in der Kulturfüllung dieses Typs lediglich als Ergebnis von Kultureinflüssen, nicht aber als Verband, der sich an der Genesis des Veselé-Typs beteiligte, welcher innerhalb des Entwicklungsrahmens der Schnurkeramik erst an das Ende ihrer Entwicklung gehört. Die Bronzezeit beginnt in der Südwestslowakei mit der Einführung der Schnurkeramik des Veselé-Typs, die rahmenmässig mit der Voraunjetitzer Kultur in Böhmen und Mähren und mit der Vornagygréver Kultur in Ungarn, deren bester Repräsentant das Gräberfeld in Alsónémedi ist, synchronisiert werden kann.

Die Bedeutung der Glockenbecherkultur als ein Faktor, der den westlicher liegenden Gebieten Mitteleuropas das Kulturerbe des Karpatenbeckens vermittelt hat, ist bis jetzt nicht vollauf gewürdigt worden. Der Autor nimmt an, dass durch Vermittlung der Glockenbecherkultur nach Mähren und auch Böhmen Einflüsse der Nagyréver, bzw. der Vornagyréver Kultur durchsickerten, da ein direkter ethnischer Einschlag kaum in Betracht käme; diese Einflüsse äusserten sich ungewöhnlich stark nicht nur in der Kulturfüllung der Voraunjetitzer Phase,⁵⁸ sondern auch in der jüngsten Phase der Glockenbecherkultur und Schnurkeramik in Böhmen und Mähren.⁵⁹ Die typischsten Repräsentanten der Nagyréver Einflüsse in der Keramikfüllung der Voraunjetitzer Phase sind eine Schüssel mit durchbrochenem Fuss und der sog. Nagyréver Krug. Ähnliche Formen finden sich auf slowakischem Gebiet nicht, obwohl es unmittelbar mit dem Verbreitungsgebiet der Nagyréver Kultur benachbart ist. Dies kann damit erklärt werden, dass die Südwestslowakei nach Aufkommen des Veselé-Typs in abweichende Kulturverhältnisse geriet und seine weitere Entwicklung immer mehr auch durch die Entwicklung der westlicheren Bereiche bestimmt war, mit welchen sie in engerem kulturellen Kontakt stand.

Die Schüsseln mit durchbrochenem Fuss und manche weitere Nagyréver Formen im Inventar der Voraunjetitzer Phase⁶³ erscheinen in Ungarn bereits auf dem Gräberfeld der Glockenbecherkultur in Budakalász.⁶⁴ Ausser diesen Formen werden hier auch klassische verzierte Glockenbecher angetroffen.⁶⁵ Die Schüssel mit durchbrochenem Fuss aus Budakalász ist überhaupt das einzige Exemplar dieser Art innerhalb der mitteldonauländischen Glockenbecherkultur und sie weist darauf hin, dass in der Zeit der Ankunft, bzw. nach Ankunft dieser Kultur in das Karpatenbecken⁶⁶ der Vornagyréver Kulturverband bereits gestaltet war, in deren Kulturfüllung sich nach Ansicht N. K a l i o z' auch das Erbe der vorangehenden Kulturunterlage recht stark äussert.⁶⁷ Es ist interessant, dass der sog. Nagyréver Krug und auch weitere, für die Nagyréver Kultur charakteristische Keramikformen bereits in der Makó-Gruppe auftauchen,⁶⁸ die ebenso wie die Kosihy-Čaka-Gruppe in der Südwestslowakei demselben Zeithorizont angehört.

In der Südwestslowakei, auf welche die Glockenbecherkultur nicht übergriffen hat, werden keine Schüsseln mit durchbrochenem Fuss und weitere ausgeprägte Nagyréver Formen angetroffen. Daraus kann gefolgert werden, dass es gerade die Glockenbecherkultur war, die in die Kulturfüllung der Voraunjetitzer Phase sowohl Nagyréver als auch andere Kulturwerte des Karpatenbeckens vermittelt hat. Dieser Raum war in diesem Zeitabschnitt eine Kulturbrücke zwischen dem anatolisch-balkanischen Gebiet einerseits und Mitteleuropa anderseits. Die Glockenbecherkultur war also ganz an der Neige des Äneolithikums ein bedeutender Kommunikationsfaktor, der die Kulturwerte des Karpatenbeckens und auch entfernterer anatolisch-balkanischer Bereiche den westlicher und nördlicher liegenden Gebieten Mitteleuropas vermittelt hat.

Übersetzt von B. Nieburová

NOVŠIE NÁLEZY ZO STARŠEJ DOBY BRONZOVEJ NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU

ANTON TOČIK

V posledných rokoch prišlo sa pri pozemných prácach i zisťovacích výskumoch na niekoľko pohrebísk zo staršej doby bronzovej, z ktorých sa na ohrozených miestach preskúmala len časť. Tento príspevok má charakter pramenný, zmieňujem sa v ňom len o niekoľkých novoobjavených lokalitách: Bánov, Brunovce, Šurany, Úrany nad Žitavou a Vinodol.

OPIS LOKALÍT, HROBOV A NÁLEZOV

1. B á n o v - Boncové, okr. Nové Zámky

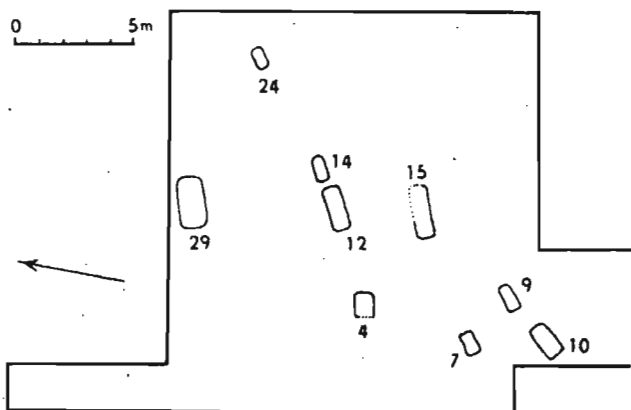
Archeologický ústav SAV pod vedením K. S e d l á k a uskutočnil roku 1962 zisťovací výskum v okolí Zámečku v Nitrianskom Hrádku a v inundácii rieky Nitry, pričom sa v chotári obce Bánov odkrylo na vyvýšenine Boncové lengyelské sídlisko, pohrebisko zo staršej doby bronzovej a ďalšie pohrebisko z X. storočia, ktoré bolo čiastočne preskúmané. V nasledujúcom texte sa uvádzajú len hroby zo staršej doby bronzovej.

H r o b 4

Vykradnutý kostrový hrob dospelého jedinca. Na hrobovú jamu sa narazilo v hĺbke 40 cm, kde sa objavila tmavšia nepravidelná škvrna, ktorá sa strácala pod západnou stenou sondy. Po rozšírení sondy sa škvrna pretiahla a bola prekrížená ďalšími tmavými pásmi; pôvodné obrysy jamy sa nedali určiť; jej zásyp tvorila miešanina žltej hliny, tmavšej zeme a piesku. Kostra bola rozhádzaná a väčšina kostí chýbala, ale z polohy kostí dolných končatín sa dá usudzovať, že pôvodne bola uložená v skrčenej polohe (jedna femurálna kosť a spodná časť

dolných končatín ostali v pôvodnom uložení). Lebka sa našla v druhotnom uložení ďalej od kostí, o 20 cm nižšie, v zásype tmavej zeme. Pri kostiach dolnej končatiny sa zistil ešte zlomok mandibuly, časť druhej dolnej končatiny, zlomok rebier, zlomok humerálnej kosti, jedna kľúčna kosť a drobné kostičky tarzu a metatarzu. Jama bola orientovaná v smere JZ-SV.

Pri kostiach sa našli dve bronzové trubičky (1). 10 celých a tri zlomky koráľkov z ulít (2), dve bronzové špičaté trubičky (3), 44 koráľkov zo sklovitej hmoty (4).

Obr. 1. Bánov-Boncové. Plán pohrebiska (zakreslené sú iba hroby zo staršej doby bronzovej).

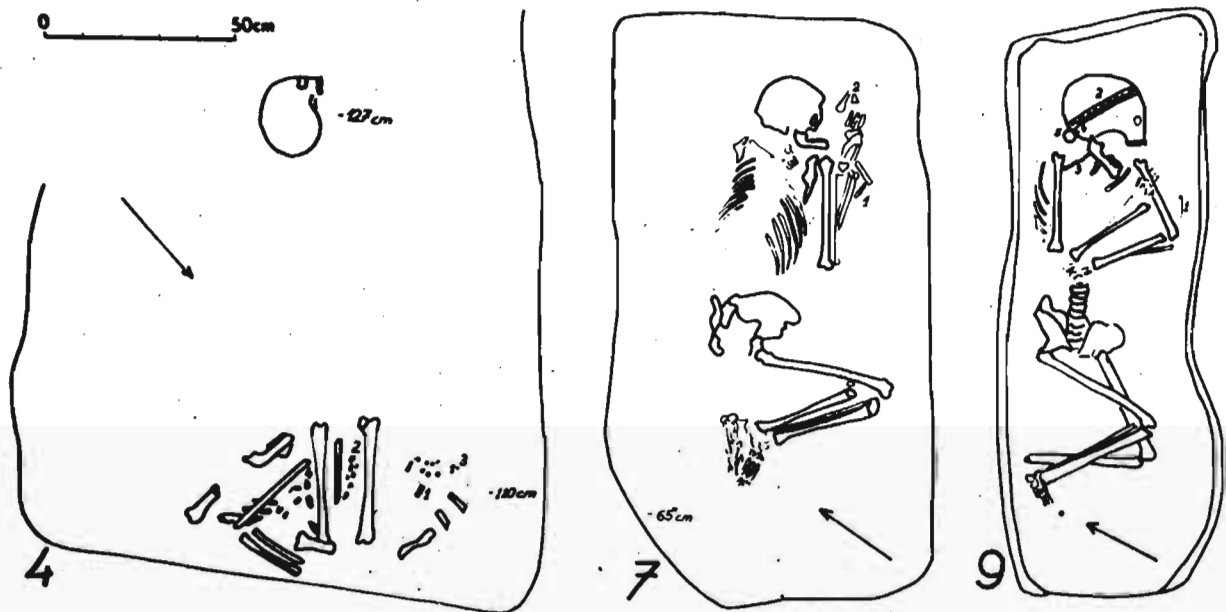
Opis nálezov:

1. Dve bronzové trubičky z náhrdelníka z tenko vytepaného plechu; jedna pomerne dobre zachovalá, druhá pozdĺžne ulomená; d 5,3 a 5,6 cm, $\varnothing$ 5,5 mm (tab. I: 5, 6).

2. Trinásť korálov z ulít (Dentalium), tri z nich sú pozdĺžne ulomené fragmenty; d 1,5-3,8 cm, $\varnothing$ 3,6-8,6 mm (tab. I: 7).

3. Dve bronzové špirálky z náhrdelníka, z drôtu kruhového prierezu, stočeného v pravidelnú trubičku, jedna z nich je na konci rozťahnutá, konce drôtu useknuté; dĺžka 2,1 cm, dĺžka rozťahnutej špirálky 2,5 cm, $\varnothing$ 7,8 mm (tab. I: 8, 9).

4. Štyridsaťštyri korálikov zo sklovitej hmoty (fajansa), prevažne nízke, kónické, niektoré diskovité, v strede majú kruhový otvor, veľkosť je rôzna, niektoré sú silne zvetrané, väčšina má jasnomodrú farbu, niektoré so zelenavým nádychom, iné špinavo bleдохnedé; $\varnothing$ 5,6-7,8 mm (tab. I: 13).

Obr. 2. Bánov-Boncové. Hroby 4, 7 a 9.

H r o b 7

Kostrový hrob. Hrobová jama sa črtala v hĺbke 55 cm, kde sa objavila obdĺžniková tmavšia škvrna. Jama bola obdĺžniková so zaoblenými tromi rohmi, 150 cm dlhá, 90 cm široká a 65 cm hlboká. Zásyp tvorila šedohnedá zem premiešaná so sprasťou. Kostra ležala v skrčenej polohe na ľavom boku, s pohľadom na juh. Kostí boli krehké a značne strávené. Lebka ležala na ľavom boku a bola porušená. Kostra i jama orientované v smere SV-JZ.

Pri predlaktí pravej ruky našlo sa kostené šidlo (1) a pri prstoch ľavej ruky pred čelom kostená ihlica (2).

Opis nálezov:

1. Kostená ihlica s lopatkovitou hlavicoou s dvoma kruhovými otvormi, ihla má kruhový prierez, hrot je ulomený; dĺžka ihlice 68 mm, šírka hlavice 12,4 mm, hrúbka hlavice 6 mm (tab. I: 12).

2. Kostené šidlo z pozdĺžne odštiepenej dutej kosti, na báze slabo zaokrúhlené, hrot do okrúhla obrúsený, celý povrch vyhladený; d 4,9 cm (tab. I: 11).

H r o b 9

Kostrový hrob. Hrobová jama sa zistila ako slabý žltohnedý úzky pruh v hĺbke 40 cm. Lebka sa našla v hĺbke 90 cm. Hrobová jama mala tvar nepravidelného obdĺžnika, bola pri dne dlhá 160 cm, široká 50-60 cm a hlboká 97 cm. Zásyp tvorila hnedožltá, pri spodku hnedosivá zem premiešaná so sprašou. Kostra ležala na ľavom boku v mierne skrčenej polohe, kosti boli dosť strávené. Značne porušená lebka ležala na ľavom boku, obličajovou časťou na juh, mandibula bola ovisnutá k hrudi. Kostra i jama boli orientované v smere SV-JZ. Ide o nedospelého, asi 16-18 ročného jedinca ženského pohlavia.

Pri ľavom lakti našla sa bronzová ihlica (1), cez čelo a tylo okolo celej hlavy bola položená bronzová čelenka v zlomkoch (2); bronzový náhrdelník zo špirálových trubičiek (3) ležal od pravého pleca smerom k mandibule i pod kostrou. Pri spánkovej kosti našli sa dve bronzové záušnice v zlomkoch (4), pod nimi dva bronzové kruhy do vlasov (5) a pod lebkou pri spánkovej kosti ďalšie dva podobné bronzové kruhy (6).

Opis nálezov:

1. Bronzová ihlica, má tenko roztepanú a v očko zvinutú hlavicu s tenším krčkom, ihla má kruhový prierez, na konci je stenčená a ohnutá; d 13,8 cm, $\varnothing$ 4 mm, šírka hlavice 5 mm (tab. II: 12).

2. Úzka bronzová čelenka z tenko vytepaného plechu, na koncoch zvinutá v rúrky, po oboch okrajoch zdobená bodkovaním, na jednom fragmente ide aj stredom bodkovaná línia; dĺžka neurčiteľná, š 1,2-1,7 cm (tab. I: 25).

3. Tridsaťdva bronzových špirálových trubičiek z náhrdelníka z roztepaného plochého drôtu, väčšinou sú polámané na menšie kúsky s jedným až deviatimi závitmi; povrch miestami hladký, miestami pokrytý hrubšou vrstvou šedozelenej patiny; d 20 mm, $\varnothing$ 5,4 mm, dva fragmenty majú $\varnothing$ 4 mm (tab. I: 14, 15).

4. Zlomky dvoch záušničiek z dvojitého bronzového drôtu; $\varnothing$ drôtu 1,8 mm (tab. I: 23, 24, 26).

5. Dva bronzové kruhy z dvojitého drôtu kruhového prierezu; podľa uloženia pri spánkovej kosti boli ozdobou vlasov; zachovali sa z nich len fragmenty; $\varnothing$ krúžku 15,5 mm, hrúbka drôtu 1,8 mm (tab. I: 1, 2).

6. Dva dobre zachovalé bronzové kruhy do vlasov, čiastočne pokryté drsnou vrstvou medenky, sú z dvojitého drôtu kruhového prierezu, konce majú (pokiaľ sú zachované) hrotité; $\varnothing$ 4,3-4,6 cm, hrúbka drôtu 2 mm, niekedy s menšími odchýlkami (tab. I: 3, 4).

H r o b 10

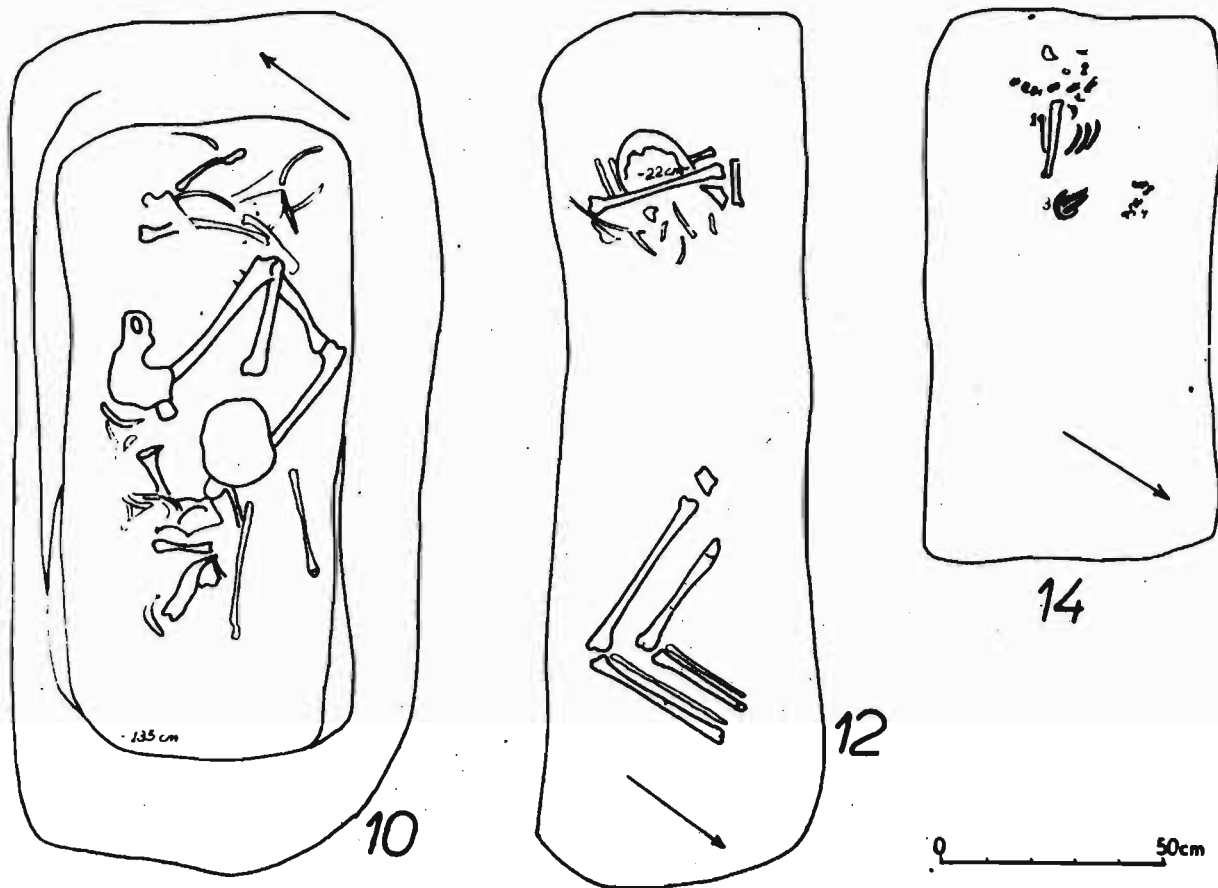
Vykradnutý kostrový hrob. Hrobová jama sa zistila v hĺbke 50 cm, kde sa na sprašovom podklade objavil jej nepravidelný obdĺžnikový obrys s hnedočiernou výplňou a menšou nepravidelnou tmavšou škvrnou v strede. Na povrchu mala jama dĺžku 190 cm, šírku 90 cm, na dne dĺžku 140 cm, šírku 60 cm, teda steny boli šikmo ku dnu stiahnuté, boky miestami v strede vybraté, akoby išlo o rozšírenie pre doskové vyloženie hrobu; hĺbka 185 cm. Zásyp jamy tvorila hnedočierna zem zmiešaná so žltou hlinou. Spomenutá tmavšia nepravidelná škvrna siahala až po kostu, ktorá bola rozhádzaná po celej hrobovej jame. Lebka bola uložená v strede. Len kosti jednej dolnej končatiny ležali na pôvodnom mieste. Jama bola orientovaná v smere JZ-SV. Ide pravdepodobne o muža.

Pod jednou femurálnou kosťou našiel sa zvyšok malej bronzovej špirálky. Pri kostiach v zásype hrobovej jamy boli dva odštepky: jeden z jaspisu (1) a jeden z kremenca (2).

Opis nálezov:

1. Plochý jaspisový odštep nepravidelného tvaru, na lalokovitom, resp. jazykovitom výbežku z jednej strany plošne retušovaný; d 31 mm.

2. Odštep z kremencovej horniny tmavohnedej farby, tvar nepravidelný, bez zámerne opracovaných hrán.

Obr. 3. Bánov-Bonoové. Hroby 10, 12 a 14.

H r o b 12

Vykradnutý kostrový hrob. Prišlo sa naň na rozhraní černoze a spráše v hĺbke 54 cm. Dno hrovej jamy malo tvar nepravidelného obdĺžnika so zaokrúhlenými rohmi; dĺžka 190 cm, šírka 50-60 cm, hĺbka jamy 63 cm. Zásyp tvorila čermozem.

Koštra ležala pôvodne v mierne skrčenej polohe. Kostí dolných končatín sa našli na pôvodnom mieste v južnej časti hrovej jamy (skrčené v pravom uhle) spolu so zvyškom panvovej kosti. Ostatné kosti boli pohádzané na jedno miesto v západnej časti hrobu i s lebkou, o 30 cm vyššie bola jedna humerálna kosť. Väčšina kostí hornej časti kostry chýbala. Hrobová jama bola orientovaná v smere JV-SZ, s lebkou k JV. Bez nálezov.

H r o b 14

Vykradnutý, pravdepodobne detský kostrový hrob. Na hrobovú jamu sa prišlo v hĺbke 40 cm. Jama sa jasne črtala na bledom sprašovom podklade; bola obdĺžniková, so zaoblenými rohmi, dĺžka 120 cm, šírka 65-70 cm, hĺbka 52 cm. Zásyp tvorila hnedošedá zemina. Z kostry sa našli len drobné, patinou pokryté kosti pravej hornej končatiny, drobné detské zuby, niekoľko rebierok a drobné úlomky iných kostí. Ostatná časť kostry bola strávená. Kostí hornej končatiny v ostrom uhle

skrčené, resp. ohnuté. Hrobová jama bola orientovaná v smere JV-SZ (lebka pravdepodobne v juhovýchodnej časti jamy).

Pri humerálnej kosti našla sa malá bronzová ihlica (1), pri krku skupina bronzových špirálových trubičiek z náhrdelníka (2). Na kostiach predlaktia zistil sa náramok zo stočenej bronzovej tyčinky (3). Na prstoch ruky boli štyri špirálovite stočené prstene z bronzového drôtu (4).

Opis nálezov:

1. Bronzová ihlica so stočenou a v očko roztepanou hlavicoou, ihla je na konci mierne zohnutá; pomerne dobre zachovalá, pokrytá patinou; d 70 mm, $\varnothing$ drôtu 2 mm, $\varnothing$ očka 7,5 mm (tab. I: 21).

2. Šesť bronzových, silne patinovaných, špirálovite stočených trubičiek z náhrdelníka, vyhotovených z roztepaného drôtu, niektoré sú v pôvodnej veľkosti, iné len fragmenty; max. dĺžka 25 mm, $\varnothing$ 0,5-0,7 mm (tab. II: 6-11).

3. Veľmi patinovaný bronzový náramok z jednoduchej sploštenej, špirálovite stočenej tyčinky, obidva konce sú tupé a len nepatrne stenčené; $\varnothing$ náramku 47 mm, $\varnothing$ tyčinky 3-5 mm (tab. I: 20).

4. Štyri bronzové prstene: a) prvý je z tenkého splošteného drôtu, špirálovite stočený v jeden a pol závit, jeden koniec je zaokrúhlený, druhý zúžený; $\varnothing$ prsteňa 14 mm, $\varnothing$ drôtu 12-22 mm (tab. II: 17); b) druhý je z dvojitého stočeného bronzového drôtu, má jeden a pol závit a useknuté konce; $\varnothing$ prsteňa 17 mm, $\varnothing$ drôtu 1,8 mm (tab. II: 15); c) tretí prsteň je z drôtu kruhového prierezu, špirálovite stočeného do dvoch závitov, s useknutými koncami; $\varnothing$ prsteňa 17 mm, $\varnothing$ drôtu 2 mm (tab. II: 16); d) štvrtý prsteň je z podobného, dvakrát špirálovite stočeného a slabo tordovaného drôtu; $\varnothing$ prsteňa 17 mm, $\varnothing$ drôtu 2 mm (tab. II: 23).

H r o b 15

Kostrový hrob. Jama sa jasne črtala sivohnedou farbou a bola preseknutá jamou hrobu 13 a iným zásahom. Dĺžka jamy sa nedala určiť, šírka 90-100 cm, hĺbka 120 cm. Nad dnom na južnej strane bol v hĺbke 120 cm popri dlhšej stene jamy schod, preto kostra ležala pravdepodobne v užšom korytovitom vyhlíbení. Zásyp pozostával zo sivohnedej hliny. Tmavší zásah tvorila asi šachta, vyhlíbená pri vykradnutí hrobu. Situácia bola komplikovaná tým, že v tom istom smere viedla aj ďalšia šachta, pravdepodobne do hrobu 13. Kostra bola rozhádzaná a v zachovanej časti hrovej jamy našla sa len lebka, časť panvovej kosti, humerálne kosti, zlomky rebier, stavce a tibia, na ktorej boli stopy patiny. Ostatné kosti boli pomiešané s kosťami vo vykradnutom hrobe 13. Išlo asi o dospelého muža. Hrobová jama bola orientovaná v smere Z-V s malou odchýlkou k severu a juhu.

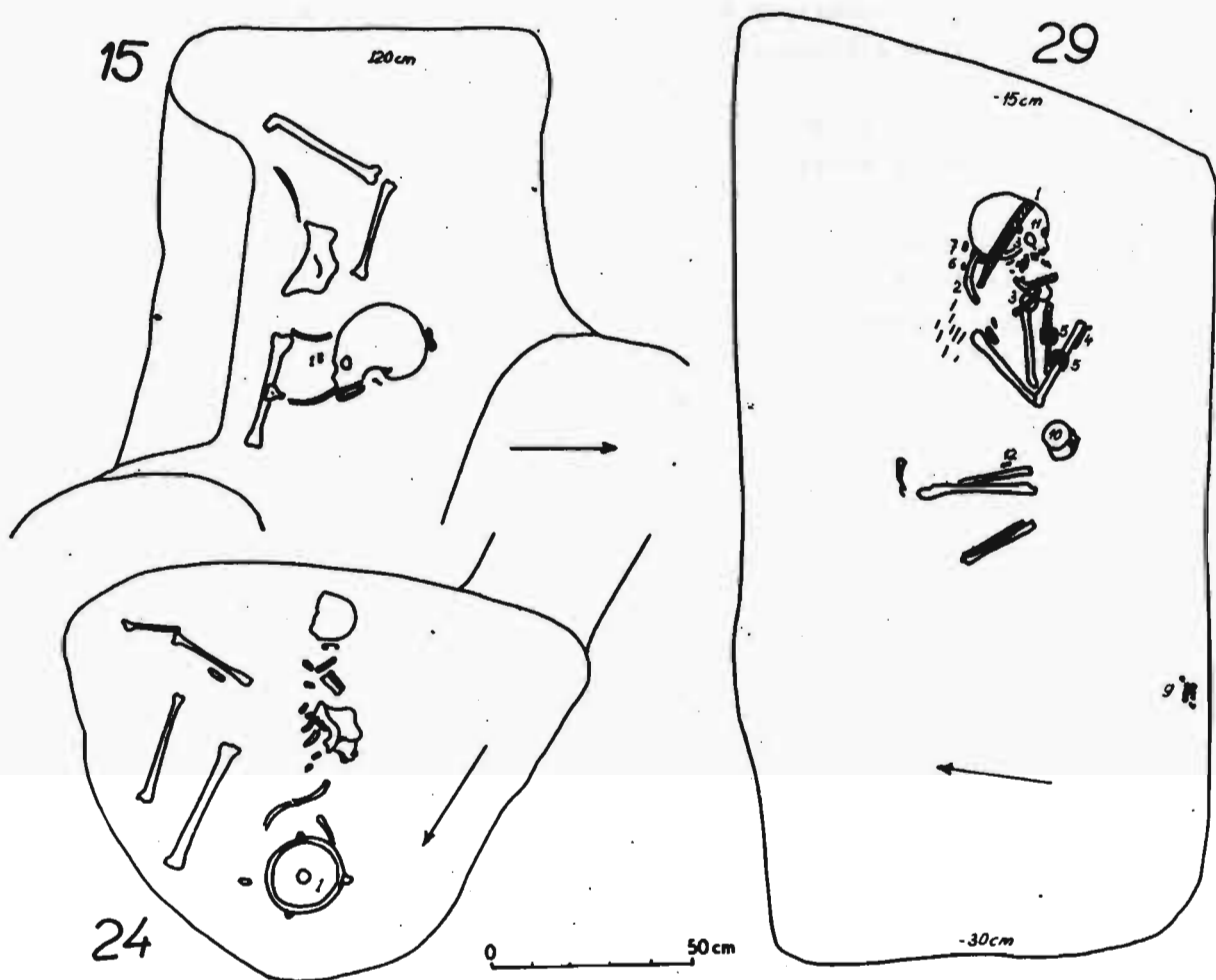
V zásype sa našiel iba korálok z mušle (*Dentalium*) trubičkovitého tvaru, k jednému koncu stenčený, na bledookrovom povrchu drsný; d 24 mm, max. $\varnothing$ 7 mm (tab. I: 10).

H r o b 24

Vykradnutý kostrový hrob. Hrobová jama sa zistila až v hĺbke 47 cm, mala tvar zaobleného, nepravidelne rovnostranného trojuholníka. Zásyp tvorila šedohnedá zem. Kostra ležala v hĺbke 57 cm, bola rozhádzaná; našli sa len zlomky lebky, najmä tylové a temenné kosti, kus mandibuly, zachované zlomky rebier, kosti dolnej a zlomky kostí hornej končatiny. Orientácia sa nedala zistiť.

V severnom výbežku hrobu našla sa mimo zachovaných kostí trojuchá misa s výrazne profilovaným hrdlom, lievikovite vyhnutým ústím a zaobleným okrajom. Pod tupým lomom je spodná polovica kónicky zúžená. Dno je malé, ploché. Tri rovnomerne rozmiestnené pásikové ucha vychádzajú nižšie ústia a prepažujú hrdlo nad lomom.

Miska je hrubostenná, zvonku vyhladená, bez zvlášť jemného vypracovania. Má škvrnitý čierny, hnedý a hnedošedý povrch. Na vnútornej strane sú v materiáli jemné zrnká piesku. Rozmery: v 10 cm, ϕ ústia 20 cm, max. ϕ 17 cm, ϕ dna 7 cm (tab. III: 5).

Obr. 4. Bánov-Boncové. Hroby 15, 24 a 29.

H r o b 29

Kostrový hrob skrčenoa-ženy. Na hrobovú jamu sa prišlo v hĺbke 35 cm, keď sa na žltom podklade objavila hnedošedá škvrna lichobežníkového tvaru. Severná dlhšia stena merala 135 cm, južná 195 cm, teda východná stena bola celkom šikmá k dvom bočným. Jama bola 120 cm široká, dno mala šikmé, hĺbka vo východnom konci 50 cm, v západnom 65 cm. Steny hrobovej jamy boli kolmé na dno. Kostra bola uložená v skrčenej polohe na ľavom boku, kosti mala značne krehké a strávené. Lebka ležala na pravom boku, mandibula bola zlomená na dva kusy. Kostra i jama boli orientované v smere V-Z.

Cez čelo lebky až k zátyliu bola položená bronzová čelenka (1), na krku nákrčný kruh (2) s oboma očkami pri pravom pleci, masívny oblúk ležal pod lebkou. Zo šiestich kruhov do vlasov (3) tri ležali na pravej spánkovej kosti a tri pri ľavom pleci a pravej polovici mandibuly. Pri karpálnom konci pravého predlaktia našla sa bronzová ihlica (4) a za lebkou i pod ňou päť bronzových trubičiek z náhrdelníka (5). Na kostiach predlaktia každej ruky bol bronzový špirálovitý náramok (6). Za lebkou i pod ňou našlo sa 15 korálikov z ulít (*Dentalium*), tvorili

súčasť náhrdelníka, kombinovaného z bronzových a špirálových trubičiek (7). V tých istých miestach boli štyri celé bronzové špirálové trubičky a dva fragmenty (8). Dvadsaťosem diskovitých fajansových koráľkov (9) sa našlo tiež pri lebke a pod ňou. Tesne pred kôstrou, v priestore medzi lakťami a kolenami, bola šálka (10). Na spánkovej kosti pod kruhmi do vlasov ležala bronzová záušnica (11). Nad kolenom ľavej nohy našiel sa zlomok rovného bronzového drôtu (12).

Opis nálezov:

1. Poškodená bronzová čelenka zo širokého, na tenko vytepaného plechu, na koncoch zúžená a pretiahnutá v úzky pásik, ktorý je stočený v rúrku, zachoval sa iba jeden koniec; je zdobená pozdĺž oboch okrajov bodkovaním, na zachovanom konci sú i priečne línie tejto výzdoby; skupiny štyroch priečných línií sú aj na oboch stranách ohybu, kde má čelenka najväčšiu šírku; dĺžka sa nedá presne určiť, max. šírka v strede 31 mm, hrúbka plechu 0,6 mm, šírka koncovkej rúrky 4,8 mm (tab. IV: 8).

2. Dobre zachovalý nákrčný kruh (hrivna) z masívnej bronzovej tyčinky kruhového prierezu, na oboch koncoch stenčený, roztepané konce sú stočené v rúrku; $\varnothing$ 14,2 x 17,3 cm, hrúbka v strede 1,05 cm, hrúbka pred stočenou rúrkou 6,7 mm, šírka rúrky (očka) 9,6 mm (tab. IV: 1).

3. Šesť kruhov do vlasov z dvojitého bronzového drôtu kruhového prierezu, dva s poldruha závitom, ďalšie štyri so skráteným závitom, všetky so slučkou a so spletenými voľnými koncami, ktoré sú zaostrené; povrch prevažne hladký, slabo patinovaný, miestami hrubšia vrstva šedozelenej patiny; $\varnothing$ 6-8,6 cm, hrúbka drôtu 2,3-2,5 mm; (tab. II: 18, 19, 22, tab. III: 1-3).

4. Bronzová ihlica, jeden koniec má roztepaný a stočený v hlavicu tvaru splošteného očka, na opačnom konci je ohnutá a tupo obrúsená; ihla má zhruba kruhový prierez s náznakmi slabého vyhranenia; d 14,5 cm, hrúbka ihly 4,4 mm, šírka očka 7,2 mm (tab. II: 13).

5. Päť trubičiek z tenkého bronzového plechu z náhrdelníka, okraje sú nedokonale stepané; dve sú dlhšie, tri predstavujú zlomky, prípadne celky s polovičnou dĺžkou; d 3,6-7,5 cm, $\varnothing$ 4,3-5 mm (tab. II: 1-5).

6. Dva bronzové špirálové náramky z plochej tyčinky šošovkovitého prierezu. Menší má šesť závitov a rovné, slabo stenčené konce; výška 3,5 cm, $\varnothing$ 5,8-6,2 cm, šírka tyčinky 6 mm, hrúbka 2,6 mm (tab. III: 7). Väčší má šesť závitov točených presne do kruhu, je masívnejší, pomerne dobre zachovalý, jeden koniec má useknutý, druhý zúžený, stenčený a zvonka zaokrúhlený; výška 4,7 cm, $\varnothing$ 6,5 cm, šírka tyčinky 8,6 mm, hrúbka tyčinky 3,8 mm (tab. III: 6).

7. Pätnásť koráľkov z ulít (Dentalium) rozdielnej veľkosti, sú biele alebo bieložlté, niektoré s jemnou zelenou patinou, povrch hladký a lesklý alebo drsný, zvetraný; d 1,6-4,9 cm, $\varnothing$ 3-7,4 mm (tab. II: 14).

8. Štyri celé a dva zlomky bronzových špirálových trubičiek z náhrdelníka z tenkého, husto stočeného drôtu, boli kombinované s diskovitými fajansovými koráľkami; d 2-4,5 cm, $\varnothing$ 5-6,5 mm (tab. I: 16-19).

9. Dvadsaťosem fajansových diskovitých koráľkov, ktoré boli kombinované so špirálovitými trubičkami, prípadne s koráľkami z ulít, sú rôznej veľkosti, niektoré belasej farby, iné s fialovým, hnedým alebo slabozeleným nádychom, všetky sú silne zvetrané; $\varnothing$ 4,6-7,2 mm (tab. II: 21).

10. Šálka s lievikovite vyťahnutým ústím a podrazenou, nad dnom mierne prehnutou spodnou časťou, úzke dno je rovné; hrubšie pásikové uško prepažuje hrdlo s lomom tela, oproti nemu z druhej strany je tupý výčnelok; povrch mierne

hrboľatý, pritom však vyhladený, s matným leskom, tmavošedej farby so šedohnedými škvrnami; v 6,8 cm, ϕ ústia 7,4 cm, max. ϕ 7,4 cm, ϕ dna 3,8 cm (tab. III: 4).

11. Bronzový krúžok, podľa miesta nález (na spánkovej kosti) by mohlo ísť o náušnicu; je z okrúhleho drôtu stočeného viac než do jedného závit, jeden koniec má stenčený; ϕ krúžku 17 mm, ϕ drôtu 2,3 mm (tab. II: 20).

12. Zlomok rovného bronzového drôtu; d 2,8 cm (tab. I: 22).

Nález zo zásypu staromaďarského h r o b u 20:

Kostené šidlo v zásype jamy tohto hrobu je tvarove úplne zhodné so šidlom z únětického hrobu 7. Je z pozdĺžne odštiepenej dutej kosti, na báze ulomené, vyhladené, s dlhším, jemne vyhladeným hrotom; d 3,8 cm (tab. II: 24).

2. B r u n o v o e - pri Váhu, okr. Trenčín

Pri sondážnych prácach v pieskovisku za stavbou JRD zachránil T. K o l n í k roku 1963 z hrobu skrčeneo tieto nálezy:

1. Cyperská ihlica s odlomenou hlavicoou; d 13,7 cm, ϕ 2 mm (tab. V: 11).

2. Puklicové nášivky s dvoma dierkami na okrajoch (tab. V: 6, 8, 10, 13, 16).

3. Poškodené terčíkové nášivky s perličkovým vybíjaním na okraji (tab. V: 4, 14, 15).

4. Prsteň z tenkého, viackrát preloženého dvojitého bronzového drôtu; ϕ 2 cm (tab. V: 7).

5. Bronzový prsteň z tenkého, viacnásobne preloženého drôtu; ϕ 1,8 cm (tab. V: 12).

6. Jednoduchý bronzový prsteň z tenkého drôtu v dvoch zlomkoch (tab. V: 19, 20).

7. Fragment krúžku z tenkého dvojitého bronzového drôtu (tab. V: 18).

8. Hrnček tmavosivej farby s nízkym, esovite profilovaným hrdlom, vysokým bruškom a uškom; v 6,7 cm, ϕ ústia 6,4 cm, max. ϕ 6,5 cm, ϕ dna 3,9 cm (tab. V: 2).

9. Malý čriepok bleďožltej farby, povrch potiahnutý jemnou hlinkou (tab. V: 3).

10. Malý čriepok, na povrchu tehlovočervenej farby, znútra čierny (tab. V: 1).

11. Jantárový korálok bleďohnedej farby (tab. V: 5).

12. Bronzový drôt (tab. V: 9).

3. Š u r a n y - Jánošseg, okr. Nové Zámky

Pri výskume pod vedením A. S t a c h a a K. S e d l á k a roku 1960 boli v Šuranoch zachránené hroby zo staršej doby bronzovej a z doby laténskej.

H r o b 1

Kostrový hrob. Hrobová jama obdĺžnikového tvaru, dĺžka 155 cm - neúplná (juhozápadný koniec odrezaný), šírka 80 cm, hĺbka 200 cm, steny kolmé na dno. Zásyp tvorila šedá hlina, na dne jamy v úrovni kostry bola popolovitá vrstva. Kostra dospelého uložená v skrčenej polohe, zachovaná len čiastočne. Lebka preložená, obrátená tylom nahor. Neúplné kosti horných i dolných končatín v pôvodnej polohe. Orientácia SV-JZ.

V mieste krčných stavcov sa našiel bronzový nákrčný kruh (1), v okolí lebky bronzové kruhy do vlasov (2), pri pravej ramennej kosti bronzová ihlica (3), pri lýtkovej kosti bronzová špirálka (4).

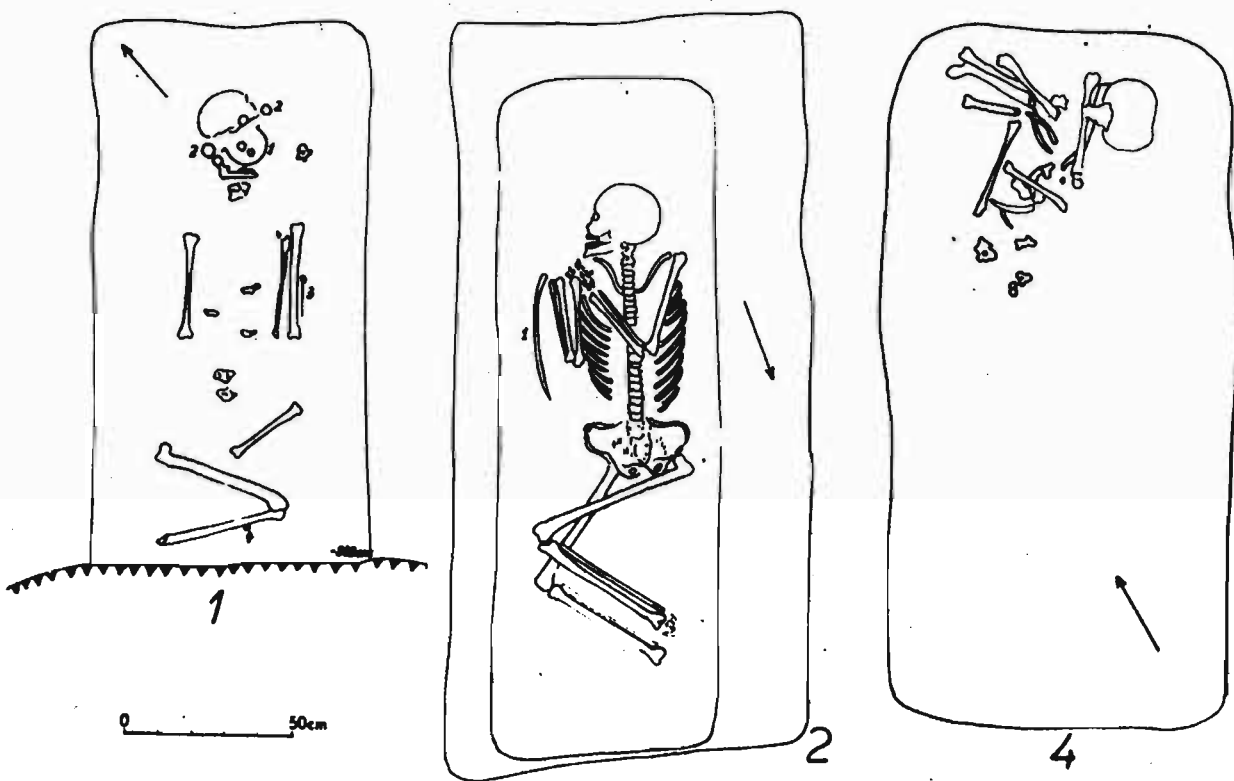
Opis nálezov:

1. Nákrčný kruh z bronzovej tyčinky kruhového prierezu, obidva konce sú roztepané a zvinuté v očka; $\varnothing$ kruhu 16,2 cm, $\varnothing$ bronz. tyčinky 6,3 mm (tab. IV: 2).

2. Bronzové špirálové vlasové krúžky (pôvodne snáď štyri kusy), pri vyberaní sa čiastočne rozpadli; sú z dvojitého, do kruhu stočeného drôtu kruhového prierezu, s dvojnásobným zákrutom; $\varnothing$ 3,4-3,7 cm (tab. IV: 3, 4, 7). Zlomky bronzových krúžkov; $\varnothing$ 1,7 cm.

3. Bronzová ihlica s odlomenou hlavicoou, tupý hrot je ohnutý; d 10,6 cm, $\varnothing$ 4,2 mm (tab. IV: 5).

4. Bronzová špirálka z tenkého plochého drôtu, veľmi dobre zachovalá; d 2,5 cm, $\varnothing$ 4,5 mm.

Obr. 5. Šurany. Hroby 1, 2 a 4.

H r o b 2

Kostrový hrob. Obrisy hrobovej jamy obdĺžnikového tvaru sa dali zachytiť v hĺbke 70 cm. Steny jamy kolmé na dno, rohy zaoblené, dno rovné. Kostra bola uložená vo vyhlíbení obdĺžnikového tvaru, zahĺbenom 10 cm pod úroveň dna jamy. Výplň tvorila černozeň premiešaná čiastočne so sprašou. Výplň vyhlíbeného priestoru, kde bola uložená kostra, tvorila tiež černozeň. Tesne nad kosterou, po celej ploche obdĺžnikového vyhlíbenia, bola tenká vrstvička popola (2-3 mm), ktorá miestami presahovala za okraj vyhlíbenia. Uhlíky sa v popole nezistili. Rozmery jamy: dĺžka 215 cm, šírka 100 cm, hĺbka 210 cm. V hrobe bola kostra dospelého muža v skrčenej polohe. Lebka na pravom boku, horné končatiny vychýlené na pravú stranu a pritiažené ku kostre. Orientácia kostry J-S.

Vpravo vedľa ohnutej pravej hornej končatiny našlo sa rebro z hovädzieho dobytká.

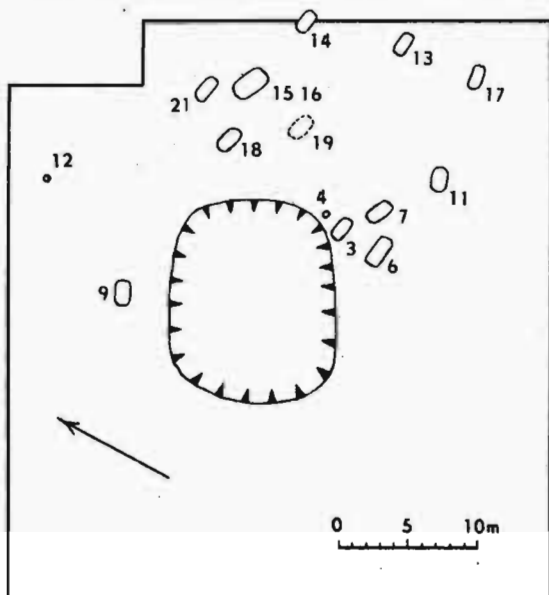
H r o b 4

Vykradnutý kostrový hrob. Hrobová jama sa črtala v hĺbke 100 cm, mala obdĺžnikový tvar a zaoblené rohy; dĺžka 200 cm, šírka 120 cm, hĺbka 175 cm. Orientácia SV-JZ.

V severovýchodnej časti hrovej jamy bol zhuk kostí z kostry dospelého jedinca, rozhádzanej pri vykrádaní. Bez nálezov.

4. Ú l a n y n a d Ž i t a v o u - stredisko JRD, okr. Nové Zámky

Roku 1959 na tejto lokalite uskutočnil Archeologický ústav SAV záchranný výskum pod vedením M. R e j h o l c o v e j. Okrem pohrebiska zo staršej doby bronzovej preskúmalo sa tu aj keltské pohrebisko a keltsko-dácke sídlisko.

Obr. 6. Úľany nad Žitavou.
Plán pohrebiska.

H r o b 3

Oválna hrobová jama črtala sa v hĺbke 45 cm; dĺžka 180 cm, hĺbka 60 cm. Orientácia V-Z. Kostra dospelého jedinca bola uložená v skrčenej polohe na pravom boku. Lebka rozbitá. Z ňoh sa zachovali len stehenné kosti.

Pri lebke sa našli bronzové drôtene záušnice (1, 2), pri ramennej kosti ľavej ruky bronzová ihlica (3), dva bronzové náramky (4, 5) buldozér premiestil do sekundárnej polohy, pod rebrami bol masívny črep (6).

Opis nálezov:

1. Zlomky kruhovej záušnice, vyrobenej z dvoch napoly zohnutých bronzových drôtov kruhového prierezu (tab. VI: 14).

2. Zlomky kruhovej drôtenej záušnice, vyrobenej z dvoch napoly prehnutých bronzových drôtov kruhového prierezu; $\varnothing$ 40 mm (tab. VI: 15).

3. Bronzová ihlica s koncom skrúteným v očko, ktoré vytvára hlavicu; ihla mierne prehnutá, dolný koniec zahrotený; d 145 mm (tab. VI: 10).

4. Náramok z bronzového, napoly prehnutého drôtu kruhového prierezu, konce sú navzájom skrútené a zahrotené; $\varnothing$ 58 mm (tab. VI: 9).

5. Náramok z bronzového, napoly prehnutého drôtu kruhového prierezu, konce sú roztepané, navzájom skrútené a zahrotené; $\varnothing$ 58 mm (tab. VI: 11).

6. Masívny bledohnedý črep, na povrchu drsný, vnútorná strana sivočierna.

H r o b 4

Hrobová jama sa nedala zistiť. V hĺbke 60 cm boli v sekundárnej polohe kosti dolných končatín; zrejme išlo o vykradnutý hrob. Bez nálezov.

H r o b 6

Hrobová jama oválna, dĺžka 220 cm, hĺbka 75 cm. Orientácia Z-V. Kostra dospelého, pravdepodobne muža, uložená v skrčenej polohe, pri vykradnutí hrobu rozhádzaná. V pôvodnej polohe sa zachovali len kosti dolných končatín.

Na ľavej stehennej kosti sa našiel bronzový hrot, jeden koniec má useknutý; d 35 mm, š 4 mm.

H r o b 7

Hrobová jama oválna, priemer 95 x 200 cm, hĺbka 85 cm. Orientácia Z-V. Kostra dospelého bola pri vykradnutí hrobu rozhádzaná. všetky kosti v sekundárnej polohe.

V zásype hrovej jamy sa našli zlomky bronzového drôtu kruhového prierezu, pravdepodobne zo záušnice.

H r o b 9

Nepravidelná oválna hrobová jama, dĺžka 180 cm, šírka 160 cm, hĺbka 45 cm. Orientácia S-J. V hrovej jame boli len fragmenty kostí dolných končatín dieťaťa.

Pomerne ďaleko (55 cm) od ľudských kostí bola malá kamenná sekerka lichobežníkového tvaru so zabrúseným ostrím (d 21 mm, š 30 mm), ktorá však nepatrí do hrobu.

H r o b 11

Oválna hrobová jama so šikmými stenami, priemer 100 x 200 cm, hĺbka 110 cm. Orientácia Z-V. Kostra dospelého jedinca bola pri vykradnutí hrobu rozhádzaná. Kostí jednej dolnej končatiny našli sa v hĺbke 65 cm, lebka a zlomky kostí rúk v hĺbke 110 cm. Všetky kosti v sekundárnej polohe.

Pri lebke sa našla šálka (1), zlomky bronzového krúžku (2) a korálok (3).

Opis nálezov:

1. Hnedočierna, v ruke vyrobená šálka s rovným okrajom i dnom, má malé uško kruhového prierezu, ktoré siaha po max. vydutie; v 5 cm, $\varnothing$ ústia 7,2 cm, $\varnothing$ dna 5 cm, šírka uška 9 mm (tab. VI: 2).

2. Zlomky bronzového otvoreného krúžku z tyčinky kruhového prierezu; $\varnothing$ tyčinky 2 mm.

3. Bronzový sploštený korálok kruhového tvaru, $\varnothing$ 6 mm.

Zo zásypu hrovej jamy sa získalo niekoľko atypických črepov čiernej farby.

H r o b 13

Oválna hrobová jama, steny mierne zošikmené, dno rovné; priemer 79 x 140 cm, hĺbka 80 cm. Z kostry dospelého sa zachovali len fragmenty lebky a kostí rúk a nôh. Orientácia V-Z. Bez nálezov.

H r o b 14

Oválna hrobová jama, steny mierne zošikmené, priemer 124 x 180 cm, hĺbka 85 cm. Kostra dospelého uložená v skrčenej polohe. Zachovali sa zlomky lebky, ľavá ramenná kosť, zlomky rebier, niekoľko stavcov chrbtice a kostí dolných končatín. Orientácia V-Z. V zásype hrovej jamy našli sa črepy. Pri kostre neboli žiadne milodary.

H r o b 15 (dvojhrob)

Oválna hrobová jama, priemer 128 x 180 cm, hĺbka 65 cm, Orientácia Z-V.

Kostra ženy uložená v skrčenej polohe, lebka tvárou dolu, ľavá ruka, z ktorej sa zachovala ramenná kosť, bola pravdepodobne uložená vedľa tela. Orientácia V-Z. Pri kostre sa nenašli žiadne milodary.

Druhá kostra - pravdepodobne muža - uložená v skrčenej polohe. Pravá ruka v lakti zohnutá a odtiahnutá od tela, ľavá v lakti zohnutá a preložená cez hrud. Orientácia Z-V. Bez nálezov.

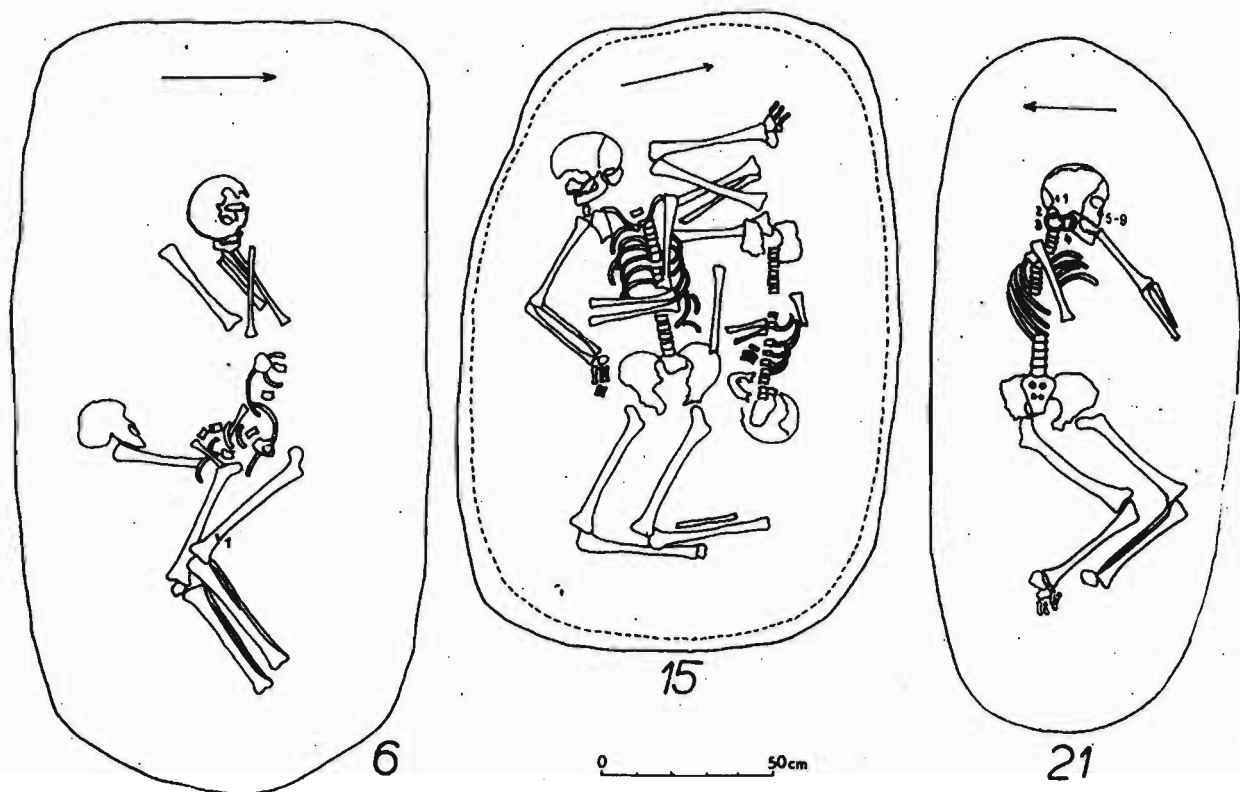
H r o b 17

Obdĺžniková hrobová jama so zaoblenými rohmi, priemer 98 x 183 cm, hĺbka 125 cm. Orientácia Z-V. Kostra dospelého bola pri vykradnutí hrobu rozhádzaná, všetky kosti v sekundárnej polohe.

Medzi rozhádzanými ľudskými kosťami našiel sa zlomok bronzovej okuliarovitej ozdoby (1) a kostené korálky (2). Sfarbenie lebky a ostatných kostí zelenou patinou nasvedčuje, že išlo o bohato vybavený hrob.

Opis nálezov:

1. Zlomok bronzovej okuliarovitej ozdoby; ϕ 18 mm, hrúbka drôtu 2 mm (tab. VI: 5).
2. Náhrdelník z kostených mušrových korálikov (tab. VI: 3).

Obr. 7: Úľany nad Žitavou. Hroby 6, 15 a 21.

H r o b 18 (dvojhrob)

Hrobová jama sa nedala zistiť; hĺbka 70 cm. Kostra dospelého uložená v skrčenej polohe. Kostí veľmi strávené; zachovali sa zlomky lebky a kostí rúk, panva a kosti nôh; orientácia V-Z. Konča nôh dospelého bola uložená kostra dieťaťa, z ktorej sa zachovala len lebka a zlomky rebier; orientácia Z-V. Bez nálezov.

H r o b 19

Veľmi plytko v ornici, v hĺbke 45 cm našli sa kosti dolných končatín dospelého, uloženého v skrčenej polohe. Ostatné kosti sa nezachovali. Bez nálezov.

H r o b 21

Oválna hrobová jama, priemer 90 x 200 cm, hĺbka 70 cm. Orientácia V-Z. Kostra dospelkej ženy uložená na ľavý bok v skrčenej polohe. Ruky natiahnuté od tela.

Pri pravej strane lebky sa našiel bronzový korálok (1) a tri bronzové záušnice (2-4), pod lebkou na ľavej strane zlomky ďalších bronzových záušníc (5-8) a zlomok bronzovej špirálky (9). Zo zásypu hrobovej jamy sa získal jeden atypický črep.

Opis nálezov:

1. Valčekový bronzový korálok, d 1 cm, ϕ 4 mm.
2. Bronzová záušnica z napoly prehnutého bronzového drôtu kruhového prierezu; ϕ 62 mm (tab. VI: 8).
3. Mierne deformovaná bronzová záušnica kruhového tvaru, jeden koniec zosilnený ohnutím drôtu späť; ϕ 43 mm (tab. VI: 12).

4. Deformovaná bronzová záušnica z napoly prehnutého drôtu kruhového prierezu (tab. VI: 7).

5. Zlomky väčšej kruhovej záušnice z bronzového drôtu kruhového prierezu.

6. Zlomky bronzovej záušnice; $\varnothing$ ca 40 mm.

7. Zlomky bronzovej záušnice kruhového tvaru z drôtu kruhového prierezu.

8. Záušnica kruhového tvaru z napoly prehnutého bronzového drôtu; $\varnothing$ 22 mm (tab. VI: 6).

9. Zlomok bronzovej špirálky, pravdepodobne z náhrdelníka (tab. VI: 4).

5. V i n o d o l - Závodie (Za vodou), okr. Nitra

V piesočníku JRD, nachádzajúcom sa západne od obce (predtým Dolný Vinodol) medzi kótou 128,4 a 127,5, robotníci pri vyberaní piesku narazili na kostru, ktorú čiastočne porušili.

Na telefonické hlásenie učiteľa J. Č u l í k a z Vinodolu urobila tu V. V e n d t o v á 29. X. 1962 obhliadku a zistila hrobovú jamu nepravidelných obrysov, dlhú asi 150 cm, širokú max. 55 cm, vyplnenú čiernou humusovitou pôdou až do hĺbky 155 cm. Kostra ležala v hĺbke 120 cm, podľa zprávy robotníkov v skrčenej polohe, orientovaná v smere SV-JZ, tvárou na sever. Na pôvodnom mieste bola uložená lebka (čiastočne porušená výkopom), časť kostí hrudníka, ľavá ramenná kosť a kosti pravej ruky, ktorá bola v lakti skrčená, prsty smerovali k sánke.

V ohybe medzi ramennou kosťou a zápästím pravej ruky ležala nádobka (1) a v nej podľa údajov robotníkov šálka (2) a dýčka (3). Pred šálkou smerom k stene hrobovej jamy našla sa bronzová sekerka (4), pri prstoch bronzová záušnica (5) a pod lebku druhá záušnica (6). Na kraji mala kostra nákrčník - hrivnu (7), pri lakti ľavej ruky (podľa údajov robotníkov) bronzový závesok (8) a bronzové špirálky (9). Pri vyberaní kostry sa našla bronzová trubička (10), korálok (11) a pod hrudnou kosťou bronzová ihlica (12).

Opis nálezov:

1. Čiernohnedá šálka so zoslabeným, dovnútra vtiahnutým okrajom, rovným odsadeným dnom a pásikovým uškom, materiál zrnitý, slabo vypálený (tab. V: 35).

2. Bronzové šidlo kruhového prierezu, jeden koniec štvorhranne zahrotený, druhý zaoblený, roztepaný; d 5,1 cm (tab. V: 33).

3. Bronzová, v strede zosilnená listovitá dýka s oválnym tylom, na ktorom sú tri nity; d 10,5 cm (tab. V: 34).

4. Bronzová sekerka s rozšíreným polkruhovým ostrím, p. oboch dlhších stránach zosilnená lištami, tylová časť mierne roztepaná, d 15,8 cm, šírka ostria 4,3 cm (tab. VI: 13).

5. Záušnica z bronzového drôtu: dva drôty napoly prehnuté a stočené do poloblúka, jeden koniec drôtu mierne odtiahnutý, stočený do kruhu; $\varnothing$ 1,5 cm (tab. V: 32).

6. Záušnica z troch prameňov bronzového drôtu, napoly prehnutých a stočených do polkruhu; jeden drôt mierne odtiahnutý, zatočený do kruhu (táto časť je odložená); $\varnothing$ 1,3 cm (tab. V: 30, 31).

7. Otvorený oválny nákrčník z bronzovej tyčinky kruhového prierezu, ku koncom sa priemer tyčinky zmenšuje; konce roztepané, kruhovite stočené na vonkajšiu stranu; max. šírka 14,4 cm, max. hrúbka tyčinky 9 mm (tab. VI: 1).

8. Plochý bronzový mesiačkovitý závesok, v strede v hornej časti bronzový pásik kruhovite stočený; v 3,6 cm, š 3,1 cm (tab. V: 36).

9. Zlomky bronzovej špirálky z náhrdelníka; $\varnothing$ 5 mm, dĺžka zlomkov 1,3-2,3 cm (tab. V: 24-28).

10. Zlomok bronzovej trubičky z tenkého plechu; d 1,3 cm, $\varnothing$ 5 mm (tab. V: 23).

11. Bronzový korálok súdkovitého tvaru; d 10 mm, $\varnothing$ 5 mm (tab. V: 22).

12. Bronzová ihlioa s roztepanou hlavicoou, vertikálne stočenou v trubičku, čím sa z prednej strany vytvára kosoštvorcová hlavica; koniec ihly zahnutý, d 11 cm (tab. V: 29).

13. Uľita slimáka (tab. V: 21):

K POHREBNÉMU RÍTU

Zatiaľ sa nemožno vyjadriť o veľkosti pohrebísk, na ktorých boli odkryté opísané hroby. Zdá sa, že v prípade lokality Bonoové v Bánove nejde o väčšie pohrebisko, lebo vyvýšenina, na ktorej sa nachádza, je pomerne malá. To isté platí aj o Úľanoch nad Žitavou, kde zisťovacie sondy, resp. základy budov JRD tiež vylučujú väčšie pohrebisko. O nálezisku hrobov v Brunovciach, Vinodole a Šuranoch nemožno nateraz robiť v tomto ohľade presnejšie závery.

Na pohrebisku v Bánove i v Úľanoch nad Žitavou sa nezistilo pravidelné usporiadanie hrobov ani do skupín, ani do radov, i keď podobné usporiadanie je známe z veľkých pohrebísk zo začiatku doby bronzovej vo Výčapoch-Opatovciach a v Branči.¹ Hrobové jamy sú pomerne plytké, v Bánove majú hĺbku priemerne 60-80 cm, v Úľanoch nad Žitavou 45-60 cm. Výnimočne sa zistili na obidvoch pohrebiskách aj hlbšie hroby (v Bánove hrob 10 v hĺbke 185 cm, hrob 15 v hĺbke 120 cm, v Úľanoch nad Žitavou hrob 11 v hĺbke 110 cm). Mimoriadne hlboké sú hroby v Šuranoch, kde hrob 1 bol hlboký 200 cm, hrob 2 210 cm a hrob 3 175 cm. Tvar hrobových jám je obdĺžnikový so zaoblenými rohmi. Nepravidelné tvary jám sú spôsobené intencionálnymi i náhodnými sekundárnymi zásahmi. Výplň hrobových jám sa zreteľne odlišovala od ostatného terénu. V hroboch ani v jednom prípade sa nenašli zvyšky drevenej konštrukcie alebo obloženia.²

Pretože väčšina odkrytých hrobov bola sekundárne narušená vykrádačmi, nemožno sa štatisticky spoľahlivo vyjadriť k ukladaniu mŕtvych do hrobov (v Bánove z deviatich hrobov len dva boli neporušené, v Úľanoch nad Žitavou je podobná situácia). Mŕtvych kladli do hrobov s mierne skrčenými kolenami.

Orientácia hrobov je v ose V-Z, pričom sa mužské a ženské hroby od seba odlišovali opačným uložením pochovaných. Menšie odchýlky od spomenutej orientácie smerom severným a južným sú bežné. Opačné pochovávanie podľa pohlavia, ale vždy s pohľadom na juh, resp. juhovýchod, zistilo sa napr. v bohatých hrobách žien 9 a 29 v Bánove; kostry ležali na ľavom boku. Konzekventné dodržiavanie opačnej orientácie mužov a žien sa zachováva aj v dvojhrobách č. 15 a 18 v Úľanoch nad Žitavou. V hrobe 18 je pochovaná matka orientovaná v smere V-Z a dieťa mužského pohlavia v smere Z-V. Rozdielne pochovávanie mŕtvych mužského a ženského pohlavia je dedičstvom eneolitu, a to z východnej časti Karpatskej kotliny,³ prípadne z východnej Európy,⁴ zatiaľ čo v tej istej dobe v západnej časti Karpatskej kotliny niet rozdielu v orientácii kostier pochovaných mužského a ženského pohlavia.⁵ Na Slovensku tento pohrebný zvyk bez prerušenia pretrváva z typu Veselé a cez Nitriansku skupinu pokračuje až do klasickej fázy únětiskej kultúry.⁶ Ojedinelá je orientácia v smere S-J u hrobu 9 v Úľanoch nad Žitavou, ktorá má úplnú prevahu v staršom období v Čechách a na Morave i v Maršoviciach v Sliezsku.⁷

Pre pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku je prí- značný nedostatok keramičných príloh.⁸ Až v klasickej fáze únětickej kultúry, resp. hurbanovského typu, keramika v hrobách je samozrejým milodarom. Tým mizne v pohrebných zvykoch v staršej dobe bronzovej rozdiel medzi Slovenskom a Moravou a Slovensko sa na určitú dobu úplne pripája ku kultúrnemu i historickému vývoju na Morave a opačne, Morava na juhozápadné Slovensko.

ROZBOR MATERIÁLU

K e r a m i k a

Na rozdiel od Moravy, Rakúska i Maďarska, na juhozápadnom Slovensku v staršej fáze staršej doby bronzovej keramika v hrobách je zriedkavým milodarom.⁹ To platí aj o pohrebiskách v Bánove a Úľanoch nad Žitavou. V klasickej fáze únětickej kultúry, resp. hurbanovského typu, sa pohľad na posmrtný život mení;¹⁰ do tejto fázy zaraďujeme aj zatiaľ osihotené hroby v Brunovciach a Vinodole.

Hrnček z hrobu 29 v Bánove (tab. III: 4) patrí už k výraznému inventáru vznikajúcej únětickej kultúry. Predlohou sú mu keramické nálezy vo Výčapoch-Opatovciach,¹¹ ale jeho genézu môžeme vyvádzať už z nagyrévskej kultúry.¹² Patrí k obľúbeným tvarom únětickej kultúry aj na Morave, pričom mladším výzdobným prejavom sú výčnelky na brušku nádoby.¹³

Miska z hrobu 24 v Bánove (tab. III: 5) nemá zatiaľ analógie zo Slovenska, aj na Morave sú misky s takýmto umiestnením ušíek neznáme. Zrejme ide o domácu formu Karpatskej kotliny.¹⁴ Ďalšie dve nádoby, a to z Vinodolu (tab. V: 35) a Úľan nad Žitavou (tab. VI: 2), sú známe z pohrebiska nitrianskej skupiny vo Výčapoch-Opatovciach¹⁵ a sú bežné aj na pohrebiskách únětickej kultúry na Morave.¹⁶

Hrnček z hrobu v Brunovciach (tab. V: 2) patrí k najvýraznejším keramickým tvarom prechodného únětico-maďarovského horizontu, ktorý pretrváva až do klasickeho maďarovského stupňa. V prechodnom únětico-maďarovskom stupni sa ako inventár zistil na pohrebisku v Abraháme,¹⁷ kde boli únětico-maďarovské hroby v superpozícii nad hrobmi nitrianskej skupiny. Najpočetnejšie sú však tieto hrnčeky na sídliskách v uzavretých kultúrnych jamách, napr. v Jelšovciach,¹⁸ spolu s únětickými šálkami. V najspodnejšej sídliskovej vrstve v Nitrianskom Hrádku na Zámečku boli tiež únětické šálky s týmto typom hrnčekov.¹⁸

O z d o b n é p r e d m e t y

K najpočetnejším ozdobám na slovenských pohrebiskách zo staršej doby bronzovej patria d r ô t e n é k r u h y a k r ú Ź k y z dvojitého drôtu, ktorých konce sú zapletené (tab. II: 18, 19, 22, III: 1-3, VI: 8, 9, 11). Veľké kruhy, ktorých nachádzame na spánkoch až šesť, slúžili ako vlasové ozdoby, zatiaľ čo malé krúžky sa používali ako náušnice. Na pohrebiskách juhozápadného Slovenska sa jednoduché tvary začínajú objavovať už v staršej fáze nitrianskej skupiny a vyskytujú sa spolu s kruhmi tvaru vrbového listu.¹⁹ Udržávajú sa aj po zániku šperku tvaru vrbového listu a v mladšej fáze staršej doby bronzovej majú až štvornásobnú slučku. Vlasové kruhy z drôtu patria k tým výrobkom, ktoré sa rozšírili z výrobného okruhu nitrianskej skupiny do susedných oblastí, a to nielen na západ, ale aj na východ.²⁰ Malé tvary (Noppenringe) aj na Slovensku pretrvávajú až do začiatku strednej doby bronzovej.²¹

Z i h l í c o sú najpočetnejšie ihlice s hlavicou zvinutou v očko. Majú rozličné vyhotovenie; malá ihlica z hrobu 14 v Bánove (tab. I: 21) je vyhotovená z drôtu, zatiaľ čo ihlice z hrobu 9 a 29 v Bánove (tab. II: 12, 13) a z hrobu

3 v Útanoch nad Žitavou (tab. VI: 10) sú masívnejšie, s roztepanou hlavicoou a prehnutou ihlou. Na Slovensku sa používali celú dobu bronzovú a halštatskú. V únětickej kultúre a v súčasných kultúrach sú celkom bežné.²²

Neskoršie nastupujú na juhozápadnom Slovensku ihlice s rúrkovitou, pozdĺžne zvinutou roztepanou hlavicoou, ako ihlica z Vinodolu (tab. V: 29), ktoré sa začínajú vyskytovať na pohrebiskách s klasickou únětickou kultúrou (Nitra, Abrahám, Matúškovo, Nesvady, Čalovo, Senec),²³ pokračujú cez miešaný úněticko-maďarovský stupeň (Nitra)²⁴ a držia sa v klasickom stupni maďarovskej kultúry, ale tu sú so širokou hlavicoou a tordovanou ihlou.²⁵ Podobné ihlice sú aj v otomanskej kultúre.²⁶ Stretáme sa s nimi okrem strednej Európy aj v Poľsku a v severnom Nemecku s podobným časovým omedzením ako u nás. Mladý typ predstavuje aj poškodená cyperská ihlica z Brunoviec (tab. V: 11) s rovnou ihlou, ovinutým krčkom a zvyškami ďalšieho vinutia. Hrob v Brunovciach sa už datuje do prechodného úněticko-maďarovského stupňa. Najstaršie tvary cyperských ihlíc na Slovensku sú krátke, masívnejšie, šablovite prehnuté a napr. v Branči sa vyskytujú so šperkom tvaru vrbového listu.²⁷ V mladšej fáze staršej doby bronzovej je na Slovensku niekoľko variantov týchto ihlíc a vedľa malých exemplárov so silnejšou, pri hrote mierne ohnutou ihlou (Veľký Grob, Hurbanovo, Nesvady, Nové Zámky, Bešeňov)²⁸ vyskytujú sa veľké, až 30 cm dlhé ihlice s rovnou ihlou, širokým vinutím a roztepaným stredovým rebrom.²⁹ Cyperské ihlice, ale už s kosákovitou ihlou, pretrvávajú ešte ojedinele v strednej dobe bronzovej, napr. na birituálnom pohrebisku v Nových Zámkoch.³⁰

K doteraz známym publikovaným čelenkám zo staršej doby bronzovej na Slovensku pribudli v poslednom čase dve čelenky z Bánova. Pôvodnému účelu, t. j. ako čelenky, slúžili aj zdobené alebo nezdobené pásikové objímky, nájdené na pohrebiskách nitrianskeho typu v Tvrdošovciach a Šali.³¹ Na základe týchto nálezov môžeme sem zaradiť plechové objímky aj z ďalších pohrebísk zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku.³² Čelenky z tohto územia a obdobia nie sú typologicky jednotné. Zatiaľ najstaršie sú úzke pásové zdobené čelenky z pohrebiska nitrianskeho typu vo Výčapoch-Opatovciach; sem patria aj už spomenuté sekundárne použité objímky z Tvrdošoviec. K nim sa približuje aj úzka čelenka z Bánova (tab. I: 25), tiež zdobená a s postupne sa zužujúcimi koncami, stočenými v trubičku. Vybíjané okraje kombinované s priečnou výzdobou opakujú sa na väčšine čeleniek. Široké čelenky, zdobené i nezdobené, so zúženými, čiastočne odsadenými a v rúrku stočenými koncami, aká pochádza napr. z hrobu 29 v Bánove (tab. IV: 8), v nitrianskej skupine nevystupujú, a preto ich považujeme za mladšie. Toto tvrdenie však treba ešte podoprieť ďalšími nálezmi. Pôvod čeleniek musíme hľadať na strednom Dunaji, kde sa začínajú vyskytovať už v kultúre s kanelovanou keramikou³³ a pokračujú až do začiatku strednej doby bronzovej, pričom, súdiac podľa nálezov, najrozšírenejšie sú na pohrebiskách juhozápadného Slovenska a na pohrebiskách typu Unterwölbling v Rakúsku.³⁴ Nálezy tzv. plechovej industrie, do ktorej patria aj čelenky, nie sú typické pre kisapostackú kultúru, ako sa na základe ojedinelých nálezov domnieva E. V o g t, ale naopak, pre kultúry západnejšie a zrejme súvisia s ťažbou medi na Slovensku.³⁵

K mladším nákrčným kruhom staršej doby bronzovej na Slovensku patria masívne otvorené kruhy s trubičkovým ukončením - hrivny. Hrivna z hrobu 29 v Bánove (tab. IV: 1) podľa hrúbky tyčinky (1,05 cm) patrí spolu s hrivnou z hrobu 19 vo Veľkom Grobe³⁶ k najmasívnejším, aké vôbec poznáme či už z depotov, alebo z hrobov vôbec. Hrivny (nákrčné kruhy) z hrobu 1 zo Šurian (Ø tyčinky 0,6 cm,

tab. IV: 2) a z Vinodolu (Ø tyčinky 0,9 cm, tab. VI: 1) svojou hrúbkou zodpovedajú ďalším nálezom z Veľkého Grobu, Abrahámu, Hurbanova, prípadne nálezom z depotov zo Skalice, Stupavy a Vřčian.³⁷ Nákrčné kruhy patria k obľúbeným šperkom staršej doby bronzovej na Slovensku; staršie tvary sú zásadne z drôtu, niekedy aj dvakrát stočeného. Vyskytujú sa spolu so šperkami tvaru vrbového listu na pohrebiskách nitrianskeho typu.³⁸ K mladším patria nákrčníky zo silnejšieho drôtu šošovkového prierezu, napr. z hrobu 61 vo Veľkom Grobe, kde bol spolu s fajansovými, dentálievými a parohovými korálkami a terčovitou ihlicou. Inventárom týchto hrobov sa končia pohrebiská nitrianskeho typu na Slovensku.

Zdá sa, že v tomto horizonte sa začínajú objavovať aj tenké hrivny s koncami stočenými v rúrku a nepochybne súvisia nielen u nás, ale aj ďalej na západ so vznikom staroúnětického stupňa, v ktorom chýbajú ešte únětické šálky so stlačeným bruškom. Koncentrácia hrivien na pohrebiskách staršej doby bronzovej v Karpatskej kotline, ako aj výsledky ich rozboru ukazujú, že sa nielen vyrábali zo slovenskej medi, ale aj na území Slovenska.³⁹

Na Slovensku hrivny ojedinele vystupujú ešte v horizonte pokladov typu Koszider, napr. v Hodejove II, kde však už majú vyslovene funkciu ozdoby hrdla.⁴⁰

Veľmi početné sú kratšie i dlhšie špirálovité rúrky z náhrdelníkov z hrobov v Bánove (hroby 9, 14 a 29, tab. I: 14-19 a II: 6-11) a z mladšieho hrobu vo Vinodole (tab. V: 24-28). Boli rozšírené v celej Európe počas celej staršej doby bronzovej a na Slovensku siahali až do mladšej doby bronzovej.⁴¹

Plechové trubičky (tab. I: 5, 6 a II: 1-5), ako na to poukázal B. Chropovský, sú spolu s počtom dierok na predeľovacích platničkách smerodajné pre počet prameňov náhrdelníka.⁴² Na Slovensku sa začínajú vyskytovať už v nitrianskej skupine (Abrahám, Výčapy-Opatovce, Tvrdošovce, Branč) a trvajú až do strednej doby bronzovej. Sú rozšírené v staršej dobe bronzovej v celej strednej Európe vrátane Nemecka.⁴³

Polmesiačkovitý závesok z hrobu vo Vinodole (tab. V: 36) je liaty a je počiatkom pestrej škály mesiačkovitých záveskov, ktoré sa používali počas celej doby bronzovej.⁴⁴ Ide o výrazný karpatský šperk, ktorý je na Slovensku v staršej dobe bronzovej zastúpený na pohrebisku v Hurbanove, ako aj v zberovom materiáli zo Šurian (poloha Jánošseg).⁴⁵ Z tej istej doby ja aj na súčasných lokalitách v Maďarsku.⁴⁶

Bronzové valčekovité korálky boli liate a pohádzajú z náhrdelníka (Vinodol, tab. V: 22, 23). V staršej fáze staršej doby bronzovej nie sú známe a začínajú sa objavovať až vo vznikajúcej klasiokej fáze únětickej kultúry. Mimo Slovenska boli rozšírené predovšetkým v únětickej kultúre na Morave, v Čechách, Rakúsku atď.⁴⁷

Fajansové diskovité korálky z hrobov 4 a 29 v Bánove (tab. I: 13 a II: 21), t. j. z najbohatších hrobov, sú belasé a pochádzajú z náhrdelníka. Na náhrdelníkoch sú spolu s nimi drôtené špirálovité rúrky a dentálie, na viacnásobných náhrdelníkoch aj dlhé plechové rúrky. Táto kombinácia je na pohrebiskách juhozápadného Slovenska bežná (Veľký Grob, Abrahám, Výčapy-Opatovce, Hurbanovo, Branč, Tvrdošovce) a vyjadruje vyvinutú fázu nitrianskej skupiny; súčasne s ňou začína sa aj stará únětická fáza.⁴⁸ Nové nálezy fajansových koráľkov na juhozápadnom Slovensku nevylučujú možnosť, že sa na našom území vyrábali. Pritom badať tvarové rozdiely medzi fajansovými korálkami vyrábanými na východnom a na západnom Slovensku.⁴⁹

P u k l i c o v i t é a k l o b ú ě k o v i t é n á š i v k y

Z Brunoviec, z prechodného úněticko-maďarovského stupňa, pochádzajú plechové nášivky puklicovité (tab. V: 6, 8, 10, 13, 16) a klobúčkovité (tab. V: 4, 14, 15), ktoré aj svojou genézou patria do Karpatskej kotliny. Sú rozšírené hlavne v mladšom období, t. j. v strednej dobe bronzovej.⁵⁰

Z b r a n e a ú ž i t k o v é p r e d m e t y

Štíhla plochá sekerka s dlhým tylom a s vejárovite roztepaným ostrím z Vinodolu (tab. VI: 13) je zatiaľ na Slovensku veľmi zriedkavým tvarom a má analógiu len na pohrebisku hurbanovského typu v Nesvadoch.⁵¹ Tento typ sekerky je rozšírený na rozsiahlom území strednej a severnej Európy a časove sa obmedzuje na Reineckeho stupeň A₂.⁵² Súčasne s týmto tvarom vyskytuje sa u nás ešte štíhlejšia sekerka, ktorá má na roztepanom ostrí tri paralelné oblúčky a považuje sa za výrobok talianskej proveniencie. Tento tvar je zastúpený na pohrebisku hurbanovskej skupiny v Nesvadoch a veľmi pekný exemplár sa našiel na pohrebisku v Čalove.⁵³

Z Vinodolu pochádza trojuholníková dýka (tab. V: 34) s mierne prehnutými bokmi, zaguľateným tylom s tromi otvormi pre nity a so zreteľným odtlačkom drevenej rukoväti. V strede je dýka mierne zdvihnutá, ale nezaoblená. V rámci vývoja staršej doby bronzovej ide už o vyvinutý tvar, ktorý je rozšírený na širokom území Európy a patrí tiež do Reineckeho stupňa A₂.⁵⁴ Analogické nálezy z juhozápadného Slovenska sú z pohrebísk klasickej únětickej kultúry a hurbanovskej skupiny.⁵⁵

Bronzové šidlo z hrobu vo Vinodole (tab. V: 33) má štvorhrannú časť tyla (trň) a hrot v priereze kruhovitý. Staršie tvary zo Slovenska, napr. z pohrebiska v Tvrdošovciach, majú obidve časti štvorhranné a v strede sú zosilnené.⁵⁶

K o s t e n é a i n é p r e d m e t y

Z kostených predmetov okrem valcovitých korálikov treba sa zmieniť aj o kostnom hrote (šidle) z hrobu 7 v Bánove (tab. I: 11). Takéto hroty sú oblúbené v celom praveku a nechýbajú ani na sídliskách a pohrebiskách strednej Európy v staršej dobe bronzovej. Závažnejší je však nález kostenej ihlice s lopatkovitou hlavicou s dvoma dierkami z hrobu 7 v Bánove (tab. I: 12). Kostené ihlice s predierkovanou hlavicou sú rozšírené v staršej dobe bronzovej na celom území Európy a na Slovensku sa začínajú objavovať už v nitrianskej skupine.⁵⁷ Nepretrvávajú do klasickej a neskorej fázy únětickej kultúry. Tvar s dvoma dierkami je dosť neobvyklý, no nie je obmedzený len na Slovensko.⁵⁸

Dentálie sa našli v Bánove v hrobách 4 a 29 (tab. I: 7 a II: 14) a v Útanoch nad Žitavou v hrobe 17 (tab. VI: 3). V Bánove ide o najbohatšie hroby, v ktorých zrejme boli súčasťou náhrdelníka spolu s fajňasovými korálkami. Súčasť náhrdelníka tvorili zrejme i bronzové špirálovité trubičky. Domnievam sa, vychádzajúc zo skúseností na ostatných pohrebiskách zo staršej doby bronzovej na Slovensku (Výčapy-Opatovce, Veľký Grob, Abrahám, Branč), že dentálie a spomenuté špirálovité trubičky neboli súčasťou výzdoby odevu, ako to tvrdí I. B ó n a, ale predovšetkým výzdobou hrdla.⁵⁹ Dentálie na Slovensku, na Morave i v celej Karpatskej kotline zrejme patria do staršej a strednej fázy staršej doby bronzovej, pričom na území Slovenska s ich výskytom treba počítať vo vyvinutejšej fáze nitrianskej skupiny. V klasickej a neskorej fáze únětickej kultúry na Slovensku sa nevyskytujú a s podobnou situáciou sa stretáme aj vo východnom Maďarsku, na Morave a v Rakúsku.⁶⁰

Jantárové korálky, ktoré sa našli v Brunovciach (tab. V: 5), sú v staršej dobe bronzovej na Slovensku pomerne vzácne a pozoruhodná je okolnosť, že sa objavujú až v klasickej fáze únětickej kultúry a v hurbanovskej skupine (Matúškovo,

Nesvady, Biskupice, Abrahám).⁶¹ Sporadicky sa objavujú v maďarovskej kultúre a tiež v strednej dobe bronzovej.⁶²

Otázkou parohových korálikov, ktoré sa našli v Úľanoch nad Žitavou v hrobe 17 (tab. VI: 3), som sa už podrobnejšie zaoberal.⁶³ V Úľanoch, podobne ako aj na iných pohrebiskách, parohové korálky sú dedičstvom nitrianskej skupiny a pretrvávajú až do začiatku únětických pohrebísk a pohrebísk hurbanovskej skupiny (napr. Hurbanovo, Veľký Grob).⁶⁴ Nové nálezy z Moravy potvrdzujú ich rozšírenie na celom území východného brehu Moravy, t. j. tam, kam siahala nitrianska skupina.⁶⁵

ZÁVER

Hrobové nálezy z Bánova, Brunoviec, Šurian, Úľan nad Žitavou a Vinodolu poskytujú síce málo keramického materiálu, ale aj tak ich možno časove zatriediť do celkového vývoja staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Ani na jednom pohrebisku nie je zastúpená nitrianska skupina, predovšetkým jej starší horizont, charakterizovaný šperkom tvaru vrbového listu. V neskorom stupni nitrianskej skupiny sa začína pochovávať v Úľanoch nad Žitavou, Bánove a Šuranoch; tu ešte trvá obľuba fajansových korálikov, dentálií a nemenej aj jednoduchých drôtených vlasových kruhov, ktoré nahrádzujú šperk tvaru vrbového listu. Pre toto zaradenie hovoria závažné uzavreté nálezové celky v hroboch 4 a 29 v Bánove, kde boli aj čelenky a kde sa už začínajú objavovať i masívne nákrčné kruhy. Široké čelenky sú mladšie a vystriedali staršie úzke čelenky, známe z pohrebiska nitrianskej skupiny vo Výčapoch-Opatovciach. Masívne nákrčné kruhy sú tiež staršie a vystriedali ich drôtené nákrčníky (jednoduché i dvakrát stočené). Začínajú sa používať aj špirálové náramky z tyčinky šošovkovitého prierezu a rovné i šablovité ihlice s roztepanou hlavicom stočenou v očko. Do tohto časového horizontu veľmi dobre zapadá aj jednoduchý hrnček z hrobu 29 v Bánove, ktorý má predlohu na pohrebisku vo Výčapoch-Opatovciach; na tom istom pohrebisku sa stretáme s podobnou šálkou, aká sa našla v hrobe 21 v Úľanoch nad Žitavou.

Do klasickej fázy únětickej kultúry, resp. hurbanovského typu, patrí uzavretý nálezový celok z Vinodolu, v ktorom zo staršej fázy pochádza masívny nákrčný kruh - hrivna; pre datovanie má však kľúčové postavenie ihlica s rúrkovitou hlavicom, dýka so zosilneným stredom a zaguľateným tylom, ako aj štíhla plochá sekerka s vejárovitým ostrím, ktorá tiež korešponduje s nálezmi na dôležitom pohrebisku v Nesvadoch. Do tohto časove uzavretého okruhu patrí aj liaty mesiačkovitý závesok, ktorý sa však plne rozvíja až na začiatku strednej doby bronzovej.

Do miešaného úněticko-maďarovského horizontu možno, hlavne na základe jednoduchého hrnčeka, zaradiť hrob z Brunoviec. Tento horizont je zatiaľ pomerne slabo zastúpený na pohrebiskách. Z juhozápadného Slovenska registrujeme podobný hrnček ako z Brunoviec na pohrebisku v Abraháme, kde sú hroby prechodného stupňa v superpozícii nad hrobmi nitrianskej skupiny. V tomto horizonte sa začínajú tiež používať klobúčkovité i puklicové nášivky na celom území Karpatskej kotliny.

Skromný rozbor podaný v tomto príspevku sa opiera o závery doteraz nepublikovaných, resp. len čiastočne publikovaných veľkých pohrebísk zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku.

P O Z N Á M K Y

- 1 T o č í k A., Die Nitra-Gruppe, AR XV, 1963, 716-770. V l a d á r J., Archeologický výskum v Branči pri Nitre v rokoch 1961-1962, AR XVI, 1964, 63-101.
- 2 Drevené obloženie na Slovensku je známe z pohrebiska zo staršej doby bronzovej vo Veľkom Grobe. C h r o p o v s k ý B. - D u š e k M. - P o l l a B., Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I, Bratislava 1960, 93.
- 3 H. i l l e b r a n d J., Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztastvánháza, AH IV, Budapest 1929, 26 n. B o g n á r - K u t z i á n I., The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya, Budapest 1963, 349 n. Š i š k a S., Pohrebisko tiszapolgárskej kultúry v Tibave, SlA XII-2, 1964, 293-356.
- 4 P o p o v a T. B., Plemena katakombnoj kultúry, Moskva 1955, 11 n.
- 5 D o m b a y J., Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony, Budapest 1960, 196 n. B a n n e r J., Die Pécelér Kultur, Budapest 1956, 189 n.
- 6 T o č í k A., Juhozápadné Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej, kandidátska práca (rukopis), Nitra 1960, 62.
- 7 O n d r á č e k J., Časné únětická kultura na Moravě a problém jejího vzniku, kandidátska práca (rukopis), Brno 1964, 39-40.
- 8 T o č í k A., Die Nitra-Gruppe, 756.
- 9 O n d r á č e k J., Časné únětická kultura na Moravě, 77. P i t t i o n i R., Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien 1954, 294 n. F o l t i n y I., A szőregi bronzkori temető, Dolgozatok XVII, 1941, 74 n. P a t a y P., Korai bronzkori kultúrák Magyarországon, Dissertationes Pannonicae II-13, 1938, 46 n.
- 10 Typickým zjavom je keramika ako milodar v hroboch. Č a p l o v i č P., Starobronzové pohrebište v Hurbanove na Slovensku, AR VI, 1954, 298. C h r o p o v s k ý B. - D u š e k M. - P o l l a B., Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I, Bratislava 1960, 101, 102.
- 11 T o č í k A., Die Nitra-Gruppe, obr. 256: 4, obr. 255: 5.
- 12 Tamže, 758.
- 13 T i h e l k a K., Moravská únětická pohrebiště, PA XLIV, 1953, 257. O n d r á č e k J., Časné únětická kultura na Moravě, 81.
- 14 T o m p a F., 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912-1936, 24./25. BRGK, 1934/35, tab. 26: 1.
- 15 T o č í k A., Juhozápadné Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej, 75.
- 16 O n d r á č e k J., Časné únětická kultura na Moravě, 98.
- 17 T o č í k A., Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom, Bratislava 1964, 23.
- 18 Tamže, obr. 32: 5, 7, 8.
- 19 T o č í k A., Die Nitra-Gruppe, 746.
- 20 O n d r á č e k J., Únětické pohrebiště u Rebešovic na Moravě, Sborník ČSSA 2, 1962, 76, 77. S u l i m i r s k i T., Polska przedhistoryczna II, Londyn 1959, 259, obr. 75. A n t o n i e w i c z W., Der in Stubko in Wolhynien aufgefundenene Bronzeschatz, ESA IV, 1929, 143, obr. 20-21: 22-24. G a r a š a n i n M. V., Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien, 29. BRGK, 1958, 92. Z a h a r i a E., Die Lockenringe von Sărata-Monteoru und ihre typologischen und chronologischen Beziehungen, Dacia III, 1959, 108, 109.
- 21 Napr. na sídlisku maďarovskej kultúry v Nitrianskom Hrádku na Zámečku.

- 22 S o h r á n í l J., Studie o vzniku kultury bronzové v Čechách, Praha 1921, 49.
- 23 C h r o p o v s k ý B. - D u š a k M. - P o l l a B., Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I, 111, obr. 25: 2. T o č í k A., Juhozápadné Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej, 85.
- 24 Č a p l o v i š P. - T o č í k A., Výskum v Nitre, AR III, 1951, 178, obr. 151.
- 25 C h r o p o v s k ý B., Birituálne maďarovské pohrebisko v Majcichove na Slovensku, AR X, 1958, 492, obr. 190: 13.
- 26 T o m p a F., 25 Jahre Urgeschichtsforschung, tab. 33: 1; 45: 13.
- 27 V l a d á r J., Archeologický výskum v Branči pri Nitre v rokoch 1961-1962, 86. T o č í k A., Die Nitra-Gruppe, 754, obr. 259.
- 28 C h r o p o v s k ý B. - D u š e k M. - P o l l a B., Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I, 110.
- 29 Nepublikované, uložené u AÚ SAV v Nitre.
- 30 Nepublikované, uložené u AÚ SAV v Nitre.
- 31 T o č í k A., Die Nitra-Gruppe, obr. 241: 5-7.
- 32 Branč, Výčapy-Opatovce, Nitra - Partizánska ulica. Nepublikované.
- 33 B a n n e r J., Die Pécelér Kultur, tab. LXXXVII: 4, 8.
- 34 K a i s e r G., Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Unterwölbling, p. B. St. Pölten, N. Ö. Archaeologia Austriaca 32, 1962, 35 n.
- 35 V o g t E., Die Gliederung der schweizerischen Frühbronzezeit, Festschrift für Otto Tschumi, Frauenfeld 1948, 65 n. M o z s o l i c s A., A kisapostagi korabronzkori urnatemető, Budapest 1942, 67 n.
- 36 C h r o p o v s k ý B. - D u š e k M. - P o l l a B., Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I, 107, tab. XI: 18.
- 37 E i s n e r J., Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, 55. C h r o p o v s k ý B. - D u š e k M. - P o l l a B., Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I, 107.
- 38 T o č í k A., Die Nitra-Gruppe, 753 n., obr. 261.
- 39 Tabuľka spektrálnych rozborov bronzových hrivien (st. = stopy):

Per. čís.	Lokalita	Hrivna z hrobu číslo	P r v o k										
			Sn	Pb	As	Sb	Ag	Ni	Bi	Au	Zn	Co	Fe
1	Bánov	29	0	0	2,0	1,7	0,75	0,01	0,11	0	0	0	0
2	Šurany	1	4,6	st.	1,65	1,9	0,49	0,04	0,064	0	0	0	st.
3	Veľký Grob	16	0	0	1,35	1,15	0,72	0	0,13	0	0	0	0
4		19	0	0	1,3	2,2	0,59	0,01	0,047	0	0	0	st.
5		30	0	0,04	0,3	0,51	0,61	0	0,008	st.	0	0	st.
6		35	4,6	0	0,96	1,35	0,39	st.	0,043	0	0	0	0
7	Natúškovo	rozru- šený	0,02	0,01	2,9	1,05	0,26	1,5	0,01	0	0	0,06	st.

Výsledky spektrálnych analýz bronzových hrivien ukazujú, že ich možno zaradiť do dvoch hlavných skupín. Do prvej skupiny patria vzorky pod čísl. 1-6, z hrivien vyrobených zo zliatiny medi so značným obsahom arzenu, antimónu, striebra

(vzorky pod. čís. 2 a 6 tvoria zvláštnu podskupinu, lebo majú ešte značnú prímes cínu). Do druhej skupiny patrí hrivna pod čís. 7; líši sa od hrívien prvej hlavnej skupiny tým, že obsahuje popri arzéne, antimóne a striebre aj hodne niklu. Ostatné prímеси kovov, ako ukazuje tabuľka, sú u oboch skupín len vo veľmi malých množstvách.

- 40 T o č í k A., Juhozápadné Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej, 242.
- 41 Napr. v hromadnom náleze z Hodejova. T o č í k A., l. o., 301, 311.
- 42 C h r o p o v s k ý B. - D u š e k M. - P o l l a B., Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I, Bratislava 1960, 109.
- 43 Tamže.
- 44 F o l t i n y I., Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens, Bonn 1955, 13 n.
- 45 Nepublikované, uložené u AÚ SAV v Nitre.
- 46 T i h e l k a K., Moravská únětická pohřebiště, PA XLIV, 1953, 264.
- 47 O n d r á č e k J., Časné únětická kultura na Moravě, 208; t e n i s t ý, Únětické pohřebiště u Rebešovic na Moravě, 78.
- 48 T o č í k A., Die Nitra-Gruppe, 755, obr. 261 a 262.
- 49 P a s t o r J., Pohrebiská z počiatkov doby bronzovej na východnom Slovensku, Nové obzory 4, 1962, 50; t e n i s t ý, Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Košťanoch, ŠZ AÚSAV 9, 1962, 75.
- 50 F o l t i n y I., Zur Chronologie, 33 n.
- 51 T o č í k A., Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom, obr. 33: 3.
- 52 H a o h m a n n R., Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen, Hamburg 1957, 60 n.
- 53 T o č í k A., Juhozápadné Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej, tab. 27: 2.
- 54 T o r b r ü g g e W., Die Bronzezeit in Bayern - Stand der Forschungen zur relativen Chronologie, 40. BRGK, 1959, 22 n.
- 55 T o č í k A., Juhozápadné Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej, 91, 92.
- 56 Nepublikované, uložené u AÚ SAV v Nitre.
- 57 T o č í k A., l. o., 71, 72.
- 58 P i t t i o n i R., Urgeschichte des österreichischen Raumes, 312, obr. 217.
- 59 B ó n a I., Az oroszvári 4. nõi sír melldíszé, AE 87, 1960, 201, obr. 4.
- 60 M i l o j č i ó V., Zur Chronologie der jüngeren Stein- und Bronzezeit Südost- und Mitteleuropas, Germania 37, 1959, 71 n.
- 61 T o č í k A., Juhozápadné Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej, 107. Ostatné nepublikované.
- 62 Na Zámečku v Nitrianskom Hrádku (maďarovská kultúra) a v Hodejove (hromadný nález zo staršej doby bronzovej). Nepublikované, uložené u AÚ SAV v Nitre.
- 63 T o č í k A., Die Nitra-Gruppe, 752 n.
- 64 C h r o p o v s k ý B. - D u š e k M. - P o l l a B., Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I, 109.
- 65 S t r u h a l a B., Pohřebiště ze starší doby bronzové u Holešova na Moravě, AR III, 1951, 34.

NEUERE FUNDE AUS DER ÄLTEREN BRONZEZEIT IN DER SÜDWESTSLOWAKEI

ANTON TOČÍK

In den letzten Jahren sind in der Slowakei grosse Gräberfelder aus der Älteren Bronzezeit untersucht worden, von denen bis jetzt bloss ein kleiner Teil publiziert worden ist. In diesem Beitrag mit dem Gepräge eines Quellenwerkes publiziert der Autor Einzelgräber, bzw. Gräberfelder aus Rettungsgrabungen auf den Lokalitäten Bánov, Bez. Nové Zámky (9 Gräber), Brunovce, Bez. Trenčín und Vinodol, Bez. Nové Zámky (je ein Grab), Šurany, Bez. Nové Zámky (3 Gräber), Útany nad Žitavou, Bez. Nové Zámky (13 Gräber).

Diese Gräber und Gräberfelder sprengen nicht den Rahmen der bereits bekannten grossen südwestslowakischen Gräberfelder. In keinem der abgedeckten Gräber stiess man auf eine Holz-, bzw. Steinkonstruktion. Die Gräber waren zum Teil ausgeraubt, am meisten betroffen war das Gräberfeld von Útany nad Žitavou. Die Grabplünderung hängt nicht mit der Suche nach Edelmetall zusammen, sondern mit der Plünderung von Metallgegenständen überhaupt. Die Längsachse der Gräber wies die Orientierung O-W auf, wobei die männlichen und weiblichen Skelette umgekehrte Orientierung hatten. Die Blickrichtung aller zeigte nach Süden, bzw. Südosten, also lagen die weiblichen Bestattungen an der linken, die männlichen an der rechten Seite. Die Totenlage nach dem Geschlecht kommt auch in den Doppelgräbern streng zur Geltung. Dieser Bestattungsbrauch ist heimischer Herkunft und geht bis in das Äneolithikum zurück, vor allem in die Epoche der Tiszapolgár- und Bodrogheresztur-Kultur.

Auf den südwestslowakischen Gräberfeldern aus der Frühphase der Älteren Bronzezeit ist die Tonware äusserst schwach vertreten. Hiedurch unterscheiden sie sich von den zeitgleichen Gräberfeldern Ungarns, insbesondere Mährens und Böhmens. Hingegen weisen die slowakischen Gräberfelder einen grossen Reichtum an Bronze- und sonstigem Inventar auf (Knochen-, Geweih- und Fayenceindustrie).

Die Grabfunde aus Bánov, Šurany, Vinodol und Brunovce ergaben zwar wenig keramisches Material, das jedoch zeitlich trotzdem der frühbronzezeitlichen Gesamtentwicklung in der Südwestslowakei zugewiesen werden kann. Auf keinem Gräberfeld ist die Nitra-Gruppe, vor allem ihr Älterer Horizont mit dem kennzeichnenden weidenblattförmigen Schmuck, vertreten. In der Spätstufe der Nitra-Gruppe beginnt die Belegung der Gräberfelder von Útany nad Žitavou, Bánov und Šurany, als noch die Vorliebe für die Verwendung von Fayenceperlen, Dentalien und nicht minder auch von einfachen Drahthaarringen herrscht, welche den weidenblattförmigen Schmuck ersetzen. Für diese Zuweisung sprechen die wertvollen geschlossenen Fundverbände aus den Gräbern 4 und 29 in Bánov, in welchen auch Stirnbänder vertreten sind und in denen auch schon massive Halsringe aufzuscheinen beginnen. Die breiten Stirnbänder wurden von schmalen abgelöst, die aus dem Gräberfeld der Nitra-Gruppe in Výčapy-Opatovce bekannt sind. Anstatt der massiven Halsringe erscheinen wieder Drahtalsringe mit ein oder zwei Windungen. Auch beginnt die Verwendung von Armspiralen aus Stäbchen mit linsenförmigem Querschnitt, wie auch Sichel- und gerade Nadeln mit breitgehämmerten und zu einer Öse eingerolltem Kopf. Recht gut entspricht diesem Zeithorizont auch der einfache Napf aus Grab 29 in Bánov, der seine Vorlage auf dem Gräberfeld von Výčapy-Opatovce hat; dasselbe Gräberfeld lieferte auch ein Vergleichsstück zur Tasse aus Grab 21 in Útany nad Žitavou.

In die klassische Phase der Aunjetitzer Kultur, bzw. des Hurbanovo-Typs gehört in der Südwestslowakei der geschlossene Fundverband aus Vinodol, in welchem sich der massive Halsring aus der älteren Phase erhalten hat, doch eine Schlüsselbedeutung für die Datierung hat die Ösennadel, der Dolch mit Mittelgrat und gerundeter Griffplatte, wie auch das schlanke Randleistenbeil mit geschwungener Schneide, das ebenfalls mit Funden aus dem bedeutenden Grabfeld von Nesvady korrespondiert. In diesen zeitlich umgrenzten Bereich gehört auch der verkehrt herzförmige Anhänger aus Brunovce, der jedoch erst zu Beginn der mittleren Bronzezeit zur vollen Entfaltung kommt.

Dem Aunjetitz-Maďarovce-Mischhorizont kann hauptsächlich auf Grund des einfachen Napfes das Grab aus Brunovce zugewiesen werden. Dieser Horizont ist vorderhand relativ schwach auf den Gräberfeldern vertreten und aus der Südwestslowakei wird ein ähnlicher Napf wie aus Brunovce auch aus dem Grabfeld von Abrahám registriert, wo die Gräber aus der Übergangsstufe in Superposition über den Gräbern der Nitra-Gruppe liegen. In diesem Horizont beginnt auf dem gesamten Gebiet des Karpatenbeckens die Verwendung der hutförmigen und konischen Tutuli.

Die in diesem Beitrag dargebotene bescheidene Analyse stützt sich auf die Schlussfolgerungen bisher unveröffentlichter, bzw. nur teilweise publizierter grosser Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Südwestslowakei.

Deutscher Text zu den Bildtafeln auf S. 151-156:

Taf. I. Bánov-Boncové. 1-4 - Grab 9; 5-9 - Grab 4; 10 - Grab 15; 11, 12 - Grab 7; 13 - Grab 4; 14, 15 - Grab 9; 16-19, 22 - Grab 29; 20, 21 - Grab 14; 23-26 - Grab 9.

Taf. II. Bánov-Boncové. 1-5 - Grab 29; 6-11 - Grab 14; 12 - Grab 9; 13, 14 - Grab 29; 15-17 - Grab 14; 18-22 - Grab 29; 23 - Grab 14; 24 - Grab 20.

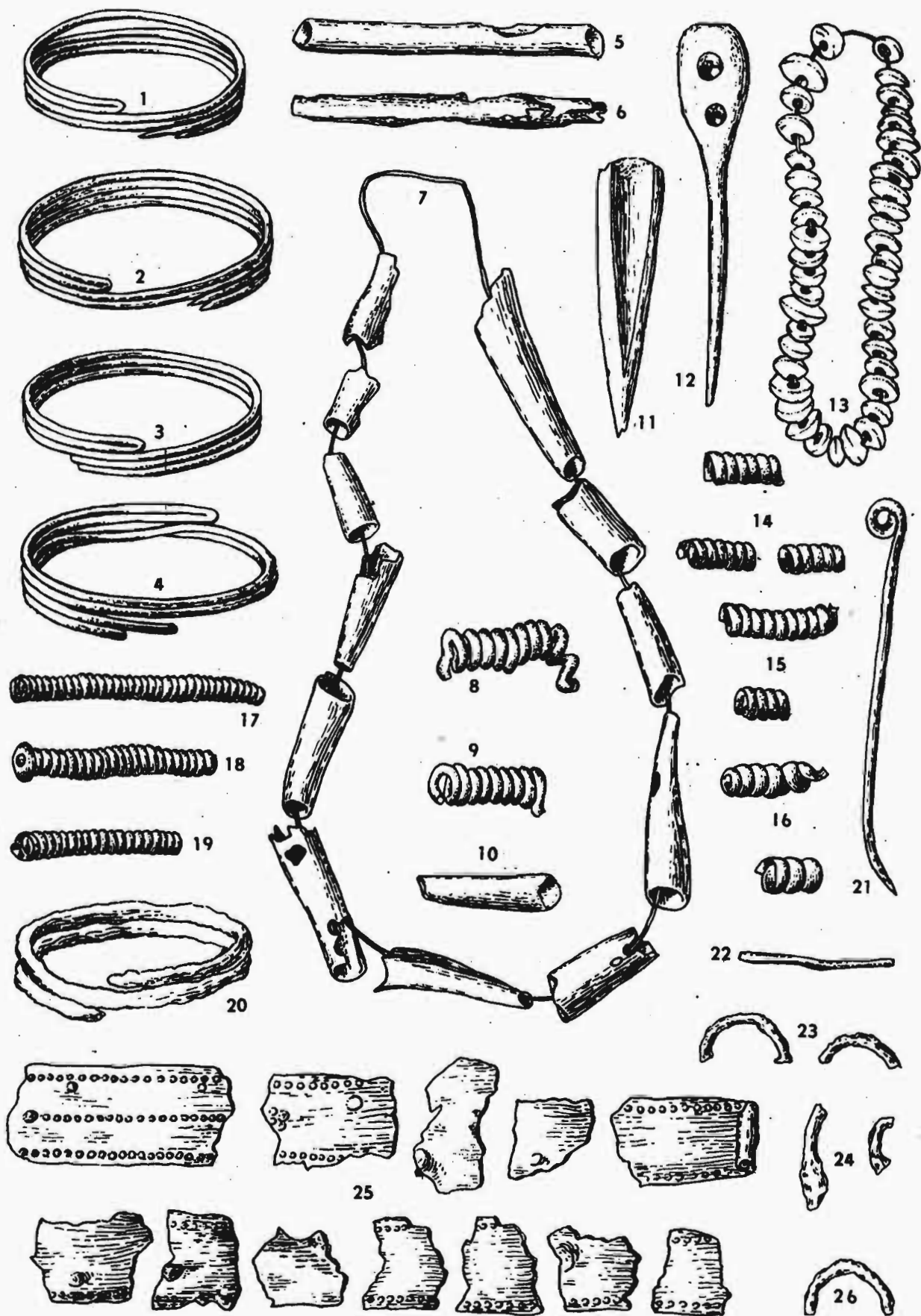
Taf. III. Bánov-Boncové. 1-4 - Grab 29; 5 - Grab 24; 6, 7 - Grab 29.

Taf. IV. 1, 8 - Bánov-Boncové, Grab 29; 2-7 - Šurany, Grab 1.

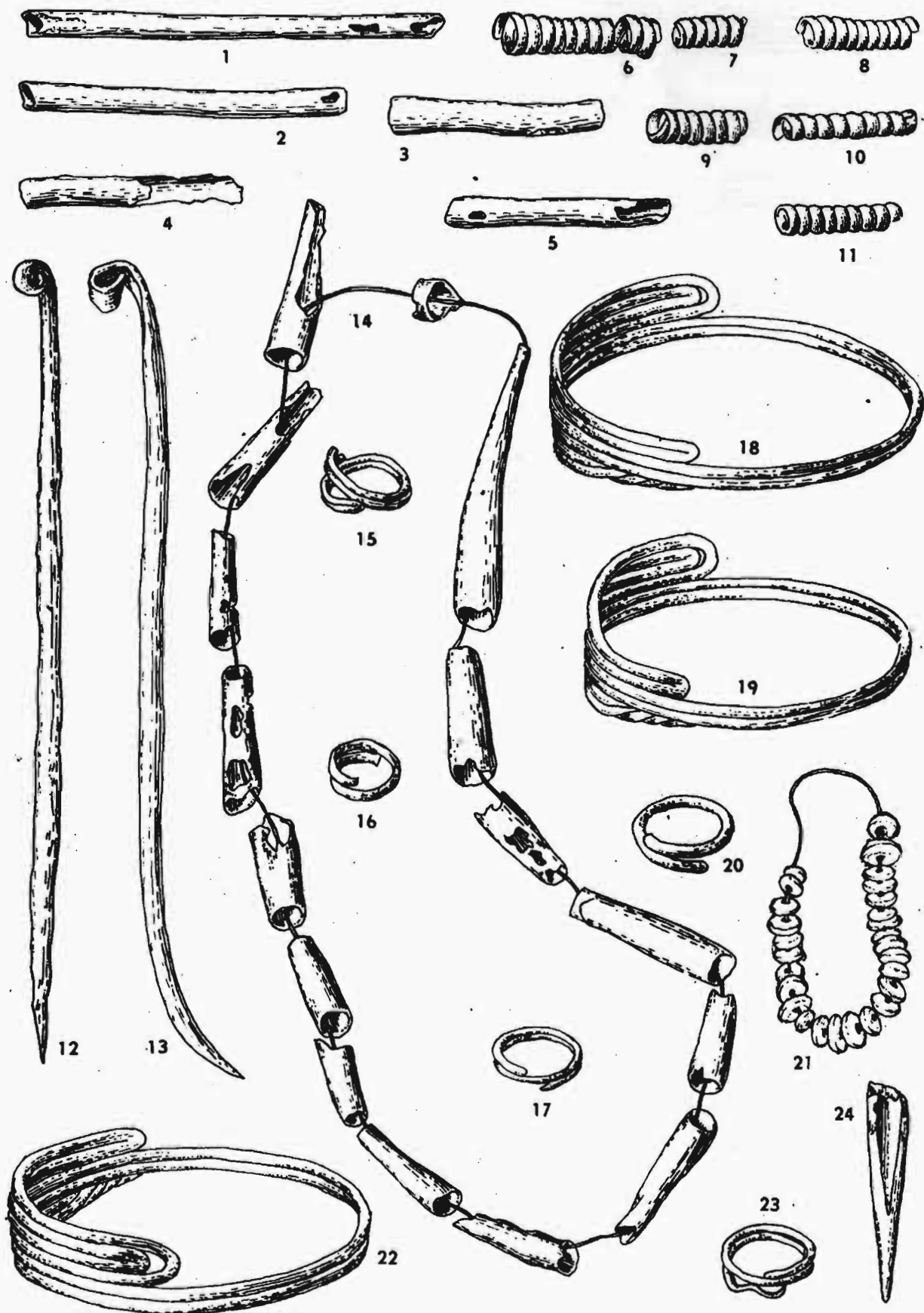
Taf. V. 1-20 - Brunovce; 21-36 - Vinodol.

Taf. VI. 1, 13 - Vinodol. Útany nad Žitavou: 2 - Grab 11; 3, 5 - Grab 17; 4, 6-8, 12 - Grab 21; 9-11, 14, 15 - Grab 3.

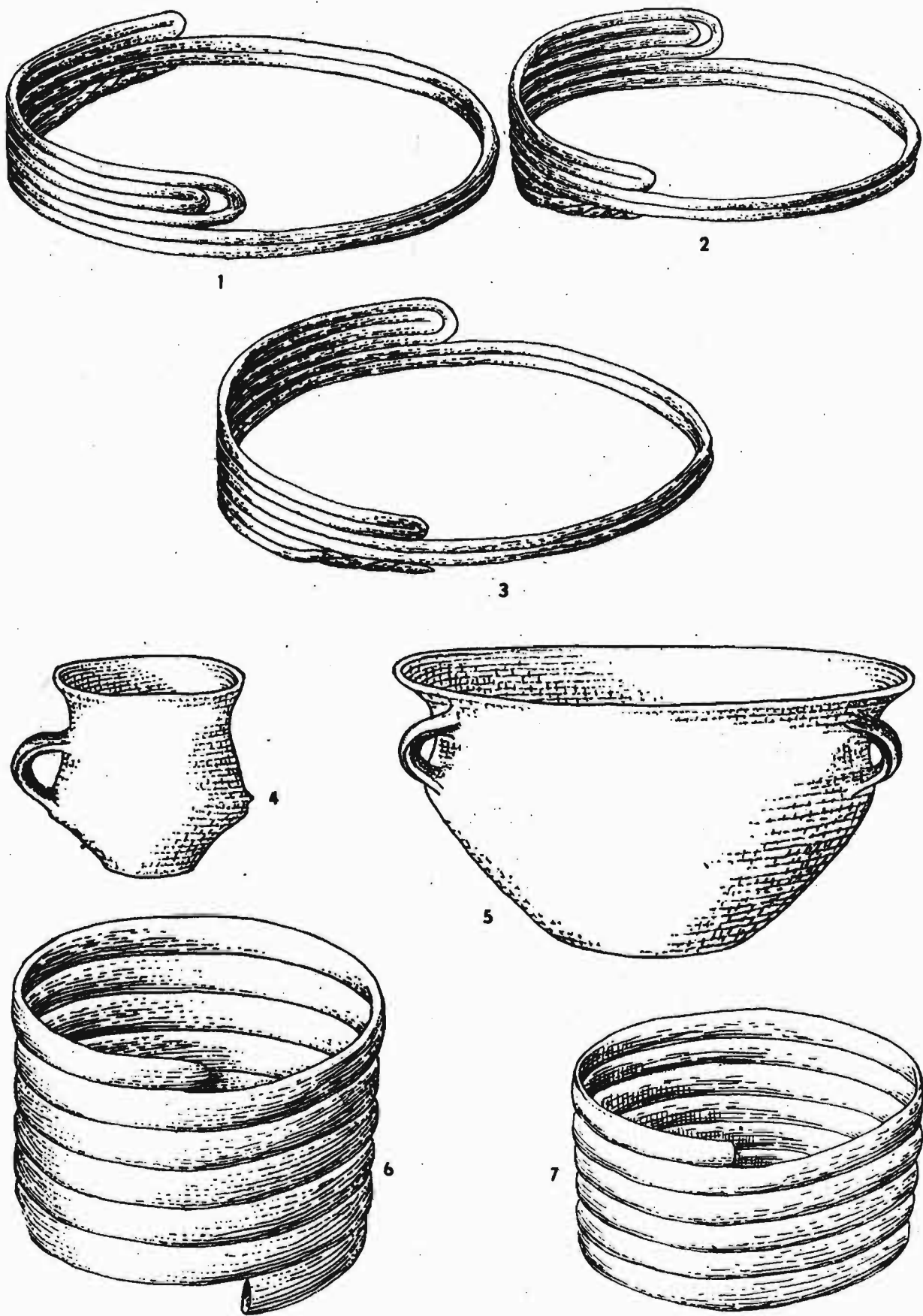
Übersetzt von B. Nieburová

Tab. I. Bánov-Boncové. 1-4 - hrob 9; 5-9 - hrob 4; 10 - hrob 15; 11, 12 - hrob 7; 13 - hrob 4; 14, 15 - hrob 9; 16-19, 22 - hrob 29; 20, 21 - hrob 14; 23-26 - hrob 9.

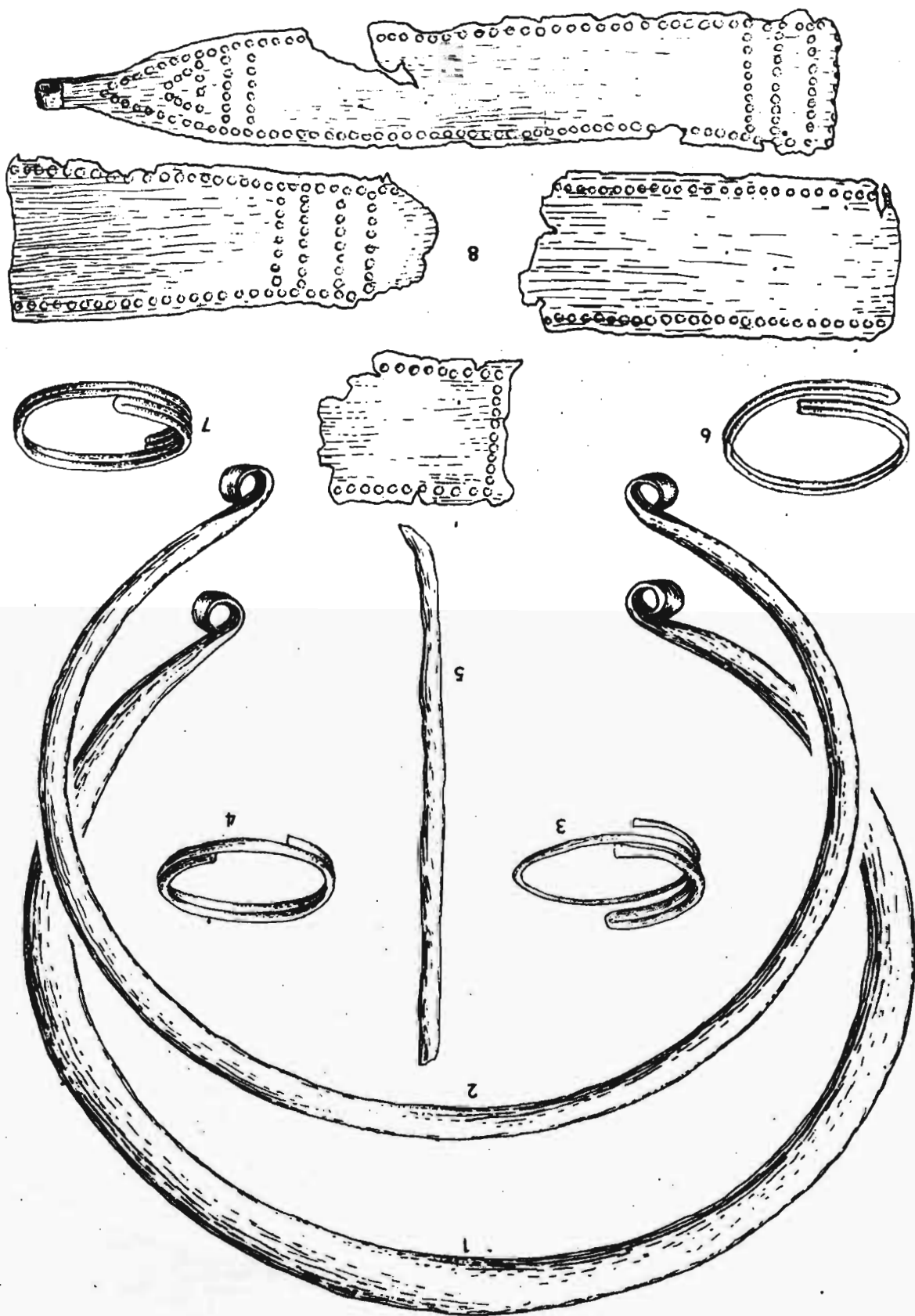

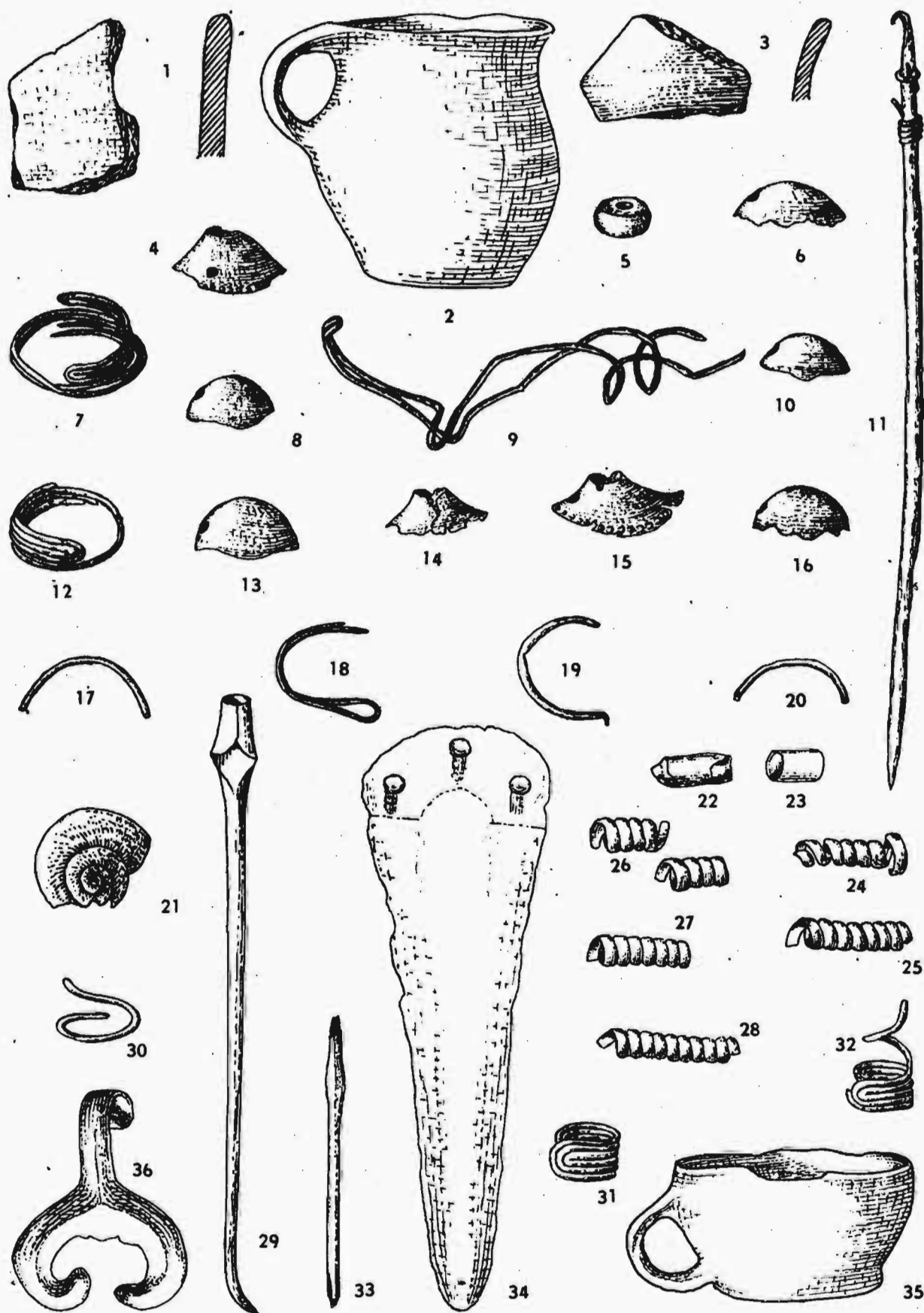
Tab. II. Bánov-Boncové. 1-5 - hrob 29; 6-11 - hrob 14; 12 - hrob 9;
 13, 14 - hrob 29; 15-17 - hrob 14; 18-22 - hrob 29; 23 - hrob 14;
 24 - hrob 20.

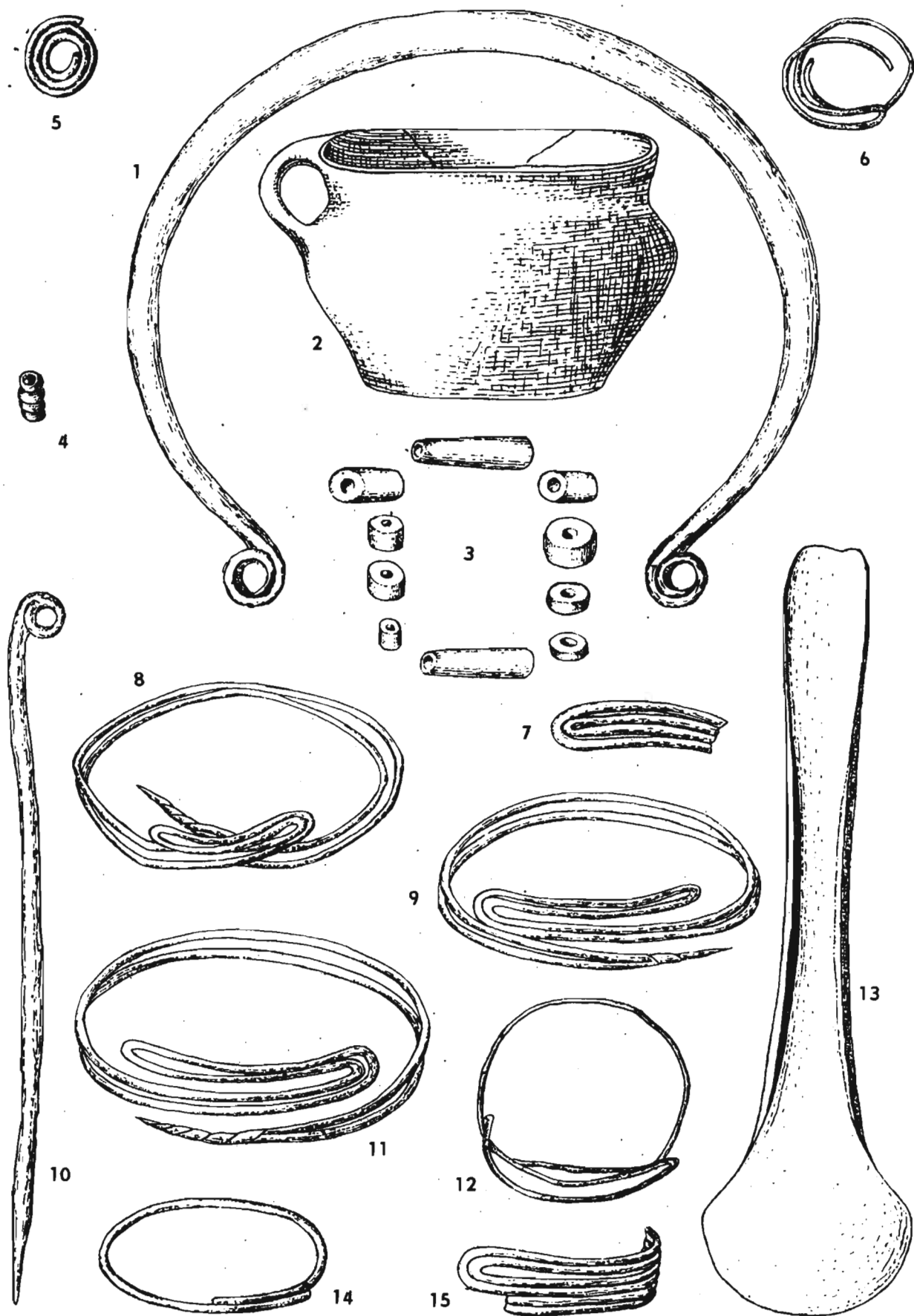
Tab. III. Bánov-Boncové. 1-4 - hrob 29; 5 - hrob 24; 6, 7 - hrob 29.

Tab. IV. 1, 8 - Банов-Бонковѣ, гроб 29; 2-7 - Шурны, гроб 1.

Tab. V. 1-20 - Brunovce; 21-36 - Vinodol.

Tab. VI. 1, 13 - Vinodol. Úrany nad Žitavou: 2 - hrob 11; 3, 5 - hrob 17;
4, 6-8, 12 - hrob 21; 9-11, 14, 15 - hrob 3.

VĚTŠÍ MORAVSKÉ HROMADNÉ ÚNĚTICKÉ NÁLEZY BRONZOVÝCH PŘEDMĚTŮ

KAREL TIHELKA

Z území Moravy je známo třicet devět větších hromadných nálezů bronzových (a měděných) předmětů, které patří únětické kultuře a věteřovskému typu. Devět z nich je z lokalit v okrese Břeclav (Bohumilice, Bořetice, Břeclav, Klentnice, Kobylí, Kostice, Mikulov, Němčičky a Poštorná), čtyři z nalezišť v okrese Hodonín (Čejkovice, Dambořice, Hodonín a Prušánky), jeden z Uherského Hradiště, dvanáct z nalezišť v okrese Znojmo (Borotice, Dyje, Jaroslavice, Lesonice, Miroslavské Knínice, Míšovice, vrch Leskoun u Olbramovic, Rešice, Suchohrdly, Vedrovice, Vlasatice a Znojmo), čtyři z okresu Brno-venkov (Jirřkovice, Nuzířov, Troubsko, Tvarožná), tři z okresu Vyškov (Dobročkovice, Opatovice, Slavkov), čtyři z okresu Prostějov (Brodek u Prostějova, Mostkovice, Olšany, Otaslavice), jeden z okresu Olomouc (Vojnice) a jeden z okresu Šumperk (Dubicko).

Z uvedených hromadných nálezů pocházejí tyto předměty, které jsou někdy neúplné: manžetové náramky - 9; náramky svinuté z dvojitého drátu - 26; nárameníky svinuté spirálovitě z plechových pásků - 29; hřivny - 1324 + zlomky; jehlice s hlavicí svinutou v očko, s ouškem na ploché hlavici (tzv. únětické), s kulovitou, provrtanou hlavicí a kyperské - 13; trubičky spirálovitě svinuté z drátu (z náhrdelníku) - 4; náramky podoby velkého tiskacího C - 7; dýčky - 3; kopí - 1; dlátka - 9; šídla - 2; nákrčník zcela podobný hřivně, avšak útlejší - 1; pásové puklice - 2; bronzový prut - 1; kroužek - 1.

Na uvedených nalezištích, jejichž postupná čísla se shodují s čísly na přiložené mapce, byly tyto únětické bronzы zastoupeny takto:

1. B o h u m i l i c e (o. Břeclav): 4 manžetové náramky borotického typu a 7 náramků svinutých z dvojitého drátu;

2. B o r o t i c e (o. Znojmo): 4 manžetové náramky borotického typu, 6 nárameníků, sekerka;

3. B o ř e t i c e (o. Břeclav): 25 hřiven;

4. B r o d e k u P r o s t ě j o v a (o. Prostějov): 6 hřiven + zlomky dalších, manžetový náramek ve zlomcích, 4 spirálky, několik trubiček z náhrdelníku spirálovitě svinutých z drátu, podobný dlouhý trubičkovitý nákrčník + zlomky z dalších, fragment ploché tyčinky a část sekerky;

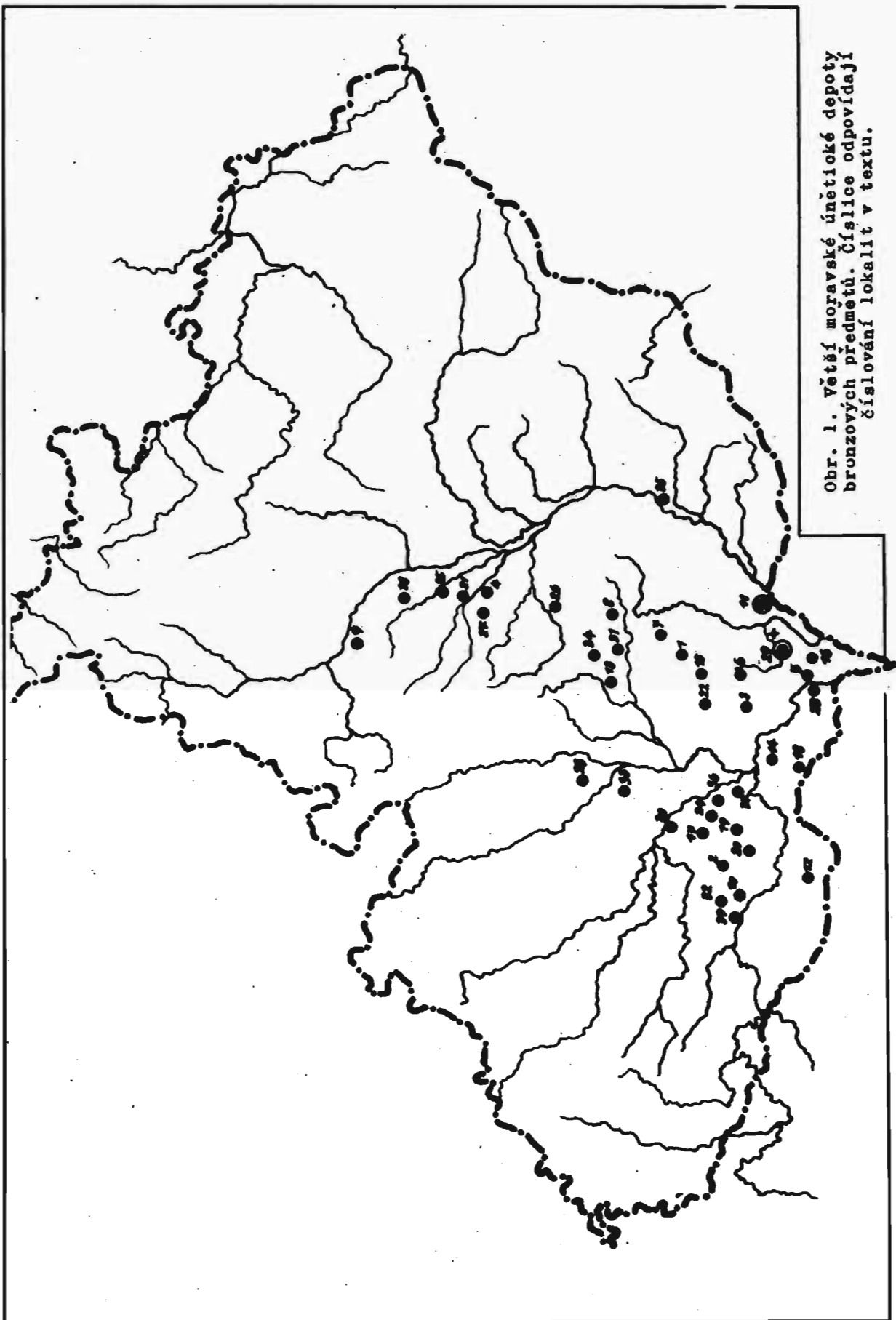
5. B ř e c l a v (o. týž): 14 náramků svinutých z dvojitého drátu, jehlice, 2 trubičky svinuté z drátu, 2 náramky podoby C, 2 nárameníky svinuté z pásku a hřivna;

6. Č e j k o v i c e (o. Hodonín): 2 náramky podoby C, 2 nárameníky svinuté z plechového pásku a hřivna;

7. D a m b o ř i c e (o. Hodonín): dýka, 3 menší nárameníky, hřivny - neznámý počet;

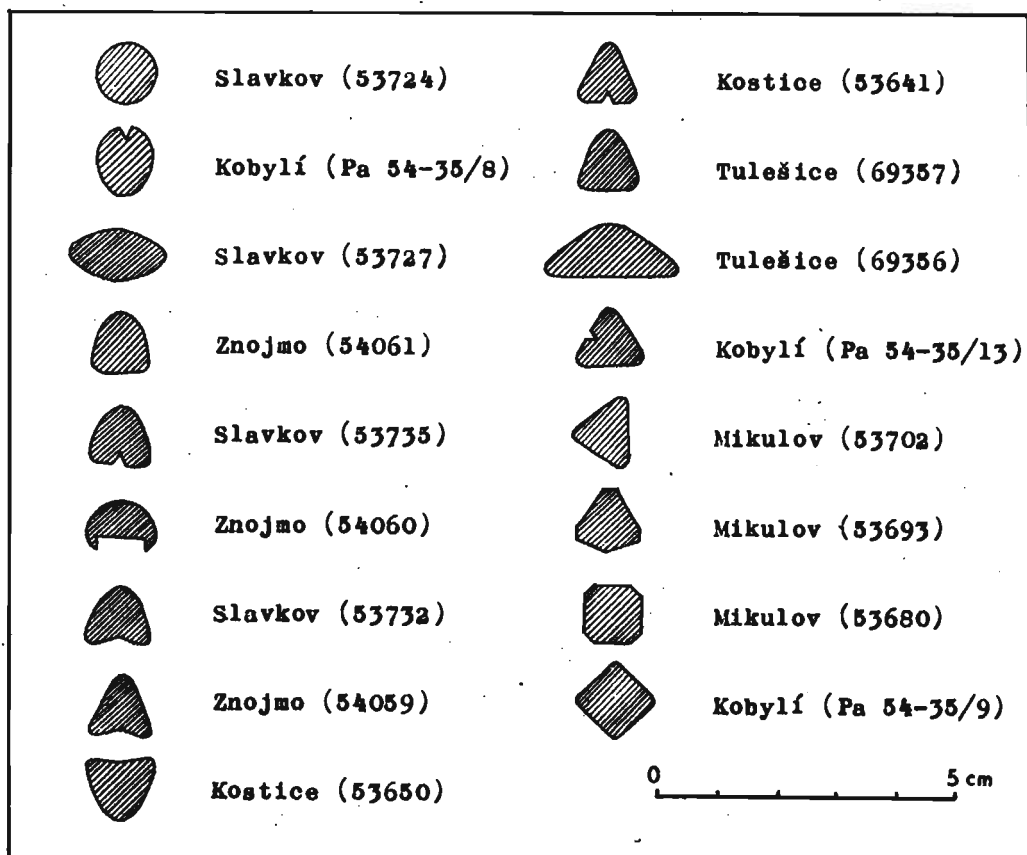
8. D o b r o ě k o v i c e (o. Vyškov): hřivna, 7 sekerek, 4 nárameníky, 3 jehlice, 2 trubičky svinuté z drátu;
9. D u b i c k o (o. Šumperk): hřivny - neznámý počet;
10. D y j e (o. Znojmo): 6 hřiven a kopí;
11. H o d o n í n (o. týž): 600 + 42 hřiven;
12. J a r o s l a v i c e (o. Znojmo): 25 hřiven;
13. J i ř í k o v i c e (o. Brno-venkov): 4 hřivny, nárameník svinutý z plechového pásku, 2 náramky svinuté z dvojitého drátu;
14. K l e n t n i c e (o. Břeclav): 4 hřivny, jehlice s kulovitou hlaví a jiná s hlaví svinutou v očko, 6 nárameníků svinutých z plechového pásku, 2 náramky podoby C, 3 sekerky, 1 sekerka lopatkovitá (import);
15. K o b y l í (o. Břeclav): 19 hřiven;
16. K o s t i c e (o. Břeclav): 45 hřiven;
17. L e s o n i c e (o. Znojmo): 13 hřiven;
18. M i k u l o v (o. Břeclav): asi 50 hřiven;
19. M i r o s l a v s k é K n í n i c e (o. Znojmo): 3 hřivny, dýka, 2 dlátka, šídlo, jehlice a kus suroviny;
20. M í š o v i c e (o. Znojmo): 5 nárameníků;
21. M o s t k o v i c e (o. Prostějov): 25 hřiven;
22. N ě m ě i ě k y (o. Břeclav): 35 hřiven;
23. N u z í ř o v (o. Brno-venkov): asi 20 hřiven;
24. O l b r a m o v i c e - v r o h L e s k o u n (o. Znojmo): asi 17 hřiven;
25. O l š a n y (o. Prostějov): 13 hřiven;
26. O p a t o v i c e (o. Vyškov): 7 sekerek, kyperská jehlice, dýka a šídlo;
27. O t a s l a v i c e (o. Prostějov): kyperská jehlice, dýka, 7 sekerek, šídlo;
28. P o š t o r n á (o. Břeclav): 3 sekerky a prut;¹
29. P r u š á n k y (o. Hodonín): 112 hřiven + 5 zlomků z dalších;
30. R e š i c e (o. Znojmo): hřivny, jejichž počet není znám;
31. S l a v k o v (o. Vyškov): asi 80 hřiven;
32. S u o h o h r d l y (o. Znojmo): 20 hřiven a 2 sekerky;
33. T r o u b s k o (o. Brno-venkov): 2 zdobené pásové puklice,² hřivna + 3 zlomky z dalších;
34. T v a r o ž n á (o. Brno-venkov): 2 hřivny, 2 nárameníky, 2 kruhy z "bílého" kovu, provrtané na koncích a jehlice;
35. U h e r s k é H r a d í š t ě (o. týž): 13 hřiven;
36. V e d r o v i c e (o. Znojmo): asi 25 hřiven, 7 dlátek + 5 dalších zlomků z nich a fragment jehlice;
37. V l a s a t i c e (o. Břeclav): asi 15 hřiven;
38. V o j n i c e (o. Olomouc): 13 hřiven;
39. Z n o j m o (o. týž): 70 hřiven.

Z uvedených dat vyplývají některé zajímavé poznatky, např.: Dvě třetiny (66 %) výše uvedených nálezů pochází z jihomoravských okresů, které hraničí s jihozápadním Slovenskem a se severní částí Dolních Rakous. Jsou to okresy Břeclav, Hodonín, Uherské Hradiště a Znojmo. Více než polovina z toho připadá na okresy hraničící se Slovenskem. V hodonínském okrese, z jehož území bývalo nepochybně vždy nejkratší a dobré spojení s nynějším jihozápadním Slovenskem, byly nalezeny depoty doposud s největším počtem bronzových předmětů (hřiven) na Moravě. Jsou

Obr. 1. Větší moravské únětiské depoty
bronzových předmětů. Číslice odpovídají
číslování lokalit v textu.

to depoty z Hodonína (642 hřiven) a z Prušánek (112 hřiven). V obci Josefově, ležící mezi těmito dvěma lokalitami (na mapce označená +), bylo objeveno při výzkumu AÚ ČSAV, pob. v Brně, vedeném E. Š r á č k o v o u, sídliště věterovského typu. V jedné ze sídlištních jam byl nalezen kadlub na odlévání kopí³ a v blízkosti této jámy dvě pece, jež podle názoru E. Š r á č k o v é souvisí s místním kovolitectvím.⁴ Nedaleko odtud, avšak již na slovenském území, ve Skalici, bylo

Obr. 2. Průřezy moravských únětických hřiven z hromadných a ojedinelých nálezů. Moravské muzeum v Brně.

nalezeno 14 kg hřiven a v Magyaróváru v Maďarsku, jenž je nedaleko od Bratislavy, prý více než 1000 kusů.⁵ Již z tohoto zjištění lze právem usuzovat, že bronz a znalost jeho odlévání a zpracovávání pronikaly na Moravu ze středního Podunají, tj. z území nynějšího Slovenska a Dolních Rakous. To také zcela souhlasí se skutečností, že týmž směrem přicházely na Moravu silné jihovýchodní kulturní podněty, mnohokrát z nálezů prokázané. Je možné, že jedno z kovoliteckých středisk bylo někde v okolí dnešního Hodonína, na cestě k nynější Skalici a dále na Slovensko.

Dalším zajímavým zjištěním je to, že v uvedených hromadných nálezech moravských početně daleko převládají hřivny. Je jich z celkového počtu 1433. bronzových předmětů v nich 1325, tj. asi 92,5 %. Ostatních památek je tedy necelých 8 %. Z toho je patrné, že nejbližší pravdě je asi názor, vyslovovaný ostatně nejčastěji, že hřivny byly surovinou, transportovanou z hutnických středisk výrobcům bronzové industrie, zbraní a ozdob. Některé z nich byly také nákrčníky, protože je mívají kostry v únětických hrobech kolem krku. Těchto případů je však vzhledem k počtu hřiven v hromadných i ojedinelých nálezech mizivé procento. Nákrčníky bývají zpravidla útlejší a na rozdíl od hrubších hřiven vyhlazené. Hřivny tedy zřejmě nebyly vyráběny pouze z toho důvodu, aby sloužily za nákrčníky. Jejich masový výskyt dokazuje, že jejich uplatnění bylo daleko širší.

V tomto drobném příspěvku jsem se pochopitelně nemohl pouštět do podrobností ani uvádět v souvislosti s nálezy poměrně rozsáhlou literaturu. Stane se to však v mé větší práci o hromadných a ojedinělých nálezech bronzových předmětů únětické kultury a věteřovského typu na Moravě,⁶ která pravděpodobně vyjde koncem roku 1964 v Fontes AÚ ČSAV, pob. v Brně. Tam se také pokusím ukázat, že moravské únětické hřivny váží ve velké většině případů přibližně 18-22 dkg, čili že šlo velmi pravděpodobně nejen o surovinu, ale současně i o jakousi hospodářskou jednotku, která se snad uplatňovala v tehdejším směnném obchodu.⁷

P O Z N Á M K Y A L I T E R A T U R A

- 1 Nepodařilo sa mi zatím zjistit, zda tento prut, který prý byl nalezen pokrčený, nebylo ve skutečnosti "žebro" (surovina), která jsou z moravských nálezů neznáma.
- 2 Další podobná puklice, nalezená prý náhodně v Hlubočanech (o. Vyškov) s hřivnami, se ztratila.
- 3 Š r á č k o v á E., Věteřovský kadlub z Josefova, AR XV, 1963, 506, obr. 165.
- 4 Podle článku E. Š r á č k o v é, který bude brzy publikován. Jeho autorce srdečně děkuji za informaci o náleze pecí.
- 5 E i s n e r J., Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, 55.
- 6 Přítomný příspěvek vychází z této připravované práce.
- 7 Hromadných a ojedinělých nálezů únětických bronzových předmětů je na Moravě známo celkem asi 115. Kromě nálezů, uvedených v tomto příspěvku, jde však zpravidla o nálezy ojedinělé nebo jen s malým počtem předmětů. Budou všechny uvedeny a zhodnoceny ve zmíněné připravované práci.

GRÖßERE MÄHRISCHE AUNJETITZER HORTFUNDE VON BRONZEGEGENSTÄNDEN

KAREL TIHELKA

Aus mährischem Gebiet sind 39 grössere Hortfunde von Bronze- (und Kupfer-) Gegenständen bekannt, die der Aunjetitzer Kultur und dem Věteřov-Typ angehören. Neun von ihnen stammen aus dem Bezirk Břeclav, vier aus dem Bezirk Hodonín, einer aus Uherské Hradiště, zwölf aus dem Bezirk Znojmo, vier aus dem Bezirk Brno-Umgebung, drei aus dem Bezirk Vyškov, vier aus dem Bezirk Prostějov, einer aus dem Bezirk Olomouc und einer aus dem Bezirk Šumperk. Die Horte enthalten Manschettenarmbänder, Noppenarmringe, Armspiralen aus Bronzeblech, Ösenhalsringe, Nadeln, Spiralröhrchen (Halsbänder), Armreife von der Form des grossen C, Dolche, Lanzen-spitzen, Meissel, Pfrieme, Gürtelzierscheiben, Bronzestäbchen und Ring.

Zwei Drittel genannter Funde stammen aus südmährischen Bezirken, die an die Südwestslowakei und die nördlichen Gebiete Niederösterreichs grenzen. Mehr als die Hälfte davon entfällt auf Bezirke, die an die Slowakei grenzen. Im Hodoníner Bezirk wurden Horte mit der bisher grössten Zahl an Bronzegegenständen gefunden

(Hodonín 642 Ösenhalsringe und Prušánky 112 Ösenhalsringe). In Josefov wurde auf einer Siedlung des Věteřov-Typs eine Gussform (Lanzenspitze) und Spuren von Metallgiesserei entdeckt. Bereits diese Feststellung lässt mit Recht darauf schließen, dass die Bronze samt der Kenntnis ihres Giessens und ihrer Verarbeitung aus dem Gebiet der jetzigen Südwestslowakei und Niederösterreich, also dem mittleren Donaugebiet, nach Mähren eingedrungen war. Dies ist in völligem Übereinklang mit der Tatsache, dass aus derselben Richtung nach Mähren die starken, oftmals durch Funde belegten südöstlichen Kultureinflüsse eingedrungen sind.

Eine weitere interessante Feststellung ist, dass in den angeführten Horten ein starkes zahlenmässiges Übergewicht an Ösenhalsringen herrscht. Sie nehmen etwa 92,5 % der Gesamtzahl der gehorteten Gegenstände ein. Danach scheint jene Ansicht am annehmbarsten zu sein, dass die Ösenhalsringe Rohstoff darstellen, der aus den Verhüttungszentren expediert wurde. Die Zahl der Fälle, in denen die Ösenhalsringe - allerdings subtiler und in der Regel geglättet - als Ösenhalsringe bei Skeletten in Aunjetitzer Gräbern vorkamen, ist im Vergleich zur Zahl der Ösenhalsringe in Horten und Einzelfunden verschwindend klein. Das massenhafte Vorkommen der Ösenhalsringe ist ein Beleg, dass ihre Gültigkeit viel breiter sein musste. In der vorbereiteten Arbeit über die mährischen Hort- und Einzelfunde von Aunjetitzer Bronzegegenständen versucht der Autor zu zeigen, dass die mährischen Aunjetitzer Ösenhalsringe im Grossteil der Fälle beiläufig 18-22 dkg wiegen und dass es sich also wahrscheinlich nicht nur um Rohstoff handelte, sondern zugleich um irgendeine wirtschaftliche Einheit, die vielleicht im damaligen Tauschhandel Geltung hatte.

Übersetzt von B. Nieburová

VÝZNAM LUDU SEVERNÝCH „POPOLNICOVÝCH“ POLÍ PRE VNÚTROKARPATSKÝ VÝVOJ

JOZEF PAULÍK

Kultúrny obraz staršej doby železnej (Reinecke HC, HD) na juhu Slovenska utvoril sa na základe kultúrnych pomerov neskorej doby bronzovej a bol tak isto kultúrne nejednotný. Rozoznávame tri samostatné oblasti, nadväzujúce na začiatku staršej doby železnej (halštatskej) na predohádzajúci miestny vývoj. Sú to: 1. juhozápadné Slovensko, 2. stredné Slovensko a časť východného Slovenska, 3. východná okrajová oblasť nášho územia. Cieľom tohto príspevku je podať súhrnný obraz vývoja vo dvoch prvých oblastiach so zreteľom na severné "lužické" kultúrne susedstvo.¹ Pretože obe tieto okrajové územia boli v predohádzajúcej dobe vo väčšej alebo menšej miere ovplyvnené práve zo severu, na začiatku opísania vývoja v staršej dobe železnej treba osvetliť situáciu v mladšej dobe bronzovej (BD, HA, HB), najmä však v jej neskorom úseku (HB). V ďalšom podávam stručne vývoj v oboch aj zemepisne dosť vyhranených oblastiach na juhu Slovenska, pričom vychádzam z dnešného stavu bádania a pridržiam sa uvedeného poradia.

JUHOZÁPADNÉ SLOVENSKO

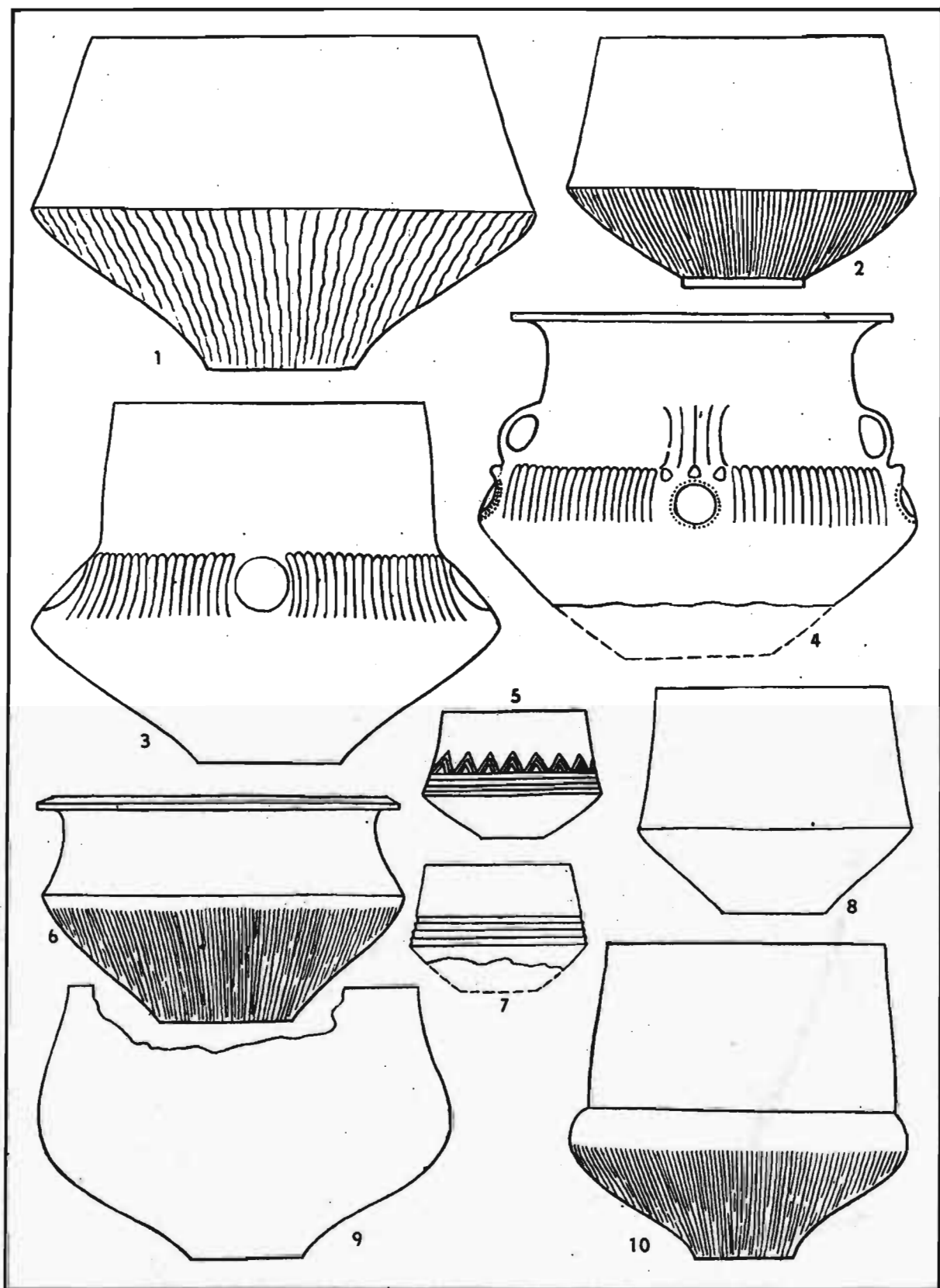
Po veľkom kultúrnom okruhu čakanskom (BD, HA₁), ktorý územne zaberal zhruba západnú polovicu Karpatskej kotliny (vyjmúc okrajové severné a južné časti), nahádzame na tomto území tzv. karpatskú velatickú kultúru.² V maďarskom Zadunajsku sa označuje táto kultúra ako Vál I, u nás hovoríme tiež o staršej, velatickej fáze ohotínskej skupiny. Náplň velatickej kultúry v Karpatskej kotline sa čiastočne líši od jej západnej vetvy (južná Morava, Burgenland, Dolné Rakúsko), a to predovšetkým preto, lebo kým tam vyrastala velatická kultúra na podklade stredodunajsko-mohylovom, v Karpatskej kotline nadväzoval vývoj na predohádzajúci čakanský horizont, ktorý zasa vznikol na odlišnej báze karpatskej mohylovej kultúry.³ Jednako však obe vetvy, t. j. západná (mimokarpatská) a východná (vnútrokarpatská) vetva velatickej kultúry, boli už v stupni HA dosť podstatne ovplyvňované severným lužickým susedstvom. Výrazne sa to prejavuje najmä v dotykových oblastiach: na juhozápadnom Slovensku a na južnej Morave.⁴ Zatiaľ čo výskum na južnej Morave dovolil v nedávnej dobe dokonca vytýčiť hlavné cesty, po ktorých prichádzali rody lužického ľudu v staršom úseku mladšej doby bronzovej až na územie Dolného Rakúska,⁵ na juhozápadnom Slovensku takéto cesty nepoznáme a len v náplni niektorých väčších pohrebísk zisťujeme silný podiel lužického pôsobenia. Výslovne lužické keramické tvary severozápadoslovenského charakteru vyskytli sa napr. v bohatej náčelníckej mohyle v Očkove, kde sa ostro odlišovali od ostatnej keramiky velatického rázu.⁶ Pokiaľ ide o rozsiahlejšie pohrebiská, možno spomenúť napr. lokalitu Chotín II, kde aj staršia velatická fáza pohrebiska prezrádza znateľné vplyvy zo severu. Výber lužických tvarov keramiky, ktoré sa vyskytujú

vo velatickom prostredí juhozápadného Slovenska, je na obr. 1. Spomedzi bronzových výrobkov staršieho rázu severný pôvod možno pripísať dvojdielnym spindlersfeldským sponám⁷ a niektorým iným výrobkom (napr. ihliciám s rebrovite členenou hlavicou a pod.). O spätnom pôsobení velatickej kultúry na severné prostredie som sa zmienil už na inom mieste.⁸ Skutočnosť, že už v období stupňa HA dochádza k vzájomnému ovplyvňovaniu oboch veľkých, ináč vyhranených okruhov, vysvetľujeme si predbežne tým, že hranica medzi oboma neprebíhala ako stabilná priama čiara, ale že bola pohyblivá a dobové pomery, príznačné pre tento časový úsek v Karpatskej kotline, nevylučovali ani menšie etnické pohyby smerom na juh (medzirodové a medzikmeňové nepokoje).⁹

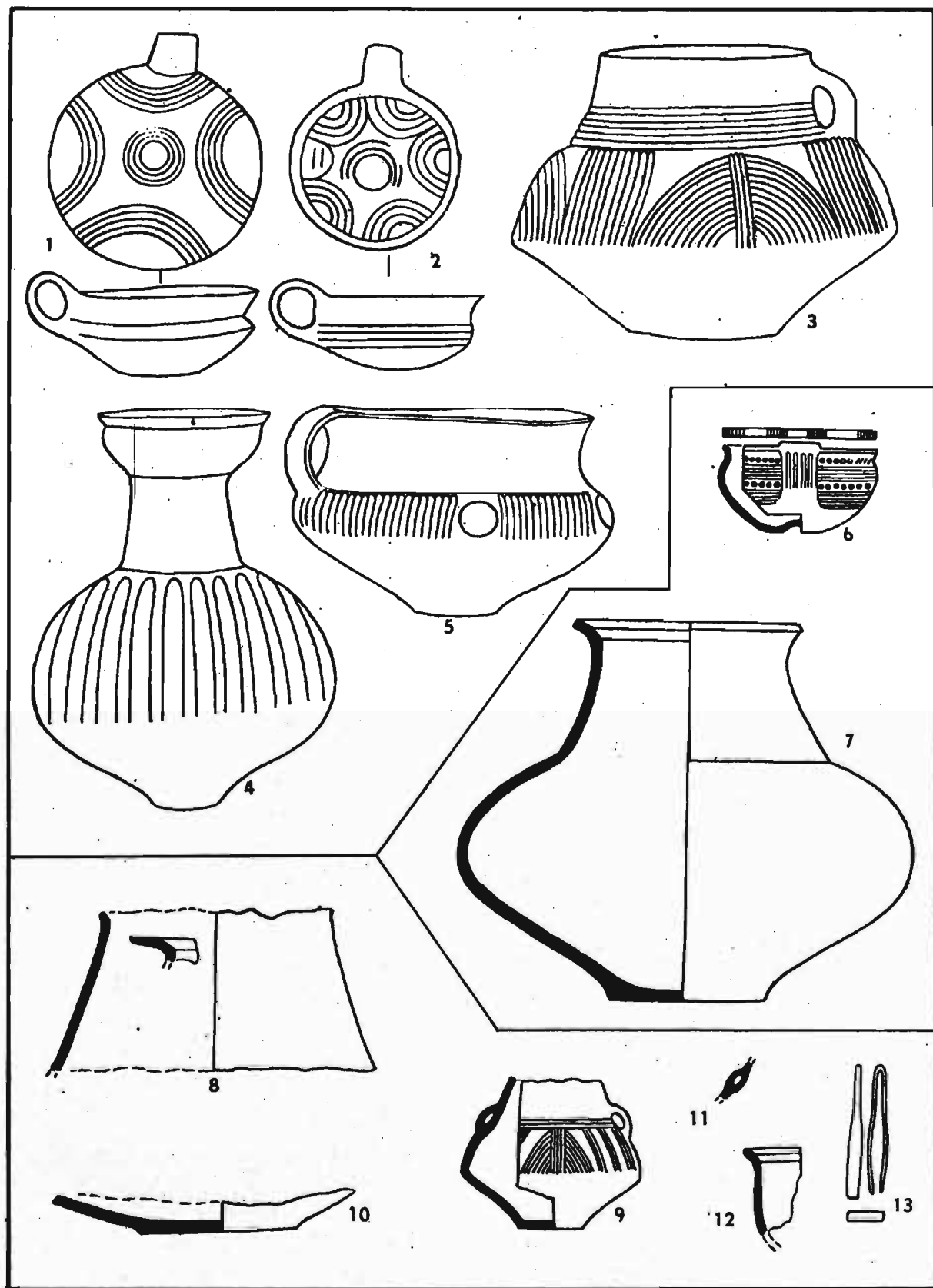
Iná situácia nastala v staršom úseku stupňa HB, keď zanikol náčelnícky mohylový horizont mladšej doby bronzovej (Čaka, Hővej, Velatice I, Očkov) a pochovávalo sa, ako sa zdá, výlučne na veľkých pohrebiskách - popolnicových poliach. V stredodunajskom priestore vznikla ďalšia kultúra - podolská, v Maďarsku označená ako kultúra Vál II, v Rakúsku ako skupina stillfriedska a u nás tiež ako mladšia fáza chotínskej skupiny. O príčinách kultúrneho zlomu sa na tomto mieste podrobnejšie nezmiňujem; problematika sa svojou povahou vymyká z rámca tohto príspevku.¹⁰ Z nášho hľadiska najdôležitejšia je skutočnosť, že v tzv. velaticko-podolskom stupni zisťujeme dosť výrazné zosilnenie rôznych vplyvov zo severného - mladolužického - susedstva.¹¹ Zároveň v priebehu celého trvania podolskej kultúry sa ukazujú intenzívne zásahy zo strany severných "lužicko-sliezskych" popolnicových polí, čo nás oprávňuje k predpokladu, že stredodunajské kultúrne prostredie stratilo svoj dávnejší význam a smerodajným činiteľom vývoja (aspoň v severných okrajových oblastiach podolskej kultúry) stal sa severný, lužický ľud, ale v širšom zmysle tohto pojmu. Na obr. 2 je výber keramických tvarov, ktoré v podolskej kultúre znamenajú buď priamy "lužický" prínos, alebo sú odvodeninami severných predlôh.

Konkrétnejšiu predstavu o zásahu severného ľudu na slovenský juhozápad získame porovnaním velatického priestoru osídlenia s priestorom podolského ľudu. Zatiaľ čo v stupni HA severnú "hranicu" velatickej kultúry predstavuje zhruba hranica dnešného Západoslovenského kraja, teda zisťujeme aj výbežky do hornatých oblastí, v stupni HB náleziská podolskej kultúry sústreďujú sa najmä na dolných tokoch Váhu, Hrona a Ipľa, ako aj v širšej oblasti Bratislavy. Nastal teda citeľný teritoriálny posun smerom na juh a s týmto javom možno dať do súvislosti tiež okolnosť, že na väčšine zadunajských nálezísk jadro materiálu patrí až do stupňa HB. Zároveň sa na bývalom velatickom území stretávame so svojráznym typom popolnicových polí,¹² ktorý bezprostredne nadväzuje na lužicko-sliezske formové a výrazové bohatstvo, patrí teda k severnému okruhu. Neohýbajú ani pohrebiská (napr. Chotín II), na ktorých sa smerom k stupňu HC postupne prestávalo pochovávať.¹³ Všetko toto poukazuje, že stupeň HB je obdobím najväčšieho rozmachu severných popolnicových polí a stredodunajský ľud posúval svoje sídla smerom k Dunaju. Analogické tendencie sa ukazujú aj na južnej Morave, kde došlo k splynutiu domáceho podolského a severného sliezskeho ľudu (Obřany).¹⁴

Dostali sme sa na práh staršej doby železnej, do obdobia, keď v ocentrálnych oblastiach stredného Podunajska dochádza k opätovnému kultúrnemu rozmachu, budovaniu často nákladných mohýl a k vzniku niekedy rozsiahlych mohylníkov (kalenderberská kultúra). Hneď na začiatku treba podčiarknuť, že neskoropodolský ľud v širšej oblasti Bratislavy, tak ako aj v priľahlých častiach Zadunajska a v najjužnejšej časti Moravy (tzv. mikulovská skupina¹⁵), sa bezprostredne zúčastnil na vy-

Obr. 1. Lužická keramika vo velatickom prostredí na juhozápadnom Slovensku. 1-4 - Očkov, velaticko-baierdorfská mohyla; 5-10 - Chotín II, velatická časť žiarového pohrebiska (karpatská velatická kultúra). 1-4 = 1 : 6; 5-10 = 1 : 5.

Obr. 2. Vplyvy severných popolnicových polí vo velaticko-podolskom a podolskom prostredí v Karpatskej kotline. 1, 2 - Tököl; 3 - Chotín II; 4, 5 - Neszmély; 6, 7 - Chotín II, hrob 141; 8-13 - Chotín II, hrob 155. 1-4, 11, 13 - rôzna veľkosť; 5-10, 12 - 1 : 5.

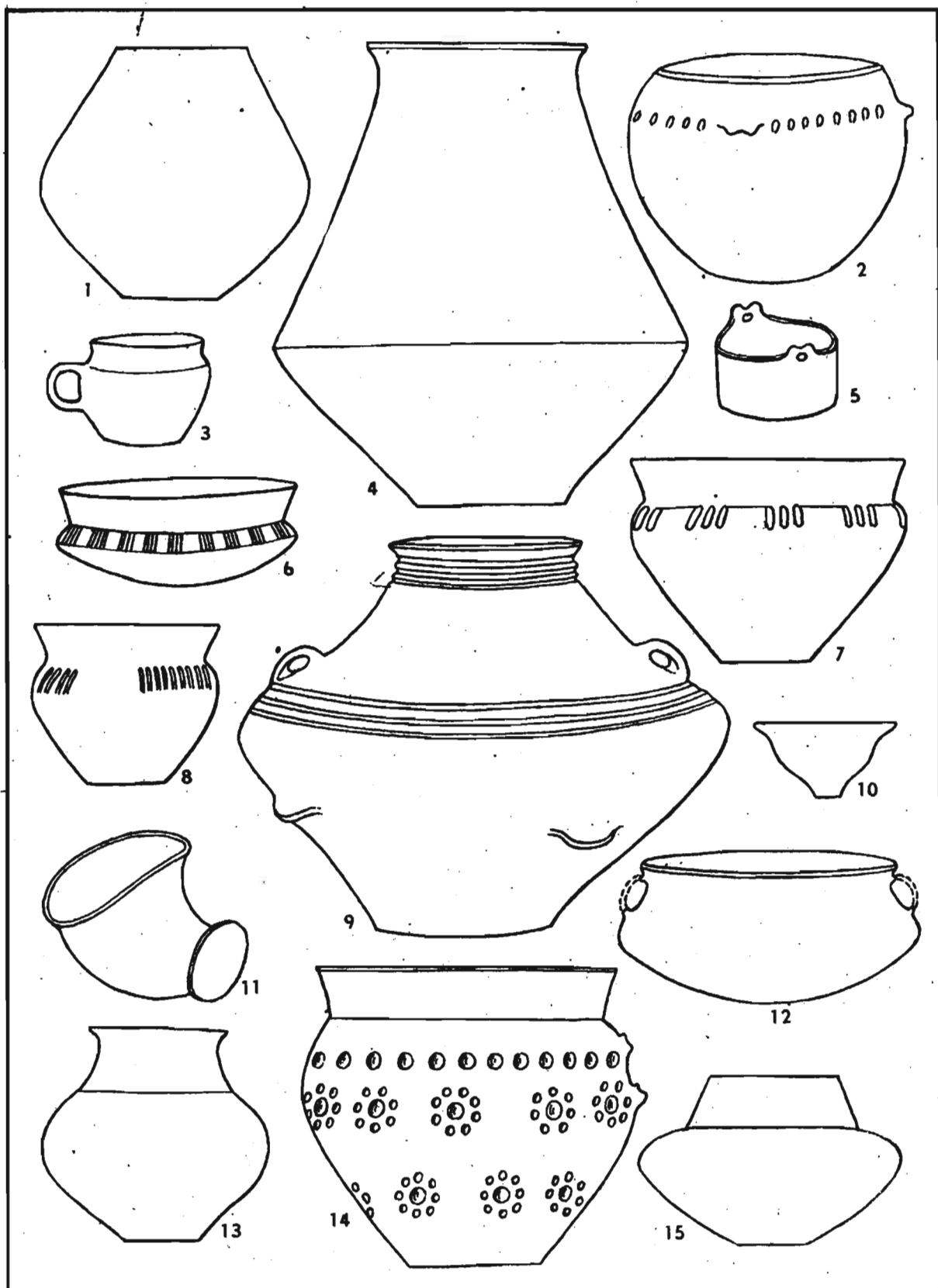
tváraní kalenderberskej kultúry. Nešlo teda o nijakú jednorázovú vojenskú inváziu zo západu, ako predpokladajú niektorí, najmä maďarskí archeológovia.¹⁶ Na celom vymedzenom priestore vzniká nová kultúra na starom, autochtónnom podloží, ktoré tvorilo podolské obyvateľstvo. Jednako však opäť dochádza ku kultúrnemu zlomu vo vývoji: v karpatskej oblasti v tejto dobe nebol vývoj nikde taký plynulý, ako sa ukazuje napr. v rôznych skupinách lužickej kultúry v Poľsku.¹⁷ V nositeľoch kalenderberskej kultúry (mohyly) vidia niektorí bádatelia už protokeltskú náčelnícku vrstvu.¹⁸

Znaky, ktorými sa vyznačuje aj slovenská časť kalenderberskej kultúry v pomere k staršej podolskej kultúre, dajú sa zhrnúť v krátkosti; sú to: 1. veľké mohyly so štvoruholnými hrobovými komorami so zrubovou konštrukciou,¹⁹ 2. nové keramické tvary, svojím pôvodom vychádzajúce zo severotalianskeho prostredia, 3. na červeno maľovaný povrch nádob, na ktorom sú tuhovaním zhotovené rôzne geometrické vzorové a figurálne, prípadne scénické motívy. V hline sa napodobňovali aj rôzne kovové nádoby: situly, oisy, amfory a misky. Typickými kalenderberskými výrobkami sú aj svojrázne kultové predmety, tzv. mesačkovité idoly. Náplň slovenskej kalenderberskej kultúry prináša obr. 3. Vymenované skutočnosti svedčia o novom kultúrnom obsahu, ktorý síce vyrastá na starom základe, ale pod bezprostredným vplyvom severotalianskych kultúrnych centier, ako aj v intenzívnom styku so západnejšími oblasťami (červené maľovanie) dostáva svojrázny, samostatný charakter.²⁰ Pre nedostatok výskumov slovenské nálezy kalenderberského rázu predbežne nemožno detailnejšie triediť a stanoviť rozdiel medzi náplňou stupňov HC a HD. Podobná je situácia aj v okolitých kalenderberských oblastiach. Zdá sa, že ešte v dobe pred príchodom Keltov vnikli pozdĺž Dunaja do centrálnych kalenderberských oblastí menšie skýtsko-trácke skupiny; kostrové (Nové Košariská) a žiarové hroby (Seneo) tohto nového ľudu sú priam v centre stredodunajského kultúrneho okruhu.²¹ Pokiaľ ide o vzťah k severnému susedstvu, t. j. k "lužickej" kultúre v jej platňickej stupni, aj v samotnej kalenderberskej kultúre nachádzame niektoré prvky severného pôvodu, oelkove však ide o dva vyhranené okruhy.²²

Okolo centrálného kalenderberského územia došlo k periferizácii kultúry a vznikli okrajové miešané skupiny. Na juhozápadnom Slovensku sa doteraz vyčlenili dve takéto okrajové skupiny, ktoré sa od seba dosť odlišujú. Z nášho hľadiska prvoradý význam má tzv. seredská skupina, pretože je archeologickým dokladom tých historických zmien, ktoré charakterizovali neskorý úsek mladšej doby bronzovej (HB) a ktoré sme označili ako dôsledky maximálneho rozmachu severných "lužických" popolnicových polí. V hmotnej kultúre nositeľov seredského typu rozoznávame dve základné zložky: a) severnú, sliezsko-platňickú a b) kalenderberskú, v podobe silných, miestami prevažujúcich vplyvov. Preto hovoríme o kalenderberskej kultúre a v jej rámci o seredskej skupine. Situáciu by sme však mohli vystihnúť aj označením seredskej skupiny ako skupiny severných popolnicových polí, resp. karpatského variantu platňickej kultúry. V menotvornej osade v Seredi prevahu mala kalenderberská zložka, sú však náleziská, kde je severný odkaz značne markantnejší, alebo obe zložky môžu byť aj v určitej rovnováhe.²³ Všetky tieto znaky sú typické pre zmiešané kultúrne prostredie, aké predstavuje na rozhraní stredodunajského a severného kultúrneho sveta aj seredská skupina. Jej náleziská, väčšinou sídliská, nachádzame na tom priestore, ktorý v stupni HB obsadili lužicko-sliezske rody; so zreteľom na tie lokality, kde majú určujúcu prevahu kalenderberské prvky, badať však opätovný príklon k vývoju v strednom Podunajsku. Typické seredské výrobky sú na obr. 4. V chronologickom členení hmotnej kultúry v rámci staršej doby

Obr. 3. Keramická náplň slovenskej vetvy kalenderberskej kultúry. 1-5, 14 - Reča, mohyly (podľa B. Chropovského); 6-8 - Abrahám, zber; 9-11, 15 - Sereď, osada; 12, 18 - Krížovany nad Dudváhom, zber; 13 - Ratkovce, osada (podľa Ľ. Kraskovskej); 16 - Bratislava (hrad), zber (podľa B. Pollu a T. Štefanovičovej); 17 - Chotín II, pohrebisko (podľa M. Duška). 8, 9, 12, 13 - rekonštruované. Rôzna veľkosť.

Obr. 4. Výber keramiky seredského rázu. 1-8, 10, 12-15 - Sereď, Mačianske vršky; 9 - Sereď, Staré trhovisko (pohrebisko), 11 - Krížovany nad Dudváhom, Rôzna veľkosť.

železnej aj v seredskej skupine zatiaľ ohýbajú bezpečné kritériá k oddeleniu materiálu stupňa HC od stupňa HD.²⁴ Predbežne sa zdá, že v priebehu jej trvania sa miestami kalenderberský podiel postupne zväčšoval, preto nálezy, zachovávané si väčšmi sliezsky, príp. neskoropodolský charakter, sú ešte prejavom stupňa HC. Avšak v pomere k centrálnemu kalenderberskému okruhu o niečo výraznejšie sa tu zachytáva tzv. skýtsko-trácky horizont v V. a IV. stor. pred n. l.²⁵ Ukazuje sa však, že skýtsko-trácke osídlenie ani v oblasti seredskej skupiny neznamenal rovnomerné a súvislé kultúrne prevrstvenie domáceho základu: v osade v Seredi je tento medzihorizont zastúpený iba ojedinelými výrobkami²⁶ a dosť dôvodov hovorí pre vzájomný styk neskorohalštatskej domácej a včasnej (u nás) keltskej kultúry (III. stor. pred n. l.).

Inakšie pomery sa utvorili v oblasti okolo dolného toku Váhu, Hrona a Ipla. Už sme spomenuli, že do tohto pridunajského priestoru lužická kultúra vo svojom sliezskom stupni nevnikla; podolská kultúra tu trvala od najstaršieho stupňa (HB₁ - podľa H. Müllera-Karpeho) až po najmladší stupeň (HB₃), podobne ako v centrálnych oblastiach kalenderberskej kultúry. No zatiaľ čo na centrálnom priestore stredného Podunajska vznikla samostatná kalenderberská kultúra so všetkými typickými sprievodnými prejavmi, na dolnom toku spomenutých riek a tiež v prilahlej východnej polovici Zadunajska sa periferizácia prejavila opäť v podobe odlišnej kultúrnej skupiny (typ Kőzéprépáspusztá). Sme v tej šťastnej situácii, že práve na juhozápadnom Slovensku sa podarilo odkryť pohrebiská, na ktorých zachytávame prechod od neskej mladšej doby bronzovej k staršej dobe železnej, teda od mladopodolskej kultúry ku skupine typu Kőzéprépáspusztá (pohrebisko v Hurbanove a v Malej nad Hronom).²⁷

Kőzéprépáspusztá typ kalenderberskej kultúry sa vyznačuje v pomere k "materskej" centrálnej oblasti niekoľkými zvláštnosťami, ktoré sa dajú zhrnúť takto:

1. Namiesto veľkých bohatých mohýl zistili sa doteraz iba menšie jednoduchšie objekty, ktoré sa nachádzajú väčšinou spolu s ostatnými "plochými" hrobmi na pohrebiskách.

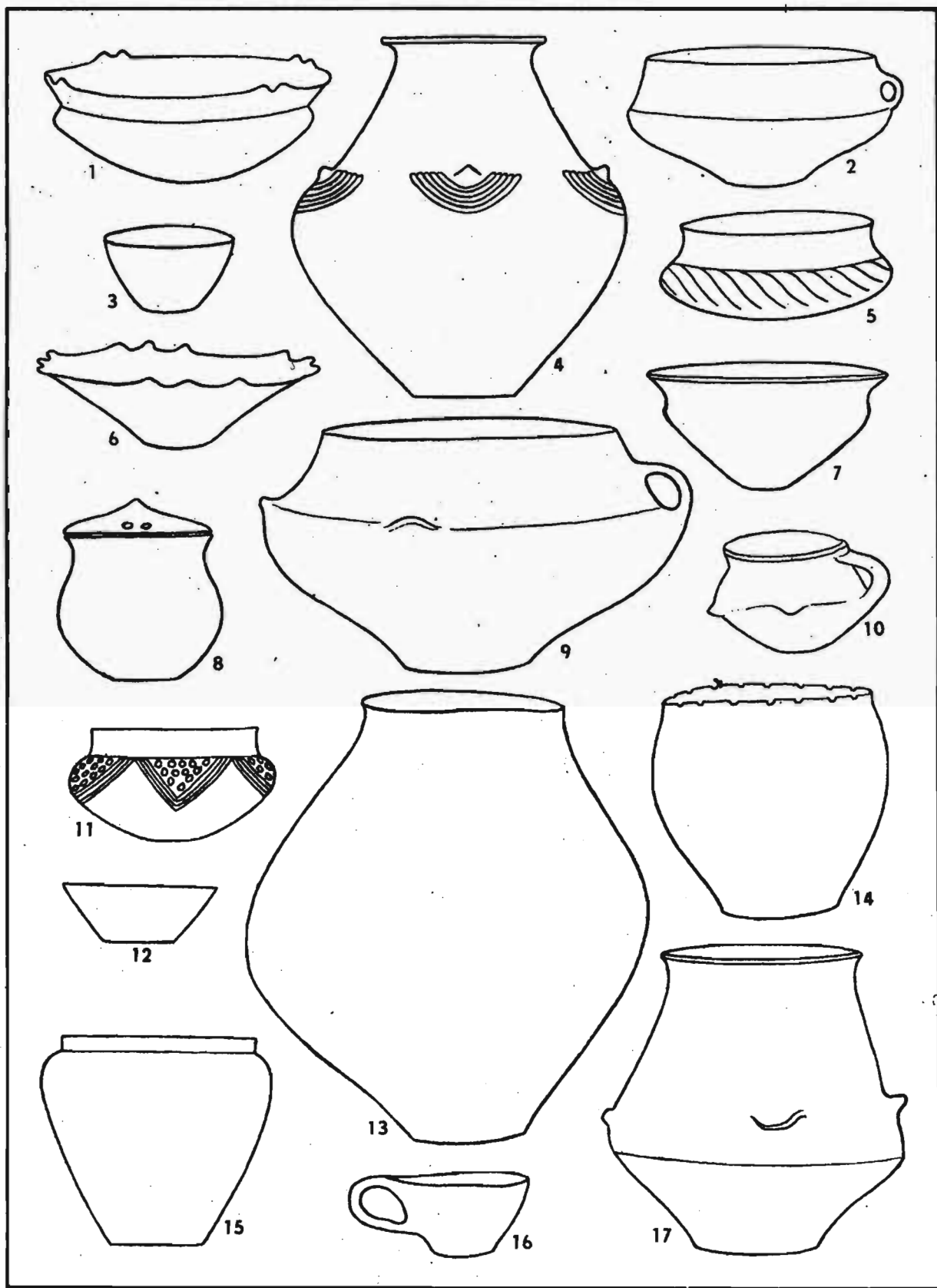
2. Na náleziskách zisťujeme nedostatok alebo len sporadické zastúpenie keramiky s povrchom maľovaným na červeno a chýba aj figurálna, scénická maľba.

3. Namiesto toho veľmi skoro sa odrážajú na keramike východné prvky zo sedmohradsko-alföldského prostredia (východné trácke vplyvy); ich častejšie objavenie sa na keramike dovoľuje uvažovať o stupni HD, náplň tohto typu v pomere k ostatným kultúrnym skupinám na juhozápadnom Slovensku možno preto najvýraznejšie deliť v časovom úseku stupňov HC a HD.²⁸

4. Jedine na území nositeľov typu Kőzéprépáspusztá (keramiku pozri na obr. 5) dá sa predpokladať, aspoň na Slovensku, súvislejšie prevrstvenie domáceho obyvateľstva novoprišlým skýtsko-tráckym ľudom (VI. stor. pred n. l.).²⁹

V závere tejto kapitoly, ktorá zhrňa výsledky bádania nielen na slovenskej, ale aj na maďarskej strane Dunaja, možno vzhľadom na našu tému znovu podčiarknuť, že lužická kultúra, či už v užšom alebo širšom zmysle tohto pojmu, nikde a nikdy neprekročila hranice Dunaja smerom na juh. Najväčší význam nadobudla v stupni HB, čo v stupni HC umožnilo vznik seredskeho typu. Južné hranice tohto typu sú zasa zároveň najjužnejším pásmom, kam lužická kultúra zasiahla - v zmiešanej podobe - v staršej dobe železnej.³⁰

Keramické výrobky stupňa HB pozri na obr. 7. Podľa tvaru a výzdoby ide o typické výrobky severného ľudu popolnicových polí s lokálnym zafarbením.

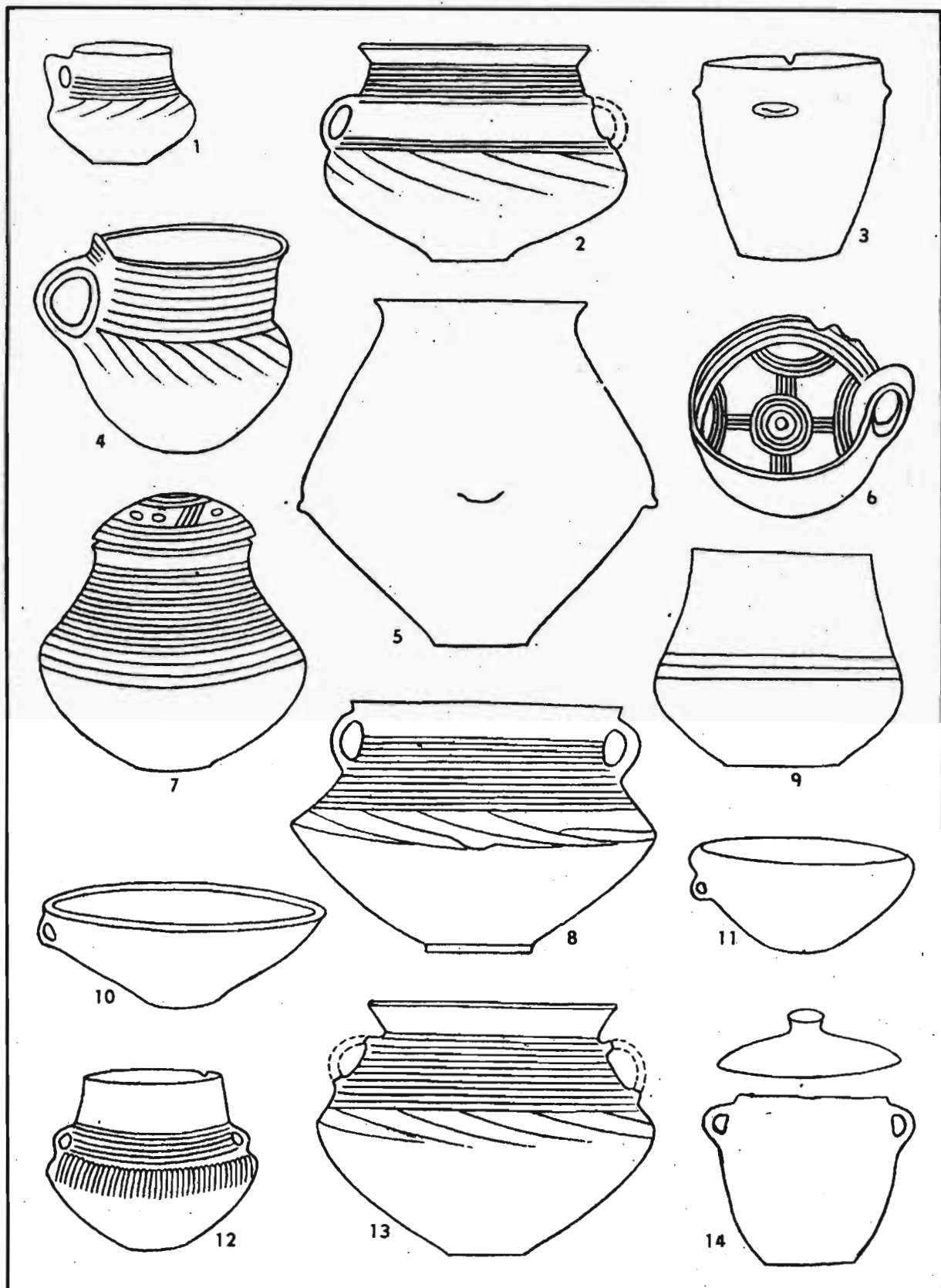
Obr. 5. Keramika typu Középréaspusztá. 1, 2, 5, 6¹ - Malá nad Hronom; 3, 4, 8, 10, 13, 14 - Hurbanovo; 7, 9, 12, 17 - Bajš; 11, 16 - Malé Kosihy; 15 - Halimba (Maďarsko). Rôzna veľkosť.

STREDNÉ SLOVENSKO A ZÁPADNÁ ČASŤ VÝCHODNÉHO SLOVENSKA

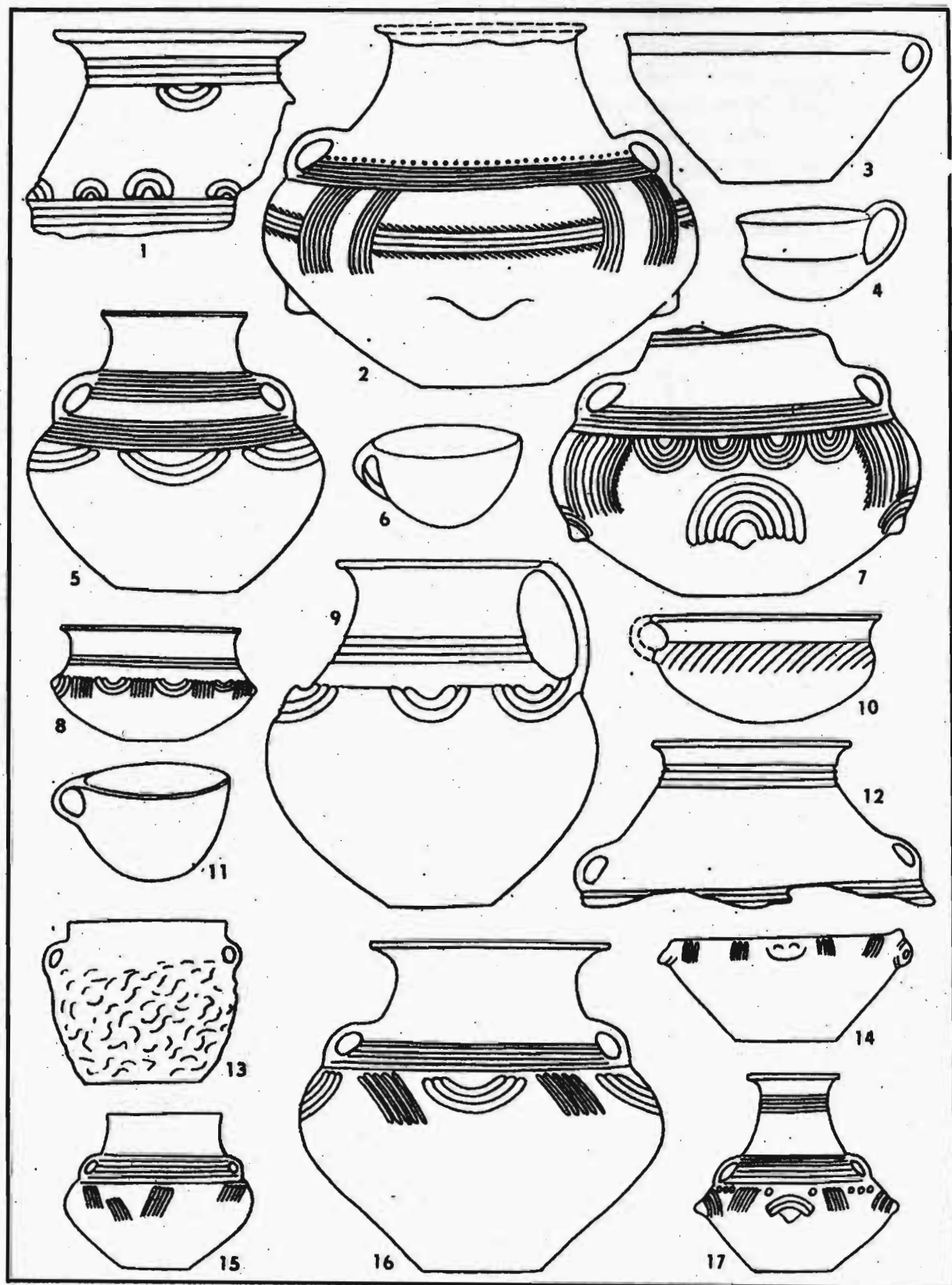
Na východ od Ipľa až po Košickú kotlinu, so silnými zásahmi na sever (prešovská oblasť, Spiš), ba miestami aj so zásahmi na druhú stranu Karpát,³¹ nachádzame v mladšom úseku strednej doby bronzovej (BC) už vykryštalizovanú kultúru popolnicových polí (pilinská kultúra). Jej materským územím bol priestor južne od Slovenského rudohoria, na oboch stranách dnešnej slovensko-maďarskej štátnej hranice. Na tomto priestore rozšírenia rozoznáva sa jednak jej východná vetva (s fúzesabonskými tradíciami), jednak západná vetva;³² vo vertikálnom členení sa tiež dosiahli isté úspechy. Najmladší stupeň ilustrujú najmä nálezy zo Šafárikova (stupeň BD, začiatok stupňa HA).³³ Podľa niektorých, najmä maďarských bádateľov pilinská kultúra trvala až do tzv. skýtsko-halštatského horizontu.³⁴ Pre tento názor chýba dôkazový materiál: doteraz ani v jednom prípade nemožno dávať rýdze pilinské nálezy do súvislosti so stupňom HB, to však neznačí, že tieto dôležitejšie kraje (strediská bronzovej výroby) neboli osídlené v mladšom úseku mladšej doby bronzovej. Práve naopak. Aj na tomto území zisťujeme však kultúrny zlom a nositelia pilinskej kultúry tiež podľahli najmä intenzívnym zásahom zo strany severozápadného mladolužického ľudu.³⁵ Tento proces, so začiatkami na konci stupňa HA a v stupni HB, pripomína analogickú situáciu na juhozápade Slovenska, má však svojrázne črty, ktoré si vyžadujú podrobnejšie rozvedenie.

Prvé cudzie zásahy, za ktorými treba vidieť pravdepodobne aj etnické vpády vojenského rázu, prichádzali do mladopilinskej oblasti z juhovýchodu, zhruba zo Sedmohradska, a tiež z juhovýchodného cípu východného Slovenska, kde sa nachádzala tzv. gávská kultúra. Jej náplň a význam pre rozsiahle oblasti východnej a južnej Európy som spracoval na inom mieste,³⁶ tu možno podotknúť, že gávске prvky v pomerne ucelenom podaní vyskytujú sa aj v lužickom prostredí južného Poľska.³⁷ Gávске vplyvy prenikali do mladopilinskej oblasti v priebehu stupňa HA; z konca tohto úseku máme tu už doložené svojrázne keramické tvary, vychádzajúce z gávskych predlôh, medzi ktorými má najdôležitejšie miesto tzv. kyjatická amfora, vychádzajúca bezprostredne z gávskych foriem.³⁸ Na prelome stupňa HA a HB došlo však (aspoň na slovensko-pilinskom území) k silnému ovplyvneniu neskoropilinského, už predtým gávskymi zásahmi čiastočne pozmeneného prostredia mladolužickým, resp. lužicko-sliezskym ľuďom. Pilinská kultúra stratila svoju svojráznosť a novovzniknutú skupinu na jej území nazývame kyjatickým typom. Už zbežný pohľad na jej keramický obsah (obr. 6) nás presvedčuje o silnom príklone k severným popolnicovým poliam. Za dnešného stavu bádania sa ukazuje, že nálezy kyjatického typu vyskytujú sa jednak na samostatných nových pohrebiskách (Kyjatice, Podrečany a iné), jednak na starších pilinských pohrebiskách (Zagyvapálfalva).³⁹ Kyjatický ľud bol v južných častiach Slovenska jediným reprezentantom stupňa HB a pokiaľ ide o východnú zložku v náplni jeho kultúry, ukazuje sa, že v súvislosti s touto zložkou možno pracovať aj pri hodnotení tzv. kimmerského pôsobenia z východu Karpatskej kotliny do jej stredu.⁴⁰

Príčiny uvedených dejinných udalostí, ktoré sa odohrali na území pilinskej kultúry, možno hľadať v prvom rade vo zvláštnej zemepisnej polohe priestoru osídleného pilinským ľuďom. Náleziská medi, ktoré sa koncentrujú práve na týchto miestach, umožnili už v predchádzajúcom období samostatnú výrobu bronzových predmetov, o čom aj v strednej a mladšej dobe bronzovej získavame presvedčivý obraz na základe svojráznych, iba pre túto oblasť typických bronzových výrobkov.⁴¹ Je pochopiteľné, že so zreteľom na rozhodujúci význam bronzu v živote spoločnosti

Obr. 6. Výber keramiky kyjatickeho typu. 1-3, 9 - Podrečany; 4, 6 - Borsodhársány (Maďarsko); 5, 8 - Kamenný Most; 7 - Zvolen-Balkán; 10-14 - Kyjatice. Rôzna veľkosť.

Obr. 7. Zásah severných popolnicových polí do bývalej oblasti velatickej a čakanskej kultúry na juhozápadnom Slovensku (1-12) a severná paralela toho istého kultúrneho horizontu (13-17). 1, 3 - Nitriansky Hrádok; 2, 5, 7, 10 - Andač; 4, 6, 8, 9, 11 - Sereď; 12 - Chrabrany; 13-17 - Malé Kršteňany. Podľa rôznych autorov. Rôzna veľkosť.

mladšej doby bronzovej došlo postupne k vzájomnej rivalite jednotlivých výrobných centier a skupinových stredísk; vpád gávského ľudu na "zemie pilinskej kultúry" si možno vysvetliť azda aj pohnútkami podobného rázu. Z tejto doby pochádza skupina pokladov s centrom v gemerskej oblasti.⁴² Expanzívne tendencie sa dajú predpokladať aj zo strany ľudu severných popolnicových polí. Výsledkom týchto snáh sa javí už dávnejšie pozorovaná skutočnosť, že slovenská vetva lužickej kultúry vyznačuje sa nápadným bohatstvom bronzových výrobkov (množstvo pokladov, pomerne bohaté hroby a pod.). Táto okolnosť vyniká najmä v pomere k severnému susedstvu a možno ju vysvetliť bezprostredným susedstvom pilinskej kultúry na juhu. Po etnickom prevrstení vyvinutého priestoru (na prelome stupňov HA a HB) sa vlastné postavenie slovenského "lužického" ľudu naďalej stupňovalo; možno predpokladať, že istý zlom, ktorý pozorujeme aj v náplni bronzovej industrie na rozhraní spomenutých stupňov, súvisí čiastočne aj s odlišnými, teda lužickými výrobkami.⁴³

Na strednom Slovensku trvá potom kyjatický typ až do príchodu skýtsko-tráckych skupín, vykazujúcich príbuznosť s kuštanovičkou a alföldskou skupinou "skýtskych" pamiatok. Nálezy z tohto obdobia sa sústreďujú, podobne ako na juhozápadnom Slovensku, iba v úrodných, väčšinou rovinných oblastiach. Stretáme sa tu aj s náznakmi typického skýtskeho pochovávanie pod mohylami, čo svedčí o väčšej príbuznosti tohto územia so skýtskou kultúrou vo vyhranenejšom zmysle slova.⁴⁴ Tentéž znak, ktorý by odlišoval západnú juhoslovenskú skupinu skýtsko-tráckeho obyvateľstva od stredoslovenskej vetvy, nemožno zatiaľ pre nedostatok výskumov jednoznačne dokázať. Analógiu k pohrebisku Chotín I predstavuje na strednom Slovensku pohrebisko v Preseľanoch nad Ipľom: na oboch prevláda žiarové pochovávanie.⁴⁵ Nedostatok nových výskumov je na tomto priestore citeľný u všetkých období praveku, zvlášť však u staršej doby železnej. Pri skýtsko-tráckom nápoře možno však predpokladať spätné posuny "lužického" obyvateľstva opäť do hornatejších krajov. Závery, ktorými sme ukončili zobrazenie vývoja na juhozápadnom Slovensku, platia aj pre stredoslovenskú oblasť; ani tu neprekročila "lužická" kultúra so svojráznou nezmenenou náplňou južné hranice Slovenska. Jedine v zmiešanej kyjatickej skupine sa dostali v stupni HB jej kultúrotvorné zložky aj na územie terajšieho Maďarska.

P O Z N Á M K Y A L I T E R A T Ú R A

- 1 O vzťahoch tretej kultúrnej oblasti, ktorú predstavuje juhovýchodný oíp východného Slovenska, k severným popolnicovým poliam, podrobnejšie pozri: B u d i n s k ý - K r i č k a V. — P a u l í k J., Východné Slovensko v mladšej dobe bronzovej, Pravek východného Slovenska (v tlači).
- 2 P a u l í k J., K problematike čakanskej kultúry v Karpatskej kotline, SIA XI, 1963, 320 n.
- 3 Tamže, 288.
- 4 Pokiaľ ide o staršie nálezy z Maďarska, ktoré sa dávnejšie pripisovali lužickému okruhu (T o m p a F., Magyarország és Szilésia bronzkori kaposlatái, AE XL, 1923-1926, 70 n.; F o l t i n y I., Halomsíros és lausitzai kultúra nyomai Szeged környékén, Régészeti füzetek 4, 1957; M i t h a y S., Bronzkori kultúrák Győr környékén, Győr története I, Győr 1942), v novej dobe ich aj maďarskí bádatelia určujú ako nelužické a zaraďujú väčšinou do mohylovej kul-

- túry. Porov. M o z s o l i o s A., Einige Probleme der ungarischen Spätbronzezeit, Światowit XXIII, 1960, 441 (nálezy I. F o l t i n y h o z okolia Szegedu priraduje tu - ako aj na inom mieste - autorka k mohylovej kultúre, presnejšie ide o karpatskú mohylovú kultúru); porov. ďalej K ő s z e g i F., Beiträge zur Geschichte der ungarischen Urnenfelderzeit (HA-B), AAH XII, 1960, 143 (materiál S. M i t h a y a pripisuje tu autor, ako sme to urobili predtým už aj my, tzv. ďalej žijúcej mohylovej kultúre, čiže kultúre čakanskej). Je preto zvláštne, ak sa v novšej dobe dáva spomenutý nálezoý materiál mohylovej kultúry z okolia Szegedu do dúvislosti s postupom lužického ľudu na juh: B u k o w s k i Z., Karpaty w okresie halsztaockim, AAC IV, 1962, 112.
- 5 Ě í h o v s k ý J., Problém expanse ľidu s lužickou kulturou do středního Podunají, AR X, 1958, 203 n.
 - 6 P a u l í k J., Das Velatice-Baierdorfer Hügelgrab im Očkov, SlA X, 1962, 46 n., tab. I: 2, 6, tab. V: 1, 4, tab. VI: 2.
 - 7 P a u l í k J., SlA XI, 1963, 312 n.
 - 8 P a u l í k J., Čakanské pohrebisko v Marcelovej, ŠZ AÚSAV 9, 1962, 103 n. Prenikanie velatického ľudu severnejšie - na Moravu - pozri Ě í h o v s k ý J., K otázce pronikání ľidu s velatickou kulturou k severu, Sborník I AÚ ČSAV, pob. Brno, 1960, 48; t e n i s t ý, Příspěvek k pronikání ľidu s velatickou kulturou, Sborník KUM, Olomouc. SLUKO, BIII, 1955.
 - 9 Vzájomné teritoriálne presahy charakterizujú aj susedské pomery lužickej a knovízsko-milavečskej kultúry v Čechách: B o u z e k J., Problémy knovízské a milavečské kultury, Sborník NM v Praze A-XVII, 1963, 60.
 - 10 Podrobnejšie o tom pozri: P a u l í k J., Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe bronzovej (žiarové pohrebisko Chotín II), kand. dizertácia, Nitra 1964.
 - 11 Rozmach lužicko-sliezskych a popolnicových polí, pokiaľ sa hodnotí v súvislosti so situáciou v strednom Podunajsku, treba dať do príčinnej súvislosti so zánikom stredodunajského náčelnického mohylového horizontu. Iba po zániku podmienok, ktoré tvorili hospodársky a "politický" základ v strednom Podunajsku, mohlo dôjsť k voľnejšiemu spätnému nátlaku z veľkého severného kultúrneho susedstva. Ťažko rozhodnúť, či aj zánik mohylového horizontu bol výsledkom expanzií zo severu, alebo mal vnútrospoločenské pozadie. Sám som sa vo svojich doterajších prácach prikláňal k druhej eventualite (etnický odlev najmä smerom na juh, podmienený vyvrcholením medzirodových a medzikmeňových nepokojov, ktorý reťazovitým spôsobom v konečnom štádiu vyvolal aj posledný postup Grékov na juh - dórske sťahovanie): P a u l í k J., SlA X, 1962, 72, pozn. 361.
 - 12 Š u h a j í k o v á - P i v o v a r o v á Z., Halštatské hroby z Malých Krástenian, AR XIII, 1961, 796 n. Do stupňa HB patria s najväčšou pravdepodobnosťou aj lužicko-sliezske nálezy, ktoré uvádza J. E i s n e r v súvislosti so zásahom severných popolnicových polí ako najjužnejšie lokality v rovinatých oblastiach juhozápadného Slovenska (Budmerice a iné): E i s n e r J., Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, 135. Zatiaľ nie sú ešte dostatočne osvetlené vzťahy tejto skupiny k nálezom skýtsko-tráckym; vzájomný dotyk predpokladá Z. Š u h a j í k o v á - P i v o v a r o v á (l. o.). Pokiaľ však ide o južnejšie položené náleziská, treba bezpodmienečne rátať aj s medzistupňom seredského rázu (seredská skupina kalenderberskej kultúry), čo stavia vzájomný bezprostredný dotyk oboch skupín do problematického svetla. Jedno z dôležitých pohrebísk spomenutej skupiny pozri: K r a s k o v s k á Ľ., Lužické popolnicové pole v Partizánskom, ŠZ AÚSAV 10, 1962, 77.

- 13 Pozri pozn. 10.
- 14 J. Ř í h o v s k ý predpokladá, že nepočetný výskyt podolských nálezov v bývalej velatickej oblasti na Morave je podmienený nedostatočným výskumom (Problematika podolské kultury, AR XII, 1960, 212), zdá sa však, že aj tam bol vývoj približne taký, ako na juhozápadnom Slovensku a značnú časť staršieho velatického priestoru zabral v stupni HB ľud severných popolnicových polí. Paralelou seredskej skupiny (jej staršej fázy) je mladšia časť osady v Obřanoch, kde sa spoločne uplatňujú prvky neskoropodolskej a sliezskej kultúry. Na obe zložky poukázal pri súbornom spracovaní tejto lokality F. A d á m e k (Pravěké hradisko u Obřan, Brno 1961).
- 15 Jej význam po tejto stránke zreteľne osvetlil M. Š o l l e (Jižní Morava v době halštatské, PA XLVI, 1955, 101 n.).
- 16 Naposledy napr. aj I. L e n g y e l, A halimbai (Veszprém megye) koravaskori temető, AE 86, 1959, 167 (pozri tam k tomuto problému aj staršiu literatúru). Prechod medzi neskoropodolskou fázou a typom Középrépáspusztá bude predmetom mojej ďalšej práce. Už teraz však možno zdôrazniť, že na priestore spomenutého typu v nijakom prípade nemohlo dôjsť k invázii v takom rozsahu, v akom to predpokladá J. L á z á r (Über die frühe Eisenzeit des Donauraumes, Acta Antiqua V, 1957, 19 n., obr. 3).
- 17 Je známe, že plynulosť vývoja v Poľsku sa odráža aj v terminológii, predovšetkým používaním termínu "lužická kultúra" v dlhom časovom úseku, v ktorom sa v Karpatskej časti stredodunajskej oblasti vystriedali karpatská mohylová, čakanská, karpatská velatická, podolská a kalenderberská kultúra.
- 18 N e u s t u p n ý E. a J., Nástin pravěkých dejin Československa, Sborník NM v Praze A-XIV, 1960, 185.
- 19 C h r o p o v s k ý B., Výskum halštatskej mohyly v Réci, AR VII, 1955, 769 n. S l i v k a M., Odkryté tajemstvo mohýl, Život zo 14. X. 1963 (Nové Košariská).
- 20 Aj výskyt na červeno maľovaného a tuhou zdobeného tovaru vystižne dokladá, ako treba vo svetle nových výskumov meniť náhľady na tento časový úsek praveku Slovenska. V minulosti podobná keramika nebola u nás vôbec známa, čo sa odzrkadľovalo aj v zahraničnej literatúre (porov. P e s o h e k Ch., Späthallstattliche Kulturströmungen im Ostalpenraum, Strena Praehistorica, Halle/Saale 1948, 153 n., obr. 10), teraz však aj počet nálezísk s výskytom červeno maľovanej keramiky dovoľuje k materskej oblasti kalenderberskej kultúry pripojiť celú širšiu oblasť Bratislavy (Reca, Nové Košariská a i.), ba zásahy tohto štýlu, ako na to poukázala Ľ. K r a s k o v s k á, nachádzame ojedinele aj v náplni seredskej skupiny (K r a s k o v s k á Ľ., Mladohalštatské sídlisko v Ratkovciach, ŠZ AÚSAV 9, 1962, 146, obr. 5: 5, 6).
- 21 S l i v k a M., l. o.; C h r o p o v s k ý B., Birituálne skýtsko-halštatské pohrebisko v Senci, ŠZ AÚSAV 9, 1962, 131 n.
- 22 Niektoré nálezy naznačujú, že najmä v prevládajúcom kulte oboch kultúrnych vyhranených oblastí možno predpokladať blízke vzťahy. Severný (sliezske) pôvod majú ojedinelé hrkálky v kalenderberských mohýlách (G a l l u s S., A soproni Burgstall alakos urnái, Budapest 1934, tab. I: 5) a severný pôvod majú aj typické "lužické" etážovité nádoby, v kalenderberskom prostredí pravdepodobne s kultovým poslaním (P i t t i o n i R., Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien 1954, obr. 412, dolu). Najvážnejší kontakt po tejto stránke predstavujú nálezy dvoch kultových miest: z platénickej osady v Pobedime a zo

- známej lokality Sághegy v Zadunajsku. V oboch prípadoch ide o dosť príbuzné poňatie: trojitým kruhom, resp. kruhmi ohraničená vymazaná plocha predstavovala stred vlastného kultového miesta. Nepublikované.
- 23 Silnejší podiel severných prvkov zisťujeme na niektorých pohrebiškách. Porov.: P a u l í k J., Ďalšie hrobové nálezy zo Seredi, ŠZ AÚSAV 6, 1961, 244. Pozri tiež: K r a s k o v s k á Ľ., Birituálne pohrebište v Seredi, SlA I, 1953, 195 n.
- 24 Pokus o takéto delenie pozri: P a u l í k J., Chata zo staršej doby železnej v Križovanoch nad Dudváhom, ŠZ AÚSAV 10, 1962, 65 n.
- 25 Ide najmä o nedostatok veľkých pohrebísk, analogických pohrebisku Chotín I, Pozri pozn. 45.
- 26 Výrobky "skýtskeho" rázu z osady v Seredi sa obmedzovali iba na niekoľko predmetov. Okrem trojbokej šípky bol to napr. typický džbán s uhom prečnievajúcim nad ústie. P a u l í k J., Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej, SlA IV, 1956, 184, tab. VI: 13.
- 27 Nepublikované.
- 28 P a u l í k J., K problematike prechodu od mladšej doby bronzovej k staršej dobe železnej na západe Karpatskej kotliny (rukopis, pozri aj pozn. 16).
- 29 Typologické súvislosti sa vynárajú na severnom Alľölde. Zdá sa, že majú pravdu tí, ktorí už v minulosti predpokladali pomerne silnú vlnu novoprišlého ľudu pozdĺž Dunaja, smerom do centrálnych kalenderberských oblastí. Túto skutočnosť dokazujú okrem sporadických juhomoravských nálezov predovšetkým kostrové hroby, dodatočne zapustené do kalenderberskej mohyly v Nových Košariskách neďaleko Bratislavy. Porov. pozn. 19 (M. S l i v k a).
- 30 Iná je otázka ojedinelých presunov v staršom období, keď sa lužické prvky na juh mohli dostávať v sprievode velatioko-baierdorfského etnika. Pozri k tomu: R i o h t h o f e n B. v., Endbronzezeitliche und früheisenzeitliche illyrische Brandgräber aus Zagreb-Horvati, Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940, 43 n.
- 31 C a b a l s k a M., Osadnictwo kultury łużyckiej w rejonie średniego biegu Dunajca w świetle badań w Maszkowicach, pow. Nowy Sącz, Zeszyty naukowe UJ XXIII, Prace arch. 5, 1963, 41 n., obr. 4. Amforu pilinského tvaru dáva autorka medzi najstaršie lužické nálezy (II.-III. doba bronzová), pričom zdôrazňuje prístupnosť stredného toku Dunajca zo strany Oravy a Spiša (l. o., 52). Aj iné keramické formy z tohto náleziska pripomínajú pilinské predlohy. Už dávnejšie známe prenikanie pilinských bronzov na sever (porov. napr. N e u s t u p n ý J., Poklad bronzů na Dreveniku ve Spiši, Sborník NM v Praze I, 1938-1939, 201) dostáva sa takto do nového svetla: ukazuje sa, že ovplyvňovanie lužického priestoru z juhu bolo značne silnejšie, než sa v minulosti predpokladalo. Niektorí autori zasa význam pilinskej kultúry po tejto stránke azda precenili (V. M i l o j č i ć).
- 32 Pokiaľ ide o rozšírenie západnej a východnej vetvy pilinskej kultúry, okrem prvkov spomenutých v texte (fűzesabonské tradície na východe) doteraz sa uvádza pomerne málo dokladov na zdôraznenie rozdielnosti oboch oblastných skupín. Dolný tok Ipľa je však už územím, kde sa navzájom presahuje neskoropilinské a čakanské osídlenie, z čoho možno predpokladať dávnejšie susedstvo pilinskej a vyvinutej karpatskej mohylovej kultúry. Pretože tu fűzesabonská kultúra nemohla tvoriť východiskový podklad, náplň pilinskej kultúry ovplyvnila skôr karpatská mohylová kultúra vo svojom staršom, prípadne čiastočne aj strednom vývojovom stupni (delenie karpatskej mohylovej kultúry uvádzam

- podľa A. T o č í k a). V stupni BC možno však už hovoriť o zjednotenej pilinskej oblasti od Ipľu až po Východoslovenskú nížinu, niet teda dôvodov niektoré pilinské nálezy priamo z centra celopilinského priestoru považovať za doklady prenikania z východu na západ. Porov. J í l k o v á E., Pilinské pohrebisko Barca II a jeho časové a kultúrne horizonty, SlA IX, 1961, 94.
- 33 B a l a š a G., Popolnicové pohrebisko pilinskej kultúry v Šafárikove, AR XIII, 1961, 790 n.
- 34 P a t a y P., Válasz Mozsolios Amália megjegyzéseire, AE 83, 1956, 86 n. Autor tu obhajuje svoj starší názor, protikladný názoru A. M o z s o l i - c s o v e j, ktorá popiera vzájomný dotyk pilinskej a skýtskej kultúry. Čo sa týka P a t a y h o kultúry "Piliny II", jej obsah ešte nie je spracovaný; zdá sa, že autor zahrnuje do jej náplne jednak ešte čisto pilinské, jednak už kyjatické tvary (P a t a y P., l. c.).
- 35 J í l k o v á E., l. c., 94.
- 36 Pozri pozn. 1.
- 37 J a n o w s k i J., Rola przełęczu karpackich w pradziejach, ZOW XXVII, 1961, 98 (typická gávská amfora).
- 38 P a u l í k J., Príspevok k problematike stredného Slovenska v mladšej dobe bronzovej, Sborník ČSSA 2, 1962, 113 n.
- 39 Materiál je uložený v MNM Budapešť.
- 40 Predbežne sa ukazuje, že tzv. kimmerský problém súvisí najmä s kultúrnou problematikou východnej polovice Karpatskej kotliny. Najskôr tu môže ísť o súvislosť s gávskym kultúrnym komplexom. Hoci v priebehu celej mladšej doby bronzovej zisťujeme medzi východnou a západnou časťou Karpatskej kotliny kontakty, predsa pôsobenie Východu západným smerom dá sa zachytiť markantnejšie predovšetkým v dvoch rozdielnych obdobiach. Je to jednak pôsobenie na konci stupňa HA z prostredia gávsko-kyjatického do velatioko-podolského, jednak sú to východné vplyvy, ktoré sa na začiatku staršej doby železnej v širšej stredodunajskej oblasti najviac dotkli náplne typu Középrépaspuszta a do centrálnych kalenderberských oblastí sa dostali tlmočením tohto okrajového typu.
- 41 Vyzdvihuje a dokladá to naposledy M. N o v o t n á: P a u l í k J. - N o v o t n á M. - B e n a d i k B., Život a umenie doby železnej na Slovensku, Bratislava 1962, 112.
- 42 Tamže, 152.
- 43 Kyjatický typ napriek pomerne jednotnej kyjatickej amfore, ktorá sa vyskytuje všade na jeho území, zdá sa byť doteraz čo do prínosu severnej zložky typom s nejednotnou náplňou. V Maďarsku totiž doposiaľ chýbajú pohrebiská s takým silným podielom severných popolnicových polí, aký badať v Kyjaticiach. Pokiaľ ide o bronzovú industriu, v stupni HB sa jej bývalý pilinský svojráz stráca (okrem ojedinelých výnimiek) a vytvára sa jednotné severokarpatské centrum (bez dávnejších typických znakov, odlišných pre lužickú a pre pilinskú oblasť).
- 44 Najmä dve mohyly by tu mohli byť dôležité: vo Včelínciach a v Rimavských Janovciach. Pri "výskume" oboch chýbajú však bezpečne zistené nálezové okolnosti. Porov. E i s n e r J., l. c., 165; B a l a š a G., Praveké osídlenie stredného Slovenska, Martin 1960, obr. na str. 63.
- 45 D u š e k M., Skýtsko-halštatské birituálne pohrebisko Chotín I, AR VII, 1955, 450 n. B a l a š a G., Skýtske pohrebisko v Preseňanoch nad Ipľom, okr. Šahy, SlA VII, 1959, 87 n.

BEDEUTUNG DES VOLKES DER NÖRDLICHEN URNENFELDERKULTUR FÜR DIE ENTWICKLUNG INNERHALB DES KARPATENBOGENS

JOZEF PAULIK

Der Autor bringt in der Arbeit eine Übersicht der Entwicklung jener innerkarpatischen Kulturen der jüngeren Bronzezeit und der älteren Eisenzeit, die im Norden des Karpatenbeckens mit dem peripheren "Lausitzer" Kulturbereich benachbart waren. Als erstes Gebiet behandelt er die Südwestslowakei, die mit ihrer Entwicklung zum mitteldonauländischen Milieu orientiert war. In der Stufe HA wird im gesamten mitteldanubischen Raum bereits die gestaltete Velaticer Kultur beobachtet, die zwei Zweige aufweist: 1. einen westlichen (Niederösterreich, Südmähren, die westlichen Teile der Slowakei und Transdanubiens), 2. einen östlichen oder innerkarpatischen, der den Osten der Südwestslowakei und Transdanubiens samt einem grossen Teil Alfölds einnimmt. Die Abweichungen im Kulturgut beider Zweige sind auf die unterschiedliche Basis zurückzuführen: Während im Westen die Entwicklung der Velaticer (Velatice-Baierdorf-) Kultur unmittelbar an das Erbe der späten Hügelgräberkultur anknüpft (Vorvelaticer Horizont), wurde im Osten die Čaka-Kultur zur Unterlage (ungefähr in der Stufe BD).¹⁻⁴ In bezug auf die Lausitzer Urnenfelderkultur äussert sich die Situation folgendermassen: Im Verbreitungsgebiet des westlichen Zweiges der Velaticer (Velatice-Baierdorf-) Kultur konnten vor kurzem sogar die Wege festgelegt werden, auf denen das Lausitzer Volk durch Südmähren bis nach Niederösterreich gekommen war,⁵ hingegen sind auf dem Raume des östlichen (innerkarpatischen) Zweiges der Velaticer Kultur derartige Wege bisher unbekannt und nur in der Kulturfüllung einiger grösserer Gräberfelder lässt sich ein starker Anteil von lausitzischen Einwirkungen feststellen. Zum westlichen Zweig der Velaticer Kultur gehört auch das reiche Grab von Očkov, in welchem sich die Lausitzer Formen von der übrigen Tonware Velaticer Prägung scharf unterschieden haben.⁶ Von ausgedehnteren Velaticer Gräberfeldern mit deutlichen nördlichen Einflüssen kann z. B. die Lokalität Chotín II erwähnt werden. Eine Auswahl lausitzischer, im Velaticer Milieu auftretender Formen ist auf Abb. 1 zu sehen. Der Autor wertet die gegenseitigen Beziehungen des Lausitzer und Velaticer Bereiches in der Stufe HA in dem Sinne, dass die Grenze zwischen beiden nicht als stabile gerade Linie aufzufassen ist, sondern dass sie mit Berücksichtigung der für diesen Zeitabschnitt kennzeichnenden allgemeinen zeitlichen Verhältnisse ziemlich beweglich war. Unruhen innerhalb der Stämme und der vorangehende Druck der Čaka-Kultur in Richtung nach Nordwesten riefen in der HA Stufe umgekehrte Tendenzen hervor.^{7,8}

Anders wurde die Situation an der Wende der Stufen HA/HB, als sich auf Unterlage der Velaticer Kultur im gesamten mitteldonauländischen Bereich die Podoler Kultur gestaltete (Vál II, Stillfrieder Gruppe); in der sog. Velatice-Podoler Stufe stellt man eine ziemlich deutliche Verstärkung verschiedener Einflüsse aus dem nördlichen, junglausitzischen Nachbargebiet fest.⁹⁻¹¹ Auf Abb. 2 ist eine Auswahl von Keramikformen dargeboten, die in der Podoler Kultur entweder einen direkten "Lausitzer" Beitrag bedeuten oder Ableitungen aus nördlichen Vorlagen darstellen.

Ein konkreteres Bild über den Eingriff des nördlichen Volkes auf den slowakischen Südwesten liefert der Autor durch einen Vergleich zwischen dem Velaticer Siedlungsraum und dem Siedlungsraum des Podoler Volkes. Während sich in der Stufe HA die nördliche "Grenze" der Velaticer Kultur ungefähr mit den Grenzen des heutigen Westslowakischen Landkreises (Západoslovenský kraj) deckt, also auch Ausläufer in die Gebirgsgegenden festgestellt werden, konzentrieren sich die Fundstellen der Podoler Kultur in der Stufe HB vor allem in den Unterlaufgebieten der Flüsse Waag, Gran und Eipel, wie auch im breiteren Umkreis von Bratislava. Es kam demnach zu einer spürbaren territorialen Verschiebung in der Richtung nach Süden und mit dieser Erscheinung kann auch jener Umstand in Zusammenhang gebracht werden, dass auf dem Grossteil der transdanubischen Fundstellen der Kern des Materials erst in die Stufe HB gehört. Zugleich begegnet man auf dem ehemaligen Verbreitungsgebiet der Velaticer Kultur auch einem individuellen Typ der Urnenfelderkultur,¹² der unmittelbar an den lausitzisch-schlesischen Ausdrucks- und Formenschatz anknüpft, daher zum nördlichen Bereich gehört. Die Auswahl der Keramik dieser in der letzten Zeit herausgestellten Gruppe siehe Abb. 7. Es mangelt auch nicht an Gräberfeldern (z. B. Chotín II), deren Belegung je näher zur Stufe HC allmählich aufhörte.¹³ Dies alles sind Hinweise dafür, dass die Stufe HB der Zeitabschnitt der grössten Entfaltung der nördlichen Urnenfelderkultur war und das mitteldonauländische Volk seine Siedlungen in der Richtung zur Donau vorschob. Analoge Tendenzen zeigen sich auch in Südmähren, wo es zur Verschmelzung des heimischen Podoler und des nordschlesischen Volkes kam (Obřany).¹⁴

Zum weiteren Entwicklungsabschnitt übergehend, ist gleich am Anfang zu betonen, dass sich das Spätpodoler Volk im breiteren Umkreis von Bratislava, wie auch in den angrenzenden Teilen Transdanubiens und in den südlichsten Teilen Mährens (die sog. Mikulov-Gruppe¹⁵), unmittelbar an der Gestaltung der Kalenderberger Kultur beteiligt hat. Es hat sich also um keine einmalige militärische Invasion aus dem Westen gehandelt, wie einige Archäologen voraussetzen.¹⁶ Auf dem gesamten umrissenen Raum entsteht eine neue Kultur auf der alten, autochthonen Unterlage, welche die Podoler Bevölkerung gebildet hatte.

Im weiteren Text umgrenzt der Autor die Keramikfüllung des slowakischen Zweiges der Kalenderberger Kultur (typische Erzeugnisse siehe auf Abb. 3) und betont, dass das Material der Stufen HC und HD vorläufig nicht genauer aufgegliedert werden kann.¹⁷⁻²⁰ Die slowakischen Funde weisen ebenfalls darauf hin, dass noch vor Ankunft der Kelten längs der Donau in die zentralen Gebiete der Kalenderberger Kultur kleinere skythisch-thrakische Gruppen eingedrungen sind; Skelettgräber (Nové Košariská) und Brandgräber (Senec) dieses neuen Volkes liegen direkt im Zentrum des mitteldanubischen Kulturbereiches.^{21,22}

Eingehender wird in der Arbeit die Frage der Randlage der Kalenderberger Kultur und der mit ihr zusammenhängenden Entstehung von peripheren Lokalgruppen behandelt. In der Südwestslowakei wurden bisher zwei solche Gruppen herausgearbeitet, die ziemlich stark voneinander abweichen. Vom hiesigen Gesichtspunkt kommt der sog. Sereď-Gruppe erstrangige Bedeutung zu, da sie der archäologische Beleg jener historischen Wandlungen ist, welche den Spätabschnitt der jüngeren Bronzezeit (HB) charakterisieren und welche in der Arbeit als Folgen der maximalen Entfaltung der nördlichen "Lausitzer" Urnenfelderkultur bezeichnet worden sind. In der materiellen Kultur der Träger des Sereďer Typs unterscheidet man zwei grundlegende Verbände: a) den nördlichen, schlesisch-Platénicer und b) den Kalenderberger Verband in Form starker, stellenweise überhandnehmender Einflüsse.

In der namengebenden Siedlung Sereď dominierte der Kalenderberger Verband, es sind jedoch Siedlungen vorhanden, auf denen das nördliche Erbe weit stärker vertreten ist oder auch beide Verbände ein gewisses Gleichgewicht aufweisen.²³ Die Sereďer Fundstellen, meist Siedlungen, befinden sich in jenem Raum, welchen in der Stufe HB lausitzisch-schlesische Stämme besetzt hatten; mit Berücksichtigung jener Lokalitäten, auf denen Kalenderberger Elemente das bestimmende Übergewicht haben, ist jedoch eine erneute Neigung zur mitteldanubischen Entwicklung zu beobachten. Typische Sereďer Erzeugnisse führt Abb. 4. Auch im Bereich der Sereďer Gruppe war die skythisch-thrakische Besiedlung nicht zusammenhängend, doch scheint sie stellenweise stärker gewesen zu sein als im reinen Kalenderberger Bereich.²⁴⁻²⁶

Andere Verhältnisse hatten sich in den Unterlaufgebieten der Flüsse Waag, Gran und Eipel gebildet. Es wurde bereits erwähnt, dass in dieses unmittelbar an der Donau liegende Gebiet die Lausitzer Kultur in ihrer schlesischen Stufe nicht eingedrungen ist; die Podoler Kultur dauerte hier von der ältesten Stufe (HB₁ - nach H. Müller-Karpe) bis zur jüngsten (HB₃), ähnlich wie in den zentralen Gebieten der Kalenderberger Kultur. Während jedoch im Kerngebiet Mitteldanubiens die selbständige Kalenderberger Kultur mit allen typischen Begleiterscheinungen entstand, äusserte sich im Unterlaufgebiet der erwähnten Flüsse und ebenfalls in der angrenzenden östlichen Hälfte Transdanubiens die Randlage erneut in Form einer abweichenden Kulturgruppe (Typ Középréaspusztá). Es ist ein glücklicher Umstand, dass gerade in der Südwestslowakei Gräberfelder entdeckt werden konnten, auf denen der Übergang von der späten Jungbronzezeit zur älteren Eisenzeit erfasst wurde, also von der Jungpodoler Kultur zur Gruppe des Középréaspusztá-Typs (das Gräberfeld von Hurbanovo und Malá nad Hronom).²⁷

Der Középréaspusztá-Typ der Kalenderberger Kultur hebt sich im Verhältnis zum zentralen "Muttergebiet" durch einige Besonderheiten hervor, die sich in Kürze folgendermassen zusammenfassen lassen:

1. Anstatt grosser reicher Hügelgräber wurden bisher bloss kleinere einfachere Objekte festgestellt, die grösstenteils gemeinsam mit den übrigen "Flachgräbern" auf den Nekropolen anzutreffen sind.

2. Auf den Fundstellen herrscht ein Mangel oder bloss eine sporadische Vertretung von Keramik mit rotbemalter Oberfläche und es fehlt ebenfalls figurale, szenische Malerei.

3. Statt dessen spiegeln sich auf der Tonware sehr bald östliche Elemente aus dem siebenbürgisch-alföldischen Milieu wider (östliche thrakische Einflüsse); ihr häufigeres Erscheinen auf der Keramik gestattet Erwägungen über die Stufe HD; das Kulturgut dieses Typs lässt sich deswegen im Verhältnis zu den übrigen südwestslowakischen Kulturgruppen am markantesten innerhalb der Zeitspanne der Stufen HC und HD aufgliedern.²⁸

4. Einzig und allein auf dem Gebiet der Träger des Középréaspusztá-Typs (Abb. 5) kann - zumindest in der Slowakei - eine zusammenhängendere Überschichtung der heimischen Bevölkerung durch das neuangekommene skythisch-thrakische Volk vorausgesetzt werden.²⁹

In den Schlussfolgerungen dieses Abschnittes, in welchem die Forschungsergebnisse nicht nur von der slowakischen, sondern auch von der ungarischen Donau-seite zusammengefasst sind, betont der Autor erneut, dass die Lausitzer Kultur, sei es im engeren oder breiteren Sinn dieses Begriffes, nirgends und niemals die Donaugrenze in südlicher Richtung überschritten hat. Die grösste Bedeutung er-

reichte sie in der Stufe HB, was in der Stufe HC die Entstehung des Seređer Typs ermöglicht hat. Die Südgrenzen dieses Typs stellen zugleich die südlichste Zone dar, in welche die "Lausitzer" Kultur (in einer Mischform) in der älteren Eisenzeit eingegriffen hat.³⁰

Im zweiten Teil der Arbeit tritt der Autor zur Lösung einer entsprechenden Problematik in der Mittelslowakei heran. Östlich des Eipelflusses bis zum Košice-Becken - mit starken Einschlägen nach Norden (Prešover Gebiet, Zips), ja stellenweise sogar bis über den Karpatenbogen hinaus³¹ - nimmt im jüngeren Abschnitt der mittleren Bronzezeit (BC) die bereits gestaltete Urnenfelderkultur ihren Ablauf (Piliner Kultur). Auf diesem Raum unterscheidet man bei ihr sowohl einen östlichen Zweig (mit Traditionen der Egyeker Kultur) als auch westlichen Zweig;³² in der vertikalen Gliederung wurden ebenfalls gewisse Erfolge erzielt. Die jüngste Stufe illustrieren vor allem Funde aus Šafárikovo (Stufe BD, Beginn der Stufe HA).³³ Nach Ansicht mancher Forscher dauerte die Piliner Kultur bis in den sog. skythisch-hallstattzeitlichen Horizont,³⁴ wofür es aber an Beweismaterial fehlt; bis jetzt können in keinem einzigen Falle reine Piliner Funde mit der Stufe HB in Zusammenhang gebracht werden, was allerdings nicht bedeutet, dass diese bedeutenden Landschaftsgebiete (Zentren der Bronzeproduktion) im jüngeren Abschnitt der Jungbronzezeit nicht besiedelt waren. Es war gerade umgekehrt. Auch auf diesem Gebiet wird jedoch ein Kulturbruch beobachtet, und die Träger der Piliner Kultur unterlagen ebenfalls, insbesondere den intensiven Einschlägen seitens des nordwestlichen junglausitzischen Volkes.³⁵ Dieser Prozess, mit seinen Anfängen Ende der Stufe HA und in der Stufe HB, erinnert an die analoge Situation in der Südwestslowakei, doch trägt er individuelle Züge, die eine eingehendere Analyse erfordern.

Die ersten fremden Einschläge, in welchen wahrscheinlich auch ethnische Einfälle militärischer Art zu sehen sind, gelangten in den Jungpiliner Bereich aus dem Südosten, heiläufig aus Siebenbürgen, aus dem Bereich der Gáva-Kultur, deren Füllung und Bedeutung für ausgedehnte Gebiete Ost- und Südeuropas der Autor an anderer Stelle bearbeitet hat;³⁶ er macht jedoch aufmerksam, dass Gáva-Elemente in relativ geschlossener Form auch im Lausitzer Milieu Südpolens vorkommen.³⁷ Die Einstromung der Gáva-Kultur in den Jungpiliner Bereich ging im Verlauf der Stufe HA vor sich; vom Ende dieses Abschnittes sind hier bereits kennzeichnende Keramikformen belegt, die aus Gáva-Vorlagen hervorgehen; die bedeutendste Stellung unter ihnen nimmt die sog. Kyjatice-Amphore ein, die unmittelbar auf Gáva-Formen zurückzuführen ist.³⁸ An der Wende der Stufen HA und HB kam es jedoch (wenigstens auf dem slowakischen Piliner Gebiet) zu einer starken Beeinflussung des schon vorher durch Einschläge der Gáva-Kultur teilweise veränderten Spätpiliner Milieus durch das junglausitzische, bzw. lausitzisch-schlesische Volk. Die Piliner Kultur verlor ihr Eigengepräge und die neuentstandene Kultur auf ihrem ehemaligen Verbreitungsgebiet wird Kyjatice-Gruppe genannt. Schon ein flüchtiger Blick auf die Keramikfüllung (Abb. 6) überzeugt den Beschauer von einem starken Hang zur nördlichen Urnenfelderkultur. Die Entstehung des Kyjatice Typs, der zeitlich mit der westlicheren Podoler Kultur gleichläuft, erklärt der Autor ausser anderem mit dem Bestreben des nördlichen Volkes, die reichen mittelslowakischen Fundstellen von Kupferrohstoff zu beherrschen; als Resultat dieser Bestrebungen erscheint auch der auffallende Reichtum an Bronzeerzeugnissen innerhalb des slowakischen Zweiges des Junglausitzer Kulturbereiches.³⁹⁻⁴³

In der Mittelslowakei dauert dann der Kyjaticer Typ bis zur Ankunft der skythisch-thrakischen Gruppen, die eine Verwandtschaft mit der Kuštanovice- und Alföld-Gruppe der "skythischen" Denkmäler aufweisen. Die Funde dieses Zeitabschnittes konzentrieren sich, ähnlich wie in der Südwestslowakei, bloss in den fruchtbaren, meist ebenen Landschaftsgebieten. Es werden hier auch Anzeichen der typisch skythischen Bestattungsweise unter Hügelschüttungen angetroffen, was etwa wohl von einer grösseren Verwandtschaft dieses Gebietes mit der skythischen Kultur im engeren Sinn zeugt.⁴⁴ Eine Analogie zum Gräberfeld von Chotín I repräsentiert in der Mittelslowakei das Gräberfeld von Preseľany nad Ipľom: auf beiden dominiert die Brandbestattungsweise.⁴⁵ Der Mangel an neuen Ausgrabungen auf diesem Gebiet macht sich für jeden Zeitabschnitt bemerkbar, besonders aber für die ältere Eisenzeit. Bei dem skythisch-thrakischen Vorstoss können jedoch Verschiebungen der "Lausitzer" Bevölkerung zurück in die Gebirgsgegenden vorausgesetzt werden. Die Rückschlüsse, mit denen der Autor die Darstellung der Entwicklung in der Südwestslowakei abgeschlossen hat, gelten auch für das mittelslowakische Gebiet: auch hier überschritt nicht die "Lausitzer" Kultur mit ihrer kennzeichnenden unveränderten Kulturfüllung die Südgrenzen der Slowakei. Einzig allein in der Kyjaticer Mischgruppe gelangten in der Stufe HB ihre kulturschöpfenden Verbände auch in das Gebiet des heutigen Ungarn.

Übersetzt von B. Nieburová

SVĚDECTVÍ KERAMIKY O POBYTU BOJŮ NA JIHOZÁPADNÍM SLOVENSKU A V PŘÍLEHLÉM ÚZEMÍ

LIBUŠE JANSOVÁ

Jubilantka se za své vědecké činnosti vícekrát zabývala problémy keltského osídlení Slovenska, s nimiž souvisí i jeden z jejích nedávných článků o zajímavém nálezu železných nástrojů a keramiky z hrnčířské pece v Bratislavě na Gottwaldově náměstí.¹ Když Š. J a n š á k publikoval tuto pec, tvořící součást většího keramického výrobního střediska, věnoval se především konstrukci peci a technickým otázkám vypalování keramiky v této peci.² Konstatoval při tom sice, že keramika v ní nalezená se vyznačuje zvláštním zdrsňením a odlišuje se od dosavadních jiných nálezů pozdní laténské keramiky z Bratislavy a z blízkého Děvína, ale teprve L. K r a s k o v s k á upozornila na podobnost s hloubkově (štruhadlovitě) zdrsňenou keramikou z Čech.

Výskyt hloubkově zdrsňené keramiky souvisí se všeobecnou oblibou užitkové keramiky drsných nebo zdrsňených stěn, s oblibou, která je běžná v celé oblasti laténské kultury a kterou můžeme pozorovat již v období halštatsko-laténské. V tomto starším období převládá ovšem zdrsňení nánosem řidší hlíny na stěny dosud nevyschlé nádoby, tzv. mramorovité zdrsňení,³ které se udržuje dále po celou dobu laténskou a pokračuje - zřejmě, pod vlivem mocných impulsů ze středolabského germánského okruhu - i v době římského císařství. Avšak vedle mramorovitě zdrsňených nádob se již záhy začínají na českém území objevovat také nádoby, jejichž stěny byly ještě za vlhka upraveny seříznutím povrchové vrstvy ostrým nástrojem, který zachytil hrubší zrnka písku a zanechal drobné jamky a rýžky, zužující se ve směru, jímž byl nástroj veden. Ke starším ukázkám hloubkově zdrsňené keramiky patří v severní polovině Čech např. část nádoby ze staršího laténské sídliště v Hostomicích u Bíliny,⁴ ze středních Čech zlomky nalezené na sídlišti v Praze-Hloubětíně, v keltském kultovním objektu u Libenice a na sídlišti v blízkých Hořanech.⁵ V jihozápadních Čechách se vyskytlo hloubkové zdrsňení např. v Pňovanech u Stríbra⁶ nebo na sídlišti pod Ostrou hůrkou u Starého Plzeňce (muzeum Plzeň; neinventováno), v jižních Čechách v Křepenicích u Sedlčan (sídlště, muzeum Sedlčany, inv. č. 74, 93, 99, 124), ve Strakoniciích (sídlště, muzeum Strakonice, neinventováno),⁷ v Černíkově u Strakonice⁸ a v Chrástovicích u Strakonice.⁹ Ve všech těchto případech bylo hloubkové zdrsňení aplikováno buďto na soudkovitých nádobách, někdy s řadou vrypů, jindy s plastickou páskou zdobenou vrypy, nebo na hlubokých polokulovitých mísách. Samy tyto tvary jsou ještě pozdně halštatské a také ostatní keramika, která je doprovází, je v převaze ještě pozdně halštatská. Současně s nimi jde ovšem laténská kolkovaná keramika, vzácně i zlomky svisle rýhovaných nádob nebo jiné laténské tvary. Při ohodnocení doprovodných kovových nálezů je absolutní datování starších ukázek hloubkově zdrsňené keramiky značně ztíženo, protože spočívá hlavně na rozboru keramiky, jejíž některé typy (např. kolkovaná

keramika) mají lokálně odlišné datování.¹⁰ Část uvedených nálezů (Hloubětín, Hořany, Libenice, Těšínov, Hostomice) je patrně dosti stará (III. a snad i IV. stol.). Jiné, jako např. Pňovany se zlomkem železné drátěné spony o čtyřech závitech a spodní tětívě, nebo Chrástovice se situlovitými nádobami, které mají žebrovitě zvlněná hrdla, jsou pravděpodobně značně mladší.

Hloubkově zdrsňená keramika vznikla zřejmě na širší bázi pozdně halštatských tvarů a technik, bude však ještě třeba ověřit mezičlánky, které by bezpečněji spojily její starší ukázky s plně vyvinutou a téměř vždy na kruhu obtáčenou hloubkově (struhadlovitě) zdrsňenou keramikou, tak příznačnou pro česká oppida a mladá laténská sídliště.¹¹ K otázce tvarového vývoje hloubkově zdrsňené keramiky se hodlám vrátit na jiném místě, zde se chci jen dotknout kořenů jejího vzniku a na přiložené mapce (obr. 1) zachytit její územní rozšíření. Mapa si ovšem nečiní nároků na úplnost, protože jsou na ní zaneseny jen nálezy publikované nebo zaznamenané v archivu AÚ ČSAV v Praze, dále nálezy podle inventářů NM v Praze nebo zjištěné studiem v některých, hlavně jihočeských muzeích. Prohlídka dalších sbírek by jistě podstatně rozmnožila počet nálezů této keramiky. Téměř všechny její nálezy pocházejí ze sídlišť, jak je pochopitelné při zboží, určeném pro každodenní potřebu. Jen malý počet nálezů hloubkově zdrsňené keramiky je ze žárových hrobů, ne vždy zcela bezpečných, v jednom případě byla snad nalezena v kostrových hrobech ve Vrátně u Doks.¹²

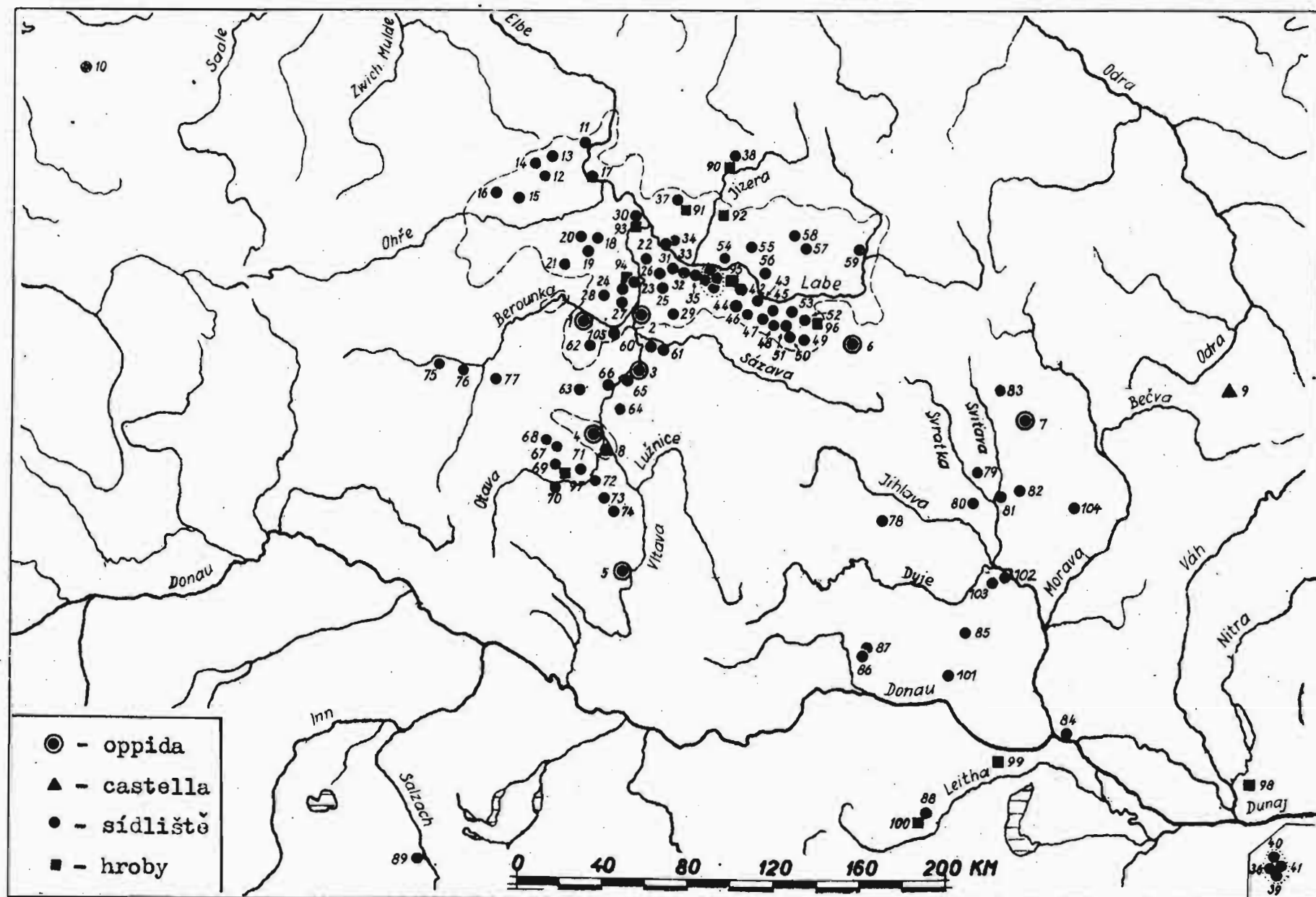
V sasko-durynské oblasti při prohlídce keramiky v jedenácti muzeích (Drážďany, Riesa, Halle, Hohenleuben, Jena, Gera, Mühlhausen, Krimmitschau, Erfurt, Steinsburg, Gotha) jsem našla v r. 1960 jen jediný zlomek takto zdrsňené nádoby ze sídliště u Gothy-Fischhausu (muzeum Gotha, inv. č. 2827.191), zato však mnoho užitkové keramiky, zdrsňené jiným způsobem, hlavně hrubým, až chuchvalcovitým mrambováním. Rovněž v Bavorsku (Norimberk, Řezno, Straubing, Manching) se mi nepodařilo zjistit v r. 1962 ani jedinou ukázkou této úpravy stěn nádob a nenašla jsem ji v r. 1959 ani v hornorakouském materiálu v Linci. V Manchingu zastupují zdrsňenou keramiku nádoby z porézní hlíny. Jediným mně známým případem takto zdrsňené keramiky z území jihozápadně od Čech je část tuhové situly s mladou kolkovanou výzdobou nalezená na Ramsaukopfu u Halleinu (sbírka ing. E. P e n n i n g e r a v Halleinu, inv. č. R 103). Je tedy ohraničení výskytu hloubkově zdrsňené keramiky na severu, na západě a na jihozápadě velmi ostré a nápadné. Zcela jinak je tomu na jihu, kam prosakuje tato keramika západně od Vltavy přes Hořovicko (Lážovice) na Příbramsko (Jerusalém, Vestec n. Vlt.) a dále k jihu na Blatensko (Chlum-Bezdědovice), Písecko (Putím, Dobeš), Strakonicko (Strakonice, Černíkov, Chrástovice) a Vodňansko (Protivín, Těšínov, Záblatíčko). Nálezy hloubkově zdrsňené keramiky východně od Vltavy - Jažlovice u Říčan, Podělsy a Hostěradice jižně od Sázavy a dále k jihu Krašovice - se příliš nevzdalují od pravého vltavského břehu a zřejmě souvisí s běžným výskytem této keramiky na oppidech. Na nich je toto užitkové zboží hojně zastoupeno na oppidu nad Závistí a v Hraš zanech (v tom se obě tato oppida shodují se Stradonicemi a oppidem u Českých Lhotic) a jeho výskyt pokračuje k jihu přes Nevězice (NM, inv. č. 83238) a Zvíkov až na Trásov. Na Trásově je ho ovšem poměrně málo. J. B ř e ě ň odtamtud připomíná jen jeden zlomek¹³ a také v keramice z výzkumu C. S t r e i t o v é je v česko-budějovickém muzeu jen nemnoho těchto střepů, pocházejících hlavně z mis se zatazeným okrajem. Funkci hloubkově zdrsňených nádob tam patrně převzala tuhová, hřebenovitě svisle rýhovaná keramika.

Ani na Moravě nepatří tato keramika k běžně používanému zboží a K. L u d i - k o v s k ý uvádí jen jeden zlomek z okolí Jevíčka.¹⁴ Proniká tam patrně z východních Čech a v nepřilíh velkém množství se s ní setkáme na oppidu na Starém Hradisku v nepublikovaném materiálu z výzkumu J. B ů h m a (AÚ ČSAV Praha, přír. č. 155/34, 165/34, 166/34, 176/34, 182/34; obr. 2: 1-9), dále v brněnském okolí v Černovicích,¹⁵ Troubsku (NM Praha, inv. č. 83 162), v Moravských Knínicích¹⁶ a konečně dále v Sivicích u Slavkova¹⁷ a v Jaroměřovicích n. Rokytinou u Moravských Budějovic.¹⁸ Nejvýchodnějším mně známým moravským nalezištěm je Kotouč u Štamberka.¹⁹

Moravské nálezy hloubkově zdrsňené keramiky spojují české území s územím dolnorakouským. Dvě rakouské nádoby s takto zdrsňenými stěnami jsou situšky z kostrových hrobů ve Schwadorfu²⁰ a z Brunn a. d. Schneebergbahn.²¹ Ostatní nálezy jsou ze sídlišť v Ernsdorfu, Bad Fischau, Gumpingu a Reikersdorfu (Niederösterreichisches Landesmuseum Wien, inv. č. 6611, 2976, 2888, 3310, 6267, 8682). Tyto čtyři lokality zjištěné v r. 1959 v jediném museu ukazují, že je třeba počítati s obdobnými nálezy v dalších sbírkách Dolních Rakous, Burgenlandu a možná i v přilehlém území jihozápadního Slovenska a Maďarska, jak můžeme předpokládat také podle tuhé situšky z Bajče-Vlkanova²² a ovšem též podle nálezu z hrnčířské pece v Bratislavě, který byl podnětem pro tento článek.

Z podaného přehledu je jasné vidět, že nejhusťší výskyt hloubkově zdrsňené keramiky se v podstatě kryje s územím českých plochých laténských pohřebišť, připsovaných většinou Bojům.²³ Je proto pravděpodobné, že tento keramický druh, vyráběný především pro místní každodenní potřebu a technicky i tvarově odlišný od užitkové keramiky přilehlých území, je jedním ze specifických znaků hmotné kultury českých Bojů. Přijmeme-li tento předpoklad jako pracovní hypotézu, je třeba, abychom jej uvedli ve vztah k širšímu rozptylu takto zdrsňené keramiky. Její nálezy směřují ze severních a středních Čech, kde patří k nejběžnějšímu obsahu sídlišť, k jihu a k jihovýchodu. Lokality zachycené na mapce by proto mohly naznačovat směr, kterým se dál částečný přesun českých Bojů do noricko-panonského Podunají, předpokládaný některými badateli v 80.-60. letech posledního století před n. l. na podkladě historických zpráv, které Boje v tomto území připomínají ve spojitosti s tažením Helvetiů a s válkou s Dáky. Bylo by zbytečné opakovati zde historický výklad těchto událostí, když jej nedávno podal J. F i l i p,²⁴ který sice zaujímá kritické stanovisko k příliš určitým závěrům numismatiků, operujících kromě historických zpráv hlavně interpretací zlatých mušlovitých mincí s nápisem BIATEC, ale přece zdůrazňuje, že se přibližně okolo poloviny posledního století v jihozápadním cípu Slovenska a v přilehlém území vytváří nové důležité středisko, kde se mohlo keltské obyvatelstvo udržet i po válce s Dáky a v zásadě názory o částečném přesunu českých Bojů do tohoto území neodmítá.

Nesmíme ovšem zapomenout, že mapka nálezů hloubkově zdrsňené keramiky zahrnuje nejenom nálezy z 80.-60. let posledního století, ale také nálezy starší od III. (IV.?) stol. až po nálezy nejmladší, k nimž nesporně patří keramika z bratislavské hrnčířské pece. Také nemůžeme položit prostě rovnítko mezi nálezem hloubkově zdrsňené keramiky a přítomností Bojů, jak ukazuje nejlépe nádoba ze žárových hrobů v Kobylech, jejichž keltská příslušnost je málo pravděpodobná. Proto takto zjednodušený výklad geografického rozšíření tohoto keramického druhu by byl hrubou chybou. Skutečná situace byla jistě daleko komplikovanější. Část nálezů, zavlčená dosti daleko při stycích českých Keltů s jejich okolím, např. při obchodu různým zbožím, při válečných výpravách nebo sňatcích, nemusí být svědectvím trvalého

Obr. 1. Naleziště hloubkové zdrsňené keramiky: 1-7 - oppida; 8, 9 - castella (menší opevněná sídliště); 10-88, 101-105 - sídliště; 89-100 - hroby.

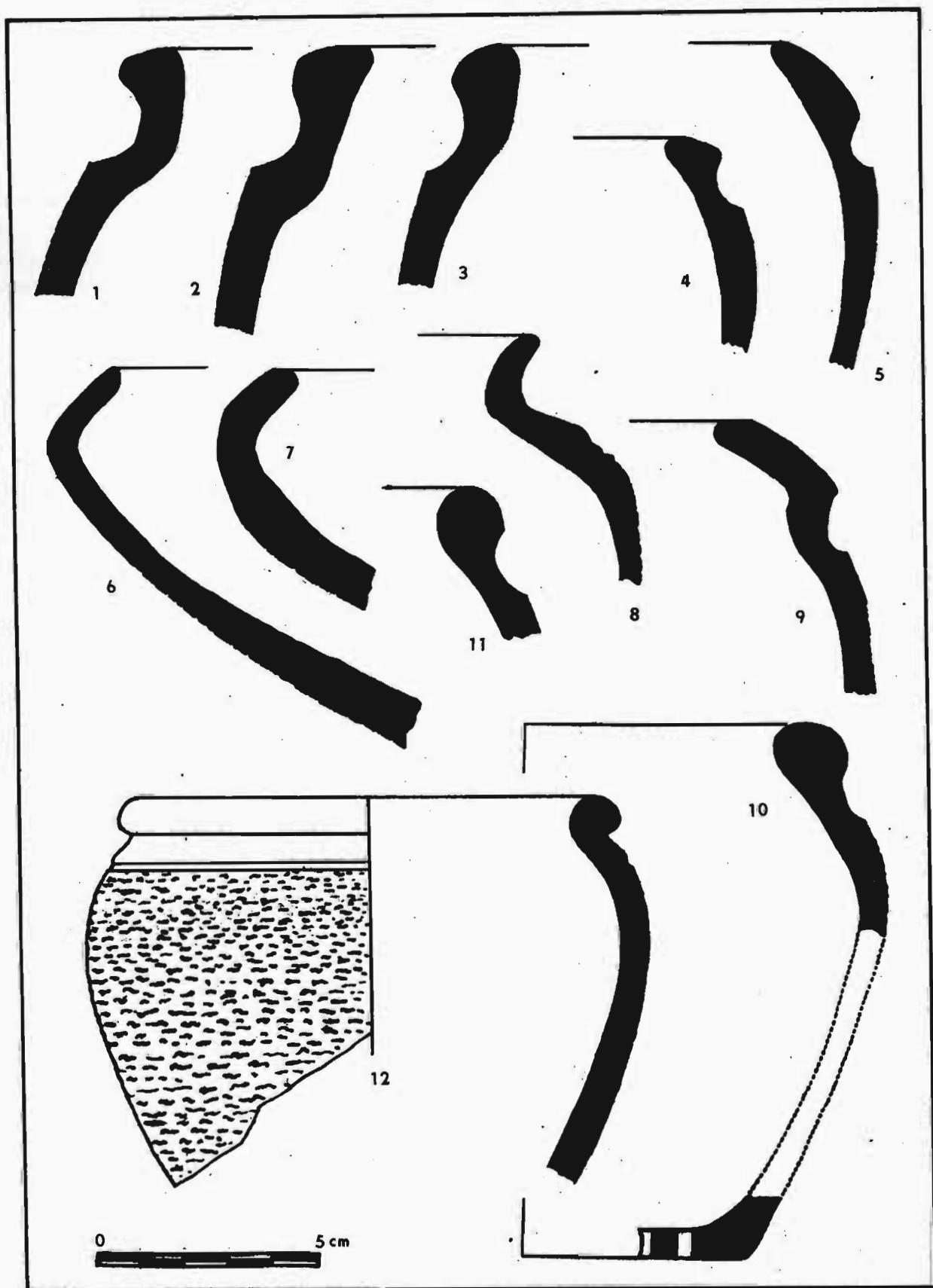
Abb. 1. Fundplätze der tiefgerauhten Keramik: 1-7 - Oppida; 8, 9 - Castella (kleinere befestigte Höhensiedlungen); 10-88, 101-105 - Siedlungen; 89-100 - Gräber.

1 - Hradiště u Stradonic	36 - Mochov (Praha-východ)	69 - Chrástovice (Strakonice)
2 - Hradiště nad Závistí	37 - Lobeč (Melník)	70 - Strakonice
3 - Hražany, obec Radíč (Příbram)	38 - Letarovice, obec Hradčany Liberec)	71 - Dobev (Písek)
4 - Nevezice (Písek)	39 - Kounice (Nymburk)	72 - Putim (Písek)
5 - Trásov (Český Krumlov)	40 - Přerov nad Labem (Nymburk)	73 - Protivín (Písek)
6 - Hradiště u Českých Lhotic (Chrudim)	41 - Starý Vestec (Nymburk)	74 - Záblatíčko (České Budějovice)
7 - Staré Hradištko (Prostějov)	42 - Cerhynky (Kolín)	75 - Pňovany (Plzeň-sever)
8 - Zvíkov, obec Zvíkov, Podhradí (Písek)	43 - Kolín	76 - Kozolupy (Plzeň-sever)
9 - Kotouč u Štramberka (Nový Jičín)	44 - Kourim (Kolín)	77 - Starý Plzenec (Plzeň-jih)
10 - Gotha-Fischhaus (Durynsko)	45 - Libenice (Kolín)	78 - Jaroměřice n. Rokytou (Třebíč)
11 - Ústí nad Labem	46 - Podousy u Zásmy (Kolín)	79 - Moravské Knínice (Brno-venkov)
12 - Bílina (Teplice)	47 - Horany, obec Miskovice (Kutná Hora)	80 - Troubsko (Brno-venkov)
13 - Hostomice (Teplice)	48 - Poličany, obec Kutná Hora	81 - Brno-Černovice
14 - Jenišov Újezd (Teplice)	49 - Hostovlice (Kutná Hora)	82 - Sívce (Brno-venkov)
15 - Moravěves (Most)	50 - Krchleby (Kutná Hora)	83 - Jevíčko (Svitavy)
16 - Chomutov	51 - Močovice, obec Krchleby (Kutná Hora)	84 - Bratislava
17 - Píšťany, obec Žalhostice (Litoměřice)	52 - Zářičany (Kutná Hora)	85 - Ernsdorf (Rakousko)
18 - Breštiny (Kladno)	53 - Žehušice (Kutná Hora)	86 - Reikersdorf (Rakousko)
19 - Královice, obec Drínov (Kladno)	54 - Kostomlaty n. L. (Nymburk)	87 - Gumping (Rakousko)
20 - Lisovice, obec Zlonice (Kladno)	55 - Kráňec (Nymburk)	88 - Bad Fischau (Rakousko)
21 - Mšecké Žehrovice (Rakovník)	56 - Oškobrhn-Hřebínek (Nymburk)	89 - Dürrenberg (Rakousko)
22 - Baš' (Praha-východ)	57 - Nový Bydžov (Hradec Králové)	90 - Kobyly (Liberec)
23 - Praha-Bubeneč	58 - Vinary (Hradec Králové)	91 - Vrátno (Mladá Boleslav)
24 - Praha-Vokovice	59 - Plotiště n. L. (Hradec Králové)	92 - Řepov (Mladá Boleslav)
25 - Praha-Hloubětín	60 - Hosterádice, obec Kamenný Přívoz (Praha-západ)	93 - Lužec n. Vlt. (Melník)
26 - Kbely (Praha-východ)	61 - Podělsy (Benešov)	94 - Praha-Bubeneč
27 - Stodůlky (Praha-západ)	62 - Lážovice (Beroun)	95 - Milčice (Nymburk)
28 - Chýně (Praha-západ)	63 - Jerusálém, obec Konětopy (Příbram)	96 - Zářičany (Kutná Hora)
29 - Jažovice (Praha-východ)	64 - Krašovice (Příbram)	97 - Černíkov, obec Droužetice (Strakonice)
30 - Vlněves, obec Dolní Berkovice (Melník)	65 - Křepence (Příbram)	98 - Bajč-Vlkanovo (Komárno)
31 - Drevčice (Praha-východ)	66 - Vestec, obec Hřimeždice (Příbram)	99 - Schwadorf (Rakousko)
32 - Brandýs n. L. - Stará Boleslav (Praha-východ)	67 - Buzice (Strakonice)	100 - Brunn a. d. Schneebergbahn (Rakousko)
33 - Mlékojedy (Melník)	68 - Chlum-Bezdědovice (Strakonice)	101 - Eggendorf am Wagram (Rakousko)
34 - Tišice (Melník)		102 - Milovice (Brěclav)
35 - Záluží, obec Čelákovice (Praha-východ)		103 - Klentnice (Brěclav)
		104 - Koryčany (Kroměříž)
		105 - Řevnice (Praha-západ)

pobytu Bojů v místě, kde byla hloubkově zdrsňená keramika zjištěna. Nálezy v jižních Čechách souvisí patrně s hospodářským pronikáním a s přesunem těžiště moci Českých Keltů do jižní poloviny země v posledním stol. před n. l.²⁵ To platí především pro některá oppida, kde hlavně právě tato keramika dosvědčuje, že jejich zakladateli byli Keltové z území plochých českých pohřebišť, a tedy s velkou pravděpodobností Bojové. Je proto třeba přihlídnouti k datování rozptýlených nálezů hloubkově zdrsňené keramiky a zjistit, zda časově odpovídají předpokládané době přesunu, tj. 80.-60. létům posledního století.

Z moravských nálezů je nejzajímavější soubor ze Starého Hradiska, v němž jsou zastoupeny jak tvary běžné v českém materiálu datovatelném přibližně k polovině I. století (obr. 2: 1-3, 8), tak i tvary, které profily okrajů gravitují spíše k podunajské keramice a pravděpodobně jsou velmi mladé (obr. 2: 5, 9).²⁶ Jáma v Brně-Černovicích, která obsahovala část uvnitř tuhované misky s hloubkově zdrsňenými stěnami a zataženým tuhovaným okrajem, patří podle nože s koncem rukojeti v tupém úhlu zalomeným spíše staršímu úseku pozdního laténu, naproti tomu nálezy z Moravských Knínic, obsahující také keramiku zdobenou hluboce rytým obloukovitým hřebenováním, jsou až ze samotného sklonku pozdního laténu.²⁷ Velmi mladý je i hloubkově zdrsňený zlomek z Kotouče, opatřený ostře římsovitě zprohýbaným okrajem. Ostatní moravské nálezy nejsou příliš výrazné a mají spíše charakter sběrů, takže je není možno blíže datovati.

Situlku z Brunn a. d. Schneebergbahn provázela lahovitá váza, jaké jsou podle J. F i l l i p a charakteristické zvláště pro slovensko-maďarské Podunají ve II. století.²⁸ Tuhová nádoba ze Schwadorfu je bez doprovodných nálezů, ale podle ostře profilovaného situovitěho tvaru patří snad ještě rovněž do sklonku II. století. Soudkovitá situlka z Bajče-Vlkanova, vodorovně hloubkově zdrsňená jen na spodní části stěn, byla nalezena spolu se zlomky dvou bronzových spon s volnou patkou, zlomkem železné spony spojené konstrukce a se dvěma vývalkovitými náramky a B. B e n a d i k²⁹ ji datuje do mladšího středoláténského období. Tyto hrobové nálezy hovoří tedy pro poněkud časnější nástup hloubkově zdrsňené keramiky v rakouském a slovenském Podunají, než je předpokládaná doba bojského přesunu. Naproti tomu uvedené sídelní nálezy rakouské, ve kterých chybí nejmladší prvky pozdně laténské keramiky a ve kterých jsou kromě toho zastoupeny ještě zlomky kalichovitých nádob na nože, příznačných pro pohřebišť v Ponětovicích, které zasahuje ještě do posledního století,³⁰ tomuto časovému určení neodporují. Nejde ovšem o materiál z uzavřených sídelních celků a datování je tím ztíženo, ale přece zařazení do první poloviny posledního století je velmi pravděpodobné. Kromě toho např. v Bad Fischau bylo nalezeno celkem sedm zlomků ze čtyř různých nádob (dvě z nich byly tuhové soudkovité situlky), takže sotva jde o keramiku zavlečenou z Čech, ale daleko pravděpodobněji o keramiku vyrobenou v jakési dílně nedalekého okolí. Také tvary většiny z těchto hloubkově zdrsňených nádob (Bajč-Vlkanovo, Bad Fischau, Reikersdorf) silně ovaleným okrajem, žlábkovitým nízkým hrdlem a oble soudkovitým tělem dobře zapadají do tvarového rámce podunajské užitkové, hlavně tuhové keramiky³¹ a svědčí pro místní výrobu. Jedině nádoby z hrobu ve Schwadorfu a v Brunn a. d. Schneebergbahn se odlišují ostřejší profilací a poněkud připomínají české tvary, které ovšem v době nejhojnějšího výskytu hloubkově zdrsňené keramiky se vyznačují většinou výraznějším profilem s hrdlem někdy až sedlovitě prohnutým a nasazeným na zdrsňené stěny ostrým lomem. Je proto třeba považovati uvedené příklady hloubkově zdrsňené keramiky z rakouských sídlišť za výrobky domácího prostředí, které však byly zhotoveny hnrčíři, sice přejímajícími v novém

Obr. 2. Ukázky hloubkově zdrsňené keramiky z Moravy a z Rakouska. 1-9 - Staré Hradisko (oppidum); 10, 11 - Bad Fischau (sídliště); 12 - Reikersdorf (sídliště).
Abb. 2. Auswahl der tiefgerauhten Keramik aus Mähren und Österreich; 1-9 - Staré Hradisko (Oppidum); 10, 11 - Bad Fischau (Siedlung); 12 - Reikersdorf (Siedlung).

prostředí místní tvary, ale zachovávajícími běžnou techniku hloubkového zdrsnění nádob pomocí seříznutí povrchové vrstvy stěn.

Zcela nesporným důkazem o místní výrobě užitékové hloubkově zdrsněné keramiky je ovšem nález této keramiky v hrnčířské peci v Bratislavě, který *Ľ. K r a s k o v s k á* podle ostré profilace okrajů a podle toho, že pec s čtvercovým topeništěm patří mladšímu typu, používanému též v provinciálně římském období, zařadila až do I. stol. n. l.³² S tímto datováním můžeme plně souhlasit, zvláště srovnáme-li tvary ze závěrečné fáze keltského oppida v Hrazanech, kde v horizontu datovaném kromě jiných předmětů palmetovitou záponou do sklonku posledního stol. před n. l. najdeme zcela shodné mísy silně zalomeného profilu i velmi podobné zásobnice sudovitých tvarů.

Jak vidíme, mají nálezy hloubkově zdrsněné keramiky rozptýlené na jihovýchod od českého území značně široké časové rozpětí, sahající z II. stol. až do začátku doby římské a nemohou být proto spojovány s jedinou historickou událostí. Spíše by bylo možno říci, že starší nálezy jsou svědectvím úzkého vztahu českých Keltů k norioko-panonskému Podunají a že tento úzký styk vedl v I. stol. patrně k tomu, že část Bojů z Čech přešla do tohoto území, kde spolu s místním keltským obyvatelstvem vytvořila silné ústředí, zachycené historickými zprávami a doložené také hojnými nálezy mincí. Je ovšem málo pravděpodobné, že by se byla technika hloubkového zdrsnění udržela po dobu poměrně tak dlouhou v podobě tak výrazné, jak se s ní setkáváme na keramice z bratislavské pece. Naskytá se proto otázka, zda není třeba počítati ještě s jedním přílivem Bojů z Čech po úderu Markomanů, kteří podle Tacitovy zprávy krátce před zlomem letopočtu Boje z Čech až na mocensky bezvýznamné zbytky vypudili.³³ Na levý dunajský břeh tehdy moc Říma ještě nedosahovala a také Germáni tam pronikli patrně teprve o něco později.³⁴

P O Z N Á M K Y

- 1 *K r a s k o v s k á Ľ.*, Nález železných nástrojov v hrnčíarskej peci v Bratislave, AR XIV, 1962, 340-343, obr. 113.
- 2 *J a n š á k Š.*, Nález hrnčíarskej pece z pozdného laténu v Bratislave, AR V, 1953, 605-609, obr. 276, 277. *T ý ž*, Hrnčíarska dielňa z neskorého laténu v Bratislave, SIA III, 1955, 195-221.
- 3 *F i l i p J.*, Keltové ve střední Evropě, Praha 1956, 191.
- 4 Archiv AÚ ČSAV Praha, řj. 224/48, tab. II: 3.
- 5 *R y b o v á A.* - *S o u d s k ý B.*, Libenice, keltská svatyně ve středních Čechách, Praha 1962, 189.
- 6 *J a n s o v á L.*, Pozdně laténské osídlení jižních Čech I (kandidátská dissertace, strojopis), Praha 1962, 301, obr. 22: 5.
- 7 *J a n s o v á L.*, l. c., 301, obr. 142: 8.
- 8 *J a n s o v á L.*, Konec jihočeských mohyl doby laténské, PA LIII, 1962, 312, obr. 5: 3.
- 9 *J a n s o v á L.*, Pozdně laténské osídlení jižních Čech II, 156, obr. 67-69.
- 10 *D e h n W.*, Zur Verbreitung und Herkunft der latènezeitlichen Braubacher Schalen, Bonner Jahrbücher 151, 1951, 83-95. *F i l i p J.*, Keltové, 181-194.
- 11 *F i l i p J.*, Keltové, 189-190, tab. CVIII, CXI-CXIII.

- 12 K a v á n J., Nové laténské kostrové pohřebiště ve Vrátně (okres Doksy), Sborník Severočeského musea - Historica 3, 1962, 203-205, obr. 1. Jelikož nešlo o odborně zkoumané nálezy, není vyloučeno, že mladší hroby porušily kulturní pozdně laténskou jámu, nebo že tato jáma porušila starší hroby.
- 13 B ř e ě J., Oppidum Holubov-Trísov, Čas. NM, oddíl věd společenských CXXIV, 1956, 15.
- 14 L u d i k o v s k ý K., Starší a střední laténské období na Moravě (kandidátská disertace, strojopis), Brno 1961, 289.
- 15 F r e i s i n g H., Vorgeschichtliche Funde aus Brünn-Czernowitz, Sudeta VII, 1931, obr. 3: 5.
- 16 M e d u n a J., Osídlení Moravy Kelty ve střední a pozdní době laténské (diplomová práce, strojopis), Brno 1956, tab. 87: 1. Š i m e k E., Poslední Keltové na Moravě, Brno 1958, obr. 121: 3.
- 17 M e d u n a J., l. c., tab. 90: 1. Podle sdělení J. M e d u n y byla nalezena hloubkově zdrsněná keramika také na starším laténském sídlišti v Koryčanech a na mladých sídlištích v Klentnici a Milovicích.
- 18 Š i m e k E., l. c., obr. 92b.
- 19 J a n s o v á L., Laténská tuhová keramika v Čechách a na Moravě, PA XLVI, 1955, obr. 30: 1.
- 20 W i m m e r F., Neue La Tène-Funde aus Niederösterreich, WPZ XVIII, 1931, tab. VII: 5.
- 21 W i l l v o n s e d e r K., Das Latène-Gräberfeld von Brunn a. d. Schneebergbahn in Niederdonau, PZ XXVIII-XXIX, 1937-1938, 236, obr. 3: 1. Část nádoby s hloubkově zdrsněnou spodní částí stěn vyobrazuje ze sídliště E. L u o i u s, Ur- u. frühgeschichtliche Funde aus Eggendorf am Wagram, p. B. Korneuburg, N. Ö., Archæologia Austriaca 34, 1964, 49-63, obr. 5: 2.
- 22 B e n a d i k B., Grafitová keramika v laténských hrobech na Slovensku, SIA IX, 1961, obr. 4: 13.
- 23 F i l i p J., Keltové, 30.
- 24 Tamtéž, 30-33, 234-242.
- 25 Tamtéž, 324.
- 26 Velmi podobné profily nádob, patřící již mladému keltsko-dáckému horizontu, vyobrazuje např. A. T o ě í k z Malých Kršteňan (K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu, AR XI, 1959, 846, obr. 313).
- 27 S k u t i l J., Příspěvky k pravěku Tišnovska, 1939, 12, obr. 3.
- 28 F i l i p J., l. c., 199-200.
- 29 B e n a d i k B., l. c., 178, 203.
- 30 F i l i p J., Keltové, 196, 206. M e d u n a J., Laténské žárové hroby na Moravě, PA LIII, 1962, 87-136.
- 31 B e n a d i k B., l. c.
- 32 K r a s k o v s k á Ľ., l. c., 343.
- 33 T a c i t u s, Germania, 42.
- 34 B e n a d i k B., l. c., 201.

DIE KERAMIK ALS BELEG ÜBER DEN AUFENTHALT DER BOJER IN DER SÜDWESTSLOWAKEI UND IN DEN BENACHBARTEN GEBIETEN

LIBUŠE JANSOVÁ

Im Jahre 1952 wurde in einem spätlatènezeitlichen Töpferofen in Bratislava tiefgerauhte Keramik gefunden, die bisher aus dortigen Funden nicht bekannt ist,^{1,2} aber eine grosse Ähnlichkeit mit der gebräuchlichen Tonware der spätlatènezeitlichen Siedlungen und Oppida Böhmens aufweist. Die Aufrauung dieser Gefässgattung wurde dadurch erreicht, dass die äussere Schicht ihrer Wandungen abgestrichen wurde. Ihr vereinzelt Vorkommen ist vom III.-IV. Jh. an in Siedlungen zu beobachten,⁴⁻⁹ wo sie noch späthallstattzeitliche Formen trägt. Massenhaft kommt diese Keramik in jüngeren latènezeitlichen Siedlungen und Oppida vor,¹¹ nur relativ wenige Funde stammen aus jungen Gräbern, hauptsächlich aus Brandgräbern. Die Verbreitungskarte dieser Keramik, die offenbar eines der spezifischen Merkmale der böhmischen Kelten zu sein scheint, zeigt, dass sich ihre dichteste Streuung ungefähr mit dem Gebiet der keltischen Flachgräberfelder in Böhmen deckt (Abb. 1), die meistens den Bojern zugeschrieben werden.²³ Aus diesem Gebiet sickert sie nach Südböhmen durch und in etwas geringerem Masse auch nach Mähren¹⁴⁻¹⁹ (Abb. 2: 1-9), doch ist sie ebenfalls auf niederösterreichischem Gebiet nördlich der Donau und auf dem Raum zwischen Wien und dem Neusiedler See anzutreffen^{20,21} (Abb. 1, Abb. 2: 10-12). Ein Teil der Funde ist bloss als ein Kontakt der böhmischen Kelten (Bojer) mit der Umgebung zu erklären (Eheschliessungen, Handel, kriegerische Ausfälle), ein Teil als ihr Vordringen nach Süden und die Schwerpunktverlagerung ihrer Macht nach Südböhmen im letzten Jh. v. u. Z.²⁵ und ein Teil dürfte etwa mit der in den Jahren 80-60 v. u. Z. vorausgesetzten Abwanderung der Bojer in das Donautal zusammenhängen.

Die auf der Karte eingetragenen Funde stammen allerdings nicht nur aus dieser Zeit. Einige (Schwadorf,²⁷ Bajč-Vlkanovo²⁸) sind älter, bereits aus dem II. Jh., hingegen gehört die Keramik aus dem Bratislavaer Töpferofen etwa sogar in die Anfänge des I. Jh. n. u. Z.³² Die Keramik der österreichischen Siedlungen gehört meistens dem I. Jh. v. u. Z. Ihre Formen stimmen mit den heimischen überein, doch wurden sie von Töpfern erzeugt, denen die böhmische Technik der Aufrauung der Gefässoberfläche eigen war. Die heimische Produktion dieser Gefässe ist am besten durch die Keramik aus den Bratislavaer Töpferöfen belegt.

Die grosse Zeitspanne schliesst die Möglichkeit aus, die verstreuten Funde der tiefgerauhten Keramik mit einem einzigen historischen Ereignis in Zusammenhang zu bringen. Die älteren Funde sprechen für enge Kontakte zwischen den böhmischen Kelten und dem norisch-pannonischen Donaugebiet, welche etwa dazu führten, dass später, im I. Jh. v. u. Z., ein Teil der Bojer aus Böhmen dorthin übersiedelte. Die Keramik aus dem Bratislavaer Töpferofen, die mit Formen aus der Endphase der Besiedlung des Oppidums in Hrazany und anderen böhmischen Funden von der Zeitwende sehr nahe verwandt ist, deutet an, dass es zu einem erneuten Zustrom aus Böhmen nach dem Angriff der Markomannen auf die Bojer kurz vor der Zeitwende gekommen sein musste.

Übersetzt von B. Nieburová

KELTSKÉ MINCE S LÝROVITÝM ZNAKOM NA SLOVENSKU

EVA KOLNÍKOVÁ

V posledných nálezoch keltských mincí zo Slovenska je niekoľko nových exemplárov s tzv. lýrovitým znakom. Sú to razby, ktoré napodobujú strieborné grécko-macedónske predlohy s hlavou Dia a jazdcom, majú na averze hlavu bez brady alebo s bradou, najčastejšie obrátenú vľavo, a na reverze koníka. Okrem uvedeného vyobrazenia, bežného takmer na všetkých barbarských napodobeninách východokeltskej oblasti, býva na reverze týchto mincí znak podobný lýre alebo lýrovitému kvetu. Práve tento spoločný znak dal podnet k pomenovaniu celej skupiny mincí. J. E i s n e r ich nazval "typ s dvoma laliami",¹ V. O n d r o u c h "laliový typ heraldický",² K. P i n k typ "mit Leierblume".³ Podobu tohto znaku pomerne dobre vystihol vo svojich prvých správach o nálezoch mincí zo Slovenska J. P e t r i k o v i c h,⁴ keď ho charakterizoval ako "nákres podobný tulipánu".

Pretože zastúpenie mincí s lýrovitým znakom v našich doterajších nálezoch bolo nepočetné - prevládal typ s lýrou nad koníkom a pod ním - uvedené pomenovania vyhovovali. Nové nálezy prispievajú však k obohateniu tejto skupiny mincí nielen čo do množstva a po stránke metrologickej, ale znamenajú hlavne rozšírenie jej typologickej náplne. Ukazuje sa, že lýrovitý znak býva kombinovaný na reverze mincí i s ďalšími znakmi. Práve na základe tejto kombinácie možno celú skupinu, pre ktorú za najpriliehavejšie považujeme označenie "mince s lýrovitým znakom", rozdeliť na jednotlivé typy. V našich doterajších nálezoch sa lýrovitý znak vyskytuje v spojení s jazdcom (typ I), s ďalšou lýrou (typ II), s hviezdou (typ III) a triskelom (typ IV). Do úvahy berieme pritom všetky mince s lýrovitým znakom nájdené na Slovensku, ako aj mince uvádzané v staršej literatúre bez udania náleziska. Na základe typologických a metrologických zhôd totiž predpokladáme, že pochádzajú tiež z nášho územia a nazdávame sa, že ide o analogickú situáciu, ako napr. pri minciach rímskych i mladších alebo iných archeologických nálezoch, ktoré sa v období pred prvou svetovou vojnou dostali spravidla do múzeí v Budapešti alebo vo Viedni. Rovnaký pôvod predpokladáme aj u typologický úplne zhodných nálezov zo susedných oblastí, a preto ich priraďujeme k jednotlivým typom.

Typ I - lýra-jazdec

Na averze je doľava obrátená hlava so zvlnenými vlasmi, s bradou (obr. 1: 2) alebo i bez brady (obr. 1: 1, 3). Na reverze je koník v behu, obrátený vľavo. Na ňom sedí jazdec, na hlave má prilbu s dlhým chocholom. Pod bruchom koníka je lýrovitý znak.

V doterajších nálezoch bol tento typ zastúpený jediným presne lokalizovaným exemplárom z Bratislavy. Novým nálezom je minca z Nitry, nádejná v laténskom objekte 36 pri výskume B. C h r o p o v s k é h o roku 1961 spolu s keltskou striebornou mincou typu Alkis a významným nálezom rímskeho aes grave.⁵

Zastúpenie mincí typu I je nasledovné:

Čís.	Miesto nálezu	Obr.	Druh	Váha g	Váhový priemer
1	Bratislava ⁶	1: 1	tetradrachma	10,26	11,39 g
2	Nitra	1: 2		11,59	
3	Džr (Sopron) ⁷	1: 3		11,52	
4	neznáme ⁸			12,10	
5	neznáme ⁹				

Obr. 1. Keltské mince typu lýra-jazdec.
1 - Bratislava, 2 - Nitra, 3 - neznáme nálezisko.

T y p II - lýra-lýra

Na averze mincí je doľava obrátená hlava so zvlínenými vlasmi, s hladkou bezbradou tvárou. Na reverze je ováľajúci koník vľavo. Nad chrbtom a pod brucho má lýrovitý znak. Pod nohami koníka je vybodkovaná línia (pozostatok perľovaného okraja?).

Medzi nové nálezy tu patria dve mince z Bánova, okr. Nové Zámky, zistené v detskom laténskom hrobe, porušujúcom údajne staršiu laténsku chatu.¹⁰

Obr. 2. Keltské mince typu lýra-lýra. 1, 2 - Bratislava-okolie; 3 - Púchov; 4 - Bystrička; 5, 6 - Bánov; 7, 8 - neznáme nálezisko; 9 - Breclav.

K typu II patria tieto nálezy:

Čís.	Miesto nálezu	Obr.	Druh	Váha g	Váhový priemer
1	Bánov	2: 5	tetradrachma	11,10	11,72 g
2	Bánov	2: 6		10,37	
3	Bratislava-okolie	2: 1		11,63	
4	Bratislava-okolie	2: 2		11,92	
5	Bratislava ¹¹			11,93	
6	Břeclav ¹²	2: 9		12,27	
7	Hystrička ¹³	2: 4		11,77	
8	Púchov ¹⁴	2: 3			
9	neznáme			11,95	
10	neznáme ¹⁵			12,10	
11	neznáme ¹⁶	2: 7		12,15	
12	neznáme ¹⁷	2: 8		11,81	

T y p III - lýra-hviezda

Líši sa od mincí predchádzajúcich typov vyobrazením: na averze je hlava muža mladšieho výrazu, obrátená vpravo, na reverze je koník so zdvihnutou prednou ľavou nohou, pod ktorou je Π. Nad koníkom je hviezda, a pod jeho bruchom lýrovitý znak, odlišný od prechádzajúcich typov. Pod nohami koníka je bodkovaná línia. Zatiaľ čo predchádzajúce dva typy sú zastúpené výlučne tetradrachmami, typ lýra-hviezda predstavujú iba drachmy. K. P i n k¹⁸ priraduje síce k tomuto typu i tetradrachmu s blízkym vyobrazením (obr. 3: 4), no určité typologické odlišnosti, ako i ojedinelosť tohto nálezu robia takéto určenie zatiaľ problematickým.

Obr. 3. Keltské mince typu lýra-hviezda.
1 - Hodejov; 2-4 - neznáme nálezisko.

Obr. 4. Keltské mince typu lýra-triskeles.
1 - Nitra. 2 - neznáme nálezisko.

V slovenských nálezoch je typ III zastúpený iba jedným presne lokalizovaným nálezom z Hodejova.¹⁹

Čís.	Miesto nálezu	Obr.	Druh	Váha g	Váhový priemer
1	Hodejov	3: 1	drachma	3,40	3,33 g
2	neznáme ²⁰	3: 3		3,39	
3	neznáme	3: 2		3,26	
4	neznáme ²¹			3,28	
5	neznáme ²²			3,44	
6	neznáme ²³			3,22	

Typ IV - lýra-triskeles

Patrí sem zatiaľ iba jediná presne lokalizovaná minca, zistená pri výskume B. Chropovského na hradisku pod Zoborom v Nitre r. 1961, v sektore III/C (z hĺbky 150 cm). Má veľmi ošúchaný, nerozoznateľný averz. Na reverze je doteraz v našich nálezoch barbarských mincí neznáma kombinácia lýry s triskelom. Lýrovitý znak je umiestnený pod bruhom cválajúceho koníka, triskeles je nad jeho chrbtom. Pod nohami je zasa vybodkovaná línia. Koník je obrátený vľavo.

Podobnú mincu sa nám nepodarilo zistiť ani v prístupnej literatúre. K. P i n k²⁴ uvádza mincu s takou istou kombináciou, ale bez náleziska (obr. 4: 2). Lýra je tu však nad chrbtom koníka, triskeles pod jeho bruhom. Celkove štýl vyobrazenia pripomína skôr mince typu III. Zatiaľ čo minca z Nitry váži 0,89 g, má táto minca 4,37 g.

Súčasne však K. P i n k²⁵ s odvolaním sa na katalóg La Tour 10047 uvádza mincu o váhe 1,5 g, ktorá má podľa jeho opisu (vyobrazenie neuvádza) na reverze koníka vľavo, nad ním triskeles a pod ním lýrovitý znak. Môžeme ju považovať za typologicky zhodnú s naším nálezom a priradiť ju do typu IV.

Malý počet drobných mincí v skupine s lýrovitým znakom i v nálezoch ostatných barbarských mincí nedovoľuje vyjadriť sa bližšie o ich vzťahu k vyšším nominálom.

Do typu IV. zaraďujeme zatiaľ iba dve mince:

Čís.	Miesto nálezu	Obr.	Druh	Váha g
1	Nitra	4: 1	?	0,85
2	neznáme			1,5

Z uvedeného prehľadu nálezov mincí s lýrovitým znakom zreteľne vyplýva, že napriek veľkému počtu mincí máme do činenia so skupinou, ktorá je nápadná typologickou i metrologickou variabilitou.

Ako už bolo uvedené, napodobujú mince s lýrovitým znakom, ako väčšina východokeltských razieb, grécko-macedónske predlohy, strieborné tetradrachmy Filipa II. Macedónskeho (359-336 pred n. l.), alebo, ako sa súdi podľa bezbradej tváre na averze, tetradrachmy paeonského kráľa Patraosa (okolo r. 340-315 pred n. l.).²⁶ Mince I., II. a IV. typu sú typologicky takmer jednotné, líšia sa len rozdielmi v kombinácii lýrovitého znaku. Značne odlišný typ III už K. P i n k vyčleňoval z rámca napodobenín grécko-macedónskych vzorov ako "samostatný typ" a spájal ho s "priamymi gréckymi vplyvmi".²⁷

I keď ide o typologicky veľmi príbuzné razby, nemožno konštatovať úplnú jednotnosť celej skupiny, na základe ktorej by sa mohlo hovoriť o mincovej sérii s nižšími nominálmi. Všetky nálezy sme teda do jednej skupiny zhrnuli predovšetkým na základe formálneho hľadiska, podľa ich charakteristického označenia lýrovitým znakom. Typologicky aj metrologicky príbuzné razby sme zatriedili do jednotlivých typov. Nové nálezy mincí s lýrovitým znakom môžu priniesť ďalšie obohatenie celej skupiny, preto nemožno uvedený počet typov pokladať za konečný.

Geografické rozmiestenie mincí s lýrovitým znakom (pozri obr. 6) ukazuje, že sa ich výskyt koncentruje prevažne na juhozápadné Slovensko. Nazdávame sa, že lýrovitý znak a jeho použitie v rôznej kombinácii môže zvyrazňovať určité miestne označenie, ak nechceme hovoriť priamo o označení jednotlivých mincových dielní. Takýto predpoklad je v zhode s názormi, ktoré veľký počet rôznych typov vo východo-keltskej oblasti spájajú s činnosťou viacerých mincových dielní, pracujúcich pre určité vymedzené územia.²⁸ Možno predpokladať, že jednotlivé znaky umiestené na reverze našich mincí, o funkcii ktorých existujú rôzne názory, neboli len prostým výzdobným prvkom, zaplňujúcim voľnú plochu na minci,²⁹ ale okrem lokálneho rozlišovacieho významu mohli skrývať aj nejakú podstatu kultového rázu.

V tomto smere je pozoruhodné, že lýrovitý znak nachádza uplatnenie i na minciach pochádzajúcich z území mimo Slovenska, typologicky však od našich nálezov odlišných. Sú to napr. mince tzv. sriemskej skupiny, kde je lýra kombinovaná s kolieskom (obr. 5: 1, 4). Priemerná váha tetradrachiem je 11,1 g.³⁰

M. D e s s e w f f y³¹ uvádza tetradrachmu, na ktorej je lýrovitý znak umiestený za chrbtom jazdca na koni; váha 13,10 g (obr. 5: 5).

Obr. 5. Lýrovitý znak na minciach rôznych typov.

Lýrovitý znak býva aj na minciach, ktoré majú za chrbtom jazdca znak Π. Umiestnený je tu pod nohami ováľajúceho koníka (obr. 5: 2). Priemerná váha tetradrachiem je 12,8 g.³²

Na reverze zlatého štvrtstatéra Virodunov je lýrovitý znak pod koníkom, nad ním je koliesko.³³

Pozoruhodná je malá minca, uvádzaná K. P i n k o m³⁴ bez náleziska, štýlove takmer zhodná s našim typom III, avšak pre odlišnosť tvaru lýrovitého znaku a jeho jedinečnosť sme ju zatiaľ k uvedenému typu nezaraďili (obr. 5: 3).

Spomenuté skutočnosti nútia nás znova konštatovať, že lýrovitý znak - tento v laténskom umení obľúbený a často používaný motív³⁵ - našiel široké uplatnenie

i v keltskom mincovníctve. Spolu s inými, rovnako bežnými prvkami v keltskom umeleckom prejave, ako je napr. triskales (použitý pri výzdobe náramkov, nánožíkov, mečov, kotlíkov, konských postrojov),³⁶ nadobudol však v mincovníctve iný, presne určený význam.

Preto treba jednoznačne odmietnuť snahu V. O n d r o u c h a, hľadať k minciam s lýrovitým znakom analógie v rímskom republikánskom mincovníctve, v razbách rodu Calpurniovcov. Široký výskyt lýrovitého motívu v domácom prostredí, ako i jeho kombinácia s ďalšími znakmi, robí pokus spomenutého autora vidieť v dvoch združených laliách v spojení s "koňom v bleskovom trysku" symbolickú mincovú značku blesku, prevzatú z calpurniovských razieb z r. 89, neopodstatneným.³⁷ Ako vyplynie z ďalšieho, názor V. O n d r o u c h a nemožno prijať ani z dôvodov chronologických.

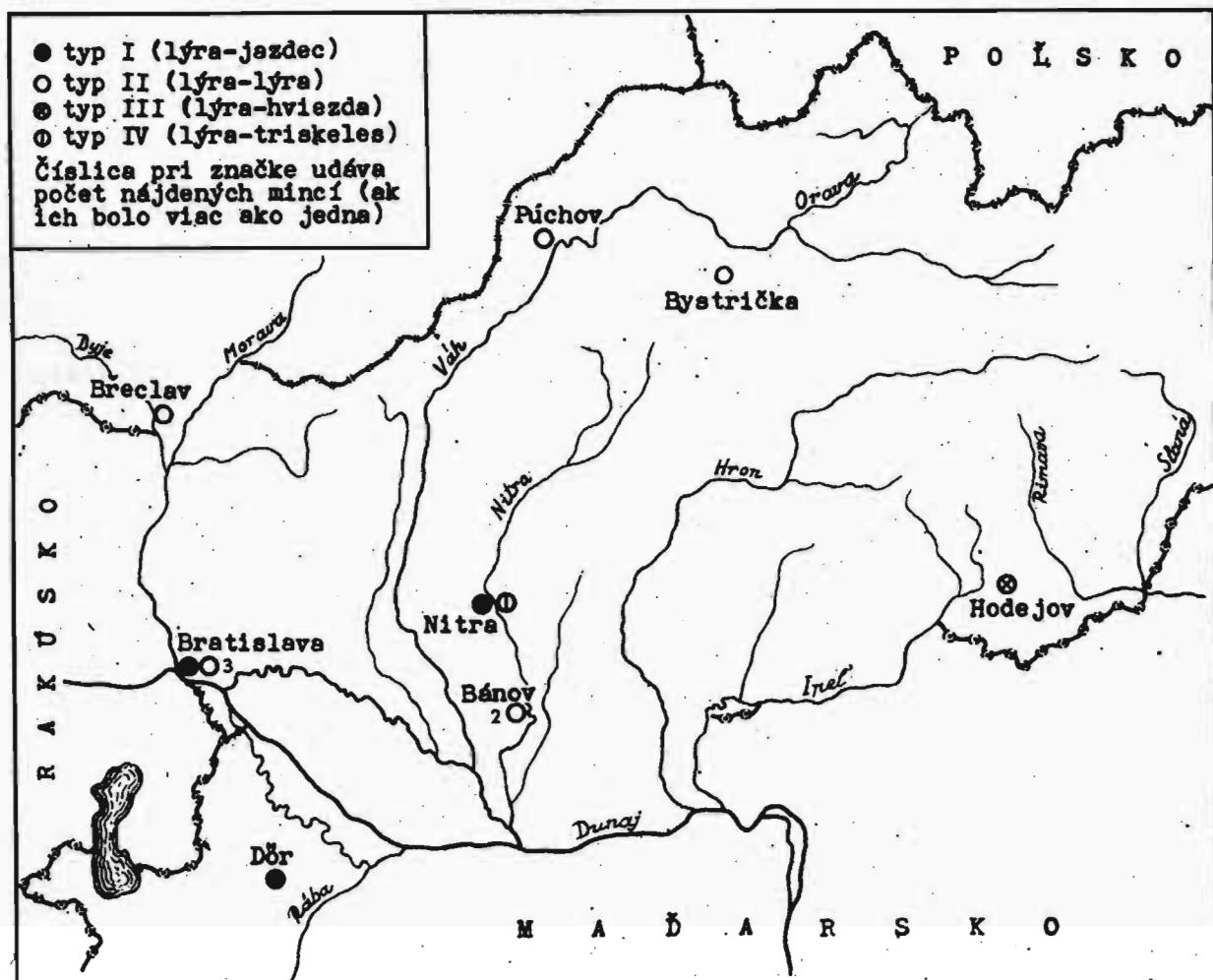
Po stránke metrologickej pozostávajú mince s lýrovitým znakom z tetradrachiem, drachiem a bližšie nezaradených drobných mincí. Priemerná váha tetradrachiem (typ I a II) je 11,63 g (15 kusov); drachmy (typ III) majú priemernú váhu 3,33 g (6 kusov). Grécko-macedónska tetradrachma, ktorú Kelti prevažne napodobovali, vážila však okolo 14 g. Barbarské kmene, napodobujúce macedónske mince, nedodržiavali váhu predlôh (nedostatok kovu, nedokonalosť foriem?), pravdepodobne sa o to vo svojej začínajúcej mincovej činnosti ani nesnažili. Dokazujú to i nálezy ostatných barbarských mincí z nášho územia, vyznačujúce sa veľkou rozmanitosťou typov. Ich nižšia váha súvisí zaiste aj s ich pokročilejším stupňom barbarizácie.

Z doterajších nálezov keltských mincí vyplýva, a skupina s lýrovitým znakom to tiež potvrdzuje, že na našom území v počiatočnom barbarského mincovania nedochádza v rámci jednotlivých typov k pravidelnému vydávaniu nižších nominálov, ktoré by poukazovali na existenciu dokonalejšieho mincového systému. Pritom je nápadné, že zatiaľ čo na Slovensku sú nálezy drobných mincí zriedkavosťou, nachádzajú sa na území Dácie v nálezoch barbarských napodobenín okrem tetradrachiem aj didrachmy (3,65-10 g), drachmy (2,88-3,65 g) a hemidrachmy (2,40-2,98 g).³⁸ Uvedená skutočnosť súvisí pravdepodobne jednak s odlišnosťou predchádzajúceho vývoja oboch oblastí, jednak s bezprostrednou blízkosťou Dácie k územiu s vyspelým mincovníctvom.

Na druhej strane je pozoruhodné, že mincová činnosť českých a moravských Keltov vyvíjala sa úplne odlišným smerom. Začiatky cielavedomého mincového systému zlatých statérov a ich čiastkových jednotiek datujú sa do prvej polovice II. stor.³⁹

Rozbor mincí s lýrovitým znakom a ich porovnanie s ostatnými, z územia Slovenska pochádzajúcimi typmi, vrhá určité svetlo na barbarské mincovanie u nás vôbec. Nejednotnosť vyobrazení u jednotlivých typov, nedostatok presnejšieho mincového systému, sporadická razba drobných mincí, náhodilé vyberanie predlôh, i keď s prevládajúcou orientáciou na grécko-macedónske mincovníctvo, upevňuje nás v predpoklade, že ide o začiatky mincovej činnosti slovenských Keltov.

Možno predpokladať, že už v období prevládajúcej naturálnej výmeny⁴⁰ doohádzalo u stredodunajských Keltov, v snahe vyrovnáť sa susedom alebo pod vplyvom vzrastajúcej obchodnej činnosti, k razeniu vlastných mincí. Značná rozmanitosť v typoch alebo jednotlivých znakoch na minciach zdá sa byť dôkazom snahy odlišovať ich od mincí iných keltských oblastí alebo mincových dielní. Možno však predpokladať, že popri tom prúdi do stredného Podunajska naďalej i hodnotná macedónska minca a dostávajú sa sem aj barbarské napodobeniny zo susedných území.

Obr. 6. Náleziská keltských mincí s lýrovitým znakom.

Pri chronologickom zaradení mincí s lýrovitým znakom, berúc do úvahy uvedené skutočnosti predpokladáme, že patria do staršej fázy barbarského mincovania.

Zásadným príspevkom k datovaniu tejto skupiny mincí je nález tetradrachmy typu lýra-jazdec v Nitre, v laténskom objekte 36 spolu s unikátnym nálezom rímskeho aes grave a striebornou osminkou typu Alkis. Ich uloženia v laténskom objekte predpokladáme v prvej polovici II. stor. pred n. l., čo súčasne považujeme za terminus ad quem pre mincu typu lýra-jazdec.⁴¹

Vychádzajú z uvedených skutočností a prihliadajú na "celkovú hospodársko-spoločenskú situáciu v dobe stredoeurópskej koncentrácie, konsolidácie a hospodársko-spoločenského prerodu", začínajúcej podľa J. F i l l i p a okolo r. 250 pred n. l.,⁴² keď "výrobná činnosť sa stále zvyšuje, neskôr v niektorých úsekoch výroby vyvrchodzuje až v majstrovskú virtuoziu, hľadanie nových zdrojov a základní, rozvinutú obchodnú činnosť",⁴³ predpokladáme, že do tohto obdobia, do druhej polovice alebo ku koncu III. stor., môžeme datovať i začiatky keltského mincovania na území dnešného Slovenska. Tento predpoklad vyslovili už J. E i s n e r⁴⁴ a V. O n d r o u c h;⁴⁵ pre územie Dácie sa k takejto chronológii prikláňajú i rumunskí bádatelia.⁴⁶ Sú to však názory značne odlišné od záverov K. P i n k a,⁴⁷ ktorý datuje začiatky mincovania vo východokeltskom území do polovice II. stor., vychádzajú z dátá bitky pri Pydne roku 168, ktorá bola podľa neho historickým medzníkom pre macedónsku ríšu i pre jej mincovanie,

Rozborom mincí s lýrovitým znakom pokúsili sme sa o vymedzenie jednej z početných skupín a typov barbarských mincí zo Slovenska. Zároveň nám išlo aj o načrtnutie niektorých problémov, súvisiacich so začiatkami mincovania Kelto na našom území. Definitívnu odpoveď na nadhodené otázky môžu priniesť ďalšie nové nálezy mincí a ich konfrontácia s archeologickým materiálom.

P O Z N Á M K Y

- 1 E i s n e r J., Mince tzv. barbarské na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, Numismatický časopis československý 3, 1927, 21.
- 2 O n d r o u c h V., Mince Kelto a Dáko-Getov na Slovensku, Moravské numismatické zprávy 8, 1961, 12.
- 3 P i n k K., Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn, Budapest 1939, 90-92.
- 4 P e t r i k o v i c h J., Keltické mince v Uhorsku, SMSS VIII, 1903, 92.
- 5 Za poskytnutie nálezov z Nitry na publikovanie ďakujem B. C h r o p o v s k é m u. Bližšie zhodnotenie spolu s nimi nájdených mincí pozri: K o l n í k o v á E., Keltská strieborná minca typu Alkis z Nitry, Numismatické listy XVIII, 1963, 129-132; t á i s t á, Nález rímskeho aes grave s keltskými mincami v Nitre, SLA XII, 1964, 391-408.
- 6 P i n k K., Die Münzprägung, 92; O n d r o u c h V., Nálezy keltských, antiokých a byzantských mincí na Slovensku, Bratislava 1964, s. 40, č. 45.
- 7 P i n k K., Die Münzprägung, 92.
- 8 Tamže, 92, obr. 398, uloženie: Viedeň.
- 9 Tamže, 92, s odvolaním na C a h n 49, 181.
- 10 Bližšie zhodnotenie prináša J. P a v ú k, Osídlenie z doby laténskej a rímskej v Bánove na Slovensku, AR XVI, 1964, 323-336.
- 11 Údaje o váhe mincí č. 3 a 4 sa u M. D e s s e w f f y h o (Barbár pénzei, Budapest 1910, 11) a K. P i n k a (Die Münzprägung, 92) líšia. Udvám váhu zo staršej literatúry (M. D e s s e w f f y). Pozri k tomu O n d r o u c h V., Nálezy, s. 39, č. 44. Minca č. 5 - tamže, s. 40, č. 46.
- 12 P i n k K., Die Münzprägung, 92, obr. 396, uloženie: Viedeň; Břeclav tu uvádzaná ako Lundenburg,
- 13 P e t r i k o v i c h J., Keltické mince, 93, obr. 3. O n d r o u c h V., Nálezy, s. 40, č. 48.
- 14 O n d r o u c h V., Mince Kelto, 27, katalóg č. 47, tab. III, 5; tu i ďalšia literatúra.
- 15 P i n k K., Die Münzprägung, 92, minca č. 9 a 10. Uloženie: Budapešť.
- 16 D e s s e w f f y M., Barbár pénzei, 110; P i n k K., Die Münzprägung, 92.
- 17 P i n k K., l. o., 92, obr. 397.
- 18 Tamže, obr. 395.
- 19 K o l n í k o v á E., Niekoľko poznámok k novým nálezom keltských mincí na Slovensku, ŠZ AÚSAV 11, 1963, 31, 32.
- 20 P i n k K., Die Münzprägung, 91, obr. 389. Uloženie: Viedeň.
- 21 Mince č. 3 a 4 - tamže. Uloženie: Budapešť.
- 22 D e s s e w f f y M., Barbár pénzei, obr. 113; P i n k K., Die Münzprägung, 91.

- 23 P i n k K., l. c., podľa La Tour 10037.
- 24 Tamže, 91, obr. 388.
- 25 Tamže, 91.
- 26 E i s n e r J., Mince tzv. barbarské, 5; O n d r o u c h V., Mince Keltov, 11.
- 27 P i n k K., Die Münzprägung, 105.
- 28 Tamže, 23, 105; W i n k l e r o v á J., O mincích Dáků a Gétů, Numismatický sborník V, 1958, 13; P r e d a C., Probleme de numismatică geto-dacică, Studii și cercetări de numismatică III, 43-79; ruské resumé, 76; K e r é n y i A., Gruppierung der Barbarenmünzen Transdanubiens, Folia Archaeologica XI, 1959, 48.
- 29 Pozri k tomu F i l l i p J., Keltové ve střední Evropě, Praha 1956, 244.
- 30 P i n k K., Die Münzprägung, 66, obr. 211, 212.
- 31 D e s s e w f f y M., Barbár pénzei, č. 1183.
- 32 P i n k K., Die Münzprägung, 90, obr. 384; M. D e s s e w f f y (l. c., č. 1196) uvádza takúto minou z okolia Miskolca.
- 33 B e h r e n s G., Keltische Goldmünzen, Mainz 1955, tab. 10: 6.
- 34 P i n k K., Die Münzprägung, 91, č. 390.
- 35 J a c o b s t h a l P., Early Celtic Art I-III, Oxford 1944, 84-86. J. F i l l i p (Keltové, 187) ho nazýva "motív esovitej lýry" a uvádza jeho časový rozsah od IV. stor. až po výskyt na nálezoch mladšieho rázu.
- 36 F i l l i p J., Keltové, 245; u nás napr. výzdoba meča z Drne: B a l a š a G., Mladohalštatské a keltské pohrebisko v Drni, AR VI, 1963, 687-693, obr. 227.
- 37 O n d r o u c h V., Mince Keltov, 12.
- 38 W i n k l e r o v á J., O mincích, 13.
- 39 C a s t e l i n K., Keltské duhovky v Čechách, NL X, 1955, 40; t e n i s t ý, Drobné keltské mince typu Alkis, NL XI, 1956, 130; t e n i s t ý, Zur Chronologie des keltischen Münzwesens in Mitteleuropa, Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 12, 1962, 203; pozri však k tomu poslednú zmienku K. C a s t e l i n a v recenzii: Map of Southern Britain in the Iron Age, Wessington Surrey 1962 - v NL XVIII, 1963, 26.
- 40 Pozri k tomu W i n k l e r o v á J., O mincích Dáků a Gétů, 8; P l e i n e r R., Slovanské sekerovité hřivny, SLA IX, 1961, 440.
- 41 Pozri pozn. 5.
- 42 F i l l i p J., Keltové, 289,
- 43 Tamže, 290.
- 44 E i s n e r J., Mince tzv. barbarské, 2 - okolo r. 300.
- 45 O n d r o u c h V., Mince Keltov, 6 - do prvej polovice alebo na začiatok III. stor.
- 46 W i n k l e r o v á J., O mincích Dáků a Gétů, 12; F l o c a O., Tezaurul monetar de la Cugir, Studii și cercetări de numismatică II, 1958, ruské resumé, 108; P r e d a C., Probleme de numismatică geto-dacică, 43-79.
- 47 P i n k K., Die Münzprägung, 121.

KELTISCHE MÜNZEN MIT LEIERZEICHEN AUS DER SLOWAKEI

EVA KOLNÍKOVÁ

Innerhalb der letzten Funde keltischer Münzen aus der Slowakei werden mehrere neue Exemplare mit sogenanntem Leierzeichen verzeichnet. Es sind Prägungen, welche die silbernen griechisch-makedonischen Vorlagen mit dem Zeus-Kopf und einem Reiter nachahmen. Auf dem Avers ist ein Kopf mit Bart oder auch ohne Bart dargestellt, am häufigsten nach links gewendet, und auf dem Revers ist ein sprengendes Pferd. Ausser dem angeführten Münzbild, das fast auf allen barbarischen Nachahmungen des ostkeltischen Bereiches gebräuchlich ist, pflegt auf dem Revers dieser Münzen ein Zeichen zu sein, das einer Leier oder einer Leierblume ähnelt. Gerade dieses gemeinsame Zeichen gab die Anregung zur Benennung dieser ganzen Münzgruppe. J. E i s n e r nannte sie "Typ mit zwei Lilien",¹ V. O n d r o u c h "heraldischer Lillientyp",² K. P i n k Typ mit "Leierblume".³ J. P e t r i k o v i c h⁴ charakterisierte dieses Zeichen in seinen ersten Berichten über Münzfunde aus der Slowakei als eine "tulpenähnliche Zeichnung".

Die zahlenmässige Vertretung der Münzen mit Leierzeichen war in den bisherigen slowakischen Funden nur geringfügig; vorherrschend war der Typ mit Leier über dem Pferd und unter ihm, die angeführten Benennungen entsprachen somit. Da jedoch die neuen Funde gezeigt haben, dass das Leierzeichen auch noch mit weiteren Motiven kombiniert zu sein pflegt, hält es die Autorin für angebracht, die ganze Gruppe als "Münzen mit Leierzeichen" zu nennen und sie nach der jeweiligen Kombination des Leierzeichens mit den weiteren Motiven in folgende Typen aufzugliedern: Typ I - Leier-Reiter (Abb. 1: 1-3), Typ II - Leier-Leier (Abb. 2: 1-9), Typ III - Leier-Stern (Abb. 3: 1-3) und Typ IV - Leier-Triskeles (Abb. 4: 1). Den einzelnen Typen weist sie alle Münzen mit Leierzeichen aus der Slowakei zu, ebenfalls jene, die in der älteren Literatur ohne Fundortangabe angeführt sind. Auf Grundlage typologischer und metrologischer Übereinstimmungen nimmt sie nämlich an, dass sie auch aus diesem Gebiet stammen. Sie reiht gleichfalls typologisch übereinstimmende Münzen aus nichtslowakischem Gebiet hierher.

Obwohl es sich um typologisch recht verwandte Prägungen handelt, kann trotzdem keine solch vollkommene Einheitlichkeit der ganzen Gruppe konstatiert werden, auf Grundlage welcher über eine Münzreihe mit niedrigeren Nominalen gesprochen werden könnte. Bei der Zusammenfassung aller Funde zu einer Gruppe ging die Autorin insbesondere nur vom formalen Gesichtspunkte aus, von ihrer charakteristischen Signierung mit dem Leierzeichen.

Die geographische Streuung der auf beigefügter Karte (Abb. 6) eingetragenen Fundstellen von Münzen mit Leierzeichen zeugt von ihrer Konzentration überwiegend auf südwestslowakischem Gebiet.

Bei der Interpretierung der Bedeutung des Leierzeichens und der weiteren verwendeten Motive vertritt die Autorin dieselbe Ansicht mit jenen Forschern, welche die einzelnen barbarischen Münztypen mit bestimmten umgrenzten Gebieten, eventuell mit der Tätigkeit einzelner Münzprägestätten in Zusammenhang bringen.²⁸ Das Leierzeichen und die mit ihm kombinierten Motive, die im heimischen keltischen Milieu nicht nur auf Münzen, sondern überhaupt auch in der latènezeitlichen Kunst-

Ausserung zur Geltung kommen, betrachtet sie als ein Element, das im Münzwesen eine bestimmte lokale unterscheidende Bedeutung hat. Auch seine kultische Bedeutung hält sie nicht für ausgeschlossen. Sie lehnt jedoch jene Interpretierung ab, nach welcher diese Motive lediglich als pures Mittel zur Ausschmückung und Ausfüllung der freien Fläche auf den Münzen betrachtet wird. Genauso stimmt sie nicht der Ansicht V. O n d r o u c h s bei, der bei der Deutung des Leierzeichens Analogien in den römischen republikanischen Prägungen des Geschlechtes der Calpurnia aus dem Jahre 89 sucht.³⁷

In metrologischer Hinsicht ist die Gruppe der Münzen mit Leierzeichen aus Tetradrachmen, Drachmen und auch Kleinmünzen, deren nähere Aufgliederung bisher nicht durchgeführt worden ist, zusammengesetzt. Das durchschnittliche Gewicht beträgt bei den Tetradrachmen (Typ I und II) 11,63 g (15 Stück) und bei den Drachmen (Typ III) 3,33 g (6 Stück). Die griechisch-makedonische Tetradrachme, welche die Kelten auf slowakischem Gebiet überwiegend nachgeahmt haben, wog jedoch rund 14 g. Die barbarischen Stämme, welche die makedonischen Münzen nachahmten, haben das Gewicht der Vorlagen nicht eingehalten (ob aus Metallmangel oder Unvollkommenheit der Formen?), wahrscheinlich haben sie sich in ihrer beginnenden Münztätigkeit gar nicht einmal darum bemüht. Dies belegen auch die übrigen Funde von barbarischen, durch eine Vielfalt der Typen sich auszeichnenden Münzen aus der Slowakei. Ihr geringeres Gewicht hängt wahrscheinlich auch mit der fortgeschrittenen Stufe ihrer Barbarisierung zusammen.

Die Analyse der Münzen mit Leierzeichen und ihr Vergleich mit den übrigen aus slowakischem Gebiet stammenden Typen beleuchtet gewissermassen überhaupt auch die barbarische Münzprägung des ostkeltischen Bereiches. Die Uneinheitlichkeit innerhalb der Münzbilder bei den einzelnen Typen, der Mangel an einem präziseren Münzsystem, die sporadische Prägung von Kleinmünzen, die zufallsbedingte Auswahl der Vorlagen, wenn auch mit vorherrschender Orientierung zum griechisch-makedonischen Münzwesen, dies alles führt die Autorin zwingend zu der Feststellung, dass es sich um die Anfänge der Münztätigkeit bei den auf slowakischem Gebiet siedelnden Kelten handelt.

Die Autorin setzt voraus, dass es bereits im Zeitabschnitt des vorherrschenden Naturalaustausches⁴⁰ bei den mitteldanubischen Kelten aus dem Bestreben heraus, den Nachbarn gleichzukommen oder unter dem Einfluss der sich entfaltenden Handelstätigkeit zur Prägung eigener Münzen gekommen ist. Die beachtliche Mannigfaltigkeit der Typen oder der einzelnen Münzzeichen scheint ihrer Ansicht nach ein Beleg für die Bestrebungen zu sein, sie von den Münzen anderer keltischer Bereiche oder Münzstätten zu unterscheiden. Sie nimmt jedoch an, dass daneben auch die wertvolle makedonische Münze weiterhin in das mittlere Donaugebiet strömt und ebenfalls die barbarischen Nachahmungen aus den Nachbarländern hierher gelangen.

Die Anfänge der barbarischen Münzprägung in der Slowakei datiert die Autorin in die zweite Hälfte oder an den Anfang des III. Jahrhunderts vor unserer Zeitrechnung in Übereinstimmung mit den Ansichten anderer Forscher über die keltische Münzprägung in der Slowakei,^{44,45} doch geht sie dabei auch von der allgemeinen wirtschaftlich-gesellschaftlichen Situation in der Mitte des III. Jahrhunderts aus, die durch archäologische Funde gegeben ist.^{42,43} Im Widerspruch steht sie jedoch auf diese Weise mit der Datierung der Anfänge des ostkeltischen Münzwesens nach K. P i n k, der sie in die Mitte des II. Jahrhunderts datiert.⁴⁷

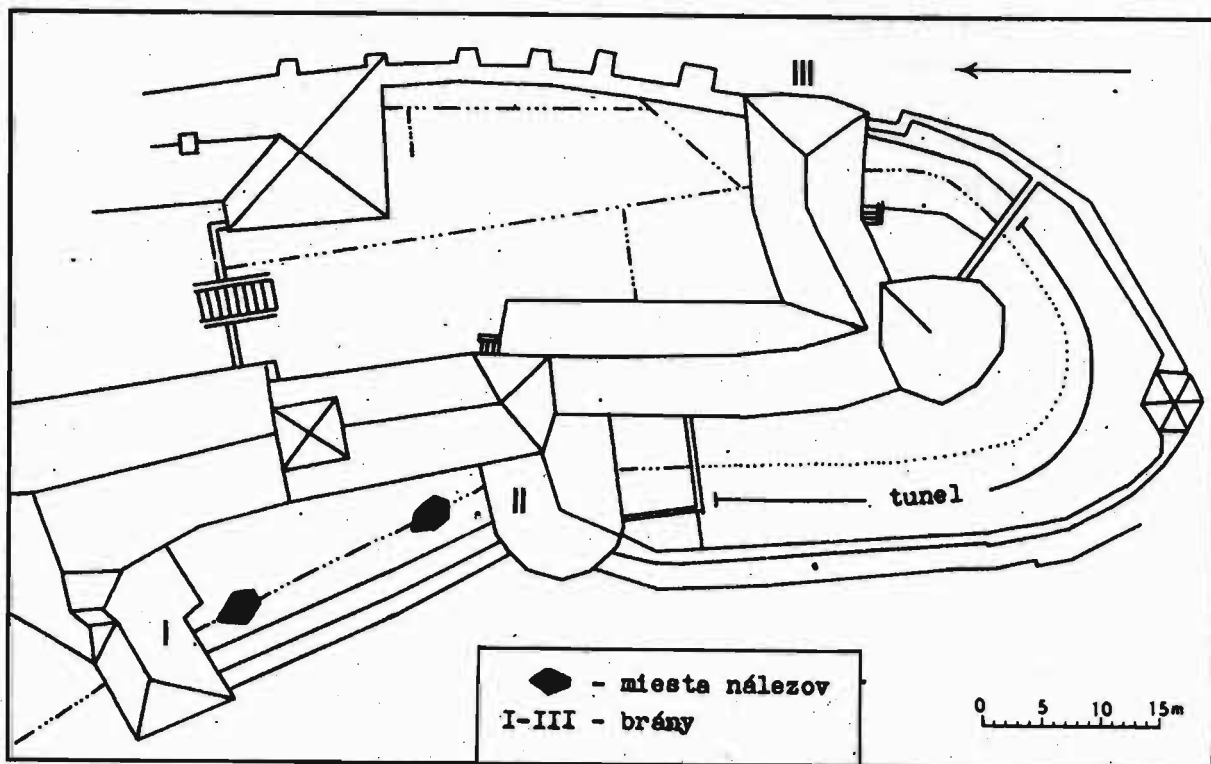
Die Gruppe der Münzen mit Leierzeichen weist die Autorin in die ältere Phase der barbarischen Münzprägung. Als schwerwiegenden Beitrag zur Datierung dieser

Gruppe betrachtet sie den Fundverband der Münzen aus der latènezeitlichen Hütte 36 in Nitra, in welchem eine Münze des Typs Leier-Reiter zusammen mit dem Unikatfund eines römischen Aes grave und einem Silberachtel vom Typ Aikis vergesellschaftet war.⁵ Ihre gemeinsame Unterbringung in das latènezeitliche Objekt setzt die Autorin in der ersten Hälfte des II. Jahrhunderts vor unserer Zeit voraus, welche Zeit sie zugleich als Terminus ad quem für die Münze des Typs Leier-Reiter betrachtet.

Mit der Analyse der Münzen mit Leierzeichen versuchte die Autorin eine Herausarbeitung einer von den zahlreichen Gruppen und Typen der barbarischen Münzen aus slowakischem Gebiet. Gleichzeitig ging es ihr jedoch auch darum, manche Probleme anzudeuten, die mit den Anfängen der Münzprägung bei den Kelten auf diesem Gebiet zusammenhängen. Eine definitive Antwort auf die angeschnittenen Fragen werden weitere Neufunde von Münzen und deren Konfrontation mit archäologischem Material liefern können.

Übersetzt von B. Nieburová

Obr. 1. Oravský Podzámok, okres Dolný Kubín. Situačný náčrt časti obce s vyznačením púchovského sídliska i náleziska pri čistiacej stanici.

Obr. 2. Oravský Podzámok.
Situačný náčrt časti Oravského hradu s náleziskami.

sa na malé sondy, ktoré sa neskôr využili ako jamy pre ovocné stromy. Odtiaľto získaný materiál zachoval sa v zbierkach Oravského múzea na hrade (inv. č. 1413, 1535-1544).³

V 19 sondách s rozmermi približne 100 x 150 cm, hlbokých 100-160 cm, striedal sa materiál lužických žiarových hrobov s púchovským. Z tohto priestoru pochádza aj nález kamennej sekerky (obr. 4: 5). Do hĺbky 20-40 cm siahala obyčajne ornica, hlbšie (35-45 cm) nasledovala vrstva hlíny a na jej spodnej hranici koncentrovali sa úlomky kameňov, zvyšky uhlíkov, drobné kosti a malé hrudky do červena prepálenej hlíny. Pod tým bola vrstva plochých, často opálených pieskovcových kameňov, poukladaných na štrkovito-hlinitom podklade.

V sonde I (1 x 1,3 m) v hĺbke 46 cm bola popolnica stlačená kameňom. Hrob bez keramiky odkryli v sonde II; išlo o zvyšky nezhoreného uhlia s drobnými kosťami a prepálenou hlinou, uložené medzi dva klinovite zasadené ploché kamene. Iný hrob bol v sonde VI, kde v hĺbke 70 cm pod povrchom bola popolnica prikrytá a stlačená tromi kameňmi. V hĺbke asi 60 cm bol okrajový črep hlinenej zásobnice (inv. č. 1535) a železný hrot. V sonde XI našiel sa zlomok profilovaného ucha (inv. č. 1539), ktorý možno priradiť k púchovským nálezom. Zo sondy XIII pochádza profilovaný okraj stredovekej nádoby (inv. č. 1545), zlomok okraja z hrnca púchovského typu, zdobený dvoma ryhami a radom vpichov (inv. č. 1537), zrnitý črep s ryhovaním (inv. č. 1536), malý čierny zlomok s vlnovkou a ryhou (inv. č. 1538), okrajový zlomok z vázovitej nádoby (inv. č. 1541), malý črep s von vyhnutým okrajom (inv. č. 1543), črep z okraja s výčnelkom (inv. č. 1404), ryhovaný zlomok (inv. č. 1544) a okrajový zlomok (inv. č. 1542). Z tohoto výkopu získané nálezy pod inv. č. 1536, 1537, 1541-1543 patria k inventáru púchovskej kultúry.

V sonde XIV našla sa v hĺbke 70 cm rozbitá veľká sudovitá zásobníca; má dovnútra zahnuté ústie, pod okrajom rad trojuholníkových vpichov a dookola idúcu ryhu; pri rekonštrukcii bola čiastočne doplnená; predstavuje charakteristický typ zásobnice púchovského typu; v 44 cm, $\varnothing$ ústia 28 cm (inv. č. 1413, obr. 4: 14).

II. VÝSKUM PRI ČISTIACEJ STANICI ROKU 1956

Najviac nálezov púchovskej keramiky zistilo sa roku 1956 počas stavby čistiacej stanice na samom úpätí hradnej vyvýšeniny pri soche sv. Jána. Zemný výkop (2 x 2,2 m) siahal do hĺbky 285 cm. V jeho profile dala sa rozpoznať 70 cm silná vrstva planírky, pod ňou 40 cm vrstva štrkovitého humusu a v hĺbke 110 cm začínala sa kultúrna vrstva s nálezmi. V južnom rohu ležali početné kamene bez zvláštneho usporiadania; niektoré z nich boli opracované a zrejme sa používali ako žarnovy (inv. č. 1502). Iné kamene boli do červena prepálené (inv. č. 1500) alebo zadymené od ohňa. Medzi nimi ležali nezhorené uhlíky a črepy. Zlomky keramiky boli v kultúrnej vrstve západného rohu výkopu, kým v severovýchodnej polovici výkopu nálezy neboli. Zdá sa, že ide o nevýraznú časť obytného objektu, ktorý nadväzuje na ostatné sídlisko, rozprestierajúce sa po oboch stranách potoka.

Pomerne malý výkop poskytoval početný zlomkovitý materiál púchovskej keramiky. Ďalej sa nekopalo a ostatný priestor zostal nepreskúmaný.

Opis nálezov (výber):

1. Masívny črep zo sudovitej zásobnice s profilovaným silným okrajom, pod ktorým je rad pozdĺžnych vpichov, na vydutí sú dva rady viacnásobnej vlnovky a jednou zvlnenou líniou (inv. č. 1503, obr. 4: 13).

2. Niekoľko črepov z plytkej rozmernej misy (pekáča) s nízkym okrajom a hrubým dnom, vyrobenej z hlíny, vypálenej do červena, s hrubými zrnami piesku (inv. č. 1504, obr. 5: 1).

3. Niekoľko črepov z plytkej rozmernej misy (pekáča) s tenkými stenami a nízkym okrajom; je z jemne plavenej hlíny hnedej farby s prechodmi do čiernej (inv. č. 1494, obr. 5: 2).

4. Hlinený, do červena vypálený praslen; v 32 mm, $\varnothing$ 48 mm (inv. č. 1459).

5. Malý nesymetrický hlinený praslen; v 19 mm, $\varnothing$ 31 mm (inv. č. 1460, obr. 5: 3).

6. Opracovaný zlomok parohoviny; d 50 mm (inv. č. 1458).

7. Časť dna a steny laténskej vazy z jemnej hlíny hnedošedej farby (inv. č. 1480).

8. Okrajový črep z kvetináčovitej nádoby s ryhami po modelovaní na vnútornej strane (inv. č. 1481).

9. Črep zo zosilneného ústia veľkej nádoby so zaobleným okrajom (inv. č. 1483).

10. Črep z ústia nádoby so šikmo von zrezaným okrajom (inv. č. 1484, obr. 5: 4).

11. Okrajový zlomok s radom jamiek vtlačených prstami (inv. č. 1466).

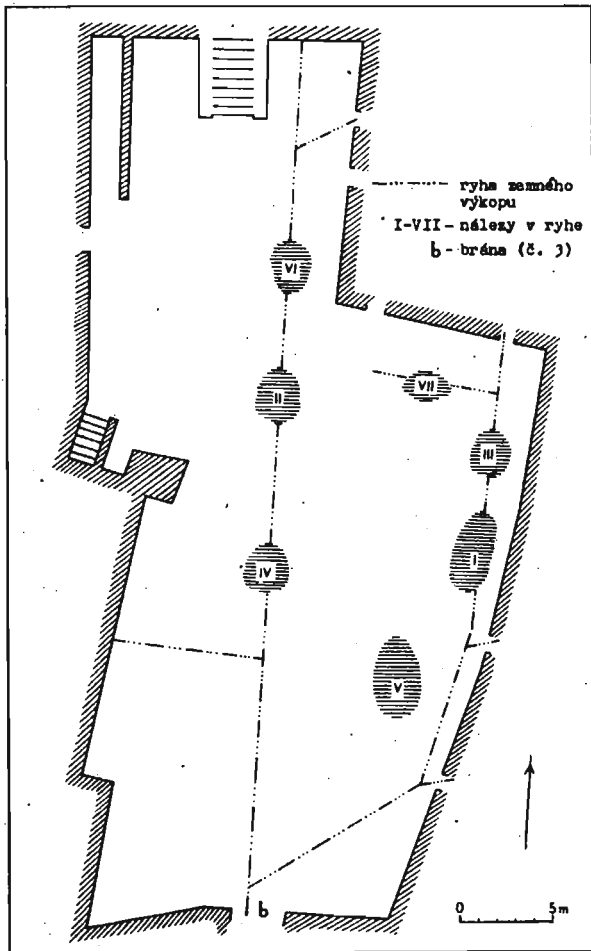
12. Črep s dookola ryhovaným okrajom (inv. č. 1465).

13. Okrajový črep s dovnútra vtiahnutým ústím, zvonku ryhovaný (inv. č. 1467).

14. Črep s von vyhnutým okrajom (inv. č. 1469).

15. Črep zo steny ryhovaného hrnca (inv. č. 1462).

16. Hlinený tmavohnedý praslen; v 23 mm, $\varnothing$ 45 mm (inv. č. 1486, obr. 5: 5).

Obr. 3. Oravský Podzámok.
Hlavné hradné nádvorie s vyznačením
náleзов v ryhe.

17. Hnedošedý črep z laténskej vázy s dookola idúcim plastickým rebrom (inv. č. 1418, obr. 5: 6).

18. Zlomok z okraja nádoby stradonického typu; obsahuje veľké percento tuhy (inv. č. 1426, obr. 5: 7).

19. Črep zo steny hrnca, zdrsnenej ryhovaním (inv. č. 1485).

20. Zrnitý svetlohnedý črep s ryhovaním na povrchu (inv. č. 1421, obr. 5: 8).

21. Čierny črep s lúčovitým ryhovaním (inv. č. 1434, obr. 5: 9).

22. Malý čierny lesklý zlomok so šikmým ryhovaním (inv. č. 1422).

23. Črepy z okraja a stien hrnca zdobeného ryhovaním, sú svetlohnedej farby s prechodmi do čierneho (inv. č. 1417, obr. 5: 10).

24. Zrnitý svetlohnedý črep s okrajom a zvislo ryhovanými stenami, obsahuje hrubé zrná kemitého piesku (inv. č. 1416, obr. 5: 11).

25. Črep so šikmo dovnútra zrezaným okrajom, zdobený radom jamiek vtlačených prstom (inv. č. 1489).

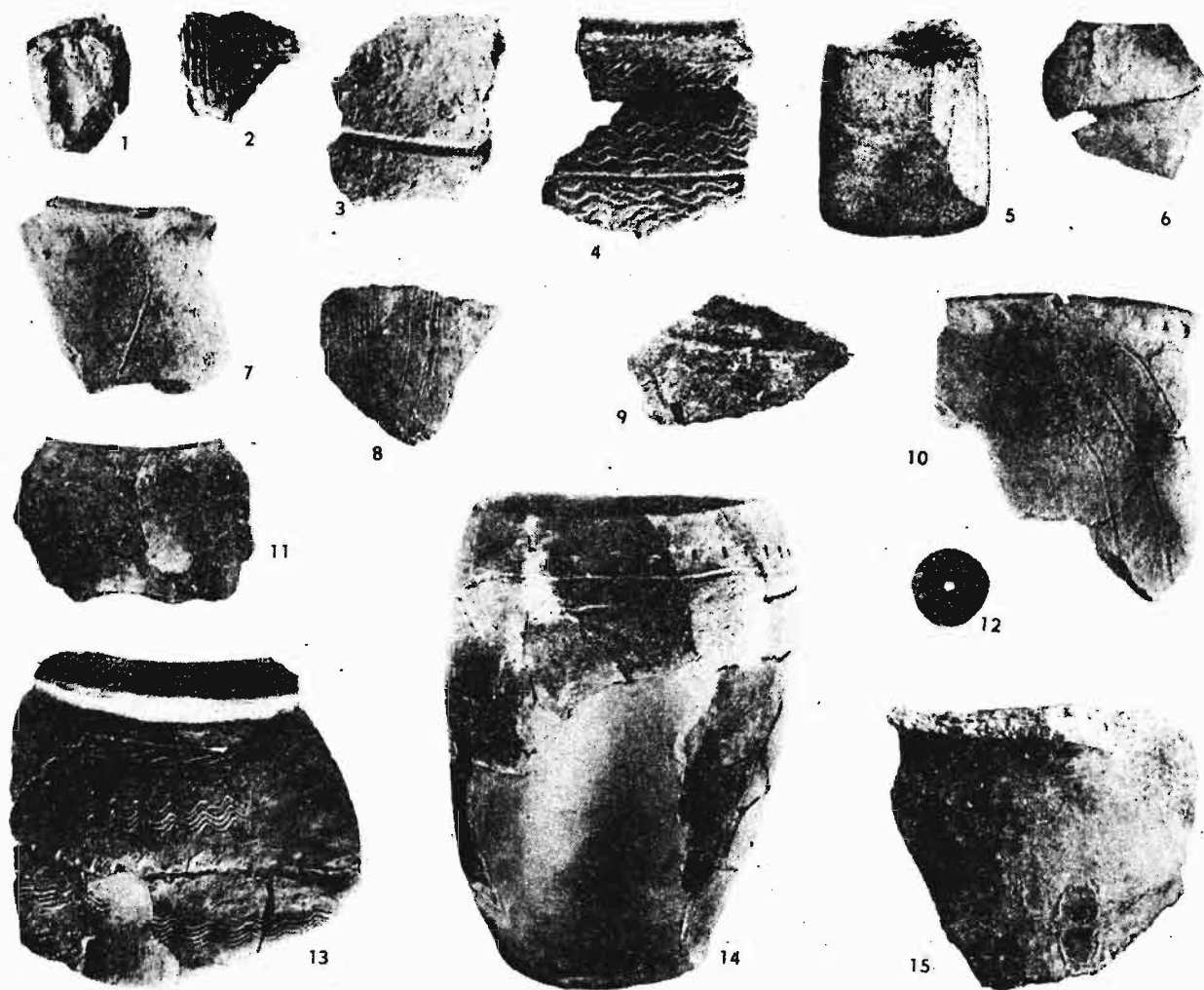
26. Zvieracie kosti (inv. č. 1474-1478).

III. VÝSKUM V BLÍZKOSTI HRADU A NA JEHO HLAVNOM NÁDVORÍ

Ryha pre kanalizačné potrubie, vykopaná od čistiackej stanice do hradu, umožňovala sledovať situáciu pozdĺž celého hradného svahu až na hlavné nádvorie. S ďalšími nálezmi sme sa preto stretli v priestore medzi I. a II. hradnou bránou. Na úseku bližšie k I. bráne vyskytli sa v hĺbke 80 cm dva črepy. Prvý okrajový zlomok s ryhou pod okrajom je sivohnedý (inv. č. 1508), druhý tehlovohnedý a na povrchu husto ryhovaný (inv. č. 1509).

V priestore pred II. bránou v hĺbke 70 cm našli sa menšie mladohalštatské črepy (inv. č. 1496 a 1497), jeden ryhovaný zlomok z nádoby stradonického typu (inv. č. 1495) a kostený nástroj, zhotovený z bielej kosti, na širšom konci zaostrený a vyhladený; d 122 mm, š 25 mm, hr 11 mm (inv. č. 1510, obr. 5: 12). V zemitom prostredí vyskytovalo sa tu pomerne viac prepálenej hlíny a hlinenej mazanice zrubovej stavby (inv. č. 1443).

Na mladohalštatské črepy prišlo sa i pod základmi archívnej veže, v hĺbke 7,60 m na rozhraní rastlého terénu a planírky. Boli tu zlomky z mladohalštatskej nádoby s dovnútra zahnutým okrajom a vertikálne umiestneným podlhovastým hrboľkom (inv. č. 1515, obr. 4: 11) a vypálená hlinená mazanica s odtlačkami prútov (inv. č. 1443/b, obr. 4: 8). Horná časť laténskej vázy s prehnutým hrdlom, oddeleným od vydutia reliéfny stupňom (inv. č. 1414, obr. 5: 15) pochádza z nádvorja medzi III. bránou a tunelom. Odtiaľto pochádza i sivý črep z hrdla väčšej nádoby so

Obr. 4. Oravský Podzámok. Ukážky keramiky.

stopou po nalepenom tunclovitom ušku (inv. č. 1450, obr. 4: 15), okrajový zlomok (inv. č. 1517), iný zlomok so stopou nalepeného podlhovastého hrboľka (inv. č. 1451, obr. 4: 6) a zlomok ucha (inv. č. 1453).

V priestore hradu boli kultúrne vrstvy poväčšine narušené zemnými prácami i neskoršou stavebnou činnosťou. Preto na jednotlivých úsekoch prichádzalo sa len na skromné zvyšky pôvodného osídlenia. Niektoré nálezy boli už v sekundárnej polohe. Týka sa to hlavne zlomkov slovanskej keramiky z násypu hlavnej terasy (inv. č. 1525, 1526), ktoré Ľ. K r a s k o v s k á datovala do XII.-XIV. stor.

Na zlomky slovanských nádob (inv. č. 1440) prišlo sa ešte v strede nádvorja, ale ťažiskom boli aj tu nálezy púchovského rázu. Pochádzajú zo šiestich rôznych polôh hlavného nádvorja:

I. Ryha, hĺbka 80 cm:

1. Ryhované črepy s okrajom nádoby stradoniokého typu (inv. č. 1457 a 1513, obr. 5: 14).

2. Črep s von vyhnutým okrajom, zrnitý, sivohnedý, bez výzdoby (inv. č. 1456).

3. Zlomok z nádoby s dovnútra vtiiahnutým ústím, pod okrajom žliabok, zvislé ryhovanie (inv. č. 1512, obr. 5: 15).

II. Ryha, hĺbka 70 cm:

Okrajový črep z hrnca, zvislo ryhovaný ojedinelými líniami, pod von vyhnutým okrajom je rad trojuholníkových vpichov (inv. č. 1514, obr. 5: 16).

III. Ryha, hĺbka 60 cm:

1. Hrubo zrnitý zlomok okraja s dovnútra vŕtiahnutým ústím, má zvonku dve horizontálne ryhy a medzi nimi rad jamiek (inv. č. 1521, obr. 5: 17).

2. Zrnitý červenohnedý črep s okrajom a radom plytkých jamiek po prstoch pri modelovaní (inv. č. 1520, obr. 5: 18).

3. Okrajový zlomok s dvoma ryhami okolo ústia a zvislo ryhovanými stenami (inv. č. 1523, obr. 5: 19).

4. Svetlohnedý hladký črep s von vyhnutým okrajom (inv. č. 1522).

5. Hrubo zrnitý črep z hrnca, povrch má hrboľatý, šikmo ryhovaný, pod von vyhnutým okrajom je rad šikmých vrypov, prihladených modelovaním (inv. č. 1524, obr. 5: 20).

IV. Ryha, hĺbka 75-80 cm:

Zlomky z troch menších slovanských nádob s vlnovkou (inv. č. 1440, 1441, 1528).

V. Plocha ca 2 x 3 m, hĺbka 60 cm:

Pri nivelácii hlavného nádvorja pristúpilo sa k zníženiu pôvodného terénu, pričom sa odkryla tenká, 25 cm hrubá kultúrna vrstva s črepmi a zlomkami bronzoviny. Zistili sa tu:

1. Črepy z rozmernejšej zásobnice (inv. č. 1518).

2. Okrajový črep zo zásobnice s okrajom rozšíreným na vonkajšiu stranu, pod ním je rad šikmých vrúbkov a na vydutí dva pramene viacnásobnej vlnovky, oddelené dookola idúcou ryhou (inv. č. 1511/a, obr. 4: 4).

3. Hrubo zrnitý hnedý črep s cikcakovitým ryhovaním (inv. č. 1445, obr. 5: 21).

4. Svetlohnedý črep z okraja, s dookola idúcim žliabkom (inv. č. 1446).

5. Žiarom deformovaný črep so žliabkovanou výzdobou (inv. č. 1447, obr. 4: 9).

6. Červený zlomok s hustým ryhovaním (inv. č. 1448, obr. 4: 10).

7. Niekoľko roztavených zlomkov bronzoviny (inv. č. 1511/b).

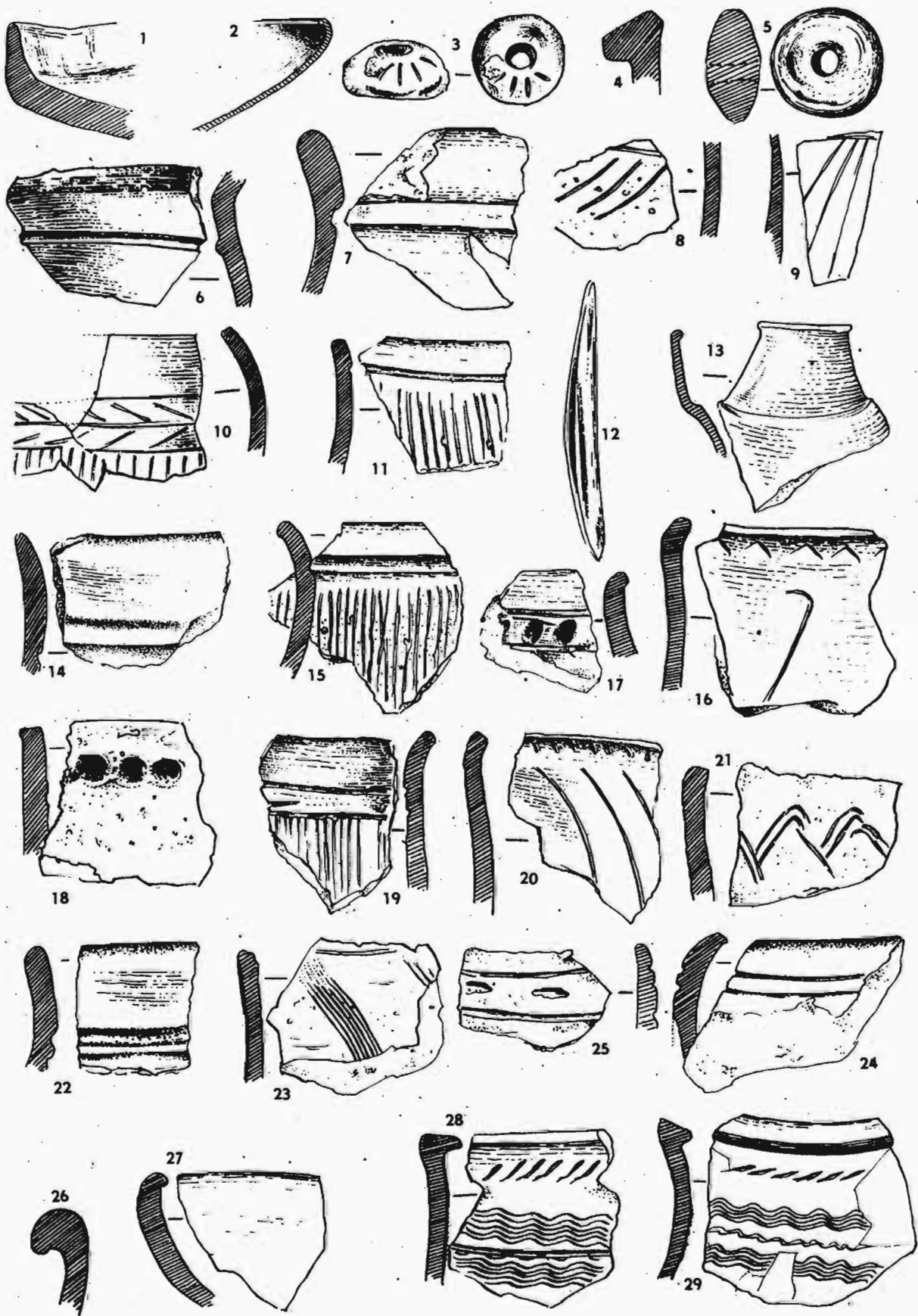
VI. Ryha, hĺbka 65 cm:

Atypické hrubo zrnité črepy (inv. č. 1455) a grafitový črep z okraja nádoby stradonického typu (inv. č. 1540, obr. 7: 3).

VII. Ryha, hĺbka 65 cm:

Hrubší sivohnedý zrnitý črep z menšej nádoby s von vyhnutým okrajom (inv. č. 1456).

Púchovské nálezy z Oravského Podzámku pochádzajú jednak zo sídliska v priestore dnešnej obce (parcely č. 22/1 a 22/2), jednak z vyvýšenej polohy na hrade. Podobne ako na iných lokalitách (Trniny, Ostrá skala) zisťujeme aj tu určitú superpozíciu osídlenia, pričom v typológii materiálu sa neprejavujú podstatné rozdiely. Halštatská zložka vystupuje akoby samostatne. Črepový materiál z vázovitých, ryhovaných zdobených nádob i z hrncov s dovnútra vŕtiahnutým ústím a podlhovastým, vertikálne umiestneným hrboľkom, predstavuje mladohalštatský stupeň, ktorý je na materiáli z Trnín spoločným kultúrnym prejavom.⁴ Napriek tomu, že v nálezoch z Oravského Podzámku ide prevažne o fragmentárny materiál, stačí na charakterové rozlíšenie i celkové kultúrne zatriedenie; môžeme ho začleniť do niekoľkých skupín.

Obr. 5. Oravský Podzámok. Ukážky keramiky.

K mladohalštatským nádobám s prehnutým hrdlom a zosilneným okrajom (inv. č. 1541-1543) najbližšie stoja laténske, na kruhu zhotovené vázy (inv. č. 1414). Niektoré z nich sa vyznačujú ostrým lomom a dookola idúcim reliéfnym rebrom (inv. č. 1418, obr. 5: 13). Iný laténsky materiál zastupujú zlomky hrncov stradonického typu s profilovaným okrajom a stenami zdrsnenými zvislým ryhovaním. Obsahujú vysoké percento tuhy (inv. č. 1426, 1457, 1513, 1540). Okrem nich sú v púchovskom materiáli z Oravského Podzámku jednotlivými črepmi zastúpené aj typy halštatsky stavaných nádob s dovnútra vtiahnutým ústím, sú však na povrchu zvisle ryhované a okolo okraja majú žliabok. Napodobujú tak hrnce stradonického typu, od ktorých sa líšia primitívnejším vyhotovením i štruktúrou materiálu (inv. č. 1512, obr. 5: 15).

Iným variantom sú sudovité hrnce s roztvoreným, alebo len slabo dovnútra stiahnutým ústím, s jednou, dvoma alebo až troma ryhami lemovaným okrajom a stenami zdrsnenými zväzkami rýh, často i hustým ryhovaním po celom povrchu (inv. č. 1415, 1416, 1423, 1424, 1436). U väčších hrncov a zásobníc lemuje hladký okraj dve ryhy s radom podlhovastých alebo trojuholníkových vpichov medzi nimi, kým steny sú zdrsnené oblúkovitými líniami a ručným prihladením (inv. č. 1413; obr. 5: 17, 25). Iné sudovité hrnce majú rovno zrezaný okraj, lemovaný radom prstami vtlačených jamiek (obr. 5: 18), alebo von vyhnutý a zaoblený (obr. 5: 26).

O inom halštatskom vplyve na mladší, hlavne laténsky materiál z okolia Oravského Podzámku svedčia nálezy z Trnín,⁵ Ostrej skaly⁶ a Liptovskej Mary.⁷ Typologicky osobitú skupinu tvorí v rukách hnetená keramika zo zrnitej piesčitej hlíny, najčastejšie s drsným i hrboľatým povrchom. Svojím vyhotovením, stavbou i celkovým vzhľadom líši sa od tradičných halštatských či laténskeho predlôh a nemožno k nej vývojovo priradiť ani súčasnú vyspelú rímsku keramiku so zosilneným okrajom a viacnásobnou vlnovkou. Hrnce tohto typu mali mierne roztvorené ústie, pod okrajom modelovaním prihladený rad podlhovastých alebo trojuholníkových vpichov a na hrboľatých stenách oblúkovité ryhy (obr. 4: 7, 10, obr. 5: 16, 20). Súčasne s hrncami sa vyskytujú misy, ktoré tvarom i rozmermi pripomínajú skôr plytké hlinené pekáče. Rôzne úlomky týchto nádob poukazujú na ich početné zastúpenie v pomere k ostatnej keramike. Misy s tenšími stenami, zhotovené z jemnejšieho materiálu, majú hlbšie prehnuté dno (obr. 5: 2, 27), kým iné misy s hrubšími stenami, vyhotovené zo zrnitej hlíny, majú dno ploché, skoro-rovné. Okraje u čiastočne rekonštruovanej misy (inv. č. 1461) naznačujú skoro štvorcovú pekáčovú formu nádoby (obr. 5: 1).

Najvyspelejšiu keramiku zastupujú črepy z nádob s masívnym okružím, dobre vypálených a zdobených viacnásobnými vlnovkami, rytými hrebeňom. Pochádzajú zo sudovitých zásobníc, aké sa na Orave vyskytli už v Mokradi,⁸ Istebnom,⁹ na Ostrej skale nád Vyšným Kubínom, ale i v Liptove¹⁰ a na iných náleziskách z doby rímskej.¹¹ Črepy z hlavného nádvorja (obr. 4: 4, obr. 5: 28), nájdené v blízkosti pieskovcových kameňov a bronzoviny, pochádzajú najskôr z chaty. Tvoria prevažnú časť väčšej zásobnice, kým okrajový črep získaný pod hradom (obr. 4: 13, obr. 5: 29) je len malým fragmentom zo silnejšej a ešte väčšej nádoby s masívnym okružím. Podobne ako na Tupej skale a na Trninách, aj v Oravskom Podzámku dopĺňujú domáci keramický inventár tzv. púchovskej kultúry a určujú aj hornú časovú hranicu sídliska približne do IV. stor. n. l.

P O Z N Á M K Y

- 1 K u b i n y i M., Az árva-váraljai urna temetőről, AE XVIII, 1898, 404-407. Nálezová zpráva B. R o s i c k é h o z r. 1934 v Oravskom múzeu (čís. 7/62).
- 2 Č a p l o v i č P., Oravský zámok vo svetle novších výskumov, Pamiatky a múzeá VIII, 1958, 81-87.
- 3 V nálezovej zpráve B. R o s i c k é h o (Oravské múzeum, č. 8/62) uvádzané nálezy neboli kultúrne rozlíšené a k ich určeniu dospelo sa na základe porovnania záznamov so skutočnými predmetmi.
- 4 Z Tupej skaly nad Vyšným Kubínom poznáme základný tvar mladohalštatských nádob s dovnútra vtiiahnutým ústím; možno ich pokladať za predlohu púchovských hrncov so stenami, ktoré sú zdrsnené ryhami a zdobené žliabkom alebo ryhou, nezriedka aj radom vpichov okolo okraja; porovnaj nádobu z Oravského Podzámku, inv. č. 1413.
- 5 Č a p l o v i č P., Púchovské sídlisko Trniny nad Veľkým Bystercom, SLA VIII-1, 1960, 183-216, tab. XVII: 6.
- 6 Výskum z r. 1960, nepublikovaný.
- 7 B e n i n g e r E., Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei, Reichenberg und Leipzig 1937, tab. XVII: 177. Podľa ústneho oznámenia V. B u d i n s k é h o - K r i š k u ide najskôr o materiál spod Likavského zámku.
- 8 Záchranný výskum AÚ SAV v Mokradi r. 1959, nepublikovaný. Ide o veľkú zásobnicu zo sídliska na brehu rieky Oravy.
- 9 Záchranný výskum AÚ SAV v Istebnom r. 1961, nepublikovaný. Masívne črepy z nádoby s profilovaným okrajom, zdobenej vlnovkami, sú z intravilánu obce.
- 10 U h l á r V., Púchovské sídlisko spred Liskovskej jaskyne, ŠZ AÚSAV 3, 1959, 71-85, obr. 3.
- 11 P e t r o v s k ý - Š i o h m a n A., Osídlenie severného Slovenska od doby laténskej po stredovek, ŠZ AÚSAV 4, 1961, 181-206.

EINE SIEDLUNG DER PÜCHOV-KULTUR IN ORAVSKÝ PODZÁMOK

PAVOL ČAPLOVIČ

Die Púchover Siedlung in Oravský Podzámok erstreckt sich teils innerhalb der Gemeinde, teils auf der Felshöhe, auf der jetzt die mittelalterliche Burg steht. Diese Superposition der Siedlungsanlage ist auch in anderen Siedlungen des Orava-Gebietes, z. B. in Trniny-Ostrá skala beibehalten, wofür die Beweggründe am ehesten in der sozialen Struktur des Púchover Volkes zu suchen sind. Auf der Siedlung innerhalb der Gemeinde in Oravský Podzámok befinden sich Brandgräber der Lausitzer Urnenfelderkultur und in reicheren Schichten erhielt sich Púchover Keramik.

Im Jahre 1934 hat hier B. R o s i c k ý eine Probegrabung durchgeführt. Sie lieferte ausser einigen kleineren Funden Scherben eines tonnenförmigen Gefässes mit eingezogener Mündung, unterhalb des Mündungsrandes mit einer Rille und einer Reihe von Einstichen gesäumt.

Bei Renovierungsarbeiten auf der Burg und bei Erdausschachtungen stiess man im Jahre 1956 am Fusse des Burgfelsens auf zahlreiches Púchover Scherbenmaterial. Ausser Bruchstücken von scheibengedrehter Keramik dominierten hier Scherben handgefertigter Gefässe mit buckeliger Oberfläche und einem verdickten oder leicht ausladenden Mündungsrand. Unter den Rändern ist eine Verzierung aus Grübchen, dreieckigen Einstichen und Ritzlinien. Die durch Ritzlinien aufgerauhte Oberfläche pflegt auch bogenartig geglättet zu sein. Einen anderen Keramiktyp vertreten tonnenartige Töpfe mit eingezogener Mündung, deren Rand mit einer umlaufenden Linie, Rille oder einer Reihe von Einstichen versehen ist. Die Tektonik dieser Töpfe ist auch auf junghallstattzeitlicher Tonware in Istebné und Tupá skala oberhalb Vyšný Kubín zu beobachten. Interessant sind auch Bruchstücke von flachen Tellern (Backschüsseln) von runder und etwa am ehesten quadratischer Form. Das Scherbenmaterial mit Resten eines massiven, mit mehreren Wellenlinien verzierten Randes gehört zu grossen tonnenförmigen Vorratsgefässen, die in den höchststehenden Töpferwerkstätten erzeugt worden sind. Entsprechende Funde zu ihnen finden sich auf einem breiteren, in der römischen Zeit besiedelten Gebiet und sie lassen für die Siedlung beider Fundstellen in Oravský Podzámok eine Datierung spätestens in das IV. Jh. n. u. Z. zu.

Übersetzt von B. Nieburová

NOVÝ TYP SPONY S PELTOVITE PRELAMOVANÝM LÚČIKOM A HLAVICOU

TÍTUS KOLNÍK

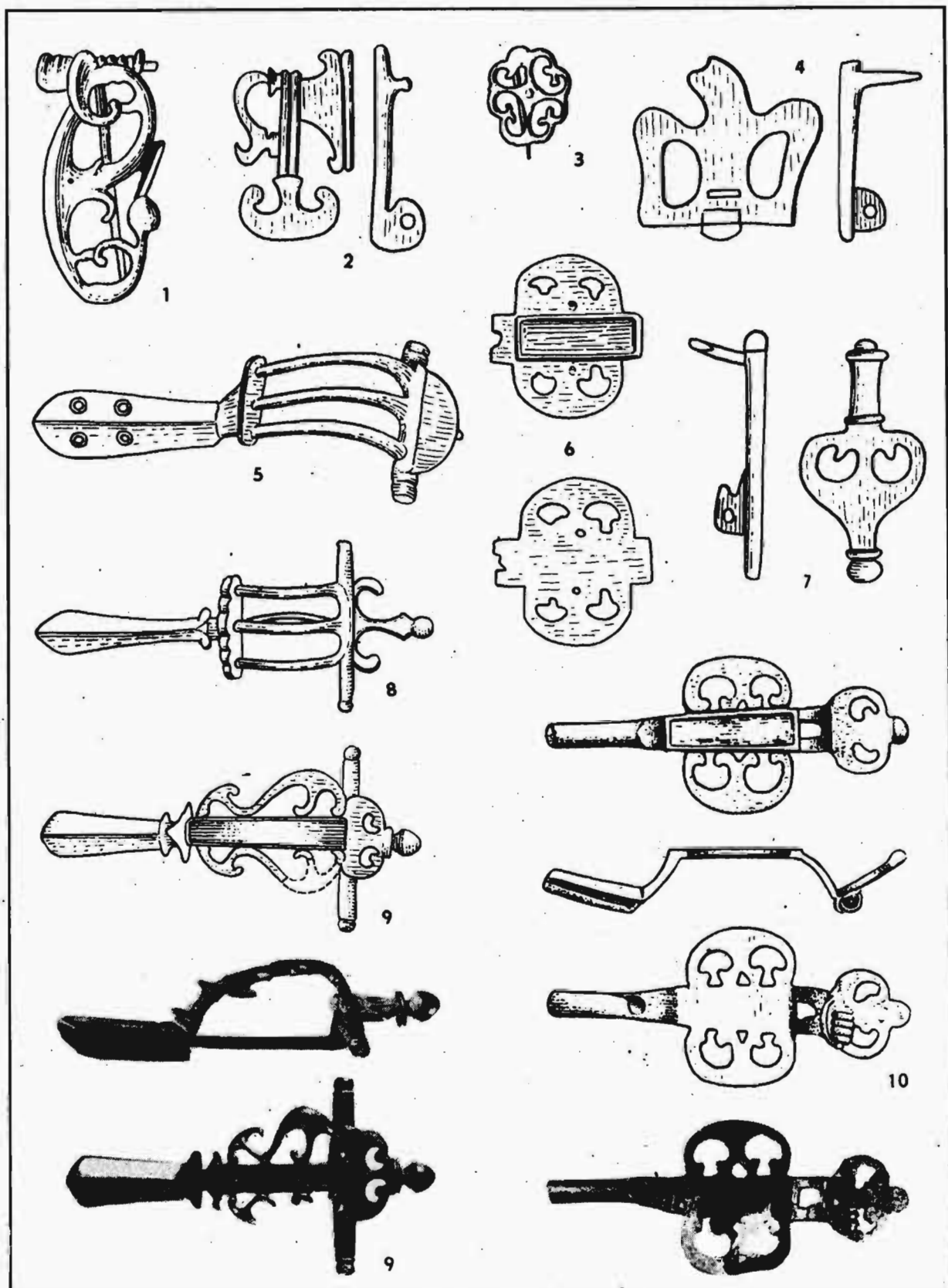
Pri vyberaní orbou porušeného sídliskového objektu čísl. 3/1960 v Pobedime v polohe Horné pole našiel G. K l i m o¹ poškodenú bronzovú sponu, ktorú podľa svojráznej výzdoby označujem ako sponu s peltovite prelamovaným lúčikom a hlavicom (obr. 1: 10). Stredná časť lúčika, predstavujúca dve štvrtiny celej dĺžky spony, je v jednej rovine a tvorí ju obdĺžniková stredová platnička s rámovite zvýšeným okrajom a poloválne vyklenutými, trojnásobne prelamovanými krídelkami po dlhších stranách. Možno sa domnievať, že na stredovej platničke bola pôvodne nepochybne nejaká ozdobná aplikácia z drahšieho kovu, sklovitej pasty alebo emailu, podobne ako na sponě z Akvinka,² ktorá je zdobená na lúčiku striebornou platničkou. Horná, t. j. záhlavná časť lúčika spony je vidlicovite rozdvojená a v strede má obdĺžnikový výrez. Hlavicu spony tvorí dvojnásobne peltovite prelamovaná oválna platnička, v strede ukončená plochým gombíčkovým výčnelkom. Zachycovač spony je rúrkovitý, samostrelové krátke vinutie účelového zariadenia so železnou oskou má vnútornú tetivu. Spona je poškodená, ihla i časť vinutia chýba; ulomená je i časť ozdobnej platničky na lúčiku a hlavici.³ Spona je dlhá 6,2 cm.

Jedinú analógiu k pobedimskej sponě poznám z oblasti sarmatského Potisia z rozrušeného hrobu na lokalite Csongrád-Határút⁴ (obr. 1: 6). M. P á r d u c z označuje tento poškodený nález ako "prelamovaný predmet neznámeho účelu, snáď spona". Teda v skutočnosti až nález v Pobedime dovoľuje predstaviť a vyčleniť nový, doteraz neznámy variant spony, ktorý, ako ukážem nižšie, vznikol syntézou dvoch skupín rímskoprovinciálnych spôn.

Ozdobné prelamovanie pobedimskej spony (motív peltovitý alebo fazuľovitý a motív sférického trojuholníka)⁵ je nepochybne prevzaté zo skupiny peltovite a esovite prelamovaných spôn E. P a t e k o v e j⁶ (napr. obr. 1: 1, 3), nachádzajúcich sa i vo fondoch Podunajského múzea v Komárne⁷ (obr. 1: 2, 4, 7); početne sú zastúpené i v nálezoč z kastelu Zugmantel.⁸ Spomenutá autorka predpokladá, že podobne ako emailové spony, objavujú sa tieto spony predovšetkým ako importy zo západných provincií. Pripúšťa však, že časť prelamovaných kovaní (napr. kovania voza) vyrábali i miestne panónske dielne.

Peltovité prelamovanie sa pomerne často objavuje i na kovaniach pása; na Slovensku napr. v Očkove, v hroboch 116 a 117, patriacich do staršej fázy pohrebiska,⁹ i v žiarových hroboch zo Žitavskej Tône (hroby D, E a F).¹⁰ Výroba prelamovaných kovaní 1. skupiny A. R i e g e l a¹¹ spadá do doby medzi Trajánom (r. 98-117) a Aureliánom (r. 270-275); kovania zo Slovenska možno priradiť v rámci spomenutej skupiny k najstarším.

V hrobe F v Žitavskej Tóni našla sa spolu s takto prelamovaným kovaním minca Lucia Vera alebo Septimia Severa. Aj ostatné nálezy zo Žitavskej Tône patria do

Obr. 1. 1 - Pettau; 2 - neznáme nálezisko (Podunajské múzeum v Komárne); 3, 5 - Carnuntum; 4, 7, 8 - neznáme náleziská; 6 - Csongrád-Határút; 9 - Brigetio?; 10 - Póbedim, Horné pole, obj. 3/60. 1, 3 - podľa E. Patekovej; 2, 4, 7 - podľa M. Lamiovej-Schmiedlovej; 5, 8 - podľa I. Kovrigovej; 6 - podľa M. Párducza.

doby okolo markomanských vojen. Do druhej polovice II. stor. možno zaradiť aj peltovite prelamované kovania z hrobov 116 a 117 v Očkove. Na koniec II. alebo na začiatok III. stor. datuje E. M e y e r¹² kovania pošvy rímskych dýk, zdobené podobným prelamovaním.

Rozdvojenie či prelamovanie hornej časti lúčika spony z Pobedima i spony z lokality Csongrád-Határút možno odvodiť zo samostatnej skupiny provinciálnych samostrelových spôn šarnierových tzv. typu T (tvar Almgren 189),¹³ charakteristických okrem rozvidleného lúčika i šarnierovým účelovým zariadením¹⁴ (obr. 1: 5, 8). Pobedimská spona sa odlišuje od tejto skupiny samostrelovým účelovým zariadením, má však rovnaký rúrkovitý zachycovač i gombíkovitý výčnelok v strede hlavice. Najbližšie k nášmu typu spony stojí nález pochádzajúci pravdepodobne z Brigetia¹⁵ (obr. 1: 9), s lúčikom prelamovaným pôsobivým esovitým vzorom a s peltovite prelamovanou hlavicom, ukončenou gombíčkom. Podobne prelamovanú hlavicu má i spona typu 145 I. K o v r i g o v e j,¹⁶ ku ktorej nachádza autorka analógie v kastelloch hornogermánskeho limitu a datuje ju do druhej polovice II. stor. Sponu svojho tvaru 181, teda uvedenú sponu z Brigetia, pozoruhodnú klinovitou nôžkou a prehnutým zachycovačom (súvisí so sponami s podviazanou nôžkou?) považuje bádatelka za pokračovanie spôn s peltovitou hlavicom, t. j. spôn jej typu 145. Analógia z kastelu Pfünz, ktorú uvádza I. K o v r i g o v á k sponě z Brigetia, má však kratší šarnier, iba v šírke hlavice. Vinutie spony z Pobedima bolo ešte kratšie. Odlišným a pravdepodobne starším prvkom na pobedimskej sponě je náznak rozvidlenia lúčika obdĺžnikovým prelamovaním jeho hornej časti.

Všeobecne sa predpokladá, že spony so šarnierom vznikli zo spôn typu T so špirálovitým vinutím. Možno teda pripustiť, že naša spona je typologicky staršia ako spona z Brigetia, ktorá sa zaraďuje do skupiny všeobecne, ale nie práve najpriliehavejšie označovanej za neskororímsku.

Pri časovom zaradení spôn s peltovite prelamovaným lúčikom a hlavicom môžeme sa okrem techniky prelamovania, ktorá sa hlási hlavne do druhej polovice II. stor. oprieť aj o konkrétne nálezové prostredie oboch známych exemplárov. Spona z Maďarska sa viaže na nálezovú skupinu Hortobágyhid — Csongrád-Határút, ktorú M. P á r d u o z¹⁷ považuje za typickú hlavne pre III. stor. (približne vymedzenú rokmi 180/200–260/280). Sponu v Pobedime zasa sprevádzal keramický materiál (terra sigillata: dva zlomky pravdepodobne z Lezoux, asi zo stredu II. stor. a jeden z Westerndorfu z prvej polovice III. stor.;¹⁸ panónske keramické importy, v ruke vyhotovená keramika so značným percentom zdobených črepov), ktorý dovoľuje predpokladať jej výskyt koncom II. alebo v prvej polovici III. storočia.

Na základe uvedených typologických súvislostí i sprievodných nálezov z objektu 3/1960 v Pobedime zdá sa opodstatnené predpokladať výrobu spôn s peltovite prelamovaným lúčikom a hlavicom v dobe po markomanských vojnách, najneskôr v prvej polovici III. stor. I napriek skutočnosti, že na území Panónie nie sú známe presné analógie k pobedimskej sponě, domnievam sa, že rovnako ako spona z lokality Csongrád-Határút výrobne súvisí s dielnami v provinciách.

Výskyt spony s peltovite prelamovaným lúčikom a hlavicom v Pobedime je ďalším dokladom čulého styku obyvateľstva stredného Považia s provinciami v dobe po markomanských vojnách, prejavujúceho sa veľmi výrazne bohatým importom rímsko-provinciálnej úžitkovej keramiky i silným prílevom neskoršej terra sigillaty.

P O Z N Á M K Y

- 1 Exploataciu robil G. K l i m o sám bez prítomnosti odborníka, avšak na jeho pozorovanie, že išlo o jamu kruhovitého tvaru, a teda o skutočný nálezový celok, možno sa plne spoľahnúť.
- 2 K o v r i g I., A osászárkori fibulák főformái Pannoniában - Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien, Diss. Pann. II-4, 1937, 72, tab. XIV: 147.
- 3 Na obrázku je ulomená časť ozdobnej platničky na lúčiku doplnená.
- 4 P á r d u o z M., A szarmatakor emlékei Magyarországon II - Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II, Arch. Hungarica XXVIII, 1944, 57, 84, tab. XXXVI: 4ab.
- 5 R i e g e l A., Spätrömische Kunstindustrie, Wien 1927, obr. 67: a, d.
- 6 P a t e k E., A pannoniái fibulatípusok elterjedése és eredete - Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien, Diss. Pann. II-19, 1942, 128, tab. XVIII: 1-7, 9-12, 17, 18, 21, 25, 30, 34-39.
- 7 L a m i o v á - S c h m i e d l o v á M., Spony z doby rímskej na Slovensku, ŠZ AÚSAV 5, 1961, tab. XI: 1, 2, XII: 12.
- 8 B a r t h e l W., Einzelfunde v: Das Kastell Zugmantel, ed. Der obergermanisch-raetische Limes des Roemerreiches, Abt. B, Bd. II/I (XXXII), Nr. 8, Berlin-Leipzig 1937 (Heidelberg 1909), 75, tab. IX: 35-37, 41, 43-46.
- 9 Nepublikované nálezy T. K o l n í k a.
- 10 Nepublikované nálezy Z. Č i l l i n s k e j. Zmienku pozri: K o l n í k T., Nové pohrebiskové nálezy z doby rímskej na Slovensku, AR XIII, 1961, 853.
- 11 R i e g e l A., l. c., 268, 269.
- 12 M e y e r E., Zur zeitlichen und kulturellen Stellung des Dolchortbandes von Gundorf, Kreis Leipzig, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 8, 1960, 7-27.
- 13 A l m g r e n O., Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen, Mannus-Bibl. 32, 2. vyd., Leipzig 1923, 129.
- 14 B a r t h e l W., l. c., 76, tab. IX: 47-57; P a t e k E., l. c., 144, 145, tab. XXIV: 7-9, 11.
- 15 K o v r i g I., l. c., tab. XVII: 181; P a t e k E., l. c., tab. XXIV: 10; L a m i o v á - S c h m i e d l o v á M., l. c., 64, tab. XV: 9. Uložená v Podunajskom múzeu v Komárne.
- 16 K o v r i g I., l. c., 123, 124, tab. XII: 145.
- 17 P á r d u o z M., l. c., 84.
- 18 Podľa predbežného určenia F. K ř í ž k a.

EINE NEUE FIBELVARIANTE MIT PELTAFORMIG DURCHBROCHENER BÜGEL- UND KOPFPLATTE

TÍTUS KOLNÍK

In Pobedim, im mittleren Waagtal, fand sich in dem gestörten¹ Siedlungsobjekt Nr. 3/1960 eine beschädigte Bronzefibel, die der Autor nach der eigentümlichen Ausschnüpfung als Fibel mit peltaförmig durchbrochener Bügel- und Kopfplatte bezeichnet (Abb. 1: 10). Er nimmt an, dass auf der mittleren Bügelplatte als Ausschnüpfung ursprünglich irgendeine Applikation aus Edelmetall, Glaspaste oder Email vorhanden war.² Der obere, d. h. der Kopfteil des Fibelbügels gabelt sich in der Mitte mit einem rechteckigen Ausschnitt in zwei Teile. Der Kopf der Fibel besteht aus einer zweifach durchbrochenen ovalen Platte, die in der Mitte mit einem flachen knopfartigen Buckel abgeschlossen ist. Der Nadelhalter der Fibel ist röhrenartig, die armbrustartige kurze Windung der Nadelkonstruktion mit eiserner Achse hat eine untere Sehne. Die Fibel ist beschädigt, Nadel und ein Teil der Windung fehlt; abgebrochen ist auch die Schmuckplatte auf Bügel und Kopf. Länge der Fibel 6,2 cm.

Eine einzige Analogie zur Pobedimer Fibel kennt der Autor aus dem sarmatischen Theissgebiet aus einem gestörten Grab in Csongrád-Határút (Abb. 1: 6).⁴ M. P á r d u o z bezeichnete diesen fragmentarischen Fund als einen "durchbrochenen Gegenstand unbekannter Bestimmung, vielleicht eine Fibel". In Wirklichkeit liefert also erst die Fibel aus Pobedim die Möglichkeit, eine neue, bisher unbekannte Fibelvariante vorzustellen und herauszugliedern, die aus der Kreuzung zweier provinzialrömischer Fibelgruppen entstanden ist.

Die Durchbruchmusterung (pelta- oder bohnenförmiges Motiv und das Motiv eines sphärischen Dreieckes)⁵ hängt zweifellos mit der Gruppe der pelta- und S-förmig durchbrochenen Fibeln von E. P a t e k⁶ zusammen (zum Beispiel Abb. 1: 1, 3), die sich auch in den Fonds des Donauländischen Museums zu Komárno befinden (Abb. 1: 2, 4, 7).⁷ Die peltaförmige Durchbruchmusterung erscheint verhältnismässig häufig auch auf Gurtelbeschlägen, in der Slowakei z. B. in Očkov in den Gräbern 116 und 117, die in die ältere Phase des Gräberfeldes gehören (unveröffentlicht), und ebenso in den Brandgrubengräbern von Žitavská Tůň (Gräber D, E und F - unveröffentlicht), die in die Zeit der Markomannenkriege oder knapp danach datiert werden.

Die Gabelung oder Durchbrechung des oberen Bügelteiles der Fibel aus Pobedim und auch aus Csongrád-Határút kann von einer selbständigen Gruppe provinzialer Armbrustfibeln mit Scharnier, des sog. Typs T (Fig. Almgren 189) abgeleitet werden, die ausser dem gegabelten Bügel auch durch die Scharnier-Konstruktion kennzeichnend sind (Abb. 1: 5, 8).^{13,14} Die Pobedimer Fibel unterscheidet sich aber von dieser Gruppe durch die Nadelkonstruktion, doch hat sie den gleichen röhrenartigen Nadelhalter und den knopfartigen Buckel in Kopfmitte. Am nächsten steht der Pobedimer Fibel der wahrscheinlich aus Brigetio stammende Fund (Abb. 1: 9).¹⁵ Eine ähnlich durchbrochene Kopfplatte hat auch die Fibel des Typs 145 von I. K o v r í g,¹⁶ zu der die genannte Autorin in den Kastellen des obergermanischen Limes Analogien findet und die sie in die zweite Hälfte des II. Jh. datiert. Die

Fibel Fig. 181, also die angeführte Fibel aus Brigetio, die ebenfalls durch den winkelig abschliessenden Fuss und den geschweiften Nadelhalter charakteristisch ist (Zusammenhang mit den Fibeln mit umgeschlagenem Fuss?), hält I. K o v r i g für eine Fortsetzung der Fibeln mit peltaförmiger Kopfplatte, d. h. mit den Fibeln ihres Typs 145.

Allgemein wird angenommen, dass die Scharnierfibeln aus dem Fibeltyp T mit Spiralkonstruktion entstanden sind. Es kann also zugelassen werden, dass die Pobedimer Fibel typologisch älter ist als die Fibel aus Brigetio, die allgemein in die Gruppe gewiesen wird, die zu Unrecht und nicht am treffendsten als spät-römisch bezeichnet wird.

Bei der zeitlichen Zuweisung der Fibeln mit peltaförmig durchbrochener Bügel- und Kopfplatte kann man sich ausser der Durchbruchstechnik, die hauptsächlich in die zweite Hälfte des II. Jh. zu stellen ist, auch auf das konkrete Fundmilieu beider bekannter Exemplare stützen. Die Fibel aus Ungarn ist an die Fundgruppe Hortobágyhíd-Csongrád-Határút gebunden, die M. P á r d u c z¹⁷ vor allem für das III. Jh. als typisch betrachtet (näher durch die Jahre 180/200-260/280 bestimmt). Die Fibel aus Pobedim war wieder von Tongut begleitet (Terra sigillata: zwei Bruchstücke wahrscheinlich aus Lezoux, etwa aus der Mitte des II. Jh. und eines aus Westerndorf aus der ersten Hälfte des III. Jh.; pannonische Keramikimporte, handgefertigte Keramik mit einem ziemlichen Prozentsatz von verzierten Scherben), das ihr Vorkommen Ende des II. oder in der ersten Hälfte des III. Jh. voraussetzen ermöglicht.

Auf Grund der angeführten typologischen Zusammenhänge und auch der Begleitfunde aus dem Objekt 3/1960 von Pobedim scheint die Annahme berechtigt zu sein, die Fibelerzeugung mit peltaförmig durchbrochener Bügel- und Kopfplatte in der Zeitspanne nach den Markomannenkriegen, spätestens bis zur ersten Hälfte des III. Jh. anzusetzen. Auch trotz der Tatsache, dass auf dem Gebiet Pannoniens keine genauen Vergleichsstücke zur vorliegend behandelten Fibel bekannt sind, nimmt der Autor an, dass sie, genauso wie die Fibel aus Csongrád-Határút, ihrer Erzeugung nach mit den Werkstätten in den Provinzen zusammenhängt.

Das Vorkommen der Fibel mit peltaförmig durchbrochener Bügel- und Kopfplatte aus Pobedim ist ein weiterer Beleg für den regen Kontakt der mittleren Waagtalbevölkerung mit den Provinzen in der Zeit nach den Markomannenkriegen. Dieser Kontakt kommt markant im reichen Import der provinzialrömischen Hauskeramik und im reichen Zustrom der späten Terra sigillata zum Ausdruck.

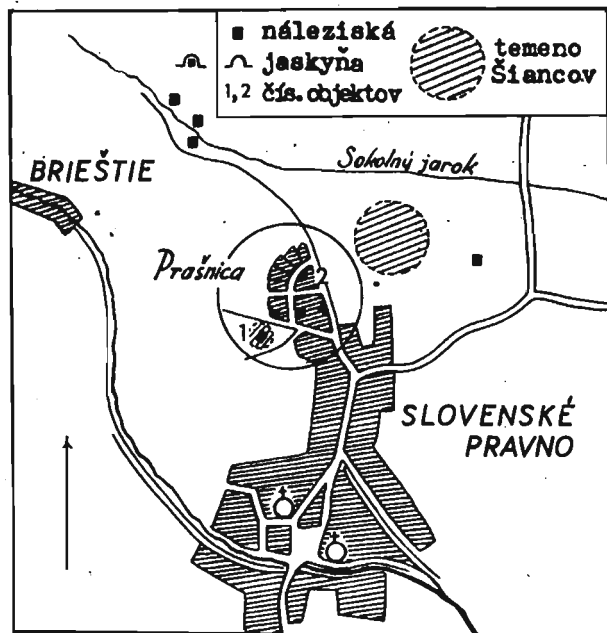
Übersetzt von B. Nieburová

SÍDLISKO Z DOBY RÍMSKEJ V SLOVENSKOM PRAVNE

GABRIEL POVALA

Slovenské Pravno (okres Martin) leží v malej úvaline pod výbežkami pohoria Žiaru, otvorenej k juhu a od severu krytej výšinou Šiancov. Tadeo prechádza oddávna stará obchodná cesta z Podunajska dolinou Nitry, Turoa a Oravy k Visle. Nie div, že v jeho katastri je veľa archeologických lokalít: na Šiancoch opevnenie s mladohradištnou keramikou a zvyškami múrov hrádku, na roľiach z východnej strany a severne v doline Sokolného jarku (zvanéj tiež Za hradiskom) dve sídliská z doby rímskej, ešte ďalej k severu v strmých svahoch Sokola sa nachádza niekoľko dier - jaskýň - s osídlením z doby rímskej a stredoveku, no doteraz najbohatšie nálezy pochodia zo samého intravilánu obce v novom sídlisku na Prašnici. Pri kopaní základov takmer každého domu sa narazí na sídliskový objekt z doby rímskej s púchovskou a rímsko-barbarskou keramikou.

Na zistení tohto náleziska má najväčšiu zásluhu Gustáv M a d i g á r, agnóm štátnych majetkov v Slovenskom Pravne, ktorý od roku 1960 zbiera, zachraňuje a všima si keramický materiál pri poľných prácach a pri stavbách domov na Prašnici. Menovaný viackrát upozornil na lokality Slovenské národné múzeum v Martine, ktoré prvé od neho prevzalo, zbieraný materiál a získalo aj cenný nález - veľkú bronzovú sponu, ktorá sa doteraz nachodí v Archeologickom ústave SAV v Nitre a čaká na spracovanie. Aj Považské múzeum v Žiline pomáhalo G. Medigárovi pri zbere; pracovníci archeologického oddelenia múzea vykonali niekoľko ciest do

Obr. 1. Slovenské Pravno. Situačný náčrt s vyznačenými náleziskami.

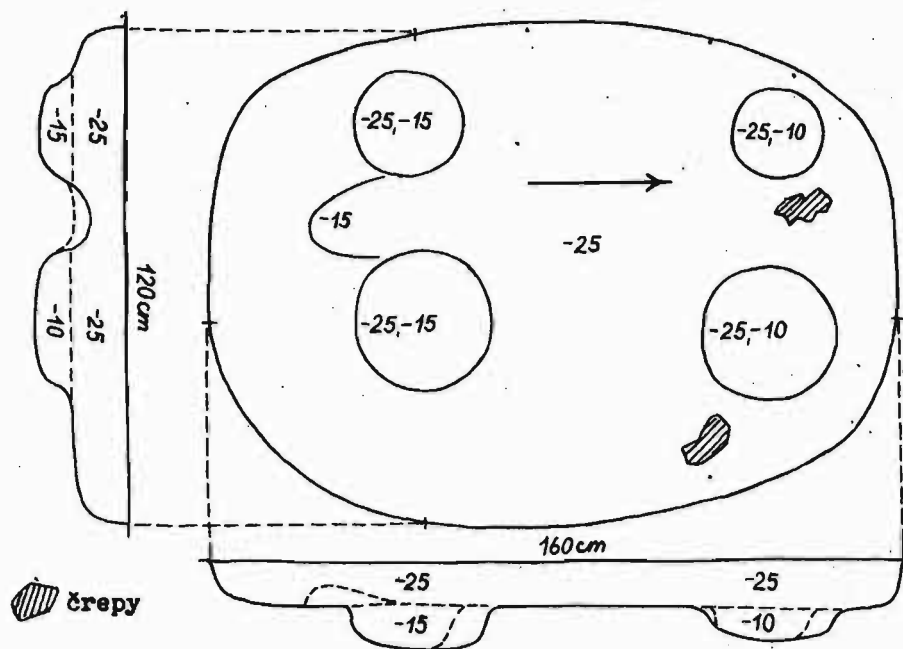
Slovenského Pravna a získali od neho hodne črepového, kovového a kosteného materiálu. Na jeho opätovné hlásenie vyslalo Považské múzeum 2. XII. 1960 autora tejto zprávy, ktorý na temeni vyvýšeniny Prašnice vykopal pokusnú sondu a našiel kultúrnu jamu, označenú ako objekt 1.

O b j e k t 1 (obr. 2)

Ide o plytkú jamu oválneho pôdorysu o priemere 120 x 160 cm, orientovanú dlhšou osou v smere S-J. Výplň tvorila jemná čierna prst', hrudky hlíny bez prímеси ílu, vypálenej do čiernej alebo do hnedá, uhlíky, črepy a prepálený kameň. Výplň sa svojím sfarbením a obsahom ostro oddeľovala od vápencového podložia. Už v hĺbke 25 cm sa narazilo na dno jamy, do ktorého boli zahĺbené

štyri malé, kruhové, do dvoch párov združené jamky. Obidva páry jamôk sú posunuté trochu k západu, severné boli plytšie, siahali len 10 cm pod dno objektu, južné boli zahĺbené 15 cm pod spomenutú úroveň. Jamky bližšie položené k osi elipsy boli širšie. Medzi južnými jamkami vystupovala 10 cm nad dno jamy vyvýšenina. Všetky jamky obsahovali jemnú popolovitú prst.

V hĺbke 15-25 cm od povrchu v severnej časti jamy našli sa vo dvoch skupinách črepy, na rôznych miestach roztrúsené kosti zvierat, zuby mladého hlodavca a jeden väčší zvieračí zub (predný, 15 cm dlhý).

Obr. 2. Slovenské Pravno. Objekt 1.

Opis nálezov z objektu 1:

Črep z nádoby vyrobenej na kruhu z jemne plavenej hliny oranžovožltej farby, dobre vypálený, na vonkajšej ploche povlak červeného firnisu, do ktorého boli ostrým predmetom vryté kosodĺžnikové vrypy, bežné na rímskoprovinciálnej keramike (obr. 4: 1).

Črep z hrubostennej, v ruke vyrobenej a dobre vypálenej nádoby, povrch oranžovočervenej farby, hrboľatý, s dvojicami odtlačkov drievka, vnútorná plocha má červenohnedý povlak a je hladená drievkom; v hline je primiešané malé množstvo piesku (obr. 4: 2).

Črep z hrubostennej, v ruke robenej hrncovitej nádoby s nízkym, mierne vyhnutým oblým okrajom, pod hrdlom odtlačky prsta s nechťom, povrch hrboľatý, drsný, hladný štetkou, hlina zmiešaná s hrubým kremenovým pieskom a sludou (obr. 4: 3).

Črep z čiernej, v ruke robenej nádoby so stiahnutým, stenčeným okrajom (obr. 4: 4).

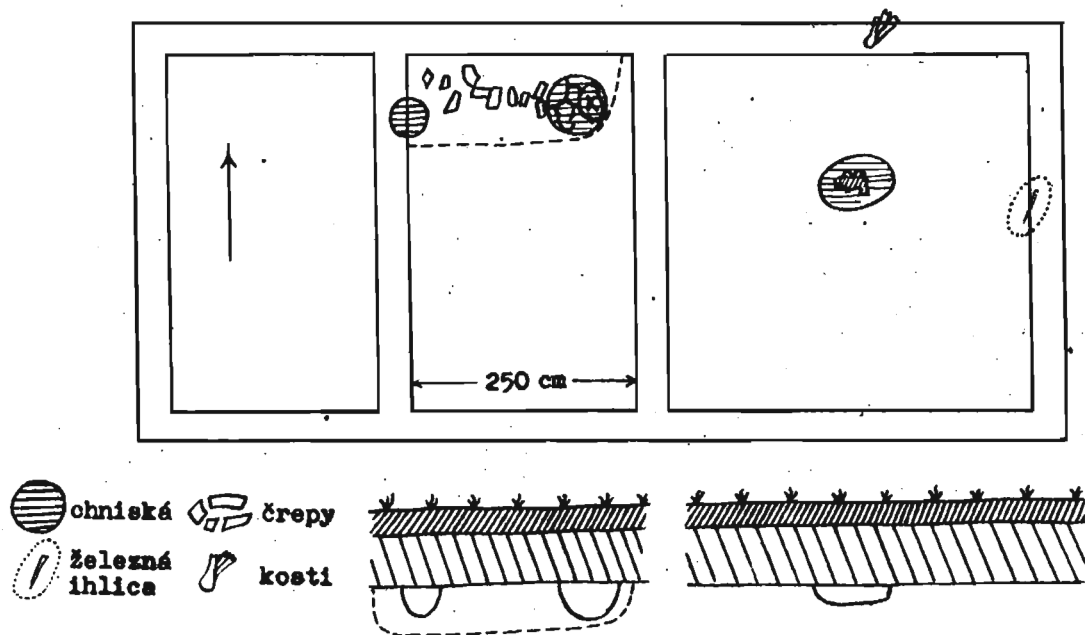
O b j e k t 2 (obr. 3)

V priestore novostavby domu G. Madigára sa roku 1962 pri kopaní základov a vyhlbovaní pivnice narazilo na štyroch miestach na sídliskový objekt.

Vo východnej časti základov v kultúrnej vrstve asi 50 cm hlboko našla sa štvorhranná železná ihlica s kónickou štvorbokou hlavicoú; d 295 mm (z toho 10 mm hlavica), hr 5 mm, šírka hlavice 17 mm (obr. 4: 5).

V severnej časti základov sa našli kosti a niekoľko atypických črepov.

V strede východnej miestnosti v hĺbke 50 cm zistilo sa ohnisko s atypickými črepmi. Pri záchrannom výskume 3. a 4. VII. 1963 našiel sa na tom mieste v hĺbke asi 40 cm črep z hrdla dobre vypálenej nádoby, ktorý robí dojem halštatsko-lužického materiálu; na povrchu je čierny, hladký, s tromi zárezmi na plastickom prstenci; hlina s jemným pieskom z kremeňa a sludou (obr. 4: 6). Ostatné črepy majú povrch drsný, hrboľatý, sú žltohnedé, hlina je zmiešaná s hrubým vápencovým pieskom, po ktorom zostali hlboké jamky, preto sú črepy veľmi pórovité. Jeden črep bol z nádoby so stiahnutým ústím a zaobleným stenčným okrajom, povrch hladký, farba jasnohnedá (obr. 4: 7). Tu sa našiel aj kúsok vytečenej a stuhutej železnej trosky (obr. 4: 8).

Obr. 3. Slovenské Pravno. Objekt 2.

V strednej miestnosti pri severných základoch pod kultúrnou vrstvou v hĺbke 50-70 cm sa zistilo široké ohnisko, prikryté prepálenými kameňmi, pod ktorými sa našli veľké črepy z čiernej hrubostennej nádoby s kónickým spodkom a stiahnutým ústím so zaobleným okrajom, povrch hrboľatý, drsný, hladný drievkom, hlina zmiešaná s pieskom a sludou; steny boli stavané nalepovaním pásov na seba, preto sa nádoba v miestach zlepenia rozbila (obr. 4: 9).

V ohnisku sa nachádzala tehlovina, atypické črepy, uhličky a kosti. V okolí ohniska smerom na západ v súvislej vrstve sa našli ďalšie črepy (všetky z nádob vyrobených v ruke):

Črep z hrubostennej, slabo vypálenej nádoby s nízkym, von vyhrnutým zaobleným okrajom a baňatým telom, povrch drsný a hrboľatý, zdobený hrboľkami a dvoma jamkami po štipke dvoch prstov, hlina s množstvom kremeňného piesku i väčších kameňov, farba tehlovočervená (obr. 4: 10).

Črep z nádoby s oblým, vyhrnutým, trochu zhrubnutým okrajom, farba tmavohnedá, povrch hrboľatý, hlina zmiešaná s hrubým vápencovým pieskom (obr. 4: 11).

Črep z dna tenkostennej, dobre vypálenej nádoby, vonkajší povrch hladký, farba tmavohnedá až čierna, hlina zmiešaná s pieskom a sludou (obr. 4: 12).

Črep z hrubostennej, dobre vypálenej nádoby, povrch drsný a trochu hrboľatý, zdobený hlbokými jamkami od prstov, s hrboľkom na jednej strane, hlina s vápencovým hrubým pieskom, farba jasná, tehlovočervená (obr. 4: 13).

Črep z hrubostennej nádoby so zaobleným, dnu stiahnutým okrajom, povrch drsný a hrboľatý, na vnútornej strane jamky po prstoch, hlina s hrubým vápencovým i kremencovým pieskom a sľudou, farba tehlovočervená (obr. 4: 14).

Črep z hrubostennej nádoby s mierne stiahnutým ústím a stenčným zaobleným okrajom, na vonkajšej strane sú hrboľky a jamky urobené štipkami dvoch prstov so stopami nechťov, hlina s hrubým kremenným pieskom a sľudou, farba tmavohnedá (obr. 4: 15).

Črep s oblým, prstencovite vyhnutým, niekde ako golier odvisnutým okrajom, s jemnými čiarkami na vonkajšej strane, povrch mierne hrboľatý, drsný, zdobený dvojicami vpichov vo zvislých stĺpcoch, farba tehlovočervená (obr. 4: 16).

Črep z dobre vypálenej nádoby s rovným ústím a zaobleným, rovno zrezaným okrajom, povrch dosť hladký, hlina zmiešaná s pieskom a sľudou, farba tmavohnedá, vnútri až čierna (obr. 4: 17).

Črep z nádoby s rovným ústím a zaobleným, vodorovno zrezaným okrajom, povrch hladký, s vodorovnými priehlbínami, hlina zmiešaná s hrubými vápencovými zrnkami, farba jasnohnedá (obr. 4: 18).

Črep z nádoby so stiahnutým ústím a oblým okrajom, povrch hrboľatý a drsný, hlina s veľkými vápencovými zrnami, farba špinavotehlová (obr. 4: 19).

Ostatné predmety: kosti, uhľíky, kamene a železná troska (d 7,5 cm, š 6,5 cm, hr 2,5 cm).

V západnej stene strednej miestnosti črtala sa v kultúrnej vrstve 50 cm pod povrchom tiež jama s ohniskom, v ktorom sa našla poškodená, v ruke robená a dobre vypálená kónická šálka so zaobleným okrajom a odbitým uhom kruhového prierezu, ktoré trochu vyčnievalo nad okraj; povrch nepravidelný, hrboľatý, drsný; dno bolo zo spodku odrypnuté, stena ku dnu hrubla, farba tmavohnedá až čierna, hlina s pieskom; rozmery: v 7,5 cm, ϕ ústia 9 cm, ϕ dna 4,5 cm (obr. 4: 23).

Pod šálkou sa našlo torzo železných nožníc s odlomeným hrotom a časťou pera; d 9 cm, š 2,3 cm, hr 2,5 mm (obr. 4: 24). Pod šálkou ležali aj črepy hrubostennej, v ruke robenej nádoby so zaobleným, von vyhrnutým okrajom, zdobenej jednoduchou nepravidelnou vlnovkou; povrch drsný a hrboľatý, farba tmavohnedá až čierna, hlina veľmi dobre vypálená, zmiešaná s pieskom a sľudou, steny nádoby boli stavané lepením pásov (obr. 4: 22, 20).

Pri stavbe vodovodu na Prašnici r. 1960 narazilo sa na nejaký sídliskový objekt s týmito črepami:

Tenkostenný črep z dobre vypálenej, v ruke zhotovenej (?) nádoby s oblým vyhnutým okrajom, povrch hladký, farba čierna, hlina s primiešaním malého množstva jemného piesku a sľudy (obr. 4: 21).

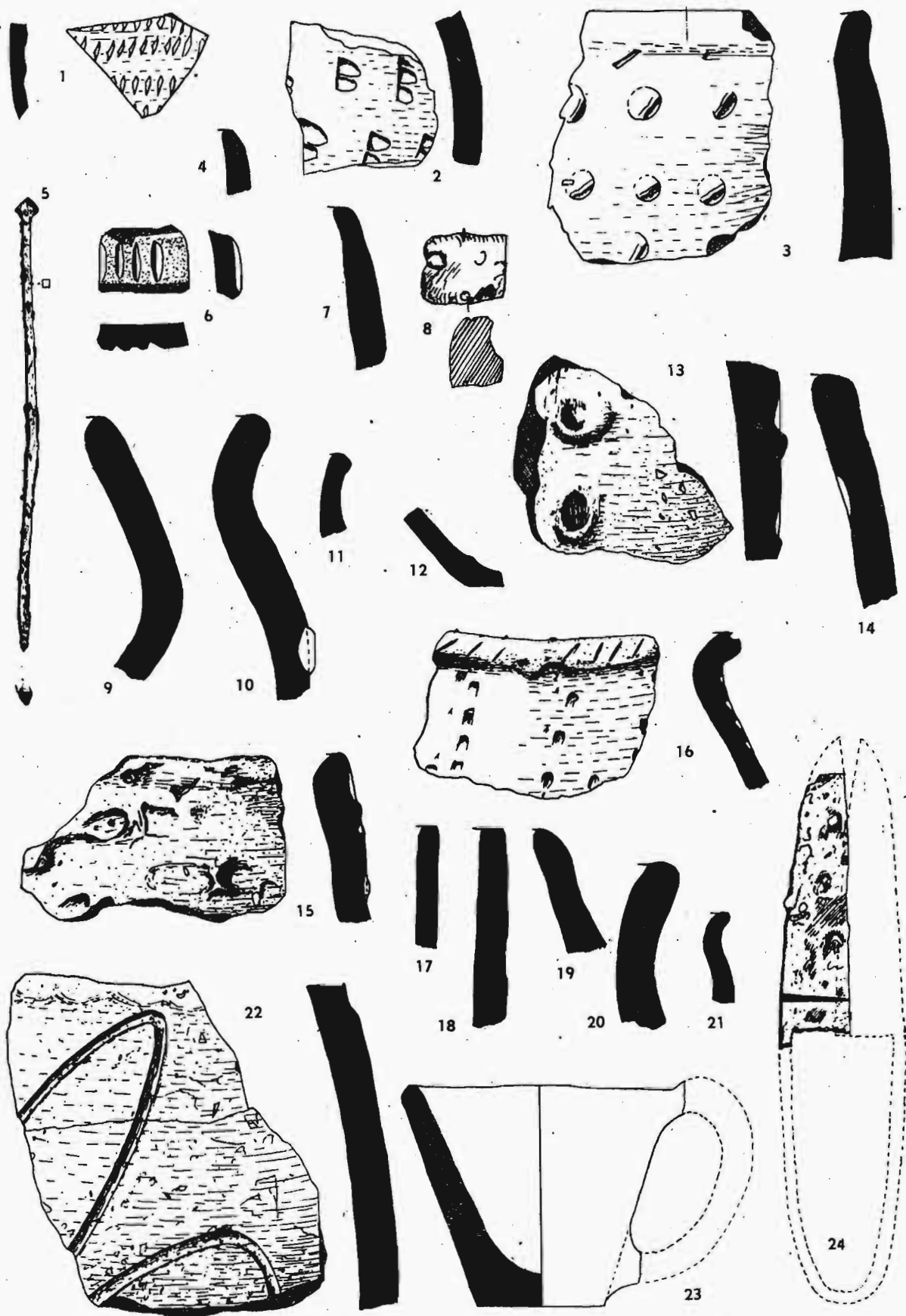
Črepy z hrubostenných, dobre vypálených, v ruke robených nádob s hrboľatým, drsným, ale aj s jemne drievkom hladným povrchom, farba svetlohnedá i červená, hlina zmiešaná s hrubými zrnkami kremeňa veľkosti ryže.

Z b e r :

a) Pri prácach okolo stavby domu G. Madigára našli sa v tej istej kultúrnej vrstve v hĺbke 30-50 cm:

Črep zo slabo vypálenej, v ruke robenej nádoby s vyhnutým ústím, oblým a baňatým vydutím, farba hnedá, vonkajší povrch hladný drievkom, hlina zmiešaná s vápencovými zrnkami (obr. 5: 1).

Črep z hrubostennej, v ruke robenej a dobre vypálenej nádoby, povrch veľmi hrboľatý, ale pomerne hladký, hlina s vápencovými zrnkami, farba tmavohnedá (obr. 5: 2).

Obr. 4. Slovenské Pravno. 1-4 - objekt 1; 5-20, 22-24 - objekt 2;
21 - sídliskový objekt zistený pri stavbe vodovodu.

Črep z dobre vypálenej, v ruke robenej nádoby s oblým, trochu stenčeným okrajom, povrch dosť hladký, hrboľatý, farba tmavohnedá až čierna, hlina zmiešaná s vápencovými zrnkami (obr. 5: 3).

Črep z baňatej, na kruhu vytočenej nádoby sivej farby z jemne plavenej hliny, povrch hladký, zdobený okružnými čiarami a vencom vavrínových listov; import z rímskych provincií (obr. 5: 4).

b) Pri stavbe materskej škôlky sa našli črepy s jamkami po vpichoch drievkom (obr. 5: 5, 6, 7) a črep so stopou po vlnovke (obr. 5: 9); všetky majú drsný povrch a sú robené v ruke.

Črep z nádoby vyrobenej na kruhu z jemnej tuhovanej hliny, zmiešanej s jemným pieskom a sludou, okraj je kolmo na stenu zrezaný a zaoblený, tvorí široký, dovnútra stiahnutý prstenec; import (obr. 5: 8).

Pod touto stavbou sa našli kusy železnej rudy z vápencovej horniny, pravdepodobne z najbližšieho okolia.

c) Pri predlžovaní vodovodu k domu G. Madigára našli sa (zber A. P e t r o v - s k é h o - Š i c h m a n a): Črep z dobre vypálenej nádoby s oblým, stenčeným, dnu zahnutým okrajom, farba jasnohnedá, na vonkajšej ploche má jamky robené nejakým drievkom, v hline sú vápencové zrnká veľkosti ryže, povrch veľmi hrboľatý a drsný (obr. 5: 12). Hrubostenné črepy z nádob robených v ruke, farba hnedo-červená. Tu sa našiel aj kúsok železnej suroviny (obr. 5: 10) a časť čeluste ovce so zubami.

d) Pri stavbe domu Fr. Citovského našli sa črepy žltohnedej farby s oblým, mierne stenčeným okrajom a drsným povrchom s trojuholníkovitými odtlačkami drievka (obr. 5: 11) alebo podobnými zvislými odtlačkami (obr. 5: 13). Tmavohnedý črep s oblým, von vyhrnutým okrajom a drsným povrchom; je z nádoby, ktorá bola lepená z pásov (obr. 5: 15). Ďalší črep je z dna sivej, v ruke robenej nádoby s drsným povrchom, hlina premiešaná s pieskom (obr. 5: 14).

e) Pri novostavbe Ant. Ševčíka našlo sa ústie hnedej, dobre vypálenej nádoby s oblým, trochu stenčeným okrajom a hrboľatým povrchom (obr. 5: 16, 17), ako aj črep z dna tej istej nádoby, vnútri drievkom hladný.

f) V základoch domu Libora Ličku našiel sa črep s hrboľatým povrchom, zdobeným štipkou prstov (obr. 5: 19); druhý črep mal jemne hladný povrch a na ňom šikmé žliabky (obr. 5: 22); farba črepov bola žltohnedá, vnútri tmavohnedá až čierna, oba boli z nádob vyrobených v ruke. Tu sa našiel aj ťažký kus surového železa v podobe okrúhleho koláča, ktorý ostal v peci; $\varnothing$ 16 cm, hr 6,5 cm, váha 5,05 kg.

g) Pri stavbe Svitača sa našli črepy so silným, zaobleným a von vyhrnutým okružím, farba červenohnedá, povrch drsný, možno z nádoby vyrobenej na kruhu (obr. 5: 18); tmavohnedý črep s vyhrnutým, trochu zhrubnutým okrajom, z nádoby robenej v ruke, povrch hrboľatý (obr. 5: 21); črep z tmavohnedej, v ruke robenej nádoby so zaobleným okrajom, dnu vtiiahnutým ústím, ostro lomeným vydutím a hrboľatým povrchom (obr. 5: 20); črep zo žltohnedej, na kruhu robenej nádoby so zaobleným okrajom, pod ktorým sú dva vodorovné plytké žliabky, ústie vtiiahnuté, povrch s hladkým povlakom (?), hlina plavená, rímskoprovinciálny import (obr. 5: 23).

h) Keramika z doby rímskej nachádza sa na mnohých miestach sídliska na Prašnici. Prevládajú črepy z jemne plavenej hliny červenkavej alebo žltkastej farby s hladkým povrchom a lomenými stenami (obr. 5: 24, 26). Jeden črep je z nádoby robenej na kruhu a tvrdo vypálenej, lesklý, čierny, na vnútornej i vonkajšej strane hladký, z hliny zmiešanej s jemným pieskom a sludou (obr. 5: 25).

Obr. 5. Slovenské Pravno. Zber.

i) Z temena Prašnice pochodí dvojkónický praslen s prehnutými stenami, farby hnedosivej, hlina miešaná hojne s pieskom, pri dierkach sú dva žliabky a na plochách pri dierkach podlhovasté jamky, na stenách a na vydutí je rad vyhlbeníh v podobe mesiačkov (obr. 5: 28); tento motív ozdôb je známy na keltskej keramike z Moravy (F i l i p J., Keltoré ve střední Evropě, Praha 1956, tab. CXV).

j) Z okolia Prašnice sú tiež dva črepy s vyhnutým oblým okrajom, povrch majú opracovaný drievkom (obr. 5: 27, 30), ako aj sivý črep z dobre vypálenej, v ruke robenej nádoby s drsným povrchom, zdobeným zvislými ryhami (obr. 5: 29).

k) Pri stavbe domu s. Kuku našli sa atypické črepy, dva z nich boli svetlo-žlté, z dobre vypálenej plavenej hliny, povrch hladký, asi import.

Z á v e r

Väčšina keramického materiálu z Prašnice je domáceho pôvodu, má sídliskový charakter a patrí púchovskej kultúre. Ide o črepy z dobre vypálených, v ruke robených nádob, hlina je zmiešaná s riečnym kremencovým pieskom a s väčšími vápencovými zrnkami, po ktorých ostali hlboké jamky. Takýto hrubý vápencový piesok sa vyskytuje v blízkom Rudne. Z ozdobných prvkov sú najpočetnejšie jamky a hrboľky po štipke prstov, vpichy drievkom a vlnovky. Je nápadné, že sa veľmi málo vyskytuje ryhovanie hrebeňom, časté na púchovskej keramike. Najčastejšími tvarmi nádob sú baňaté hrnce so stiahnutým ústím alebo vyhnutým oblým okrajom.

Okrem tejto domácej keramiky mohli sme rozpoznať s určitosťou niekoľko črepov z nádob vyrobených v rímskych provinciách. Ich výskyt v Slovenskom Pravne svedčí teda o stykoch s podunajskými provinciami, čo súhlasí s polohou lokality na starej obchodnej ceste.

V osade na Prašnici i v Sokolnom jarku našli sa pozoruhodné kusy železnej suroviny a železné výrobky. Je to svedectvo o hutníckej výrobe železa z rúd, ktoré sa nachádzajú v najbližšom okolí: v Rudne, Briešti, Hadvige a možno aj na hornom toku Sokolného jarku.

Bolo by potrebné, aby sa na mieste náleziska i sídliska urobil systematický výskum.

RÖMERZEITLICHE SIEDLUNG IN SLOVENSKÉ PRAVNO

GABRIEL POVALA

Die Gemarkung der Gemeinde Slovenské Pravno (Bezirk Martin), welche an der alten, aus dem Donaugebiet durch die Täler der Nitra, Turiec und Orava zur Weichsel führenden Handelsstrasse lag, birgt mehrere archäologische Lokalitäten, wie zum Beispiel auf der Anhöhe Šiance eine Befestigungsanlage mit Keramikfunden und Mauerresten aus der jüngeren Burgwallzeit, auf den Feldern von der Ostseite und im Tal des Sokolný jarok zwei Siedlungen aus der römischen Kaiserzeit und weiter in nördlicher Richtung in den Steilhängen des Berges Sokol Höhlen mit einer Besiedlung aus der römischen Kaiserzeit und dem Mittelalter (Abb. 1).

Die bisher zahlreichsten Funde stammen aus dem Dorfbereich - aus der neuen Siedlungsanlage auf der Anhöhe Prašnica. Fast bei allen Fundamentausschachtungen

für die einzelnen Häuser stiess man hier auf Siedlungsobjekte aus der römischen Kaiserzeit mit Púchover und römisch-barbarischer Keramik.

Das Fundmaterial aus diesem und in der Nähe von Prašnica liegenden Fundstellen, wie auch Streufunde, die bei der Bodenbestellung und beim Bau von Familienhäusern geborgen wurden, sind in Slovenské národné múzeum (Slowakisches Nationalmuseum) zu Martin und im Považské múzeum (Waagtmuseum) zu Žilina aufbewahrt.

Der Verfasser befasst sich in seinem Aufsatz hauptsächlich mit dem Inhalt zweier Objekte, die in Slovenské Pravno festgestellt worden sind.

Das Objekt 1 (Abb. 2) erfasste der Autor bei einem Probeschnitt, den er auf dem Rücken der Anhöhe Prašnica angelegt hatte (Achsendurchmesser 120 x 160 cm, Tiefe 25 cm, Orientierung der Längsachse Nord-Süd). Die Füllerde bestand aus feinem schwarzem Humus, Klümpchen von rot oder braun gebranntem Lehm, Holzkohlestückchen, Scherben und einem durchglühten Stein. Die Sohle der Grube wies vier kleine, paarweise angeordnete Pfostenlöcher auf. In 15-25 cm Tiefe von der Oberfläche fanden sich im nördlichen Grubenteil in zwei Gruppen angehäuft Scherben, an verschiedenen Stellen verstreute Tierknochen, Zähne eines jungen Nagetieres und ein grösserer Tierzahn. Eine Materialauswahl aus diesem Objekt ist auf Abb. 4: 1-4 dargeboten.

Das Objekt 2 (Abb. 3) kam im Jahre 1962 bei Fundamentausgrabungen für ein Familienhaus zum Vorschein und im nachfolgenden Jahre verwirklichte hier das Považské múzeum zu Žilina eine Rettungsgrabung. Es handelt sich um ein Siedlungsobjekt, das mit Rücksicht auf die vorhandenen Hausfundamente nur teilweise erfasst werden konnte. Die Fundausbeute bestand aus drei Herdstellen, Scherbenmaterial, einer Eisennadel mit konischem vierkantigem Kopf und vierkantigem Schaft, dem Torso einer Eisenschere, einem Stück Eisenschlacke, gebranntem Lehmewurf, Holzkohlestückchen, Knochen und Steinen. Das Material aus diesem Objekt siehe auf Abb. 4: 5-20, 22-24.

Ausser diesen beiden Objekten beschreibt der Autor Funde aus einem weiteren Siedlungsobjekt, das er auf der Anhöhe Prašnica beim Bau einer Wasserleitung im Jahre 1960 festgestellt hat, ferner auch Lesefunde, die in der Umgebung des Hauses, unter welchem das Objekt 2 zum Vorschein gekommen war, und auch beim Bau anderer Familienhäuser von Prašnica und an sonstigen Stellen innerhalb des Katasters der Gemeinde Slovenské Pravno gefunden wurden (ausser Keramikscherben auch Stücke von Eisenerz und Eisenrohstoff, wie auch das Fragment eines Schafskiefers; vom Rücken der Anhöhe Prašnica stammt ein verzierter doppelkonischer Spinnwirtel). Das Lesefundmaterial siehe auf Abb. 5.

Der Grossteil des Materials aus Prašnica ist heimischer Herkunft und trägt Siedlungscharakter. Es sind Scherben handgefertigter Gefässe mit guter Brennung. Der Ton ist mit quarzigem Flusssand gemagert und auch mit grösseren Kalkspatkörnchen durchsetzt, die grössere Grübchen hinterlassen haben. Von Verzierungs-elementen erscheinen am zahlreichsten Grübchen und Erhebungen von Fingereindrücken, Spachteleindrücke und Wellenlinien. Auffallend ist es, dass wenig Kammstrich vorkommt, der ansonsten auf der Púchover Keramik häufig ist. Unter den Gefässformen dominieren bauchige Töpfe mit eingezogener Mündung oder mit ausladendem rundem Rand. Ausser dieser heimischen Keramik konnten mit Sicherheit einige Gefässscherben erkannt werden, die in römischen Provinzen erzeugt worden waren. Ihr Vorkommen zeugt von Kontakten mit den donauländischen Provinzen auf der alten, nach Norden führenden Handelsstrasse.

Die Siedlung auf der Anhöhe Prašnica lieferte ferner beachtenswerte Stücke von Eisenrohstoff und Eisenerzeugnissen; sie sind ein Beleg für die Eisenverhüttung aus Erzen, die in der Umgebung gefördert wurden, und zwar in Rudno, Brieštie und Hadviga.

Übersetzt von B. Nieburová

KONTROLNÝ VÝSKUM V OSTROVANOCH ROKŮ 1963

MÁRIA LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ

Lokalita Ostrovany (prv Ostroviany, resp. Osztopataka), okr. Prešov, je v archeologickej literatúre známa od roku 1865, keď vyšla zpráva J. H e n s z l - m a n n a¹ o náleze dvoch bohatých hrobov z doby rímskej v katastri tejto obce (prvý hrob sa našiel roku 1790, druhý roku 1865). Od tých čias sa tieto hroby často citujú, ako jedny z najvzácnejších nálezov mladšej doby rímskej nielen na východnom Slovensku, ale i v celom horizonte bohatých hrobov. Názory na ich datovanie sú nejednotné a viacerí bádatelia sa pokúšali o ich prehodnotenie.² Najnovšie chystá ich podrobný rozbor I. B ó n a v pripravovanej práci o bohatých hroboch z mladšej doby rímskej.³

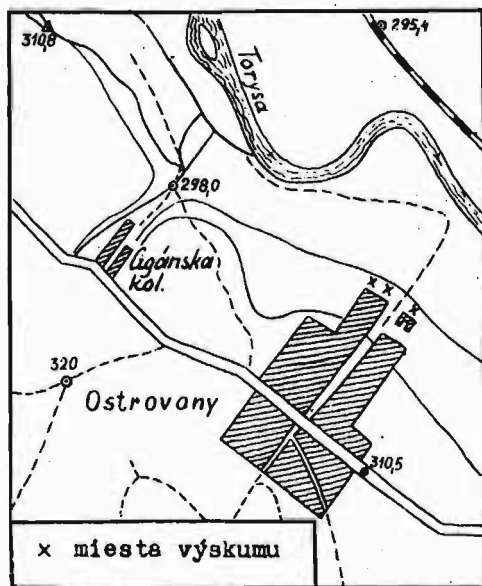
Nálezisko v Ostrovanoch sa často spomína v literatúre, i odborníci ho často navštevovali, k výskumu sa však neprikročilo. Až roku 1963 sa tu v čase od 15. mája do 30. júna uskutočnil kontrolný výskum, ktorý z poverenia Archeologického ústavu SAV viedla autorka tejto zprávy.

Nálezisko druhého hrobu z roku 1865 je známe, no o tom, kde sa roku 1790 našiel prvý hrob, sú pochybnosti. Preto sa sondážne práce uskutočnili na viacerých miestach.

Pri identifikovaní miesta nálezu druhého hrobu sme mali možnosť oprieť sa okrem príslušnej literatúry aj o výpoveď nálezcovho vnuka - Štefana Jaklovského, ktorý žije v Ostrovanoch. Udáva, že jeho starý otec - J. Jaklovský - odpočíval v nedeľu popoludní na brehu nad rybníkmi, ktoré boli zriadené v starom koryte

terasy; ležiac na brehu zapichoval vedľa seba palicu, ktorá mu na jednom mieste ľahko vbehla do väčšej hĺbky. Odvalil ňou kus brehu, pod ktorým sa objavil hrob. Obsah hrobu odovzdal tamojšiemu statkárovi J. Bánóovi a ten inventár hrobu daroval Nemzeti múzeu v Budapešti; nálezcovi dal za odmenu kravu. Táto zpráva sa líši od verzie F. P u l s z k é h o,⁴ ktorý píše, že sa hrob našiel v záhrade J. Bánóa a prišlo sa naň tak, že na jednom mieste "dunela" zem. Na tom mieste sa potom zistil hrob.

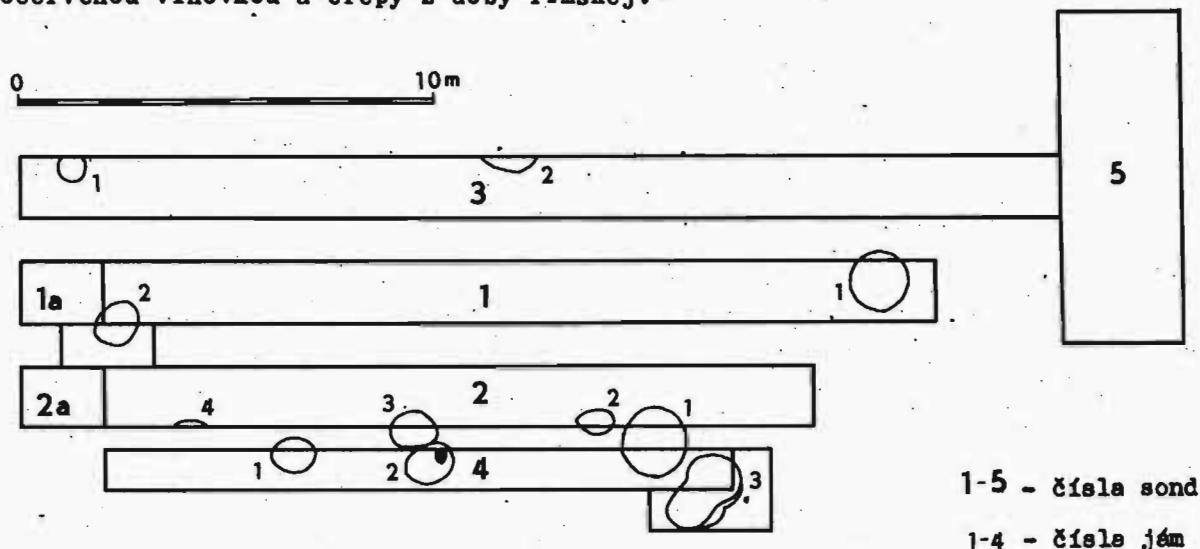
Ešte protichodnejšie sú zprávy o mieste, kde sa mal nájsť prvý hrob. Podľa F. P u l s z k é h o⁵ to bolo v brehu vody, cez ktorú prechádzali dvaja roľníci do kostola. Kostol je uprostred obce, preto je otázne, či myslel potok tečúci vedľa kostola do Torysy, alebo

Obr. 1. Ostrovany. Situačný náčrt s vyznačením miest výskumu.

či myslel Torysu, ktorá je však hodne vzdialená. Jej ľavý breh tu nie je osídlený (obec Michaľany leží asi o 2,5 km nižšie po toku Torysy). Podľa druhej verzie sa prvý hrob našiel pri kopaní studne v blízkosti kaštieľa. Blízko kaštieľa sú však dve staré studne, prvá v parku, druhá pri bývalej sýpke, t. č. dome F. Štelbackého. Neďaleko sýpky (asi 25 m) je miesto, kde sa našiel druhý hrob.

Vzhľadom na uvedené okolnosti vyhýbali sa pri výskume sondy na viacerých miestach, a to medzi kaštieľom a studňou v parku, na dvore F. Štelbackého, ktorý oddeľuje studňu pri sýpke od miesta nálezu druhého hrobu, a v záhrade F. Štelbackého, kde sa pri prieskume podarilo nájsť sklenú perlu zelenkavej farby s hnedočervenou vlnovkou a črepy z doby rímskej.

Obr. 2. Ostrovany. Plán výskumu pri kaštieli (sondy 1-5).

Bánovský
kaštieľ

Výskum bol rozdelený do dvoch etáp. V prvej sa otvorilo päť sond (označené 1-5) o celkovej rozlohe 113,5 m² medzi býv. kaštieľom rodiny Bánóovej (t. č. budova miestneho národného výboru a základnej deväťročnej školy) a spomínanou studňou. V druhej etape sa pracovalo vo dvore a v záhrade F. Štelbackého, kde bolo preskúmaných sedem sond (označené 1a-7a) o rozlohe 275,75 m².

V uvedených sondách sa okrem problematického objektu v sonde 7a nepodarilo nájsť hroby z doby rímskej, podarilo sa však zistiť praveké, včasnodedinné i stredoveké objekty. Materiál z nich, ktorý tu uvádzam, nie je síce početný, ale i tak poslúži pri štúdiu dejín zatiaľ tak nedostatočne prebádaného poriečia Torysy.

I. VÝSKUM PRI KAŠTIELI (parcela č. 124/3)

Prvé sondy sa vytýčili paralelne s frontálnou stenou kaštieľa v smere SZ-JV. Ich rozmery určovala konfigurácia terénu a hustota porastu. Boli súbežné aj s brehom terasy. Ornica bola premiešaná s kameňmi a štrkom - zvyškami cesty a planírky pred vchodom do kaštieľa. Pod ňou sa zistila miestami žltka (najskôr navezená), inde sa začínala hned tmavá vrstva, ležiaca na žltom ílovitom podloží. Výplň objektov bola tmavá, šedočierna, zreteľne sa odlišovala od podložia.

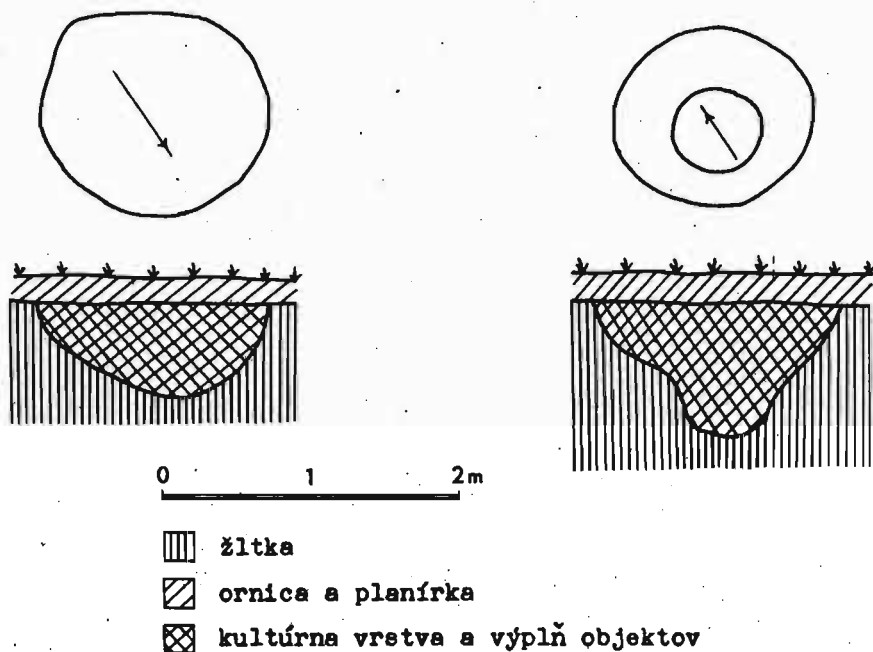
S o n d a 1

Táto sonda bola vytýčená vo vzdialenosti 10 m od juhovýchodného rohu kaštieľa, ktorý slúžil pri zameriavaní ako východiskový bod. Sonda mala pôvodne rozmery 1,5 x 20 m, neskôr bola na severozápadnom konci rozšírená o úsek 1,5 x 2 m. Kvôli zisteniu obrysov objektu 2 sa preskúmala aj kontrolný blok medzi sondami 1 a 2 na úseku 220 cm. Vrstvy boli bez nálezov. Sondou 1 sa zachytili dva objekty:

J a m a 1 bola v 18.-20. metri sondy od severu. Mala oválny tvar, priemer 130 x 150 cm a hĺbku pod kultúrnou vrstvou 60 cm. Obsahovala uhličky a početný stredoveký keramický materiál.

Výber nálezov z jamy 1:

Malá neúplná nádobka s vykloneným okrajom, ktorá sa dala zrekonštruovať; v 7,8 cm, ϕ ústia 12,6 cm, ϕ dna 6,8 cm (tab. III: 15).

Obr. 3. Ostrovany.
Sonda 1, jama 1.

Obr. 4. Ostrovany.
Sonda 1, jama 2.

Horná časť hrncovitej tenkostennej nádoby šedej farby, na hrdle svetlejšia; pod profilovaným okrajom na pleci je rad šikmých vpichov, asi o 3 cm nižšie je vodorovná ryha a v takej istej vzdialenosti ďalšia ryha; nádoba sa dala čiastočne zrekonštruovať (tab. III: 17).

Väčší fragment s uchom z hnedošedého nezdobeného krčaha, okraj má menej výrazne profilovaný než predošlá nádobka, pozdĺž ucha je široký plytký žliabok (tab. III: 16).

Pieskovcová oslička (tab. III: 20).

Profilované okraje a črepy z nádob zdobených vrypami, ryhami alebo rozličnými vlnovkami (tab. III: 1-14, 18, 19, 21-31, IV: 1-8, 10).

Spolu s opísaným šedým až hnedošedým keramickým materiálom sa vyskytuje i materiál biely až žltobiely. Jeden z týchto svetlých črepov je z pokrývky; na bielom povrchu má asi 1 cm široký pás namaľovaný hnedočervenou farbou (tab. IV: 9).

J a m a 2 bola čiastočne v prvom metri sondy 1 (od severu) a zasahovala do kontrolného bloku. Mala nepravidelný kruhový tvar a smerom ku dnu sa zužovala;

v severnej časti bol schodík. Hoci mala pomerne veľké rozmery (priemer 115-134 cm, hĺbka pod kultúrnou vrstvou 84 cm), bola chudobná na nálezy.

Našli sa tu hlavne:

Bukovohorské črepy, tri z nich zdobené rytím (tab. IV: 11-13).

Fragment rohovcovej čepielky (tab. IV: 16).

Hrubý črep halštatského rázu s pretláčanou plastickou páskou (tab. IV: 15).

Črep zo zrnitého materiálu tmavohnedej farby so zvyškami viacradovej vlnovky; pochádza z doby rímskej (tab. IV: 14).

Nezdobený stredoveký črep.

Hrdzou značne porušený železný klinec, pravdepodobne tiež stredoveký

Zlomok zvieracej kosti.

Jama patrí bukovohorskej vrstve, mladšie nálezy sa do nej dostali z kultúrnej vrstvy.

S o n d a 2

Paralelne so sondou 1, po jej západnej strane, vytýčila sa sonda 2 s rozmermi 1,5 x 17 m, neskôr tak ako sonda 1 bola na severozápadnom konci predĺžená o úsek 1,5 x 2 m. Boli v nej štyri objekty, číslované od juhu.

J a m a 1 zapadala do profilu sondy na juhozápadnej strane. Bola z nej preskúmaná iba časť. Bližší jej opis je pri sonde 4, do ktorej zasahovala. Materiál v tejto časti jamy bol stredoveký:

Profilované okraje nádob (tab. IV: 17-19).

Fragmenty tiel nádob zdobené vlnovkami a vodorovnými ryhami (tab. IV: 20-22).

Zlomky dien (tab. IV: 24-26).

Biely črep s červenkastohnedým maľovaným vzorom (tab. IV: 23).

J a m a 2 bola vedľa jamy 1, mala nepravidelný tvar, priemer 85 cm a hĺbku pod kultúrnou vrstvou 35 cm. Boli v nej:

Štyri zlozky z bielej, hnedočervenými maľovanými pásmi zdobenej pokrývky (tab. V: 5, 6).

Štyri stredoveké črepy (tab. V: 1-4).

J a m a 3 - v 9.-10. metri sondy od juhu - mala oválny tvar, maximálny priemer 90 cm. Zapadala do profilu sondy, kde sa črtala ako obdĺžnik. Bola bez nálezov.

J a m a 4 - v 15.-16. metri sondy - črtala sa len v profile; priemer 80 cm, hĺbka pod kultúrnou vrstvou 15-20 cm. Bola bez nálezov.

S o n d a 3

Táto sonda bola vytýčená na východ od sondy 1, mala rozmery 1,5 x 25 m a pretínala dva objekty:

J a m a 1 - v 1.-2. metri sondy od severu - bola oválna, mala maximálny priemer 70 cm a hĺbku pod kultúrnou vrstvou 20 cm. Zapadala čiastočne do profilu sondy. Bola bez nálezov.

J a m a 2 sa preskúmala iba čiastočne, lebo ju pretínala stena sondy v 11. až 12. metri od severu; priemer pri stene sondy 130 cm, hĺbka pod kultúrnou vrstvou 25 cm. Bez nálezov.

Nálezy zo sondy 3 pochádzajú iba z jej severnej časti; zistili sa v kultúrnej vrstve v hĺbke 30-40 cm. Bolo tu päť stredovekých črepov žltobielej farby, tri kusy železnej trosky a obsidiánový úštep.

S o n d a 4

Pri sonde 2 bola vytýčená sonda 4, paralelná so sondou 1; mala rozmery 1 x 16 m. Pri jej juhozápadnom konci bola skupinka stromov a krov, ktorých korene

zabráňovali predĺženiu sondy. Zachytili sa v nej tri objekty a časť jamy 1 zo sondy 2.

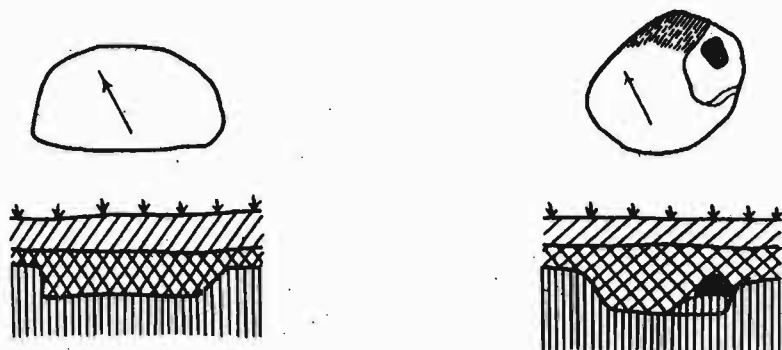
J a m a 1 - v 3.-5. metri sondy od severu - mala nepravidelný tvar s maximálnym priemerom 66 x 125 cm, hĺbka pod kultúrnou vrstvou 15-20 cm. Zistili sa v nej tieto nálezy:

Tretina tmavošedej stredovekej hrncovitej nádoby s profilovaným okrajom, v hornej časti vo vzdialenosti 15-18 mm sú tri vodorovné ryhy; výška nádoby 18 cm (tab. V: 10).

Zlomok hrdzou deformovaného železného predmetu (tab. V: 7).

Niekoľko nezdobených stredovekých črepov (tab. V: 8, 9).

J a m a 2 - v 7.-8. metri sondy od severu - mala oválny tvar, priemer ca 100 cm, hĺbka pod kultúrnou vrstvou maximálne 25 cm, vo východnej časti bolo ohnisko z kameňov a prepálenej hlíny (tab. I: 4).

||| žltka

/// ornica a planírka

■ prepálená zem

▣ kultúrna vrstva

■ kamene

Obr. 5. Ostrovany.
Sonda 4, jama 1.

Obr. 6. Ostrovany.
Sonda 4, jama 2.

Súdiac podľa nepočetných črepov, jama patrí neskorej dobe rímskej. Boli v nej:

Dva črepy z hornej časti hrubej hrncovitej nádoby (tab. V: 11).

Dva okrajové črepy (tab. V: 12, 13).

Ďalších osem črepov z podobného materiálu, bez výzdoby.

Zlomok železného predmetu, podľa lomu medzi ostrím a trňom najskôr z kosáka (tab. V: 14).

Úštep obsidiánu.

Zlomky zvieračích kostí.

V južnej časti sondy 4 bola skupina troch jám. Dve z nich - označené ako jama 3 - boli spojené, tretia, samostatná, presahovala do sondy 2 a bola označená číslom 1.

J a m a 3 pozostávala z dvoch oválnych jám a mala takéto rozmery: východná časť priemer 95 x 115 cm, hĺbku pod kultúrnou vrstvou 64 cm, západná časť priemer 90-60 cm, hĺbku 50 cm. V hornej vrstve sa črtali ako jedna väčšia jama; že ide o dve jamy, dalo sa zistiť až nižšie (tab. I: 3).

Z výplne tejto dvojitej jamy pochádzajú stredoveké črepy (tab. V: 15-22, 24-30, VI: 1-18), z ktorých najpozoruhodnejšie sú:

Šedý okrajový črep, zdobený vodorovnými ryhami rozmiestnenými v rozličných vzdialenostiach (tab. VI: 8).

Šedočierny, bohato profilovaný okrajový črep, pod okrajom má vodorovné vrypy a tri ryhy (tab. VI: 4).

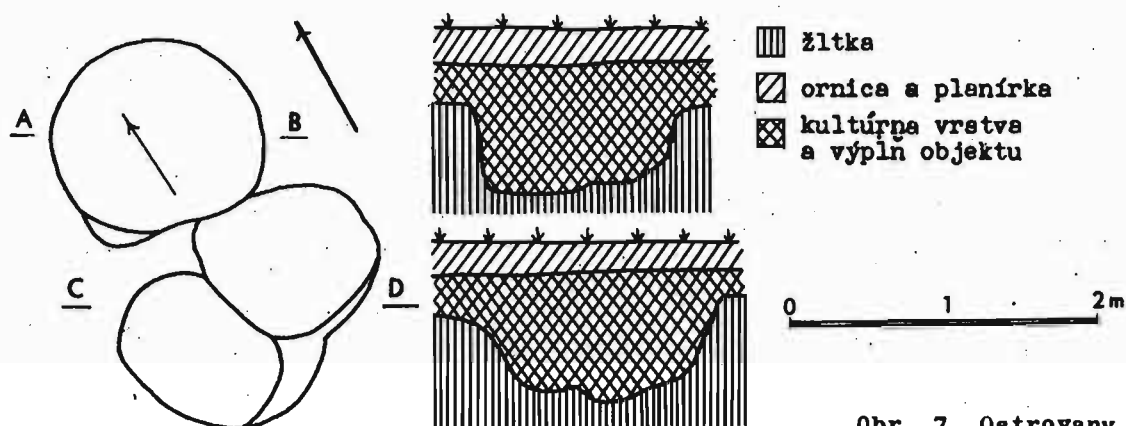
Boli tu aj zvieracie kosti a fragment kachličky so žltou polevou.

V tej časti jamy 1 zo sondy 2, ktorá presahovala do sondy 4, boli tieto nálezy:

Stredoveké, prevažne nezdobené črepy; jediný zdobený črep má na hrdle nechtové vrypy, pod nimi je šesť rýh v rozličných vzdialenostiach (tab. V: 28).

Fragment železného predmetu (tab. V: 23).

Do výplne objektu sa dostalo aj niekoľko črepov z doby rímskej (medzi nimi aj zlomok sivého prstencovitého dna) a jeden hradištný črep.

Obr. 7. Ostrovany.
Sonda 4, jama 3.

S o n d a 5

Kolmo na sondy 1-4 bola vytýčená sonda 5; mala rozmery 3 x 8 m. V sonde, ktorej výplň bola až do hĺbky 150 cm premiešaná, nepodarilo sa zachytiť ani jeden praveký alebo včasnohistorický objekt. V hlbkej vrstve černoze boli početné novoveké nálezy, predovšetkým keramika, pravdepodobne výrobky známej keramickej dielne vo Veľkom Šariši, pochádzajúce najskôr z druhej polovice XIX. storočia. Našli sa tu i železné súčiastky voza, ktoré spolu s keramickým materiálom boli odovzdané národopisnému oddeleniu Múzea Slovenskej republiky rád v Prešove.

Je pravdepodobné, že sondou 5 sa narazilo na vápennú, prípadne odpadovú jamu, ktorá sa používala v čase stavby kaštieľa okolo roku 1860.

Sondami pri kaštieli sa teda zistili stopy osídlenia bukovohorského, z neskoršej doby rímskej a stredovekého z XII.-XIII. stor. Z hľadiska hrobových nálezov sú najdôležitejšie črepy z jamy 2 v sonde 4, ktoré patria do neskoršej doby rímskej a pre ktoré máme analógie hlavne v Prešove na Pavlovičovom námestí⁶ alebo v susedných Ražňanoch.⁷

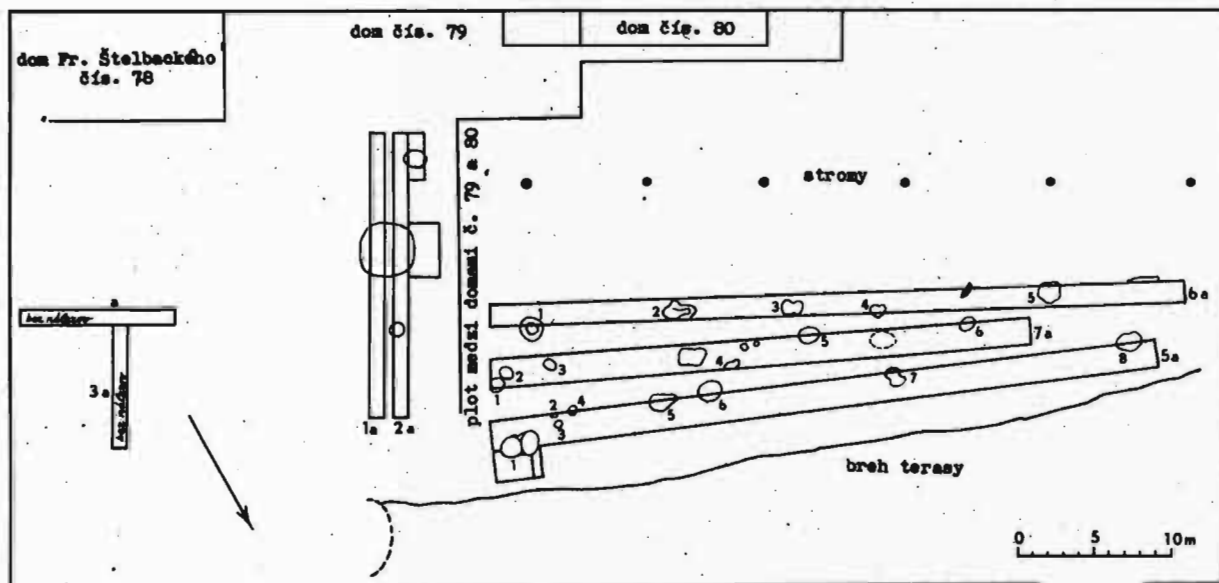
Podrobnejší rozbor stredovekého materiálu vypracuje B. P o l l a.

II. VÝSKUM NA DVORE A V ZÁHRADE DOMU F. ŠTELBACKÉHO (čís. domu 78)

Druhá etapa výskumu pozostávala zo sondážnych prác medzi miestom nálezu druhého hrobu a bývalou sýpkou, t. č. domom F. Štelbackého a v príslahlých častiach záhrady. Druhý hrob, ako som už spomenula, zistil sa v brehu terasy (tab. I: 5).

Miesto bolo počas výskumu znovu očistené od porastu a odstránila sa aj vrchná vrstva zeminy, stopy po hrobe sa však nepodarilo nájsť.

Keďže časť dvora je vysadená stromami a zastavaná hospodárskymi budovami, sondovať sa dalo iba medzi nimi. Vo dvore sa vytýčili a preskúmali štyri sondy, ďalšie tri sondy sa vyhĺbili v záhrade rovnobežne s brehom terasy (sonda 5a), resp. s domom F. Staviarskeho - čísl. 80 (sonda 6a). Zvrstvenie pôdy bolo podobné ako pred kaštieľom, pod ubitou ornicoou dvora bola žltka.

Obr. 8. Ostrovany. Plán výskumu pri dome F. Štelbäckého (sondy 1a-7a).

S o n d a 1 a

Táto sonda mala rozmery 1 x 18,5 m a viedla kolmo na dom čísl. 78. Od severného rohu tohto domu, ktorý slúžil pri zameriavaní ako východiskový bod, bola vzdialená 9,5 m. Sondou 1a bol čiastočne odkrytý objekt z doby rímskej. V ornici, najmä nad miestom, kde sa neskôr zistil tento objekt, vyskytovali sa hojné keramické nálezy, prevažne z doby rímskej, a to jednak črepy tzv. sivej keramiky, jednak črepy z hrubších nádob, formovaných bez hrnčiarskeho kruhu. Boli tu však i hradištne a stredoveké črepy.

Z nálezov z doby rímskej uvádzam:

Fragment masívneho ucha (tab. VI: 19).

Dva sivé črepy s vhladzovanou výzdobou (tab. VI: 25, 26).

Dva tmavšie šedočierny črepy tiež s vhladzovanou výzdobou (tab. VI: 29, 30).

Kostené šidlo (tab. VII: 1).

Šedočierny črep s hladným povrchom, pod okrajom má širší pás z drobných trojuholníkovitých vrypov, zoskupených do viacerých radov (tab. VI: 31).

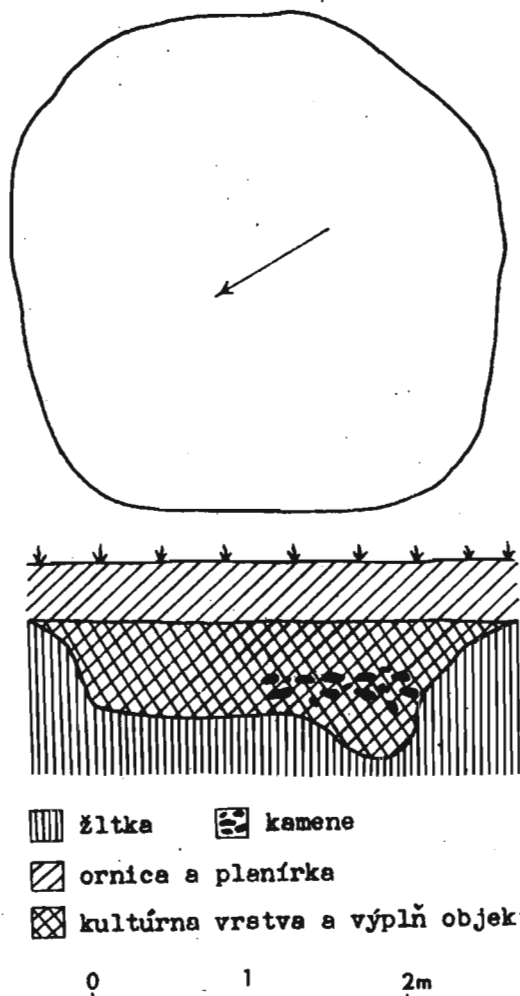
Menej črepov bolo z doby hradištnej, najväčší z nich je zdobený viacryhovou vlnovkou, nad ktorou je zväzok vodorovných rýh (tab. VII: 2-7).

Ďalšiu skupinu tvoria stredoveké črepy zo šedého materiálu, zdobené rozlične kombinovanými ryhami a vrypami (tab. VII: 9-17, 20-23). Jeden žltobiely črep je zdobený maľovaným hnedočerveným pásom (tab. VII: 8). Bol tu aj železný klinec a železný zloмок (tab. VII: 18, 19).

S o n d a 2a

Sonda bola vytýčená paralelne so sondou 1a po jej severozápadnej strane. Mala rozmery 1 x 18 m. Medzi sondami 1a a 2a bol 0,5 m široký kontrolný blok.

Sondou 2a zachytili sme ďalšiu časť objektu z doby rímskej - jamu 1, ďalej stredovekú jamu 2 a hradištnú jamu 3. Kvôli úplnému odkrytiu objektov sme sondu v juhozápadnej časti rozšírili o úsek 1 x 3 m a uprostred o úsek 2 x 3,5 m.

- ▨ žltka ▨ kamene
- ▨ ornica a plenírka
- ▨ kultúrna vrstva a výplň objektu

0 1 2m

Obr. 9. Ostrovany.
Sonda 2a, jama 1.

Pozoruhodný je najmä črep z lomu misy przeworského rázu, zdobený tenkými vhladenými pásmi (tab. VIII: 11).

Veľký hnedošedý črep z hrubostennej nádoby je zdobený dvoma radmi viacnásobných vlnoviek a dvoma zväzkami rýh (tab. VIII: 19; z tej istej nádoby je črep na tab. VIII: 13).

J a m a 2 - v západnej časti sondy 2a - mala tvar nepravidelného kruhu o priemere 120-140 cm. Bola kotlovite zahĺbená až 100 cm pod povrchom, 65 cm pod kultúrnou vrstvou. Jama patrí k stredovekému osídleniu, do jej výplne sa z podložia dostali i staršie, hlavne bukovohorské črepy.

Z pravekých nálezov v tejto jame sú najvýraznejšie:

Perforovaný bukovohorský črep (tab. VIII: 23).

Prevrtaný zvieraací zub (tab. VIII: 27).

Črep s uchom, pravdepodobne zo staršej doby bronzovej, ktorého spodná časť prechádza do plastických rebier, tvoriacich výzdobu nádoby (tab. VIII: 24).

J a m a 1 (objekt z doby rímskej) mala tvar splošteného kruhu s priemerom 310-320 cm, hĺbka pod ornicoou 60-90 cm. V západnej časti bola v hĺbke 80-100 cm pod povrchom skupina skál, pod ktorou bol objekt viac zahĺbený ako v ostatných miestach. Objekt mal sídliskový ráz (zemnica?).

Materiál z jamy 1 bol početný. Našlo sa tu aj veľa zvieračích kostí, ktorých rozbor uvádza V. R a j t o v á v pripojenej zpráve (str. 265-270 tohto čísla ŠZ).

Keramické nálezy sú prevažne z doby rímskej, ale z kultúrnej vrstvy sa sem zamiešali aj stredoveké a neolitické črepy a úštepy (tab. VIII: 14, 15, 17, 18).

Z nálezov z doby rímskej pozoruhodnejšie sú:

Presekávaný okrajový črep z hrncovitej nádoby hrubej výroby, asi 3 cm pod okrajom je jamka (tab. VII: 24).

Pieskovcová oslička zo svetlohnedej horniny (tab. VIII: 20).

Asi tri štvrtiny nálezov tvoria zlomky hrubých, v ruke vytáčaných nádob, z ktorých sa zachovalo viac zlomkov dlen a okrajov, štvrtinu z nich tvoria črepy vytáčané na kruhu (sivá keramika).

Na siedmich zlomkoch sú zvyšky vhladzovanej výzdoby (tab. VIII: 8-10, 12, 16).

Zo stredovekých črepov, ktoré mali v tejto jame prevahu, uvádzam:

Črepy s bohato profilovanými okrajmi (tab. IX: 1-11).

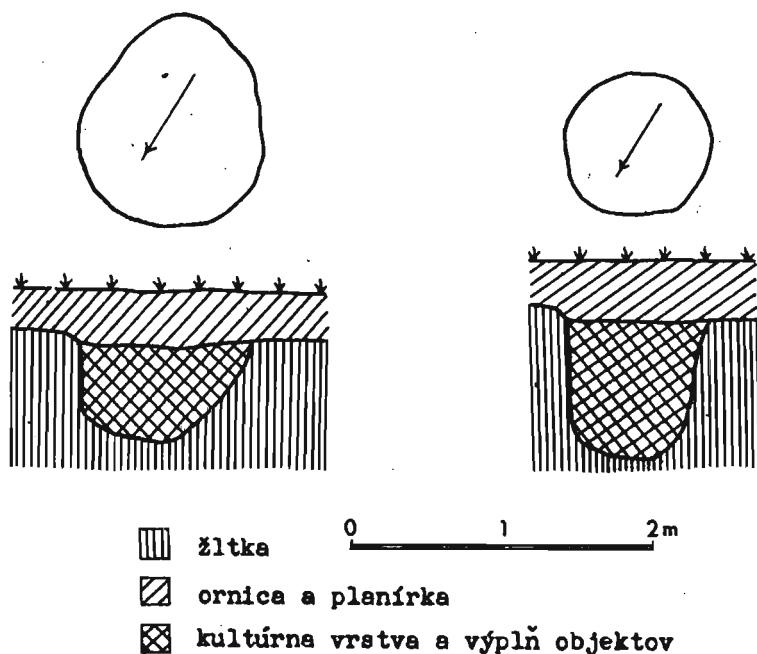
Črep z dna so zvyškom hrnčiarskej značky v podobe kruhu deleného mriežkami (tab. IX: 13).

Ojedinele sa vyskytol črep s vlnovkami z doby rímskej, ako i črep zdobený ryhami a radom drobných vpichov (tab. IX: 16).

Našli sa tu aj nepočítané zlomky zvieračích kostí.

J a m a 3 - vo východnej časti sondy 2a - bola kruhová, mala priemer 90 cm a hĺbku (pod 35 cm hrubou kultúrnou vrstvou a ornica) 95 cm. Črepy z jej výplne boli hradištne, medzi ne sa zamiešali tri eneolitické črepy bez výzdoby a šedo-čierny črep z doby rímskej s vhladzovanou výzdobou (tab. IX: 31).

V hradištnom materiáli, ktorý patrí do mladšej fázy strednej doby hradištnej, sú zastúpené črepy zdobené kombináciou vodorovných rýh a vlnoviek (tab. IX: 26-30, 32-36).

Obr. 10. Ostrovany.
Sonda 2a, jama 2.

Obr. 11. Ostrovany.
Sonda 2a, jama 3.

S o n d a 3a

Sonda mala rozmery 1 x 8 m a bola vytýčená medzi stromami za domom F. Štelbackého, paralelne so sondami 1a a 2a, ale o 15,5 m východnejšie. Hneď po odstránení trávinatej vrstvy sa ukázala žltá ílovitá vrstva podložia. Celá sonda bola bez nálezov.

S o n d a 4a

Táto sonda mala rozmery 1 x 10 m a bola kolmá na sondu 3a. Aj tu sa hneď pod trávnatou vrstvou zistilo podložie. Hoci sonda bola prehĺbená o ďalšiu vrstvu, nepodarilo sa naraziť na archeologické nálezy.

S o n d a 5a

Severozápadne od sond 1a-4a, medzi domami čísl. 78 a 80 je záhrada, oddelená od dvora dreveným plotom. V tejto záhrade, ktorej severný okraj je určený brehom terasy Torysy, boli vytýčené sondy 5a-7a.

Sonda 5a, o rozmeroch 1,5 x 43 m, bola súbežná s brehom terasy. V severovýchodnej časti sme ju kvôli jame 1 rozšírili o úsek 2,5 x 3,5 m. Sondou 5a sa odkrylo osem objektov.

V ornici sondy 5a bolo málo nálezov: vyskytovali sa medzi nimi neolitické, rímske, hradištne i stredoveké črepy (tab. X: 9-12).

Z prvej vrstvy pod ornitou v severovýchodnej časti sondy sú nálezy neolitické (tab. X: 6, 7), fragment rohovca, uchá z pravekých (neolitických) nádob (tab. X: 8), ako i rovný masívny okrajový črep s dvoma žliabkami. Boli tu aj črepy z doby rímskej, predovšetkým štyri črepy z hrubej nádoby zdobenej viacnásobnými vlnovkami (tab. X: 1-3), zlomok mierne odsadeného dna (tab. X: 5) a črep hradištného rázu s viacryhovou vlnovkou (tab. X: 4).

J a m a 1 sa pod ornitou črtala ako veľká tmavá škvrna. V skutočnosti pozostávala z dvoch rozlične starých jam (tab. II: 1).

Východná jama bola oválna, priemer 130 x 140 cm, hĺbka pod ornitou 40 cm; patrila stredovekému osídleniu.

Severná jama mala priemer 120 x 170 cm, hĺbka od povrchu 150 cm, bola praveká; v jej výplni sa nachádzali črepy bukovohorské a z doby bronzovej. Ojedinelý črep z doby rímskej sa sem dostal asi druhotne z ornice.

V stredovekej jame okrem nevýrazných črepov boli:

Profilovaný okrajový črep (tab. X: 19).

Črep z hornej časti nádoby so slabo viditeľnými vlnovkami (tab. X: 21).

Fragment kačličky (tab. X: 13).

Niekoľko ďalších drobných zlomkov, zdobených vodorovnými ryhami a vlnovkami (tab. X: 14-17).

Z príľahlej pravekej jamy je:

Perforovaný bukovohorský okrajový črep (tab. X: 22).

Hrubší črep so zvyškom ucha.

Niekoľko črepov zdobených slamovaním.

Hrubší okrajový črep z doby rímskej (tab. X: 23).

Pri dvojitej jame 1 v sonde 5a v jej 4.-6. metri od juhovýchodu boli tri malé jamy, označené číslami 2-4. Sú to pravdepodobne stopy kolovej konštrukcie z objektu, ktorého ďalšie časti sa nám nepodarilo zachytiť.

J a m a 2 mala priemer 40 cm a bola hlboká 25 cm (pod kultúrnou vrstvou). V jej výplni bolo päť atypických črepov pravekého rázu, malé obsidiánove jadro a zlomok rohovcovej čepeľky hnedej farby s drobnou retušou.

J a m a 3 bola 20 cm vzdialená od jamy 2, mala priemer 45 cm a hĺbku 28 cm (pod kultúrnou vrstvou). Bola bez nálezov.

J a m a 4 mala priemer 45-55 cm a hĺbku 25 cm. Bez nálezov.

J a m a 5 - v 11.-13. metri sondy - bola väčšia, mala priemer 120 x 180 cm a hĺbku 160 cm pod terajším povrchom. Pretože sa v jej výplni nevyskytoval ani praveký, ani včasnodedinný materiál, domnievam sa, že ide o novoveký zásah.

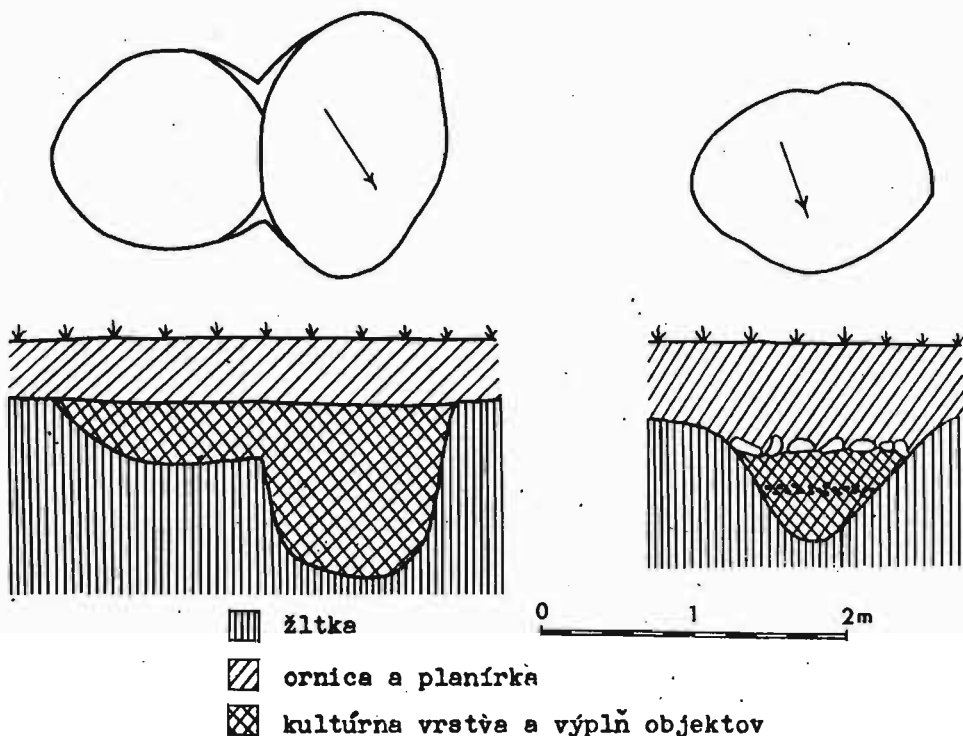
J a m a 6 - v 13.-14. metri sondy - mala tvar kruhu o priemere 150 cm; bola preskúmaná do hĺbky 160 cm. Neboli v nej žiadne nálezy, preto sa domnievam, že tu ide tiež o novoveký zásah.

J a m a 7 - v 26.-28. metri sondy - mala nepravidelný obličkovitý tvar s priemerom 110 x 125 cm; hĺbka pod povrchom 60 cm. Bola bez nálezov.

Medzi 28,8 a 36,2 m v sonde 5a boli korene stromov také husté, že sondu nebolo možné prehĺbiť až na podlažie.

J a m a 8 bola posledným objektom v sonde 5a. Mala oválny tvar s priemerom 120 x 156 cm. Črtala sa 50 cm pod terajším povrchom a dosahovala hĺbku 130 cm, ku dnu sa kotlovite zužovala.

V hĺbke 65-70 cm pod povrchom bola vrstva pomerne veľkých kameňov (tab. II: 2), ktoré pokrývali celú plochu jamy. Pod nimi sa zistila tmavá kultúrna vrstva, chudobná na nálezy. Nepočetný črepový materiál je z doby rímskej. V hĺbke asi 100 cm sa nachádzala asi 10 cm hrubá vrstva s uhlíkmi. Nálezy pod touto vrstvou v spodnej časti jamy boli prevažne praveké.

Obr. 12. Ostrovany.
Sonda 5a, jama 1.

Obr. 13. Ostrovany.
Sonda 5a, jama 8.

Z nálezov z doby rímskej si zasluhujú pozornosť:

Zlomky dna hrubej zásobnice s veľkými zrnami v materiáli (tab. X: 31).

Hrubší sivý črep s viacnásobnou vlnovkou (tab. X: 25, 26, 30).

Kamenná oslička (tab. X: 29).

Drobný závesok z bronzového plechu (tab. X: 27).

Medzi pravekými nálezmi boli:

Črep zdobený jamkami (tab. X: 28).

Dva drobné obsidiánové úštep, jeden z rydla, druhý z čepierky.

Rohovcové jadro a úštep.

Dva drobné črepy sú hradištného rázu.

V jame sa nachádzali aj nepočetné zvieracie kosti.

S o n d a 6a

Pri sonde 5a bola vytýčená sonda 6a, mala rozmery 1,5 x 45 m. Na severovýchodnom konci bola medzi nimi vzdialenosť 6 m, na severozápadnom 2,5 m, keďže sonda 6a bola rovnobežná s budovou čí. 80 (domom F. Staviarskeho). V sonde 6a sa zistilo päť objektov.

V ornici tejto sondy boli prevažne neolitické nálezy. Spomeniem aspoň tri bukovohorské črepy zdobené jemnými ryhami (tab. XI: 9, 11, 13), zlomky úch a plas-

tické výčnelky (tab. XI: 10, 12). Boli tu aj dva črepy z doby rímskej, zdobené viacryhovými vlnovkami (tab. XI: 7, 8), ako aj stredoveké črepy.

V severozápadnej časti sondy 6a v ornici sa ukazovala koncentrácia neolitických nálezov. Pozoruhodné sú črepy s rytou výzdobou (tab. XI: 17-20, 24, 25), rytými mriežkami a vrypami (tab. XI: 16), ako i perforovaný okrajový črep (tab. XI: 21). Našlo sa tu aj nezvyčajne hrubé dno (tab. XI: 22), obsidiánový úštep a dva hradištne črepy zdobené ryhami a vlnovkami (tab. XI: 14, 15).

V strednej časti sondy zistili sa v ornici neolitické a eneolitické nálezy. Boli tu črepy zdobené slamovaním, tiež z doby rímskej a zo stredoveku. Zdobených bolo iba niekoľko neolitických črepov: črep zo spodnej časti nádoby s rytou výzdobou (tab. XII: 10) a štyri črepy z tiel nádob (tab. XII: 9, 11, XI: 26, 30).

Prvá vrstva pod ornicou obsahovala tiež hodne nálezov. Naďalej prevažovali črepy z doby kamennej. Početné boli i kamenné nástroje a úštepy, napr. driapadlo z červenohnedého radiolaritu (tab. XII: 21). Z keramických nálezov výraznejší je fragment širokého plochého ucha a črepy s rytou výzdobou (tab. XII: 12, 13, 13, 16). Našiel sa tu i črep s uchom vytiahnutým nad okraj (tab. XII: 19),

Hodne črepov bolo z doby rímskej:

Okrajové črepy (tab. XII: 1-5), jeden z nich zdobený vhladzovanou výzdobou (tab. XII: 1).

Malý šedočierny črep s výzdobou pozostávajúcou z oblúčkových vpichov (tab. XII: 8).

Hrubý črep zdobený vlnovkou (tab. XII: 7).

Inventár prvej vrstvy dopĺňujú zlomky zvieracích kostí.

V severnej časti sondy sa naďalej ukazovala vrstva černoze, pričom sa však nedali rozpoznať obrysy objektu. Z temnej zeminy pochádzajú neolitické črepy:

Hrubý perforovaný črep (tab. XI: 5).

Fragment ucha s jemne rytou výzdobou.

Črep z tela nádoby, zdobený ryhami a jamkami (tab. XI: 3).

Plastický výčnelok (tab. XI: 4).

Doba rímska je zastúpená sivým črepom s ryhami a mriežkami (tab. XI: 1).

Bol tu aj hradištný črep.

Po ďalšom prehĺbení tejto časti sondy našlo sa: Hlinené závažie kužeľovitého tvaru s prevrtaným otvorom; výška 10,7 cm (tab. XII: 31).

Viac zlomkov z malej nádoby so stiahnutou hornou časťou a zvislým okrajom (tab. XII: 23).

Viac zlomkov z nádoby s dutou nôžkou (tab. XII: 24, 29, 30); zachovala sa hlavne stredná časť.

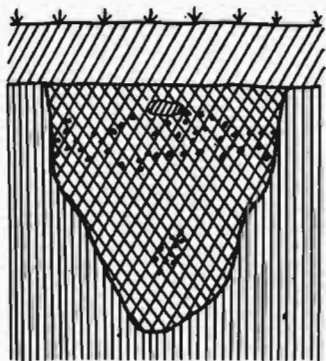
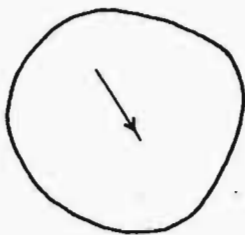
Črep s masívnym uchom (tab. XII: 25).

Obsidiánový úštep.

Ani jeden z črepov nebol zdobený. Objavovali sa aj zvieracie kosti.

Vo štvrtej vrstve boli naďalej neolitické nálezy.

Okrem spomínaného miesta s výskytom neolitického materiálu zistilo sa v sonde 6a päť jám.

- žltka
 - ▨ ornica a planírka
 - ▩ kult. vrstva a výplň
 - ▧ prepálená hlina
 - ▤ uhlíky
- 0 1 2m

Obr. 14. Ostrovany.
Sonda 6a, jama 1.

J a m a 1 - v 2.-4. metri - bola sondou zachytená len čiastočne. Aby sa mohla preskúmať, museli sme sondu rozšíriť smerom na východ o úsek 1,5 x 1,5 m. Jama mala tvar kruhu s priemerom 160 cm; ku dnu sa kónicky zužovala. V hĺbke 120 cm od terajšieho povrchu bol schod (tab. II: 3). Vo výplni sa zistili neolitické nálezy, veľa uhliakov a v hornej časti i kusy prepálenej hlíny. Črepy z tejto jamy sú nezdobené, ich časové zatriedenie umožňuje len zloženie materiálu. Z kultúrnej vrstvy sa do jamy dostali aj hradištné a stredoveké črepy.

J a m a 2 - v 12.-14. metri sondy - mala nepravidelný tvar; na severnej strane jej dno stupňovite klesalo, na juhozápadnej strane bol malý výbežok. Priemer SZ-JV - 228 cm, JZ-SV - 120 cm. Výbežok mal dĺžku 25 cm.

Jama obsahovala bukovohorský materiál, zistili sa tu však ojedinele aj mladšie nálezy; výraznejšie sú:

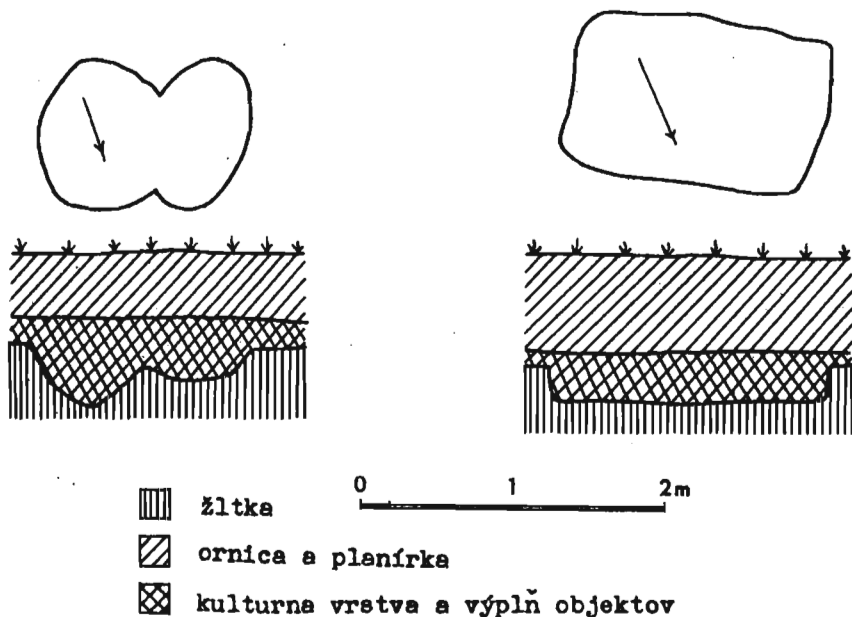
Červenkastý črep s pretláčaným pupčekom (tab. XIII: 3).

Črep s rytou výzdobou (tab. XIII: 1).

Čepierka z kremenovitej horniny (tab. XIII: 2).

Črep s hrubým pupčekom (tab. XIII: 5).

Šedý črep s drobnými vrypami (tab. XIII: 4).

Obr. 15. Ostrovany.
Sonda 6a, jama 3.

Obr. 16. Ostrovany.
Sonda 7a, hrob(?).

J a m a 3 - v 20.-21. metri sondy - mala obličkovitý tvar s priemerom 90-140 cm. Východná časť bola hlbšia, až 90 cm od povrchu, západná iba 70 cm. V tmavej výplni tejto jamy sa našlo sedem neolitických črepov.

J a m a 4 - v 25.-26. metri sondy - bola oválna, mala priemer 70 x 100 cm a hĺbku od povrchu 100 cm. Obsahovala tri neolitické črepy a jeden stredoveký črep.

J a m a 5 - v 36.-37. metri sondy - mala tvar obdĺžnika s rozmermi 130 x 140 cm; hĺbka pod povrchom maximálne 70 cm. V kultúrnej vrstve nad touto jamou boli črepy neolitického až eneolitického rázu, v samotnom objekte sa už nálezy nezistili.

S o n d a 7a

Medzi sondami 5a a 6a sme vytýčili sondu 7a; mala rozmery 2 x 25 m. Neskôr bola predĺžená o úsek 2 x 10 m.

V ornici tejto sondy sa našli črepy neolitické, z doby rímskej, hradištné a stredoveké; z nich spomeniem bukovohorský črep s perforovaným okrajom, bukovohorský črep so zvyškami rytej výzdoby, tri črepy z doby rímskej, z toho jeden okrajový (tab. XIII: 10) a druhý s vhladzovanou mriežkou (tab. XIII: 9). Črep so štyrmi radmi vpichov je hradištného rázu.

Asi 50 % nálezov z vrstvy pod ornitou patrí dobe rímskej: okrajové črepy, črep s vlnovkou, väčší nezdobený fragment zo spodnej časti sivej nádoby. Našiel sa tu i zlomok železného nožika (tab. XIII: 6) a niekoľko zvieračích kostí.

V juhovýchodnej časti sondy, kde sa neskôr zistili jamy 1 a 2, boli tiež rôznorodé črepy - neolitické, rímske i hradištné.

Najvýznamnejším objektom v sonde 7a bol problematický h r o b. Hrobová jama sa črtala v 12.-14. metri sondy v hĺbke 70 cm pod terajším povrchom. Mala rozmery 110 x 170 cm a bola orientovaná v smere SZ-JV. Po vybratí obsahu sa ukázalo, že v hrobe(?) sa nenachádzali pozostatky ľudského tela, iba niekoľko keramických zlomkov a kosti z koňa a ovce. V severozápadnej časti bol fragment praslenu s vtiahnutou hornou ploškou a ryhou okolo okraja (tab. XIII: 8); priemer zachovanej časti 3,5 cm. Vo východnej časti "hrobu" ležal väčší sivý črep bez výzdoby a drobné nezdobené črepy z doby rímskej. Vyskytli sa tu aj malé neolitické i hradištné črepy (tab. XIII: 7). Je otázne, či tu ide o vykradnutý hrob alebo o jamu, ktorá bola pripravená, ale z neznámych dôvodov nepoužitá na pochovanie. (Obr. 16.)

J a m a 1 bola v severovýchodnom rohu sondy 7a. Mala tvar kruhu o priemere 100 cm a kotlovitý profil; jej hĺbka dosahovala 102 cm. Hoci mala značné rozmery, bolo v nej iba sedem nezdobených pravekých črepov a odštep rohovca (tab. II: 5).

J a m a 2 - v 1.-2. metri sondy - bola kruhovitá, mala priemer 95-100 cm a hĺbku 70 cm pod kultúrnou vrstvou. V jej výplni sa našlo iba päť črepov, z toho jeden s perforovaným okrajom a jeden zdobený ryhami. Štyri črepy boli neolitické, piaty z doby rímskej (zdobený viacryhovou vlnovkou). Obsah jamy dopĺňovali zvieračie kosti.

J a m a 3 - v 3.-4. metri sondy - bola kruhovitá, mala priemer 80 cm a hĺbku 70 cm. V jej výplni neboli nálezy.

J a m a 4 - v 15.-16. metri sondy - zapadala do profilu sondy; priemer preskúmanej časti 80 cm. Našli sa v nej iba nevýrazné neolitické a rímske črepy.

Pri jame 4 boli tri malé jamky s priermi 22, 30 a 40 cm. Všetky boli bez nálezov.

J a m a 5 - v 20.-21. metri sondy - mala pretiahnutý tvar s priemerom 100 x 130 cm. Jej maximálna hĺbka od terajšieho povrchu bola 110 cm. Vo výplni sa našli len nevýrazné neolitické črepy, niekoľko zlomkov z doby rímskej a jeden hradištný črep. Bol tu aj fragment nožika.

J a m a 6 - v 31.-32. metri sondy - mala oválny tvar s priemerom 90 x 110 cm (tab. II: 6), hĺbka od terajšieho povrchu 128 cm. Na severnej strane mala stenu kolmejšiu než na južnej. Asi 20 cm nad dnom bola prepálená vrstva s uhlíkmi.

Materiál z tejto jamy patrí prevažne k typu Lažňany, sú tu však i črepy bukovohorského rázu (tab. XIII: 12, 14). Vo vrchnej časti bol črep z doby rímskej so zvyškom vlnovky a malá čepička zo zelenkavého radiolaritu (tab. XIII: 18). Z vázičkovitej nádoby s pretláčaným okrajom tu boli dva črepy (tab. XIII: 13). Našla sa aj časť dna väčšej nádoby (tab. XIII: 19), žltohnedý črep s hrotitým výčnelkom (tab. XIII: 15) a okrajový črep s odsadeným hrdlom (tab. XIII: 16).

Pre datovanie a kultúrne zaradenie tejto jamy je najzávažnejším nálezom malá, pôvodne asi štvoruchá hlbšia misa s jemne vykloneným okrajom a baňatou spodnou časťou; výška 8 cm, ϕ ústia 11,7 cm, ϕ dna 6,6 cm (tab. XIII: 17).

Pri zbere v okolí sond la-7a našli sa črepy neolitické, z doby rímskej i hradištne (tab. XIII: 11).

V druhej etape výskumu v Ostrovianoch boli odkryté objekty neolitické, rímske, hradištne a stredoveké. Sporadicky sa objavovali aj črepy z obdobia eneolitu až staršej doby bronzovej.

Opis neolitického materiálu, patriaceho kultúre bukovohorskej, resp. typu Lažňany (podľa nálezov z Lažňan, publikovaných V. B u d i n s k ý m - K r i š k o m v AR XV, 1963, 680-686), pozri v príspevku S. Š i š k u v tomto čísle ŠZ.

Jediná hradištná jama (čís. 2 v sonde 2a) obsahovala nálezy keramiky z mladšej fázy strednej doby hradištnej. Najbližšie analógie k tomuto materiálu nachádzame v Kapušanoch.⁸

Z hľadiska skúmania dejín doby rímskej na východnom Slovensku bola úspešnejšia druhá etapa výskumu. Okrem sporadicky sa vyskytujúcich črepov z doby rímskej, ktoré boli v kultúrnej vrstve, prípadne v objektoch z iných dôb, podarilo sa zachytiť sídliskový objekt v sonde 2a, ohniskovú jamu č. 8 v sonde 5a a problematickú hrobovú jamu v sonde 7a.

Sídliskový objekt obsahoval prevažne zlomky hrubostenných hrncovitých nádob, podobných ako v jame 2 v sonde 4 - pred kaštieľom. Vyskytovali sa však s nimi aj črepy sivej, na kruhu točenej keramiky mladého rázu. Charakteristickým znakom sú prstencovité dna a vhladzovaná výzdoba. Pre zaradenie tohto objektu do mladšej doby rímskej prihovára sa i šedý črep so zvislými vhladzovanými lomenicami, ktorý bol v susednej hradištnej jame. Zlomok hrubostennej nádoby s mnohoryhovými vlnovkami má analógie na sídlisku v Prešove na Pavlovičovom námestí.⁹ Fragment okraja s masívnym uchom pochádza najskôr z krčaha, aké poznáme z Ukrajiny¹⁰ alebo zo sarmatskej oblasti.¹¹

Vhladzovaná výzdoba je charakteristickým znakom sivej keramiky v mladšej dobe rímskej, a to tak na východnom Slovensku (Prešov,¹² Seňa, Šebastovce-Barca,¹³ Blažice¹⁴ a i.), ako aj v priľahlých oblastiach Poľska, Ukrajiny¹⁵ alebo Madarska.¹⁶ Na týchto sídliskách sa často objavujú aj pieskovcové osličky, ktoré poznáme i z Ostrovian.

Otázne je však poslanie objektu z doby rímskej v sondách la-2a. Tvarove pripomína chaty menších rozmerov, aké poznáme napr. z Prešova,¹⁷ kde sa však zistila chata povrchová, kým náš objekt bol zahĺbený. Pre zahĺbenú chatu malých rozmerov nachádzame obdobu v Čake,¹⁸ je však zo staršej doby rímskej. Tak v prešovskej, ako i v čakanskej chate nachádzame na rozdiel od ostrovianskej kolovej jamy.

Jama 8 v sonde 5a slúžila, súdiac podľa vrstvy kameňov a uhlíkov, najskôr ako ohnisková jama. V spodnej časti narušovala bukovohorský objekt. Z nálezov v tejto jame pozoruhodný je bronzový závesok z tepaného plechu. Podobný závesok sa našiel v Abraháme.¹⁹ S podobným nálezom sme sa na východoslovenských náleziskách, na rozdiel od ostatného materiálu s ktorým sa našiel (črepy zo zásobnice, oslička), dosiaľ nestretli.

Problematickým ostáva poslanie i datovanie hrobovej(?) jamy v sonde 7a. Ako bolo spomenuté, možno predpokladať, že to bol vykradnutý hrob, prípadne že jama bola zasypaná bez toho, že by ju boli použili na pochovanie. Že ide o symbolický hrob, je málo pravdepodobné, boli by v ňom nejaké milodary. Nepočetné nálezy z doby rímskej nemôžeme považovať za milodary, neposlúžia dokonca ani na presnejšie datovanie.

III. ZÁVER

Cieľ kontrolného výskumu v Ostrovanoch nebol splnený. Nepodarilo sa vyriešiť otázku, či dva bohaté hroby, objavené r. 1790 a 1865, boli súčasťou väčšieho pohrebiska, alebo boli ojedinelé. Nemôžeme vylúčiť možnosť, že ďalšie hroby odplavila Torysa, ktorá v posledných desaťročiach značne menila svoje koryto.

Podarilo sa však získať doklady osídlenia od neolitu po stredovek, ktoré sú na tomto archeologicky tak málo známom území dôležitými opornými bodmi.

Sídliskové nálezy z doby rímskej, ktoré sa našli pred kaštieľom i vo dvore a v záhrade domu F. Štelbackého, patria mladej až neskorkej dobe rímskej - k tzv. prešovskému typu. Toto datovanie umožňuje hrubá keramika, ako i sivá keramika zdobená iba vhladzovanou výzdobou, kým pre staršie obdobie je charakteristická vkolokovaná výzdoba.²⁰

Domnievam sa, že sídliskové nálezy sú mladšie než spomenuté bohaté hroby (v ktorých sa stretávame aj s vkolokovanou výzdobou) a že táto osada vznikla v dobe, keď sa na bohaté hroby už zabudlo. Je totiž málo pravdepodobné, že by sa pochovávalo do bezprostrednej blízkosti osady, a to z dôvodov kultových i spoločenských, lebo hrobom by hrozilo vykradnutie. Zdá sa pravdepodobnejším, že osada súčasná s bohatými hrobmi bola povýše pri Toryse, v katastri obce Ražňany,²¹ odkiaľ sa podarilo pri zbere získať črepový materiál zo strednej i mladšej doby rímskej. K tomu, aby sa tento predpoklad potvrdil, bolo by treba urobiť výskum na sídlisku v Ražňanoch.

P O Z N Á M K Y

- 1 H e n s z l m a n n J., Archaeologiai kirándulás Abaúj és Sáros vármegyébe, AK V, 1865, 89-96.
- 2 Uvediem aspoň najznámejšiu literatúru: R e i n a c h S., A herpályi paizsdudor, AÉ XIV, 1894, 395-404. P u l s z k y F., Magyarország archaeológiája II, Budapest 1897, 13-19, obr. 125 a 126, tab. C: 3-5. D i c u l e s c u K., Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien, Mannus Bibliothek 34, Leipzig 1923, 3-6. E i s n e r J., Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, 211. B e n i n g e r E., Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei, Reichenberg und Leipzig 1937, 51. O n d r o u c h V., Limes Romanus na Slovensku, Bratislava 1938, 62, 70, 86, 106-108. S o h u l z W., Ein Fibeltypus der vandalischen Hasdingen mit Bemerkungen über die Prunkfibeln benachbarter Fürstenhöfe der frühen Völkerwanderungszeit, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 44, 1960, 298-315.
- 3 Podľa ústnej informácie.
- 4 P u l s z k y F., l. c., 15.
- 5 P u l s z k y F., l. c., 13.
- 6 B u d i n s k ý - K r i č k a V., Sídlisko z doby rímskej a zo začiatkov sťahovania národov v Prešove, SlA XI-1, 1963, napr. tab. IX: 6, 9 alebo tab. XII: 2 a 1.
- 7 L a m i o v á - S c h m i e d l o v á M., Nové nálezy z doby rímskej na východnom Slovensku, Nové obzory 4, 1962, 33-34, tab. III: 3.
- 8 B u d i n s k ý - K r i č k a V., Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku, SlA IX, 1961, 359.

- 9 B u d i n s k ý - K r i č k a V., SlA XI-1, 1963.
- 10 S m i š k o M., Karpatski kurgany peršoji polovyny I tysiačolittá našoji ery, Kyjiv 1960, tab. XIII: 1, tab. XIV: 9. B r a j č e v s k a j a A. T., Čerňachovskaja kultura, MIA 82, Moskva 1960, tab. III: 12, 14, tab. IV: 3, tab. V: 17.
- 11 P á r d u c z M., A szarmatakor emlékei Magyarországon I-III, Budapest 1941, 1944 a 1950; I. zv.: tab. X: 23, XVI: 39; II. zv.: tab. XVII: 9, 10, LVI: 13; III. zv.: tab. XXXI: 27, XXXIV: 17, 19, LXXXVII: 11, CIX: 9, CX: 12, 15, 25, 31 atď.
- 12 B u d i n s k ý - K r i č k a V., SlA XI-1, 1963, tab. II: 7, tab. VIII: 8, 11, 17, tab. X: 10, 12, 13 atď.
- 13 L a m i o v á - S c h m i e d l o v á M., Dve sídliská z doby rímskej na východnom Slovensku, SlA XI-1, 1963, tab. VI: 1-7, tab. IX: 2, 6, 8-12.
- 14 P a s t o r J., Sídlisko v Blažiciach, AR XIII, 1960; t e n i s t ý, Sídliskový výskum v Blažiciach, ŠZ AÚSAV 6, 1961.
- 15 T i c h a n o v a M. A., O lokálnych variantach čerňachovskej kultury, SA 4, 1957, obr. 8: 7, obr. 17: 9-11. T i c h a n o v a M. A., Raskopki na poselenii III-IV vv. u s. Lepesovka v 1957-1959 gg., SA 2, 1963, obr. 3 na str. 184.
- 16 P á r d u c z M., l. c., napr. I. zv.: tab. XI: 6; III. zv.: tab. CVI: 25, CIX: 12, CXVIII: 11, CXIX: 2, 4, CXX: 3, CXXI: 10, 11 atď.
- 17 B u d i n s k ý - K r i č k a V., SlA XI-1, 1963, 14.
- 18 K o l n í k T., Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku, AR XIV, 1962, 363, 364, obr. 110: 1.
- 19 B u d a v á r y V., Praveké nálezy z Abraháma pri Seredi v Slovenskom národnom múzeu - Sbierka Karola Godoviča, ČMSS XXIX, čís. 3-4, 1938, 16, obr. 5: 2.
- 20 L a m i o v á - S c h m i e d l o v á M., SlA XI-1, 1963, 69.
- 21 L a m i o v á - S c h m i e d l o v á M., Nové obzory IV, l. c.

KONTROLLGRÄBUNG IN OSTROVANY IM JAHRE 1963

MÁRIA LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ

Im Mai und Juni 1963 verwirklichte das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften eine Kontrollgrabung in Ostrovany (Bez. Prešov), der bekannten Fundstelle zweier reicher Gräber aus der römischen Zeit. Die Fundstelle des zweiten Grabes aus dem J. 1865 ist bekannt, hingegen widersprechen sich die Berichte über die Fundstelle des ersten, im J. 1790 entdeckten Grabes.

Bei der Absteckung der Schnitte wurden alle Möglichkeiten der Angaben über die angebliche Fundstelle des ersten Grabes in Erwägung gezogen, weswegen sowohl vor dem Kastell gegraben wurde, wo eine Fläche von 113,5 m² untersucht wurde, als auch im F. Štelbackýs Hof und Garten unweit der Fundstelle des zweiten Grabes. Hier wurde eine Fläche von 275,75 m² abgedeckt.

In den Schnitten 1-5 vor dem Kastell wurden überwiegend mittelalterliche Objekte aus dem XII.-XIII. Jh. erfasst. Eine Herdgrube stammte aus der spätrömischen Kaiserzeit, eine weitere Grube enthielt bükkerkeramische Funde.

Vom Gesichtspunkt der Erforschung der Geschichte der römischen Zeit war der zweite Grabungsabschnitt, im oben erwähnten Hof und Garten, viel erfolgreicher. Es ist hier gelungen, ein Siedlungsobjekt - etwa ein Halbgrubenhaus - aus der römischen Kaiserzeit abzudecken, ferner eine Herdgrube und das problematische Grab, bzw. bloss eine Grabgrube mit den Ausmassen 110 x 170 cm, in der keine Spuren irgendeines Skelettes, sondern nur das Fragment eines Spinnwirtels und einige Scherben entdeckt wurden. Es ist fraglich, ob die Grabgrube überhaupt für eine Bestattung verwendet worden ist, oder ob es sich hier um ein vollkommen ausgeraubtes Grab handelt.

Ausser den Objekten aus der römischen Kaiserzeit wurden neolithische, zur Bükker Kultur, bzw. zum Lažňany-Typ gehörende Gruben festgestellt, ferner eine Grube mit einem Fundgut aus der jüngeren Phase der mittleren Burgwallzeit und zwei mittelalterliche Gruben.

Die ausgeprägtesten Funde der römischen Zeit stellt die Tonware dar. Es ist die grobe Keramik mit Topfformen, am häufigsten mit Wellenlinie verziert, und die sog. graue Keramik mit eingeglätteter Verzierung. Diese Funde gehören in die jüngere bis spätrömische Kaiserzeit, die in der Ostslowakei vom Prešover Typ repräsentiert wird.

Es fehlt hier die stempelverzierte graue Keramik, die für den mittleren Abschnitt der römischen Kaiserzeit charakteristisch ist und die, im Inventar der Gräber zum Vorschein kam. Man kann daher annehmen, dass die im Hof und Garten von F. Štelbáček sich befindende Siedlung jünger ist als die beiden erwähnten im XVIII. und XIX. Jh. abgedeckten Gräber und dass sie etwa in der Zeit entstanden sein dürfte, als die Gräber bereits in Vergessenheit geraten waren. Es ist nämlich wenig wahrscheinlich, dass in unmittelbarer Nähe einer Siedlung bestattet worden wäre, u. zw. sowohl aus kultischen als auch gesellschaftlichen Gründen.

Es kann damit gerechnet werden, dass die mit den reichen Gräbern zeitgleiche Siedlung etwas oberhalb des Torysa-Laufes, im Kataster der Gemeinde Ražňany, angelegt war, wo es gelungen ist, bei einer Geländebegehung eine verhältnismässig ausgedehnte Siedlung festzustellen, die auf derselben Torysa-Terrasse liegt wie die Fundstelle in Ostrovany. Das Material dieser Siedlung stammt, wie nach der Geländebegehung geurteilt werden kann, auch aus der mittleren römischen Zeit. Es wäre jedoch nötig, an dieser Stelle eine Ausgrabung durchzuführen.

Obwohl das Ziel der Kontrollgrabung in Ostrovany nicht erreicht worden ist, gelang es weitere Belege über die Geschichte des bisher so wenig erforschten Flussgebietes der Torysa zu erbringen.

Deutscher Text zu den Abbildungen 1-16 (S. 233-245) und zu den Bildtafeln I-XIII (S. 252-264):

- Abb. 1. Situationsskizze mit Bezeichnung der Grabungsstellen.
- Abb. 2. Plan der Grabung beim Kastell (Schnitte 1-5).
- Abb. 3. Schnitt 1, Grube 1.
- Abb. 4. Schnitt 1, Grube 2.
- Abb. 5. Schnitt 4, Grube 1.
- Abb. 6. Schnitt 4, Grube 2.
- Abb. 7. Schnitt 4, Grube 3.

Abb. 8. Plan der Grabung neben dem Hause von F. Štelbäcký.

Abb. 9. Schnitt 2a, Grube 1.

Abb. 10. Schnitt 2a, Grube 2.

Abb. 11. Schnitt 2a, Grube 3.

Abb. 12. Schnitt 5a, Grube 1.

Abb. 13. Schnitt 5a, Grube 8.

Abb. 14. Schnitt 6a, Grube 1.

Abb. 15. Schnitt 6a, Grube 3.

Abb. 16. Schnitt 7a, Grab(?).

Taf. I. 1 - Kastell, bei dem die Schnitte 1-5 ausgegraben wurden; 2 - der Weg, der die Lokalitäten beim Kastell vom Hofe F. Štelbäckýs abgrenzt; 3 - Schnitt 4, dreifache Grube 3; 4 - Schnitt 4, Gruben 1 und 2; 5 - Fundstelle des zweiten Grabes (1865); 6 - Blick auf Schnitt 7a.

Taf. II. 1 - Schnitt 5a, Doppelgrube; 2 - Schnitt 5a, Grube 8; 3 - Schnitt 6a, Grube 1; 4 - Schnitt 7a, Grab(?); 5 - Schnitt 7a, Grube 1; 6 - Schnitt 7a, Grube 6.

Taf. III. Schnitt 1, Grube 1.

Taf. IV. 1-10 - Schnitt 1, Grube 1; 11-16 - Schnitt 1, Grube 2; 17-26 - Schnitt 2, Grube 1.

Taf. V. 1-6 - Schnitt 2, Grube 2; 7-10 - Schnitt 4, Grube 1; 11-14 - Schnitt 4, Grube 2; 15-30 - Schnitt 4, Grube 3.

Taf. VI. 1-13 - Schnitt 4, Grube 3; 14-18 - Schnitt 4, Grube 3; 19-35 - Schnitt 1a, Ackerkrume.

Taf. VII. 1-23 - Schnitt 1a, Ackerkrume; 24-36 - Schnitt 1a-2a, römerzeitliches Objekt.

Taf. VIII. 1-20 - Schnitt 1a-2a, römerzeitliches Objekt; 21-29 - Schnitt 2a, Grube 2.

Taf. IX. 1-21 - Schnitt 2a, Grube 2; 22-36 - Schnitt 2a, Grube 3.

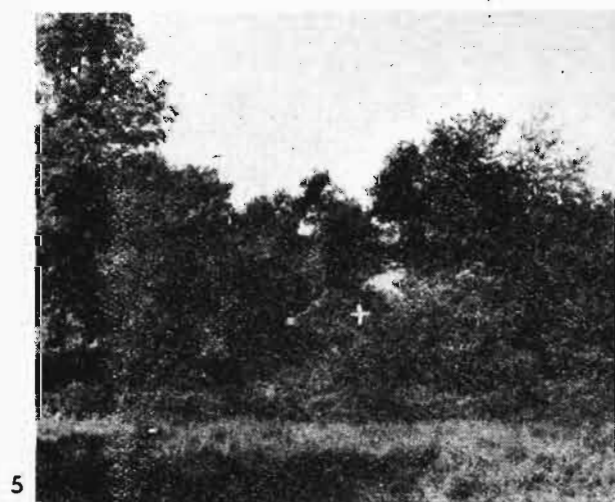
Taf. X. Schnitt 5a: 1-8 - zweite Schicht; 9-12 - Ackerkrume; 13-24 - Grube 1; 25-31 - Grube 8.

Taf. XI. Schnitt 6a: 1-5 - zweite Schicht; 6-25 - Ackerkrume, Nordteil; 26-30 - Ackerkrume, mittlerer Teil.

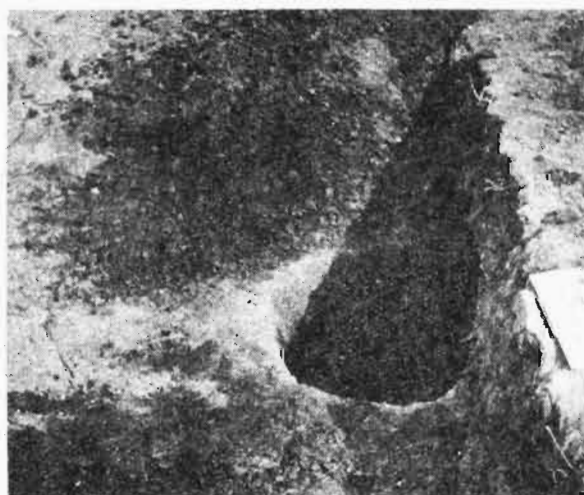
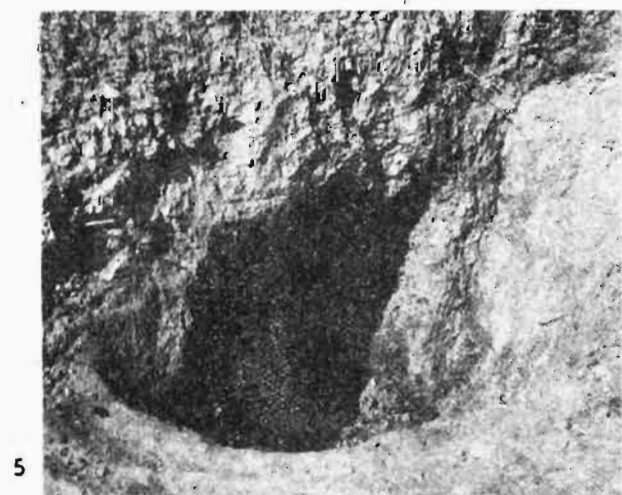
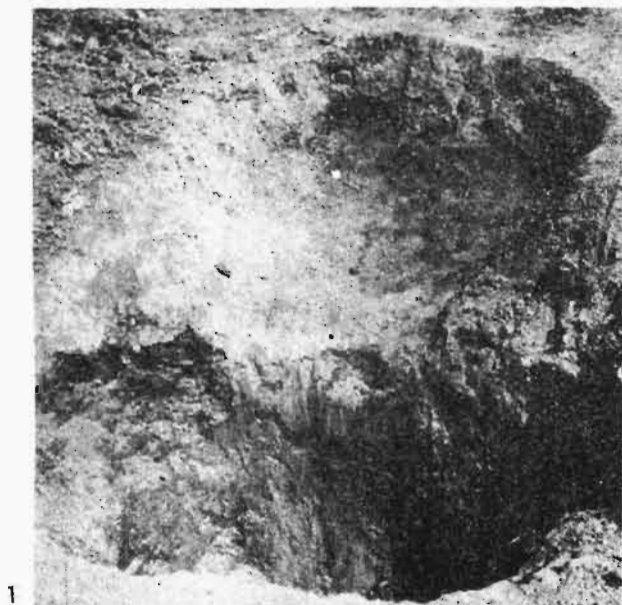
Taf. XII. Schnitt 6a: 1-8, 12-22 - erste Schicht unter der Ackerkrume; 9-11 - Ackerkrume, mittlerer Teil; 23-31 - Nordteil des Schnittes.

Taf. XIII. 1-5 - Schnitt 6a, Grube 2; 6 - Schnitt 7a, Ackerkrume; 7, 8 - Schnitt 7a, Grab(?); 9, 10 - Schnitt 7a, Ackerkrume, Nordteil; 11 - Streufunde; 12-20 - Schnitt 7a, Grube 6.

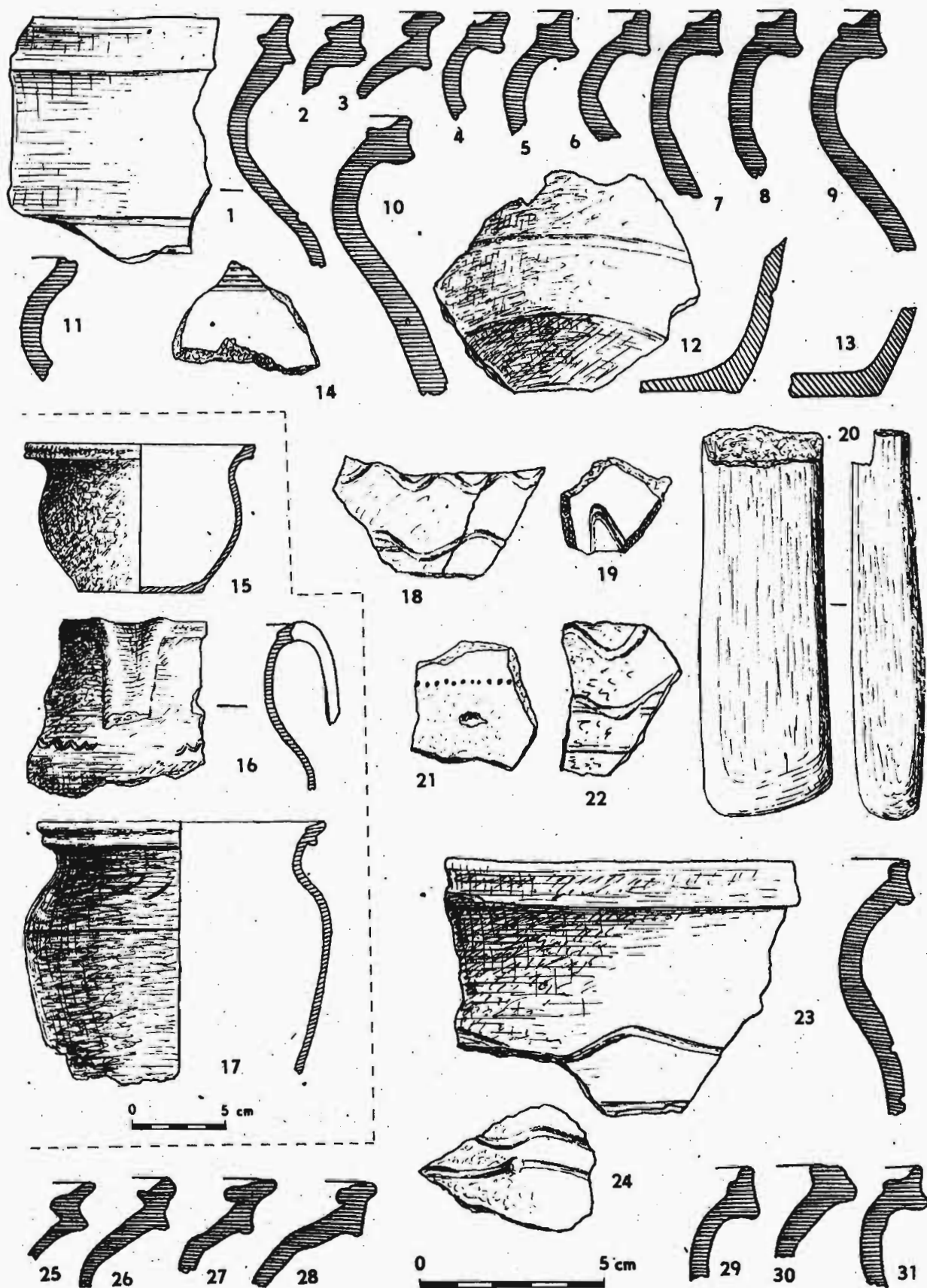
Übersetzt von B. Nieburová

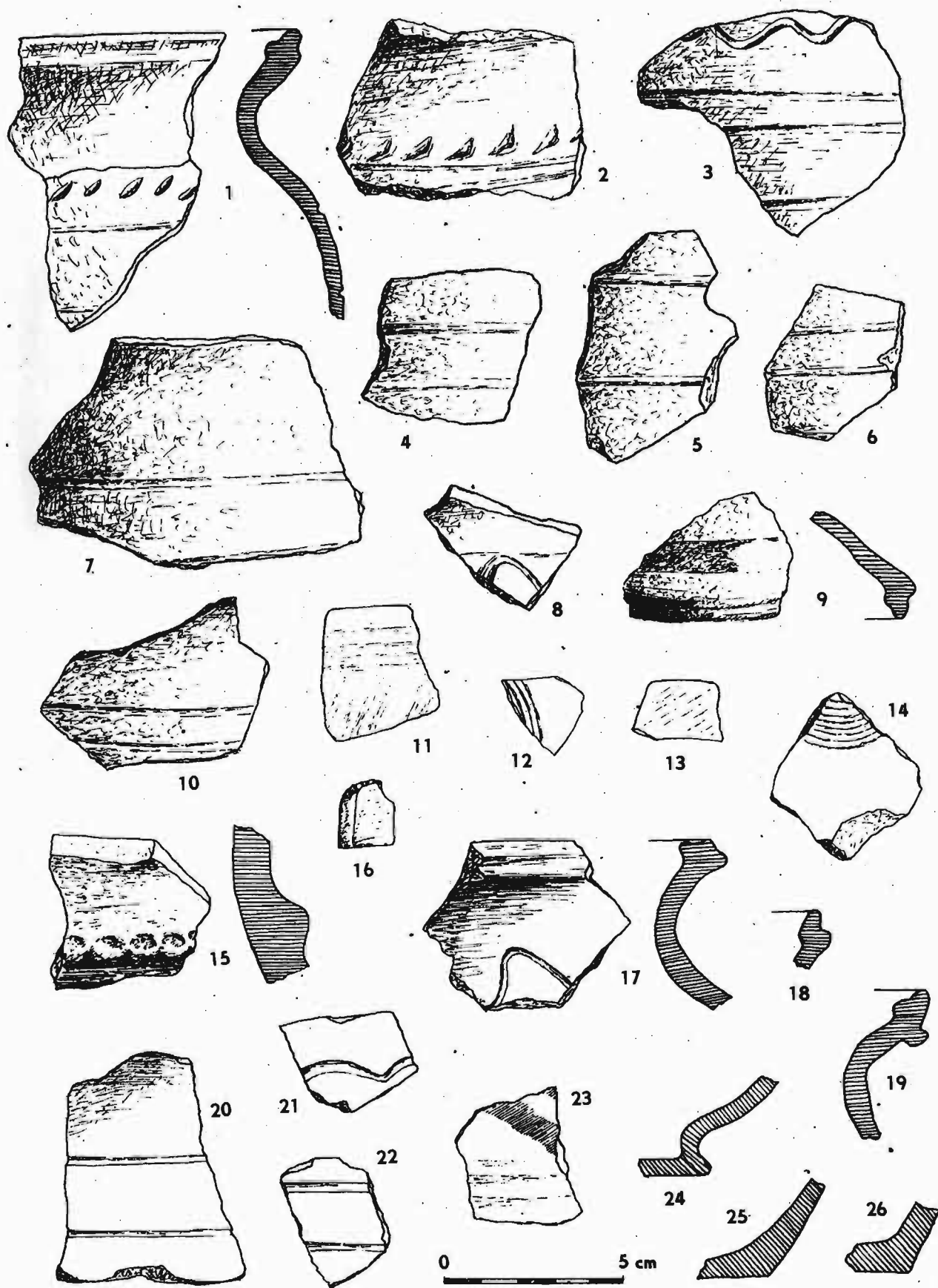
Tab. I. Ostrovany, okres Prešov. 1 - kaštieľ, pri ktorom boli sondy 1-5; 2 - cesta deliaca lokality pri kaštieli od dvora F. Štelbackého; 3 - sonda 4, trojitá jama 3; 4 - sonda 4, jama 1 a 2; 5 - miesto nálezu druhého hrobu (r. 1865); 6 - pohľad na sondu 7a.

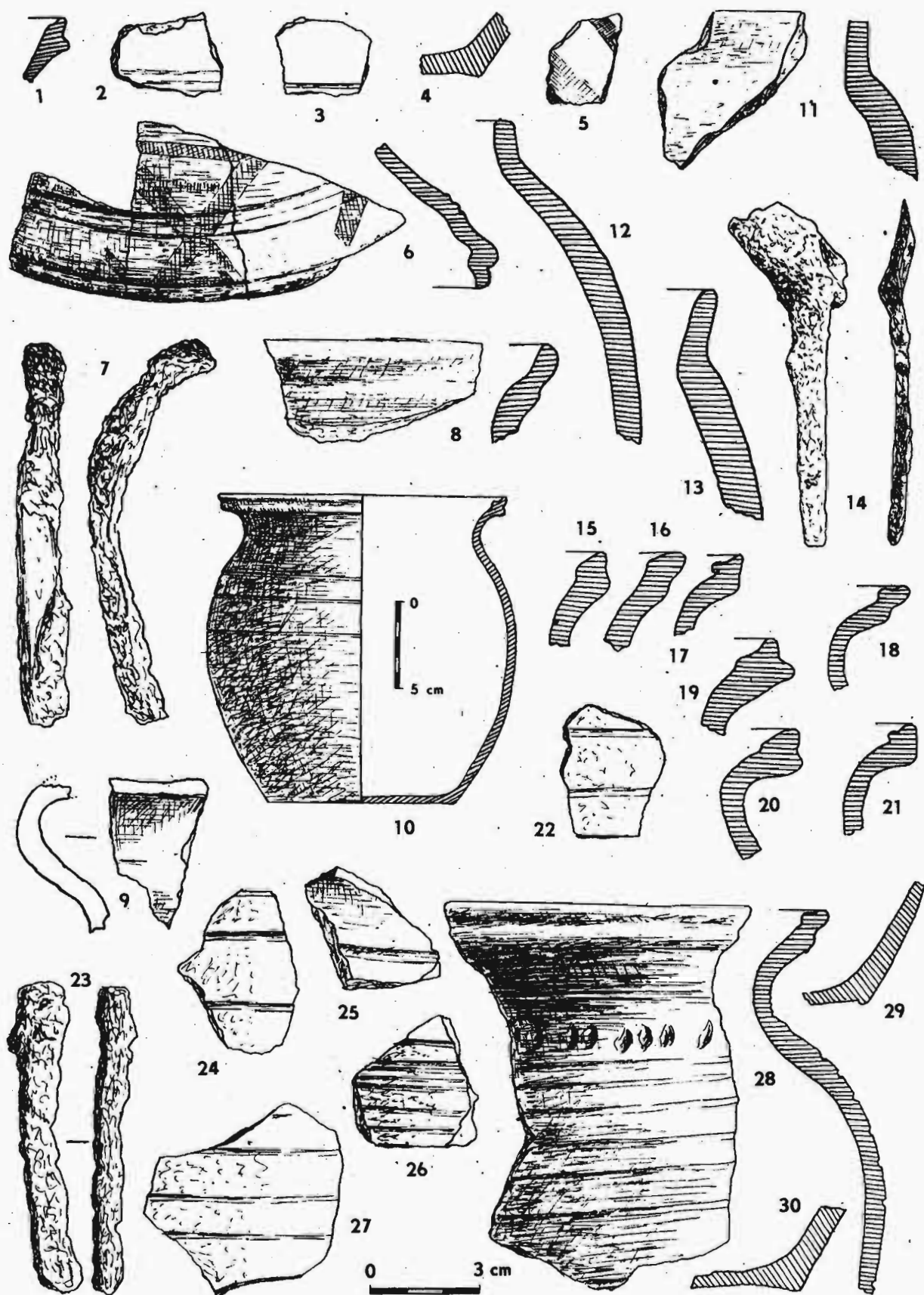
Tab. II. Ostrovany, okres Prešov. 1 - sonda 5a, dvojité jama; 2 - sonda 5a, jama 8; 3 - sonda 6a, jama 1; 4 - sonda 7a, hrob(?); 5 - sonda 7a, jama 1; 6 - sonda 7a, jama 6.

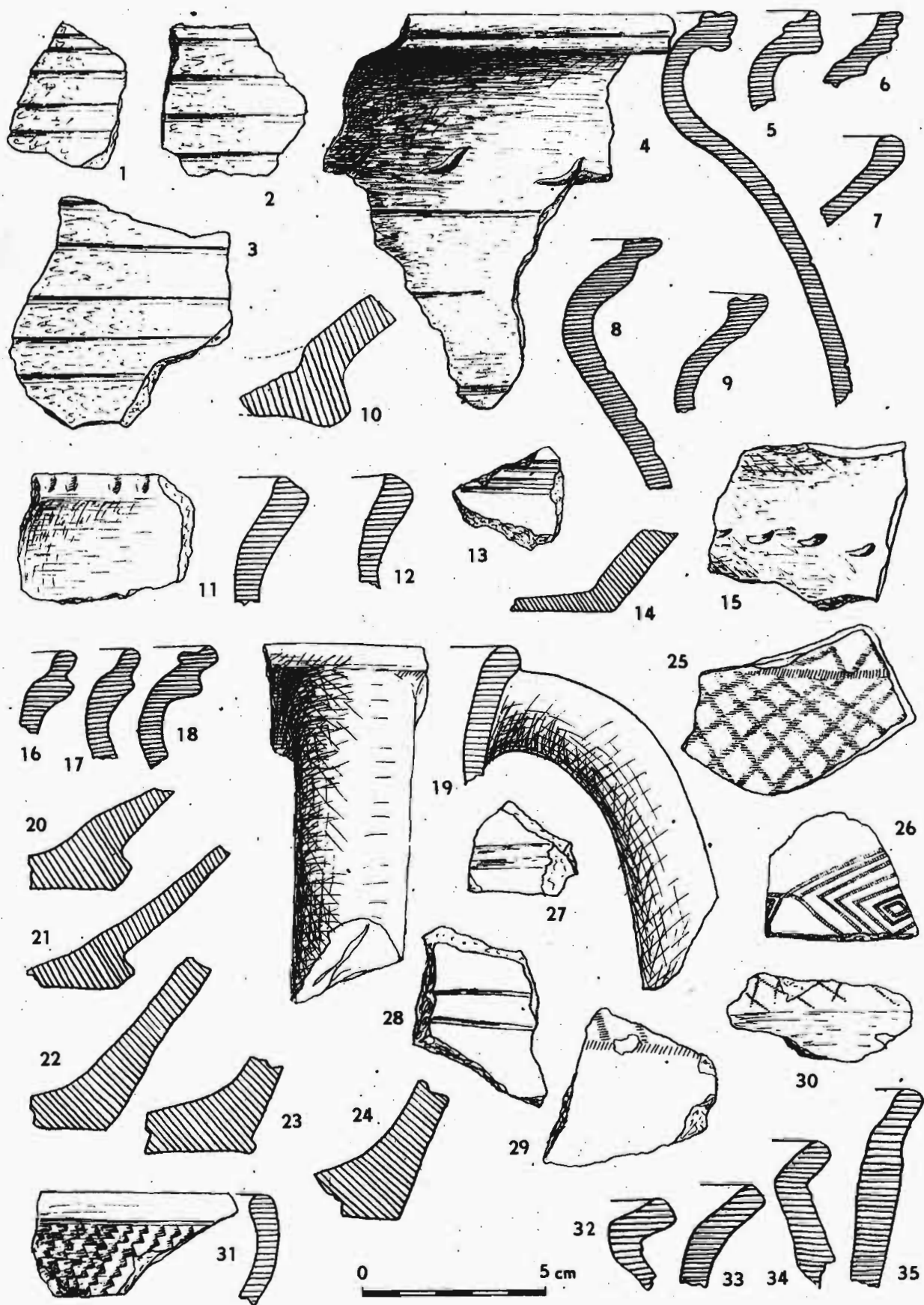
Tab. III. Ostrovany, okres Prešov. Sonda 1, jama 1.

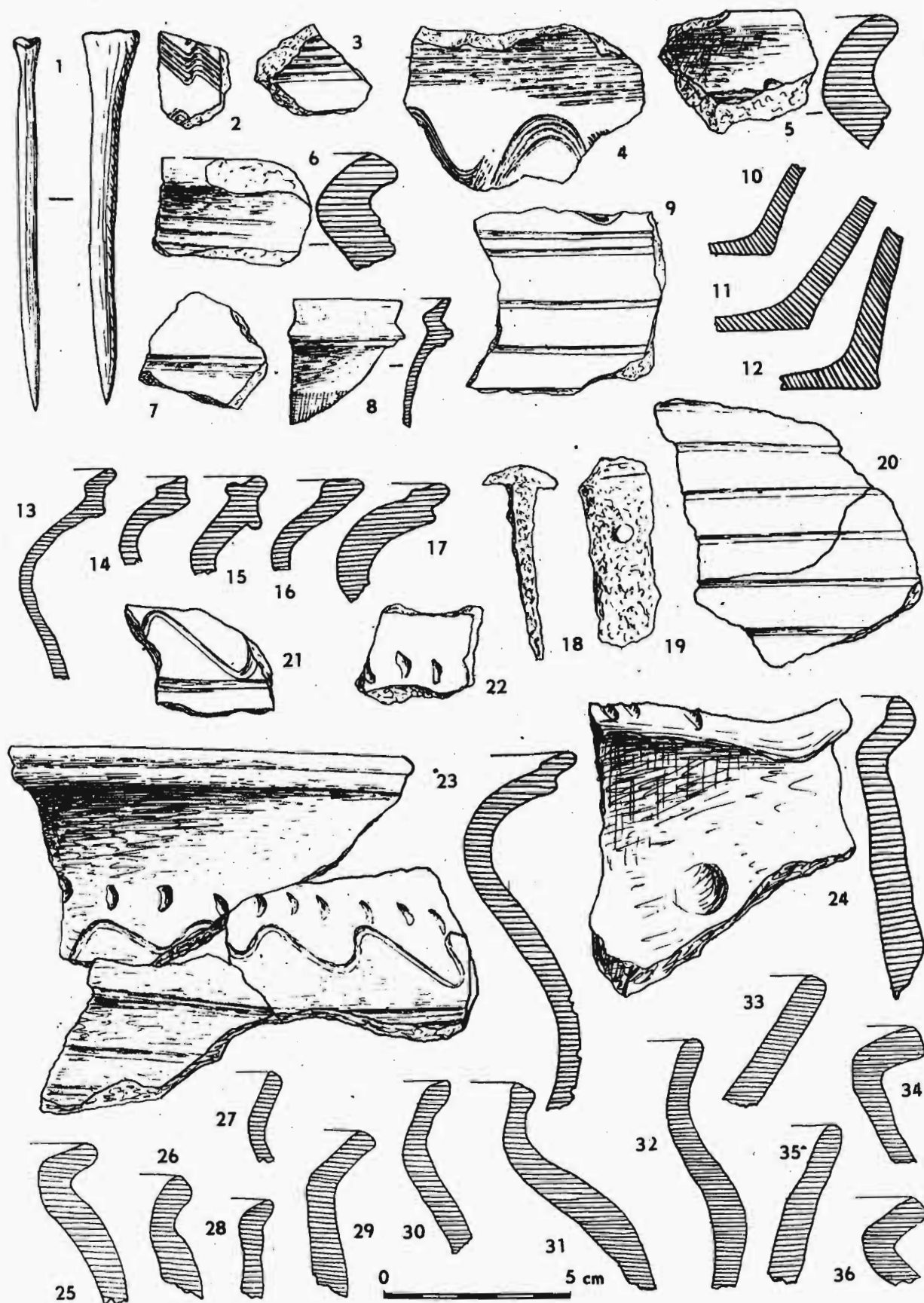
Tab. IV. Ostrovany, okres Prešov, 1-10 - sonda 1, jama 1;
11-16 - sonda 1, jama 2; 17-26 - sonda 2, jama 1.

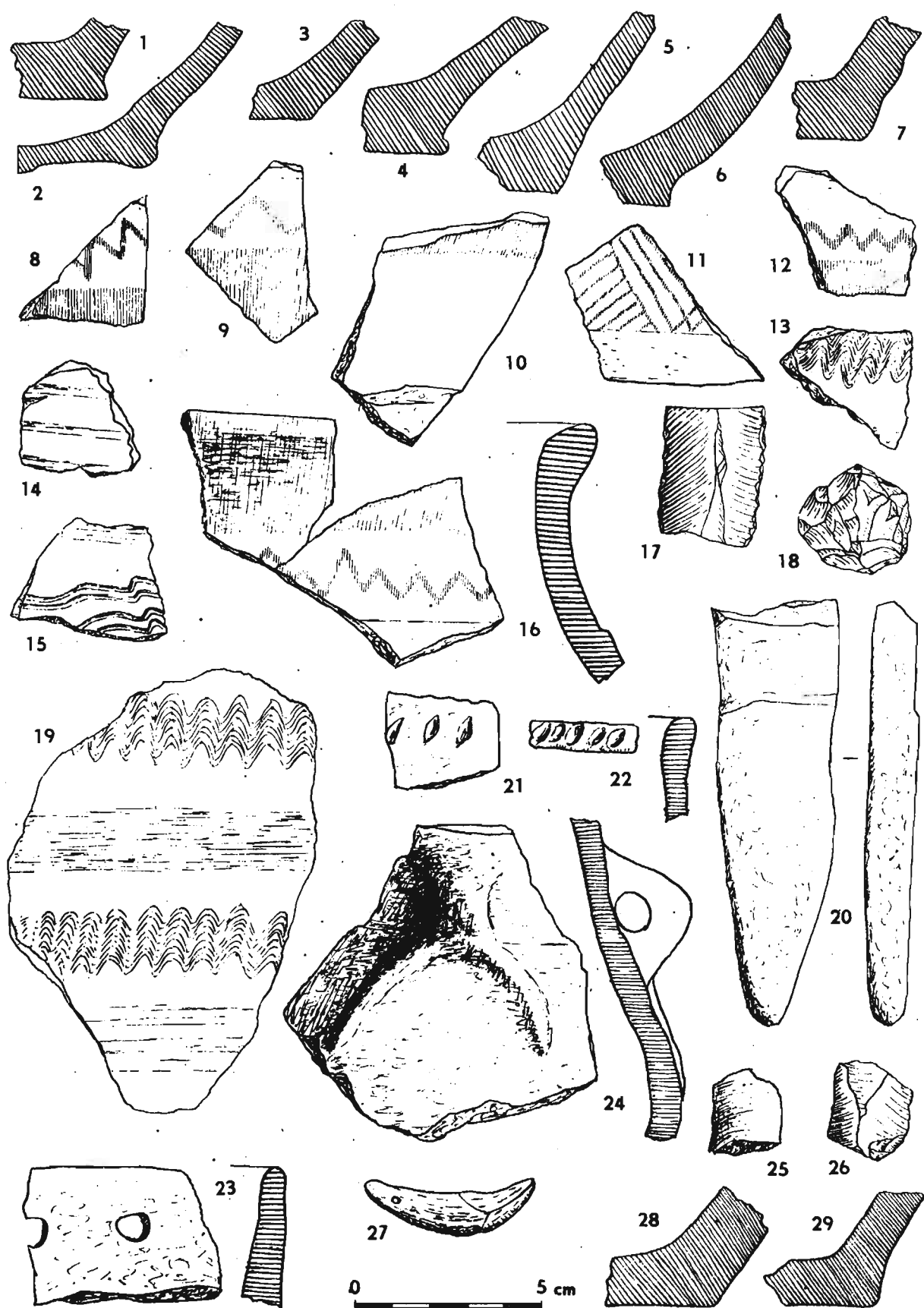
Tab. V. Ostrovany, okres Prešov. 1-6 - sonda 2, jama 2; 7-10 - sonda 4, jama 1;
11-14 - sonda 4, jama 2; 15-30 - sonda 4, jama 3.

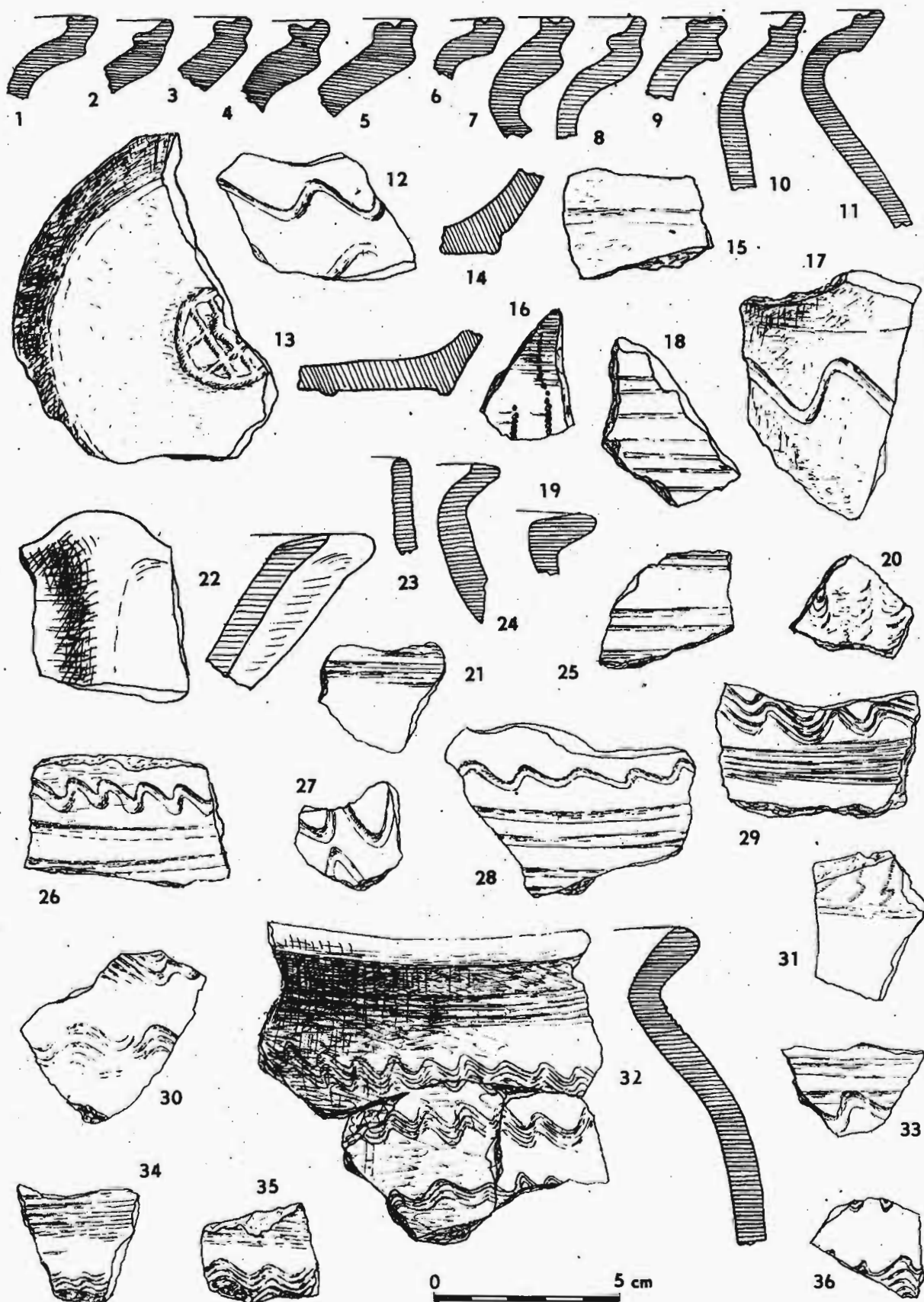
Tab. VI. Ostrovany, okres Prešov. 1-13 - sonda 4, jama 3;
14-18 - sonda 4, jama 3 (rozšíř.); 19-35 - sonda 1a, ornica.

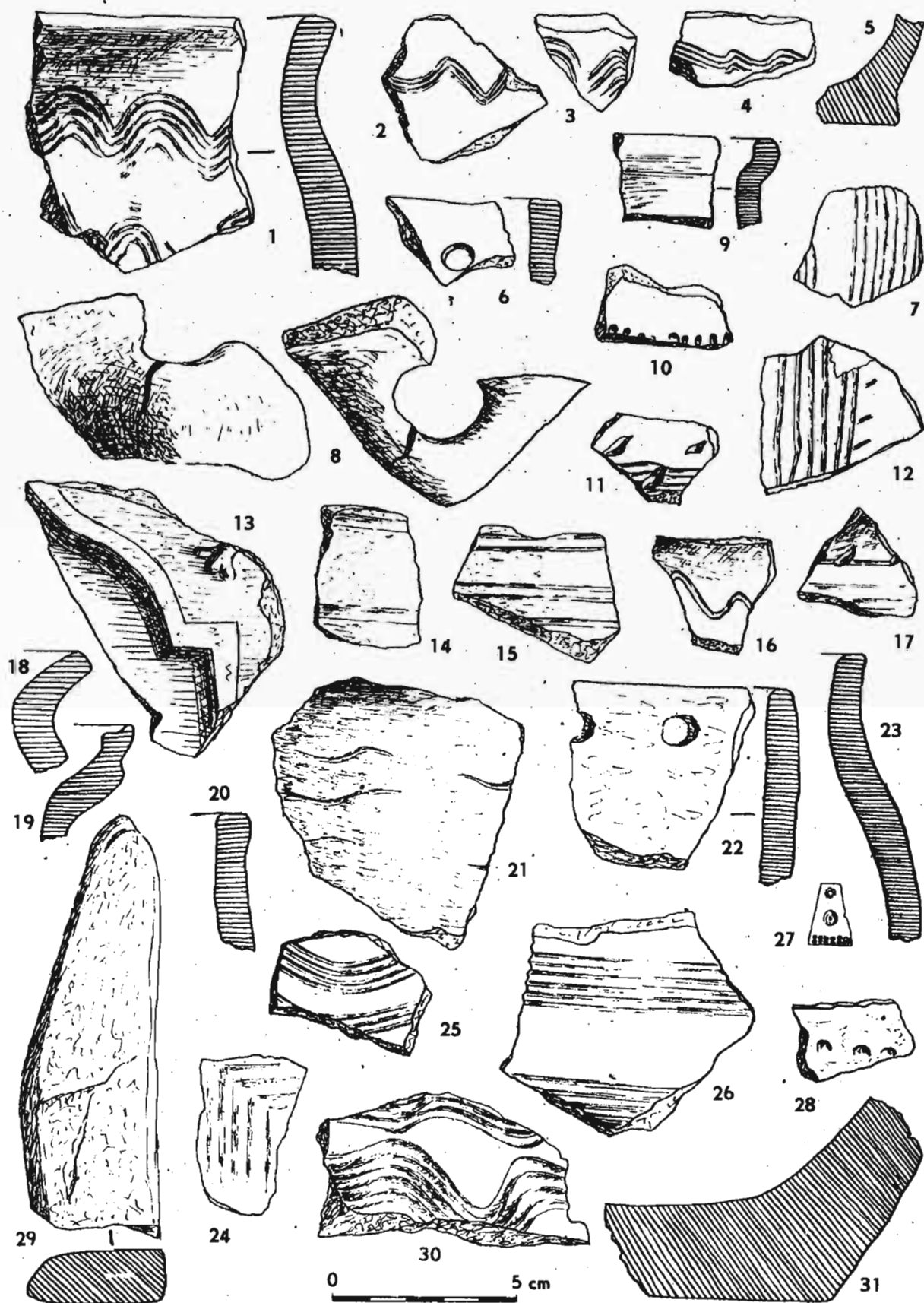
Tab. VII. Ostrovany, okres Prešov. 1-23 - sonda Ia, ornica;
24-36 - sonda Ia-2a, objekt z doby rímskej.

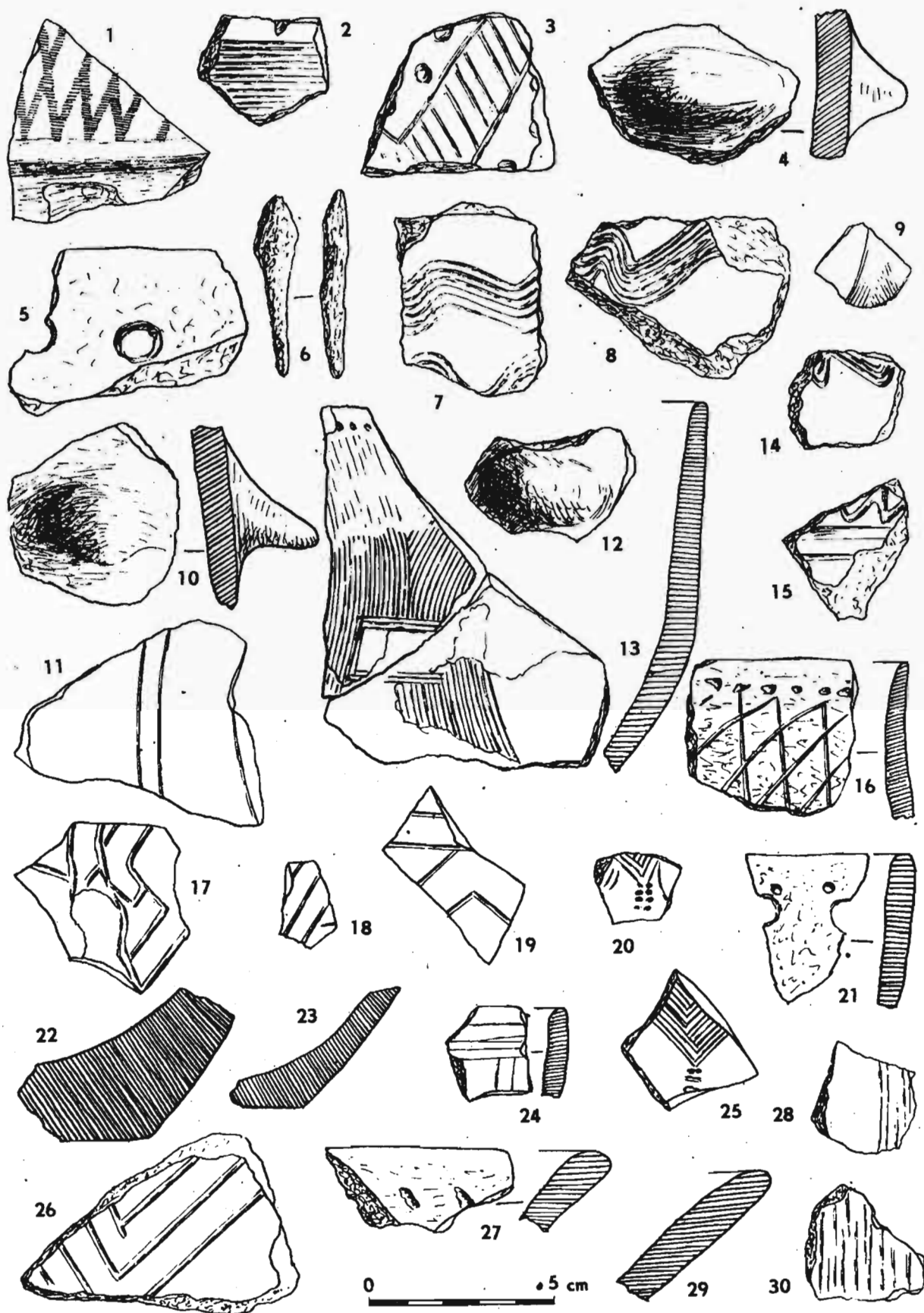
Tab. VIII. Ostrovany, okres Prešov.
1-20 - sonda 1a-2a, objekt z doby rímskej; 21-29 - sonda 2a, jama 2.

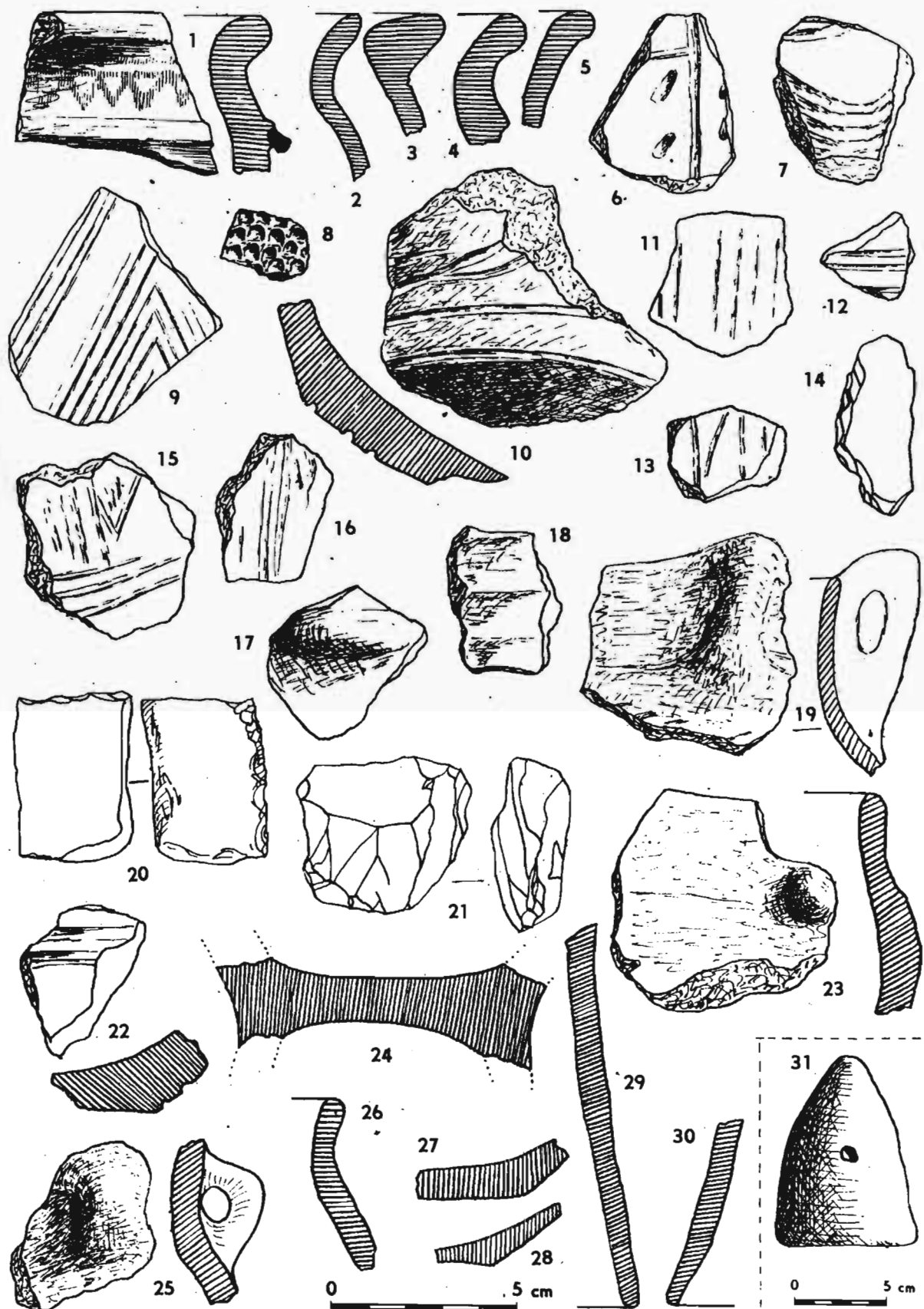
Tab. IX. Ostrovany, okres Prešov.
1-21 - sonda 2a, jama 2; 22-36 - sonda 2a, jama 3.

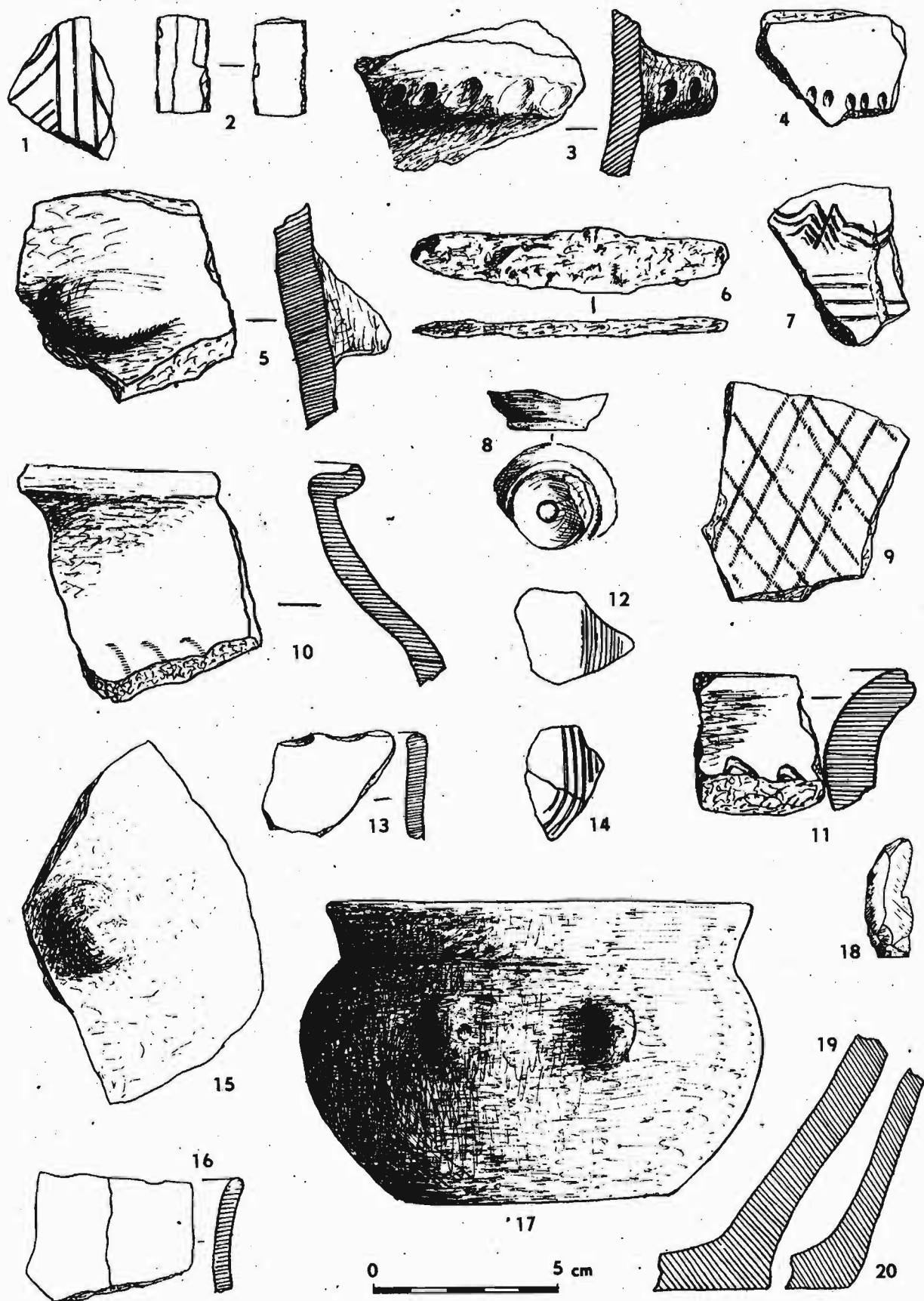
Tab. X. Ostrovany, okres Prešov. Sonda 5a: 1-8 - druhá vrstva;
9-12 - ornica; 13-24 - jama 1; 25-31 - jama 8.

Tab. XI. Ostrovany, okres Prešov. Sonda 6a: 1-5 - druhá vrstva;
6-25 - ornica, severná časť; 26-30 - ornica, stredná časť.

Tab. XII. Ostrovany, okres Prešov, Sonda 6a: 1-8, 12-22 - prvá vrstva pod ornicou; 9-11 - ornicou, stredná časť; 23-31 - severná časť sondy.

Tab. XIII. Ostrovany, okres Prešov. 1-5 - sonda 6a, jama 2; 6 - sonda 7a, ornica; 7, 8 - sonda 7a, hrob(?); 9, 10 - sonda 7a, ornica, severná časť; 11 - zber; 12-20 - sonda 7a, jama 6.

ZVIERACIE KOSTI Z VÝSKUMU V OSTROVANOCH

VIERA RAJTOVÁ

Zvieracie kosti, ktoré sa našli pri výskume roku 1963 v Ostrovanoch (okr. Prešov), pochádzajú z rôznych období. Podľa údajov pracovníkov Výskumného pracovného strediska Archeologického ústavu SAV v Košiciach niektoré z nich sú z mladšej doby kamennej, ďalej z doby rímskej (tieto tvoria aj prevažnú časť úlomkov), z doby hradištnej (asi IX.-X. stor. n. l.). Zvyšok tvoril pomerne malý počet kostí mladšieho dáta, ktoré pochádzajú zo stredoveku, asi z XII.-XIII. storočia. Celých, neporušených kostí sa zachovalo len veľmi málo, boli to niektoré končatinové kosti a zuby. Ostatné boli rozrušené roztíkaním, z čoho je zrejmé, že išlo o zvyšky mäsitej potravy. (Tab. I.)

Tab. I. Počty kostí jednotlivých druhov zvierat z výskumu v Ostrovanoch

O b d o b i e	P o č e t k o s t í								
	kôň	osol	hovädzí dobytok	ovca, koza	jeleň	ošípaná	pes	medveď	vtáci
Mladšia doba kamenná			10	1					
Zmiešaná mladšia doba kamenná a rímske obdobie			1	1					
Rímske obdobie	3	2	43	8	4	15		1	
Zmiešané rímske a slovanské obdobie			4	2					
Slovanské obdobie (IX.-X. stor.)			3			2			
Stredovek (XII.-XIII. stor.)			4	3	1	3	1		1

K ô ň (Equus caballus L.)

Vo všetkých preskúmaných jamách našli sa kosti koňa vo veľmi malom počte. V hrobe(?) z doby rímskej bol úlomok hrotitej kosti a úlomok tretej podpätovej kosti (metatarsus III). Na oboch koncoch metatarzu sú stopy po opálení ohňom. Išlo o kratší a užší metatarzus z koňa menšieho veku. Kohútiková výška sa zrekonštruovať nedala, pretože kosť nebola úplná. Druhý nález kosti koňa pochádzal tiež z objektu z doby rímskej. Ide o úlomok zo stehrovej kosti z oblasti malého chochlika. Pretože úlomok bol malý, ťažko možno usudzovať o akého koňa šlo. (Tab. II.)

O s o l (Equus asinus)

Okrem spomenutých nálezov kostí koňa našli sa aj kosti z osla. Bola to skoro nepoškodená ľavá kopytná kosť z panvovej končatiny a distálna časť ľavej sponkovej kosti. Našli sa v objekte z doby rímskej.

Tab. II. Hodnoty merateľných rozmerov na tretej podpätovej kosti (metatarsus III) koňa z výskumu v Ostrovanoch v porovnaní s tými istými hodnotami u recentného, u nás žijúceho koňa

Metatarsus koňa	Ostrovany	Recentný, u nás žijúci koň
1. Dĺžka kĺbovej plochy na mieste pätovej kosti	37,50	43,50
2. Najmenší obvod diafýzy	88,00	114,10
3. Najväčšia šírka proximálnej epifýzy	47,00	57,00
4. Šírka proximálnej kĺbovej plochy	46,30	55,40
5. Najmenšia šírka diafýzy	28,00	36,00
6. Priemer proximálnej epifýzy	41,30	53,40
7. Najväčší priemer proximálnej kĺbovej plochy	37,40	43,90

Na základe nálezu takého malého množstva kostí z jednokopytníkov ťažko usudzovať, či aj ich mäso tvorilo súčasť potravy vo vtedajšej dobe. Možno len zistiť, že okrem koňa sa choval aj osol. Pravdepodobne sa oba druhy viac používali na jazdu v záprahu, než ako jatočné zvieratá.

H o v ä d z í d o b y t o k (Bos taurus L.)

Kosti hovädzieho dobytku boli zastúpené skoro vo všetkých jamách. Išlo prevažne o úlomky, pravdepodobne zvyšky potravy. Celých kostí sa zachovalo len veľmi málo, iba niektoré prstové články, tarzálne a karpálne kosti a jeden metatarsus. Kosti patrili do rôznych období. Z mladšej doby kamennej pochádza len niekoľko úlomkov z končatinových kostí, pravá os carpi ulnare a dve stoličky. O aký druh hovädzieho dobytku išlo, ťažko usudzovať z takého chudobného nálezu. Možno konštatovať len toľko, že aj v tomto období mäso hovädzieho dobytku tvorilo súčasť potravy ľudí. Najpočetnejšie boli zastúpené kosti hovädzieho dobytku v objektoch z obdobia rímskeho. Aj v tomto prípade išlo väčšinou o rozbité kosti končatín. Celé sa zachovali iba päťová a členková kosť z pravej končatiny a niekoľko prstových článkov. Členková kosť je skoro taká veľká ako z recentného, u nás žijúceho hovädzieho dobytku, päťová kosť je však zreteľne väčšia. Hrboľ pätovej kosti je mohutný, svalový žliabok na ňom širší a hlbší. Celá plantárna plocha tela pätovej kosti je veľmi drsná. Opora členkovej kosti je tiež neobyčajne vyvinutá. Úlomky z distálnej časti lopatky a proximálnej časti vretennej kosti sú tiež neobyčajne veľké (tab. III-VI). Všetky tieto kosti patrili pravdepodobne jednému druhu hovädzieho dobytku, ktorý musel vynikať neobyčajnou veľkosťou. Pretože kosti okrem pätovej a členkovej neboli úplné, nedala sa zrekonštruovať ani kohútiková výška. Mohlo ísť aj o zvyšky z predchodcu hovädzieho dobytku (Bos taurus

Tab. III. Hodnoty merateľných rozmerov na lopatke hovädzieho dobytku z výskumu v Ostrovanoch v porovnaní s tými istými hodnotami u recentného, u nás žijúceho hovädzieho dobytku

Lopatka hovädzieho dobytku	Ostrovany	Recentný, u nás žijúci hovädzí dobytok
1. Šírka lopatky na krčku	69,00	55,10
2. Cervikokaudálny priemer lopatky	88,40	77,10
3. Cervikokaudálny priemer kĺbovej jamky	69,40	63,10
4. Laterokostálny priemer kĺbovej jamky	66,00	53,50

primigenius). Podľa jednej podpätovej kosti, patriacej už inému druhu hovädzieho dobytká, sa podľa V. I. C a l k i n a dala zrekonštruovať kohútiková výška, ktorá bola asi 145 cm.

Tab. IV. Hodnoty rozmerov na pätovej kosti hovädzieho dobytká z výskumu v Ostrovnoch v porovnaní s tými istými hodnotami u recentného, u nás žijúceho hovädzieho dobytká

Päťová kosť hovädzieho dobytká	Ostrovany		Recentný, u nás žijúci hovädzí dobytok
1. Dĺžka tela pätovej kosti	122,00		101,0
2. Najväčšia šírka pätovej kosti	51,00	42,0	51,0
3. Šírka tela na tuber calcanei	39,00		35,0
4. Najväčší priemer pätovej kosti	67,70		54,0
5. Proximálny priemer na tuber calcanei	47,60		44,0
6. Najmenšia šírka pätovej kosti	21,70	19,0	22,0
7. Šírka distálnej časti pätovej kosti	26,00	22,0	23,0

Tab. V. Hodnoty rozmerov na členkovej kosti z hovädzieho dobytká z výskumu v Ostrovnoch v porovnaní s tými istými hodnotami u recentného, u nás žijúceho hovädzieho dobytká

Členková kosť hovädzieho dobytká	Ostrovany		Recentný, u nás žijúci hovädzí dobytok
1. Najväčšia dĺžka kladkového hrebeňa	82,50		83,0
2. Vnútoraná dĺžka	77,00		77,0
3. Vonkajšia dĺžka	82,50		83,0
4. Dĺžka kladkového zárezu	64,00		66,0
5. Priemer členkovej kosti	54,00		49,0
6. Najväčšia šírka členkovej kosti	52,30		52,0
7. Šírka proximálnej časti členkovej kosti	53,70		49,0
8. Šírka distálneho kĺbového konca	54,00		53,0

V objektoch z hradištného (slovanského) obdobia našlo sa pomerne málo hovädzích kostí. Boli väčšinou rozbité, celé sa zachovali len niektoré stoličky a jedna paznechtová kosť, asi taká veľká ako z hovädzieho dobytká žijúceho, u nás.

V jamách pochádzajúcich zo stredoveku našlo sa tiež málo kostí. Okrem niekoľkých stoličiek boli všetky fragmentované.

Z nálezov kostí možno zistiť dva druhy hovädzieho dobytká: jeden menší (asi ako u nás žijúci recentný hovädzí dobytok) a druhý zasa neobyčajne veľký, ktorého kohútiková výška sa zatiaľ zrekonštruovať nedala. V tomto prípade však nemožno s určitosťou tvrdiť, že išlo o nejaké veľké plemeno hovädzieho dobytká. K tomu by bol potrebný početnejší kostný materiál. Pretože skoro všetky kosti hovädzieho dobytká boli fragmentované a našli sa vo väčšom počte, možno sa domnievať, že hovädzí dobytok kryl väčšinu spotreby mäsa vo všetkých obdobiach.

M a l é p r e ž ú v a v c e - o v c a, koza (Capra, Ovis)

O aké malé prežúvavce išlo, možno veľmi ťažko určiť, pretože kostí z týchto prežúvavcov našlo sa málo a všetky boli fragmentované. Z niekoľkých väčších úlekov sánky a iných končatinových kostí možno však usudzovať, že išlo viac o ovcu

Tab. VI. Hodnoty merateľných rozmerov na tretej záprstnej kosti (metacarpus III) a tretej podpätovej kosti (metatarsus III) hovädzieho dobytku z výskumu v Ostrovnoch v porovnaní s tými istými hodnotami u recentného, u nás žijúceho hovädzieho dobytku

H o v ä d z í d o b y t o k	Metatarsus		Metacarpus			
	Ostro- vany	Recent- ný, u nás ži- júci hovädzí dobytok	Ostrovany			Recent- ný, u nás ži- júci hovädzí dobytok
1. Najväčšia dĺžka	255,00	252,0				
2. Laterálna dĺžka	240,00	242,0				
3. Sagitálna dĺžka	243,00	242,0				
4. Mediálna dĺžka	236,40	245,0				
5. Dĺžka kladkového zárezu	22,00	15,0		18,00	18,00	18,0
6. Najmenší obvod diafýzy	99,00	103,0	88,0			98,0
7. Najväčšia šírka proximálnej epifýzy	56,00	58,0	53,0			64,0
8. Šírka proximálnej kĺbovej plochy	54,00	51,0	53,0			60,0
9. Najväčšia šírka distálnej epifýzy	61,00	59,0			49,70	58,0
10. Najväčšia šírka distálnej kĺbovej plochy	62,00	61,0			49,70	60,0
11. Najmenšia šírka diafýzy	28,40	29,0	33,0			34,0
12. Priemer proximálnej epifýzy	55,00	54,0	33,0			42,0
13. Najväčší priemer proximálnej kĺbovej plochy	51,40	47,0	29,0			24,0
14. Najväčší priemer distálnej kĺbovej kladky	36,00	36,0			28,00	35,0
15. Mediálny priemer distálnej kĺbovej kladky	36,00	36,0			27,50	34,0
16. Laterálny priemer distálnej kĺbovej kladky	35,00	35,0		34,00	27,00	33,0
17. Najmenší priemer diafýzy	28,00	30,0				

ako kozu. V objektoch z mladšej doby kamennej našli sa len stoličky malých prežúvavcov. Najviac fragmentov kostí z malých prežúvavcov sa zistilo v objektoch z doby rímskej a jedna stolička v stredovekom objekte.

Z malého počtu kostí malých prežúvavcov možno usudzovať, že v týchto oblastiach vo vtedajšej dobe sa málo konzumovalo ich mäso.

O š í p a n á (Sus scrofa dom. L.)

Kosti ošípanej, ktoré sa našli v jednotlivých jamách, sú popri kostiach hovädzieho dobytku zastúpené pomerne hojne. Ošípaná a hovädzí dobytok patrili pravdepodobne medzi hlavné jatočné zvieratá. Nálezy pochádzajú väčšinou z rímskeho obdobia. Len málo kostí sa našlo v objektoch z hradištného obdobia a zo stredoveku. Popri domácej forme ošípanej našli sa aj úlomky lostí z divo žijúcej ošípanej. Bol to úlomok distálnej časti ramennej kosti so zachovaným nadkladkovým otvorom.

P e s (Canis familiaris L.)

Kosti psa sa našli len v jednom prípade, a to v sonde 4, v jame 3. išlo o úlomok pravej časti sánky z menšieho plemena psa. O tom, že nešlo o mladého

psa, svedčili zubné lôžka už bez zubov, ktorých počet zodpovedal trvalému chrupu psa. Z takého malého nálezu kostí psa sa dajú ťažko robiť závery.

I n é z v i e r a t á

Z ostatných divo žijúcich zvierat našli sa v objektoch z rímskeho obdobia zvyšky z jeleňa (*Cervus elaphus*) a jedna stolička z medveďa. V prípade jeleňa išlo o zhodené parohy, na ktorých sú zachované stopy po opracovaní, a niekoľko úlomkov z končatinových kostí. Lovné prežúvavce tiež prispievali ku krytiu spotreby mäsa. Z nálezu jednej stoličky medveďa možno ťažko usudzovať, či sa používalo aj mäso medveďa.

V jednom stredovekom objekte sa našiel metatarsus z mladého jedinca vtáka. Je malý a veľmi plochý, preto nemôže ísť o zvyšok z hydiny.

S ú h r n

Skúmané zvieracie kosti pochádzali z archeologického výskumu v Ostrovanoch. Sú rôzneho dátumu, z mladšej doby kamennej, doby rímskej, slovanskej (IX.-X. storočie) a zo stredoveku (XII.-XIII. storočie). Hoci kostného materiálu bolo celkovo pomerne málo, zastúpených je viac druhov zvierat. Z domácich zvierat sa vyskytovali kosti z hovädzieho dobytku, ošípanej, malých prežúvavcov, koňa, osla a psa. Z divo žijúcich zvierat našlo sa niekoľko kostí z jeleňa, divjej ošípanej, medveďa a vtáka, ktorého druh sa nedal určiť.

Miery na všetkých úlomkoch sa odobrať nedali, pretože materiál bol veľmi fragmentovaný. Pri kostiach hovädzieho dobytku dali sa zistiť dva druhy: jeden výškou podobný recentným plemenám u nás žijúceho hovädzieho dobytku a druhý vynikajúci pomerne veľkou výškou. Pravdepodobne išlo o zvyšky z *Bos taurus primigenius*. Kohútiková výška sa však dodatočne zrekonštruovať nedala.

Robiť zvláštne závery najmä pre jednotlivé obdobia ťažko, pretože kostného materiálu bolo pomerne málo a bol veľmi fragmentovaný. Z tejto fragmentácie usudzujeme, že išlo o zvyšky potravy.

L I T E R A T Ú R A

- 1 A m b r o s C., Zvieracie kosti zo stredovekých jám v Budmericiach, Acta facultatis rerum naturalium Universitatis Comenianae - Anthropologia, tom. VII, fasc. III-V, 1962.
- 2 C a l k i n V. I., Izmenčivost' metapodij i jejo značenie dlia izučeniija krupnogo rogatogo skota drevnosti, Biuletén Mosk. obšč. ispytatel. prirody, otd. biol. LXV (1), 1960.
- 3 D u e r s t U. J., Untersuchungsmethoden am Skelett bei Säugern, v diele: A b d e r h a l d e n, Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden, Abt. II, Bd. 1, Berlin-Wien 1938.

TIERKNOCHEN AUS DER GRABUNG IN OSTROVANY

VIERA RAJTOVÁ

Die Autorin befasst sich mit der Analyse von Tierknochen der Ausgrabung, die das Archäologische Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Ostrovany im J. 1963 (siehe auch den Aufsatz auf Seiten 233-264) verwirklicht hatte. Die Knochen stammen aus verschiedenen Zeitabschnitten, wie aus dem Neolithikum, der römischen und der Burgwallzeit (IX.-X. Jh.) und aus dem Mittelalter (XII.-XIII. Jh.). Obwohl im allgemeinen verhältnismässig wenig Knochenmaterial vorhanden ist, sind doch mehrere Tiergattungen vertreten. Von Haustieren kamen Knochen von Rind, Schwein, kleinen Wiederkäuern, Pferd, Esel und Hund vor. Von Wild fanden sich einige Knochen von Hirsch, Wildschwein, Bär und einem Vogel, dessen Gattung unbestimmbar war.

Masse liessen sich nicht an allen Bruchstücken abnehmen, da das Material sehr fragmentarisch war. Bei den Rinderknochen konnten zwei Gattungen festgestellt werden: eine, die mit ihrer Höhe den bei uns lebenden rezenten Rinderrassen ähnlich ist, und eine zweite Gattung, die sich durch eine relativ grosse Höhe hervorhebt. Wahrscheinlich handelt es sich um Reste des *Bos taurus primigenius*. Die Widerristhöhe konnte jedoch nachträglich nicht rekonstruiert werden.

Besondere Rückschlüsse, vor allem für die einzelnen Zeitabschnitte, sind nach Ansicht der Autorin schwer zu machen, da das Knochenmaterial äusserst fragmentarisch war. Aus dieser Bruchstückhaftigkeit schliesst sie, dass es sich um Speisereste handelt.

Übersetzt von B. Nieburová

Z NOVŠÍCH NÁLEZOV V TRNAVSKOM MÚZEU

IGOR KELLER

Archeologické oddelenie Západoslovenského múzea v Trnave získalo v poslednom čase systematickým prieskumom a spoluprácou s dobrovoľnými vlastivednými pracovníkmi mnoho nových nálezov, z ktorých niektoré uvádzam v tomto stručnom prehľade.

Západoslovenská skupina nálezísk kostrových pozostatkov *Elephas primig.* má svoj stred na Váhu¹ a popredné postavenie v nej má Trnavsko. Priamo z Trnavy sú prvé nálezy tohto charakteru z roku 1907.² V rokoch 1918-1926 získalo SNM v Bratislave ďalší kostrový materiál z býv. Jurkovičovej tehelne.³ Doteraz najbohatším náleziskom je býv. Diamantova tehelňa: roku 1928 sa v nej našli kly a kúsky kostí, roku 1956 sa tam podľa výpovede M. Š k v o r á k a v hĺbke okolo 3 m našiel kel a napokon koncom roku 1960 sa tam zistil v hĺbke 3,5-4 m pár molárov s veľmi dobre zachovalými lamelami a časťami koreňov.⁴

Zvlášť početné prírastky pochádzajú z neolitických a eneolitických lokalít Trnavskej tabule a jej okolia.

V Abraháme (okr. Galanta) sme v rokoch 1959-1961 uskutočnili povrchový zber v polohe Háje;⁵ získali sme ním dve súmerne zbrúsené sekerky (d 57 a 86 mm), štiepanú industriu a volútový črep. Neolitické sídliskové nálezy sú z tejto obce známe aj z polôh Diele od Pustafedymešského (Konšelská) a Podvrbské.⁶ V trnavskom múzeu je z nich štiepaná industria, ktorú našiel F. S a m e k v rokoch 1955/56, zlomok sekeromlatu (d 56 mm) nájdený roku 1963 J. M a n e k o m, ako aj hlinená cievka (d 41 mm) a lichobežníkové hladidlo s uškom (d 42 mm), ktoré našiel F. S a m e k roku 1950. Z polohy Staré polhony pochádzajú z povrchového zberu roku 1961 črepy volútovej a moravsko-slovenskej maľovanej keramiky a z polohy Nové polhony črepy kanelovanej keramiky a črep keramiky zdobenej brázdovým vpichom,⁷ nájdené roku 1959.

Roku 1961 našli I. B a l a ž o v i č a F. D r d ú l v hlinisku južne od obce Bohdanovce nad Trnavou, patriacej k významným lokalitám volútovej a moravsko-slovenskej maľovanej keramiky na Trnavsku,⁸ dva zlomky plochých sekeriek.⁹ V polohe Horné pole, medzi mlynom a chotárom Klčovian, našiel sa roku 1961 črepový materiál boľerázskeho typu a neskorej moravsko-slovenskej maľovanej keramiky.

J. C h ň u p a odovzdal Západoslovenskému múzeu v Trnave sekeromlat srdcovitého tvaru (d 83 mm, obr. 1), pochádzajúci z Častkova (okr. Senica).

V rokoch 1961 a 1964 bola v Dehticiach (okr. Trnava) porušená výkopovými prácami v polohe Na močároch sídlisková vrstva s mladšou moravsko-slovenskou maľovanou keramikou. Okrem črepov sa tu našlo niekoľko kusov štiepanej industrie (o. i. obsidiánovej) a hlavička monumentálnej ženskej plastiky.

V zbierkach múzea je uložených niekoľko nástrojov z Dobrej Vody (okr. Trnava): z polohy Za lesu dve súmerne zbrúsené sekerky (d 125 a 66 mm), z polohy Záblavie dva masívne sekeromlaty (d 150 a 193 mm) a z polohy Pirty (časť Záblavia)

sekeromlat s exentricky umiestneným otvorom (d 155 mm). Nástroje našli G. F i x e k a J. L u k á č o v i ě v rokoch 1935, 1950 a 1963.

Pri stavbe hrádze v Dolnej Krupej (okr. Trnava) v polohe Lúky našli kladívko (d 83 mm), vyrobené z poškodeného sekeromlatu.

Na Záhorí patrí medzi známe lokality s kamennou industriou aj Jablonica (okr. Senica).¹⁰ Zo zberov V. Š e m m e r a sú v Západoslovenskom múzeu uložené: súmerne zbrúsená sekerka (d 76 mm) z polohy Paseka, sekeromlat (d 135 mm) z polohy Padelky a srdcovitý sekeromlat (d 84 mm) z polohy Jankov most.

V Jaslovských Bohuniciach (okr. Trnava) našiel žiak ZDŠ V. N i g r o v i ě roku 1962 v polohe Zámocký park lichobežníkovú, nesúmerne zbrúsenú sekerku (d 54 mm).

Roku 1962 sme našli v Jure pri Bratislave (okr. Bratislava-okolie) v polohe Vršok okrem zlomkov dvoch sekeriek aj lichobežníkovú sekerku so súmerne zbrúseným rovným ostrím (d 60 mm).¹¹

Obr. 1. Sekeromlat z Častkova
(okr. Senica).

Obr. 2. Sekeromlat z Rohovca
(obec Rohovské Rybky,
okr. Senica).

V osade Klčovany (obec Boleráz, okr. Trnava) uskutočnila sa roku 1962 v polohe Spodky väčšia terénna úprava, pri ktorej bola porušená sídlisková vrstva s prevahou bolerázskeho typu. Okrem črepového materiálu a štiepanej industrie sa odtiaľto získala aj brúsená industria: dve lichobežníkové sekerky (d 77 a 88 mm), trojuholníková sekerka (d 62 mm), dva zlomky sekeriek (d 36 a 41 mm) a zlomok dlátka (d 44 mm). V polohe Parcelácia našiel F. D r d ú l nesúmerne zbrúsenú lichobežníkovú sekerku (d 65 mm).

Z Kunova (okr. Senica), z polohy Kraje, kde AÚ SAV preskúmal sídlisko s voľúťovou a železovskou keramikou,¹² je v trnavskom múzeu uložený masívny sekero-
mlat (d 160 mm).

V rokoch 1955 a 1962 dostalo múzeum od V. Š e m m e r a bez udania bližších nálezových okolností dve lichobežníkové sekerky (d 75 a 89 mm) z Prietrže (okr. Senica).¹³

Roku 1962 Ľ. S t r í ž odovzdal múzeu sekeromlat (d 109 mm, obr. 2), ktorý našiel roku 1944 v osade Rohov (obec Rohovské Rybky, okr. Senica) v polohe Kráčiny.¹⁴

Zo Senice (poloha Krátka húlka) je v múzeu uložená lichobežníková, súmerne zbrúsená sekerka (d 80 mm).

Povrchovým zberom v Šelpiciach (okr. Trnava), uskutočneným roku 1961 v polohe Pod vinohrady (Borová hora), získal sa črepový materiál neskoršej moravsko-slovenskej maľovanej keramiky a bolerázskeho typu, 26 kusov štiepanej industrie z hnedého radiolaritu, zlomky dvoch sekeromlatov, dve sekerky (d 51 a 109 mm) a opotrebovaním značne zbrúsený klin (60 mm d). Ďalšie dve sekerky tu našiel roku 1963 spolu s kladivkom (d 63 mm) a zlomkom sekeromlatu F. D r d ú l.

V Seredi (okr. Galanta) našiel roku 1963 F. S a m e k neďaleko dvora Malý háj obdĺžnikovú, súmerne zbrúsenú sekerku (d 75 mm).

Archeologické oddelenie SNM v Bratislave pri výskume mladohalštatského pohrebiska v Špačinciach (okr. Trnava) venovalo pozornosť aj ostatnému územiu obce. V polohe Peňažité sa zistilo okrem iného i neolitické sídlisko,¹⁵ z ktorého je v trnavskom múzeu uložená lichobežníková, nesúmerne zbrúsená sekerka (d 101 mm).

Obr. 3. Miska s nôžkou z Trnavy (Kamenný mlyn).

Pri zakladaní rybníkov v Kamennom mlyne, situovaných čiastočne v katastri Trnavy, porušili v rokoch 1949-1950 neolitickú sídliskovú vrstvu. Múzeum z nej roku 1963 získalo od I. G a ž u sekeromlat (d 140 mm) a drvidlo (Ø 55 mm). Tieto nálezy pochádzajú údajne z priestorov dnešných rybníkov R-II-8 a R-II-9. Zo steny rybníka R-III-2 pochádza miska s nôžkou (v 45 mm, obr. 3), patriaca neskoršej moravsko-slovenskej maľovanej keramike. Roku 1961 sa v polohe Pri suchovskej ceste zistilo sídlisko, z ktorého je v trnavskom múzeu spolu s črepovým materiálom (volútová a neskorá moravsko-slovenská maľovaná keramika), hlineným hladidlom a praslenom uložená táto brúsená in-

dustria: dve sekerky (d 115 a 84 mm), klin (d 56 mm) a zlomok sekerky (d 56 mm).

V Trstíne (okr. Trnava) sme získali roku 1962 pri povrchovom zbere v polohe Malý Chripec súmerne zbrúsenú sekerku (d 101 mm). V tom istom roku našiel M. F r i d r i c h pri rekultivácii pôdy v polohe Dolné lúky lichobežníkovú, súmerne zbrúsenú sekerku (d 76 mm).¹⁶

Zo Zelenča (okr. Trnava) zachránila E. K a h o u n o v á roku 1957 dva okrajové črepy kanelovanej keramiky, nájdené pri výkope kanalizačnej ryhy v okolí mlyna Lukačoviča-Hrebíčka.

Z Košút (okr. Galanta) získal roku 1961 pracovník múzea A. Č i r č hrncovi-

Obr. 4. Hrncovitá nádobka z Košút (okr. Galanta).

tú nádobku sivej farby (v 75 mm, obr. 4), náramok vyrobený zo zdvojeného bronzového drôtu ($\varnothing$ 46 mm) a zlomok ďalšieho náramku ($\varnothing$ 48 mm). Predmety, datované do staršej doby bronzovej, pochádzajú údajne z detského hrobu, zničeného stavbou cesty.

Obr. 5. Misa z Abrahámu (okr. Galanta).

Ako nález z okolia Košolnej (okr. Trnava) odovzdal múzeu roku 1961 dr. D. B e l l u š maďarovskú šálku tmavošedej farby (v 65 mm), ktorú dostal okolo roku 1930. Šálka má najbližšiu analógiu vo Veselom (typ B 1).¹⁷

Z opevneného výšinného sídliska maďarovskej kultúry v Boleráze (okr. Trnava), nachádzajúceho sa v polohe Zámok, je v trnavskom múzeu uložený črepový materiál, najmä z bežných zásobnicových nádob.

Obr. 6. Hrncovitá nádoba z Abrahámu (okr. Galanta).

Novozískaný laténsky črepový materiál pochádza z Abrahámu (Nové polhony), Bolerázu (Pod zámkom), Bohdanoviec (Horné pole), Klčovian (Spodky), zo známeho halštatsko-laténskeho sídliska v Sereďi (Mačianske vršky)¹⁸ a zo Šelpíc (Pod vinohrady).

Roku 1957 porušili v Abraháme (poloha Starý potok) údajne kultúrnu jamu. F. S a m e k z nej roku 1959 odovzdal múzeu misu (v 83 mm, obr. 5) so sivým lesklým povrchom, zdobenú dvoma radmi trojnásobných až štvornásobných lomených oblúkov.¹⁹

Pri výkope základových rýh 17. panelového domu na sídlisku ČSM v Trnave našiel sa roku 1963 rímsky strieborný dvojdenár (Mariniana, Coh. IV, str. 344, č. 4).²⁰

Z nových nálezov slovanských pamiatok treba spomenúť nezdobenú popolnicu pražského typu (v 243 mm), nájdenú roku

1962 v Hrnčiarovciach nad Parnou (okr. Trnava) pri rigolovaní vinohradu v polohe Dolné pole (Horné podolky),²¹ ako aj nálezy veľkomoravské. Sídliškový materiál pochádza z Bohdanoviec nad Trnavou (Horné pole), Bolerázu (záhrady domov č. 143 a 166), Klčovian (z polozemnice zničenej stavbou domu č. 19) a z Trnavy (Pri suchovskej ceste, Kamenný mlyn a Farské).

F. S a m e k zachránil roku 1961 z porušeného kostrového hrobu v Abraháme (poloha Háje)²² hrncovitú nádobu, zdobenú trojicou 3-4násobných vlnoviek a pásom obvodových rýh (v 117 mm, obr. 6); kužeľovite zrezaný okraj je na vnútornej strane zdobený dvojnásobnou vlnovkou.

V Trnave na jeseň roku 1963 porušili výstavbou stanice technickej obsluhy v polohe Nad Veislom menšie pohrebisko. Záchranným výskumom, konaným za sťažených podmienok, boli odokryté štyri kostrové hroby a z ďalšieho hrobu bol zachránený inventár. Charakter nálezov dovoľuje datovať pohrebisko do prvej polovice IX. storočia.

P O Z N Á M K Y

- 1 V súvislosti s inými otázkami na to poukázal J. B á r t a, Svet vedy IX, 1962, 136-141.
- 2 P e t r i k o v i c h J., ČMSS XIII, 1910, 123, 124.
- 3 Teraz 3. výrobná Západoslvenských tehelní, n. p. Pezinok, závod Trnava. E i s n e r J., SMSS XX, 1926, 16. T e n i s t ý, SMSS XXX, 1936, 66, pozn. 16. L o u b a l A., Slovenský denník 5. XI. 1935.
- 4 Teraz 1. výrobná Západoslvenských tehelní, n. p. Pezinok, závod Trnava, Lidové noviny zo 4. I. 1928, 5; Lidové noviny z 12. I. 1928, 1 (obr.). E i s n e r J., SMSS XXII, 1928, 28, pozn. 18. S k u t i l J., Paleolitikum Slovenska a Podkarpatskej Rusi, Martin 1938, 214. K e l l e r I., Trnavský hlas zo 7. VI. 1962, 3. K e l l e r I. - P a c h i n g e r K., Zprávy Západoslvenského múzea v Trnave č. 3, 1962, 37, 38.
- 5 O starších nálezoach porov.: E i s n e r J., SMSS XXX, 1936, 68; J a n š á k Š., SMSS XXVI, 1932, 45-50; t e n i s t ý, SMSS XXIX, 1935, 34; N o v o t n ý B., Lužianska skupina a počiatky maľovanej keramiky na Slovensku, Bratislava 1962, 24, 25. Z polohy Háje zachránil F. S a m e k v rokoch 1938-1939 niekoľko kusov brúsenej industrie.
- 6 N o v o t n ý B., l. o., 24.
- 7 Ďalší nález keramiky s brázdovým vpichom spomína A. T o č í k, ŠZ AÚSAV 11, 1963, 14, 18, obr. 9: 4-6.
- 8 E i s n e r J., SMSS XXX, 1936, 66, 68. J a n š á k Š., SMSS XXVII-XXVIII, 1933-1934, 54-58, tab. XXII: 25, 26, tab. XXIX-XXXIV: 1-4. T e n i s t ý, SMSS XXIX, 1935, 44-46. N o v o t n ý B., Slovensko v mladšej dobe kamennej, Bratislava 1958, 28, tab. XVIII: 1-6.
- 9 Kamenná industria bola odtiaľto známa už prv. J a n š á k Š., SMSS XXVII-XXVIII, 1933-1934, 56, 58. T e n i s t ý, SMSS XXIX-1935, 45, 46.
- 10 V. B., ČMSS XXIII, 1931, 27, obr. 2; ČMSS XXX, 1939, 12. E i s n e r J., SMSS XXV, 1931, 141. T e n i s t ý, SMSS XXVI, 1932, 71. T e n i s t ý, Slovensko v pravěku, Bratislava 1933, 43, pozn. 252, tab. XXII: 2. T e n i s t ý, SMSS XXIX, 1935, 61. T e n i s t ý, SMSS XXX, 1936, 72, P i c h l e r o v á M., ŠZ AÚSAV 6, 1961, 36, obr. 5: 7, 8.

- 11 Staršie nálezy kamennej industrie publikoval Š. J a n š á k, Sloboda z 15. VIII. 1954, 4, 8.
- 12 P a v ú k J., Referáty o pracovných výsledkoch československých archeológů za rok 1961 I, Smolenice 1962, 78, 79, 81. T e n i s t ý, AR XV, 1963, 227-286, 301-303.
- 13 O najstaršej zbierke kamenných nástrojov sa zmieňuje V. B u d i n s k ý - K r i ť k a, Historica Slovaca III-IV, 1945-1946, 264. Novšie nálezy publikuje V. J a m á r i k, Z histórie i súčasnosti Senického okresu 2, 1962, 7.
- 14 Týmto sa rozmnožuje počet nástrojov, známych z obce. E i s n e r J., SMSS XXVII-XXVIII, 1933-1934, 173. T e n i s t ý, Bratislava VIII, 1934, 432. T e n i s t ý, SMSS XXIX, 1935, pozn. 90. J a m á r i k V., Senický okres II-2, 7. T e n i s t ý, Z histórie i súčasnosti Senického okresu 2, 1962, 6, 7. P i o h l e r o v á M., ŠZ AÚSAV 6, 1961, 34, obr. 5: 3.
- 15 P i o h l e r o v á M., Sborník SNM XLVII, 1963 - História 3, 105-107, obr. 2: 5-8.
- 16 V Západoslovenskom múzeu v Trnave je z Trstína zlomok sekerky, nájdený roku 1895 (inv. č. 275 A). L o u b a l A., Kultúra V, 1933, 543. T e n i s t ý, Kultúra VI, 1934, 474, tab. IX: 9.
- 17 T o ť í k A., Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom, Bratislava 1964, 24, 25.
- 18 P a u l í k J., SlA III, 1935, 133-194.
- 19 O starších nálezoch porov.: C h r o p o v s k ý B., AR IX, 1957, 789, 809-812; K o l n í k T., AR X, 1958, 526, 527, 535-543.
- 20 Za určenie ďakujem dr. Ľ. K r a s k o v s k e j, CSc.
- 21 Podľa výpovede nálezcu J. M i k l á š a našlo sa okolo roku 1954 asi 20-30 m od mieste doterajšieho nálezu 6-7 popolníc.
- 22 Poloha Háj je okrem kostrového pohrebiska známa žiarovými popolnicovými hrobmi; porov. B i a l e k o v á D., SlA X, 1962, 97-99; B u d a v á r y V., ČMSS XXIX, 1938, 17; B u d i n s k ý - K r i ť k a V., Historica Slovaca V, 1948, 135. Novšie nálezy nie sú publikované. C h r o p o v s k ý B., ŠZ AÚSAV 6, 1961, 292.

NEUERE FUNDE AUS DEM MUSEUM VON TRNAVA

IGOR KELLER

Im Aufsatz wird auf einige Funde aufmerksam gemacht, welche die archäologische Abteilung des Západoslovenské múzeum (Westslowakisches Museum) zu Trnava in letzter Zeit gewonnen hat.

Besonders zahlreich sind neolithische und äneolithische Lokalitäten vertreten:

Abrahám (Flur Háj: eine spiralbandkeramische Scherbe, zwei Beile und Spaltindustrie; Flur Konšelská: Fragment einer Hammeraxt und Spaltindustrie; Flur Podvrbská: Tonspule, Glätter mit Griff; Flur Staré polhony: Scherben der Spiral-

band- und der mährisch-slowakischen bemalten Keramik; Flur Nové polhony: Scherben der kannelierten Keramik und eine Scherbe der Furchenstichkeramik),

Bohdanovce nad Trnavou (Flur Hliník: Bruchstücke von Beilen; Flur Horné pole: Scherben der späten mährisch-slowakischen bemalten Keramik und des Boleráz-Typs);

Častkov (Hammeraxt, Abb. 1);

Dechtice (Flur Na močároch: Scherben der jüngeren mährisch-slowakischen bemalten Keramik, Kopf einer monumentalen Frauenplastik, Spaltindustrie);

Dobrá Voda (Flur Za lesu: zwei Beile; Flur Zábľavie: zwei Hammeräxte; Flur Pírtý: Hammeraxt);

Dolná Krupá (Flur Lúky: Hammer);

Jablonica (Flur Paseka: Beil; Flur Padelky: Hammeraxt; Flur Jankov most: Hammeraxt);

Jaslovské Bohunice (Flur Zámocký park: Beil);

Jur pri Bratislave (Flur Vršok: Beil, Bruchstücke zweier Beile);

Kľčovany (Flur Spodky: ein überwiegend dem Boleráz-Typ angehörendes Scherbenmaterial, Spalt- und geschliffene Industrie; Flur Parcelácia: Beil);

Kunov (Flur Kraje: Hammeraxt);

Prietrž (zwei Beile);

Rohov (Flur Kráčiny: Hammeraxt, Abb. 2);

Senica (Flur Krátka húlka: Beil);

Sereď (Flur Malý Háj: Beil);

Šelpice (Flur Pod vinohrady: Scherbenmaterial der späten mährisch-slowakischen bemalten Keramik, Spalt- und geschliffene Industrie);

Špačince (Flur Peňažité: Beil);

Trnava (Flur Kamenný mlyn: Fussschüssel - Abb. 3, Hammeraxt und Reibestein; Flur Pri suchovskej ceste: Scherben der Spiralband- und späten mährisch-slowakischen bemalten Keramik, Tonglätter, Spinnwirtel, zwei Beile, ein Keil und Beilbruchstück);

Trstín (Flur Malý Chrpec: Beil);

Zeleneč (Flur Mühle Lukačovič-Hrebíček: Scherben der kannelierten Keramik).

Die Frühbronzezeit ist in den Neuerwerbungen des Museums von diesen Fundstellen vertreten:

Boleráz (Flur Zámok: Scherbenmaterial der Maďarovce-Keramik);

Košolná (eine Tasse der Maďarovce-Kultur aus der Umgebung der Gemeinde);

Košúty (Inventar eines gestörten Kindergrabes: Gefäß - Abb. 4, Noppenarmring und ein Armbandbruchstück).

Neugewonnenes latènezeitliches Scherbenmaterial stammt aus folgenden Lokalitäten:

Abrahám (Flur Nové polhony),

Bohdanovce nad Trnavou (Flur Horné pole);

Boleráz (Flur Pod zámkom);

Kľčovany (Flur Spodky);

Sereď (Flur Mačianske vršky);

Šelpice (Flur Pod vinohrady).

Material aus der römischen Kaiserzeit stammt aus:

Abrahám (Flur Starý potok: eine Schüssel, Abb. 5);

Trnava (Sídľisko ČSM - Siedlung des Tschechoslowakischen Jugendbundes, ein silberner Doppeldenar /Mariniana/).

Hrnčiarovce nad Parnou lieferte eine unverzierte Urne des Prager Typs, die beim Rigolen eines Weingartens in der Flur Dolné pole (Horné podolky) zutage gefördert wurde.

Grossmährisches Siedlungsmaterial stammt aus nachstehenden Lokalitäten:

Abrahám (Flur Háj, ein topfförmiges Gefäß - Abb. 6, das in einem gestörten Skelettgrab gefunden wurde);

Bohdanovce nad Trnavou (Flur Horné pole);

Boleráz (Gärten der Wohnhäuser Nr. 143 und 166);

Klčovany (Hausgrundstück Nr. 19);

Trnava (Flur Pri suchovskej ceste, Kamenný mlyn und Farské; Flur Nad Veislom: das Inventar aus fünf Skelettgräbern).

Übersetzt von B. Nieburová

O BUDOUCNOST MUZEÍ

JIRÍ NEUSTUPNÝ

Muzea, která vznikla a dlouho působila za zcela jiných společenských podmínek, stojí dnes zřejmě na prahu podstatných změn. Zdá se, že se všeobecně začíná uznávat potřeba změn v jejich náplni a poslání, nechceme-li mluvit přímo o nahrazení muzeí jinou formací odpovídající lépe potřebám dnešní společnosti. V tomto článku nechci rozebírat teoreticky všechny příčiny tohoto stavu a nemíním se ani zabývat všemi jeho důsledky a možnostmi jeho změn. Chci zde jen pokračovat v úvahách o zjištění vědeckého materiálu dosud ukládaného do muzeí, a to trochu jinou cestou a jiným způsobem, nežli bylo dosud tradiční zvyklostí.

Zamyšlení nad otázkami zajištění vědeckého materiálu pro perspektivní vědeckou a vědecko-osvětovou práci mě vedlo k pojetí dosavadních základních sbírek muzejních¹ jako vědeckých sbírkových fondů.² Za dnešního stavu organizace vědecké práce, za dnešního poměru vědeckých a výzkumných ústavů a muzeí jsem probral celkem tři možnosti teoretického i praktického řešení při zajištění vědeckého materiálu pro budoucnost, při budování vědeckých sbírkových fondů. Jako nevhodná byla označená možnost ("2. řešení"), že by muzea byla jen osvětovými a materiálově depozitárními zařízeními bez vědecké práce. Rovněž nebylo shledáno vhodným, aby vědecké a výzkumné ústavy vytvářely vlastní sbírkové fondy souběžně se sbírkami muzejními, protože by tak docházelo ke zbytečné sbírkové i jiné duplicitě ("3. řešení"). Za dnešního stavu bylo seznáno, že okamžité praktické a teoreticky odůvodněné řešení by spočívalo v tom, že by materiál z vědeckých a výzkumných ústavů byl přidělován podle určitého, vědnímu oboru vyňatího klíče muzeím, která by tak vytvářela svoje základní sbírky jako vědecké sbírkové fondy ("1. řešení"). To je řešení, která je ihned prakticky dosažitelné - pokud již zčásti někde neexistuje - a které by nepochybně pomohlo muzeím i vědeckým a výzkumným ústavům v řešení společné otázky zajištění vědeckého materiálu pro další perspektivní zpracování. Těmito třemi možnostmi není ovšem problém probrán v celé své šíři i složitosti; jsou jistě možná i jiná řešení nebo kombinace.

Žádné řešení, i když by se dnes jevilo praktickým a snadno dosažitelným, nemůže ovšem být řešením konečným, protože rozvíjející se vědecké bádání bude klást stále nové a nové požadavky na zajištění materiálu, který bude v budoucnosti ke své práci potřebovat. A nepochybně i v naší společnosti, stále více prostupované vědou, bude nabývat nových forem i vědecko-osvětová práce, která se rovněž v řadě oborů bude opírat o sbírkový materiál.³ Je proto jistě oprávněné nespokojovat se se současným a bezprostředně dosažitelným stavem a zabývat se perspektivně i úvahami, jak zajistit do budoucna vědecký materiál, jak vytvořit co nejdokonalejší a co nejlépe vyhovující vědecké sbírkové fondy. Jde o to přemýšlet ze

všech možných potřeb vědeckého bádání o teoretickém předstihu dosavadní praxe v zajištění vědeckého materiálu. Následující řádky chtějí být jedním pokusem o širší a hlubší rozbor této otázky a o nadhození takového teoretického předstihu.⁴ V následujícím rozboru nejde o reformu pro reformu, ale o návrh řešení ("4. řešení") náplně muzejnictví podle potřeb vědecké práce, které má muzejní sbírkový materiál sloužit na prvním místě.

Za ideální stav považují jednotu teoretické, zajišťovací a osvětové práce ve vědních oborech. Jelikož vedoucí silou naší společnosti se stále více stává věda, je jenom samozřejmé, že při úvahách o zajištění vědeckého sbírkového materiálu budeme vycházet z pozice vědeckých potřeb. Materiál uložený v muzeích je především materiálem vědeckým, představuje prameny, pomůcky a výsledky celé řady vědních oborů.⁵ Východiskem a základem navrhované reorganizace zajištění vědeckého materiálu nebudou proto dnešní muzea, ale teoretické vědecké a výzkumné ústavy.⁶ Za ideální řešení v tomto pojetí bych proto považoval, kdyby sbírkové fondy vědecké povahy (nově získávané i dřívější) byly přiřazeny k vědeckým a výzkumným ústavům nebo katedrám příslušného vědního oboru. Pramenná báze by se tak ocitla v přímém kontaktu a vlivu příslušného vědeckého ústředí, takže by bylo lze zařídit takové zajištění materiálu, jaké příslušný vědní obor potřebuje nejen pro současnou, ale i pro budoucí vědeckou práci. V tomto pojetí by se dnešní sbírkové fondy ústředních (velkých) muzeí staly vědeckými sbírkovými fondy příslušných vědeckých a výzkumných ústavů nebo kateder. Teoretická práce by tak v řadě oborů nebyla zcela odtržena od své materiálové základny, jak je tomu dosud. Příslušným vědním oborům by takové spojení nepochybně vzájemně prospělo, protože vědecký provoz by se zjednodušil (a to i po stránce administrativní). Nelze při tom přehlížet ani určité úspory prostorové, věcné a finanční (např. spojení laboratorí, knihoven) a také úspory personální, protože by odpadla - v celkovém měřítku - jakákoliv forma duplicity. Při některých vědeckých a výzkumných ústavech nebo katedrách by tak vznikly velké sbírkové fondy, které by byly zárukou snadnější perspektivní vědecké práce, než je tomu dosud při roztržitosti a někdy i nejasnosti se zajištěním vědeckého sbírkového materiálu do budoucnosti. Vlastní vědecká část takového nového ústavu by soustřeďovala vědecký a ostatní personál potřebný k teoretické práci. Vědecké sbírkové fondy nového ústavu by v podstatě soustředily odborný personál potřebný k zajištění a provozu sbírek. (O vědecko-osvětové práci těchto nových ústavů pojednávám dále.)

Co se sbírkovými fondy ostatních muzeí, která by nebyla přímo začleněna jako vědecké sbírkové fondy do vědeckých a výzkumných ústavů nebo kateder? Je to jistě otázka složitá, protože muzeí je na naše poměry opravdu nadměrný počet.⁷ Pokud jde o regionální (oblastní) muzea, pak by snad bylo nejvhodnější přebudovat je ve vědecká regionální střediska, ve studijní, badatelské ústavy, které by se věnovaly v příslušných oborech teoretické vědecké práci a měly by k tomu i své vědecké sbírkové fondy - základní muzejní sbírky (depozitáře).⁸ Tato střediska by přirozeně zaujímal jen ty vědní obory, které mají své zvláštní zájmy v příslušné oblasti: jsou to některé obory historické a přírodovědné, ale i jiné. Regionální vědecká střediska by odpovídala potřebám decentralizace práce a velmi by napomáhala prostoupení života celé naší společnosti vědeckými poznatky. Byla by v tomto směru prodlouženou rukou ústředních vědeckých ústavů a úzce by s nimi spolupracovala nebo by mohla být i nějak přímějí na ně navázána,⁹ mohla by být místními pobočkami ústředních institucí, ale v každém případě by s nimi byla v úzkém a závazném odborném kontaktu a pracovala by v rámci aplikace a rozpracování celkových vědeckých plánů.

Při vědeckých a výzkumných ústavech, při katedrách a při vědeckých regionálních střediskách by bylo lze snáze školit a soustředit vědecké kádry a bylo by lze mnohem více nežli dosud uplatnit kolektivní způsob plánované vědecké práce, která nepochybně bude stále více nahrazovat individuální práci, která dosud převládá, ale která při postupující specializaci a při šíři a hloubce pojednávaných problémů by nemohla látku zvládnout ze všech potřebných hledisek. Kdyby zůstal dnešní stav velké rozptýlenosti vědeckých kádrů na ústavy a muzea všech typů, pak by v některých oborech kolektivní způsob práce byl dále nesnadno uskutečnitelný pro různé obtíže rázu kompetenčního (administrativního).¹⁰

Ostatní okresní a ještě užší územní sbírkové fondy v dnešních muzeích by mohly být přičleněny jako filiální základní sbírky (depozitáře) k sbírkovým fondům vědeckých regionálních středisek. Tímto způsobem by se teprve dostaly všechny existující sbírkové fondy do sféry přímého a trvalého vlivu vědních oborů, podle jejichž současných a také perspektivních potřeb by měly být uspořádány a zajišťovány. Prostoupení našich nadmíru početných muzeí vědeckými zájmy založenými na jejich sbírkovém materiálu vědecké povahy a jejich určité sjednocení (aspoň po stránce vědeckého provozu) by prospělo jak řadě vědních oborů, tak i sjednocení praxe a zájmů našeho muzejnictví.

Zbývá ještě se zabývat otázkou, co by při takovém uspořádání muzejních sbírek a muzeí bylo s osvětovou složkou činnosti dnešních muzeí, neboť tu nelze v žádném případě pominout a vzhledem k potřebám zvědečtování našeho života je naopak nutno ji zkvalitnit a zvýšit. Této činnosti bude v budoucnu stále více třeba, protože muzejní osvěta by měla být v pravém slova smyslu vědecká osvěta a měla by předvádět výsledky bádání jednotlivých vědních oborů nebo jejich skupin, ať již v celkových přehledech nebo dílčích otázkách, měla by předvádět všemi expozičními i jinými prostředky výsledky vědních oborů, které jsou na půdě muzea zastoupeny. Muzea ve své osvětové práci by se měla stát skutečnými lidovými universitami, jak se již programovalo na sklonku minulého století (Kl. Čermák).¹¹ Tuto vědecko-osvětovou složku činnosti dosavadních muzeí by zcela dobře mohly převzít i vědecké a výzkumné ústavy nebo katedry, které ji v mnohých oborech také skutečně i dnes již konají, ať je to již vlastními způsoby nebo způsoby výstavními. Nové ústavy by měly k plnění svých plánů popularizace vědních oborů daleko lepší podmínky a prostředky nežli mají dosavadní ústavy a dosavadní muzea zvláště: měly by k dispozici jak složku teoretickou, tak i sbírkovou. Stačilo by proto při nových ústavách vybudovat pedagogicko-osvětové zařízení, vybavené příslušným odborným personálem, jehož naše dnešní muzea vůbec postrádají. Toto zařízení, prostoupené a ovlivněné vědeckou prací nebo přímou spoluprací vědecké složky, by představovalo styčný bod dosud někdy uzavřených vědeckých a výzkumných ústavů nebo kateder s širší veřejností a mělo by nepochybně hlubší a širší společenský význam nežli mají po té stránce dnešní nedostatečně k tomu vybavená muzea.

Tato výstavní činnost při nových ústředních ústavách by mohla být omezena na příslušný specializovaný vědní obor a výstavní část těchto ústavů by se mohla dále nazývat "muzeem". Několik spolu souvisejících oborů by se však při této výstavní činnosti mohlo dobře spojit nebo občas spojovat podle potřeb vědních oborů, takže by vznikaly i expozice širokého záběru, jako je tomu v některých dosavadních muzeích; i tato expozice by dále mohla nést název "muzeum". Zde bych chtěl zdůraznit, že k vůli širším výstavním záběrům není naprosto nutno udržovat muzea v dnešní jejich tradiční podobě. Do budoucnosti bude jistě nejdůležitější, prvorádou potřebou vybudování vědeckých sbírkových fondů a podle nich je proto třeba

se řídit při změnách v náplni a poslání dnešních muzeí. K výstavní činnosti širších záběrů mohou se specializované sbírkové fondy spojovat ke spolupráci podle dočasné potřeby. "Muzeum" by tedy i při těchto změnách trvalo dále, jeho náplní by však zůstávala jen vlastní expozice. Jinak a jasně řečeno: výstavní prostory s expozicemi by se dále nazývaly "muzeem". muzejní sbírky jako vědecké sbírkové fondy by patřily přímo k příslušným vědeckým institucím. Navenek, pro veřejnost by se tedy vůbec nic nezměnilo; změny by byly jen vnitřní, pracovní povahy. Pokud jde o regionální vědecká střediska, i ona by měla podobná pedagogicko-osvětová zařízení, ale snad by bylo výhodné, aby zde nedocházelo k výstavní činnosti jen podle jednotlivých vědních oborů, které by se mohly více uplatnit v celkové expozici přírody a dějin, která by zůstala nositelem názvu "muzeum". Tím by zůstala zachována vlastivědná přehledná expozice, na kterou se někdy klade velký důraz, kdežto ústřední instituce by se věnovaly především expozicím specializovaným. Tak je tomu konečně skoro všude ve velkých zahraničních muzeích dneška.

Regionální vědecká střediska by pak prostřednictvím svého pedagogicko-osvětového zařízení mohla řídit i výstavní činnost v ostatních menších územních pobočkách. A tak i nynější okresní a jiná muzea by nadále fungovala svou výstavní činností jako "muzea" nového, ryze už jen výstavního typu. Jejich expozice by byly podle potřeby "vlastivědné" čili přehledné, nebo specializované na určité obory a otázky, pro ono území zvláště příznačné.¹² Pokud by ovšem taková nižší územní instituce měla pro příslušný obor svého odborníka a další personál, mohla by výstavní činnost uskutečňovat sama. Poradenství a plánované řízení takové činnosti by připadalo příslušnému regionálnímu vědeckému středisku.

Tedy ani při začlenění dnešních základních muzejních sbírek do vědeckých a výzkumných ústavů nebo kateder v podobě vědeckých sbírkových fondů by muzea nijak nezmizela. Nová "muzea" by podržela výstavní vědecko-osvětovou činnost v rámci vědeckých a výzkumných ústavů nebo kateder, k nimž by patřily vědecké sbírkové fondy. Taková dělba práce by lépe odpovídala potřebám vývoje naší vědy, která bude stále více ovlivňovat naši společnost. A těmto potřebám bychom měli podřídit i ohledy na tradiční formy, jakými se jeví muzea v dnešní podobě. Je nepochybně třeba reforem v našem muzejnictví; neměli bychom se ovšem při nich dávat příliš svádět ohledy na momentální praktičnost, ale přistupovat k nim po teoretickém rozboru potřeb našeho vědeckého a kulturního života. Tento článek chtěl být příspěvkem v tomto směru.

P O Z N Á M K Y

- 1 Pojem základních sbírek muzejních je vypracován v práci J. N e u s t u p n ý, Otázky dnešního muzejnictví, Praha 1950, 79 n.
- 2 Pojem vědeckých sbírkových fondů je podán v článku J. N e u s t u p n ý, Zajištění vědeckého materiálu - Vědecké ústavy a muzea, Časopis Národního muzea CXXXIII, 1964, 27.
- 3 J. N e u s t u p n ý, Muzea jako lidové university, Sborník prací k počtu osmdesátin Václava Čtrnácta (rukopis), Praha-Plzeň 1964.
- 4 V podstatě jde v tomto článku o domyšlení dřívějších úvah o vědecké práci v muzeích (Časopis Národního muzea CXXXII, 1963, 163) a o zajištění vědeckého materiálu (Časopis Národního muzea CXXXIII, 1964, 27): zde je probráno tzv.

- "4. řešení", které jsem nemohl připojit k práci o zajištění vědeckého materiálu. Jsem ovšem dalek toho, považovat zde podané řešení za jediné a dokonalé.
- 5 Osvětové využití muzejních sbírek, vědeckých sbírkových fondů, je prací, která může následovat až po jejich vědeckém zpracování. Nemůže být ani jediným ani hlavním úkolem muzeí. Viz J. N e u s t u p n ý, Časopis Národního muzea CXXXII, 1963, 167.
 - 6 Těmito ústavy se myslí jak ústavy Československé a Slovenské akademie věd, tak i rezortní a jiné ústavy a výzkumné ústavy, ústavy (katedry) vysokých škol a podobné instituce.
 - 7 Přespočetnost muzeí se odráží nepříznivě u některých vědních oborů ve velké roztržitosti a neucelenosti materiálu. Řešení nadměrného počtu našich muzeí je možné jen správním cestou. K redukci počtu našich muzeí viz J. B e n e š, Nad statistikou našich muzeí, Časopis Národního muzea CXXXII, 1963, 116. Viz též J. P u b a l, Muzea k XII. sjezdu KSČ, Časopis Národního muzea CXXXI, 1962, 177.
 - 8 O potřebě regionální vědecké práce viz J. N e u s t u p n ý, K otázce vědecké práce v muzeích. Časopis Národního muzea CXXXII, 1963, 168.
 - 9 Středisko takového typu začalo už být před léty budováno v Olomouci; soustřeďovalo teoretickou práci v celé řadě vědních oborů a patřily k němu i sbírkové fondy někdejšího Vlasteneckého muzea olomouckého.
 - 10 O kolektivní práci v dnešních muzeích viz J. N e u s t u p n ý, Časopis Národního muzea CXXXII, 1963, 169.
 - 11 Viz J. N e u s t u p n ý, Muzea jako lidové university, Sborník prací k počtě osmdesátin V. Čtrnácta (rukopis), Praha-Plzeň 1964.
 - 12 Viz J. N e u s t u p n ý, Specialization of Local Museums - Spécialisation du Musée Local, Museum IV-3, Paris 1951, 213.

SUR L'AVENIR DES MUSÉES

JIRÍ NEUSTUPNÝ

Dans deux travaux précédents, cités ci-dessous, l'auteur a exprimé l'opinion que les musées qui ont pris naissance dans une situation tout-à-fait différente de celle d'aujourd'hui, ne correspondent plus par leur structure et activité aux besoins de la société actuelle. (Voir: J. N e u s t u p n ý, Questions du travail scientifique dans le domaine des musées, "Časopis Národního muzea" CXXXII, 1963, p. 163; J. N e u s t u p n ý, Protection des collections scientifiques et les musées, "Časopis Národního muzea" CXXXIII, 1964, p. 27.)

La société actuelle est de plus en plus influencée par la science et c'est pourquoi la science doit être respectée en pleine mesure même dans la structure et l'activité des musées. C'est pourquoi on doit changer, par exemple, l'aspect et le but des collections fondamentales (d'études, de réserve) des musées qui doivent être transformées en collections scientifiques. L'auteur recommande d'attribuer ces collections scientifiques de grands musées centraux aux institu-

tions de la même branche s'occupant du travail théorique, de recherche, c'est-à-dire aux instituts scientifiques et de recherche des académies des sciences, des ministères, des hautes écoles etc. De telle façon on pourrait réaliser l'unification de la théorie et de la pratique dans beaucoup de domaine de sciences. Et sous les auspices des institutions théoriques on pourrait mieux assurer les collections scientifiques pour le travail futur d'après les besoins des branches respectives de science. En même temps les musées régionaux pourraient être transformés en Centre régionaux scientifiques, de recherche, s'appuyant de même sur les collections scientifiques de caractère régional. Et ces Centres régionaux comprendraient d'autres filiales consistant de collections des musées d'aujourd'hui.

Les nouvelles institutions, constituées ainsi des instituts théoriques et des musées, comprendraient une section spéciale s'occupant de l'éducation du grand public, de la présentation des problèmes et des résultats de la branche respective de science. Ces sections éducatives organisant, en premier lieu, les expositions continueraient à porter le titre "Musée" et en prolongeraient l'existence sous un aspect nouveau. Les différentes branches de science pourraient collaborer, d'après leur caractère, et réaliser des expositions aux thèmes plus larges correspondant aux besoins de la société. A l'extérieur, en ce qui concerne le grand public, les visiteurs des musées actuels, rien ne changerait: les changements proposés ne concerneraient que le travail intérieur. D'une telle façon on réussirait à écarter de la vie scientifique et éducative toutes les formes de duplicité: on réunirait au même but commun le travail théorique et éducatif des instituts scientifiques et de musées d'aujourd'hui. L'aspect du travail intérieur des musées d'aujourd'hui changerait et correspondrait d'une façon plus efficace aux besoins des branches respectives de science et de la société d'aujourd'hui.

L'auteur souligne qu'il ne suffit pas de se contenter de petites réformes pratiques dans le domaine des musées et qu'il faut considérer la situation des musées d'aujourd'hui du point de vue théorique et devancer ainsi la théorie muséographique à la pratique.

Traduit par l'auteur

„SLOVENSKÉ STAROŽITNOSTI“ BOŽENY NĚMCOVÉ (1859)

JOSEF SKUTIL

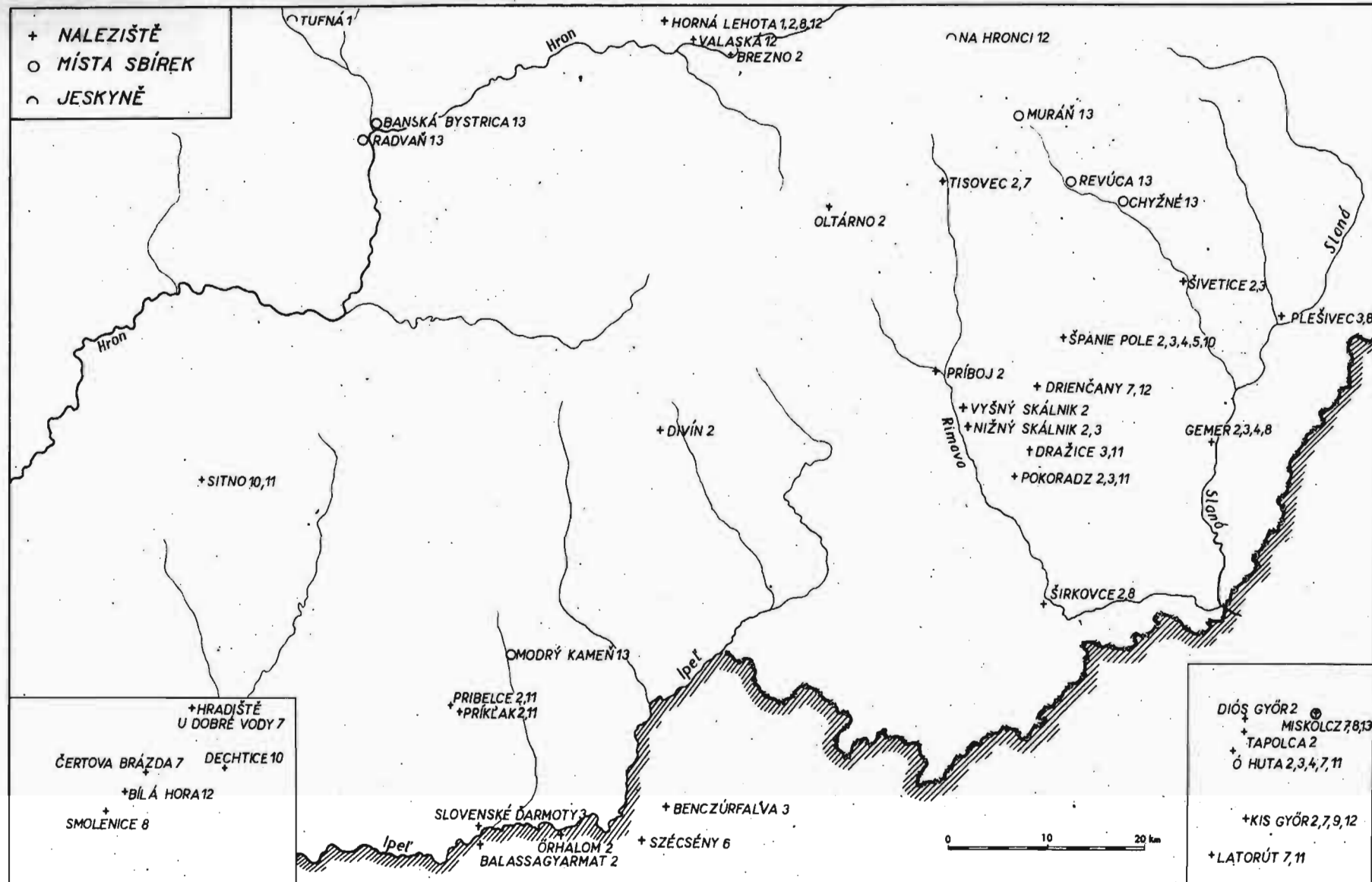
Zajímavou kapitolou v dosud nenapsané a jistě zajímavé historii slovenské archeologie je nevelký, ale důležitý příspěvek Boženy Němcové o slovenských starožitnostech, vyplynuvší v rámci jejího zájmu o Slovensko¹ z její čtvrté a poslední cesty na Slovensko r. 1854, hlavně na základě informací dr. G. Reusse (1818-1861). Je jisté, že B. Němcová si přinesla svůj zájem o starožitnosti na Slovensko již z Čech: již z dětských dob uvádí "vykopání kostí" v České Skalici, r. 1846 si všimla řady historických památek v Chebu (domněnka o římském původu, pohanský chrám, valdštejnský meč, husovská medaile), chválí archeologický zájem Konopův v Medákově u Domažlic, stejně jako r. 1850 u žitavského Morávka; r. 1847 jí imponuje staročeská kremace, "když si mohli lidé prach svých drahých do popelnic uschovat". Ve své knihovně měla již r. 1849 Tomíčka (1846) a Šafaříka (1836). Leč plného uplatnění našel starožitnický zájem B. Němcové teprve na Slovensku. Jestliže prý jediný Kollár - jak sama přiznává - schvaloval její putování na Slovensko, mohl jí právě on v tomto ohledu jejího starožitnického zájmu poskytnout nejméně informací. Získavši poznámky Reussovy (1854) a informace o některých dalších sbírkách (Radvanští z Radvanic, Chr. A. Zipser v Báňské Bystrici, baron Balassa na Modrém Kameni, ev. škola v Miškovci, S. Tomášik v Chyžném, uniatský inspektor Benkar na Muránské dolině, Fr. Kubini v Hontě, G. Zechenter, dr. Kern), doplněné pak dalšími roztroušenými zprávami z korespondence svého manžela (např. Smolenice, Dechtice, Pribelce), publikovala r. 1859 zmíněný článek v Zapových Památkách,² jehož archeologický obsah možno resumovanti přiloženou rekonstruovanou mapou. B. Němcová se zmiňuje a mapa zakresluje celkem 44 lokality se 74 záznamy, rozlišujícími celkem 12 různých druhů nálezů a informací. Navíc znala Němcová Děvín, dunajský Vyšehrad pokládal J. Němec již 1853 za slovanský. Překvapuje však, že se nezmiňuje o Trenčíně, který jistě znala z Lumíra a z Památek (1854 a 1855).

Při těchto informacích B. Němcové o slovenských nálezech jde kromě několika málo Němcových zpráv ze západního Slovenska téměř vesměs o středoslovenské nálezy - přehled pravěkého osídlení středního Slovenska uvádí posledně Gejza Balaša³ - a to vedle několika záznamů z bývalé Borsodské župy a z Novohradska o nálezy ze Zvolenska a nejvíce o nálezy gemerské. Několik těchto lokalit, jak je zřejmé z mapy, je již v Maďarsku. Přirozeně, že informace B. Němcové jsou zapisovány nebo přímo opisovány z Reussových poznámek - škoda, že Památky nepřinesly tehdy také jeho obrázky, které Němcová chtěla zřejmě také původně otisknout - v romantickém duchu své doby, kdy se věřilo na saně (u B. Němcové řada zajímavých dokladů), čarodějnice, šarkany, strigy, mamunu, nemluvě o "hromových klínech", kdy se spatřovala všude prastará obětiště apod. Přesto však by zasluhovaly tyto staré záznamy B. Němcové ještě dnes po více než 100 letech lokální kontroly,

protože i mnohé její toponymické údaje jsou pro její způsob psaní a pro častější změny jmen těžko kontrolovatelné a identifikovatelné. Mnohé z těchto zpráv opakuje pak S. Tomášik a zaznamenává pod lokálními názvy i L. Rizner. Některé z těchto slovenských nálezů se dostaly prostřednictvím B. Němcové do pražského Národního musea (např. Dražice, Pokoradz, srv. i ČČM 29, 1855. 561, 1856, 8), kde jsou ještě dnes zachovány. Pochopitelně, že v duchu své doby pokládala B. Němcová všechny tyto nálezy za slovanské (Kis Győr, slovanská mohyla Šivetice < Živena); jako slovenské obce zapisuje Drienčany, Latorút, Nižný Skálnik, Pokoradz, Ó Hutu, Šivetice). Zajímavé je svědectví B. Němcové, že "Slováci... v tmavém Buku skryté žijíce, věrni zůstávají řeči a mravům svým".⁴ B. Němcová ví nanejvýš o některých nálezech z doby římské (Latorút, Ó Huta), nebo o některých nálezech, které lze podle popisu pokládat za galské (Pokoradz; jestliže G. Reuss a B. Němcová uvádějí, že Ó Huty poklad 500 keltských mincí, je otázka, jde-li o jiný poklad než onen poklad 400 mincí, který podle vídeňského Aquisitionsjournalu uvádí 1933 K. Pink, nálezy vůbec nezná R. Paulsen). Bronzové depoty uvádí B. Němcová z Ďarmot, Gemeru a Ó Huty. Z těchto zpráv, které B. Němcová bohužel v PA, jak jsem se již zmínil, neprovázela Reussovými kresbami, je jistě nejceněnější Reussova kresba střepu evidentní bukovohorské keramiky z Gemeru, takže tomuto nálezu nutno přiznat prioritu (Mátyás Budányi 1874, Sam. Róth 1878, definice Lajos Bella 1921, F. v. Tompa 1929) objevu. Stejně cenné jsou Reussovy kresby nálezů z Ó Huty (bronzová sekera s dutinou, zlatý drát, halštatský zdobený meč a vzor galské ražby s koníčkem). Už pro rehabilitaci těchto několika posledních nálezů nebyla revize archeologického zájmu B. Němcové, jak bylo vidět, zbytečná. B. Němcová věděla o kvádkém předřímském osídlení na pravém břehu Hronu, ale kupodivu, že tamnější staré rudnictví mu nepřisuzovala. Je to stejně zajímavý historický poznatek B. Němcové, jako když se dovolává slovanské toponymie k otázce staroslovanského osídlení bavorské strany Šumavy.

Těsně s tímto archeologickým zájmem B. Němcové o slovenské nálezy souvisí i několik jejích zmínek o slovenských krasových jevech. I když tyto zprávy nejsou prvé české záznamy o slovenských krasech (tak např. již I. Born r. 1772-75), přece patří k počátkům slovensko-české speleologické spolupráce, jež doplňuje ze slovenské strany Hurbanova důležitá speleologická zpráva o moravské Býčí skále z r. 1841. B. Němcová zná "kosti z předpotopních zvířat" z Tufné a Harmance u Banské Bystrice, dále uvádí Horní Lehotu a Malý Ďur, nelokalizovatelné a více neidentifikovatelné jsou její záznamy o jeskyni na Hronci, na hoře Poluňa (V. Benický myslí, že jde o starou Demänovskou Ledovou jeskyni) a konečně Mníchovo (u Tisovce?, u Liskové?). Z Diós Győru a Tapolce připomíná vápencové skály.

Při tomto byť i sebe stručnějším upozornění na archeologické zprávy B. Němcové o slovenských nálezech nutno náležitě ocenit i její záznamy národopisných projevů, v nichž v mnohých již B. Němcová viděla správně survivaly předhistorických poměrů.⁵ Týká se to jejích zpráv o zvycích při pohřbech (naříkání, dávání peněz "na prievoz"), zakazovaných např. již r. 1585 (její doklady rozmnožil potom S. Tomášik r. 1872). Popis cikánských bud od B. Němcové z roku 1851 a od Jos. Němce z r. 1854 by bylo možno uvést jako výstižný podtitul známého Buttler-Habererova vyobrazení rumunských cikánských bud jako neolitických analogií.⁶ Zajímavé jsou zprávy B. Němcové o starém slovenském mlácení obilí, o předení, ale i o prodeji chlapců na trzích u Sliache a pod. Vylíčenému starožitnickému zájmu B. Němcové v širokém rámci její národopisné práce bylo by možné dát vhodně za motto, že "Poznat a popsat co možná zevrubně národní život Slovanů, toť můj účel, a k to-

Rekonštruovaná mapa nálezísk slovenských starožitností podľa Boženy Němcové z roku 1859. Číslo za uvedenou lokalitou označuje druh nálezu: 1 - veľké kosti, 2 - strepy "popelníc", 3 - bronzы, 4 - zlato, 5 - "jámy", 6 - kostrové hroby, 7 - násypy, 8 - zričeniny (středověké, zde uvedeny jen lokality s prehistorickými nálezy, protože jinak se zmiňuje Božena Němcová o tolika zričeninách, že je není možno všechny zakreslit), 9 - ohlupy, mohyly, 10 - "obetiště", 11 - numismatické nálezy, 12 - krasové jevy, 13 - archeologické sbírky. Kromě toho Božena Němcová uvádí i tzv. "dolnozemské ohlupy" mezi Tisou a Dunajem a mezi Tisou a Körösem, pojednávat však o nich nespadá do rámce této práce, protože informace B. N. nepocházejí z autopsie.

mu nevyhnutelně třeba očitého přesvědčení a zkušeností". Toto přiznání svědčí o programovosti její práce. Již těchto několik národopisných zpráv, osvětlujících archeologické poměry, k nimž by snad bylo možno připojit ještě i další, ukazuje vskutku oprávněnost proroctví B. Němcové, které napsala v dopise svému muži na obhájení své osočované činnosti 14. III. 1858: "Až civilisace mnoho a vše setře, pak se budou ohlížet po knihách, kde by (se) prameny našly... - a pak snad mnohý bude Boženu citovat".

Při stručné revisi těchto starých archeologických zájmů B. Němcové o slovenské starožitnosti je nutno zdůraznit v přední řadě její etický zřetel ochrannásky-národní. Je nutno připomenout, jak např. poučovala i svého manžela, aby si všímal starožitností nejen doma, ale i v Korutansku (odtud jeho zpráva o Landskronu a o polském Boleslavově hrobě v Běláku) - vzpomíná-li naopak B. Němcová r. 1856 veronské divadlo, je to podle vyprávění jejího muže - a pochopitelně i na Slovensku. Na tato její upozornění a napomenutí reagoval J. Němec několikrát. Tak již 1853 říká: "Divno, že se nikdo ze vzdělaných Slováků té tak důležité věci neujmul, dalo by se dost malými obětmi v tomto ohledu mnoho docílit". Stejně píše 31. V. 1854 od řeky Ipelu: "Co tu jen v těch částech země ještě nyní a před tím od Slovanů obývaných starých hradů, kostelů, neodkrytých pohanských pohřebišť a jiných archeologických památek z dávných věků - co tu stává všelijakých krásných pověstí a obyčejů mezi Slováky! Žádný si toho skoro ani nevšimne. Že si toho Maďari nevšímají, nemůžem jim to za zlé pokládat, neboť nepatří to jim. Tím více musíme toho želeť, že Slovači v tomto ohledu nečinní zůstávají, neb jest to dědictví po jejich předcích a jejich vlastnost".

Vzpomenutý iniciativní článek B. Němcové o slovenských archeologických nálezech, publikovaný tedy téhož roku, kdy v Prešově v letech 1859-1860 působil všestranný geolog a později i známý archeolog J. N. Woldřich (1834-1906) - B. Němcová začala takto záslužně upozorňovat na naše slovenské nálezy, kdy rok před tím byly učiněny první objevy v eponymickém La Tène, kdy začal výzkum Babylonu, téhož roku, kdy byla objevena neandertálská čelist v Aroy sur Cure, kdy Darwin publikoval průkopnický převratný *On the Origin of Species* a kdy byla založena Sociétés d'Anthropologie v Paříži - bohužel v současné slovenské literatuře zcela neprávem zapadl. Neznal ho, jak jsem uvedl, ani Sam. Tomášik r. 1872, čerpající podobně z informací Reussových, ani Pavel Sochán r. 1905. Řadu lokalit B. Němcové uvádějí potom po více než půl století A. Kmeť a L. Rizner r. 1903-1904. Leč také v české literatuře iniciativa B. Němcové, ač se sama stýkala se současnými našimi archeology (J. E. Vocel, V. Krolmus), zůstala v tomto ohledu zcela nepovšimnuta. Jediný I. L. Píř po čtvrt století r. 1883 vzpomínal u Chalupků těchto slovenských zásluh B. Němcové, článek její ušel pozornosti jak Niederlově (1901, 1908-1909), tak i Červinkové (v rukopisné práci po I. svět. válce).

Takový byl v hrubých rysech a ve zkratce v polovici minulého století zájem B. Němcové o slovenské starožitnosti.

Jestliže v evropské archeologické literatuře bývá profesorka Joh. Mestorfová (1829-1909), známá tlumočnice severských archeologů-klasiků a od r. 1873 šlesvicko-holštýnská kustodka, uváděna jako první evropská žena zabývající se archeologií, vylíčený zájem B. Němcové o slovenskou archeologii, i když o českou archeologii neprojevila tak živelný zájem, jest staršího data a nutno ho v tomto ohledu patřičně a záslužně po více než sto letech zdůraznit a ocenit. A jestliže přítelkyně B. Němcové spisovatelka Žofie Podlipská, sestra Karoliny Světlé, správně napsala, že "Božena je básníkem, malířem, filologem, národopiscem a botanikem,

vše najednou", nutno k této jistě oprávněné charakteristice, týkající se přirozeně beletristického díla Němcové, dodat: a také archeologem a vůbec první evropskou ženou, projevivší zájem o archeologické památky.

Jaký pocit a vědomí pro naši jubilantku, že pokračuje v práci, pro niž první ženský zájem na Slovensku zasívala Božena Němcová!

P O Z N Á M K Y

1. B. H a l u z i o k ý, Božena Němcová a Slovensko, Bratislava 1952, 341; srv. i mapku J. Fridricha ve Sbor. Mat. slov. IV, 1926, příl. k seš. 1-2.
2. B. N ě m c o v á, Slovenské starožitnosti, Památky archeologické III, 1859, 22-27, 58-63 (ukázka z toho ve vídeňském Světozoru 1858, 94), přetištěno ve Vlčkově ed. Čeští spisovatelé XIX. stol., Božena Němcová XI., 1919, 156-195, dále v Novotného ed. Dílo BN XI., 1929, 299-330. Ku genezi práce srv. můj příspěvek ve Sbor. Muz. slov. spol. XXIX, 1935, 81-115. Článek B. Němcové je uveden u Riznera 4, 224 pod Reussem a u B. Němcové není ani revokace (3, 279).
3. G. B a l a š a, Praveké osídlenie stredného Slovenska, Martin 1960.
4. Srv. J. S v ě t o ň, Slováci v Maďarsku, Bratislava 1942.
5. Srv. J. H o r á k, Z doby Boženy Němcové, Brno 1941, 34-42. Všeobecně srv. i T. M a l i n o w s k í, Poznámky na okraj spolupráce archeologie a ethnografie, Archeologické rozhledy X, 1958, 581-583.
6. B u t t l e r W. - H a b e r e y W., Die bandkeramische Ansiedlung bei Köln-Lindenthal IV, Berlin und Leipzig 1936, tab. 31.

„SLOVENSKÉ STAROŽITNOSTI“ VON BOŽENA NĚMCOVÁ (1859)

JOSEF SKUTIL

Die bekannte tschechische Schriftstellerin Božena N ě m c o v á (1820-1862) besuchte im Jahre 1854 die Slowakei und nach ihrer letzten Reise schrieb sie auf Grund der Anmerkungen und Informationen von Dr. Gustav R e ů s s (1818-1861) aus Revúca einen interessanten Artikel, den sie im J. 1859 unter dem Titel "Slovenské starožitnosti" in Prager Památky archeologické veröffentlichte. Der archäologisch-topographischer Inhalt ist in der beiliegenden Karte resümiert. Sie erwähnt im Ganzen auf Grund von 12 verschiedenen Fundarten 44 Lokalitäten mit 74 Funden. Es handelt sich hauptsächlich um Funde aus der Mittelslowakei, nur einige von diesen Lokalitäten befinden sich heute in Ungarn. Alle diese Informationen sind selbstredend im rein romantischen Geiste erfasst (Opferstätte, Lindwürmer, Donnerkeile usw.). Es ist wirklich Schade, dass B. N ě m c o v á nicht die Zeichnungen von diesen Funden, welche Dr. R e ů s s skizzierte und die ich dann erst im J. 1935 abgedruckt habe, gebracht hat. Alle diese alten Informationen verdienen noch heute nach mehr als 100 Jahren eine individuellen Terrainkontrolle. Einige von diesen Funden befinden sich noch heute im Prager Museum. Der Verfasser

will nur auf zwei von diesen Nachrichten aufmerksam machen: B. N ě m o o v á erwähnt aus Ó Huta einen Hortfund von 500 keltischen Münzen und es ist eine Frage, ob es sich um denselben Fund von 400 Münzen, welchen der Wiener Aquisitions-Journal erwähnt, handelt, oder ob da ein anderer Depotfund gemeint ist. B. N ě m o o v á erwähnt weiter aus Gemer eine deutliche Scherbe der Bükkerkeramik. In verschiedenen gleichzeitigen ethnographischen Erscheinungen sieht die Schriftstellerin Überreste aus der slawischen Urzeit. B. N ě m o o v á eröffnet so die Geschichte der tschechischen und slowakischen archäologischen Mitarbeit. Sie ist die erste Frau in Europa überhaupt, die sich um vorgeschichtliche Altertümer, deren heuristischen Wert sie gut erkannt hat, interessierte.

Deutsch vom Verfasser

**ŠTUDIJNÉ ZVESTI
ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED**

**Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave
pre Archeologický ústav SAV a Slovenskú archeologickú spoločnosť pri SAV**

Redaktor: doc. dr. Bohuslav Chropovský, CSc.

**Redakčná rada: dr. inž. Štefan Janšák, dr. Mikuláš Dušek, CSc.,
prom. hist. Alojz Habovštiak, prom. hist. Títus Kolník, CSc.**

Technický redaktor: Štefan Hrebíček

Vydané ako rukopis - 800 výtlačkov

**Vytlačili Západoslovenské tlačiarne, nár. podnik, prevádzkáreň 42,
ofsetová tlačiareň, Bratislava**

Povolenie SÚKK 1254/I-64

R-07*51128

DAR
Z POZOSTALOSTI
PhDr. IGORA HEDECA